

VILNIAUS UNIVERSITETAS

AUDRONĖ GEDMINTAITĖ

TEISĖTŲ LŪKESČIŲ APSAUGOS PRINCIPAS VIEŠOJOJE TEISĖJE

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2016

Disertacija rengta 2010–2015 metais Vilniaus universitete

Mokslinė vadovė – doc. dr. Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S)

TURINYS

ĮVADAS	7
I. TEISĖTŲ LŪKESČIŲ APSAUGOS PRINCIPO APIBRĖŽTIS IR RAIDA.....	31
I.1. Terminijos daugiareikšmiškumas	31
I.1.1. Viltis, teisėtas interesas, teisė ir teisėtas lūkestis.....	32
I.1.2. Pagrįstas ir teisėtas lūkestis	38
I.2. Teisėtų lūkesčių apsaugos teoriniai pagrindai	44
I.2.1. Teisinės valstybės principas ir teisinis saugumas.....	45
I.2.2. Pasitikėjimas valstybe ir jos institucijomis	48
I.2.3. Žalos dėl pasiklovimo valstybe atlyginimo teorija	50
I.2.4. Ekonominio naudingumo teorija	51
I.2.5. Žmogaus orumas ir pagrindinės teisės	52
I.2.6. Kiti teisiniai imperatyvai, kuriais grindžiama teisėtų lūkesčių apsauga	54
I.3. Teisėtų lūkesčių apsaugos prieštarumas	56
I.4. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo santykis su kitais teisės principais.....	61
I.4.1. Teisinis saugumas ir teisėtų lūkesčių apsauga	61
I.4.2. Teisinis tikrumas.....	68
I.4.3. Įgytų teisių apsauga	75
I.4.4. <i>Lex retro non agit</i> taisyklė.....	83
I.5. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo raida teisminėje jurisprudencijoje.....	91
I.5.1. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas konstitucinėje jurisprudencijoje	92
I.5.1.1. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė.....	93
I.5.1.2. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirtis ir turinio elementai.....	98
I.5.2. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas administracinių teismų praktikoje	107
I.5.2.1. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo istorinė raida	107

I.5.2.2.	Teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirtis ir funkcijos.....	112
I.5.2.3.	Teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinio elementų formavimasis	118
I.5.2.4.	Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo sritys	123
I.5.3.	Kai kurie bendrieji teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo aspektai bendrosios kompetencijos teismų praktikoje	139
I.5.4.	Teisėtų lūkesčių apsaugos principo raida Europos viešojoje teisėje	142
I.5.4.1.	Teisėtų lūkesčių apsaugos principas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje.....	142
I.5.4.2.	Teisėtų lūkesčių apsauga Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje.....	154
I.5.4.3.	Teisėtų lūkesčių apsaugos principas kai kurių Europos valstybių viešojoje teisėje	166
II.	TEISĖTŲ LŪKESČIŲ APSAUGOS PRINCIPO TURINIO ANALIZĖ.	180
II.1.	Teisėtų lūkesčių šaltinis: pasitikėjimo valstybe pagrindas	183
II.1.1.	Teisėtų lūkesčių šaltinio samprata ir jos aiškinimas nacionalinių teismų praktikoje	185
II.1.1.1.	Formalūs valstybės prisiimti įsipareigojimai	188
II.1.1.2.	Valstybės patikinimai.....	205
II.1.1.3.	Kiti valstybę saistantys veiksmai (<i>inter alia</i> neveikimas).....	221
II.1.2.	Teisėtų lūkesčių teisinio pagrindo aiškinimas Europos supranacionalinių teismų jurisprudencijoje.....	231
II.1.2.1.	Teisėtų lūkesčių šaltinio samprata Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje	231
II.1.2.2.	Teisėtų lūkesčių šaltinio samprata Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje.....	242
II.1.2.3.	Kai kurie teisėtų lūkesčių šaltinio aiškinimo lyginamieji aspektai.....	247
II.2.	Asmens, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, geras elgesys....	249
II.2.1.	Asmens gero elgesio patikros kriterijai nacionalinių teismų praktikoje	254

II.2.2.	Gero elgesio standarto aiškinimas Europos supranacionalinių teismų praktikoje	269
II.2.2.1.	Gero elgesio vertinimas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje	270
II.2.2.2.	Gero elgesio vertinimas Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje.....	274
II.2.2.3.	Kai kurie lyginamieji gero elgesio sampratos aspektai.....	276
III.	TEISĖTŲ LŪKESČIŲ APSAUGOS PRINCIPO TAIKYMAS.....	279
III.1.	Teisėtų lūkesčių apsaugos principas ir jo įgyvendinimas teisėkūros srityje	279
III.1.1.	Pareiga paisyti (laikytis) teisėtų lūkesčių apsaugos principo reikalavimų	280
III.1.2.	Teisėtų lūkesčių apsauga keičiant teisinį reguliavimą, valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai.....	284
III.1.3.	Įsipareigojimas išlaikyti suteiktas garantijas visą jų laikotarpį	289
III.1.4.	Teisingas praradimų kompensavimo mechanizmas	293
III.1.5.	<i>Vacatio legis</i> ir pereinamasis teisinis reguliavimas.....	302
III.1.6.	Europos supranacionalinių teismų formuojamas teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinys norminių teisės aktų doktrinoje.....	311
III.1.6.1.	Retroaktyvus teisės aktų galiojimas ir teisėtų lūkesčių apsauga Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje.....	311
III.1.6.2.	Teisinio reguliavimo pakeitimai ir teisėtų lūkesčių apsauga Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje	316
III.1.6.3.	Kai kurie lyginamieji teisėtų lūkesčių apsaugos teisėkūros srityje aspektai.....	326
III.2.	Teisėtų lūkesčių apsauga ir viešasis administravimas.....	331
III.2.1.	Viešojo administravimo subjekto teisės atšaukti administracinį sprendimą reglamentavimas pozityviojoje teisėje.....	333

III.2.2. Administracinių sprendimų atšaukimas teisminėje jurisprudencijoje	339
III.2.3. Administracinių sprendimų atšaukimo vertinimas Europos supranacionalinių teismų praktikoje.....	346
III.2.3.1. Administracinių sprendimų atšaukimo doktrina Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje.	346
III.2.3.2. Administracinių klaidų ištaisymo vertinimas Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje.....	354
III.2.4. Taisyklių, skirtų administracinio sprendimo atšaukimui, formavimo kryptys nacionalinėje teisėje.....	360
III.3. Teisminė teisėtų lūkesčių gynyba.....	365
III.3.1. Balansavimo testo patikimumas	367
III.3.1.1. Konkuruojančių vertybių teisėje pusiausvyra	368
III.3.1.2. Balansavimo (ne)racionalumas	372
III.3.1.3. Konkuruojančių vertybių balansavimas: įstatymų leidėjas versus teismai?	380
III.3.2. Veiksniai, lemiantys konkuruojančių vertybių balansavimą teisme.....	383
III.3.3. Teisminės teisėtų lūkesčių apsaugos būdai	403
III.3.4. Teisėtų lūkesčių apsauga <i>contra legem</i>	410
III.3.5. (Ne)teisėti lūkesčiai ir jų apsauga.....	411
III.3.5.1. Lūkesčių, kylančių iš vėliau Konstitucijai prieštaraujančių pripažintų teisės aktų, apsauga konstitucinėje jurisprudencijoje	416
III.3.5.2. Lūkesčių, prieštaraujančių teisei, apsauga administracinių teismų ir bendrosios kompetencijos teismų praktikoje.....	420
III.3.5.3. Lūkesčių, prieštaraujančių teisei, apsauga Europos supranacionalinių teismų praktikoje	429
IŠVADOS	437
Literatūros sąrašas.....	440

ĮVADAS

Lietuvos visuomenei išgyvenant pasitikėjimo tam tikromis valstybės institucijomis krizę¹, teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina², išreiškianti privataus asmens³ saugumo idėją⁴, pagrindai gali būti įvardijama vienu iš šališkos ir nenuspėjamos valdžios priešnuodžių. Ši doktrina suponuoja, kad valstybės institucijos yra saistomos prisiimtų įsipareigojimų, o individas, gera valia pasikliovęs valstybe, neturėtų dėl to patirti neproporcingų neigiamų pasekmių. Todėl siekiant stiprinti individų pasitikėjimą viešąja valdžia bei riboti jos galimybes piktnaudžiauti įgaliojimais, yra svarbu užtikrinti, kad asmuo, kuriam valstybės institucijos suteikė konkrečių garantijų, galėtų veiksmingai remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu.

Kai 2001 m. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – ir Konstitucinis Teismas) *expressis verbis* pripažino konstitucinį teisėtų lūkesčių

¹ Tokią išvadą suponuoja 2006–2013 m. laikotarpiu dienraštyje „Lietuvos rytas“ skelbtų Vilmorus apklausų apie gyventojų pasitikėjimą Lietuvos institucijomis rezultatų tyrimas.

² Pastebėtina, kad šiame tyrime vartojamos teisėtų lūkesčių apsaugos *principo, imperatyvo* bei *doktrinos* sąvokos. Šio tyrimo tikslams pasiekti nėra būtina tiksliai apibrėžti ir išnagrinėti sąvoką principas. Šiame darbe bus remiamasi teisės moksle nusistovėjusiu šios sąvokos aiškinimu. Kaip apibendrinama pažymi I. Danėlienė, daugelio autorių vertinimu, teisės principai apibūdinami kaip pagrindinės teisinės idėjos, vertybinės orientacijos, kurios nurodo, kaip konkrečiomis teisės normomis turi būti reguliuojami žmonių santykiai (šiuo klausimu žr. DANĖLIENĖ, I. *Proporcingumo principas administracinėje teisėje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, p. 23; taip pat žr. ANDRUŠKEVIČIUS, A. *Administraciniai teisės principai ir normų ribos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 128–131). Tam tikrais atvejais terminas *principas* šiame tyrime pakeičiamas sinonimine *imperatyvo* sąvoka, taip siekiant akcentuoti privalomąjį jo pobūdį. Kalbant apie šiame tyrime vartojamos sąvokos *doktrina* prasmę, reikia pastebėti, kad ji žymi teisiniame reguliavime, teismų praktikoje ir teisės moksle formuluojamų teisėtų lūkesčių apsaugos nuostatų įvairiais klausimais organišką visumą (sistemą), *inter alia* šios apsaugos paskirtį, turinio elementus, taikymo metodologiją, nesikoncentruojant į tai, ar tiriamame kontekste formaliai yra pavartojama sąvoka principas. Neretai teismų praktikoje teisės principų taikymas sukonkretinamas specifiniame nagrinėjamo ginčo kontekste, remiantis jais ne tik nustatomas atitinkamos teisės normos turinys, bet ir tiesiogiai *ad hoc* sureguliuojamas tam tikras teisinis santykis. Todėl ir šiame tyrime siekiant įvardinti skirtingus teisėtų lūkesčių apsaugos atvejus bei šios apsaugos pagrindines nuostatas, bus pasitelkiama apibendrinanti (bei sąlyginai platesnė nei terminas principas) teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos sąvoka. Be to, terminas doktrina šiame darbe daugiausia vartojamas analizuojant Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, atsižvelgiant į tai, kad šio teismo praktikoje sąvoka teisėtų lūkesčių apsaugos principas *expressis verbis* pasitelkiama ypač retai.

³ Šiame tyrime vartojama sąvoka privatus asmuo reiškia suinteresuotą asmenį (individa ar ūkio subjektą), kuriam nėra suteikti viešojo administravimo įgaliojimai. Ši sąvoka vartojama kaip savarankiška, t. y. nepriklausomai nuo civilinėje teisėje galiojančio viešasis/privatus asmuo atskyrimo.

⁴ CALMES, S. *Du principe de protection de la confiance légitime en droits allemand, communautaire et français*. Paris: Dalloz, 2001, p. 9.

apsaugos principą⁵, nedaugelis galėjo įsivaizduoti, kokį poveikį jis turės ne tik viešosios valdžios institucijų veiklai, bet ir asmens subjektinių teisių apsaugai. Iš tiesų Lietuvos teisės sistemoje įtvirtinus teisėtų lūkesčių apsaugos principą individų teisių apsaugai imta skirti vis daugiau dėmesio. Šis principas tapo nepaprastai svarbiu teisiniu instrumentu privatiems asmenims, siekiantiems apginti savo teises bei teisėtus interesus socialinės ar ekonominės politikos pokyčių akivaizdoje. Tai matyti ne tik iš to, kad pareiškėjai aktyviai formuluoja teisinius argumentus dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo. Nagrinėjamu principu, kaip teisės aiškinimo priemone, viešosios teisės⁶ srityje kylančius ginčus nagrinėjantys teismai vis dažniau remiasi savo iniciatyva. Ir nors teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas teismų praktikoje 2001–2005 m.⁷ buvo gana ribotas ir nedrąsus, pastaraisiais metais šis principas sparčiai vystėsi ir tapo vienu iš svarbiausių norminių teisės aktų bei administracinių sprendimų pagrįstumo ir teisėtumo patikros kriterijų⁸.

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; atitaisymas – 2001, Nr. 86.

⁶ Atsižvelgiant į šio tyrimo tikslus, nėra prasminga plačiau analizuoti teisės literatūroje vartojamos viešosios teisės (lot. *ius publicum*) apibrėžimus. Šiuo aspektu reikia pažymėti, kad nors viešąją teisę sudaro įvairios teisės šakos (išsamiau šiuo klausimu žr., pvz., BAKAVECKAS, A. *Administracinė teisė: teorija ir praktika. I dalis: vadovėlis*. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 48–51), šis tyrimas atliekamas konstitucinės ir administracinės teisės srityse. Administracinė teisė tiriama kaip viena iš pagrindinių ir svarbiausių viešosios teisės šakų (apie administracinės teisės kaip viešosios teisės šakos išskirtinumą ir reikšmę plačiau žr. BAKAVECKAS, A. *Administracinė teisė <...>*, p. 50–51). Tuo metu platesnis konstitucinis kontekstas neabejotinai suteikia pagrindą ir reikšmingas gaires kiekvienai teisei analizei, atliekamai administracinės teisės srityje (apie konstitucinės ir administracinės teisės šakų ryšį plačiau žr. ANDRUŠKEVIČIUS, A. *Administraciniai teisės principai <...>*, p. 106–108). Pastebėtina, kad studijų programa Viešoji teisė, kurią, be kita ko, sudaro Teisėkūros problemų, Viešojo administravimo, Viešosios tarnybos dalykai, yra įtraukta į daugelio aukštųjų teisės mokyklų teisės studijų programas (žr., pvz., Vilniaus universiteto Teisės fakultetas. Viešoji teisė: magistrantūros studijos [žiūrėta 2014 m. lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.tf.vu.lt/dokumentai/Magistro_studijos/Viesoji_teise_magistro_studijos_2014.pdf>; Mykolo Romerio universitetas. Viešoji teisė: magistrantūros studijos [žiūrėta 2014 m. lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: <https://www.mruni.eu/lt/universitetas/fakultetai/teises_fakultetas/studijos/magistranturos_studijos/viesoji_teise/>).

⁷ Apžvelgiamo laikotarpio pradžia pasirinkta, atsižvelgus į konstitucinėje jurisprudencijoje fiksuojamą teisėtų lūkesčių apsaugos principo pripažinimą 2001 m. bei pirmąsias nuorodas į teisėtų lūkesčių apsaugos principą teismų praktikoje (Lietuvos teismų informacinės sistemos LITEKO duomenys [žiūrėta 2013 m. lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: <<http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/detalipaieska.aspx>>).

⁸ Pavyzdžiui, 2002–2005 m. laikotarpiu Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas teisėtų lūkesčių apsaugos principu rėmėsi vidutiniškai penkiolikoje administracinių bylų per metus. Tuo metu vėlesniais metais šio teismo sprendimų motyvuose nuorodos į teisėtų lūkesčių apsaugos principą išaugo vidutiniškai daugiau nei septynis kartus (Lietuvos teismų informacinės sistemos LITEKO

Toks teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos aktualumas gali būti siejamas su ypatinga šios doktrinos prigimtimi. Remiantis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, gali būti užtikrinami iš pažiūros nelengvai tarpusavyje suderinami tikslai – teisės stabilumas ir lankstumas. Pastangas įgyvendinti šią sudėtingą užduotį atspindi pastarojo meto rezonansiniai teismų sprendimai dėl išskirtinai plataus visuomeninių santykių spektro klausimų – nuo valstybės taupymo priemonių įgyvendinimo socialinės apsaugos srityje, teisės išlaikyti privačią nuosavybę valstybės saugomose teritorijose iki ūkio subjektų investicijų į atsinaujinančių išteklių energetiką ar asmenų, pakeitusių lytį, teisės į sveikatos priežiūrą. Neatrodo, kad valstybės įsipareigojimų (nesi)laikymasis dinamiškoje visuomeninių santykių srityje yra efemerinė problema ir šio pobūdžio ginčų ateityje galėtų sumažėti. Tokios prielaidos nepatvirtina ir vieną po kito probleminius administracinių klaidų taisymo aspektus atskleidžianti Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT) praktika bylose prieš Lietuvą⁹.

Nepaisant to, kad pastaruoju metu teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvas sulaukė, ko gero, netgi neproporcingai didelio¹⁰ teismų dėmesio, jo taikymo kontūrai nacionalinėje teisėje lieka neaiškūs. Iš tiesų Lietuvos teisėje teisėtų lūkesčių apsaugos suponuojamų imperatyvų taikymas kol kas nėra tapęs nuoseklia doktrina teisės taikymo ir aiškinimo srityse. Atsižvelgus į jau minėtą ypatingą nagrinėjamo teisinio imperatyvo paskirtį, užtikrinti jo taikymo pagrįstumą ir nuoseklumą – nepaprasta ir sudėtinga užduotis teismams. Tai lemia, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas nacionalinėje teisėje iš pažiūros neretai gali būti vertinamas kaip tiesiog tam tikra *teisminės empatijos* individo atžvilgiu forma. Šiomis aplinkybėmis disertacinis tyrimas siekia kompleksiskai įvertinti teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymą

duomenys [žiūrėta 2013 m. lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: <<http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/detalipaieska.aspx>>).

⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 45092/07; 2013 m. gruodžio 10 d. sprendimas *Nekvedavičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 1471/05; 2003 m. kovo 6 d. sprendimas *Jasiūnienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 41510/98; 2014 m. gegužės 27 d. sprendimas *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 17978/05; 2014 m. spalio 14 d. sprendimas *Paplauskienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 31102/06; 2014 m. spalio 21 d. sprendimas *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 34911/06.

¹⁰ Omenyje turima nacionalinių teismų praktikoje taikoma procedūrinė teisėtų lūkesčių apsaugos samprata. Plačiau žr. I.3. Teisėtų lūkesčių apsaugos prieštarumas ir I.5.2.2 Teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirtis ir funkcijos.

nacionalinėje viešojoje teisėje, *inter alia* jo reikšmę kuriant, taikant ir aiškinant teisę. Tam reikalingas visumos požiūris, nagrinėjantis teisėtų lūkesčių apsaugos tikslus, turinio elementus, taikymo dėsningumus bei ribas teisėkūros, viešojo administravimo ir teisingumo vykdymo srityse. Pastebėtina, jog tokia analizė leidžia atskleisti ne tik teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo ypatumus, bet ir viešosios valdžios institucijų požiūrį į subjektinių teisių apsaugą Lietuvoje.

Nagrinėjamos problemos aktualumas ir disertacinio tyrimo reikšmė.

Įvertinus turiningą teismų praktiką nagrinėjamu klausimu matyti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas įgijo fundamentalią reikšmę viešosios teisės srityje ir kaip lygiavertė teisinė kategorija yra taikomas kartu su kitais iš Konstitucijos kylančiais imperatyvais, *inter alia* teisingumo, protingumo, proporcingumo, teisėtumo, teisinio tikrumo, teisinio saugumo ir kt. Nors teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina pripažįstama sąlyginai nauja viešosios teisės kategorija, jos įtaka – plati ir visapusiška, apimanti tiek teisėkūrą, tiek teisės įgyvendinimą, *inter alia* jos taikymą.

Nagrinėjamos temos aktualumą norminių teisės aktų patikros srityje visų pirma patvirtina intensyvus teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas konstitucinėje jurisprudencijoje. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje priimta arti 100 baigiamųjų aktų (nutarimų ir sprendimų)¹¹, kurių motyvuose daromos nuorodos į teisėtų lūkesčių apsaugos principą. Ketvirtadalyje bylų teisėtų lūkesčių apsaugos principas, taikomas kartu su kitais konstituciniais teisės imperatyvais, suponavo ginčijamo akto prieštaravimo aukštesnės galios teisės aktams pripažinimą. Per daugiau nei dešimtmetį konstitucinėje jurisprudencijoje suformuoti konkretūs teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojami reikalavimai įstatymų leidėjui bei kitiems teisėkūros subjektams, tačiau iki šiol minėti aspektai kompleksiskai nebuvo įvertinti.

¹¹ Infolex teisinės informacijos paieškos duomenys [žiūrėta 2014 m. kovo 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.infolex.lt/tp/>>.

Nagrinėjamo teisinio imperatyvo reikšmė dar akivaizdesnė klasikine jo taikymo sritimi pripažįstamoje viešojo administravimo srityje. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas paskatino gerinti viešojo administravimo kokybę visoje Europoje. Kaip vieną iš pavyzdžių galima paminėti Europos Parlamento patvirtintą Europos tinkamo administravimo elgesio kodeksą¹², *expressis verbis* įtvirtinantį, kad pareigūnas gerbia teisėtus ir pagrįstus lūkesčius, kuriuos visuomenės nariai puoselėja, remdamiesi tuo, kaip institucija veikė praeityje. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas, kaip viešąją administraciją saistantis teisinis imperatyvas, padeda asmenims sužinoti, kokių administravimo standartų jie turi teisę pagrįstai tikėtis iš viešojo administravimo subjektų socialinių ar ekonominių pokyčių (bendraja prasme) akivaizdoje. Jis taip pat kreipia visą administracinės procedūros eigą, nes viešąją administraciją įpareigoja veikti nuosekliai ir nuspėjamai. Dar daugiau – nagrinėjamo teisinio imperatyvo reikšmė fundamentali, taisant valstybės padarytas administracines klaidas, *inter alia* atšaukiant priimtus administracinius sprendimus¹³. Nepaisant to, pastarieji aspektai nacionalinėje teisėje retokai susiejami su teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojamais reikalavimais, o tai savo ruožtu gali sumažinti subjektinių teisių apsaugos mastą.

Atsižvelgus į minėtą nagrinėjamo imperatyvo svarbą viešojo administravimo srityje, dėsninga, jog administracinius ginčus nagrinėjantys teismai daugeliu atveju tikslingai remiasi teisėtų lūkesčių apsaugos principu, be kita ko, savo iniciatyva. Vis didėjantis administracinių bylų skaičius neginčijamai atspindi nagrinėjamos doktrinos svarbą ir ganėtinai spartų jos vystymosi tempą. Teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina nacionalinių teismų praktikoje įsitvirtino kaip bendrasis teisės principas, atsižvelgiant į kurį gali

¹² Europos Parlamentas. *Europos tinkamo administravimo elgesio kodekso 10 straipsnio 2 dalis* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ombudsman.europa.eu/en/resources/code.faces/lt/3510/html.bookmark;jsessionid=C42A48921D39E0318B571F0F2082FE22#/page/1>>.

¹³ Sąvoka „atšaukimas“ žymi administracinio sprendimo, kuriuo viešojo administravimo subjekto iniciatyva panaikinamas galutiniu tapęs administracinis sprendimas, priėmimą. Administracinių aktų panaikinimas (atšaukimas) pats savaime yra administracinis aktas, kuriam visa apimtimi taikytini materialinės teisės ir proceso principai. Išsamiau žr. Europos Taryba. *Viešasis administravimas ir privatus asmenys. Viešojo administravimo subjektų ir privačių asmenų santykius reglamentuojantys teisės principai*. Vertė G. Ambrasaitė, V. Balynas ir E. Krivka. Mokslinis redaktorius V. Valančius. Vilnius: Justitia, 2004, p. 35.

būti tikrinamas viešojo administravimo subjektų veiksmų pagrįstumas ir teisėtumas. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad neretai teisėtų lūkesčių apsaugos principas teismų taikomas, nagrinėjant vadinamąsias „sunkiąsias“ bylas, kai ginčo sprendimas nėra tiesiogiai padiktuotas pozityviosios teisės. Dar daugiau diskusijų sulaukia teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* problema. Iš tiesų teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas šiose srityse negali būti nei formalus, nei pernelyg liberalus. O tokio požiūrio apraiškos įmanomos, jei iki galo nėra suvokta tikroji teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos paskirtis, santykis su kitais teisės principais, turinio elementai ir, kaip parodys disertacinis tyrimas, teisėtų lūkesčių pažeidimų nustatymo metodologija.

Tai, kad minėtiems teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo aspektams nacionalinėje teisėje yra skiriamas nepakankamas dėmesys, ko gero, akivaizdžiausiai buvo patvirtinta pastarojo meto Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose prieš Lietuvą. Teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos¹⁴ (toliau – ir Europos žmogaus teisių konvencija, Konvencija, EŽTK) taikymo srityje Lietuvai jau įgijo *asmeninę* dimensiją, Europos Žmogaus Teisių Teismui priėmus sprendimus bylose *Pyrantienė*¹⁵, *Nekvedavičius*¹⁶, *Jasiūnienė*¹⁷, *Albergas*¹⁸, *Digrytė Klibavičienė*¹⁹, *Paplauskienė*²⁰ prieš Lietuvą²¹. Atsižvelgus į tai, prasminga šio tyrimo kontekste įvertinti, koku mastu EŽTT formuojama teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina turėtų lemti (ar lemia) Lietuvos teisinio

¹⁴ 1950 m. lapkričio 4 d. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 96-3016.

¹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 45092/07.

¹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gruodžio 10 d. sprendimas *Nekvedavičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 1471/05.

¹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. kovo 6 d. sprendimas *Jasiūnienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 41510/98.

¹⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. gegužės 27 d. sprendimas *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 17978/05.

¹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 21 d. sprendimas *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 34911/06.

²⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 14 d. sprendimas *Paplauskienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 31102/06.

²¹ Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. birželio 30 d. sprendimą dėl priimtimumo byloje *Shub prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 17064/06 ir 2002 m. gruodžio 5 d. sprendimą dėl priimtimumo byloje *The Synod College of the Evangelical Reformed Church of Lithuania prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 44548/98.

reguliavimo turinį bei jo įgyvendinimą ir kaip jos elementai atsispindi nacionalinių teismų jurisprudencijoje. Šiame kontekste ne mažiau svarbu pažvelgti į Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ir ESTT) formuojamą teisėtų lūkesčių apsaugos doktriną. Ir nors šioje srityje Europos Sąjungos teisė neturėtų būti vertinama kaip visoms valstybėms narėms bendras vardiklis, ji galėtų paskatinti keitimąsi geriausia praktika teisėtų lūkesčių apsaugos, kaip bendrojo teisės principo, bei su juo susijusių pagrindinių asmens teisių klausimu, ir taip sustiprinti integracijos procesą.

Tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas šiuo metu yra ypač reikšmingas, patvirtina ir socialinės bei ekonominės politikos įgyvendinimo kontekstas. Reikia pastebėti, kad valstybės taupymo priemonės, kurių imtasi siekiant įveikti 2008–2012 m. ekonominės krizės sunkumus, buvo vienas iš akivaizdžiausių veiksnių, nulėmusių nagrinėjamo teisinio imperatyvo taikymo plėtrą. Ne mažiau reikšminga teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos vystymosi prielaida laikytinas nuosavybės teisių atkūrimo procesas, kurio baigiamasis etapas pastebimai padidino įtampą tarp privačių asmenų nuosavybės teisių ir viešojo intereso apsaugos. Minėti pavyzdžiai, nors ir reprezentatyvūs, yra tik dalis, atspindinti platesnę viešosios valdžios institucijų ir privačių asmenų santykių problemą – asmenų pasitikėjimo viešosios valdžios institucijomis stoką. Tokia padėtis gali būti siejama tiek su nestabilia įstatymų leidyba, tiek su teisinio reguliavimo pakeitimų gausoje pasimetusia viešąja administracija. Kaip pažymi A. Urmonas, lengvai „pamirštami“ viešai išsakyti įsipareigojimai ir žmogui, ir visuomenei²². Stabilių įstatymų rengimo reikšmės menkinimą autorius įvardija viena pavojingiausių klaidų²³. Tai, kad teisė dažnai keičiama pagal politinius įstatymų leidėjo prioritetus, be kita ko, veikiamus siaurų interesų grupių, pažymi ir A. Andruškevičius²⁴. Iš tiesų asmens pasitikėjimo viešąja valdžia stygius yra neatidėliotinas probleminis klausimas, su kuriuo

²² URMONAS, A. Administracinės teisinės įstatymų leidybos klaidos makroteisiniame lygmenyje. Iš *Administraciniai teismai Lietuvoje: nūdienos iššūkiai*: kolektyvinė monografija, skirta Lietuvos administracinių teismų dešimtmečiui. Atsakingasis redaktorius V. Valančius. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2010, p. 96.

²³ URMONAS, A. Administracinės teisinės įstatymų leidybos klaidos <...>, p. 101.

²⁴ ANDRUŠKEVIČIUS, A. *Administraciniai teisės principai* <...>, p. 124; ANDRUŠKEVIČIUS, A. Administracinė teisė: interesų veiksnys įstatymų leidyboje. *Teisė*, 2010, t. 74, p. 40–42.

šiandien susiduria valstybės institucijos Lietuvoje, o tai gali paveikti jų veiksmų teisėtumo vertinimą. Viena iš priemonių, nukreiptų į šios problemos sprendimą, galime pagrįstai įvardyti teisėtų lūkesčių apsaugos principą.

Pastebėtina, kad pastarojo meto akademikų susidomėjimas teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina taip pat pastebimai padidėjo. Teisėtų lūkesčių apsaugos klausimo reikšmę atspindi ir pamažu gausėjančios mokslinės įžvalgos, skelbiamos teisės periodikos leidiniuose bei mokslinių konferencijų pranešimuose. Antai per trumpą laiką surengtos net kelios tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos kai kuriems nagrinėjamos doktrinos probleminiams aspektams aptarti, tiek Lietuvoje, tiek užsienyje²⁵.

Šiame aktualiaame bei probleminiaame teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste ypač išryškėja pozityvi kompleksinių mokslinių tyrinėjimų svarba. Šiuo metu trūksta tiek nagrinėjamos doktrinos analizės teoriniame lygmenyje, tiek sistemingo požiūrio, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos principas įgyvendinamas teisėkūros, viešojo administravimo bei teisingumo vykdymo srityse.

Teorinė disertacinio tyrimo reikšmė. Pristatomu disertaciniu tyrimu siekiama prisidėti prie Lietuvos teisės moksle ryškėjančios tendencijos daugiau dėmesio skirti vertybiniais teisės kriterijams – konstitucinių principų taikymui ordinarinės teisės šakose²⁶. Išsami teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinio bei taikymo dėsningumų Lietuvos teisės sistemoje teorinė analizė, kuri, be kita ko, būtų grindžiama nacionalinių teismų praktika, kol kas nėra atlikta. Tai vertintina kaip bendrosios viešosios teisės dalies mokslinių tyrinėjimų spraga. Juolab atsižvelgus į tai, kad nagrinėjamas teisinis imperatyvas, užtikrinantis pasitikėjimą valstybe ir jos institucijomis, sudaro viešosios administracijos ir

²⁵ Iš jų atskirai paminėtini tiesiogiai su atliekamo mokslinio tyrimo tema susiję renginiai: 2014 m. spalio 10–11 d. Lietuvos Respublikos Prezidentūroje vykusį tarptautinę mokslinę konferenciją „Ekonominės krizės iššūkiai žmogaus teisėms“ bei Lietuvos teisės instituto organizuota tarptautinė mokslinė konferencija „Viešasis interesas *versus* teisėti lūkesčiai“, vykusį 2014 m. rugsėjo 12 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijoje; 2012 m. spalio 11–12 d. Bergensis Universitas (Norvegija) kartu su Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law rengta tarptautinė konferencija „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“, vykusį Bergene, Norvegijoje.

²⁶ Šią tendenciją pirmiausiai įvardino A. Andruškevičius. ANDRUŠKEVIČIUS, A. Administracinė teisė: interesų veiksnys <...>, p. 33.

privatų asmenų santykių ašį ir šia prasme neabejotinai gali būti laikomas viešosios teisės principu-*grynuoliu*²⁷.

Reikia pažymėti ir tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos, kaip bendrojo teisės principo, analizė yra viena iš patvariausių mokslinių tyrinėjimų sričių laiko požiūriu. Teisės principų taikymo ypatumų tyrimas leidžia atskleisti šiuolaikinį viešosios teisės turinį, beveik nesiejant jo su išsamiu pozityviosios teisės normų nagrinėjimu. Žinoma, reikia pripažinti, kad kiekvieno teisės principo ribos ir apimtis gali būti apibrėžiami iš naujo, atsižvelgus į gana dinamišką teismų praktiką, tačiau vargu, ar galėtume kalbėti apie žymų jų reikšmės sumažėjimą ar juolab eliminavimą iš teisės sistemos, įvertinus šių principų fundamentalų pobūdį. Kaip yra pažymėjęs A. Andruškevičius, nagrinėjant tam tikro laikotarpio administracinę teisę, būtina jos principų analizė, leidžianti suprasti šią teisę, nežiūrint jos pasikeitimų, paprastai įvykstančių po kiekvienų Seimo rinkimų²⁸. A. Andruškevičius vienas pirmųjų atkreipė dėmesį į administracinių principų reikšmę ir poreikį administracinės teisės klausimus tyrinėti ir studijuoti ne tik kaip pozityviųjų elgesio taisyklių, bet ir kaip tam tikrų principų visumą. Be kita ko, šis teisės mokslininkas motyvuotai pagrindžia administracinės teisės principų tipologizavimo, kuris reikšmingas ne vien mokslo požiūriu, bet ir aukštųjų teisės mokyklų studentams, būtinybę²⁹. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo analizė yra sudėtinė šio pobūdžio mokslinių tyrinėjimų dalis, gausinanti viešosios teisės tyrimų sritį. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirties, turinio, taikymo dėsningumą analizė tiek norminių teisės aktų, tiek individualių teisės aktų srityje, išryškinanti teorijos ir praktikos glaudžias sąsajas, suteikia pakankamą pagrindą tolimesniam dalyko pažinimui. Tikimasi, kad atliktas disertacinis tyrimas šioje srityje taip pat paskatins platesnes diskusijas bei naujus mokslinius tyrimus.

²⁷ Tokią išvadą, be kita ko, pagrindžia nagrinėjamo teisinio imperatyvo kilmės ir paskirties analizė.

²⁸ ANDRUŠKEVIČIUS, A. *Administracinės teisės principai* <...>, p. 18.

²⁹ ANDRUŠKEVIČIUS, A. Administracinio baudimo santykiai: teisingumo ir protingumo principų poveikis. *Teisė*, 2010, t. 76; ANDRUŠKEVIČIUS, A. Administracinės teisės principai: konglomeratas ir katalogas. *Teisė*, 2004, t. 53.

Praktinė disertacinio tyrimo reikšmė. Atliktas tyrimas nėra sutelktas vien tik į teorinę nagrinėjamos doktrinos reikšmę. Pristatomi disertacinio tyrinėjimo rezultatai visų pirma yra reikšmingi nacionaliniams teismams taikant ir aiškinant teisę. Tyrimas pristato sistemingą požiūrį į daugiau nei dešimtmetį vystomą nacionalinių teismų praktiką, kuriai pirmiausiai tenka užduotis pildyti nagrinėjamos doktrinos turinį. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo doktrininis aiškumas gali prisidėti prie šio principo taikymo konkretiems teisiniams santykiams nuoseklumo ar kelių teisės principų konkurencijos problemos išsprendimo. Be to, reikia pastebėti, kad šiame disertaciniame tyrime nacionalinių teismų požiūrio savitumas atskleidžiamas supranacionaliniame kontekste, pristatant pagrindines tendencijas Europos viešojoje teisėje³⁰. Tam, kad būtų išvengta teisės prieštaravimų ir tam tikrų įtampų, kylančių dėl Europos teisės sistemų pliuralizmo, nacionalinių teismų jurisprudencija negali būti formuojama izoliuotai. Atsižvelgus į tai, tyrime ne tik glaustai pristatoma, kokie teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos turinio elementai yra išskiriami ir kaip jie traktuojami EŽTT bei ESTT jurisprudencijoje, bet ir vertinamas jų įgyvendinimo mastas nacionalinėje teisėje. Tai prisideda prie veiksmingesnio tarptautinių įsipareigojimų laikymosi, o tai, be kita ko, reiškia ir naujų pažeidimų prevenciją Europos žmogaus teisių konvencijos garantuojamų teisių įgyvendinimo srityje.

Šiame tyrime pristatomi rezultatai taip pat turėtų padėti formuoti efektyviam ir darniam teisiniam reguliavimui, grindžiamam ne fragmentišku, bet sisteminiu požiūriu į teisėtų lūkesčių apsaugos užtikrinimą. Nors atliekamų mokslinių tyrimų tiesioginė užduotis nėra siejama vien tik su konkrečių

³⁰ Sąvoka Europos viešoji teisė (lot. *Ius Publicum Europaeum*) žymi bendrą teisės sistemą, suformuotą iš skirtingų tarptautinių ir nacionalinių komponentų, kurie yra ir persipinantys, ir savarankiški. Šie komponentai apima Europos Sąjungos teisę, Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, valstybių nacionalinę viešąją teisę. BOGDANDY, A. Constitutional Law: A Contested Domain. Iš *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Redaktoriai M. Rosenfeld, A. Sajó. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 34. Išsamiau apie šios sąvokos kilmę ir apibrėžtį žr. PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, J. *Ius Publicum Europaeum* ir Lietuvos administracinės teisės tradicija. Pranešimas 2014 m. sausio 29 d. vykusioje mokslinėje-praktinėje konferencijoje, skirtoje Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo veiklos 2013 m. pristatymui. Vilnius, 2014; PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, J. *Ius Publicum Europaeum*: būtinybė tarp europinio integralumo ir nacionalinio identiteto? Pranešimas 2013 m. rugsėjo 24 d. vykusioje Vilniaus universiteto mokslinėje konferencijoje „Konstitucionalizmas supranacionalinėje ir nacionalinėje teisėje“. Vilnius, 2013.

pasiūlymui teisinio reguliavimo tobulinimui teikimu, darnaus teisinio reguliavimo kūrimas visada buvo labai reikšmingas. Todėl ir šiame tyrime siekiama įvertinti su teisėtų lūkesčių apsauga susijusio teisinio reguliavimo taikymą bei, prireikus, išnagrinėti įvairias tokio teisinio reguliavimo tobulinimo alternatyvas.

Galiausiai reikia pažymėti, kad remiantis iš Konstitucijos kylančiu teisėtų lūkesčių apsaugos principu gali būti formuluojami teisiniai argumentai dėl norminių teisės aktų (jų dalių) ar individualių administracinių sprendimų teisėtumo. Todėl tyrimas, kas viešojoje teisėje yra pripažįstama teisėtais lūkesčiais ir ko konkrečiai privatūs asmenys gali tikėtis iš teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo, turi tiesioginę praktinę reikšmę, skatinančią pažeistų subjektinių teisių apsaugą ir gynimą. Atliktas mokslinis tyrimas atskiria teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymą nuo kitų glaudžiai susijusių teisinių imperatyvų, doktrininės nuostatos iliustruojamos ne tik nacionalinių, bet ir supranacionalinių teismų praktikos pavyzdžiais, o tai iš tiesų gali padidinti supratimą apie nagrinėjamo teisinio imperatyvo paskirtį, turinį bei taikymo sritis.

Objektas. Šio disertacinio tyrimo objektas – teisiniai santykiai, susiklostantys tarp viešosios valdžios institucijų ir privataus asmens, įgyvendinant teisėtų lūkesčių apsaugos principą. Tyrimas apima kompleksinę teisėtų lūkesčių apsaugos principo esmės, paskirties, kilmės, santykio su kitais teisės principais, turinio elementų bei pagrindinių jo įgyvendinimo ypatumų teisėkūros, viešojo administravimo bei teisingumo vykdymo srityse analizę.

Disertacinis tyrimas atliekamas nacionalinės teisės sistemos ir iš dalies supranacionaliniame kontekste. Pabrėžtina, kad tyrimas iš esmės skiriamas teisėtų lūkesčių apsaugos ypatumų analizei Lietuvos teisės sistemoje. Todėl disertaciniame tyrime analizuojama teisėtų lūkesčių apsauga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo bei galutinės instancijos teismų, kaip doktrininės nuostatas formuojančių subjektų, praktikoje. Tuo metu išsami Europos Žmogaus Teisių Teismo bei Europos Sąjungos Teisingumo Teismo

formuojamos teisėtų lūkesčių apsaugos sampratos analizė nėra tiesioginis šio darbo objektas ir pasitelkiama tik siekiant pristatyti nacionalinei teisei aktualų tarptautinį kontekstą, šioje srityje kylančias nacionalinės atitikties problemas bei galimus jų sprendimo būdus. Šis supranacionalinis kontekstas, be kita ko, padeda išryškinti nacionalinėje teisėje vystomos teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos savitumą.

Tyrimas iš esmės koncentruojasi į materialinio teisinio pobūdžio klausimus, kylančius konstitucinės ir administracinės teisės srityse. Šiuo aspektu reikia atkreipti dėmesį, kad tyrimo objekto ribos nėra formuluojamos pagal konkrečias viešosios teisės dalykines sritis, o nagrinėjamos bendresnio pobūdžio tipinės teisėtų lūkesčių apsaugos situacijos. Šį ganą platų disertacinio tyrimo objektą pagrindžia nagrinėjamo teisinio imperatyvo pobūdis. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo sritis – universali, o jo reikšmė buvo patvirtinta labai įvairiose viešosios teisės srityse, todėl selektyvus tam tikrų nagrinėjimo sričių pasirinkimas galėtų iškreipti tyrimo rezultatų tikslumą bei nesudarytų prielaidų nustatyti, ar nagrinėjamas teisinis imperatyvas turi taikymo ypatumų atskirose visuomeninių santykių srityse.

Į šio tyrimo objektą nepatenka teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo ypatumai administracinės atsakomybės, *inter alia* ekonominių sankcijų taikymo srityje. Šie klausimai aptariami tik fragmentiškai, kiek tai būtina šio darbo tikslams pasiekti ir iškeltiems uždaviniams įgyvendinti. Minėtas klausimas iš tyrimo srities eliminuotas atsižvelgus į tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas, kuris šioje srityje paprastai aptinkamas derinyje su *lex retro non agit* taisykle, pasižymi tam tikra specifika. Tiek nacionalinėje, tiek supranacionalinėje teisėje pripažįstama, kad ekonominių sankcijų taikymas gali patekti į platesnę „baudžiamojo pobūdžio“ nuobaudų taikymo sritį³¹. Atsižvelgiant į šią specifinę teisinių santykių prigimtį, tik jai būdingą teisės

³¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. rugsėjo 27 d. sprendimas *A. Menarini Diagnostics Srl prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 43509/08; Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1999 m. liepos 8 d. sprendimo *Hüls prieš Komisiją*, C-199/92P, Rink. p. I-4287, 150 p.; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1668/2012; 2005 m. kovo 23 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A15-39/2005; 2006 m. vasario 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A248-749/2006.

principų aiškinimą, teisėtų lūkesčių apsauga ir gynimas šioje srityje nuodugniai nėra nagrinėjami.

Taip pat reikia pažymėti, kad šis darbas nepretenduoja į visa apimančią teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo ypatumų tyrimą. Dėl to šiame tyrime taip pat nėra analizuojamos teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo apraiškos administracinėje teisenoje, kas iš esmės galėtų tapti savarankiško disertacinio tyrimo objektu arba tokio tyrimo objekto dalimi.

Tyrimo tikslas – išsamiai ir sistemiškai ištirti teisėtų lūkesčių apsaugos principo įtvirtinimo teisiniame reguliavime ir taikymo teismų praktikoje klausimus bei išanalizuoti su tuo susijusią teisės doktriną, nustatyti šio principo raidos kryptis bei probleminius aspektus (teisinio reguliavimo ir teismų praktikos (ne)pakankamumo požiūriu), įvertinti, kokią įtaką teisėtų lūkesčių apsaugos principas turi viešosios teisės srityje susiklostančių teisinių santykių darnai bei asmens subjektinių teisių apsaugos mastui.

Nurodytam tikslui pasiekti yra keliami tokie tyrimo **uždaviniai**:

1) Kompleksiškai taikant teorinius bei empirinius mokslinio tyrimo metodus ištirti teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmę ir raidą, pagrindinius (būtinuosius) turinio elementus, parodyti, kaip yra suvokiama teisėtų lūkesčių apsaugos principo esmė, tikslai bei koks šio principo santykis su kitais glaudžiai susijusiais teisiniais imperatyvais.

2) Atskleisti, kada ir kaip teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvas saisto teisėkūros subjektus, t. y. kokius konkrečius reikalavimus nagrinėjamas principas suponuoja įstatymų leidėjui bei kitiems teisėkūros subjektams, *inter alia* ištirti probleminius šių reikalavimų laikymosi aspektus.

3) Išnagrinėti, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos principas saisto viešojo administravimo subjektus individualių teisės aktų srityje, ir įvertinti, ar šioje srityje esamas teisinis reguliavimas užtikrina pakankamą teisėtų lūkesčių apsaugą, prireikus, pateikti pasiūlymus dėl galimo tokio teisinio reguliavimo tobulinimo.

4) Išanalizuoti teismų taikomą teisėtų lūkesčių apsaugos testą (metodologiją) bei įvertinti jo patikimumą, identifikuoti pagrindinius kriterijus, turinčius įtakos teisėtų lūkesčių apsaugai ir jos mastui, bei apžvelgti konkrečių pažeistų teisėtų lūkesčių gynimo būdų taikymo specifiką.

5) Remiantis ESTT bei EŽTT praktikos analize, atskleisti pagrindinius teisėtų lūkesčių apsaugos ypatumus Europos viešojoje teisėje ir įvertinti jos įtaką teisėtų lūkesčių apsaugos principo plėtotei nacionalinėje teisėje.

Hipotezė. Nacionalinis teisinis reguliavimas, įgyvendinantis teisėtų lūkesčių apsaugos principą, ir šį principą plėtojanti teisminė jurisprudencija atitinka Europos viešosios teisės vystymosi tendencijas ir yra pakankami, kad užtikrintų teisinių santykių darną, kai sprendžiama viešųjų interesų ir asmens subjektinių teisių ar teisėtų interesų sandūros problema.

Ginamieji teiginiai:

1. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo, išplėto to teisminėje jurisprudencijoje, įtaka – plati ir visapusiška, matoma tiek normatyviniame reguliavime, tiek individualių teisės aktų doktrinoje. Suderindamas teisės stabilumą ir dinamiškumą, šis principas užtikrina teisės sistemos vientisumą bei gerina subjektinių teisių apsaugą privačių asmenų santykiuose su viešosios valdžios institucijomis.

2. Valstybės įsipareigojimai ir asmens geras elgesys laikytini būtinosiomis teisėtų lūkesčių formavimosi ir apsaugos sąlygomis. Teisėtų lūkesčių pažeidimu gali būti remiamasi tik jei nustatoma, kad jie turi teisinį pagrindą (šaltinį), kurį patvirtina viešosios valdžios aktai, o asmens, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, veiksmai atitinka gero elgesio standartą.

3. Nustačius, kad privatus asmuo turi teisėtų lūkesčių, jų apsaugos klausimas sprendžiamas taikant konkuruojančių interesų derinimo metodą. Tai, ar konkrečiu atveju asmens teisėtiems lūkesčiams bus suteikta teisinė apsauga, lemia nebaigtinis kriterijų sąrašas – viešojo intereso svarba, viešosios administracijos priimtų įsipareigojimų pobūdis, suinteresuotų asmenų elgesys

bei jiems tenkančių praradimų pobūdis, laikotarpis nuo lūkesčių atsiradimo iki kilusio ginčo, sprendimo įtaka trečiųjų asmenų teisėms ir teisėtiems interesams ir kt.

4. Lietuvos teismų jurisprudencijoje yra formuojama plačioji teisėtų lūkesčių apsaugos samprata, netapatinanti lūkesčių teisėtumo ir apsaugos su jų atsiradimo pagrindo teisėtumu. Nors pagal bendrąją taisyklę teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindu gali būti tik teisei neprieštaraujantys teisės aktai, ypatingais atvejais gali būti saugomi ir ginami teisėti lūkesčiai, kylantys iš vėliau teisei prieštaraujančiais pripažintų teisės aktų, kuriuos *bona fide* asmuo šių aktų galiojimo metu galėjo pagrįstai laikyti teisėtais.

5. Nacionalinių teismų praktikoje, taikant teisėtų lūkesčių apsaugos principą, iš esmės vadovaujamosi visomis pagrindinėmis supranacionalinių teismų suformuotomis teisėtų lūkesčių apsaugos savybėmis, tačiau jų taikymas šiuo metu neužtikrina vienodo subjektinių teisių apsaugos masto.

Atliktų tyrimų apžvalga ir disertacinio tyrimo mokslinis naujumas.

Po daugiau nei dešimties metų nuo teisėtų lūkesčių kategorijos įvardijimo ir taikymo Lietuvos nacionalinių teismų praktikoje³², moksliniai tyrimai, nukreipti į teisėtų lūkesčių apsaugos principo sampratą bei taikymo ypatumus, yra fragmentiški. Iki šiol Lietuvos teisės moksle teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina konceptualiai nenagrinėta. Tačiau galima pastebėti, kad mokslinių tyrimų, nukreiptų į teisėtų lūkesčių apsaugos principo sampratą bei taikymo ypatumus, pamažu gausėja. Lietuvos teisės moksle analizuoti kai kurie konstitucinio teisėtų lūkesčių apsaugos principo aspektai³³, šio principo

³² Kaip jau minėta, teisėtų lūkesčių apsaugos principo atsiradimas Lietuvos nacionalinėje teisėje sietinas su 2001 metų Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija. Tiesioginė šios Konstitucinio Teismo praktikos įtaka nuo 2002 metų pasireiškė ir ginčus viešojo administravimo srityje nagrinėjančių teismų praktikoje (žr., pvz., Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2002 m. balandžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A2-266/2002).

³³ ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2010, Nr. 3, p. 236–255; ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, S. Teisinio saugumo principas ir Lietuvos Respublikos Konstitucija. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Sudarytojai E. Kūris ir E. Masnevaitė. Klaipėda: Lietuvos notarų rūmai, 2012, p. 136–155; KARGAUDIENĖ, A. Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas. Iš *Viešosios teisės tyrimai: de jure ir de facto problematika*: mokslo studija. Atsakingasis redaktorius G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES,

taikymo galimybės bendrojoje administracinėje teisėje³⁴, administracinėje teisenoje³⁵ bei specialiose viešosios teisės srityse, pvz., socialinės apsaugos teisėje³⁶, teritorijų planavimo srityje³⁷. Dar daugiau teisės mokslininkų dėmesį patraukė Europos Sąjungos teisėje formuojama teisėtų lūkesčių apsaugos principo samprata³⁸. Pastaroji mokslinių tyrinėjimų kryptis atspindi Europos viešosios teisės moksle vyraujančią tendenciją teisėtų lūkesčių apsaugos doktriną daugiausia analizuoti Europos Sąjungos teisės aspektu³⁹. Tuo metu teisėtų lūkesčių samprata, taikant Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių

2013, p. 126–140; KARGAUDIENĖ A. *Socialinės įtakos mechanizmų poveikis privataus asmens ir valstybės valdžios institucijos administraciniam teisiniam statusui*: daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007 [interaktyvus. Žiūrėta: 2014 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/katedros/administracines_teises_ir_proceso_katedra/Disertacija_santrauka/Disertacijos_santrauka_Kargaudiene.pdf >; BAKAVECKAS, A., et al. *Lietuvos administracinė teisė: Bendroji dalis*: Mykolo Romerio universiteto vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 241–243.

³⁴ PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo esmė ir teisėtų lūkesčių apsaugos galimybės administraciniuose teismuose. Iš *Administraciniai teismai Lietuvoje: nūdienos iššūkiai*: kolektyvinė monografija, skirta Lietuvos administracinių teismų dešimtmečiui. Atsakingasis redaktorius V. Valančius. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2010, p. 213–227; PRANEVIČIENĖ, B. The Concept of Legitimate Expectations and Problems of Implementation of the Principle of Legitimate Expectations in Lithuania. *Administrative un Kriminala Justicija, Latvijas Policijas akademijas zinatniski teoretiks žurnals*, 2007, Nr. 3, p. 50–60; BAKAVECKAS, A. *Administracinė teisė <...>*, p. 112–116.

³⁵ PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, J. *Administracinė justicija: teorija ir praktika*: monografija. Vilnius: Justitia, 2005, p. 143–147.

³⁶ TAMINSKAS, A. Galimybės riboti įgytąsias socialines teises interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2010, Nr. 2, p. 150–165; VAIČAITIS, V. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 2010, t. 77, p. 34–49; VAIČAITIS, V. What was decided by Lithuanian Constitutional Court in favour of pensioners. *Teisė*, 2003, t. 49, p. 124–133; BITINAS, A. Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas. Vilnius: Leidykla MES, 2011, p. 33–36; PETRYLAITĖ, V. *Pamatiniai socialinės apsaugos teisės principai*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.

³⁷ PRANEVIČIENĖ, B., MIKALAUŠKAITĖ-ŠOSTAKIENĖ, K. Guarantee of Principles of Legitimate Expectations, Legal Certainty and Legal Security in the Territorial Planning Process. *Jurisprudencija*, 2012, t. 19(2), p. 643–656.

³⁸ PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata ir teisėtų lūkesčių apsaugos modeliai Europos Sąjungos administracinėje erdvėje. *Jurisprudencija*, 2007, t. 6(96), p. 43–49; ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, S. Teisinio saugumo principas ir Lietuvos Respublikos Konstitucija. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Sudarytojai E. Kūris ir E. Masnevaitė. Klaipėda: Lietuvos notarų rūmai, 2012, p. 136–155; VALANČIUS V., KAVALNĖ, S. *Europos Sąjungos teisės įgyvendinimas Lietuvos administracinėje teisėje*: monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009, p. 101–113.

³⁹ CRAIG, P. *EU Administrative Law*. New York: Oxford University Press, 2006, p. 607–654; SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations in Administrative Law*. Oxford: Oxford University Press, 2000; THOMAS, R. *Legitimate Expectations and Proportionality in Administrative Law*. Oxford: Hart Publishing, 2000; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*. London: Sweet & Maxwell; Luxembourg: Office for Official Publications of The European Communities, 2006.

apsaugos konvencijos nuostatas, Lietuvos teisės moksle tiesiogiai iki šiol tyrinėta nebuvo⁴⁰.

Kita vertus, užsienio teisės mokslininkai nagrinėjamai doktrinai skyrė kur kas didesnę dėmesį. Užsienio teisinėje literatūroje teisėtų lūkesčių apsauga nagrinėta tiek periodiniuose leidiniuose publikuojamuose moksliniuose straipsniuose, tiek platesnių tyrimų, tiesiogiai skirtų teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos ypatumams atskleisti, kontekste. Tarp reprezentatyviausių užsienio teisės doktriną nagrinėjamoje srityje formuojančių mokslininkų, atlikusių tiek fragmentinius, tiek kompleksinius mokslinius tyrimus aptariamu klausimu, reikia išskirti J. Schwarze⁴¹, R. Thomas⁴², S. Schönberg⁴³, P. Craig⁴⁴, M. Elliott⁴⁵, C. Forsyth⁴⁶, Y. Vanderman⁴⁷. Nagrinėjamos doktrinos taikymo Europos Sąjungos teisėje tyrimų srityje atskirai paminėtinos J. Raitio⁴⁸, T. Tridimas⁴⁹, X. Groussot⁵⁰, J.-B. Auby ir D. Dero-Bugny⁵¹ mokslinės įžvalgos.

⁴⁰ Šiame kontekste reikia pastebėti, kad teisėtų lūkesčių klausimas paprastai aptariamas tik kaip platesnio mokslinio tyrimo, nukreipto į nuosavybės teisių apsaugą, remiantis Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatomis, dalis. JOČIENĖ, D., ČILINSKAS, K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Vilnius: Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005; ŠVILPAITĖ, E. Neišnaudotos galimybės: nuosavybės apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą. *Justitia*, 2005, Nr. 1, p. 39–45; ŠVILPAITĖ, E. Neišnaudotos galimybės: nuosavybės apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą. *Justitia*, 2005, Nr. 2, p. 49–57; ŠVILPAITĖ, E. *Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.

⁴¹ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*.

⁴² THOMAS, R. *Legitimate Expectations <...>*.

⁴³ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations <...>*.

⁴⁴ CRAIG, P. *Administrative Law*. London: Sweet & Maxwell, 2012, p. 701–716; CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 607–654.

⁴⁵ ELLIOT, M. Unlawful representations, Legitimate Expectations and Estoppel. *Judicial Review*, 2003, 8(2), p. 71–80; ELLIOTT, M. Legitimate Expectation: The Substantive Dimension. *The Cambridge Law Journal*, 2000, 59(3), p. 421–471; ELLIOTT, M. Legitimate Expectations and Unlawful Representations. *The Cambridge Law Journal*, 2004, 63(2), p. 261–316; ELLIOTT, M. Legitimate Expectations: Procedure, Substance, Policy and Proportionality. *The Cambridge Law Journal*, 2006, 65(2), p. 254–256.

⁴⁶ FORSYTH, C. The Provenance and Protection of Legitimate Expectations. *The Cambridge Law Journal*, 1988, 47(2), p. 238–260; FORSYTH, C. Legitimate Expectations Revisited. *Judicial Review*, 2011, p. 429–439; FORSYTH, C. Wednesday Protection of Substantive Legitimate Expectations. *Public Law*, 1997, p. 375–384.

⁴⁷ VANDERMAN, Y. *Ultra Vires Legitimate Expectations: An Argument for Compensation*. *Public Law*, 2012, p. 85–104.

⁴⁸ RAITIO, J. *The Principle of Legal Certainty in EC Law*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2003, p. 217–240.

⁴⁹ TRIDIMAS, T. *The General Principles of EC Law*. New York: Oxford University Press, 2006, p. 242–298.

⁵⁰ GROUSSOT, X. *General Principles of Community Law*. Groningen: Europa Law Publishing, 2006, p. 189–215.

Tuo metu tyrimai, tiesiogiai nukreipti į teisėtų lūkesčių apsaugą EŽTT jurisprudencijoje, užsienio mokslininkų darbuose gerokai retesni⁵². Šiuo aspektu privalu paminėti M. Sigron⁵³ bei P. Popelier⁵⁴ atliktus mokslinius tyrimus.

Išsamiau susipažinus su nagrinėjamoje srityje atliktais tyrimais, nėra tikslo teigti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo ypatumų analizė nebėra primygtinis (naujas) mokslinių tyrinėjimų objektas. Apžvelgiama doktrina nepraranda savo aktualumo. Per daugiau nei kelis dešimtmečius užsienyje ir Lietuvoje publikuoti moksliniai tyrimai pristato skirtingas pozicijas bei papildomus jų argumentus. Atsižvelgus į tai, tikslinga apibendrinti sukauptą patirtį bei įvertinti svarbiausiuosius teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo aspektus. Reikia pripažinti ir tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo klausimas – toks kompleksinis ir dinamiškas, jog

⁵¹ AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. Les principes de sécurité juridique et de confiance légitime. Iš *Droit administratif européen*. Sudarytojai J.-B. Auby ir J. Dutheil de la Rochère. Bruxelles: Bruylant, 2007.

⁵² Žvelgiant į užsienio mokslininkų publikacijas matyti, kad teisėtų lūkesčių apsauga Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje daugiausia analizuojama fragmentiškai, pavyzdžiui, aptariant konkrečios susitariančiosios valstybės nacionalinei teisei aktualius sprendimus. Šioje srityje paminėtini Jungtinės Karalystės teisės mokslininkų straipsniai, be kita ko, analizuojantys, kokią įtaką *ultra vires* doktrinos taikymui nacionalinėje teisėje turi Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai, priimti *Stretch* byloje (Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimas *Stretch* prieš *Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 44277/98) bei *Pine Valley* byloje (Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas *Pine Valley Developments Ltd ir kiti prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222, p. 23). Šiuo klausimu žr. HANNETT, S.; BUSCH, L., *Ultra vires* representations and illegitimate expectations. *Public Law*, 2005, Win., p. 729–739; BLUNDELL, D. *Ultra vires* Legitimate Expectations. *Judicial Review*, 2005, 10, p. 147–155; UNDERWOOD, A. Legitimate Expectation: Current Issues. *Judicial Review* 11, 2006, p. 294–297; STEELE, I. Substantive legitimate expectations: striking the right balance? *Law Quarterly Review*, 2005, 121, p. 300–328; VANDERMAN, Y. *Ultra Vires* Legitimate Expectations <...>, p. 85–104. Šiame kontekste taip pat reikia paminėti, kad teisėtų lūkesčių, kaip nuosavybės dalies, klausimas glaustai apžvelgiamas mokslo studijose, analizuojančiose Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio taikymo ypatumus. Šiuo aspektu žr., pvz., HARRIS, D., et al. *Law of the European Convention on Human Rights*. New York: Oxford University Press, 2009; WHITE, R.; OVEY, C. *The European Convention on Human Rights*. New York: Oxford University Press, 2010. Tam tikri teisėtų lūkesčių sampratos Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje aspektai yra nagrinėti investicijų arbitražo kontekste. DAUJOTAS, R.; AUDZEVIČIUS, R. The Concept of Legitimate Expectation in Investor-State Arbitration and the European Court of Human Rights. *Вестник Международного Коммерческого Арбитража (Bulletin of the International Commercial Arbitration)*, 2012, Vol. 6, No. 2.

⁵³ SIGRON, M. *Legitimate Expectations Under Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights*. Cambridge - Antwerp - Portland: Intersentia, 2014.

⁵⁴ POPELIER, P. Legitimate Expectations and the Law Maker in the Case Law of the European Court of Human Rights. *European Human Rights Law Review*, 2006, 10, p. 10–24.

jis gali būti nagrinėjamas tiek akcentuojant jau žinomus apžvelgiamo teisinio imperatyvo taikymo aspektus, tiek konstatuojant naujus.

Be to, minėta, jog šio disertacinio tyrimo objektas Lietuvoje išsamiai ir kompleksiškai dar nėra nagrinėtas. Atsižvelgus į nagrinėjamo klausimo anksčiau pagrįstą aktualumą, teigtina, kad iki šiol teisėtų lūkesčių apsaugos principui buvo skiriamas nepakankamas teisės mokslininkų dėmesys. Šiame kontekste reikia pastebėti, kad mokomojoje administracinės teisės ar šiuolaikinėje monografinėje literatūroje teisėtų lūkesčių apsaugos principas į paprastai sudaromą bendrųjų viešosios teisės principų katalogą nepelnytai apskritai nėra įtraukiamas⁵⁵ arba eksplicitiškai neįtraukiamas. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas šioje literatūroje retokai atskiriamas nuo kitų glaudžiai susijusių bendrųjų teisės principų ir aptariamas kitų principų, paprastai konstitucinio teisinės valstybės⁵⁶, teisinio saugumo⁵⁷ ar teisinio aiškumo⁵⁸ kontekste. Tuo metu periodiniuose leidiniuose skelbiami straipsniai, nors ir sudaro patikimą atramą tolimesniam ir išsamesniam tam tikrų teisėtų lūkesčių apsaugos aspektų nagrinėjimui, yra tik dalis nagrinėjamos doktrinos mokslinio pažinimo. Be to, nė viename iš nurodytų mokslinių tyrimų ar periodiniuose leidiniuose skelbtų publikacijų teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina, taip kaip ji suprantama ir taikoma nacionalinėje teisėje, nėra vertinama supranacionaliniame kontekste. Pastarasis mokslinio pažinimo aspektas vertintinas kaip itin vertingas ne tik dėl to, kad atskleidžia pagrindinius nagrinėjamos doktrinos taikymo bruožus supranacionalinėje teisėje, kuri, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra svarbi ir Lietuvos teisės aiškinimui bei taikymui, bet ir dėl to, jog sudaro prielaidas suvokti nacionalinį nagrinėjamos doktrinos savitumą.

Tyrimo metodai. Atsižvelgus į atliekamo tyrimo objektą, šiame darbe keliamam tikslui ir uždaviniams pasiekti buvo kompleksiškai taikomi teoriniai

⁵⁵ Žr., pvz., ANDRUŠKEVIČIUS, A. *Administracinės teisės principai* <...>;

⁵⁶ BAKAVECKAS, A., *et al. Lietuvos administracinė teisė: Bendroji dalis*: Mykolo Romerio universiteto vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 241–243.

⁵⁷ DAMBRAUSKIENĖ, G., *et al. Lietuvos teisės pagrindai*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 145.

⁵⁸ BAKAVECKAS, A. *Administracinė teisė* <...>, p. 112–116.

bei empiriniai mokslinio tyrimo metodai – lingvistinis, dokumentų analizės, sisteminės analizės, loginis, kritinis, lyginamasis ir kt.

Lingvistinės analizės metodas buvo pasitelkiamas tiriant iš pažiūros panašias sąvokas, būdingas nagrinėjamai doktrinai. Iš tiesų tam, kad tyrimas būtų nuoseklus, *inter alia* remiantis lingvistiniu metodu, visų pirma buvo nagrinėjamos sąvokos viltis, interesas, lūkestis, pagrįstas lūkestis, teisėtas lūkestis, teisinis saugumas ir tikrumas ir kt. Šis metodas taip pat buvo reikšmingas analizuojant aktualų teisinį reguliavimą bei nagrinėjamoje srityje formuojamą teismų praktiką. Nors lingvistinis metodas yra vienas iš svarbiausių teisės aiškinimo metodų, apsiribojant vien juo tikroji teisės prasmė gali likti neatskleista⁵⁹, todėl lygiagrečiai buvo taikomi kiti mokslinio pažinimo metodai.

Dokumentų ir kitų tyrimo šaltinių analizės metodas leido tirti mokslinę literatūrą bei medžiagą⁶⁰, aktualų nacionalinį teisinį reguliavimą bei analizuoti Lietuvos ir supranacionalinių teismų procesinių sprendimų turinį, kuriems pagal nagrinėjamų klausimų pobūdį buvo taikomas tikslinės atrankos kriterijus. Pastebėtina, kad teismų praktikos atrankai buvo taikomi tiek kokybinis, tiek kiekybiniai⁶¹ kriterijai. Pateikiamos doktrininės nuostatos iliustruojamos tais teisminės praktikos pavyzdžiais, kurie dėl panašių atvejų gausos ar sprendžiamos problemos svarbos⁶² atspindi tam tikrus sistemingus (visuminius) nagrinėjamos doktrinos aspektus.

⁵⁹ MIKELĖNIENĖ, D.; MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo ypatumai*. Vilnius: Justitia, 1999, p. 190.

⁶⁰ Pastebėtina, kad siekiant tyrimo tikslo ir uždavinių, analizuojama ir mokslinių konferencijų metu paskelbtų pranešimų medžiaga: 2012 m. spalio 11–12 d. Bergensis Universitas (Norvegija) kartu su Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law rengtos tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“, vykusios Bergene, Norvegijoje, medžiaga; 2014 m. spalio 10–11 d. Lietuvos Respublikos Prezidentūros Kolonų salėje vykusios tarptautinės mokslinės konferencijos „Ekonominės krizės iššūkiai žmogaus teisėms“ medžiaga bei Lietuvos teisės instituto organizuotos tarptautinės mokslinės konferencijos „Viešasis interesas versus teisėti lūkesčiai“, vykusios 2014 m. rugsėjo 12 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijoje, medžiaga.

⁶¹ Buvo tiriami visi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo jurisprudencijos pavyzdžiai nuo pirmojo doktrinos paminėjimo 2001 m. iki 2014 m. vasario mėn. Po šios datos disertacinis tyrimas buvo pildomas reprezentatyviausiais teisminės praktikos pavyzdžiais.

⁶² Šiuo aspektu papildomas mokslinio tyrimo dėmesys skiriamas Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėtinių teisėjų kolegijų priimtiems sprendimams.

Iš tiesų teisės principą ir jo turinį galima iššifruoti tik sistemiškai aiškinant teisę, analizuojant teismų praktiką ir teisės doktriną⁶³. Atitinkamai, *sisteminės analizės* bei *loginės analizės* metodai yra kertiniai šio disertacinio tyrimo būdai, kuriuos pasitelkus buvo siekiama nustatyti nagrinėjamo principo turinio elementus, esminius taikymo dėsningumus, išsiskyrimus, taikymo metodologiją, santykį su kitais teisiniais imperatyvais. Remiantis šiais metodais taip pat buvo formuluojami apibendrinimai, išvados, galimi nustatytų probleminių aspektų sprendimų būdai. Taigi šie metodai yra itin reikšmingi darbe atliekamo tyrimo instrumentai, sudarę galimybę į teisėtų lūkesčių apsaugos atskirus taikymo aspektus, išsklaidytus po įvairius teisės aktus ir teismų praktiką, pažvelgti kaip į doktriną.

Kritinis metodas pasitelkiamas siekiant įvertinti esamo teisinio reguliavimo bei teismų formuojamos teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos privalumus, trūkumus, probleminius aspektus. Šis metodas taip pat buvo naudojamas pristatant galimus nustatytų probleminių klausimų sprendimo būdus.

Prie pagrindinių šiame disertaciniame tyrime naudotų metodų galima priskirti ir *lyginamąjį*. Šiuo aspektu reikia pažymėti, kad Lietuvos teisėje įtvirtintas teisėtų lūkesčių apsaugos principas nesiformavo teisės mokslo ir jurisprudencijos vakuume. Priešingai, tiek teisinės valstybės principo, tiek jo dalimi pripažįstamam teisėtų lūkesčių apsaugos principo vystymuisi reikšmingos įtakos turėjo Vakarų teisės tradicija. Dėl to būtina pažvelgti, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos principas suvokiamas ir kokie jo reikalavimai išskiriami Europos supranacionalinių teismų jurisprudencijoje, bei ištirti, kaip juos atspindi nacionalinė teisė. Siekiant pristatyti nagrinėjamos doktrinos aktualų tarptautinį kontekstą, nagrinėjami reikšmingiausi EŽTT bei ESTT praktikos pavyzdžiai. Tai leidžia suvokti nacionalinės teisėtų lūkesčių apsaugos sampratos savitumą, panašumus bei skirtumus. Iš tiesų supranacionalinių teismų praktikoje formuojamos teisėtų lūkesčių apsaugos doktrininės nuostatos neturėtų būti „mechaniškai“ perkeliamos į nacionalinę

⁶³ MIKELĖNIENĖ, D; MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas <...>*, p. 226.

teisę, tačiau šių teismų sprendimai yra reikšmingas teisės taikymo ir aiškinimo šaltinis, kurio nederėtų ignoruoti vystant teisėtų lūkesčių apsaugos doktriną nacionalinėje teisėje.

Nors šiame disertaciniame tyrime teisėtyros metodai nukreipti į teisės šaltinių visumą – teisės doktriną, ordinarinę teisę⁶⁴ bei teismų jurisprudenciją, pastarajai skiriamas išskirtinis mokslinio tyrimo dėmesys. Įvardinti tyrimo metodai didžiąja dalimi nukreipti į teismų praktikos analizę, nes būtent teismams pirmiausiai tenka užduotis pildyti tam tikro teisės principo turinį. Be to, teismų praktika, kaip tyrimo šaltinis, atspindi teisės aktų nuostatų, siejamų su teisėtų lūkesčių apsauga, taikymo dinamiką. Pastebėtina, kad teisės principo sampratos tyrimus dauguma autorių grindžia teisminės jurisprudencijos pavyzdžiais⁶⁵. Tai yra nusistovėjęs ir, ko gero, labiausiai paplitęs teisės principų tyrimo būdas.⁶⁶ Todėl šiame disertaciniame tyrime doktrininės nuostatos iliustruojamos ir sukonkretinamos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo, prireikus, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Europos Žmogaus Teisių Teismo bei Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikos pavyzdžiais. Šių teismų pozicijų nustatymas bei palyginimas iš esmės leido teorines išvadas pagrįsti empirine medžiaga.

⁶⁴ Pagrindinis dėmesys skiriamas bendruosius administracinės procedūros klausimus reglamentuojančio Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo (*Valstybės žinios*, 1999, Nr. 60-1945; 2006, Nr. 77-2975) nuostatomis. Tyrime taip pat remiamasi kitais bendrojo ir specialiojo teisinio reguliavimo aktais – Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymu (*Valstybės žinios*, 2012, Nr. 110-5564), Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statutu, patvirtintu Lietuvos Respublikos 2003 m. balandžio 29 d. įstatymu Nr. IX-1538 (*Valstybės žinios*, 2003, Nr. 42-1927), Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymu (*Valstybės žinios*, 2004, Nr. 63-2243), Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymu (*Valstybės žinios*, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555) ir kt.

⁶⁵ Žr., pvz., JANKAUSKAS, K. *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2005, p. 11; DANĖLIENĖ, I. *Proporcingumo principas <...>*; LEONAITĖ, E. *Proporcingumo principas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.

⁶⁶ Kaip taikliai pažymi J. Mazak, diskusija apie konkretų tiriamą teisės principo turinį, kai šiuo klausimu nėra teismo praktikos, gali būti labai panaši į diskusiją, kaip atrodo vaiduoklis. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Ján Mazák 2008 m. birželio 12 d. išvada byloje Masdar (UK) prieš Europos Bendrijų Komisiją, C-47/07 P.*

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro keturios dalys: 1) įvadas; 2) dėstomoji-tiriamoji dalis; 3) tyrimo išvados; 4) disertacijai rengti naudotos literatūros ir kitų šaltinių sąrašas.

Atsižvelgus į disertacijos įvade apibrėžtą disertacinio tyrimo objektą bei išsikeltus tikslus ir uždavinius, antrosios disertacijos dalies turinį sudaro trys skyriai.

Pirmajame dėstomosios-tiriamosios dalies skyriuje mokslinio tyrimo interesas visų pirma koncentruojamas į pagrindinių sąvokų identifikavimą bei jų prasmės nustatymą. Šioje dalyje analizuojamos teisėtų lūkesčių kategoriją dažnai lydinčios sąvokos viltis, interesas, teisė. Greta įvardytų sąvokų šioje disertacijos dalyje taip pat tirama, kokią reikšmę įgyja teisinės kategorijos pagrįsti lūkesčiai ir teisėti lūkesčiai. Tolimesnė šio skyriaus analizė skiriama teoriniams teisėtų lūkesčių apsaugos aspektams ir nagrinėjamos doktrinos taikymą lydintiems prieštaravimams atskleisti. Pirmajame skyriuje taip pat atliekama teisėtų lūkesčių apsaugos principo ir jo santykio su kitais teisės principais analizė. Pirmąjį skyrių užbaigia teisėtų lūkesčių apsaugos principo raidos tyrimas teisminėje jurisprudencijoje. Nagrinėjama šio principo kilmė, paskirtis bei pagrindiniai nagrinėjamos doktrinos formavimosi etapai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo bei Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje. Taip pat atskleidžiami esminiai nagrinėjamo principo taikymo aspektai Europos Žmogaus Teisių Teismo, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje bei kai kuriose Europos valstybėse.

Antrasis dėstomosios-tiriamosios skyrius skirtas teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinio elementų analizei. Šį skyrių sudaro būtinųjų nagrinėjamo principo elementų taikymo tyrimas. Pirmiausiai nagrinėjamas būtinas teisėtų lūkesčių apsaugos principo elementas – teisėtų lūkesčių pagrindas (šaltinis). Šiame skyriuje, remiantis nacionalinių teismų praktikos analize, aptariama, kokie konkretūs išankstiniai valstybės valdžios institucijų veiksmai (ar neveikimas) sukuria suinteresuotiems asmenims teisėtus lūkesčius; tirama, ar valstybės institucijas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo prasme saisto

ne tik formalūs galutiniai administraciniai sprendimai, bet ir kiti aktai – tarpiniai administraciniai sprendimai, gairės, konsultacijos, neformalus bendravimas ir pan. Toliau apžvelgiamame skyriuje analizuojamas būtinu nagrinėjamo principo taikymo elementu pripažįstamas privataus asmens gero elgesio turinys.

Trečiasis dėstomosios-tiriamosios skyrius atskleidžia, kaip teisėtų lūkesčių apsauga ir jos suponuojami reikalavimai įgyvendinami teisėkūros, viešojo administravimo ir teisingumo vykdymo srityse. Atsižvelgus į tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principu gali būti veiksmingai remiamasi ginčijant norminio pobūdžio teisės aktus, visų pirma analizuojama, kokius reikalavimus teisėtų lūkesčių apsaugos principas suponuoja teisėkūros subjektams. Įvertinus teisėtų lūkesčių apsaugos principo pagrindinę funkciją viešojo administravimo srityje, išsamiai tiriami viešojo administravimo subjektų priimtų administracinių sprendimų atšaukimo, administracinių klaidų taisymo klausimai. Nagrinėjama, ar galiojantis teisinis reguliavimas ir jį aiškinanti teismų praktika sudaro pakankamas prielaidas teisėtų lūkesčių apsaugai. Siekiant atskleisti nagrinėjamos doktrinos taikymo dėsningumus teismų praktikoje, paskutinėje šio skyriaus dalyje išsamiai įvertinama, kokie teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo ypatumai atsispindi teismų taikomoje teisėtų lūkesčių apsaugos patikros metodologijoje. Visų pirma pateikiamos įžvalgos konkuruojančių vertybių balansavimo testo patikimumo klausimu. Išnagrinėjus, kas nagrinėjamos doktrinos taikymo kontekste konkuruojančių vertybių pusiausvyros nustatymo modelį daro tokį suprantamą ir patrauklų, apžvelgiama, kokie svarbiausi veiksniai turi įtakos subjektų, ieškančių tinkamo balanso, pasirinkimui. Galiausiai, siekiant įvertinti teismų taikomos teisėtų lūkesčių apsaugos intensyvumą, analizuojama teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* problema.

I. TEISĖTŲ LŪKESČIŲ APSAUGOS PRINCIPO APIBRĖŽTIS IR RAIDA

I.1. Terminijos daugiareikšmiškumas

Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas pasižymi iš pažiūros labai panašių sąvokų gausa. Šios doktrinos taikymo kontekste vartojamos sąvokos viltis, interesas, paprastas lūkestis, pagrįstas lūkestis ir kt. Vis dėlto, teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos, kuri neretai kritikuojama dėl jos subjektyvaus pobūdžio⁶⁷, kontekste terminijos pasirinkimas neturėtų būti semantinių preferencijų klausimas. Teigtina, kad šios sąvokos turi konkretų turinį ir prasmę. Šių sąvokų atribojimas nėra paprastas, tačiau būtinas, siekiant nustatyti teisėtų lūkesčių teisinės apsaugos ribas. Todėl pirmiausia tam, kad tyrimas būtų nuoseklus, reikia apibrėžti pagrindines nagrinėjamos doktrinos taikymą lydinčias sąvokas.

Šiek tiek atidedant teisėtų lūkesčių sąvokos analizę, visų pirma atkreiptinas dėmesys, jog nagrinėjamo teisinio termino „teisėtų lūkesčių apsauga“ dėmuo apsauga taip pat nėra atsitiktinis ir turi specialią reikšmę. Kaip tiksliai pažymi C. F. Forsyth, teisėti lūkesčiai yra saugomi, o ne garantuojami⁶⁸. Šiuo aspektu svarbu akcentuoti, kad privataus asmens teisėtiems lūkesčiams apsauga nėra suteikiama visais atvejais. Teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas yra toks kompleksinis, kad iš anksto beveik neįmanoma tiksliai žinoti, kaip kiekvienu konkrečiu atveju bus išspręstas kilęs ginčas.⁶⁹

⁶⁷ Kaip pažymi ESTT generalinis advokatas Colomer, „teisėtų lūkesčių principas <...> nėra aiškiai objektyvus, nes susijęs su konkrečių situacijų apsauga. Šio subjektyvumo padarinys yra toks, kad šio principo apsauginis poveikis labai priklauso nuo kiekvieno konkretaus atvejo aplinkybių.“ (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Dámaso Ruiz-Jarabo Colomer 2005 m. balandžio 28 d. išvada sujungtose bylose Atzeni ir kiti, C-346/03 ir C-529/03*). Pastebėtina, kad teisės literatūroje taip pat atkreipiamas dėmesys, jog teisinis subjektyvizmas yra tiesiog užprogramuotas, kai susiduriama su teisės principų taikymu. LASTAUSKIENĖ, G. Korektiško teisės principų taikymo prielaidos. *Teisė*, 2012, t. 85, p. 46.

⁶⁸ FORSYTH, C. F. The Provenance <...>, p. 260.

⁶⁹ Kaip nurodo B. H. Kuklin, teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra tarsi ženklas, nurodantis kelią, tačiau tai nėra žemėlapis, vedantis tikslo link. KUKLIN, B. H. The Plausibility of Legally Protecting Reasonable Expectations. *Valparaiso Law Review*, 1997, No. 32, p. 33.

Atsižvelgus į tai, šio tyrimo ribose korektiškesniu laikytinas terminas apsauga. Sąvokos apsauga vartojimą pagrindžia ir kitas aspektas. Terminas teisėtų lūkesčių apsauga suprantamas plačiai, jis apima ne tik teisėtų lūkesčių pažeidimo atvejus, bet ir teisėtų lūkesčių apsaugą užtikrinančių nuostatų įtvirtinimą pozityviojoje teisėje bei šių nuostatų įgyvendinimą, siekiant užtikrinti, jog santykyje su valstybės institucijomis asmens teisėtų lūkesčių bus paisoma. Šiuo aspektu reikia atkreipti dėmesį, kad sąvoka apsauga neturėtų būti tapatinama su jai artima sąvoka gynimas. Pastaroji yra siauresnė, iš esmės apimanti tik teisėtų lūkesčių pažeidimo atvejus.

I.1.1. Viltis, teisėtas interesas, teisė ir teisėtas lūkestis

Lūkesčių sąvoka turi ne tik normatyvumo, bet ir itin didelį vertybinį bei filosofinį krūvį, dėl to traktuojama nevienodai ne tik teisininkų, bet ir visuomenės⁷⁰. Profesinio diskurso aspektu lūkesčiai ne tik teisės, bet ir politikos bei socialinės teorijos kategorija. Visa tai labai komplikuoja teisėtų lūkesčių apsaugos principo aiškinimą ir suvokimą. Klausimas, kas sudaro lūkesčius, neišvengiamai nukreipia į platesnį nagrinėjamo klausimo kontekstą. Lūkesčių turinys gali būti atskleidžiamas, analizuojant nagrinėjamos kategorijos santykį su sąvokomis viltis, interesas, teisė.

Bene paprasčiausias teisėtų lūkesčių ir vilčių atskyrimas, nes šios sąvokos gali būti atribojamos, remiantis teisinių įsipareigojimų kriterijumi⁷¹. Asmens

⁷⁰ Iš tiesų reikia pripažinti, kad tai, kaip suvokiami teisėti lūkesčiai, priklauso ir nuo socialinių bei ekonominių aplinkybių. Šiam aspektui atskleisti gali būti pasitelkiamos A. Brown išvalgos. Anot A. Brown, nestabili padėtis dėl teisėtų lūkesčių negerbimo bus sunkesnė ar lengvesnė, atsižvelgus į konkrečią valstybę, be kita ko, jos visuomenės požiūrį į teisėtus lūkesčius. Tai, kad valstybė nepaiso teisėtų lūkesčių ar atsisako tinkamai kompensuoti teisėtų lūkesčių pažeidimą, be abejo, turi destabilizuojantį poveikį. Šį aspektą autorius iliustruoja finansinės krizės, sukėlusios masinius protestus, pavyzdžiais Jungtinėje Karalystėje, Prancūzijoje ir Graikijoje 2010 ir 2011 m. Nors šios demonstracijos buvo nulemtos įvairių kompleksinių sunkumų, jas visas siejo gilus įsitikinimas, kad piliečiai turi teises į viešąsias paslaugas ir pensijas, dėl kurių jie buvo patikinti praeityje, ir kad išmokų mažinimas šias teises pažeidžia. BROWN, A. Justifying Compensation for Frustrated Legitimate Expectations. *Law and Philosophy*, 2011, Volume 30, Issue 6, p. 724.

⁷¹ Iš tiesų teisėti lūkesčiai privalo būti grindžiami valstybės priimtais konkrečiais įsipareigojimais ar patikinimais. Šiam reikalavimui iliustruoti galima pasitelkti Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 12 d. nutarime nagrinėtą situaciją. Nutarime iš esmės pripažinta, jog asmuo, tegul ir turintis neabejotiną nuopelną Lietuvai, negali turėti teisėto lūkesčio, kad bus apdovanotas kuriuo nors valstybiniu apdovanojimu. Taip yra todėl, kad Respublikos Prezidentas turi gana didelę nuožiūros laisvę spręsti, ar

viltys iš esmės yra vienašališkas tikėjimas, kad įvyks, kas laukiama, gera⁷². Dėl pernelyg subjektyvaus pobūdžio asmens viltys negali būti pripažįstamos teisine kategorija. Todėl šiuo aspektu reikia pritarti tiems teisės mokslininkams, kurie teisėtų lūkesčių su asmens viltimis netapatina. Kaip nurodo R. Thomas, teisėtų lūkesčių apsaugos principas saugo lūkesčius, kurie kyla dėl tam tikros administracinės praktikos, tačiau nesaugo tų lūkesčių, kurie grindžiami subjektyviomis asmens viltimis⁷³. Panašios pozicijos laikosi ir P. Tate. Anot šios mokslininkės, viltis ar tikėjimas yra subjektyvi psichologinė būseną, o teisėtas „lūkestis“ nėra pareiškėjo požiūris. Teisėtas lūkestis yra objektyvus dviem prasmėmis, jis turi būti objektyviai pagrįstas – remtis pagrįstu pagrindu, ir į jį turi būti žvelgiama kaip į objektyvią pareiškėjo padėtį, netapatinant su jo subjektyvia viltimi ar tikėjimu⁷⁴.

Vis dėlto nagrinėjamos sąvokos teismų jurisprudencijoje nėra nuosekliai atskiriamos ir tiek nacionalinių, tiek supranacionalinių teismų sprendimuose sąvoka viltis pasitelkiama, atsakant į pareiškėjų, kurie remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, argumentus. Pavyzdžiui, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje sąvoka pagrįstos viltys tam tikrais atvejais yra vartojama kaip teisėtų lūkesčių sinonimas⁷⁵. Tuo metu Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje sąvoka pagrįstos viltys yra nusistovėjusi, be kita ko, formuluojant doktrines nuostatas. ESTT ne kartą savo praktikoje yra pažymėjęs, kad „galimybė pasinaudoti teisėtų lūkesčių apsauga priklauso kiekvienam ūkio subjektui, kuriam institucija sukėlė pagrįstų vilčių“⁷⁶ arba „tokių vilčių pagrindas – tikslios, nesąlygiškos, nuoseklios ir tam teisę turinčių

pateiktą asmenį apdovanoti, ir nėra saistomas jokių konkrečių teisinių įsipareigojimų apdovanojimą siekiančio gauti asmens atžvilgiu. Taigi teisinių įsipareigojimų stoka užkerta kelią bet kokių teisėtų lūkesčių atsiradimui. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. gegužės 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 54-1965.

⁷² Lietuvių kalbos institutas. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: šeštas (trečias elektroninis) leidimas [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://dz.lki.lt>>.

⁷³ THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 53.

⁷⁴ TATE, P. The Coherence of „Legitimate expectations“ and the Foundations of Natural Justice. *Monash University Law Review*, 1988, March, Vol. 14, p. 49–50.

⁷⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. vasario 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-288/2013; 2012 m. gruodžio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-3164/2012.

⁷⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. kovo 10 d. sprendimas *Ispanija prieš Tarybą*, C-342/03, *Rink. p. I-1975*, 47 p.

patikimų šaltinių, nesvarbu kokia forma, pateiktos, garantijos⁷⁷. Dėl pirmiau įvardintų priežasčių tokia teismų pozicija gali sulaukti pagrįstos kritikos. Iš tiesų viltis, suprantama kaip tikėjimas, kad įvyks, kas laukiama, gera, nėra pakankamai konkreti kategorija. Tai greičiau filosofinė, teisine prasme pernelyg subjektyvi sąvoka. Dėl to daug priimtinesnė šiuo aspektu laikytina EŽTT pozicija, akcentuojanti, kad teisėto lūkesčio prigimtis (pobūdis) yra konkretesnė nei tiesiog viltis⁷⁸. Šis teismas yra *expressis verbis* nurodęs, kad teisėtas lūkestis ir viltis, kad ir kokia ši viltis būtų suprantama, skiriasi, nes teisėtas lūkestis privalo būti konkretesnis nei paprasta viltis ir turi būti grindžiamas teisės nuostatomis ar teisės aktu, tokiu kaip teismo sprendimas⁷⁹. Todėl asmens viltis įgyti tam tikrą nuosavybę be konkretaus ir aiškaus teisinio pagrindo negali būti pripažįstama asmens teisėtu lūkesčiu⁸⁰.

Teisėtų lūkesčių sąvoka taip pat neturėtų būti tapatinama su teisių (ar laisvių)⁸¹ ir interesų kategorijomis. Šis aspektas nuosekliai akcentuojamas teisės doktrinoje⁸². Nagrinėjamos sąvokos apdairiai atskiriamos ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo baigiamuosiuose aktuose ne kartą pažymėta, jog konstituciniai teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo principai „suponuoja valstybės pareigą <...> apsaugoti asmenų teises, gerbti teisėtus interesus ir teisėtus

⁷⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. kovo 17 d. sprendimas *AJD Tuna, C-221/09*, Rink. p. I-1655, 71 p.

⁷⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2002 m. liepos 10 d. sprendimo dėl priimtumo byloje *Gratzinger ir Gratzingerova prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimo Nr. 39794/98, ECHR 2002-VI, 73 p.; 2004 m. rugsėjo 28 d. sprendimo *Kopecký prieš Slovakiją*, pareiškimo Nr. 44912/98, ECHR 2004-IX, 49 p.; 2007 m. sausio 11 d. sprendimo *Anheuser-Busch Inc. prieš Portugaliją*, pareiškimo Nr. 73049/01, ECHR 2007-I, 64 p. Taip pat žr. SIGRON, M. *Legitimate Expectations <...>*, p. 214–219.

⁷⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. spalio 23 d. sprendimas *Gjonbocari prieš Albaniją*, pareiškimo Nr. 10508/02.

⁸⁰ Žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. liepos 6 d. sprendimas *Zhigalev prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 54891/00.

⁸¹ Teisiniu požiūriu sąvokos „teisės“ ir „laisvės“ iš esmės yra tapačios. Tai – asmens subjektinės teisės, jo galimo elgesio matas. NAMAVIČIUS, Z.; STAČIOKAS, S. Viešųjų ir privačių interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas. Pranešimas, paskelbtas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo septintojoje konferencijoje, Sieniava, 2002 m. birželio 26–29 d., p. 6. [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lrkt.lt/PKonferencijose/15.pdf>>.

⁸² SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations <...>*, p. 6; CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 349–356; WOOLF, H., et al. *De Smith's Judicial Review* [elektroninė knyga]. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2013, p. 418, 422–423.

lūkesčius⁸³. Šiame kontekste reikia akcentuoti ir tai, kad teisėti lūkesčiai nėra savarankiška pagrindinė teisė ar įstatymų saugomas interesas, kuriais galima remtis teisme. Autorės nuomone, teisėti lūkesčiai, kaip teisinė kategorija, taptų beprasmė, jei jos objektas visais atvejais sutaptų su subjektyvia asmens teise ar teisiniu interesu. Tačiau nereikia manyti, kad takoskyra tarp teisėtų lūkesčių bei teisių ar teisėtų interesų yra labai griežta. Priešingai, teisėtų lūkesčių ir teisių ar teisėtų interesų ryšys būtinas. Todėl iš esmės į bet kurį teisėtą lūkestį ne tik galima, bet ir yra būtina žvelgti per realią teisių ir teisėtų interesų prizmę. Tiek teisės doktrinoje⁸⁴, tiek teismų praktikoje⁸⁵ pripažįstama, kad asmens teisėti lūkesčiai turėtų būti grindžiami teisėmis ar teisėtais interesais. Iš tiesų asmuo, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, visų pirma privalo nurodyti su koku konkrečiu teisiniu interesu ar jam priklausančia teise jis sieja savo teisėtus lūkesčius⁸⁶.

Panašiai gali būti interpretuojamas teisėtų lūkesčių ir teisėtų interesų ryšys. Teisėti interesai taip pat gali būti pripažįstami teisėtų lūkesčių pagrindu. Kaip yra pažymėjęs E. Šileikis, kiekvienas interesas apima tam tikrą lūkestį, o

⁸³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 58-2930; 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 52-2604; 2013 m. vasario 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 19-938.

⁸⁴ Kaip pažymi E. Šileikis, jog „vartojant teisėtų lūkesčių kategoriją, svarbu omenyje turėti tik tokius lūkesčius, kurių pagrindas – ne teorinės ar iliuzinės teisės, bet realiai galiojančios asmens teisės“; „<...> asmens teisėti lūkesčiai gali būti grindžiami ne kuo kitu, bet <...> būtent realiomis asmens teisėmis“. ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 237, 238.

⁸⁵ Šiuo klausimu galima nurodyti EŽTT poziciją, pagal kurią teisėti lūkesčiai neturi nepriklausomumo, jie visada turi būti pagrįsti ar susieti su tam tikru turiniu interesu, kuris savo ruožtu taip pat privalo būti pakankamai konkretus (Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. rugsėjo 28 d. sprendimo *Kopecký prieš Slovakiją, pareiškimo Nr. 44912/98, ECHR 2004-IX, 45–53 p.*; taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. birželio 11 d. sprendimas *TRGO prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 35298/04*). Pastebėtina, kad Konstitucinis Teismas taip pat yra pažymėjęs teisių ir teisėtų lūkesčių ryšį: „<...> iš Konstitucijos 52 straipsnio kylanti teisė reikalauti mokėti Konstitucijoje ir jai neprieštaraujančiuose įstatymuose nustatytas pensinio aprūpinimo išmokas ir su šia teise susijęs iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantis teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvas <...>“. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gruodžio 19 d. nutarimas. *Teisės aktų registras*, 2014, Nr. 20117.

⁸⁶ Pastebėtina, kad ši nuostata nereikšmia reikalavimo remtis įgyta (turima ir įgyvendinama) teise. Teisėtų lūkesčių pažeidimu pagrįstai gali būti remiamasi ir tada, kai asmuo nėra įgijęs teisės, ar abejojama, ar paveiktos kokios nors įstatyme įtvirtintos teisės. Šiuo aspektu teisėti lūkesčiai yra sietini ne tik su realiai egzistuojančiomis teisėmis, bet ir teisėmis, kurias realu įgyti ateityje arba kuriomis realu netrukdomai naudotis ateityje. Šis teiginys gali būti iliustruotas EŽTT sprendimo *Digryté Klibavičienė prieš Lietuvą* nuostatomis. Teismas, nors ir nustatęs, kad už iš pareiškėjos valstybės naudai paimtą nuosavybę buvo sumokėta atitinkama kompensacija, vis dėlto pažymėjo, jog pareiškėja taip pat prarado galimybę naudotis oficialiai suformuotu žemės sklypu kaip namų valda, o tai, anot Teismo, taip pat yra jos teisėtas lūkestis, kurį saugo Konvencija.

kiekviename lūkestyje atsispindi tam tikras interesas⁸⁷. Tačiau ir padarius šią išvadą, vis tiek galiausiai teks atsigręžti į teisėtų lūkesčių ryšį su teisėmis, nes teisėtų interesų, kaip ir teisėtų lūkesčių, pagrindas yra realios teisės⁸⁸. Nors teisėtų lūkesčių ir teisėtų interesų ryšys gali būti vertinamas kaip šiek tiek silpnėsnis⁸⁹, tai nepaneigia suinteresuoto asmens galimybės šį ryšį kiekvienu individualiu atveju pagrįsti.

Šiame kontekste taip pat reikia akcentuoti, kad teisėti lūkesčiai negali būti grindžiami privilegijomis. Tokį teiginį suponuoja tiek teisės doktrina⁹⁰, tiek nacionalinių teismų praktika. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste yra pabrėžęs, kad Konstitucija nesaugo ir negina tokių asmens įgytų teisių, kurios savo turiniu yra privilegijos. Anot Konstitucinio Teismo, privilegijų gynimas ir apsauga reikštų, kad yra pažeidžiami konstituciniai asmenų lygiateisiškumo, teisingumo principai, Konstitucijoje įtvirtintas darnios visuomenės imperatyvas, taigi ir konstitucinis teisinės valstybės principas⁹¹.

Nors nagrinėjamas sąvokas siejančių aspektų glaustas aptarimas suteikia reikšmingas gaires teisėtų lūkesčių sąvokos aiškinimui, suformuluoti

⁸⁷ ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 240.

⁸⁸ Plačiau apie kategorijos interesai kilmę ir reikšmę žr. ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 237–238.

⁸⁹ Žvelgiant į teisėtų lūkesčių ir teisių bei teisėtų interesų santykį per teisinių įsipareigojimų kriterijaus prizmę, reikia pažymėti tam tikras nagrinėjamų sąvokų turinio skirtynes. Tiek teisės, tiek teisėti lūkesčiai yra susiję su įsipareigojimų elementu. Teisės moksle pažymima, kad subjektinei teisei visada yra ją atitinkanti pareiga, t. y. vieno subjekto elgesys yra nulemtas kito subjekto elgesio (PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, J. *Administracinė justicija* <...>, p. 167). Teisėti lūkesčiai taip pat nėra vienpusiai – suinteresuoti asmenys teisėtus lūkesčius grindžia konkrečiais viešosios valdžios įsipareigojimais, kuriais *inter alia* gali būti ir teisę atitinkančios pareigos šaltinis, pvz., nustatytas teisinis reguliavimas, priimtas administracinis sprendimas ir kt. Tuo metu kalbant apie teisėtų interesų ir teisėtų lūkesčių atribojimą, reikia pažymėti, kad valstybės įsipareigojimų kriterijus daugiausia būdingas pastariesiems (ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 240). Įstatyminis interesas yra tik vieno subjekto elgesys; jis nėra susijęs su kito subjekto teisine pareiga (PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, J. *Administracinė justicija* <...>, p. 167). Kita vertus, ši aplinkybė nepaneigia pirmiau padarytos išvados, jog teisėtų lūkesčių pagrindu *inter alia* gali būti teisėti interesai. Minėta, kad teisėtų interesų, kaip ir teisėtų lūkesčių, pagrindas yra realios teisės.

⁹⁰ Žr., pvz., TATE, P. The Coherence <...>, p. 81.

⁹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708, 2004, Nr. 186. Kita vertus, pastebėtina, kad EŽTT praktikoje konstatuota, jog Konvencija taikoma ir tais atvejais, kai tam tikros privilegijos sudaro pagrindą teisėtiems lūkesčiams kilti, jog tam tikra nuosavybė bus įgyta. Pastebėtina, kad šiuo atveju teisės suteikta privilegija įvardinta išmoka mokama už tarnybą žvalgyboje (Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. lapkričio 20 d. sprendimas dėl priimtumo byloje Chroust prieš Čekijos Respubliką, pareiškimo Nr. 4295/03, Reports 2006-XV (extracts)).

normatyvinį teisėtų lūkesčių sąvokos apibrėžimą nėra paprasta. Bandytų apibrėžti teisėtų lūkesčių sąvokos turinį teisės moksle nėra labai daug. Štai keletas jų pavyzdžių. Anot P. Tate, teisėtų lūkesčių koncepcija reiškia reikalavimą gauti tam tikrą naudą, kuris yra silpnesnis nei teisė, bet stipresnis nei privilegija⁹². Vis dėlto minėtas apibrėžimas, mūsų vertinimu, nepakankamai aiškiai atspindi teisių ir teisėtų lūkesčių ryšį, be kita ko, neapima asmens teisėtų lūkesčių netrukdomai įgyvendinti jau įgytas teises. Todėl šiuo klausimu priimtinesne laikytina pozicija, kuri teisėtų lūkesčių apibrėžimą nustato į jo turinį įtraukdama tiek teisėtus lūkesčius įgyvendinti jau įgytas teises, tiek teisėtus lūkesčius įgyti tokias teises ateityje. Būtent tokio apibrėžimo pavyzdį galime rasti Lietuvos teisės moksle⁹³. Šiuo klausimu E. Šileikis pažymi, kad „teisėti lūkesčiai – tai, ką asmuo pagal savo realias teises jau turi ir ko jis pagal galiojantį ar numanomą teisinį reguliavimą neturėtų netekti prieš savo valią, arba tai, ko asmuo dar neturi, bet pagal savo realias teises pagrįstai siekia, ir toks siekis pagal galiojantį ar numanomą teisinį reguliavimą yra realus“⁹⁴. Pastebėtina, kad minėtas apibrėžimas teisėtų lūkesčių objektyviuoju pagrindu įvardina galiojantį ar numanomą teisinį reguliavimą. Kita vertus, formuluojant visapusišką teisėtų lūkesčių turinį viešojoje teisėje reikalinga pažymėti platesnę teisėtų lūkesčių pagrindo (šaltinio) sampratą, nes, kaip matysime iš toliau pristatomų tyrimo rezultatų, teisėti lūkesčiai gali būti grindžiami ne tik norminių teisės aktų nuostatomis, bet ir viešosios administracijos veiksmis (bendriausia prasme) ar netgi neveikimu. Atsižvelgus į tai ir nepretenduoju į universalų nagrinėjamos

⁹² TATE, P. The Coherence <...>, p. 81.

⁹³ Reikia pažymėti, kad universalus teisėtų lūkesčių apibrėžimas šiuo metu Lietuvos teisės moksle nėra nusistovėjęs ir kiekvienas mokslininkas akcentuoja skirtingus nagrinėjamos teisinės kategorijos aspektus. Šiame kontekste taip pat paminėtinos, ko gero, išsamiausiai teisėtų lūkesčių apsaugos klausimus nagrinėjusios B. Pranevičienės išvalgos. B. Pranevičienė, apibrėždama teisėtus lūkesčius, akcentuoja teisiųjų pasekmių (*inter alia* sankcijų) aspektą: „Teisėti lūkesčiai – tai asmens tikėjimas savo veiklos teisėtumu ir tikėjimasis gauti teisėtų rezultatų. Teisėti lūkesčiai – tai atitinkama teisėta veikimo priemonė, kurią taikant pagrįstai tikimasi teisėtos pasekmės. Teisėta pasekmė – teisės aktuose numatytas atitinkamo veikimo rezultato legalumo įvertinimas. Tai yra valstybės teisės normose išreikštas įsipareigojimas jos piliečiams netaikyti sankcijų už tam tikrą veikimo būdą ir jo pasekmes laikyti visuotinai priimtiniomis ir siektinomis. Kitaip sakant, tai yra asmens veikimo laisvės būdų bei siekių teisėtumo išankstinis nustatymas.“ (PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 44). Pripažįstant teisiųjų pasekmių teisėtumo klausimą svarbiu nagrinėjamos doktrinos aspektu, šiame tyrime vis dėlto bus laikomasi platesnės teisėtų lūkesčių sampratos.

⁹⁴ ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 240.

sąvokos apibrėžimą, teisėti lūkesčiai šio tyrimo kontekste gali būti suvokiami toliau formuluojama reikšme:

Teisėtas lūkestis – valstybės valdžios institucijų įsipareigojimais arba patikinimais grindžiamas teisinis reikalavimas įgyvendinti tam tikrus teisėtus interesus arba įgyti tam tikras teises, o šias teises įgijus – netrukdomai jomis naudotis. Teisėtas lūkestis reiškia privačių asmenų išankstinių valstybės valdžios institucijų veiksmų pagrindu susiformavusį pasitikėjimą (kad bus suteikta tai, dėl ko valstybė įsipareigojo), kuris gali būti ginamas teisinėmis priemonėmis. Alternatyviai, teisėtų lūkesčių sąvoka (panašiai kaip ir teisės) taip pat gali būti apibrėžta, remiantis valstybei tenkančių įsipareigojimų pagrindu. Šiuo požiūriu teisėtų lūkesčių apsauga reiškia draudimą (ribojimą) asmenims įsipareigojusioms viešosios valdžios institucijoms pakeisti ar panaikinti priimtą teisės aktą, suteikiantį šiems asmenims tam tikras teises, arba realias galimybes atitinkamas teises įgyti ateityje ir netrukdomai jomis naudotis.

I.1.2. Pagrįstas ir teisėtas lūkestis

Teisė saugo ir gina ne bet kokius, o teisėtus lūkesčius. Paprastas lūkestis yra tiesiog subjektyvi asmens mentalinė būseną. Todėl nagrinėjamoje teisinėje kategorijoje *teisėtumo* dėmuo – ypač svarbus, tačiau, kaip toliau matysime iš analizuojamos teisės doktrinos, sudėtingas bei nevienareikšmis teisės klausimas. Teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste teisėtumo elementas gali įgyti šias skirtingas reikšmes:

1) Žodis teisėtas iš dalies funkcionuoja tam, kad pažymėtų, jog lūkesčiai yra grindžiami teisėmis ar teisėtais interesais;

Kalbant apie šią lūkesčio teisėtumo reikšmę reikia pažymėti, kad iš tiesų lūkesčiai, kurie nėra grindžiami konkrečiomis teisėmis ar įstatymų saugomais interesais, teisėtais nepripažintini⁹⁵. Jeigu suinteresuotas asmuo negali

⁹⁵ Kaip pažymi A. Brown, teisėtas lūkestis nėra vien subjektyvus lūkestis gauti tam tikrą naudą toks kaip asmens nuomonė, kad ši nauda jam priklausytų. Žodis „teisėtas“ funkcionuoja iš dalies tam, kad

nurodyti, su kokia teisės saugoma subjektinė teise ar teisiniu interesu siejamas jo lūkestis, pastarasis lieka tiesiog paprastu lūkesčiu – lūkesčiu, kuris neturi teisinio pagrindo. Taigi šiame kontekste galima manyti, kad žodis „teisėtas“ iš dalies funkcionuoja tam, kad pažymėtų, jog lūkesčiai yra grindžiami teisėmis ar įstatymų saugomais interesais. Šiuo požiūriu lūkesčio teisėtumas nėra siejamas su jo šaltinio teisėtumu ir paprasčiausiai yra grindžiamas konkrečiomis teisėmis, pvz., nuosavybės teisių apsauga, kurią, be kita ko, garantuoja EŽTK Pirmojo Protokolo 1 straipsnis⁹⁶. Tačiau tokia pozicija nėra visiškai tiksli. Minėtos aplinkybės (lūkesčių pagrindo) nustatymas anaipol nereiškia, kad tenkinamas lūkesčio teisėtumo aspektas. Ko gero, akivaizdžiausias šios pozicijos trūkumas gali būti siejamas su tuo, jog niekas tokiaime aiškinime nepagrindžia, jog lūkestis privalo būti ir pagrįstas. Dėl to, autorės nuomone, tinkamesnis terminas pažymėti, jog lūkesčiai yra grindžiami teisėmis ar įstatymų saugomais interesais, galėtų būti *teisiniai lūkesčiai*⁹⁷.

2) *Terminas teisėtas žymi, kad lūkestis yra pagrįstas;*

Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo kontekste vartojama ne tik teisėtų, bet ir pagrįstų lūkesčių sąvoka. Nors teismų jurisprudencijoje sąvoka pagrįsti ir teisėti lūkesčiai gana dažna⁹⁸, jos konkretus turinys iki šiol nėra išsamiau atskleistas. Iš tiesų reikia pripažinti, kad terminas teisėtas lūkestis apima pagrįstumo reikalavimą, tačiau ne visada pagrįstas lūkestis bus laikomas

pažymėtų faktą, jog asmuo turi teisinį reikalavimą dėl tam tikros naudos gavimo, kuris grindžiamas objektyviu indikatoriumi ir kuris visuotinai buvo pripažintas arba gali būti pripažintas. BROWN, A. Rawls, Buchanan, and Legitimate Expectations. *Social Theory and Practice*, 2012, Vol. 38, No. 4, p. 634.

⁹⁶ Plačiau žr. HANNETT, S.; BUSCH, L. Ultra vires representations <...>, p. 731.

⁹⁷ Reikia pastebėti, kad ši sąvoka vieną kartą buvo pavartota Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, iš esmės pripažinus jog tai, kad teisinis lūkestis yra siejamas su atitinkamomis teisėmis ar teisėtais interesais, nereiškia, jog jis yra *a priori* teisėtas. Šiuo klausimu išsamiau žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas.

⁹⁸ Žr., pvz., Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-294/2014; 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-3050/2011; 2012 m. sausio 16 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-38/2012; Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 121-4965, Nr. 12; 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 102-4171; Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. gruodžio 16 d. sprendimo *Delauche prieš Komisiją*, 111/86, *Rink. p.* 5345, 24 p.; 2000 m. gegužės 25 d. sprendimo *Kögler prieš Teisingumo Teismą*, C-82/98 P, *Rink. p.* I-3855, 33 p.; 2006 m. birželio 22 d. sprendimo *Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, *Rink. p.* I-5479, 147 p.

teisėtu. Tam, kad pagrįstume šį teiginį, pirmiausia reikia atsakyti į klausimą, kas sudaro lūkesčio pagrįstumo turinį.

Paprastai teisinėje literatūroje lūkesčio pagrįstumo aspektas siejamas su asmens gero elgesio vertinimu⁹⁹. Pavyzdžiui, B. Pranevičienė pažymi, kad „<...> lūkestis yra pagrįstas, jeigu normalus protingas žmogus (reasonable person) tokiomis pat aplinkybėmis elgdamasis sąžiningai tikėtusi tokio lūkesčio“¹⁰⁰. Tačiau tai nėra vienintelis pagrįstumo kriterijų sudarantis aspektas. Ne mažiau svarbu akcentuoti, kad bet koks pagrįstas lūkestis privalo būti grindžiamas išankstiniais valstybės institucijų veiksmais. Todėl visiškai pagrįstai B. Pranevičienė praplečia pagrįstumo kriterijaus aiškinimą, nurodydama, kad lūkesčio pagrįstumo elementas apima ne tik suinteresuoto asmens, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, elgesio vertinimą, bet ir parodo, jog tokie lūkesčiai turi pagrindą¹⁰¹. Taigi šiuo požiūriu pagrįstas lūkestis yra iš esmės siejamas su objektyviomis faktinėmis aplinkybėmis, kurios sudaro realų pagrindą suinteresuotam asmeniui kliautis viešąja administracija. Tokiu būdu būtent pagrįstumo terminas žodžių junginyje „pagrįsti lūkesčiai“ įveda tam tikrą objektyvumo elementą. Šiuo aspektu galima pasiremti B. H. Kuklin požiūriu, kad lūkestis paprastai žymi subjektyvų ir tikimybinį visos koncepcijos aspektą, o žodis „pagrįstas“ įtvirtina objektyvų ir normatyvinį aspektą¹⁰². Panašiai į nagrinėjamą klausimą žvelgia ir C. Mitchell, pagal kurį teisinė kategorija „pagrįstas asmens lūkestis“ įtvirtina objektyvų (pagrįstumas) ir subjektyvų (asmens lūkestis) derinį¹⁰³.

⁹⁹ RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 218; CAIRNS, W. *Europos Sąjungos teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 116; THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 55–56; SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 6, 126.

¹⁰⁰ PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 45. Šiame kontekste reikia pastebėti, kad nacionalinių teismų praktikoje lūkesčių pagrįstumo turinys nėra vienareikšmiškai siejamas vien su objektyviaja gero elgesio samprata, kurią šiame apibrėžime išreiškia kategorija „normalus protingas žmogus“. Nagrinėjamu klausimu taip pat žr. užsienio teisės doktriną – WATSON, J. Clarity and ambiguity: a new approach to the test of legitimacy in the law of legitimate expectations. *Legal Studies*, 2010, Vol. 30, No. 4, p. 635.

¹⁰¹ PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 45.

¹⁰² KUKLIN, B. H. The Plausibility <...>, p. 24. Reikia pažymėti, kad vienos pozicijos dėl lūkesčio pagrįstumo teisės moksle nėra. Štai J. Schwarze asmens elgesio patikrą įvardija subjektyviuoju nagrinėjamos doktrinos elementu. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1140–1141.

¹⁰³ MITCHELL, C. Leading a Life of its Own? The Roles of Reasonable Expectation in Contract Law. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2003, Volume 23, Issue 4, p. 664.

Neretai sąvokos teisėtas ir pagrįstas lūkestis yra vartojamos kaip sinonimai. Tokia pozicija išreikšta ir Lietuvos teisės moksle¹⁰⁴. Tačiau, autorės nuomone, su pozicija, jog kiekvienas pagrįstas lūkestis yra teisėtas lūkestis, visais atvejais nėra reikalinga sutikti. Jokio *a priori* nulemtu privalomo reikalavimo kiekvieną pagrįstą lūkestį pripažinti teisėtu nėra. Lūkesčio pagrįstumas nėra tas nagrinėjamo principo taikymo elementas, kurį nustačius gali būti reikalaujama įgyvendinti (apsaugoti) lūkesčius¹⁰⁵. Geriausiu atveju pagrįstas lūkestis yra žingsnis link subjektyvios teisės įgyvendinimo, tačiau anaipol ne galutinis¹⁰⁶. Kaip nurodo S. R. Munzer, bendrąja prasme pagrįstas lūkestis implikuoja, kad asmuo tiki, jog turi teisę, kad su juo būtų elgiamasi tam tikru būdu ir yra objektyvių tokių tikėjamą pagrindžiančių pagrindų, kad ir kokie silpni jie būtų¹⁰⁷. Iš tiesų reikia sutikti, kad lūkesčio teisėtumo ir pagrįstumo vertinimui būdingas tam tikras judėjimas ratu, nes teisėtas lūkestis privalo būti ir pagrįstas lūkestis. Tačiau lūkesčio teisėtumo elementas neapsiriboja vien tik atitinkamo lūkesčio pagrįstumo įvertinimu. Šiuo aspektu taip pat svarbūs tokio lūkesčio šaltinio (atsiradimo pagrindo) teisėtumo ir teisinės apsaugos klausimai. Todėl pozicija, jog pagrįstas lūkestis gali būti tapatinamas su teisėtu lūkesčiu, nėra visiškai tiksli. Ji suponuoja pernelyg ekstensyvią teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo sritį.

¹⁰⁴ Šiuo aspektu B. Pranevičienė pažymi, jog „teisėtų lūkesčių ir pagrįstų lūkesčių prasmė – ta pati“ PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 45.

¹⁰⁵ Iš tiesų teisinėje literatūroje neretai nurodoma, kad pagrįstas lūkestis administracinės teisės kontekste visada bus teisėtas lūkestis I. Steele pažymi, jog žodžių junginyje „asmens teisėti lūkesčiai“ įterpta kategorija teisėti iš esmės aiškiai atskiria atvejus, kai egzistuoja aiškus įsipareigojimas arba reikalavimas nuo tų atvejų, kai jokių garantijų nėra (STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 304, 306). Vis dėlto, anot C. Mitchell, tam, jog pagrįstas lūkestis kristalizuotųsi į teisėtą lūkestį, reikalingas „pateisinamasis/pagrindžiantis argumentas“ (MITCHELL, C. Leading a Life <...>, p. 639, 644). I. Steele plačiau paaiškina, kad toks argumentas gali būti valstybės institucijų veiksmų šališkumo ištaisymas, praradimų dėl pasitikėjimo valstybe atlyginimas arba kitoks moralės ar sąžiningumo imperatyvas, toks kaip įsipareigojimų laikymasis ar lygiateisiškumas. I. Steele manymu, toks argumentas visada egzistuos, kai valstybės institucija įsipareigoja individui, nes gero administravimo principas reikalauja, kad valstybės institucijos laikytųsi pirmiau nurodytų elgesio standartų. Be to, klausimo, ar lūkestis yra teisėtas, vertinimas yra toks pat kaip ir vertinimas, ar individas remiasi valstybės garantijomis: asmuo privalo pagrįsti, kad jo lūkestis buvo pagrįstas tomis aplinkybėmis, kai jis susiformavo (STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 305, 306).

¹⁰⁶ MITCHELL, C. Leading a Life <...>, p. 642.

¹⁰⁷ MUNZER, S. R. *A Theory of Property*. Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press, 1990, p. 28.

3) *Teisėtumo elementas parodo, jog teisėtų lūkesčių šaltinis (atsiradimo pagrindas) yra teisėtas, t. y. ar valstybės priimti įsipareigojimai neprieštarauja teisei;*

Pagal šią poziciją lūkesčio teisėtumas tapatinamas su lūkesčio šaltinio teisėtumu. Remiantis šia nuomone, lūkestis yra teisėtas tada, kai jis yra grindžiamas teisei neprieštaraujančiais valstybės įsipareigojimais. Šis aiškinimas yra užėmęs tvirtas pozicijas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje. Remiantis ESTT praktika, Europos Sąjungos institucija sukelia pagrįstų lūkesčių asmenims, suteikdama aiškių garantijų¹⁰⁸. Tuo metu lūkesčiai teisėti tik tada, kai šios garantijos suderinamos su taikytinomis normomis¹⁰⁹. Taigi ši pozicija akivaizdžiai pranašesnė už pirmesnes, nes aiškiai ir konkrečiai įtvirtina pagrindumo elementą. Be to, iš pažiūros yra nuosekli, nes nesukuria prieštaravimų tarp teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisėtumo principų taikymo. Kita vertus, ši pozicija gali būti kritikuojama dėl to, jog teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo užribyje lieka lūkesčiai, kurie formavosi teisei prieštaraujančių valstybės duotų įsipareigojimų pagrindu. Todėl ji, autorės vertinimu, taip pat nėra visiškai tiksli.

4) *Teisėtumo dėmuo žymi, kad lūkestis yra teisės pripažįstamas ir prima facie vertas teisinės apsaugos ir gynimo;*

Į kritiškas pažiūras dėl iškeltos problematikos šiuo metu geriausiai atsako teisinėje literatūroje išreikšta pozicija, pagal kurią terminas „teisėtumas“ žymi, jog lūkestis yra teisės pripažįstamas ir *prima facie* vertas teisinės apsaugos¹¹⁰. Šios pozicijos savitumas susijęs su lūkesčių teisėtumo elemento vertinimo išskyrimu į du etapus. Teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina, kuriai būdingas ryškus subjektyvizmas, gali ir privalo būti grindžiama derama juridizacija

¹⁰⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. gruodžio 16 d. sprendimo *Delauche prieš Komisiją*, 111/86, Rink. p. 5345, 24 p.; 2000 m. gegužės 25 d. sprendimo *Kögler prieš Teisingumo Teismą*, C-82/98 P, Rink. p. I-3855, 33 p.; 2006 m. birželio 22 d. sprendimo *sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479, 147 p.

¹⁰⁹ Šiuo klausimu žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1985 m. birželio 20 d. sprendimo *Pauvert prieš Audito Rūmus*, 228/84, Rink. p. 1969, 14 ir 15 p. bei 1986 m. vasario 6 d. sprendimo *Vlachou prieš Audito Rūmus*, 162/84, Rink. p. 481, 6 p.

¹¹⁰ STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 305; WATSON, J. Clarity and ambiguity <...>, p. 635; ELLIOT, M. Unlawful representations <...>, p. 80; THOMAS, R. *Legitimate Expectations* <...>, p. 62. Taip pat žr. CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 614.

pagal aiškia metodologija. Todėl pernelyg neturėtų stebinti, kad lūkesčių teisėtumo aspektą siūloma vertinti pagal tam tikrą struktūrą. Pirmojo etapo metu nustatoma, ar egzistuoja teisėtas lūkestis. Antrojo – sprendžiamas teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas. Pirmojo etapo metu žodis „teisėtas“ žymi, jog lūkestis yra vertas teisinio pripažinimo bei *prima facie* – teisinės apsaugos. Lūkestį teisė pripažįsta, jei jis tenkina tam tikrų sąlygų visumą. Visų pirma lūkestis turi būti grindžiamas teisėmis ar įstatymų saugomais interesais. Antra, lūkestis turi būti pagrįstas. Tuo metu *prima facie* dėmuo reiškia, kad argumento, jog lūkesčiui turėtų būti suteikiama teisinė apsauga, tam tikromis aplinkybėmis gali būti nepaisoma¹¹¹. Ar galima teisėto lūkesčio nepaisyti, paaiškėja antrojo etapo metu. Šio etapo metu terminas „teisėtas“ reiškia, kad lūkestis vertas teisinės apsaugos, iš esmės darant išvadą, kad valstybės institucija nepaisė jai suteiktų įgaliojimų, neatsižvelgdama į asmens teisėtus lūkesčius ir šio asmens teisės ir įstatymų saugomi interesai turi būti saugomi bei ginami.

Šiuo metu tai yra dominuojanti pozicija teisės moksle¹¹² ir jai būtina pritarti dėl keletos priežasčių. Žodžių junginys „teisėti lūkesčiai“ suponuoja implicitinį vertinimą, jog asmens lūkestis privalo būti apginamas teisės. O tai savo ruožtu gali lemti pernelyg skubotą ir ankstyvą išvadą, jog draudžiama tokio lūkesčio nepaisyti ir jam *a priori* turėtų būti suteikta teisinė apsauga. Tačiau taip yra anaiptol ne visada. Kaip vėliau bus argumentuotai atskleidžiama šiame tyrime, teisėto lūkesčio apsaugą gali nusverti viešojo intereso ar kitų konkuruojančių vertybių ar interesų apsauga. Išvada, kad lūkestis netenka savo teisėtumo vien dėl to, kad tam tikru metu kyla

¹¹¹ STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 305.

¹¹² Nors tokia pozicija labai retai tiesiogiai išsakoma teismų praktikoje, tačiau ja remiasi ne vienas teisėtų lūkesčių apsaugos doktriną nagrinėjęs mokslininkas. Šiuo klausimu J. Watson pažymi, kad teisėto lūkesčio egzistavimas ir teisėto lūkesčio apsauga yra du savarankiški analizės etapai (WATSON, J. Clarity and ambiguity <...>, p. 635).

I. Steele teigimu, teisėtumo klausimas taip pat privalo būti sprendžiamas dviejų etapų metu. Pirmojo etapo metu vertinama, ar tam tikros aplinkybės sukūrė teisėtus lūkesčius, o antrojo etapo metu – ar teisėtų lūkesčių nepateisinimas prieštarauja teisei (STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 305). Šiuo klausimu Europos Sąjungos administracinės teisės kontekste P. Craig taip pat pažymi, kad net ir tais atvejais, kai pareiškėjas, remdamasis faktais, pagrindžia, jog yra teisėtas lūkestis, tai nereiškia, kad byla bus laimėta. Tokio lūkesčio įrodymas yra pirmasis analizės žingsnis. Tik antrojo teisinio žingsnio metu teismas tiria, ar viešojo administravimo subjektas turėjo pakankamų priežasčių nepateisinti lūkesčio (CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 614).

konkuruojantis interesas, neatrodo pagrįsta. Iš tiesų konkrečiomis aplinkybėmis konkuruojančio intereso apsauga gali nusverti teisėto lūkesčio apsaugą, bet ar dėl to lūkestis tampa mažiau teisėtas ar absoliučiai neteisėtas, galima pagrįstai suabejoti. Ko gero, priimtinau manyti, kad teisėtam lūkesčiui ne visais atvejais suteikiama teisinė apsauga, nes teisė tam tikrais išimtiniais (ypatingais) atvejais leidžia nepaisyti ir teisėtų lūkesčių. Šiomis aplinkybėmis reikia pažymėti, kad aptarta individualizuota lūkesčio teisėtumą sudarančių aspektų patikra užtikrina didesnę analitinę aiškumą. Tai yra tas atsakas, kurio reikalauja apžvelgta terminijos ir iš dalies jos suponuojamo nagrinėjamos doktrinos subjektyvumo problema. Būtent pastarosios lūkesčio teisėtumo sampratos bus laikomasi šiame darbe.

I.2. Teisėtų lūkesčių apsaugos teoriniai pagrindai

Teisės doktrinoje, skirtoje teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo ypatumams atskleisti, teisėtų lūkesčių apsauga grindžiama darant nuorodas į įvairius teisinius imperatyvus. Paprastai tai teisinės valstybės principas, teisingumas, draudimas piktnaudžiauti valdingais įgaliojimais, gero administravimo ar teisinio saugumo principai¹¹³. Galima pastebėti, kad visi šie imperatyvai yra universalūs pobūdžio arba išskirtinai būdingi viešajai teisei¹¹⁴. Nors teisės

¹¹³ KNIGHT, C. J. S. Expectations in transition: recent developments in legitimate expectations. *Public Law*, 2009, Jan, p. 23. REYNOLDS, P. Legitimate Expectations and the Protection of Trust in Public Officials. *Public Law*, 2011, p. 331–352; VANDERMAN, Y. *Ultra Vires* Legitimate Expectations <...>, p. 86; LAING, E. Legitimate Expectation. *Judicial Review*, 2013 June, p. 158; AHMED, F.; PERRY A. The Coherence of the Doctrine of Legitimate Expectations. *Cambridge Law Journal*, 2014, Vol. 73, p. 80.

¹¹⁴ Šiuo aspektu reikia pažymėti, kad teisėtų lūkesčių apsauga viešojoje teisėje negali būti paaiškinama, analizuojant vien satarčių esmę atspindinčias doktrinas. Teisėtų lūkesčių pažeidimo pasekmės tenka visai visuomenei. Be to, apie bendradarbiavimo santykius tarp privataus asmens ir valstybės valdžios institucijų galima kalbėti tik labai ribota apimtimi. Šiuo aspektu teisės doktrinoje laikomasi nuomonės, kad teisėtų lūkesčių apsaugos nepagrindžia nei nenuoseklus elgesio draudimas (*venire contra factum proprium*), siejamas su draudimo piktnaudžiauti bei geros valios imperatyvu, nei netinkamo šalių elgesio derybose (*culpa in contrahendo*) doktrina. Pastaroji aktuali tik teisėtų lūkesčių, susijusių su administracinėmis sutartimis, apsaugos atvejais. Išsamiau žr. SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 54–55. Lietuvos teisės moksle taip pat akcentuojama, kad teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina pirmiausia skirta ne privačių asmenų tarpusavio santykiams, o teisiniams santykiui, kuris susiklosto tarp privataus asmens ir valstybės. Šiuo aspektu E. Šileikis taikliai pastebi, kad Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarime buvo tikslinama, jog teisėti lūkesčiai saugomi ir ginami „santykiuose su valstybe“, taip netiesiogiai pabrėžiant, kad Konstitucinis Teismas nesiekia plėtoti ir tokios doktrinos, kuri tiktų asmenų tarpusavio santykiams. ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 243–244.

doktrinoje yra argumentuotų bandymų iš teisėtų lūkesčių apsaugą pagrindžiančių pagrindų išskirti pasitikėjimo valstybe užtikrinimo svarbą¹¹⁵, vis dėlto visos paminėtos teisinės kategorijos persipina ir siekiant visapusiškai atskleisti teisėtų lūkesčių apsaugą pagrindžiančius argumentus, visoms joms turėtų būti skiriamas apylygis dėmesys. Nagrinėjamo klausimo analizę verta pradėti nuo labiausiai paplitusių teisėtų lūkesčių apsaugos teorijų. Tokiomis pripažįstamos individo autonomija grindžiamos teisinės valstybės bei pasitikėjimo valstybe teorijos¹¹⁶.

I.2.1. Teisinės valstybės principas ir teisinis saugumas

Reikalavimas paisyti asmens teisėtų lūkesčių yra vienas esminių teisinės valstybės požymių¹¹⁷. Teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinės valstybės principų ryšį, ko gero, geriausiai atskleidžia teisinio saugumo imperatyvas¹¹⁸. Kaip pažymi P. Craig, teisinio saugumas yra susijęs su vyraujančia teisinės valstybės formaliąja samprata, ypač su asmens autonomija ir galimybe planuoti ateitį. Tai labai svarbu, kai lūkestis yra sprendimo, susijusio su ateities planais, pagrindas¹¹⁹. P. Craig, remdamasis J. Raz idėjomis¹²⁰, teigia, jog kiekvienu

¹¹⁵ FORSYTH, C. *Legitimate Expectations Revisited*, p. 438–439; REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations <...>*, p. 341–352; WATSON, J. *Clarity and ambiguity <...>*, p. 652.

¹¹⁶ SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations <...>*, p. 9.

¹¹⁷ WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 563. Šių principų sąsajos nurodomos ir Lietuvos teisės moksle. PRANEVIČIENĖ, B. *Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>*, p. 45, 47; KARGAUDIENĖ, A. *Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas*, p. 132.

¹¹⁸ Teisinis saugumas nėra vienintelis argumentas, susiejantis teisėtų lūkesčių apsaugą su teisinės valstybės principu. Štai S. Schønberg argumentus, pagrindžiančius teisinės valstybės principą, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindą, papildė išvalgomis, susijusiomis su lygybės principo laikymusi. Šio mokslininko teigimu, teisinės valstybės teorija užtikrina formalią lygybę, t. y. vienodi atvejai yra sprendžiami taip pat, vienodai ir nuosekliai taikant teisę. Be formalios lygybės teisė tampa šališka ir dėl to nenuspėjama bei neaiški (SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations <...>*, p. 13). Teisėtų lūkesčių apsauga yra glaudžiai susijusi su lygybės užtikrinimu – kai panašiomis aplinkybėmis elgiamasi skirtingai, nėra pateisinami asmens lūkesčiai. Toks diskriminacinis elgesys gali iš esmės pažeisti susiformavusius lūkesčius. Dėl to teigiama, kad teisinis reguliavimas, įtvirtinantis diskriminacijos draudimą, taip pat užtikrina teisėtų lūkesčių apsaugą. Išsamiau žr. BARAK-EREZ, D. *The Doctrine of Legitimate Expectations and the Distinction between the Reliance and Expectation Interests. European Public Law*, 2005, Volume 11, Issue 4, p. 589; REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations <...>*, p. 331; CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 681.

¹¹⁹ CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 681; CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 613; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, 6 skyrius; REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations <...>*, p. 338.

¹²⁰ J. Raz teigimu, teisinės valstybės principo esmė yra principinis tikslus teisės taikymas. RAZ, J. *Ethics in the Public Domain*. Oxford: Oxford University Press, 1994, 17 skyrius.

atveju svarbu ginčo aplinkybes įvertinti laiko požiūriu. Įstatymų leidėjas ir vykdomoji valdžia gali būti lengvai pasiduodantys trumpalaikio pobūdžio įtakoms, siejamomis su rinkimais arba būtinybe greitai reaguoti į visuomenės spaudimą. Būtent dėl to teismai turėtų veikti kaip ilgalaikės tradicijos sergėtojai. Šis argumentas svarbus, kai pareiškėjo lūkestis turi norminį pagrindą. Pasak P. Craig, J. Raz teiginys, kad teismai turėtų padėti tam tikras teisinio reguliavimo dalis sujungti su svarbiausiomis teisės doktrinomis, gali būti įgyvendinamas užtikrinant, jog teismai, aiškindami naują teisinį reguliavimą, būtų saistomi pareigos atsižvelgti į individų lūkesčius¹²¹.

Teisinės valstybės principas, kaip teisėtų lūkesčių pagrindas, yra ypač svarbus Vokietijos teisės sistemoje, su kuria siejama nagrinėjamos doktrinos kilmė. Vokietijos Konstitucinis Teismas teisėtų lūkesčių (*Vertrauensschutz*) sąvoką išveda iš teisinės valstybės ir teisinio saugumo principų¹²². Teisinio saugumo principas reikalauja, kad asmuo galėtų pasitikėti teisės sistemos tvarumu ir nuspėjamumu¹²³. Vokietijos Konstitucinis Teismas iš šio imperatyvo išveda reikalavimą, kad kiekvienas asmuo turėtų būti tokioje padėtyje, kad galėtų numatyti galimus viešosios valdžios ribojimus, atitinkamai pasielgti ir pasikliauti pripažinimu, kad jo elgesys yra teisėtas. Todėl privačiam asmeniui teisinis saugumas pirmiausia reiškia teisėtų lūkesčių apsaugą¹²⁴. Šiame kontekste neturėtų stebinti ir tai, jog Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, savo praktikoje *expressis verbis* patvirtinęs vokišką teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos kilmę¹²⁵, teisėtų lūkesčių apsaugos principą taip pat grindžia teisiniu saugumu ir pripažįsta nagrinėjamą doktriną sudėtine jo

¹²¹ CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 682.

¹²² SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 886–887. Teisinės valstybės esminiais komponentais teismų praktikoje pripažįstami teisinis saugumas (*Rechtssicherheit*), nuspėjamumas (*Voraussehbarkeit*), materialus teisingumas (*materielle Richtigkeit*) arba teisingumas (*Gerechtigkeit*). Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1957 m. liepos 24 d. sprendimas 1 BvL 23/52, BVerfGE 7, 89. Išsamiau žr. SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 47.

¹²³ Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1977 m. birželio 8 d. sprendimas 2 BvR 499/74 ir 1042/75, BVerfGE 45, 142.

¹²⁴ Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1961 m. gruodžio 19 d. sprendimas 2 BvL 6/59, BVerfGE 13, 261.

¹²⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. liepos 4 d. sprendimo *Westzucker GmbH prieš Einfuhr- und Vorratsstelle für Zucker*, 1/73, Rink. p. 723, 6, 13 p.

dalimi¹²⁶. Teigtina, kad teisinės valstybės principas ir teisinis saugumas yra kertiniai teisėtų lūkesčių apsaugą pagrindžiantys argumentai ir nacionalinėje teisėje. Iš nusistovėjusios Konstitucinio Teismo jurisprudencijos ir palaiptai ją šiuo aspektu asimiliavusios Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos matyti, kad konstitucinis teisėtų lūkesčių apsaugos principas taip pat yra išvedamas iš konstitucinio teisinės valstybės principo, atsispindinčio Konstitucijos preambulėje ir įvairiuose straipsniuose (jų dalyse)¹²⁷. Ši teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė ne kartą patvirtinta ir Lietuvos teisės moksle¹²⁸.

Vis dėlto reikia pastebėti, kad apžvelgiama teorija, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindas, visuotinai nėra pripažįstama. Šiuo aspektu P. Reynolds pažymi, kad siūlymas teisinį saugumą ir teisėtų lūkesčių apsaugą laikyti viena koncepcija yra labai reikšmingas. Tačiau P. Reynolds taip pat atkreipia dėmesį, jog svarbu suvokti, kad teisinis saugumas yra skirtas apsaugoti žmogaus autonomiškumą, kad jis galėtų priimti sprendimus, susijusius su ateitimi. Jis reikalauja, kad teisės normos būtų prieinamos, patikimos ir numatomos¹²⁹. Tuo metu teisėtų lūkesčių apsaugos atvejais reikalaujama subtilesnio ir neretai subjektyvaus individualių santykių vertinimo. Toks vertinimas negali būti grindžiamas teisiniu saugumu, reikalaujančiu nuoseklumo ir nuspėjamumo. Tokiu būdu, anot P. Reynolds, dėl skirtingos prigimties teisinis saugumas negali įtikinamai pagrįsti teisėtų lūkesčių doktrinos ar kreipti jos taikymo¹³⁰.

¹²⁶ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 872.

¹²⁷ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas. Valstybės žinios*, 2001, Nr. 107-3885; *2013 m. spalio 10 d. nutarimas. Valstybės žinios*, 2013, Nr. 107-5297; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. *2004 m. birželio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A3-510/2004*; *2011 m. gegužės 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-677/2011*.

¹²⁸ Šiuo klausimu E. Jarašiūnas nurodo, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas – tai vienas iš Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementų. JARAŠIŪNAS, E. Konstitucinė kontrolė: keletas minčių apie žmogaus teisių apsaugos matmenį. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2009, Nr. 4(16), p. 182. Tokios pačios pozicijos laikosi B. Pranevičienė, pažymėdama, kad iš teisinės valstybės principo išvedami labai reikšmingi Lietuvos teisės sistemai principai, tarp jų ir teisėtų lūkesčių apsaugos principas. PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 45, taip pat PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo esmė <...>, p. 227. Taip pat žr. KŪRIS, E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai. *Jurisprudencija*, 2002, t. 26(18), p. 45. ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 242; KARGAUDIENĖ, A. Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas, p. 132.

¹²⁹ REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations* <...>, p. 338.

¹³⁰ Ten pat, p. 338, 340.

Šiame kontekste iš tiesų reikia sutikti, kad teisinis saugumas, kaip teisinės valstybės principo sudėtinė dalis, ne visais atvejais gali pagrįsti teisėtų lūkesčių apsaugą. Pastebėtina, kad tam tikrais atvejais teisėtų lūkesčių apsauga reiškia išimtį iš nusistovėjusios teisės taikymo praktikos, siekiant apsaugoti privataus asmens subjektines teises. Manytina, kad tokiais atvejais (ypač, kai teisėti lūkesčiai saugomi *contra legem*) įtikinamesnis teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindas yra teisingumo imperatyvas. Bet kuriuo atveju pastarieji atvejai praktikoje yra reti, pasižymintys ypatingomis aplinkybėmis. Todėl išimtinis jų pobūdis negali įtikinamai paneigti teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų ryšio. Atsižvelgus į tai, teisinis saugumas, nors ir ne visais atvejais, pripažintinas vienu iš pagrindinių teisėtų lūkesčių apsaugą pagrindžiančių argumentų.

I.2.2. Pasitikėjimas valstybe ir jos institucijomis

Pasitikėjimas, kaip fundamentalus socialinio gyvenimo aspektas¹³¹, yra svarbus ne tik tarpasmeniniuose santykiuose, bet ir santykiuose tarp privataus asmens ir valstybės institucijų. Kaip pažymi C. Forsyth, viešasis administravimas be pasitikėjimo atsiduria kažkur tarp prievartos ir chaoso¹³². Neretai teigiama, kad būtent teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina užtikrina pasitikėjimą valstybe ir jos institucijomis¹³³. Atsižvelgus į socialinių taisyklių sudėtingumą, svarbu, kad privatus asmuo galėtų pasitikėti valstybės institucijomis. Kai suinteresuotas asmuo pasitiki valstybės institucijų implicitiniais ar ekspresyviais patikinimais, šį pasitikėjimą teisė saugo¹³⁴. Aktyviausias šios pozicijos proponentas – P. Reynolds¹³⁵. Šio mokslininko teigimu, teisėtus lūkesčius pažeisti yra neteisinga būtent dėl to, kad tai pažeistų suinteresuoto asmens pasitikėjimą valstybės institucijomis. P. Reynolds taip

¹³¹ THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 45.

¹³² FORSYTH, C.; WADE, W. *Administrative Law*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2009, p. 447.

¹³³ FORSYTH, C. *The Provenance* <...>, p. 239; CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 681.

¹³⁴ FORSYTH, C. *Legitimate Expectations Revisited*, p. 438.

¹³⁵ REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations* <...>, p. 341.

pat atkreipia dėmesį, kad nagrinėjama doktrina yra skirta saugoti ne bendro pobūdžio pasitikėjimą valstybe, o konkrečių viešojo administravimo subjekto veiksmų pagrindu susiformavusį konkretų pasitikėjimą. Teigti priešingai, reikštų sutikti, kad teisėtas lūkestis yra paprasčiausias lūkestis, jog su suinteresuotu asmeniu bus elgiama teisingai arba tinkamai. Tokiu būdu nagrinėjama doktrina prarastų savo prasmę. Šiuo aspektu P. Reynolds pabrėžia, jog svarbus tas pasitikėjimas, kurį suinteresuotam asmeniui sukuria valstybės institucija konkretaus sprendimo priėmimo metu¹³⁶.

Žvelgiant į Lietuvos teismų praktiką, reikia pažymėti, kad būtent pasitikėjimo valstybe užtikrinimu yra aiškinama teisėtų lūkesčių apsaugos principo esmė ir paskirtis oficialiojoje konstitucinėje jurisprudencijoje. Kaip ne kartą yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, neužtikrinus asmens teisėtų lūkesčių apsaugos nebūtų užtikrintas asmens pasitikėjimas valstybe ir teise¹³⁷. Šiomis nuostatomis ne kartą remtasi ir administracinių teismų praktikoje¹³⁸.¹³⁹ Iš ankstyvosios Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos taip pat galima pastebėti, kad teismas, taikydamas teisėtų lūkesčių apsaugos principą, nors ir fragmentiškai, pirmiausia šio principo paskirtį susiedavo su būtinybe užtikrinti pasitikėjimą valstybės institucijomis¹⁴⁰. Ši teismų pozicija visiškai atitinka EŽTT praktiką, *expressis verbis* pripažinusią, kad pasitikėjimas valstybe ir jos institucijomis yra teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindas¹⁴¹.

¹³⁶ Ten pat, p. 343.

¹³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. spalio 11 d. nutarimas. Valstybės žinios, 2012, Nr. 120-6031 ir jame nurodyta Konstitucinio Teismo jurisprudencija.

¹³⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2620/2012.

¹³⁹ Pasitikėjimas valstybe, kaip priežastis saugoti individų teisėtus lūkesčius, akcentuojama ir Lietuvos teisės moksle. Anot B. Pranevičienės, teisėtų lūkesčių apsaugos principą galima įvardinti kaip vieną pagrindinių teisės principų, sudarantį sąlygas asmeniui pasitikėti valstybe bei jos teise. Valstybė visada yra suinteresuota tuo, kad žmonės ja pasitikėtų, o abipusis pasitikėjimas visada skatina pažangą (PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 47).

¹⁴⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A7-874/2005; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2004 m. liepos 2 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A5-367/2004.

¹⁴¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gegužės 14 d. sprendimo N.K.M. prieš Vengriją, pareiškimo Nr. 66529/11, 37 p.

I.2.3. Žalos dėl pasiklovimo valstybe atlyginimo teorija

Su minėtomis teisėtų lūkesčių apsaugos teorijomis glaudžiai susijusi, tačiau ne tapati pasiklovimo valstybe teorija (angl. *reliance theory*). Teigiama, jog tai, kad individas patiria praradimų dėl to, kad pasiklovė tam tikrais viešojo administravimo subjekto patikinimais, sudaro normatyvinį pagrindą suteikti šiam individui tam tikrą apsaugą¹⁴². Pasak S. Schönberg, valstybės institucija yra laisva imtis veiksmų, siekdama apsaugoti viešąjį interesą, tiek, kiek nesukelia praradimų individui. Jeigu valstybės institucija savo patikinimais ar elgesiu skatina suinteresuotą asmenį ja pasikliauti, suvokdama, kad pasitikėjimas ja yra reali galimybė, tuomet ši institucija turi *prima facie* pareigą veikti taip, kad šis pasitikėjimas nebūtų žalingas suinteresuotam asmeniui. Valstybės institucija privalo gerbti sukurtus lūkesčius arba bent jau kompensuoti dėl pasiklovimo ja kilusius praradimus¹⁴³.

Pripažįstant asmens patiriamus praradimus svarbiu teisėtų lūkesčių apsaugą pagrindžiančiu argumentu, vis dėlto reikia pritarti teisės moksle išreikštai pozicijai, jog apžvelgiama teorija yra per siaura, kad įtikinamai pagrįstų teisėtų lūkesčių apsaugą. Ji nepateisina lūkesčių, kurie nėra susiję su fiziniiais veiksmais ar finansinio pobūdžio praradimais. Šiuo aspektu S. Schönberg nurodo, kad tai, ar asmuo iš tiesų pasikliauja valstybės institucijų patikinimais, yra visiškai atsitiktinė aplinkybė¹⁴⁴. P. Craig taip pat pritaria, kad praradimus sukėlęs pasitikėjimas valstybe gali būti rimta priežastis suteikti teisinę apsaugą, kai individas pasikliauja valstybės institucijomis, tačiau jis nėra vienintelis teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindas¹⁴⁵. Apžvelgiama teorija taip pat kritikuojama dėl jos nelankstumo. Valstybės institucijoms turi būti numatyta galimybė keisti nustatytą tvarką, siekiant įgyvendinti viešąjį interesą, nepaisant to, kad tam tikrais atvejais privatūs asmenys dėl to patirtų nuostolių.

¹⁴² CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 681.

¹⁴³ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 10.

¹⁴⁴ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 10.

¹⁴⁵ CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 612, 613. Aptariamo pagrindo sąlyginumą autorius taip pat sieja su ta aplinkybe, kad tam tikrais atvejais privačiam asmeniui turėtų būti suteikiama apsauga net ir tais atvejais, kai iš tiesų šis asmuo valstybės institucija nepasikliauja ir realių turtinio pobūdžio praradimų nepatiria, tačiau išgyvena dėl nepateisintų teisėtų lūkesčių (pvz., patiria neturtinės žalos).

Čia labai svarbu nustatyti teisingą pusiausvyrą tarp individų patiriamų praradimų ir viešojo intereso apsaugos. Tačiau pasiklovimo valstybės institucijomis teorija, įpareigojanti vengti bet kokios žalos individui, nesudaro pakankamų prielaidų konkuruojančių interesų balansavimui¹⁴⁶. Minėti argumentai yra rimti praradimų dėl pasiklovimo valstybe teorijos trūkumai. Todėl pati savaime ši teorija nėra pakankamas teisėtų lūkesčių apsaugą pagrindžiantis pagrindas.

I.2.4. Ekonominio naudingumo teorija

Nors bandymų paaiškinti, kodėl būtina gerbti teisėtus lūkesčius, būta įvairiose teisės paradigmos, pavyzdžiui, liberalizmo¹⁴⁷ ar teisinio personalizmo¹⁴⁸, vis dėlto teisėtų lūkesčių klausimas daugiausia siejamas su utilitarizmo idėjomis. Pastarosiomis grindžiama ekonominio naudingumo, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindo, teorija. Utilitaristų argumentai, susiję su lūkesčių apsauga, remiasi pamatine idėja, jog būtina garantuoti didžiausią laimę kuo didesniai asmenų skaičiui. J. Betham skatino įstatymų leidėją apsaugoti žmonių lūkesčius, remiantis „saugumą užtikrinančiu principu“ (angl. *security-providing principle*). Lūkesčiai turi būti gerbiami, nes nesaugumas dėl lūkesčių neišvengiamai atitraukia nuo didžiausios laimės didžiausiam asmenų

¹⁴⁶ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 11.

¹⁴⁷ Teisės literatūroje bene daugiausiai diskusijų teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste sukėlė amerikiečio filosofo John Rawls idėjos. J. Rawls teisėtus lūkesčius vadina svarbiu teisingumo principo aspektu, „prigimtinė teisingumo pareiga“, pabrėžia jų svarbą teisės sistemos ir ją sudarančių taisyklių, turinčių įtakos socialinei kooperacijai, teisingumui vertinti (BIELIAUSKAITĖ, J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje vakarų teisės tradicijoje. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, 2(2), p. 119–135, p. 131; Išsamiau žr. RAWLS, J. *Justice as Fairness – A Restatement*. Redaktorė R. Kelly. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press, 2001, p. 6, 72–73, 235, 302; BROWN, A. Rawls, Buchanan, and Legitimate Expectations. *Social Theory and Practice*, 2012 October, Vol. 38, No. 4, p. 637; dėl kritinio požiūrio išsamiau žr. BUCHANAN, A. Distributive justice and legitimate expectations. *Philosophical Studies*, 1975, 28 (6), p. 421–422).

¹⁴⁸ Teisinis personalizmas (individualizmas) remiasi individų pasiklovimu išlaikyti tik savo pačių planus per tam tikrą laiką. Personalistai yra susikoncentravę į asmeninį vientisumą ir tęstinumą, pasiektą dėl to, kad kiekvienas individas turi patikimų lūkesčių dėl ateities. Tektų labai apgailestauti, jeigu individui nebūtų suteiktos galimybės išlaikyti savo planų ir jo vientisumas bei tęstinumas būtų pažeisti (išsamiau žr. BROWN, A. *Justifying Compensation* <...>, p. 713). Tačiau tiek personalistams, tiek utilitaristams vienodai svarbu, jog individai turėtų tam tikrą garantiją, kad nepastovi pačių ir kitų asmenų sėkmė be reikalo nepertrauks jų ilgalaikių planų (šiuo klausimu GOODIN, R. *Utilitarianism as a Public Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, p. 201).

skaičiui paieškos¹⁴⁹. Remdamasi šiomis utilitaristų idėjomis, M. Sigron akcentuoja teisėtų lūkesčių apsaugą, nagrinėdama ekonominio naudingumo ryšį. Ekonominis naudingumas reiškia, kad ekonominiai resursai yra panaudojami tokiu būdu, kuris užtikrina jų didžiausią vertę¹⁵⁰. Jeigu asmenys galėtų saugiai pasikliauti valstybės institucijų teikiama informacija ir jų teisėti lūkesčiai būtų saugomi, efektyvumas padidėtų. Kita vertus, M. Sigron atkreipia dėmesį, kad pastarasis aspektas vis tiek galiausiai priklausytų nuo valstybės institucijų, nes šios, žinodamos, jog yra saistomos pateiktos informacijos, būtų mažiau linkusios šia informacija dalintis ir tokiu būdu naudingumas galėtų sumažėti¹⁵¹.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad ekonominio naudingumo teorija yra pernelyg plati. Ji saugo per didelę lūkesčių įvairovę. Į tai utilitarizmo atstovai galėtų oponuoti teigdami, kad yra saugomi tik tam tikri lūkesčiai arba lūkesčiai, susiformavę tik tam tikrose viešojo administravimo srityse. Tačiau, kaip taikliai pažymi A. Brown, toks teiginys nevisiškai dera su pačių utilitaristų pamatine idėja garantuoti didžiausią laimę kuo didesniai asmenų skaičiui, nes remiantis šia idėja, reiktų saugoti netgi subjektyvius lūkesčius keletoje viešojo administravimo sričių¹⁵², o tai išties yra pernelyg neaprepiamas tikslas.

I.2.5. Žmogaus orumas ir pagrindinės teisės

Teisėtų lūkesčių apsauga taip pat gali būti paaiškinama būtinybe užtikrinti asmens orumą bei žmogaus teisių apsaugą¹⁵³. Šiuo aspektu teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo kontekste ypač svarbi nuosavybės teisių apsauga. Kai kurie mokslininkai netgi teigia, kad teisinės valstybės principas

¹⁴⁹ KELLY, P. J. *Utilitarianism and Distributive Justice: The Civil Law and the Foundations of Bentham's Economic Thought*. Iš *Jeremy Bentham: Critical Assessments*. Volume IV, redaktorius B. Parekh, London: Routledge, 1993, p. 81.

¹⁵⁰ SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 58, taip pat žr. SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 28; BARAK-EREZ, D. *The Doctrine* <...>, p. 590.

¹⁵¹ SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 58.

¹⁵² BROWN, A. *Rawls* <...>, p. 640.

¹⁵³ SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 3, 55.

yra antraeilis teisėtų lūkesčių apsaugą pagrindžiantis argumentas ir pirmenybė turėtų būti teikiama fundamentalių teisių apsaugai¹⁵⁴. Vis dėlto galima pastebėti, kad teisės doktrinoje didesnis dėmesys skiriamas teisėtų lūkesčių apsaugą pagrindžiančioms teisinio saugumo ar pasitikėjimo valstybe vertybėms, tuo metu teisėtų lūkesčių ir žmogaus orumo sąsajos iki šiol, manytina, nepelnytai išsamiau neatskleistas klausimas.

Reikia pripažinti, kad teisėtų lūkesčių apsauga – tai kiekvienam asmeniui pripažintos pagarbos ir vertės išraiška, kuri privalo būti siejama su žmogaus orumu. Reikalavimu gerbti teisėtus lūkesčius siekiama prieštarauti valstybės valdžios įgaliojimų viršijimui, tvirtinimui, kad žmogaus vertė priklauso nuo valstybės, tautos ar daugumos interesų. Tai atitinka *kantišką* idėją¹⁵⁵, kad kiekvienas žmogus yra savaiminis tikslas, o ne priemonė šiems tikslams pasiekti. Žmogaus orumas reiškia, kad jis negali būti laikomas objektu, jis yra subjektas, savarankiškai ir laisvai reiškiantis savo valią. Šis žmogaus orumo ryšys su žmogaus savarankiškumu ir laisvu veikimu aiškiai parodo, kad žmogaus orumo idėja taip pat pasireiškia lūkesčiuose. Lūkesčiai pirmiausia siejami su asmens sugebėjimu formuoti ir įgyvendinti ilgalaikius planus, o tai yra pati akivaizdžiausia asmens savarankiško apsisprendimo, veikimo ir laisvės forma. Tokiu būdu asmens lūkesčiai yra speciali žmogaus orumo išraiškos forma. Atsižvelgus į tai, pagrįstai gali būti teigiama, kad teisėtų lūkesčių apsauga yra, be kita ko, skirta žmogaus orumui užtikrinti.

Iš tiesų teisėti lūkesčiai gali būti grindžiami tuo pačiu istoriniu ideologiniu suvokimu kaip žmogaus teisės apskritai. Teisėtų lūkesčių, kaip ir žmogaus teisių, pagrindą ir išeities tašką sudaro žmogaus orumas. Juolab atsižvelgus į tai, kad kiekvienas teisėtas lūkestis privalo būti grindžiamas konkrečiomis teisėmis. Pagrindinės teisės yra sudedamoji bendrų teisės principų, kurių laikymąsi užtikrina teisinės valstybės, dalis, jos yra grindžiamos valstybių bendromis konstitucinėmis tradicijomis ir tarptautiniais

¹⁵⁴ BLANKE, H.-J. *Vertrauensschutz im deutschen und europäischen Verwaltungsrecht*. Jus Publicum, Volume 57. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, p. 141.

¹⁵⁵ Imanuelio Kanto (1724–1804), vokiečių filosofo, mokslininko, klasikinės vokiečių filosofijos pradininko, darbais paremtas principas, kuriuo grindžiama pagrindinių teisių apsaugos teorija.

dokumentais žmogaus teisių apsaugos srityje, ypač Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Taigi tiek žmogaus teisės, tiek teisėtų lūkesčių apsauga neatsiejama nuo žmogaus orumo užtikrinimo.

Galima pastebėti, kad nacionalinių teismų praktikoje teisėtų lūkesčių apsauga su žmogaus teisėmis paprastai susiejama per nuosavybės teisių apsaugą¹⁵⁶. Tačiau belieka apgailestauti, kad šių teismų praktikoje iki šiol žmogaus orumas neatspindėtas kaip teisėtų lūkesčių apsaugą pagrindžianti vertybė. Reikia pripažinti, kad tokios pozicijos išryškinimas nacionalinėse teisės sistemose gali priklausyti nuo to, kokie moraliniai įsitikinimai yra implicitiškai svarbūs visuomenės teisei kultūrai¹⁵⁷. Bet kuriuo atveju *kantiškas* principas yra kiekvienos demokratinės valstybės viešosios teisės bei teisinės kultūros dalis, todėl teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo kontekstas sudaro puikias prielaidas įtvirtinti (pradėti formuoti) turiningą pagarbos žmogaus orumui teoriją.

I.2.6. Kiti teisiniai imperatyvai, kuriais grindžiama teisėtų lūkesčių apsauga

Nors paprastai argumentai, pagrindžiantys teisėtų lūkesčių apsaugą, yra nukreipti į privataus asmens interesų apsaugą viešojo administravimo srityje¹⁵⁸, vis dėlto ne mažiau svarbu pripažinti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos pripažinimas yra naudingas ir pačiai viešajai administracijai¹⁵⁹. Šiuo aspektu būtina pažymėti teisėtų lūkesčių apsaugos ir *gero administravimo* imperatyvo sąsajas. Kaip pažymi S. Schönberg, administracijos veiksmai bus suvokiami kaip legitimūs, jeigu ji gerbs teisėtus lūkesčius. Tokia administracija bus

¹⁵⁶ Žr., pvz. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013.

¹⁵⁷ Šiuo aspektu iliustratyviu teisinės kultūros pavyzdžiu galima pasitelkti didelio atgarsio sulaukusį Prancūzijos Valstybės Tarybos sprendimą. Prancūzijoje Valstybės Taryba palaikė mero sprendimą uždrausti „žemaūgio mėtymo“ pramogą, nes tokia pramoga pažeidžia žmogaus orumą, nepaisant jo sutikimo. Prancūzijos Valstybės Taryba. 1995 m. spalio 27 d. sprendimas *Commune de Morsang sur Orge*, 136727, p. 372.

¹⁵⁸ Ši teisėtų lūkesčių apsaugos argumentą pažymi ir Lietuvos autoriai. Žr., pvz., KARGAUDIENĖ, A. Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas, p. 129.

¹⁵⁹ CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 613.

veiksmingesnė, nes skatins individus dalyvauti priimant sprendimus, bendradarbiauti dėl administracinių iniciatyvų ir paisyti nustatytų taisyklių. Tai savo ruožtu pagerins viešosios administracijos galimybę išspręsti problemas ir tokiu būdu sustiprins įgaliojimų įgyvendinimo legitimumą¹⁶⁰. Geras administravimas gali būti įgyvendinamas skatinant pasitikėjimą, kurį sukuria teisėtų lūkesčių apsauga. Tokiu būdu grėsmė pažeisti pasitikėjimą taip pat reiškia grėsmę geram administravimui¹⁶¹. Vis dėlto apžvelgiamas imperatyvas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo kontekste didesnės praktinės reikšmės kol kas neįgijo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principo sąsajos su gero administravimo principu nacionalinių teismų praktikoje ypač retos¹⁶².

Neretai pažymimos ir teisėtų lūkesčių apsaugos bei *teisingumo* imperatyvo sąsajos. Atsižvelgus į šiuolaikinės viešosios teisės sudėtingumą, neturėtų pernelyg stebinti, kad privatūs asmenys ne visada gali pagrįstai įvertinti priimto formalaus sprendimo teisėtumą ar dėl jo pagrįstai suabejoti. Todėl tais atvejais, kai nepateisinti lūkesčiai reiškia pernelyg didelę naštą individui, pasiklivusiam valstybės institucija, teisingumas reikalauja šiuos lūkesčius apsaugoti. Tokiu būdu pats paprasčiausias teisėtų lūkesčių apsaugą pagrindžiantis argumentas yra tai, jog neteisinga, kad administracija, sukūrusi suinteresuotam asmeniui teisėtų lūkesčių, vėliau jų nepaiso¹⁶³. Kaip nurodo F. Ahmed ir A. Perry, egzistuoja taisyklės, ką asmuo privalo daryti, kad, pavyzdžiui, gautų prieglobstį, išvengtų išsiuntimo, susigrąžintų mokesčius ir pan. Lygiai taip pat egzistuoja taisyklės, kurių turi laikytis viešojo administravimo subjektai, naudodamiesi diskrecija. Dėl to neteisinga, kad viešojo administravimo subjektas elgiasi taip, lyg jis vienintelis turi teisę ignoruoti taisykles, reglamentuojančias jo ir suinteresuoto asmens santykį. Tai reikštų dvigubus standartus ir grįžtamojo ryšio stoką. Abiem atvejais pasekmės tokios pačios – neteisingumas¹⁶⁴.

¹⁶⁰ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, 1 skyrius, p. 25.

¹⁶¹ REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations* <...>, p. 350–351.

¹⁶² Žr., pvz., Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. spalio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-134/2012.

¹⁶³ THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 44.

¹⁶⁴ AHMED, F.; PERRY, A. *The Coherence* <...>, p. 79.

Iš tiesų teisingumas kartu su draudimu piktnaudžiauti viešaisiais įgaliojimais¹⁶⁵ paaiškina moralinį teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos aspektą¹⁶⁶. Kita vertus, teisės literatūroje atkreipiamas dėmesys, kad remiantis vien teisingumu neįmanoma nubrėžti nagrinėjamos doktrinos taikymo ribų, nes teisingumas yra ekstraordinariai platus principas¹⁶⁷. Pripažįstant pastarojo teiginio pagrįstumą, reikia akcentuoti, kad teisingumas, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindas, yra ypač svarbus, kalbant apie teisėtų lūkesčių *contra legem* apsaugą.

I.3. Teisėtų lūkesčių apsaugos prieštarumas

Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas dėl ypatingos jo prigimties – gebėjimo užtikrinti teisės stabilumą ir lankstumą – ne visada pasižymi nuoseklumu, o tam tikrais atvejais – reikšmingai riboja viešojo administravimo subjekto diskreciją ar netgi nusveria teisėtumo principo taikymą. Atsižvelgus į tai, dėsninga, jog nagrinėjamos doktrinos pripažinimas ir taikymas sulaukė tam tikros kritikos. Į teisėtų lūkesčių apsaugos doktriną nukreipta kritika dažnai yra susijusi su implicitiniu doktrinos prieštarumu¹⁶⁸. Šiek tiek paradoksalu, tačiau tie patys teisiniai imperatyvai, kuriuos jau paminėjome kaip pagrindžiančius teisėtų lūkesčių apsaugos būtinumą, taip pat gali būti pasitelkiami kaip nagrinėjamos doktrinos taikymui prieštaraujantys motyvai.

¹⁶⁵ Šiuo aspektu P. Reynolds pažymi, kad teisėti lūkesčiai yra pažeidžiami, kai nepaisyti įsipareigojimų yra taip neteisinga, jog tai prilygsta piktnaudžiavimui įgaliojimais. REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations* <...>, p. 332.

¹⁶⁶ REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations* <...>, p. 332; taip pat žr. BROWN, A. *Justifying Compensation* <...>, p. 717.

¹⁶⁷ REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations* <...>, p. 333.

¹⁶⁸ Šiuo aspektu S. de Smith nurodo, kad dažnai priešingų vertybių pusiausvyros nustatymo sudėtingumas gali būti ta priežastis, dėl kurios yra vengiama pripažinti substancinę teisėtų lūkesčių apsaugą. Todėl prioritetą gali būti teikiamas viešojo administravimo subjekto veiksmų laisvei (WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-014). Be to, teisėtų lūkesčių apsauga yra susijusi su keletu viešosios teisės vertybių, ypač su saugumo ir lankstumo privalumais ir trūkumais. Atkaklus reikalavimas laikytis nuoseklumo gali suvaržyti institucijos diskreciją. Tuo metu lankstumas gali reikšti nenuoseklumą ir lygiateisiškumo principo nesilaikymą. Teisingumas individo atžvilgiu (kuris dėl to, kad pasiklovė valstybe gali būti patyręs tam tikrų finansinių nuostolių) gali prieštarauti viešojo intereso tikslams. Dar daugiau, stropi teisėtų lūkesčių apsauga gali sulaikyti viešąsias institucijas nuo savo veiklos krypčių paskelbimo (WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-013).

Tai ypač būdinga teisinės valstybės principui¹⁶⁹ ir teisinio saugumo imperatyvui¹⁷⁰. Tačiau, ko gero, gausiausia kritika, skirta teisėtų lūkesčių apsaugai, yra susijusi su viešosios valdžios įgaliojimų ar diskrecijos varžymu.

Reikalavimas paisyti teisėtus lūkesčius turi plačias galimybes riboti valstybės institucijų savarankiškumą¹⁷¹. Valstybės institucijų diskrecija užtikrina jų veiklos efektyvumą, siekiant viešojo intereso tikslų, todėl valstybės institucijos teisės pakeisti priimtą sprendimą ar nustatytą tvarką ribojimai gali sukelti neigiamų pasekmių visai visuomenei¹⁷². Saugant individų arba visuomenės grupės teisėtus interesus, administracijai gali būti užkertamas kelias naudotis suteiktais įgaliojimais veiksmingai ir visos visuomenės labui¹⁷³. Todėl teigiama, kad teisėtų lūkesčių apsauga gali įtvirtinti nelaukiamą konservatyvią dimensiją, vykdant viešąjį administravimą, ypač nustatant tam tikras politikos kryptis. Be to, nenorėdami sukurti teisėtų lūkesčių, viešojo administravimo subjektai būtų priversti laikytis nustatytos tvarkos, bijodami galimo žalos atlyginimo. Tokiu būdu valstybės institucijos dilemos atveju bus linkusios išlaikyti *status quo*. Apibendrinant, viešasis administravimas ir šio administravimo subjektai taps baikštūs, nekūrybingi ir nedosnūs pasiūlymų individams¹⁷⁴. Atsakant į šią kritiką būtina nurodyti teisės mokslininkų argumentus, pagrindžiančius, jog teisėtų lūkesčių apsauga *per se* neturi žalingo poveikio viešosios valdžios diskrecijai. Šiuo aspektu S. Schönberg pažymi, kad naudojimasis administracine diskrecija visada tam tikra apimtimi yra

¹⁶⁹ Teisėtų lūkesčių apsaugai oponuojantys argumentai taip pat susiję su teisėtumo, *inter alia* su teisinės valstybės principo, kurio fundamentalus aspektas jis yra, taikymo konkurencija. Teisėtumo principas gali paneigti teisėtų lūkesčių apsaugą *in natura*, tuo metu teisinis saugumas reikalauja suteikti teisinę apsaugą pareiškėjui, jeigu yra teisinis pagrindas, nulėmęs lūkesčio atsiradimą. Pastebėtina, kad šis aspektas ypač reikšmingas, kalbant apie nepritario *ultra vires* teisėtų lūkesčių apsaugai priežastis. Todėl šis klausimas plačiau analizuojamas disertacijos III.3.4. poskyryje „Teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*“.

¹⁷⁰ Teigiama, kad teisiniams saugumui kyla grėsmė kiekvieną kartą, kai teisėtų lūkesčių apsauga reikalauja kitokio sprendimo, nei tas, kuris įtvirtintas pozityviojoje teisėje. Tokiu būdu teisėtų lūkesčių apsaugos principo administracinėje teisėje taikymas saugumą gali ne padidinti, o sumažinti. Išsamiau žr. SCHÖNBERG, S. *Legitimate expectations* <...>, p. 17, 18, 20).

¹⁷¹ WATSON, J. *Clarity and ambiguity* <...>, p. 651; SALES, P. *Legitimate Expectations*. *Judicial Review*, 2006, 11, p. 186.

¹⁷² BARAK-EREZ, D. *The Doctrine* <...>, p. 594.

¹⁷³ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 155.

¹⁷⁴ BROWN, A. *Justifying Compensation* <...>, p. 727.

ribojamas¹⁷⁵. Teiginiui, kad teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina turi žalingą poveikį viešojo administravimo institucijų diskrecijai, nepitaria ir P. Craig. Autorius nurodo, kad teisėtų lūkesčių apsaugos pripažinimas savaime nereiškia individui palankaus rezultato. Viešajai administracijai nėra užkertamas kelias įgyvendinti savo kompetenciją ir atitinkamos politikos kryptis. Tai priklausys nuo sudėtingos konkuruojančių vertybių pusiausvyros nustatymo¹⁷⁶.

Su pastaruoju argumentu glaudžiai susiję prieštaravimai, skirti teisėtų lūkesčių apsaugai, remiantis valdžių padalijimo principu. Teigiama, kad viešojo administravimo subjektai, sukurdami lūkesčius, ne visada tinkamai įgyvendina teisės nuostatas. Tokiu būdu teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas sudarytų galimybę valstybės institucijoms ir teismams išvengti įstatymų leidėjo paskelbtų įstatymų taikymo. Toks *ad hoc* teisingumas teisėkūros galias perkeltų teisminei valdžiai, o tai prieštarautų valdžių padalijimo principui. Vis dėlto pastebėtina, kad apžvelgiamas prieštaravimas daugiausia susijęs su teisėtų lūkesčių, kurie formuojasi teisei prieštaraujančia tvarka, apsauga. Reikia akcentuoti, kad kiekybine prasme iškelta problema nėra didelė, nes teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* atvejai ypač reti. Be to, tokie atvejai galiausiai vis tiek gali būti pateisinami teisingumo, teisinio saugumo ir gero administravimo principais.

Šiomis aplinkybėmis reikia pažymėti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo pripažinimui ir jo taikymo sričių plėtrai kur kas rimtesnes kliūtis

¹⁷⁵ Šią poziciją autorius iš esmės grindžia Europos Sąjungos patirtimi. Pasak S. Schönberg, kaip parodė Europos Sąjungos teisė, teisėtų lūkesčių doktrina nei suvaržė Sąjungos institucijų diskreciją, nei perkėlė ekonominę riziką dėl socialinių pasikeitimų Sąjungos institucijoms. Šis principas tik leido Sąjungos teismams riboti administracinius įgaliojimus tokia apimtimi, kurią pagrindžia teisingumo / sąžiningumo, teisinio saugumo ir pasitikėjimo administracija imperatyvai. Sąjungos institucijos yra laisvos pakeisti socialinę politiką, atsižvelgiant į visuomenės poreikius, o tam tikri laikini ribojimai buvo nustatyti būdai, kaip naujoji politikos kryptis yra įgyvendinama (SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 156).

¹⁷⁶ CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 614. Tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas nereiškia viešosios administracijos įgaliojimų varžymo, nurodo ir C. Hilson. Draudimas suvaržyti viešojo administravimo subjektų įgaliojimus reikalauja ne griežtai laikytis nustatytų taisyklių, bet apsvarstyti visas reikšmingas individualias aplinkybes ir būti pasiruošusiam daryti išimčių. Viešojo administravimo subjektas, kuris griežtai nesilaiko nustatytos naujos tvarkos ir yra pasirengęs sugrįžti prie ankstesniosios, iš tiesų užtikrina lankstumą, kuris per teisėtų lūkesčių apsaugos principą taip pat inkorporuoja teisinio saugumo vertybę. HILSON, C. *Policies, the Non-Fetter Principle and the Principle of Substantive Legitimate Expectations: Between a Rock and Hard Place?* *Judicial Review*, 2006, 11 (4), p. 292–293.

sudaro tam tikras subjektyvizmas bei pragmatiškumas, būdingas nagrinėjamam imperatyvui. Šis principas pirmiausia reikalauja išanalizuoti subjekto, kuris sukuria ir vėliau nepateisina lūkesčių, elgesį. Tuomet reikalaujama įsigilinti į tai, ko tikėjosi valstybės institucija pasitikėjęs asmuo. Galiausiai, ginčo sprendimas dažnai yra priklausomas nuo teisėjo vertybinės analizės, nagrinėjant privataus asmens gerą valią, pagrindus, sukūrusius lūkesčius, lūkesčio teisėtumą, teisėtų lūkesčių apsaugos būdus. Kaip nurodo S. Calmes-Brunet¹⁷⁷, atsižvelgus į tai, kad lūkesčių apsauga kiekvienu konkrečiu atveju yra atitinkamų interesų balansavimo rezultatas, tokia padėtis gali susilpninti teisinės valstybės principą, pvz., tai, kad nėra formuluojamos bendro pobūdžio taisyklės, kelia grėsmę lygiateisiškumo principui. Dar daugiau, kauzalinis teisinės gynybos priemonių taikymas, o tam tikrais atvejais – net *contra legem*, kelia grėsmę normatyvizmui. Be to, remiantis teisėtų lūkesčių apsauga pasiektas rezultatas gali būti pernelyg neaiškus. Tokiu būdu yra susilpninamas teisės nuspėjamumas ir aiškumas. Įvertinus paminėtus argumentus, reikia sutikti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos taikymui iš tiesų būdingas tam tikras fragmentiškumas ir nenuoseklumas. Tačiau, manytina, kritika apžvelgiamu aspektu yra nukreipta ne į teisėtų lūkesčių apsaugą apskritai, o jos taikymo ypatumus, ypač jos taikymo metodologiją. Reikia pabrėžti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina gali užtikrinti racionalų ir nuspėjamą rezultatą su sąlyga, jog yra laikomasi aiškios konkuruojančių interesų pusiausvyros nustatymo testo struktūros.

Galiausiai teisėtų lūkesčių apsaugai oponuojančių argumentų sąrašė reikia paminėti kritiką, nukreiptą į nagrinėjamos doktrinos abstraktumą ir šios aplinkybės nulemtą pernelyg plačią teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo sritį. Šiuo aspektu teisinėje literatūroje iš tiesų yra perspėjimų dėl nagrinėjamos doktrinos taikymo srities praplėtimo iki *reductio ad absurdum*, kuris reikštų, kad kiekviena teisminė patikra teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste baigtųsi

¹⁷⁷ CALMES-BRUNET, S. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in France. 2012 m. spalio 11–12 d. Bergensis Universitas (Norvegija) kartu su Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law rengtos tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“, vykusios Bergene, Norvegijoje, medžiaga.

konstatavimu, jog kiekvienas asmuo turi teisėtą lūkestį, kad valstybės institucija laikysis teisės, nesielgs nepagrįstai ir pan.¹⁷⁸. Reikia pastebėti, kad minėtas aspektas daugiausia susijęs su procedūrine teisėtų lūkesčių apsaugos samprata, kuri iš esmės labiau būdinga Jungtinės Karalystės viešajai teisei¹⁷⁹. Vis dėlto tinkama administracinė procedūra nėra pakankama, kad garantuotų veiksmingą teisėtų lūkesčių apsaugą, nors procedūrinės teisės ir yra tam tikra teisėtų lūkesčių apsaugos forma ta prasme, kad asmenys turi teisėtų lūkesčių, jog galės pasinaudoti administracinės procedūros teisėmis. Autorės vertinimu, procedūrinės teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos sampratos vystymas iš tiesų yra ydingas teisės sistemose, kuriose administracinės procedūros teisės įtvirtina pozityvioji teisė. Tai iš nagrinėjamos doktrinos tam tikra prasme atima konkretų turinį. Tokiu būdu teisėti lūkesčiai tampa labiau semantine kategorija, pernelyg lengvai taikoma visiems kilusiems ginčams ir suniveliuojama su kitais teisiniais imperatyvais. Teigti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina nustato viešajai administracijai bendrąją pareigą elgtis teisingai, paisyti gero administravimo principo ir nepiktnaudžiauti suteiktais įgaliojimais, reiškia sumažinti šios doktrinos veiksmingumą. Nėra jokie poreikio taikyti teisėtų lūkesčių apsaugos doktriną, jei tas pats rezultatas gali būti pasiektas taikant gero administravimo principą ar kitą teisinį imperatyvą. Kaip pažymi P. Reynolds, teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina neturi saugoti visos visuomenės pasitikėjimo¹⁸⁰ – tai ne jos užduotis, nors ji iš dalies ir prisideda prie tokio pasitikėjimo užtikrinimo¹⁸¹. Daug svarbiau apsaugoti pasitikėjimą valstybe ir jos institucijomis, kuris kyla konkreto privataus asmens ir valstybės institucijos santykio metu. Patikėjimas, kad valstybės institucija laikysis įstatymų, yra iš esmės perteklinis (valstybės institucija ir taip privalo laikytis

¹⁷⁸ STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 309.

¹⁷⁹ Procedūrinė teisėtų lūkesčių apsauga skirstoma į du pogrūpius: a) ši doktrina saugo asmens interesą įgyti tam tikrą naudą arba tęsti naudotis jau įgyta nauda. Teisė reikalauja, kad viešojo administravimo subjektas užtikrintų teisingą procedūrą, prieš priimančią sprendimą dėl tokios naudos; b) procedūrinė teisėtų lūkesčių apsaugos samprata taip pat saugo lūkestį, kad bus laikomasi tam tikros procedūros, kuri buvo taikoma praityje arba kurios turėjo būti laikomasi ateities požiūriu. LAING, E. Legitimate Expectation, p. 153–166.

¹⁸⁰ Anot P. Reynolds, visuomenės pasitikėjimo apsauga yra politikų, o ne teismų užduotis. REYNOLDS, P. Legitimate Expectations <...>, p. 350.

¹⁸¹ REYNOLDS, P. Legitimate Expectations <...>, p. 343.

įstatymų reikalavimų) ir neprilygsta konkrečiau pobūdžio garantijoms ir įsipareigojimams, kurie sudaro tinkamą teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindą. Todėl procedūrinės teisėtų lūkesčių sampratos tolimesnis vystymas turėtų būti gerai apsvarstytas. Jis neužtikrina, jog teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina bus taikoma tik tais atvejais, kai iš tiesų reikalinga pasiekti tuos tikslus, kurie būdingi vien jai. Manytina, jog kritika apžvelgiamu aspektu galėtų būti gana lengvai įveikiama, jei teismų praktikoje neliktų nepagrįstai teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo sritį išplečiančios procedūrinės nagrinėjamos doktrinos sampratos arba ji būtų aiškinama labai siaurai.

I.4. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo santykis su kitais teisės principais

Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas teisminėje jurisprudencijoje teisėje nėra izoliuotas. Nagrinėjama doktrina teismų praktikoje labai dažnai taikoma derinyje su kitais teisės principais, ypač teisiniu saugumu, teisiniu tikrumu, įgytų teisių apsauga bei *lex retro non agit* taisykle¹⁸². Siekiant visapusiškai atskleisti teisėtų lūkesčių apsaugos sampratą, būtina jos taikymo kartu su įvardytais teisiniais imperatyvais ypatumus apibrėžti išsamiau.

I.4.1. Teisinis saugumas ir teisėtų lūkesčių apsauga

¹⁸² Pastebėtina, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas Lietuvos teisės moksle taip pat siejamas su nediskriminavimo principu (PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 45, 47). Tačiau atsižvelgus į tai, kad nacionalinių teismų praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos principo ir lygybės principo sąsajos didesnės praktinės išraiškos kol kas neįgijo, tolimesnė analizė apsiribos pirmiau paminėtais teisės principais. Nors teisės doktrinoje situacijos, kai viešojo administravimo institucija bendro pobūdžio įsipareigojimų nesilaiko vienu konkrečiu atveju, pripažįstama klasikine teisėtų lūkesčių apsaugos sritimi (SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 8–9; CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 611; CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 694–701), šioje srityje nacionalinė teismų praktika kol kas yra besiformuojanti, todėl galima nurodyti tik keletą reikšmingesnių teisėtų lūkesčių apsaugos ir lygybės principo sąsajas atskleidžiančių LVAT nutarčių (žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1411/2010; 2005 m. sausio 26 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A8-112/2005; 2010 m. spalio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-943/2010; 2011 m. balandžio 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A444-1496/2011).

Teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principai yra glaudžiai susiję¹⁸³, todėl tiek teisės doktrinoje, tiek teismų jurisprudencijoje šie teisiniai imperatyvai nėra tiksliai atskiriami. Iš tiesų daugybė akademikų¹⁸⁴ ir teisėjų į teisėtų lūkesčių apsaugos principą žvelgia teisinio saugumo principo kontekste¹⁸⁵. Ši padėtis neturėtų pernelyg stebinti, įvertinus teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio saugumo principus siejančius aspektus. Panašumų ne taip ir mažai – teisinio saugumo principą ir teisėtų lūkesčių apsaugos principą sieja panaši kilmė¹⁸⁶, statusas¹⁸⁷ bei paskirtis¹⁸⁸. Vis dėlto tokia padėtis suponuoja ir

¹⁸³ Kaip pažymi J.-B. Auby ir D. Dero-Bugny, alink teisinio saugumo principo orbitą, veikiamas gravitacijos lauko, juda teisėtų lūkesčių apsaugos principas (AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. *Les principes <...>*, p. 474). Vis dėlto mokslinėje teisinėje literatūroje pripažįstama, jog iš tiesų teisinio saugumo principo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principo veikimo sritis visiškai sutapatinta neturėtų būti. Šiam teiginiui pagrįsti sutelktos nemažos akademinės pastangos. AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. *Les principes <...>*, p. 474; REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations <...>*, p. 340; FORSYTH, C. *Legitimate Expectations Revisited*, p. 431–432 p.; RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty <...>*, p. 200; SCHRÖDER, M. *Administrative Law in Germany*. Iš *Administrative Law of the European Union, its Member States and the United States*. Redaktorė R. Seerden. Cambridge: Intersentia, Maastricht: METRO, 2012, p. 67.; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 946–947; SCHWARZ, K.-A. *Vertrauensschutz als Verfassungsprinzip*. Baden-Baden: Nomos, 2002, p. 391; TRIDIMAS, T. *The General Principles <...>*, p. 252; LAMOUREUX, F. *The Retroactivity of Community Acts in the Case Law of the Court of Justice*. *Common Market Law Review*, 1983, Volume 20, Issue 2, p. 269; THOMAS, R. *Legitimate Expectations <...>*, p. 45–46; HOFMANN, H. C. H.; ROWE, G. C.; ir ALEXANDER H. TÜRK, A. H. *Administrative Law and Policy of the European Union*. New York: Oxford University Press, 2011, p. 178. Taip pat žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Cosmas 1995 m. birželio 8 d. išvados Duff ir kt., C-63/93, Rink. p. I-569, 24–25 p.*; *Generalinės advokatės Christine Stix-Hackl 2004 m. sausio 20 d. išvados sujungtose bylose C-37/02 ir C-38/02, Adriano Di Lenardo Srl prieš Ministero del Commercio con l'Estero ir Dilexport Srl prieš Ministero del Commercio con l'Estero, 87 p.*

¹⁸⁴ CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 608–654; CRAIG, P.; de BÚRCA, G. *EU Law – Texts, Cases and Materials*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2011, p. 533–537; RAITIO, J. *The Principle of Legal Certainty <...>*, p. 200; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 867, 938; USHER, J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*, p. 63; EMILIOU, N. *The Principle of Proportionality in European Law: A Comparative Study*. London: Kluwer Law International, 1996, p. 143.

¹⁸⁵ Tam tikrais atvejais abu teisės principai netgi sutapatinami ir traktuojami kaip vienetas, aiškiai neidentifikuojant kas, jei apskritai kažkas, juos skiria vienas nuo kito. Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime konstatuota, kad „teisinio saugumo principas – vienas iš esminių Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementų, reiškiantis valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti teisinių santykių subjektų teises, taip pat įgytas teises, gerbti teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius“. Praėjus keletui metų, tie patys imperatyvai, kuriuos Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimu laikė teisinio saugumo principo suponuojamais reikalavimais, 2007 m. liepos 5 d. nutarime (*Valstybės žinios, 2007, Nr. 76-3018*) priskirti teisėtų lūkesčių apsaugos principo veikimo sferai.

¹⁸⁶ Abu principai Europos teisėje visuotinai įsitvirtino panašiu metu. Tiek teisinio saugumo, tiek teisėtų lūkesčių apsaugos principų, kaip glaudžiai susijusių teisės imperatyvų, taikymas ypač suaktyvėjo šiuos principus pripažinus ESTT praktikoje. ESTT praktikoje pirmosios nuorodos į teisinio saugumo principą padarytos 7 deš. (1961 m. kovo 22 d. sprendimas *S.N.U.P.A.T prieš Aukščiausiąją valdžios instituciją, 42/59 ir 49/59, Rink. p. 53*; 1962 m. balandžio 6 d. sprendimas *De Geus en Uitdenbogerd prieš Bosch ir kt., 13/61, Rink. p. 45*). Tuo metu implicitiškai teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas buvo sprendžiamas jau 1957 m. liepos 12 d. sprendime *Algera ir kt. prieš Bendrąją Asamblėją, 7/56, Rink. p. 39*.

tam tikrus teisinius neaiškumus bei iš dalies apsunkina minėtų imperatyvų taikymo dėsningumą nagrinėjimą. Šiuo aspektu A. Kargaudienė nurodo, kad tikslią teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo doktrinos apibrėžti, kriterijus, kuriais remiantis būtų galima nustatyti teisėtų lūkesčių apsaugos principo pažeidimo faktą, Konstitucinio Teismo nutarimuose rasti sunku¹⁸⁹. Tai, kad tam tikrais atvejais teisėtų lūkesčių apsauga yra priskiriama teisinio saugumo principo aprėpčiai, o tam tikrais atvejais konstitucinėje jurisprudencijoje pastarasis minimas kaip atskiras principas, nurodo ir S. Žaltauskaitė-Žalimienė¹⁹⁰. Pasak S. Žaltauskaitės-Žalimienės, susiklosčius tokiai teismo praktikai, sunku nustatyti konkretaus konstitucinio teisės principo turinį, o ypač sunku atsakyti į klausimą, ar teisinio saugumo principo turinys keičiasi konstitucinėje jurisprudencijoje, ir jei keičiasi, tai kaip konkrečiai¹⁹¹.

Kaip atsakas į neaiškių įstatymų nuostatų gausėjimą bei priimtų teisės nuostatų koregavimą tiek Europos viešojoje teisėje, tiek nacionalinėje konstitucinėje jurisprudencijoje buvo vystomi įvairūs teisinio saugumo principo suponuojami reikalavimai teisėkūros subjektams. Tačiau apibendrinant, teisinio saugumo principas gali būti aiškinamas dvejose plotmėse¹⁹²: 1) objektyvusis saugumas (*erga omnes*), susijęs su teisės sistema apskritai, arba teisės normų saugumas (*certitudo*) ir 2) subjektyvusis saugumas (*inter partes*), kuris yra susijęs su konkrečiais teisiniais santykiais tarp šalių, arba saugumas įgyvendinant teisę (*securitas*). Būtent pastarasis yra susijęs su *bona fides*, pasitikėjimo apsauga, kvalifikuoto pasyvumo¹⁹³ ir kitomis teisėtų

¹⁸⁷ Šiuo metu daugelyje Europos valstybių tiek teisinio saugumo principas, tiek teisėtų lūkesčių apsaugos principas pripažįstami bendraisiais teisės principais.

¹⁸⁸ Abu principai yra nukreipti į teisės nestabilumą. Kaip pažymi J.-B. Auby ir D. Dero-Bugny, abu principai yra susiję su balanso nustatymu tarp valstybės institucijų įgaliojimų nustatyti naujas taisykles bei priimti naujus teisės aktus ir asmenų teisės nebūti blaškomaus nuolat besikeičiančių teisinių situacijų, kurių dalyviais jie yra. AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. Les principes <...>, p. 474.

¹⁸⁹ KARGAUDIENĖ, A. Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas, p. 132. A. Kargaudienė nurodo, kad nemažoje dalyje Konstitucinio Teismo nutarimų terminai „teisėtų lūkesčių apsaugos principas“, „teisėtumo principas“, „teisinis tikrumas“ ir „teisinis saugumas“ kartojami nutarimų motyvuose kaip tam tikros „konstitucinės mantros“.

¹⁹⁰ ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, S. Teisinio saugumo principas <...>, p. 139–140.

¹⁹¹ Ten pat, p. 140.

¹⁹² KOLB, R. La sécurité juridique en droit international: aspects théoriques. *Afr. Y. B. Int'l L.*, 2001, t. 9, p. 109–110.

¹⁹³ *Qui tacet consentire videtur si loqui debuisset ac potuisset* – tylėjimas reiškia sutikimą, jeigu asmuo privalo ir gali kalbėti.

lūkesčių apsaugos doktrinai būdingomis teisinėmis koncepcijomis. Kaip yra pažymėjusi S. Calmes-Brunet, objektyviau požiūriu teisinis saugumas skirtas kovoti su visos teisės sistemos nenuspėjamumu ir nestabilumu apskritai, normų daugėjimu, fragmentišku normų paskelbimu ir redakciniu normų blogėjimu. Subjektyvaus teisinio saugumo dimensijoje reikalaujama gerbti teisėtus lūkesčius ir išlaikyti suinteresuoto asmens palankią teisinę padėtį ar jam suteiktą tam tikrą naudą. Kiekvienu atveju turi būti atsižvelgiama į asmens interesus ir į subjektyvų viešojo administravimo institucijos veiksmų supratimą bei įvertinimą¹⁹⁴.

Abi šios teisinio saugumo principo veikimo sritys yra gerai žinomos Europos teisėje. Pereinant nuo bendrųjų prie konkretesnių teisinio saugumo suponuojamų nuostatų, pažymėtina, jog šis imperatyvas paprastai negali būti aiškinamas atsietai nuo šių teisinių reikalavimų:

1) teisinį saugumą garantuoja nuostatos, užtikrinančios teisės *prieinamumą* – teisės viešumo (tinkamo teisės normų paskelbimo) bei teisės normų tikslumo, aiškumo, nuoseklumo reikalavimai. Šie reikalavimai sudaro objektyvųjį teisinio saugumo elementą arba formaliąją teisinio saugumo ašį¹⁹⁵. Įstatymas turi būti norminis: nenorminis įstatymas susilpnina reikalingą teisinį reguliavimą, sukurdamas abejones dėl tikrojo priimtų nuostatų poveikio¹⁹⁶. Tam, kad nustatytume, ko reikalauja teisė, nepakanka, kad ji būtų fiziškai prieinama. Teisės norma taip pat turi būtų suprantama. Suprantamumas yra susijęs su teisės normų aiškumu ir tikslumu bei nuoseklumu. Objektyvioji teisinio saugumo principo samprata iš tiesų gali būti siejama su formaliąja teisinės valstybės koncepcija¹⁹⁷. Šie reikalavimai iš esmės per teisinio saugumo imperatyvą įtvirtinti daugelyje Europos šalių¹⁹⁸.

¹⁹⁴ CALMES, S. *Du principe de protection de la confiance légitime en droits allemand, communautaire et français*. Paris: Dalloz, 2001, p. 2–3.

¹⁹⁵ Prancūzijos Valstybės Taryba. Sécurité juridique et complexité du droit. *Études et documents du Conseil d'État*, 2006, p. 282 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/064000245/0000.pdf>>

¹⁹⁶ Ten pat.

¹⁹⁷ Gali būti įvardijami šie pagrindiniai formaliosios teisinės valstybės sampratos elementai: teisės aktai turėtų būti priimti nustatyta tvarka ir paskelbti, bendro pobūdžio, stabilūs, aiškūs savo prasme, nuoseklūs ir skirti taikyti į ateitį. Išsamiau žr. MACCORMICK, D. N. Der Rechtsstaat und die rule of law. *Juristenzeitung*, 1984, 50, p. 65, 67; MEIXENER, J. R. Legal Certainty: A European Alternative

2) Teisinio saugumo principas taip pat suponuoja tam tikras nuostatas, skirtas užtikrinti teisės *stabilumą ir nuspėjamumą*. Šiuo aspektu išskirtini įgytų teisių, teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisės negaliojimo atgal principai.¹⁹⁹ Šie elementai sudaro subjektyviąją teisinio saugumo pusę arba teisinio saugumo laiko ašį²⁰⁰. Šiuo požiūriu teisinio saugumo principas reikalauja, kad teisė būtų nuspėjama, o teisinės situacijos liktų santykinai stabilios. Šiame kontekste reikia pažymėti, kad vienos pozicijos dėl teisėtų lūkesčių ir įgytų teisių apsaugos bei teisės negaliojimo atgal principo pripažinimo bei priskyrimo teisinio saugumo subjektyviajai daliai Europos teisėje nėra. Šiems elementams gali būti suteikiamas savarankiško teisės principo statusas. Alternatyviai, šie elementai gali būti laikomi sudėtine teisinio saugumo principo dalimi. Dar daugiau, formaliai gali būti pripažįstami tik kai kurie iš įvardytų elementų. Pavyzdžiui, Prancūzija pripažįsta įgytų teisių apsaugos ir teisės negaliojimo atgal imperatyvus²⁰¹ kaip teisinio saugumo dalį, tačiau nuosekliai atsisako pripažinti teisėtų lūkesčių apsaugą, išskyrus klausimus, kylančius Europos Sąjungos teisės plotmėje²⁰² (panaši padėtis susiklosčiusi ir Vengrijoje²⁰³ bei Švedijoje²⁰⁴).

to American Legal Indeterminacy? *Tulane Journal of International & Comparative Law*, 2007, Vol. 15, No. 2, p. 546; SUMMERS, R. S. The Principles of the Rule of Law. *Notre Dame Law Review*, 1999, Volume 74, Issue 5, p. 1691, 1693–1695. Dėl instrumentalistinės ir substantyvinės teisinės valstybės sampratos taip pat žr. KŪRIS, E. Koordinaciniai <...>, p. 40. Palyginimui žr. Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimą dėl konstitucinio teisinės valstybės principo suponuojamų reikalavimų įstatymų leidėjui, kitiems teisėkūros subjektams.

¹⁹⁸ POPELIER, P. Legal Certainty <...>, p. 329, 339; SEERDEN, R.; WENDERS, D. Administrative Law in the Netherlands, p. 129. Iš *Administrative Law of the European Union, its Member States and the United States*. Redaktorė R. Seerden. Cambridge: Intersentia, Maastricht: METRO, 2012; BIRKINSHAW, P. *European Public Law*. London: Butterworths, 2003, p. 353; ELLIOTT, M.; THOMAS, R. *Public Law*. Oxford: Oxford University Press, 2011, p. 48; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 886–887.

¹⁹⁹ VALEMBOIS, A.-L. *La constitutionnalisation de l'exigence de sécurité juridique en droit français*. Paris: L.G.D.J., 2005.

²⁰⁰ Prancūzijos Valstybės Taryba. Sécurité juridique et complexité du droit, p. 282

²⁰¹ Prancūzijoje nei teisinio saugumo principas, nei teisėtų lūkesčių apsaugos principas nėra konstitucinės vertės principai. Formaliai teisėtų lūkesčių apsaugos principas Konstitucinės Tarybos apskritai nėra pripažįstamas, o teisinis saugumas yra įvardijamas „rūpesčiu“ . (Pranc. „souci“ . Prancūzijos Konstitucinė Taryba 1996 m. balandžio 9 d. sprendimas Nr. 96-373 DC). Vis dėlto Prancūzijos teisės doktrinoje formuojamas teisinio saugumo principo modelis, apimantis teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvą (Žr., pvz., VALEMBOIS, A.-L. *La constitutionnalisation de l'exigence de sécurité juridique en droit français*. Paris: L.G.D.J., 2005; CALMES, S. *Du principe de protection de la confiance légitime en droits allemand, communautaire et français*. Paris: Dalloz, 2001).

²⁰² CALMES-BRUNET, S. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in France.

Šiandien teisinio saugumo, siejamo ne tik su objektyviais reikalavimais teisei, bet ir su subjektinių teisių apsauga, samprata užima vis tvirtesnes pozicijas Europos teisėje. Čia galime pažymėti europinės integracijos procesus. Iš tiesų teisinio saugumo principo taikymo srities išplėtimui, *inter alia* teisėtų lūkesčių apsaugos pripažinimui, reikšmingą įtaką padarė Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. Palaipsniui ESTT praktikoje suformuota doktrininė nuostata, jog „teisinio saugumo principas, kurį papildo teisėtų lūkesčių apsaugos principas, reikalauja, viena vertus, kad teisės normos būtų aiškios ir tikslios bei, kita vertus, kad teisės subjektai numatyto jų taikymą“²⁰⁵. Bendrą visai Europai teisinio saugumo principo standartų plėtotę taip pat paskatino Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika. Šio Teismo praktikoje akcentuojama, kad teisinio saugumo principas yra fundamentalus teisinės valstybės aspektas²⁰⁶. Atitinkamai, valstybės institucijų sukuriamas teisinis nesaugumas gali reikšti teisinės valstybės principo pažeidimą²⁰⁷.

Nuo minėtų teisinio saugumo turinio elementų, išskirtų teisės doktrinoje bei formuojamų Europos supranacionalinių teismų praktikoje, niekuo

²⁰³ SZENTE, Z. The Rise and Fall of an Unenumerated Principle: The Protection of Legitimate Expectations in Hungarian Public Law.

²⁰⁴ WENANDER, H. The Protection of Legitimate Expectations under Swedish Administrative Law.

²⁰⁵ Žr., be kita ko, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1996 m. vasario 15 d. sprendimo *Duff ir kt.*, C-63/93, Rink. p. I-569, 20 p.; 2000 m. gegužės 18 d. sprendimo *Rombi ir Arkopharma*, C-107/97, Rink. I-3367, 66 p. ir 2005 m. birželio 7 d. sprendimo *VEMW ir kt.*, C-17/03, Rink. p. I-4983, 80 p. Tokia Teismo pozicija buvo pagrindas teisės mokslininkams išskirti procedūrinę ir substancinę teisinio saugumo sampratą. Procedūrinis teisinio saugumo elementas reikalauja, kad administracijos priimti sprendimai būtų aiškūs ir galutiniai. Substancinis teisinio saugumo principas yra susijęs su teisėtų lūkesčių apsauga. Remiantis šiuo principu reikalaujama, kad administracija ir įstatymų leidėjas gerbtų įgytas teises. Šiuo aspektu taip pat taikomi ribojimai retroaktyviam teisės aktų galiojimui ir sprendimų panaikinimui. TRIDIMAS, T. *The General Principles <...>*, p. 242.

²⁰⁶ Žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 1999 m. spalio 28 d. sprendimo *Brumărescu prieš Rumuniją*, pareiškimo Nr. 28342/95, ECHR 1999 VII, 61 p.; Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. kovo 22 d. sprendimo *Roșca prieš Moldovą*, pareiškimo Nr. 6267/02, 24 p.

²⁰⁷ EŽTT praktikoje per teisinio saugumo imperatyvo prizmę ypač pabrėžiamas „teisės kokybės“ (angl. *quality of law*) aspektas. Teisinio saugumo šviesoje yra aiškinama EŽTK nuostatose vartojama teisinė kategorija „pagal įstatymo nustatytą tvarką“, siejant ją su teisės normų prieinamumu, aiškumu ir nuspėjamumu reikalavimais (2006 m. vasario 7 d. sprendimas *Mursel Eren prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 60856/00; 2009 m. vasario 5 d. sprendimo *Vontas ir kiti prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 43588/06, 31 p.; 2000 m. kovo 28 d. sprendimo *Baranowski prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 28358/95, ECHR 2000-III, 52 p.; 2009 m. liepos 9 d. didžiosios kolegijos sprendimo *Mooren prieš Vokietiją*, pareiškimo Nr. 11364/03, 72 p.; 2010 m. kovo 29 d. sprendimo *Medvedyev ir kiti prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 3394/03, ECHR 2010, 80 p.). Šiuo aspektu reikia taip pat pastebėti, kad EŽTT praktikoje teisinis saugumas yra tapatinamas su teisėtumu, žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismo plenarinė sesija. 1984 m. rugpjūčio 2 d. sprendimo *Malone prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 8691/79, Series A no. 82, 66–68 p.; 1986 m. liepos 8 d. sprendimo *Lithgow ir kiti prieš Jungtinę Karalystę*, Series A no. 102, 110 p..

nesiskiria Lietuvos teisės sistemoje įtvirtinti pagrindiniai teisinio saugumo dėmenys. Teisinio saugumo principui Lietuvoje pripažįstamas konstitucinis statusas. Šis teisinis imperatyvas yra išvedamas iš teisinės valstybės principo ir jam priskiriama tokia pati bendroji paskirtis, kaip ir teisiniam tikrumui bei teisėtų lūkesčių apsaugos principui – laiduoti asmens pasitikėjimą valstybe ir teise²⁰⁸. Teisinio saugumo principas paprastai yra vertinamas kaip šiek tiek daugiau aprėpiantis nei kiti teisinės valstybės principo elementai. Konstitucinio Teismo praktikoje ne kartą konstatuota, kad teisinio saugumo principas reiškia „valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti teisinių santykių subjektų teises, taip pat įgytas teises, gerbti teisėtus interesus bei teisėtus lūkesčius“²⁰⁹. Taigi pagal šią Konstitucinio Teismo poziciją tiek teisėtų lūkesčių apsauga, tiek teisinis tikrumas bei įgytų teisių apsauga gali būti pagrįstai priskirti ir suvokiami kaip platesnio – teisinio saugumo principo dalis²¹⁰.

Formuodamas konkrečius teisinio saugumo principo suponuojamus privalomus reikalavimus, Konstitucinis Teismas yra išskyręs du teisinio saugumo aspektus²¹¹. Pirma, teisinio saugumo imperatyvas suponuoja tam tikrus privalomus reikalavimus pačiam teisiniam reguliavimui. Jis privalo būti aiškus ir darnus, teisės normos turi būti formuluojamos tiksliai. Žemesnio lygmens teisės aktai neturi prieštarauti aukštesnio lygmens teisės aktams, ir joks teisės aktas negali prieštarauti Konstitucijai. Teisės norminiai aktai turi būti nustatyta tvarka paskelbiami, ir su jais turi turėti galimybę susipažinti visi teisinių santykių subjektai. Antra, šis principas apima ir keletą reikalavimų, susijusių su teisinio reguliavimo galiojimu. Pagal šį principą teisinį reguliavimą galima keisti tik laikantis iš anksto nustatytos tvarkos ir

²⁰⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. liepos 12 d. nutarimas; 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 113-5057; 2003 m. kovo 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 24-1004; 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 150-6106; 2003 m. sausio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 10-366.

²⁰⁹ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas.

²¹⁰ Kita vertus, šios pozicijos laikomasi anaipol ne visada. Minėta, jog Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje ne kartą pakartota ir doktrininė nuostata, jog neatsiejami teisinės valstybės principo elementai yra teisinis saugumas, teisinis tikrumas ir teisėtų lūkesčių apsauga, taip suponuojant pastarųjų elementų tam tikrą atskirumą nuo teisinio saugumo principo.

²¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. liepos 12 d. nutarimas.

nepažeidžiant Konstitucijos principų ir normų, būtina *inter alia* laikytis principo *lex retro non agit*, teisinio reguliavimo pataisomis negalima paneigti asmens teisėtų interesų ir teisėtų lūkesčių, turi būti užtikrinamas jurisprudencijos tęstinumas. Atsižvelgus į šias nuostatas, reikia akcentuoti, kad konstitucinis teisinio saugumo principas, greta teisinio tikrumo ir aiškumo, kaip konstitucinę vertybę išreiškia sąlyginio teisės stabilumo ir nuspėjamumo siekį. Taigi per Konstitucinio Teismo jurisprudenciją doktrininį požiūrį į teisinį saugumą galima susieti su viešumo, teisinio tikrumo, aiškumo imperatyvais (objektyvusis teisinio saugumo elementas²¹²), tuo metu teisinio saugumo subjektyvusis elementas glaudžiai susijęs su teisėtų lūkesčių ir įgytų teisių apsauga bei principu *lex retro non agit*, kurie savo ruožtu turėtų garantuoti teisės stabilumą ir nuspėjamumą.

I.4.2. Teisinis tikrumas

Minėta, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje ir administracinių teismų praktikoje paprastai įtvirtintas kaip itin talpaus teisinės valstybės principo sistemos dalis, greta teisinio saugumo bei teisinio tikrumo. Visus tris imperatyvus sieja ta pati paskirtis – užtikrinti asmens pasitikėjimą valstybe ir teise²¹³. Šie principai *inter alia* suponuoja tai, kad valstybė privalo vykdyti priimtus įsipareigojimus asmeniui²¹⁴. Vis dėlto reikia pažymėti, kad Konstitucinis Teismas, pripažindamas minėtų elementų neišvengiamą persipynimą, teisėtų lūkesčių apsaugos bei teisinio saugumo su teisiniu tikrumu netapatina. Pastarojo elemento turinys ir jo santykis su kitomis teisinės valstybės principo subkategorijomis nėra visiškai aiškus. Lietuvos teisinėje literatūroje vyrauja nuomonė, kad teisinio tikrumo ir teisinio saugumo

²¹² Teisinio saugumo objektyvųjį elementą taip pat pagrįstai galime susieti su formaliaja teisinės valstybės principo samprata. Šiuo aspektu reikia pažymėti, kad teisinio saugumo suponuojami objektyvieji reikalavimai iš esmės sutampa su konstitucinio teisinės valstybės principo suponuojamais reikalavimais teisėkūros subjektams. Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas; 2009 m. kovo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 25-988.

²¹³ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas.

²¹⁴ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. sausio 24 d. nutarimas.

sąvokos yra lygiareikšmės²¹⁵. Vis dėlto reikia pažymėti, kad Konstitucinis Teismas teisinio tikrumo nelaiko teisinio saugumo sinonimu. Atsižvelgus į tai, esame priversti šiame principo ieškoti konstitucinių reikalavimų, kurie atskleistų teisinio tikrumo norminę reikšmę ir savitumą bei santykį su kitais teisės imperatyvais. Šiame kontekste reikia pažymėti, kad teisinis tikrumas, kaip savarankiškas teisinis imperatyvas, savitas ir būdingas Lietuvos teisės sistemai, tuo metu Europos konstitucinėje ir administracinėje teisėje teisėtų lūkesčių apsaugos principo kontekste teisinis tikrumas nėra išskiriamas. Užsienio teisės doktrinoje ir teismų praktikoje žinomi tik teisinio saugumo²¹⁶ ir teisėtų lūkesčių apsaugos principai. Todėl greta teisinio tikrumo suponuojamų konstitucinių reikalavimų, būtina išsiaiškinti ir šios kategorijos prasmę bei jos atsiradimą Lietuvos teisės sistemoje nulėmusias priežastis.

Teisinio tikrumo principas konstitucinėje jurisprudencijoje įtvirtintas panašiu metu kaip ir teisinio saugumo bei teisėtų lūkesčių apsaugos principas – 2000–2001 m. Pirmą kartą teisinis tikrumas tiesiogiai įvardytas 2000 metais²¹⁷. Tuo metu teisėtų lūkesčių apsaugos principo pradžia siejama su Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimu. Pastarasis nutarimas reikšmingas ir teisinio tikrumo imperatyvo vystymuisi – jame pabandyta teisinio tikrumo (kartu ir teisėtų lūkesčių apsaugos) kilmę susieti su teisinio saugumo principu. Vis dėlto, kaip ir teisėtų lūkesčių apsaugos principas, teisinio tikrumo

²¹⁵ Sąvoka teisinis tikrumas teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste vartojama tiek kai kuriose Lietuvos mokslininkų publikacijose (žr., pvz., PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 45; DAMBRAUSKIENĖ, G., et al. *Lietuvos teisės pagrindai*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 241), tiek lietuvių kalba pasirodžiusioje užsienio autorių mokslinėje literatūroje bei įvairiose publikacijose. Pavyzdžiui, J. A. Usher knygoje *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai* angliškas terminas *legal certainty* yra verčiamas kaip teisinis tikrumas (USHER, J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*, p. 63–87). Analogiškai ši sąvoka išversta ir W. Cairns knygoje *Europos Sąjungos teisės įvadas* (CAIRNS, W. *Europos Sąjungos teisės įvadas*, p. 114). Dar daugiau, prancūziškas terminas „*sécurité juridique*“ taip pat verčiamas kaip teisinis tikrumas (CHAGNOLLAUD, D. Sąvokų „maišalynės“ panteone: Artiškoko sindromas. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2007, 3(7), p. 277–284). Šiame kontekste taip pat įdomu pažymėti, kad Konstitucinis Teismas, remdamasis ESTT praktika, oficialiai lietuvių kalba išverstą terminą teisinis saugumas (plg. žr. anglišką terminą *legal certainty* ir prancūzišką terminą *sécurité juridique*) pakeičia terminu teisinis tikrumas (!). Šiuo klausimu žr. 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimo (*Valstybės žinios*, 2007, Nr. 126-5132) konstatuojamosios dalies 11 punkto 2 pastraipą.

²¹⁶ Šiame disertaciniame tyrime prancūziškas terminas *sécurité juridique*, angliškas terminas *legal certainty* bei vokiškas terminas *Rechtssicherheit*, atsižvelgus į jų objektą, įvardijami kaip teisinis saugumas.

²¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2000 m. kovo 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 23-585.

imperatyvas konstitucinėje jurisprudencijoje yra įtvirtinamas netolygiai. Jis Konstitucinio Teismo gali būti išvedamas tiek iš teisinio saugumo principo, tiek tiesiogiai iš konstitucinio teisinės valstybės principo (kurio dalis, be kita ko, yra ir teisinio saugumo principas). Pagal pirmąją iš paminėtų pozicijų, teisinis tikrumas gali būti suvokiamas kaip imperatyvas, suponuojantis tam tikrus konstitucinius reikalavimus teisinio reguliavimo kokybei. Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad teisinio saugumo principas, be kita ko, reiškia, kad valstybė turi pareigą užtikrinti *teisinio reguliavimo tikrumą* ir stabilumą, apsaugoti teisinių santykių subjektų teises, taip pat įgytas teises, gerbti teisėtus lūkesčius²¹⁸. Kita vertus, konstitucinėje jurisprudencijoje gerokai daugiau nuorodų į tai, kad teisinis tikrumas yra vienas iš konstitucinio teisinės valstybės principo elementų, taip suponuojant išvadą apie jo sąlyginį savarankiškumą ir atskirumą nuo teisinio saugumo principo.

Iš pažiūros teisinio tikrumo principo taikymo sritys iš esmės nesiskiria nuo teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo atvejų. Ir toks teisinio tikrumo taikymas yra iš dalies nulemtas tvirtas pozicijas užėmusios konstitucinės doktrininės nuostatos, jog neatsiejami konstitucinio teisinės valstybės principo elementai yra teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas. Skirtinga tvarka išsidėstę (kas savo ruožtu suponuoja mintį, jog jų reikšmė yra lygiavertė), teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio saugumo ir teisinio tikrumo imperatyvai, kaip neatsiejami konstitucinio teisinės valstybės principo elementai, paminėti beveik trijose dešimtyse Konstitucinio Teismo nutarimų²¹⁹. Taigi nesuklysimė teigdami, kad teisinio tikrumo imperatyvas į minėtą teisinį kontekstą patenka *a priori*. Tai nulemia,

²¹⁸ Pagal pirmąją iš paminėtų pozicijų, teisinis tikrumas gali būti suvokiamas kaip imperatyvas, suponuojantis tam tikrus konstitucinius reikalavimus teisinio reguliavimo kokybei. Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad teisinio saugumo principas, be kita ko, reiškia, kad valstybė turi pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti teisinių santykių subjektų teises, taip pat įgytas teises, gerbti teisėtus lūkesčius (2001 m. liepos 12 d., 2003 m. kovo 4 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimai; 2003 m. kovo 17 d. nutarimas (Valstybės žinios, 2003, Nr. 27-1098). Kita vertus, konstitucinėje jurisprudencijoje gerokai daugiau nuorodų į tai, kad teisinis tikrumas yra vienas iš konstitucinio teisinės valstybės principo elementų, taip suponuojant išvadą apie jo sąlyginį savarankiškumą ir atskirumą nuo teisinio saugumo principo (žr., pvz., 2013 m. liepos 1 d. nutarimą (Valstybės žinios, 2013, Nr. 103-5079), 2013 m. gegužės 30 d. nutarimą).

²¹⁹ Lietuvos teismų informacinės sistemos LITEKO duomenys [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/detalipaiska.aspx>>.

kad teisinio tikrumo taikymo sritis ypač susijusi su teisinio reguliavimo keitimu, pavyzdžiui, įstatymų leidėjui nusprendus koreguoti valstybės socialinės apsaugos politiką²²⁰. Bet kuriuo atveju šis, neabejotinai dažniausias, teisinio tikrumo principo taikymo kontekstas nėra tas atramos taškas, kuris leistų identifikuoti atskirus teisinio tikrumo turinio elementus ar jo savitą paskirtį. Šiuo metu Konstitucinis Teismas, darydamas nuorodą į trijų principų – teisinio saugumo, teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos – suponuojamus konstitucinius reikalavimus, jokių savitų, tik teisinio tikrumo principui būdingų konstitucinių reikalavimų formaliai neišskiria.

Šiomis aplinkybėmis tam tikro tikslumo gali atsirasti nagrinėjamą konstitucinį principą siejant su teisinio aiškumo imperatyvu²²¹. Reikia pripažinti, kad kaip tik šis – teisinio aiškumo – kontekstas yra savitas ir iš visų aptariamų trijų principų sistemos paprastai būdingas tik teisiniam tikrumui. Be to, būtent teisinio aiškumo imperatyvo kontekste teisinis tikrumas pirmą kartą buvo paminėtas Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje²²². Sistemiskai išanalizavus atskirus konstitucinės jurisprudencijos pavyzdžius, nustatyti šie konstitucinėje jurisprudencijoje formuluojami teisinio aiškumo ir teisinio tikrumo imperatyvų suponuojami privalomi reikalavimai teisiniam reguliavimui:

- Įstatymuose ir kituose teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas turi būti aiškus, teisės aktų formuluotės turi būti tikslios, kad teisinių santykių subjektai galėtų savo elgesį orientuoti pagal teisės reikalavimus²²³.
- Sąvokos (formuluotės), susijusios su konstitucinių žmogaus teisių įgyvendinimu, jų ribojimu, turi būti itin aiškios, apibrėžtos ir suprantamos²²⁴.

²²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 109-5528; 2010 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 134-6860; 2010 m. gruodžio 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 147-7522; 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 46-2219; 2013 m. liepos 1 d. nutarimas.

²²¹ Kaip pažymėta Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, neatsiejami konstitucinio teisinės valstybės principo elementai yra teisinis aiškumas, teisinis tikrumas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. kovo 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 36-1390; 2011 m. sausio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 3-93.

²²² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2000 m. kovo 15 d. nutarimas.

²²³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d., 2009 m. kovo 27 d., 2011 m. sausio 6 d. nutarimai; 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 7-254.

²²⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas.

- Teisinis reguliavimas privalo būti aiškus ir darnus, teisės normos turi būti formuluojamos tiksliai, jose negali būti dviprasmybių²²⁵.

- Teisės aktai turi būti nustatyta tvarka paskelbiami, galimybę su jais susipažinti turi turėti visi teisinių santykių subjektai. Konstituciniai reikalavimai, kad galiotų tik paskelbti teisės aktai ir kad jie galiotų į ateitį, – svarbi teisinio tikrumo prielaida²²⁶.

Kalbant apie šią teisinio tikrumo (susijusio su teisiniu aiškumu) principo taikymo sritį, reikia pažymėti, jog teisinio tikrumo principo reikšmė konstitucinėje jurisprudencijoje buvo pripažinta nustatant mokesčius ir jų apskaičiavimo tvarką²²⁷, valstybės tarnautojų priėmimo ir atleidimo tvarką²²⁸, valstybinių pensijų mokėjimo sąlygas²²⁹. Teisinis tikrumas yra konstitucinė vertybė nuosavybės teisių atkūrimo srityje²³⁰, teismams vykdant teisingumą²³¹, ir kitose srityse. Iš konstitucinės jurisprudencijos taip pat matyti, kad abejonės dėl tam tikrų teisės nuostatų atitikties teisinio tikrumo principui turi pagrindo tada, kai yra sudaromos sąlygos nustatyta teisinį reguliavimą aiškinti nevienodai²³², įvairiai²³³ ar vartojamos sąvokos neatitinka tikrosios teisinės padėties²³⁴, bei tais atvejais, kai teisinis reguliavimas lieka labai neaiškus, atsiranda teisinis neapibrėžtumas²³⁵ ir pan.

²²⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas; 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas; 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766; 2013 m. vasario 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 20-975.

²²⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. sausio 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 5-143; 2001 m. lapkričio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 102-3636; 2003 m. gegužės 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 53-2361; 2003 m. spalio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 103-4611.

²²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2000 m. kovo 15 d. nutarimas, 2003 m. lapkričio 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 109-4887.

²²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas; 1998 m. kovo 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 25-650.

²²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas.

²³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas.

²³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 102-3957, atitaisymas – 2006, Nr. 127, atitaisymas – 2006, Nr. 137.

²³² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2000 m. kovo 15 d. nutarimas.

²³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 80-2423.

²³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. sausio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 10-295.

²³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2011 m. sausio 6 d. nutarimas.

Apibendrinant nurodytus pavyzdžius matyti, kad konstitucinis teisinio tikrumo principas, kaip sąlyginai savarankiška teisinė kategorija²³⁶, yra iš esmės siejamas su nustatyto teisinio reguliavimo aiškumu, tikslumu ir viešumu. Tokiu būdu teisinio tikrumo principo pagrindinę paskirtį reikėtų sieti su būtinybe užtikrinti, kad teisinių santykių subjektai žinotų, ko iš jų reikalauja teisė. Šis tikslas yra pasiekiamas kartu su teisinio aiškumo ir viešumo imperatyvais. Tik tada, kai asmuo sužino, kad yra nustatytas tam tikras teisinis reguliavimas (viešumo reikalavimas) ir turi objektyvias galimybes suprasti jo turinį (aiškumo ir tikslumo reikalavimas), jis gali būti tikras dėl to, ko iš jo reikalauja teisė (teisinis tikrumas).

Šiame kontekste, palyginimui, verta atkreipti dėmesį, kad įvairiose Europos šalių teisės sistemose tai, kas Lietuvos teisėje žinoma kaip teisinis tikrumas, suvokiama kaip teisinis saugumas arba integrali jo dalis²³⁷. Šio principo turinys pagrįstai gali būti siejamas su lygiareikšmiu prancūzišku terminu *sécurité juridique*²³⁸, anglišku terminu *legal certainty* bei vokiškuoju *Rechtssicherheit*²³⁹. Dėsniai kyla klausimas, kodėl Lietuvos teisės sistemoje minėtiems privalomiems reikalavimams įvardyti prireikė dviejų teisinių terminų, kai tuo metu Europos viešojoje teisėje šie reikalavimai unifikuojami vienu – teisinio saugumo – terminu. Galima numanyti, kad iš esmės tokia tradicija susiformavo dėl tam tikrų kalbinių ypatumų. Šiuo aspektu tikslinga

²³⁶ Čia omenyje turimas teisinio tikrumo principo atskirumas minėtoje trijų principų – teisinis saugumas, teisinis tikrumas ir teisėtų lūkesčių apsauga – sistemoje. Reikia pažymėti, kad teisinis tikrumas atskiriamas šiek tiek dirbtinai dėl teisinės analizės aiškumo, tačiau visi minėtieji teisinės valstybės elementai sudaro visumą.

²³⁷ Pavyzdžiui, ESTT praktikoje, kuri grindžiama bendromis valstybėms narėms konstitucinėmis tradicijomis, teisinio saugumo principas yra vienas bendrųjų Sąjungos teisės principų. Kaip minėta, pagal šį principą reikalaujama, kad teisės normos būtų aiškios ir tikslios, o jų poveikį galima būtų numatyti, kad suinteresuotieji asmenys galėtų suprasti Sąjungos teisės reglamentuojamas situacijas ir teisinius santykius. Šiuo klausimu žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1996 m. vasario 15 d. sprendimo *Duff ir kt., C-63/93, Rink. p. I-569, 20 p.*; 2007 m. birželio 7 d. sprendimo *Britannia Alloys & Chemicals prieš Komisiją, C-76/06 P, Rink. p. I-4405, 79 p.* ir 2008 m. lapkričio 18 d. sprendimo *Förster, C-158/07, Rink. p. I-8507, 67 p.*

²³⁸ „*Principe de sécurité des situations juridique*“ – teisinių situacijų stabilumo principas – teisinis saugumas (angl. *legal certainty*). REYNOLDS, P. *Legitimate Expectations <...>*, p. 340.

²³⁹ Be to, šiame kontekste reikia pastebėti, kad oficialiuose ESTT sprendimų vertimuose terminas teisinis saugumas atitinka prancūzišką terminą *sécurité juridique*, anglišką terminą *legal certainty* bei vokiškąjį *Rechtssicherheit*. Šiuo klausimu žr., pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. kovo 19 d. sprendimo *Mitsui & Co. Deutschland, C-256/07, Rink. p. I-1951, 31 p.* oficialiuosius vertimus lietuvių, prancūzų, anglų ir vokiečių kalbomis.

teisinio saugumo sąvoką išanalizuoti lingvistiniu metodu. Prancūzijos doktrinoje teisinį saugumą įtvirtina prancūziškas terminas *sécurité juridique*. Žodis *sécurité* išvertus iš prancūzų kalbos reiškia saugumą²⁴⁰. Anglų kalba teisinis saugumas siejamas su terminu *legal certainty*. Atitinkamai, žodžio *certainty* pagrindinė reikšmė lietuvių kalba yra *tikrumas*²⁴¹. Vokietijos viešojoje teisėje, su kuria apskritai siejama teisinio saugumo principo kilmė, teisiniam saugumui skirtas terminas *Rechtssicherheit* ir šis terminas įtvirtina saugumo reikšmę (*Sicher* – saugus)²⁴². Tuo metu lietuvių kalboje saugumas ir tikrumas nėra tapačios sąvokos. Pagal Dabartinės lietuvių kalbos žodyną, žodis saugus reiškia nekeliantis pavojų, nepavojingas, apsaugotas nuo pavojaus. Tuo metu žodis tikras – koks yra pagal prigimtį, neabejojamas, įsitikinęs²⁴³. Akivaizdu, kad bendrinėje kalboje minėtos sąvokos nėra lygiareikšmės. Teisiniu požiūriu aptariamos sąvokos taip pat nėra tapačios. Teisinis reguliavimas turi būti aiškus ir suprantamas tam, kad suinteresuoti individai būtų tikri dėl savo teisinės padėties, t. y. suprastų savo tikrąją situaciją. Greta to, įstatymų leidėjas yra saistomas teisinio reguliavimo nuspėjamumo imperatyvu, dažnas ir impulsyvus teisės aktų keitimas prieštarauja teisinio saugumo kriterijui, asmuo negali jaustis saugus dėl savo teisinės padėties ir negali būti įsitikinęs, jog teisėms ir laisvėms nekils grėsmė, o pasirinkus tam tikrą elgesio modelį, jis nepatirs nepagrįstos rizikos ir nuostolių. Todėl galima manyti, kad Lietuvos teismų jurisprudencijoje sąvokos teisinis saugumas ir teisinis tikrumas buvo įtvirtintos siekiant neprarasti nė vienos iš šių reikšmių. Kartu teigtina, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo santykis su teisiniu tikrumu gali būti nustatomas panašiai kaip ir teisinio saugumo atveju. Teisinis tikrumas, siejamas su teisiniu aiškumu, taikomas teisės sistemai, jos *kokybei* apskritai. Greta to, teisinio tikrumo užtikrinimas kartu su teisėtų lūkesčių

²⁴⁰ *Prancūzų – lietuvių kalbų žodynas*. Sud. A. Juškienė; M. Katilienė; ir K. Kaziūnienė. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 819.

²⁴¹ PIESARSKAS, B. *Didysis anglų – lietuvių kalbų žodynas*. Ketvirtasis leidimas. Red. E. Stasiulevičiūtė. Vilnius: Alma littera, 2002, p. 146.

²⁴² *5 kalbų žodynas: ekonomika, politika, teisė*. Sud. E. I. Volungevičienė; R. Laurušonienė; ir R. Tamošaitienė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006, p. 661.

²⁴³ Lietuvių kalbos institutas. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: šeštas (trečias elektroninis) leidimas [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://dz.lki.lt>>.

apsauga taip pat reikšmingi konkretiems privačių asmenų santykiams su viešąja administracija. Kalbant konkrečiau, paprastai tik asmuo, pagrįstai įsitikinęs savo padėties aiškumu ir teisėtumu (tikras dėl savo teisinės padėties), gali remtis teisėtų lūkesčių apsauga.

I.4.3. Įgytų teisių apsauga

Įgytų teisių, kaip teisinės koncepcijos, pagrindiniu požymiu įvardijamas negalimumas jas atšaukti²⁴⁴. Įgytos teisės yra tokios teisės, kurias asmeniui suteikia teisės norma ir kurių neleidžiama vėlesniais teisės aktais panaikinti ar suvaržyti²⁴⁵. Įgytų teisių principas laikomas dvilypiu. Viena vertus, jis remiasi administravimo stabilumu, o kita vertus – negaliojimo atgal principu²⁴⁶. Remiantis teisinio saugumo principu, bylos turi būti sprendžiamos pagal įstatymo, kuris galiojo jo taikymo metu, nuostatas. Tuo metu retroaktyvus teisės aktų taikymas paprastai kelia grėsmę įgytomis teisėmis, todėl rėmimasis įgytų teisių apsaugos doktrina gali užkirsti kelią neteisėtos priemonės atšaukimui praeities požiūriu²⁴⁷. Taigi įgytų teisių doktrina teisės moksle siejama tiek su teisinio saugumo principu²⁴⁸, tiek su *lex retro non agit* taisykle²⁴⁹.

Šis teisinis kontekstas, be kita ko, būdingas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymui, todėl gali būti tiriamas ne tik minėtų teisinių imperatyvų santykis, bet ir įgytų teisių bei teisėtų lūkesčių apsaugos ryšys. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo kontekste suinteresuoti asmenys pagrįstai gali remtis įgytų teisių apsaugos doktrina. Apie įgytų teisių apsaugos ir teisėtų lūkesčių apsaugos derinį galima kalbėti dviejose plotmėse: (i) asmuo gali turėti teisėtų lūkesčių, grindžiamų, *inter alia*, nustatytu teisiniu reguliavimu, ateityje

²⁴⁴ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 955.

²⁴⁵ CAIRNS, W. *Europos Sąjungos teisės įvadas*, p. 115.

²⁴⁶ RAITIO, J. *The Principle of Legal Certainty* <...>, p. 255.

²⁴⁷ Ten pat, p. 255, 256.

²⁴⁸ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, 875 p.; RAITIO, J. *The Principle of Legal Certainty* <...>, p. 255–256.

²⁴⁹ HARTLEY, T. C. *The Foundations of European Community Law*. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 147–148.

įgyti tam tikrą teisę; (ii) asmuo gali turėti teisėtą lūkesčių, kad įgyta teisė bus nustatyta laiką išlaikyta (nebus apribota, atimta ar kitaip paneigta) ir įgyvendinama (arba bus sudarytos prielaidos įgytą teisę įgyvendinti). Tokiu būdu įgytų teisių apsauga gali būti remiamasi, siekiant užkirsti kelią naujo teisinio reguliavimo taikymui ar tam tikro administracinio sprendimo panaikinimui. Iš tiesų įgytų teisių apsauga yra aktuali abiejose situacijose: (i) įstatymų leidėjui keičiant ar koreguojant nustatyta teisinį reguliavimą; bei (ii) vykdant viešąjį administravimą, kai panaikinama arba iš naujo nesuteikiama tam tikra nauda.

Lietuvos teisės sistemoje teisėtų lūkesčių apsauga ir įgytų teisių apsauga yra abi glaudžiai susijusios su teisinio saugumo principu. Pagal konstitucinę jurisprudenciją įgytų teisių apsauga gali būti laikoma teisėtų lūkesčių apsaugos principo elementu²⁵⁰ arba teisinio saugumo dalimi²⁵¹. E. Šileikis šių imperatyvų santykį konstitucinėje jurisprudencijoje apibūdina, kaip „sudėtingą trijų principų – teisėtų lūkesčių, įgytų teisių apsaugos ir teisinio saugumo – rezginį teisinės valstybės principo kontekste tuo požiūriu, kad teisėtų lūkesčių ir teisinio saugumo principai tarsi rungtis dėl to, kuris daugiau apims įgytų teisių apsaugos aspektą.“²⁵². Bet kuriuo atveju abiejų konkuruojančių imperatyvų kontekste įgytų teisių apsauga suponuoja tuos pačius du sudėtingus klausimus – kokius požymius turi atitikti teisė, kad asmuo galėtų remtis įgytų teisių doktrina²⁵³, bei kada ši teisė yra laikoma įgyta. Šio tyrimo kontekste, t. y. remiantis vien tik teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina, išsamiai atsakyti į šiuos klausimus nėra įmanoma, todėl įgytų teisių apsaugos doktrina bus nagrinėjama ribota apimtimi – tiek, kiek ji yra susijusi su teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymu.

Nagrinėjamo klausimo analizę verta pradėti nuo įgytų teisių pagrindo aiškinimo. Įgytų teisių pagrindas gali būti siejamas tiek su subjektyvios teisės

²⁵⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. liepos 2 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 80-4181

²⁵¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. liepos 12 d. nutarimas: „<...> teisinio saugumo principas <...> reiškia valstybės pareigą <...> apsaugoti teisinių santykių subjektų teises, taip pat įgytas teises, gerbti teisėtus interesus bei teisėtus lūkesčius.“

²⁵² ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių apsauga <...>, p. 237.

²⁵³ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 954.

įgijimu administracinių sprendimų pagrindu, tiek su teisinio reguliavimo nuostatomis *per se*²⁵⁴. Pirmuoju atveju įgytų teisių principo pripažinimas yra ekvivalentiškas administracinių aktų, sukuriančių tam tikras teises, neliečiamumo principui. Kitu atveju įgytų teisių apsauga yra susijusi su teisiniu reguliavimu, kuris galiojo praeityje, taikymu²⁵⁵.

Abu įvardyti įgytų teisių pagrindai implicitiškai pripažįstami nacionalinėje konstitucinėje jurisprudencijoje. Nors teisių įgijimo momentas konstitucinėje jurisprudencijoje kol kas nėra aiškiai įvardytas, įgytos teisės gali būti siejamos tiek su nustatytu teisiniu reguliavimu, tiek su konkrečios subjektyvios teisės įgyvendinimu. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 2008 m. liepos 4 d. sprendime teisių įgijimo pagrindu laikė atitinkamos teisės praktinį įgyvendinimą, t. y. tam tikro administracinio sprendimo priėmimą²⁵⁶.²⁵⁷ Antra

²⁵⁴ Remiantis įgytų teisių (*droits acquis*) apsaugos modeliu išskiriamos teisės, kurios buvo įgytos, remiantis individualiu sprendimu, ir teisės, kurios suteikiamos teisinio reguliavimo pagrindu (AUVRET, P. La notion de droit acquis en droit administratif français. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger (RDP)*, 1985, p. 67). Pavyzdžiui, EŽTT praktikoje pripažįstama, kad įgytos teisės gali būti siejamos vien su tam tikro teisinio reguliavimo įtvirtinimu. 2013 m. gegužės 14 d. sprendime *N. K. M. prieš Vengriją, pareiškimo Nr. 66529/11 (40 p.)* Teismas pripažino, kad įstatyme nustatyta schema, įtvirtinanti išeitinę išmoką (tiek valstybės tarnautojams, tiek kitiems darbuotojams), suteikia įstatyminę teisę. Dar daugiau, anot Teismo, tai nėra vien *ex gratia* mokėjimas, bet įgyta teisė, kurią įstatymas garantuoja už atliktą tarnybą.

²⁵⁵ AUVRET, P. La notion de droit acquis <...>, 67 p.

²⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. liepos 4 d. sprendimas: „asmenys, siekiantys atkurti nuosavybės teises, iki nuosavybės teisių atkūrimo dar nėra įgiję nuosavybės teisių į konkretų objektą (nekilnojamąjį turtą). Konstitucinis Teismas nutarimuose, priimtuose konstitucinės justicijos bylose, kuriose buvo nagrinėjama teisės aktų (jų dalių), reguliuojančių piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimą, atitiktis Konstitucijai, ne kartą yra konstatavęs, kad iki turto grąžinimo ar atitinkamos kompensacijos sumokėjimo tais atvejais, kai turtas natūra nėra grąžinamas, buvusio savininko subjektyvūs teisės į konkretų turtą dar nėra atkurtos. Valstybės įgaliotos institucijos sprendimas grąžinti turtą natūra ar kompensuoti už jį turi tokią juridinę reikšmę, kad tik nuo tokio sprendimo priėmimo buvęs savininkas įgyja savininko teises į tokį turtą.“ Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. liepos 5 d. nutarimas; 2010 m. liepos 2 d. sprendimas.

²⁵⁷ Šiame kontekste įdomu pastebėti, kad ESTT praktikoje taip pat iki šiol nėra pateikta jokių išsamių nuorodų, kas yra įgyta teisė, kurią būtų galima pakeisti teisinio reguliavimo pakeitimais. Joje tik pasakyta, kad aplinkybės, nulėmusios tokios teisės atsiradimą, turėjo atsirasti, kai dar buvo taikoma ankstesnė sistema. Laikoma, kad teisė įgyta, kai jos atsiradimą nulėmęs teisinis faktas atsirado prieš pakeičiant teisės aktus (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimo *Centeno Mediavilla ir kt. prieš Komisiją, C-443/07 P, Rink. p. I-10945, 63 p.*). Reikia pabrėžti, kad kalbama apie tam tikrus teisinius faktus, o ne faktines aplinkybes, kurios yra pagrindas priimti atitinkamą sprendimą. Pavyzdžiui, byloje *Brock* nacionalinis teismas teiravosi, ar tam tikros naujos nuostatos taikomos pensijoms, mokamoms dėl rizikos, kuri įvyko iki datos, kai pakeistas reguliavimas įsigaliojo. ESTT pateikė teigiamą atsakymą, pabrėždamas, kad naujas reguliavimas taikomas būsimoms teisinių situacijų, atsiradusių galiojant ankstesniems teisės aktams, sukeliams pasekmėms (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1970 m. balandžio 14 d. sprendimo *Brock*, 68/69, Rink. p. 171, 7 p.). Kita vertus, įgytų teisių doktrina šio Teismo praktikoje taip pat siejama su reikalavimu, jog teisė taptų galutinai nustatyta, t. y. nebeturi būti priimtas joks tolesnis sprendimas. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimas *Centeno Mediavilla ir kt. prieš Europos*

vertus, konstitucinėje jurisprudencijoje taip pat būta bandymų įgytas teises sieti vien tik su teisinio reguliavimo galiojimu²⁵⁸. Tokia pozicija leidžia manyti, kad įgytų teisių apsauga – iki šiol Konstitucinio Teismo praktikoje visapusiškai neatskleista teisinė kategorija. Kita vertus, konkretus įgytų teisių apibrėžimas veikiausiai apskritai nėra būtinas, nes įgytų teisių koncepcija savo prigimtimi gali būti priskiriama prie tų teisinių kategorijų, kurias konkretizuoti išvis nėra tikslinga. Kaip yra pažymėjęs prancūzų teisės mokslininkas M. Planiol dar 1904 m., pakankamai gerai apibrėžti įgytas teises niekam nėra pavykę²⁵⁹. Todėl šiuo metu pagrįstai galime kalbėti apie gana plačią įgytų teisių sampratą, kuri neapsiriboja vien tik subjektyviomis teisėmis, įgytomis individualių sprendimų pagrindu, ir kuri yra susijusi su tam tikros teisinės padėties („įgytos situacijos“²⁶⁰) išlaikymu apskritai²⁶¹. Šioje plotmėje įgytų teisių apsaugos doktrinos paskirtis sutampa su teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirtimi, todėl visiškai dėsninga, kad konstitucinėje jurisprudencijoje įsitvirtino tam tikras įgytų teisių apsaugos ir teisėtų lūkesčių apsaugos derinys.

Nors teisėtų lūkesčių apsaugos ir įgytų teisių apsaugos principai neretai persipina, svarbu pažymėti, jog šie teisės principai yra skirtingos koncepcijos²⁶². Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas neapsiriboja vien

Bendrijų Komisija, C-443/07 P, Rink. p. I-10945, 60–68 p.; Generalinės advokatės Eleanor Sharpston 2008 m. rugsėjo 4 d. išvados Centeno Mediavilla ir kiti prieš Europos Bendrijų Komisiją, C-443/07 P, Rink. p. I-10945, 68 p.

²⁵⁸ Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarime nurodyta, kad „Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies 5 punkte (1999 m. gegužės 13 d. redakcija) nustatius, jog nuosavybės teisės yra atkuriamos piliečiams, kuriems turtas perleistas nesilaikant įstatymo nustatytos formos ir tvarkos testamentu (naminiu testamentu) arba sutartimis (pirkimo–pardavimo, dovanojimo ar kitokiu rašytiniu dokumentu), taip pat piliečiams, kuriems nuosavybės teisių perėmėjai testamentu paliko turtą, visi piliečiai, kuriems turtas buvo perleistas 2 straipsnio 1 dalies 5 punkte nurodytu būdu, įgijo teisę atkurti nuosavybės teises į minėtą turtą ir galėjo pagrįstai tikėtis, kad, jeigu jie atitiks įstatyme nustatytas sąlygas, jiems bus atkurtos nuosavybės teisės. Šią nuostatą panaikinus, buvo paneigtos ir šių asmenų įgytos teisės atkurti nuosavybės teisę į nurodytą išlikusį nekilnojamąjį turtą, buvo nepaisoma teisinio tikrumo ir stabilumo, teisėtų lūkesčių apsaugos principo“.

²⁵⁹ PLANIOL, M. *Traité élémentaire de droit civil*. Tome Premier, 3e éd. Paris, 1904, p. 96 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 19 d.]. Prieiga per internetą: <<https://archive.org/stream/traitlment01plan#page/96/mode/2up>>.

²⁶⁰ Terminas pavartotas C. Yannakopoulos. YANNAKOPOULOS, C. *La notion de droits acquis en droit administratif français*. Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1997.

²⁶¹ Šiuo požiūriu reikšminga prancūzų teisės mintis. Išsamiau žr. AUVRET, P. *La notion de droit acquis* <...>, p. 67; YANNAKOPOULOS, C. *La notion de droits acquis* <...>.

²⁶² AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. *Les principes* <...>, p. 485; THOMAS, R. *Legitimate Expectations* <...>, p. 45–46. R. Thomas, remdamasis ESTT praktika, nurodo, kad įgyta teisė yra labiau absoliučios prigimties nei teisėtas lūkestis, kuris gali būti nusveriamas viešojo intereso

tik jau įgytų subjektinių teisių ir tik jomis grindžiamų teisėtų lūkesčių apsauga. Teisėti lūkesčiai gali būti pagrįstai siejami su realia galimybe įgyti teises ateityje, kuri savo ruožtu gali būti kildinama iš pačių įvairiausių teisėtų lūkesčių šaltinių (tarpinių administracinių aktų, nusistovėjusios administracinės praktikos, neformalaus pobūdžio patikinimų ir pan.). Taigi teisėtų lūkesčių apsaugos principas visiškai sutapatinamas su įgytų teisių apsauga negali būti, nes teisėtų lūkesčių apsaugos principo apsauga ypač reikalinga tose situacijose, kuriose nėra ginčo dėl įgytų teisių įgyvendinimo, pvz., patikinimų atveju arba dar neįgijus teisių²⁶³. Remdamasis nustatytu teisiniu reguliavimu, asmuo gali pagrįstai tikėtis ateityje įgyti tam tikrą teisę („laukiamos“ teisės) ir dėl to turėti teisės saugomų lūkesčių.

Vis dėlto Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje šiuos imperatyvus atskirti gana sudėtinga. Iš tiesų Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinė jurisprudencija suponuoja netgi priešingą išvadą. Konstitucinis Teismas ne kartą akcentavo teisėtų lūkesčių apsaugos ir įgytų teisių apsaugos glaudų ryšį. Šių konstitucinių imperatyvų santykis paprastai išreiškiamas šiomis doktrininėmis nuostatomis:

- Konstitucinė asmens teisėtų lūkesčių apsauga aiškintina neatsiejamai nuo Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo, Konstitucijoje įtvirtintos įgytų teisių apsaugos, būtinumo užtikrinti asmens, kuris paklūsta teisei, laikosi įstatymų reikalavimų, pasitikėjimą valstybe ir teise²⁶⁴.

- Teisėtų lūkesčių principas reiškia, jog asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius įstatymus ar kitus teisės aktus, neprieštaraujančius Konstitucijai, įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos²⁶⁵.

apsaugos. Tuo metu J. Schwarze nurodo, kad ESTT praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas buvo svarbus ypač tais atvejais, kai konkreti teisių santykių išraiška nepasiekė individualių ir konkrečių teisėtų interesų ar „įgytų teisių“ lygio. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 954, 1132; taip pat žr. GROUSSOT, X. *General Principles of Community Law*, p. 203.

²⁶³ AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. *Les principes <...>*, p. 485; taip pat žr. CALMES, S. *Du principe de protection de la confiance légitime <...>*, p. 5.

²⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas.

²⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. vasario 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 16-758.

- Asmenys, pagal įstatymą įgiję tam tikras teises, turi teisę pagrįstai tikėtis, jog šios teisės nustatytą laiką bus išlaikytos ir įgyvendinamos²⁶⁶.

- Teisėtų lūkesčių apsaugos principas suponuoja valstybės, taip pat valstybės valdžią įgyvendinančių bei kitų valstybės institucijų pareigą laikytis valstybės prisiimtų įsipareigojimų. Šis principas taip pat reiškia įgytų teisių apsaugą²⁶⁷.

- Pagal oficialiąją konstitucinę doktriną vienas iš teisėtų lūkesčių apsaugos principo elementų yra teisių, įgytų pagal įstatymus ir kitus teisės aktus, apsauga²⁶⁸.

Ši pozicija laikytina Konstitucinio Teismo formuojamos teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos savitumu. Pastebėtina, kad nei nacionaliniai administraciniai teismai²⁶⁹, nei supranacionaliniai teismai²⁷⁰ teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo neriboja įgytų teisių sąlyga. Tuo metu konstitucinėje jurisprudencijoje doktrininė nuostata, jog teisėtų lūkesčių apsauga reiškia įgytų teisių apsaugą, yra nusistovėjusi²⁷¹.

Analizuojant konkrečius teisėtų lūkesčių apsaugos ir įgytų teisių apsaugos principo taikymo atvejus konstitucinėje jurisprudencijoje, galima pastebėti, kad rėmimasis įgytų teisių apsaugos doktrina, kai asmens teisių įgijimo pagrindas yra siejamas su individualių valdymo aktų įgyvendinimu,

²⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 106-4434.

²⁶⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gruodžio 24 d., 2009 m. rugsėjo 2 d., 2010 m. vasario 3 d. nutarimai, 2010 m. liepos 2 d. sprendimas.

²⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. liepos 2 d. sprendimas.

²⁶⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. kovo 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-327/2011; 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-2734/2011; 2014 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-294/2014 ir kt.

²⁷⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 14 d. sprendimas *Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, Rink. p. 533; 1973 m. liepos 4 d. sprendimo *Westzucker GmbH prieš Einfuhr- und Vorratsstelle für Zucker*, 1/73, Rink. p. 723.

²⁷¹ Nors ir galime paminėti pavienį atvejį, kai tokia nuostata taikyta nebuvo, jo reikšmė reliatyvi, atsižvelgus į specifinį nagrinėtų santykių pobūdį. Konstitucinis Teismas 2013 m. gegužės 16 d. nutarime konstatavo, kad įstatymų leidėjas nustatė pakankamą *vacatio legis* naujai skiriamų (aut. pastaba – reiškia dar neįgijusių teisių) motinystės (tėvystės) pašalpų gavėjams ir tokiu būdu nebuvo nukrypta nuo konstitucinio reikalavimo numatyti tinkamą *vacatio legis*, nesudaryta prielaidų paneigti asmenų teisėtų lūkesčių. Spręsti apie galimą Konstitucinio Teismo formuojamos teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos turinio koregavimą iš šio pavienio atvejo kol kas per anksti. Todėl klausimas, ar taikant teisėtų lūkesčių apsaugos principą bus peržengtos įgytų teisių apsaugos doktrinos ribos, lieka atvira bylų dalyku.

veiksmingai sustiprina reikalavimą dėl teisėtų lūkesčių apsaugos ir gynimo. Šį teiginį galima iliustruoti ne vienu konstitucinės bylos pavyzdžiu:

- Konstitucinis Teismas 2008 m. vasario 20 d. nutarime pažymėjo, kad valstybė, leisdama vykdyti teisės magistro programas, kurios negali būti vykdomos pagal šios valstybės įstatymų leidėjo – Seimo išleistus įstatymus, studijas pagal šias programas baigusiems asmenims sukuria tam tikrus lūkesčius. Teismas pabrėžė: kad ir kokias teisės krypties studijas, kurias baigus įgyjamas teisės magistro kvalifikacinis laipsnis, asmenys būtų baigę, jų įgytas teisės magistro kvalifikacinis laipsnis negali būti kvestionuojamas. Tokių asmenų lūkesčiai, atsiradę *inter alia* dėl valstybės veiklos, neturi būti ignoruojami, o kilę ginčai turi būti sprendžiami paisant teisės ir teisingumo²⁷².

- Konstitucinio Teismo 2007 m. liepos 5 d. nutarime pabrėžta, jog tai, kad šiame nutarime atitinkama Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo nuostata buvo pripažinta prieštaraujanti Konstitucijai, nereiškia ir negali būti interpretuojama kaip pagrindas peržiūrėti valstybės ar savivaldybių institucijų jau *priimtus ir įvykdytus* sprendimus.

- Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarime nutarta apsaugoti asmenų, pagal galiojusius teisės aktus suformavusių individualius medžioklės plotų vienetus, įgytas teises ir teisėtus lūkesčius. Nutarime pažymėta, kad jeigu ūkio subjektas pagal galiojančius įstatymus ar kitus teisės aktus įgijo teisę užsiimti tam tikra ūkine veikla ir šią teisę įgyvendino, tai tokios ūkinės veiklos teisinį reguliavimą keičiant taip, kad yra pabloginamos šios ūkinės veiklos sąlygos arba ši ūkinė veikla apskritai nutraukiama, valstybei gali atsirasti pareiga atlyginti (kompensuoti) ūkio subjektams ir kitiems asmenims praradimus, kuriuos jie patiria dėl pasikeitusio teisinio reguliavimo²⁷³.

Įdomu pastebėti, kad du iš šių atvejų buvo susiję su įgytų teisių ir teisėtų lūkesčių, grindžiamų teisės nuostatomis, kurios vėliau pripažintos neteisėtomis,

²⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. vasario 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 23-852.

²⁷³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 63-2235.

apsauga ir gynimu. Šiuo aspektu svarbu atkreipti dėmesį į dar vieną konstitucinės jurisprudencijos savitumą. Įgytų teisių apsauga galima remtis ne vien tik tais atvejais, kai asmuo teises įgyja įstatymų numatytais pagrindais ir tvarka, tačiau pasikeičia tam tikra įstatymų leidėjo teisinė pozicija. Konstitucinio Teismo formuojama oficiali konstitucinė jurisprudencija leidžia teigti, jog asmuo gali remtis teisėmis, įgytomis vėliau teisei prieštaraujančiu pripažinto teisinio reguliavimo pagrindu²⁷⁴. Todėl yra pagrindo manyti, kad įgytos teisės yra sąlyga, kurią būtina išpildyti, kai kyla teisėtų lūkesčių *contra legem* apsaugos problema. Šiame kontekste ypač svarbu pabrėžti, kad pagal oficialiąją konstitucinę jurisprudenciją teisėti lūkesčiai, kurių šaltinis yra vėliau teisei prieštaraujančiomis pripažintos valstybės garantijos, gali būti saugomi ir ginami tik tada, jeigu jie grindžiami įgytomis ir įgyvendintomis teisėmis²⁷⁵. Taigi šiuo požiūriu teisėtų lūkesčių, kurie grindžiami ne bet kokiomis, bet įgytomis ir įgyvendintomis teisėmis, apsaugos mastas didesnis nei teisėtų lūkesčių, grindžiamų, tarkime, neformaliais valstybės institucijų patikinimais.

Galiausiai reikia pažymėti, kad Konstituciniame Teisme pareiškėjai gana retai remiasi įgytų teisių apsaugos doktrina, juolab įgytų teisių apsaugos ir teisėtų lūkesčių apsaugos deriniu. Tokia padėtis iš dalies gali būti siejama su anksčiau įvardytomis įgytų teisių doktrinai būdingomis problemomis, ypač su sunkumais nusakyti, kada teisė laikoma įgyta. Tokiu būdu šioje plotmėje iki

²⁷⁴ Šiame kontekste reikia pažymėti, kad Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra užsiminęs apie „sąžiningai įgytas teises“ (2011 m. spalio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 129-6116), be kita ko, ne kartą pabrėžęs, jog saugomos teisei iki tol paklususių, įstatymų reikalavimų besilaikiusių asmenų įgytos teisės (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d., 2008 m. vasario 20 d. nutarimai).

²⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas: „Pabrėžtina, kad gali susidaryti tokios faktinės situacijos, kai asmuo, atitinkantis teisės aktuose nustatytas sąlygas, pagal šiuos teisės aktus įgijo tam tikras teises ir dėl to jam atsirado lūkesčiai, kuriuos šis asmuo šių teisės aktų galiojimo metu galėjo pagrįstai laikyti teisėtais, taigi pagrįstai galėjo tikėtis, kad, jeigu jis paklus teisei, vykdys įstatymų reikalavimus, jo lūkesčiai valstybės bus laikomi teisėtais ir bus valstybės ginami ir saugomi. Tokius lūkesčius gali sukelti net ir tie teisės aktai, kurie vėliau buvo Konstitucijos ir įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai (poįstatyminiai aktai – prieštaraujančiais Konstitucijai ir / arba įstatymams). Šiame kontekste pažymėtina, kad gali būti ir tokių faktinių situacijų, kai asmuo jau yra įgyvendinęs iš teisės akto, kuris vėliau buvo pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai (poįstatyminis aktas – prieštaraujančiu Konstitucijai ir/arba įstatymams), kilusias teises ir pareigas kitų asmenų atžvilgiu ir dėl to šiems kitiems asmenims pagal teisės aktus taip pat atsirado atitinkami lūkesčiai, kurių gynybos ir apsaugos iš valstybės jie pagrįstai galėjo tikėtis“. Taip pat žr. 2008 m. vasario 20 d., 2008 m. gruodžio 24 d., 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimus; 2010 m. liepos 2 d. sprendimą.

šiol dominuoja teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina. Ji ekstensyviai užpildo pareiškėjų teisinį argumentavimą, ginčijant atitinkamą naujų teisės nuostatų taikymą, net ir tais atvejais, kai pagrindai gali būti remiamasi vien įgytų teisių apsaugos doktrina arba jos ir teisėtų lūkesčių apsaugos deriniu.

I.4.4. *Lex retro non agit* taisyklė

Teisėkūros subjektai, priimdami tam tikrus teisės aktus, privalo elgtis nuosekliai tam, kad užtikrintų pasitikėjimą valstybe, kuris ypač svarbus individams dėliojant ilgalaikio pobūdžio planus. Remdamiesi nuosekliu teisiniu reguliavimu, asmenys įgyja teises, o jų pagrindu grindžiami ir tam tikri teisėti lūkesčiai. Siekiant nepažeisti nė vienos iš paminėtų konstitucinių vertybių, svarbu, jog teisės aktai neturėtų retroaktyvios galios, išskyrus atvejus, kai to tiesiogiai reikalauja viešasis interesas arba tokie teisės aktai yra asmeniui palankūs. Teisės aktų retroaktyvaus galiojimo klausimai – viena iš pagrindinių sričių, kurioje taikomas teisėtų lūkesčių apsaugos principas. Šiame kontekste reikia pabrėžti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas skiriasi nuo retroaktyvumo draudimo – teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo sritis yra gerokai platesnė. Vis dėlto abiejų imperatyvų sąsajos – dažnas reiškinys, dėl to nagrinėjant teisėtų lūkesčių apsaugos sampratą, reikalinga identifikuoti ir šių teisės principų taikymo susikirtimo taškus.

Apie retroaktyvaus teisės aktų galiojimo draudimo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principo ryšį konstitucinėje jurisprudencijoje pirmą kartą, tiesa, tik implicitiškai, užsiminta Konstitucinio Teismo 1998 m. kovo 25 d. nutarime. Šiame nutarime principui *lex retro non agit* iš esmės suteikta tokia pati paskirtis, kurią šiuo metu įgyvendina ir teisėtų lūkesčių apsaugos principas. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad taisyklė *lex retro non agit* – svarbus ir būtinas veiksnys užtikrinant teisės, įstatymų, teisinės tvarkos stabilumą ir tvirtumą, teisinių santykių subjektų teises, pasitikėjimą valstybėje priimtais teisės aktais. Pastebėtina ir tai, kad *lex retro non agit* taisyklė, kaip ir teisėtų lūkesčių apsaugos principas, taikoma, kai teisinių santykių dalyvių padėtis

pabloginama. Palankesnis teisinis reguliavimas, nors ir turintis grįžtamąją galią, nei teisėtų lūkesčių apsaugos principo, nei *lex retro non agit* taisyklės nepažeidžia²⁷⁶.

Nepaisant to, kad Konstitucinio Teismo įvardyta *lex retro non agit* taisyklės paskirtis – stabilumas, tikrumas bei pasitikėjimas valstybe – tapati teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirčiai, šių imperatyvų derinys labai retas reiškinys pareiškėjų²⁷⁷ argumentacijoje. Šiuo aspektu svarbu pažymėti, kad Konstitucinis Teismas teorinę galimybę remtis šių taisyklių deriniu savo praktikoje yra pripažinęs ne kartą, konstatuodamas, jog „toks reguliavimas, kuris galėtų pakeisti teisės normas, kai reguliuojami santykiai jau yra *užbaigti*, sudarytų prielaidas paneigti asmenų teisėtus lūkesčius, teisinį tikrumą ir teisinį saugumą, konstitucinį teisingumo principą“²⁷⁸. Dar daugiau – Konstitucinis Teismas savo nutarimuose yra pažymėjęs, kad „asmenys, pagal įstatymą įgiję tam tikras teises, turi teisę pagrįstai tikėtis, jog šios teisės nustatyta laiką bus išlaikytos ir įgyvendinamos, todėl keičiant teisinį reguliavimą būtina laikytis Konstitucijos normų ir principų, *inter alia* principo *lex retro non agit*“²⁷⁹. Minėtos doktrininės nuostatos yra pagrindas kalbėti apie dar vieną besiformuojantį teisės principų derinį, kuris įprasmina teisėtų lūkesčių apsaugos principą konstitucinėje jurisprudencijoje. Tai įgytų teisių apsaugos, teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisės aktų negaliojimo atgal principų sistema.

Šių teisės principų derinio veiksmingumas šiuo metu vis dar gali būti pripažįstamas tik ribota apimtimi, nes per daugiau nei dešimtmetį *lex retro non agit* ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų derinys buvo aktualus vos keliose konstitucinės justicijos bylose. Nors doktrininės nuostatos, susiejančios teisėtų lūkesčių apsaugą ir *lex retro non agit* taisyklę, skirtos taikyti užbaigtų teisinių santykių atvejams, sisteminė konkrečių pavyzdžių analizė suponuoja išvadą,

²⁷⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. vasario 15 d. nutarimas.

²⁷⁷ Didžioji dalis tokių bandymų nesulaukė tiesioginio Konstitucinio Teismo dėmesio. Žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. liepos 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 68-3094; 2007 m. liepos 5 d., 2013 m. vasario 15 d. nutarimai, ypač pareiškėjų argumentacija.

²⁷⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas; 2012 m. birželio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 78-4063; taip pat žr. 2001 m. liepos 12 d. nutarimą.

²⁷⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas; 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas.

jog minėtų principų derinys ypač aktualus kalbant apie prasidėjusius (besitęsiančius) teisinius santykius. Visų pirma, ši teiginį pagrindžia Konstituciniame Teisme spęsti kaupiamosios pensijos įmokų pervedimo į pensijų fondus klausimai. Konstitucinis Teismas 2012 m. birželio 29 d. nutarime konstatavo Konstitucijos 7 straipsnio 2 dalies, 70 straipsnio 1 dalies ir konstitucinio teisinės valstybės principo pažeidimą, nustatęs, kad pareiškėjų ginčijamos teisės nuostatos, kurioms nustatyta grįžtamoji galia (taikymas iki jų oficialaus paskelbimo), buvo nepalankus ir įsiterpė į jau *prasidėjusio*²⁸⁰ laikotarpio teisinius santykius. Tokiu būdu teisės nuostatos, kurios sumažino einamojo laikotarpio kaupiamųjų pensijų įmokų dydį, buvo pripažintos prieštaraujančiomis Konstitucijai. Nors Konstitucinis Teismas tiesiogiai neįvardijo, kad tokiu būdu buvo pažeistas teisėtų lūkesčių apsaugos principas, šią aplinkybę vėliau, spręsdama individualų ginčą, nurodė Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija²⁸¹. Pasak LVAT, tokia įstatymų leidėjo intervencija neabejotinai pažeidė teisėtus pareiškėjos lūkesčius, jog už jau prasidėjusį laikotarpį į jos pensijų fondo sąskaitą bus pervesta atitinkamo dydžio kaupiamoji pensijų įmoka.

Teisėtų lūkesčių apsaugos ir *lex retro non agit* principų ryšį prasidėjusių teisinių santykių kontekste taip pat patvirtina Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimo nuostatos. Šioje konstitucinės justicijos byloje akcentuota, kad palankesnis teisinis reguliavimas, nors ir turintis grįžtamąją galią, nei teisėtų lūkesčių apsaugos, nei *lex retro non agit* principų nepažeidžia. Pareiškėjai ginčijo Pelno mokesčio įstatymo 12, 40¹ straipsnių papildymo ir pakeitimo įstatymo 3 straipsnį, pagal kurį „šio įstatymo 1 straipsnio nuostata taikoma apskaičiuojant 2009 metų ir vėlesnių metų mokestinių laikotarpių pelno mokesť“. „Valstybės žiniuose“ šis įstatymas oficialiai buvo paskelbtas 2009 m. kovo 5 d. Konstitucinis Teismas, įvertinęs šias aplinkybes, pripažino, kad šio įstatymo 3 straipsnyje nustačius, jog teisinis reguliavimas, kuriuo

²⁸⁰ Pagal nusistovėjusią oficialiąją konstitucinę jurisprudenciją principas *lex retro non agit* draudžia įsiterpti į jau *pasibaigusius* teisinius santykius. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas.

²⁸¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. rugpjūčio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-580/2013.

neapmokestinamosioms pajamoms priskirta nauja pajamų rūšis, taikytinas apskaičiuojant 2009 metų mokesčio laikotarpio pelno mokestį, įsiterpta į jau prasidėjusio laikotarpio teisinius santykius, susijusius su pelno mokesčio apskaičiavimu, t. y. nustatyta šio įstatymo 1 straipsnio nuostatos grįžtamoji galia²⁸². Vis dėlto Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį, kad Pelno mokesčio įstatymo 12, 40¹ straipsnių papildymo ir pakeitimo įstatymo 1 straipsniu prie neapmokestinamųjų pajamų priskirta nauja pajamų rūšis. Atsižvelgęs į tai, Teismas darė išvadą, kad šiuo teisiniu reguliavimu buvo nustatytas pelno mokesčio mokėtojams, gaunantiems šios rūšies pajamų, palankesnis teisinis reguliavimas, kuriuo nepakenkta kitiems teisinių santykių subjektams. Šiomis aplinkybėmis Konstitucinis Teismas, atsižvelgęs į leistiną konstitucinio reikalavimo, kad teisės aktų galia būtų nukreipta į ateitį, išimtį, konstatavo, kad ginčijamu teisiniu reguliavimu galėjo būti nustatyta jo grįžtamoji galia ir tokiu atveju nėra pažeidžiamas iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantis teisėtų lūkesčių apsaugos reikalavimas²⁸³.

Ribotas *lex retro non agit* ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų derinio veiksmingumas gali būti tiesiogiai siejamas su teisės aktų galiojimo taisyklių samprata, įsitvirtinusia Lietuvos teisės sistemoje. Pagal Konstitucinio Teismo formuojamą oficialiąją konstitucinę jurisprudenciją, principas *lex retro non*

²⁸² Pastebėtina, kad teisės teorijoje galima rasti įžvalgų, jog teisinis reguliavimas, apmokestinantis ankstesnes pajamas (tas, kurios nebuvo apmokestinamos tuo metu, kai jos buvo gautos), nėra retrospektyvus, nes toks teisinis reguliavimas veikia prospektyviai: t. y. jis nustato mokesčio mokėtojui kokio dydžio mokestį sumokėti ateityje nepaisant to, kad mokesčio dydis yra apskaičiuojamas, remiantis ankstesniais sandoriais. Pareiga mokėti mokestį nekyla iki finansinių metų pabaigos, todėl nėra jokio retrospektyvumo, jeigu Vyriausybė pakeičia apmokestinimo taisykles visam laikotarpiui bet kuriuo metu iki jam pasibaigiant. FULLER, Lon L. *The Morality of Law*. New York: Yale University Press, 1964, p. 59. Plačiau žr. SAMPFORD, C., et al. *Retrospectivity and the Rule of Law*. New York: Oxford University Press, 2006, p. 19–20.

²⁸³ Šiuo aspektu taip pat pastebėtina, kad teisinio reguliavimo pakeitimais, kuriais nėra keičiamos esminės teisinio režimo sąlygos, taip pat gali būti priskiriami nagrinėjamų teisės imperatyvų toleruojamoms situacijoms. Konstitucinis Teismas 2007 m. lapkričio 29 d. nutarime, be kita ko, akcentavo, kad ginčijamu teisiniu reguliavimu „nebuvo nustatytas naujas mokesčio objektas, naujas mokesčio subjektas, nebuvo pakeistas anksčiau nustatytas juridinių asmenų pelno mokesčio dydis (tarifas), taip pat nebuvo nustatyta naujų pareigų mokesčio mokėtojams (nagrinėjamu atveju – nuolatinėms buveinėms), palyginti su tomis, kurios buvo anksčiau nustatytos (ir nacionaliniuose teisės aktuose, ir Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse).“ (Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas). Palyginimui žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktiką, kurioje ta aplinkybė, kad teisinio reguliavimo pakeitimais nebuvo nustatytos naujos sąlygos, nebuvo pripažinta teisiškai reikšminga (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. lapkričio 11 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. 1442-14/2013).

agit yra vienas iš Konstitucijos kylančių reikalavimų teisėkūros subjektams, kuris siejamas tiek su teisinės valstybės principu²⁸⁴, tiek su teisinio saugumo principu²⁸⁵, tiek su Konstitucijos 7 straipsnio 2 dalimi²⁸⁶. Šis principas reiškia, kad teisės aktų galia yra nukreipta į ateitį ir neleidžiamas teisės aktų galiojimas atgaline tvarka, nebent būtų palengvinama teisės subjektų padėtis, kartu nepakenkiant kitiems teisės subjektams (*lex benignor retro agit*). Nei įstatymu, nei poįstatyminiais aktais negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris įsiterptų į jau pasibaigusius teisinius santykius²⁸⁷. Taigi, kaip ne kartą savo nutarimuose yra pabrėžęs Konstitucinis Teismas, teisės aktai paprastai netaikomi tiems įvykusiems teisiniams faktams ir teisiniams padariniams, kurie atsirado iki naujai priimto teisės akto įsigaliojimo²⁸⁸. Tokiu būdu paprastai konstitucinėje jurisprudencijoje principas *lex retro non agit* yra susijęs su teisės aktų įsigaliojimo taisyklių nepaisymu²⁸⁹. Šiame kontekste reikia pastebėti ir tai, kad aplinkybė, jog nauju teisiniu reguliavimu imamas reguliuoti besitęsiančius teisinius santykius, konstitucinėje jurisprudencijoje gali būti laikoma ginčijamo teisinio reguliavimo galios nukreipimu į ateitį ir toks teisinis reguliavimas draudimo nustatyti įstatymų ir kitų teisės aktų grįžtamąją galią (*lex retro non agit*) formaliai nepažeidžia²⁹⁰.

²⁸⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas.

²⁸⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. liepos 12 d. nutarimas.

²⁸⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. sausio 11 d. nutarimas.

²⁸⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas.

²⁸⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1998 m. kovo 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 29-784 ir jame nurodyta teismų praktika.

²⁸⁹ Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 29 d. nutarime nustatyta netgi dviejų įstatymo nuostatų Konstitucijos draudžiama grįžtamoji galia: 1) Pensijų sistemos reformos įstatymo 4 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymas, kurio 2 straipsnyje nustatyta, kad jis įsigalioja 2009 m. sausio 1 d., buvo priimtas 2009 m. sausio 15 d. ir oficialiai „Valstybės žiniuose“ paskelbtas 2009 m. sausio 17 d.; 2) Seimas 2009 m. vasario 17 d. priėmė Pensijų sistemos reformos įstatymo 4 straipsnio pakeitimo įstatymą, kurio 2 straipsnyje nustatyta, kad „šio įstatymo nuostatos taikomos nuo 2009 m. sausio 1 d.“, tačiau oficialiai „Valstybės žiniuose“ šis įstatymas paskelbtas tik 2009 m. kovo 5 d. Atitinkamai pripažinta, kad įtvirtintas teisinis reguliavimas, nustatęs šio įstatymo nuostatų grįžtamąją galią, pažeidė iš Konstitucijos 7 straipsnio 2 dalies, 70 straipsnio 1 dalies kylančius imperatyvus, konstitucinį teisinės valstybės principą. Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gruodžio 19 d. nutarimas. Šiuo aspektu principas *lex retro non agit* nagrinėjamas ir Lietuvos teisės moksle. ANDRUŠKEVIČIUS, A. *Administracinė teisė. Bendrieji teorijos klausimai. Valdymo aktų institutas. Ginčo santykių jurisprudenciniai aspektai*. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008, p. 283–285.

²⁹⁰ Išsamiau žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gruodžio 19 d. nutarimas: „<...> nustatydamas sumažintą kaupiamųjų pensijų įmokų dydį įstatymų leidėjas *koregavo (sumažino) tik būsimų kaupiamųjų pensijų įmokų dydį, bet nesumažino jau apskaičiuotų ir sumokėtų (pervestų) kaupiamųjų pensijų įmokų*. Vadinasi, ginčijamu teisiniu reguliavimu nebuvo įsiterpta į jau

Kaip matyti iš pateiktų nuostatų, Konstitucinio Teismo formuojama oficialioji konstitucinė jurisprudencija formaliai nėra pripažinusi „tariamo“²⁹¹ teisės aktų retroaktyvumo (kitaip – retrospektyvumo²⁹²) doktrinos, kurios kilmė siejama su Vokietijos teise ir kuri palaiapsniui implicitiškai buvo pripažinta Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje. ESTT praktikoje ne kartą konstatuota, kad paprastai iš dalies teisės aktą keičiantys teisės aktai, išskyrus išimtis, taikomi būsimoms teisinių situacijų, atsiradusių galiojant ankstesniems teisės aktams, sukeliams pasekmėms²⁹³. Tačiau ši taisyklė netaikoma įgytas teises sukuriančioms situacijoms, susidariusioms ir galutinai įgyvendintoms pagal ankstesnę teisės normą²⁹⁴. Pagal nusistovėjusią ESTT praktiką teisėtų lūkesčių apsaugos principą paprastai atitinka tai, kad naujas teisės aktas taikomas situacijos, atsiradusios taikant ankstesnį teisės aktą, būsimam poveikiui („tariamasis“ retroaktyvumas). Tačiau teisėtų lūkesčių apsaugos principas prieštarauja tam, kad nacionalinės teisės akto pakeitimas su atgaline data galiojančiu poveikiu atimtų iš asmens teisę, kurią jis įgijo pagal ankstesnį teisės aktą („tikrasis“ retroaktyvumas)²⁹⁵. Dar daugiau – nors pagal bendrą taisyklę teisinio saugumo principas draudžia nustatyti Europos Sąjungos teisės akto galiojimo pradžią anksčiau, nei jis buvo paskelbtas, šio principo išimtis

pasibaigusius teisinius santykius. Taigi konstatuotina, kad ginčijamo teisinio reguliavimo galia buvo nukreipta į ateitį ir nebuvo pažeistas iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantis draudimas nustatyti įstatymų ir kitų teisės aktų grįžtamąją galią (*lex retro non agit*).“ Šiomis aplinkybėmis pastebėtina ir tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo pažeidimas šioje byloje nebuvo konstatuotas, nes nebuvo nustatytas esminis neigiamas poveikis teisėtiems lūkesčiams, t. y. suinteresuotų asmenų teisėti lūkesčiai buvo užtikrinti kitais būdais – padidinus kaupiamųjų pensijų įmokų dydį kitais metais.

²⁹¹ „Tikrasis“ retroaktyvumas yra tada, kai įstatymų leidėjas įtvirtina taisyklę, skirtą reguliuoti įvykius, kurie jau užbaigti. Šis „tikrasis“ retroaktyvumas pasireiškia tada, kai teisės nuostatos įsigaliojimas nustatomas prieš šios teisės nuostatos paskelbimą arba kai teisės nuostata taikoma situacijoms, kurios jau ne tik įvyko, bet taip pat baigėsi prieš šios nuostatos įsigaliojimą. „Tariamasis“ retroaktyvumas yra teisės aktų taikymas įvykiams, kurie kilo praeityje, tačiau vis dar turi būti galutinai užbaigti. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1120,1121.

²⁹² Tariamasis retroaktyvumas dar gali būti įvardijamas restrospektyvumu. SCHWARZE, J. *Developing principles <...>*, p. 233.

²⁹³ Šiuo klausimu žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1999 m. birželio 29 d. sprendimo *Butterfly Music*, C- 60/98, Rink. p. I-3939, 24 p. ir 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimo *Centeno Mediavilla ir kt. prieš Komisiją*, C-443/07 P, Rink. p. I-10945, 61 p.

²⁹⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1970 m. balandžio 14 d. sprendimo *Brock*, 68/69, Rink. p. 171, 7 p.; 1973 m. gruodžio 5 d. sprendimo *SOPAD*, 143/73, Rink. p. 1433, 8 p.; 1986 m. liepos 10 d. sprendimo *Licata prieš ESRK*, 270/84, Rink. p. 2305, 31 p. ir 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimo *Centeno Mediavilla ir kt. prieš Komisiją*, C-443/07 P, Rink. p. I- 10945, 62 p.

²⁹⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. gegužės 12 d. sprendimo *Enel Maritsa Iztok 3*, C-107/10, Rink. p. I-3873, 39 p. ir jame nurodyta teismų praktika.

gali būti taikoma tuomet, kai to reikalauja bendrojo intereso tikslai ir yra tinkamai atsižvelgiama į suinteresuotųjų asmenų teisėtus lūkesčius, taip pat kai iš atitinkamų Sąjungos normų turinio, tikslo ar struktūros aiškiai matyti, kad joms turi būti priskirtas toks poveikis²⁹⁶. Įdomu pažymėti, kad pastarąja nuostata Konstitucinis Teismas rėmėsi 2007 m. lapkričio 29 d. nutarime²⁹⁷. Be to, iš esmės panašios nuostatos atsispindi ankstesnėje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, kurioje konstatuota, jog „kitose teisės šakose [t. y. ne tik tada, kai baudžiamojoje ar administracinėje teisėje panaikinamas veikos baudžiamumas ar sušvelninama atsakomybė] atgalinio veikimo galią turinčio teisės akto priėmimas būtų galimas, jei tai nurodyta pačiame įstatyme ir jei toks teisės aktas teisės subjektams nepablogintų teisinės padėties. Tačiau visais atvejais reikės atsižvelgti į tai, kad privatinėje teisėje pagerinus vienos teisinių santykių šalies padėtį kitos šalies padėtis paprastai gali pablogėti.“²⁹⁸.

Atsižvelgus į paminėtas doktrines nuostatas, neturėtų pernelyg stebinti tai, kad naujo teisinio reguliavimo nuostatų taikymas teisinių situacijų, atsiradusių galiojant ankstesniems teisės aktams, besitęsiančioms pasekmėms, retokai formaliai įvardijama tam tikra teisės aktų retroaktyvumo forma. Šiame kontekste, kaip išsiskiriantį, reikia paminėti Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimą, kuriame išdėstyta Konstitucinio Teismo pozicija gali būti implicitiškai siejama su „tariamo“ teisės aktų retroaktyvumo

²⁹⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. kovo 19 d. sprendimo *Mitsui & Co. Deutschland, C-256/07, Rink. p. I-1951, 32 p.* ir jame nurodyta teismų praktika.

²⁹⁷ Konstitucinis Teismas 2007 m. lapkričio 29 d. nutarime, be kita ko, pažymėjo: „Šiame kontekste paminėtina Europos Bendrijų Teisingumo Teismo byla (arrêt de la Cour (grande chambre) du 26 avril 2005, Stichting „Goed Wonen“/ Staatssecretaris van Financiën, affaire C-376/02, Rec. p. I-3445), kurioje yra konstatuota, kad teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio tikrumo principai, kaip Europos Bendrijos teisės sistemos dalis, įtvirtina bendrą taisyklę, kad draudžiama nustatyti ankstesnę teisės akto galiojimo pradžią nei tas teisės aktas buvo paskelbtas, tačiau šio principo išimtį galima taikyti tuomet, kai to reikalauja bendrasis interesas ir yra tinkamai atsižvelgiama į suinteresuotųjų asmenų teisėtus lūkesčius.“. Vis dėlto galiausiai nuspėta, kad 2001 m. liepos 10 d. priimto ir 2001 m. liepos 18 d. įsigaliojusio Juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo nuostata, jog šio straipsnio nuostatos taikomos apskaičiuojant 2000-ųjų metų apmokestinamąjį pelną, Konstitucijai neprieštarauja. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad ginčijama įstatymo nuostata buvo skirta juridinių asmenų pelno mokesčio santykiams, kurie dar nebuvo pasibaigę, reguliuoti. Taigi ginčijamas teisinis reguliavimas neįsiterpė į jau pasibaigusius teisinius santykius ir nepažeidė konstitucinio principo *lex retro non agit*, nepaneigė mokesčių mokėtojų teisėtų lūkesčių, teisinio tikrumo; jis nebuvo neteisingas. Teismas taip pat akcentavo, kad ginčijamas teisinis reguliavimas neįtvirtino jokių naujų teisinio režimo elementų.

²⁹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1998 m. kovo 25 d. nutarimas.

samprata²⁹⁹.³⁰⁰ Tačiau vienkartinė (pavienė) bei implicitinė šio nutarimo motyvacija šiuo metu rimtesnio pagrindo svarstyti, kad *lex retro non agit* taisyklės taikymo sritis išplečiama teisinių situacijų, atsiradusių galiojant ankstesniems teisės aktams, besitęsiančioms pasekmėms, nesuteikia. Be to, kaip matyti iš kai kurių kitų Konstitucinio Teismo nutarimų, Teismas, vertindamas teisinį reguliavimą, keičiantį tam tikrus socialinio aprūpinimo schemos aspektus, kuriems būdingas tęstinis pobūdis, neretai remiasi ne teisės aktų negaliojimo atgal taisykle, o teisėtų lūkesčių apsaugos principu³⁰¹. Tai patvirtina ekstensyvų teisėtų lūkesčių apsaugos principo pobūdį konstitucinėje jurisprudencijoje. Todėl galima manyti, kad „tariamo“ teisės aktų retroaktyvumo, suformuluoto ESTT praktikoje, klausimus Lietuvos teisės sistemoje iš dalies užpildo teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas³⁰². Jis reikalauja įvertinti, kokios pasekmės kyla asmenims, kai teisės aktai sureguliuoja praeities veiksmų ar įvykių teises pasekmes, kilusias ateityje. Todėl savaime teisės aktai, turintys retrospektyvią galią, nėra draudžiami, tačiau tokių aktų teisėtumas, remiantis teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvu, gali būti pagrįstai kvestionuojamas, jeigu individams kyla neproporcingai didelė sunkumų našta.

²⁹⁹ Šioje konstitucinės justicijos byloje pareiškėjai ginčijo teisinio reguliavimo pakeitimus, susijusius su ištarnauto laiko pensijos apskaičiavimo tvarka. Dėl teisinio reguliavimo pakeitimo dalies ištarnauto laiko pensijos gavėjų (t. y. asmenų, kurie įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių sukako po 1995 m. sausio 1 d.) padėtis tapo blogesnė. Pagal ankstesnį teisinį reguliavimą ištarnauto laiko pensija turėjo būti perskaičiuojama ir tuo atveju, jei toks asmuo senatvės pensijos amžių sukako po 1995 m. sausio 1 d., tačiau tokios galimybės pakeistas teisinis reguliavimas nebenumatė. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad teisinio reguliavimo pakeitimai nukreipti į praeitį, nes juose nustatyta, jog ištarnauto laiko pensija perskaičiuojama, jei jos gavėjai yra sukakę įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių iki 1995 m. sausio 1 d. Atsižvelgęs į tai, Konstitucinis Teismas konstatavo, jog tokia situacija pažeidžia iš Konstitucijos kylantį principą *lex retro non agit*. Toks teisinis reguliavimas prieštarauja konstituciniam teisinės valstybės principui, Konstitucijos 52 straipsniui.

³⁰⁰ Tariamo retroaktyvumo principo pripažinimo apraiškų galima aptikti ir LVAT praktikoje. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. I442-14/2013 LVAT pripažino, kad teisės nuostata, nustatanti, kad aukštosios mokyklos 2012 m. bus vertinamos pagal ankstesnių metų duomenis, pažeidžia teisinės valstybės principą ir jį sudarantį *lex retro non agit* principą. Be to, konstatuota, kad tokiu reguliavimu pažeidžiami aukštųjų mokyklų teisėti interesai ir teisėti lūkesčiai, joms nesudaroma galimybė žinoti, ko iš jų reikalauja teisė, kad galėtų savo elgesį orientuoti pagal teisės reikalavimus (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. lapkričio 11 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I442-14/2013).

³⁰¹ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. liepos 4 d. nutarimas; 2013 m. lapkričio 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 120-6079.

³⁰² Tokia pati tendencija matyti ir administracinių teismų praktikoje. Šiuo klausimu žr. 2.2.4. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo sritys.

Apibendrinant reikia dar kartą pabrėžti, kad retroaktyvaus (atgal galiojančio) įstatymo priėmimas gali neigiamai atsiliepti asmenų teisėms³⁰³ bei teisėtiems lūkesčiams. Teisėtų lūkesčių apsaugos, įgytų teisių apsaugos ir principo *lex retro non agit* derinys konstitucinėje jurisprudencijoje turi normatyvinį pagrindą, tačiau, kaip matyti iš Konstitucinio Teismo sprendimų konstitucinių bylų, jo praktinė reikšmė iki šiolei yra gana ribota. Vis dėlto šis teisinis kontekstas pagrįstai gali būti laikomas ateities bylų dalyku. Juolab atsižvelgus į tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisės aktų galiojimo laike taisyklių ryšys ypač akcentuojamas ESTT praktikoje, kurioje į teisėtų lūkesčių ir įgytų teisių apsaugą žvelgiama per teisės aktų negaliojimo atgal taisyklės prizmę, o kai kurios iš ESTT formuojamų teisės aktų galiojimo taisyklių, kaip teisės aiškinimo šaltinis, jau yra patekusios į oficialią konstitucinę jurisprudenciją.

I.5. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo raida teisminėje jurisprudencijoje

Teisėtų lūkesčių apsaugos principas, kaip teisinės valstybės principo sudėtinė dalis, yra Vakarų teisės tradicijos produktas, kurio turinį didžiąja dalimi pildė teismų jurisprudencija³⁰⁴. Teisėtų lūkesčių apsaugos idėjų pradžia paprastai yra siejama su Vokietijos teisės sistema (*Vertrauensschutzprinzip*), kuri nagrinėjamą imperatyvą įtvirtino penktajame dešimtmetyje, kaip atsaką į totalitarinį režimą bei individualių teisių nepaisymą. 6–7 dešimtmečiuose Vokietijoje suformuotas teisėtų lūkesčių apsaugos modelis palaipsniui buvo perkeltas į Europos Sąjungos teisę. Plėtodamas teisėtų lūkesčių, siejamų su nuosavybės apsauga, sampratą Europos Žmogaus Teisių Teismas žengė dar toliau ir pripažino būtinybę saugoti net ir tokius teisėtus lūkesčius, kurie

³⁰³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 31-562.

³⁰⁴ Ši aplinkybė nulėmė, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo raida atskleidžiama, remiantis teismine praktika.

prieštarauja teisei³⁰⁵. Tai buvo pamatiniai pokyčiai, per teisėtų lūkesčių apsaugos prizmę paveikę subjektinių teisių apsaugos mastą santykyje su viešosios valdžios institucijomis daugelyje valstybių narių. Nors kaip teisinė vertybė Europos viešojoje teisėje pripažinta skirtingu laiku ir apimtimi, teisėtų lūkesčių apsaugos idėja šiuo metu yra fundamentalus daugelio teisinių valstybių demokratinis standartas.

Lietuvoje teisėtų lūkesčių apsaugos principo pripažinimas, kaip ir visoje Europoje, buvo laipsniškas procesas. Pastebėtina, jog, kitaip nei Europos supranacionalinių teismų praktikoje ar kitų valstybių narių teisės sistemose, nacionalinėje teisėje šio principo reikšmė pirmiausia buvo patvirtinta vertinant norminio pobūdžio teisės aktų teisėtumą ir tik vėliau šis principas buvo pripažintas individualių administracinių sprendimų patikros kriterijumi.

I.5.1. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas konstitucinėje jurisprudencijoje

Oficialiojoje konstitucinėje jurisprudencijoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas įsitvirtino kaip sudėtinė teisinės valstybės principo dalis. Nusistovėjusioje Konstitucinio Teismo praktikoje ne kartą pakartota doktrininė nuostata, kad „neatsiejami teisinės valstybės principo elementai yra teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas“³⁰⁶. Visiems minėtiems teisiniams imperatyvams numatyta ta pati paskirtis – užtikrinti asmens pasitikėjimą valstybe ir teise³⁰⁷. Vis dėlto reikia pabrėžti, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principas, nors ir konstitucinėje jurisprudencijoje dažnai aptinkamas deriniuose su kitais teisiniais imperatyvais, yra atskiras konstitucinis principas, turintis savitą veikimo sritį bei turinio elementus.

³⁰⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimas *Stretch prieš Jungtinę Karalystę, pareiškimo Nr. 44277/98*.

³⁰⁶ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. spalio 10 d. nutarimas. Teisės moksle minėtų imperatyvų derinys dar įvardijamas „trijų principų mini sistema“. ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 246.

³⁰⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 30 d., 2013 m. gegužės 16 d., 2013 m. vasario 15 d. nutarimai.

I.5.1.1. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė

Teisėtų lūkesčių apsaugos principas Konstitucijoje nėra tiesiogiai įtvirtintas. Konstitucijoje nėra rašytinių nuostatų, iš kurių (joms priskirtų straipsnių) būtų galima argumentuotai išvesti būtent teisėtų lūkesčių apsaugos principą³⁰⁸. Šis principas yra kildinamas iš konstitucinio teisinės valstybės principo, atsispindinčio Konstitucijos preambulėje ir įvairiuose straipsniuose (jų dalyse)³⁰⁹. Ši teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė ne kartą patvirtinta ir Lietuvos teisės moksle³¹⁰.

Vis dėlto teisėtų lūkesčių apsaugos principas su teisinės valstybės principu buvo susietas ne iškart. Šiuo aspektu E. Šileikis atkreipia dėmesį, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principą Konstitucinis Teismas pirmuoju bandymu (2001 m. liepos 12 d. nutarimu³¹¹) išvedė iš teisinio saugumo principo, kuris savo ruožtu taip pat išvestas iš teisinės valstybės principo³¹². Iš tiesų, nors pirmą kartą sąvoka „teisėti lūkesčiai“ Konstitucinio Teismo pavartota 2000 m. gegužės 8 d. nutarime³¹³, teisinėje literatūroje pirmuoju bandymu konstitucinėje jurisprudencijoje įtvirtinti teisėtų lūkesčių apsaugos principą³¹⁴

³⁰⁸ ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 241.

³⁰⁹ Šiuo aspektu žr. ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 242. KŪRIS, E. Koordinaciniai <...>, p. 39–40.

³¹⁰ E. Jarašiūnas nurodo, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas – tai vienas iš Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementų. JARAŠIŪNAS, E. Konstitucinė kontrolė <...>, p. 182. Tokios pačios pozicijos laikosi B. Pranevičienė, pažymėdama, kad iš teisinės valstybės principo išvedami labai reikšmingi Lietuvos teisės sistemai principai, taip pat ir teisėtų lūkesčių principas. PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 45, taip pat žr. PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo esmė <...>, p. 227; KŪRIS, E. Koordinaciniai <...>, p. 45; ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 242.

³¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 62-2276; atitaisymas – 2001, Nr. 86.

³¹² ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 241.

³¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarime (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105) konstatuota: „Privataus gyvenimo teisinė samprata siejama su asmens būseną, kai asmuo gali tikėtis privatumo, su jo teisėtais privataus gyvenimo lūkesčiais. Jei asmuo atlieka viešo pobūdžio veikas ir tą supranta arba turi ir gali suprasti, nors ir savo namuose ar kitose privačiose valdose, tai tokios viešo pobūdžio veikos nebus apsaugos objektas pagal Konstitucijos 22 ir Konvencijos 8 straipsnius, ir asmuo negali tikėtis privatumo.“ Šiame kontekste taip pat paminėtina, kad pareiškėjai teisėtų lūkesčių apsaugos principu bandė remtis dar 1999 m. Šiuo klausimu žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1999 m. kovo 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 23-666.

³¹⁴ Tikslumo dėlei reikėtų pažymėti, kad šiame nutarime Konstitucinis Teismas tiesiogiai sąvokos teisėtų lūkesčių apsaugos *principas* nepavartojo, o teisėtų lūkesčių apsaugą įvardijo kaip vieną iš teisinio saugumo principo *reikalavimų*.

pripažįstamas Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas³¹⁵. Šiame nutarime Konstitucijai prieštaraujančiu teisiniu reguliavimu pripažintos teisės nuostatos, kuriomis buvo mažinamas teisėjų iki tol gautų atlyginimų dydis. Nutarimo nuostatos teisėtų lūkesčių apsaugą priskyrė teisinio saugumo principo reikalavimams, susijusiems su teisinio reguliavimo galiojimu. Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas pabrėžė, jog „teisinio reguliavimo pataisomis negalima paneigti asmens teisėtų interesų ir teisėtų lūkesčių“. Taigi, kaip pažymi E. Šileikis, „teisėtų lūkesčių principas oficialiosios jurisprudencijos dalimi pirmiausia tapo ne kaip sąlygiškai atskiras principas arba tiesioginis (pirmosios eilės) konstitucinio teisinės valstybės principo elementas, bet kaip teisinio saugumo principo, kuris yra teisinės valstybės principo elementas, aspektas“³¹⁶.

Teisėtų lūkesčių apsaugos principas, kaip atskiras teisinės valstybės principo elementas, formaliai pripažintas šiek tiek vėliau – praėjus vos keliems mėnesiams nuo Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimo paskelbimo. Konstitucinio Teismo 2001 m. gruodžio 18 d. nutarime reikalavimas gerbti asmens teisėtus lūkesčius buvo pirmą kartą įvardytas konstituciniu teisės principu. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas, sprenddamas dėl valstybės tarnautojų teisės gauti teisingą darbo užmokestį, pažymėjo, kad „Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teisė gauti teisingą apmokėjimą už darbą yra neatsiejama nuo konstitucinio teisinės valstybės principo, kuris apima ir teisėtų lūkesčių apsaugos principą“. Taigi šį kartą teisėtų lūkesčių apsaugos principas su konstituciniu teisinės valstybės principu buvo susietas tiesiogiai.

Šiame kontekste reikia pažymėti, kad pirmasis bandymas išvesti teisėtų lūkesčių apsaugos principą iš teisinio saugumo principo teisės doktrinos požiūriu turėjo tvirtą teorinį pagrindą. Teisės doktrinoje pripažįstama, kad teisinio saugumo paskirtis yra dvejopa. Pagal objektyvųjį teisinio saugumo elementą, teisė turi būti prieinama – vieša, aiški, tiksli, nuosekli. Tuo metu

³¹⁵ ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 241; PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo esmė <...>, p. 219.

³¹⁶ ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 243.

subjektyvusis elementas užtikrina, kad teisinis reguliavimas yra santykinai stabilus, t. y. gerbia įgytas asmens teises ir teisėtus interesus, teisėtus lūkesčius bei paiso *lex retro non agit* taisyklės³¹⁷. Tokiu būdu teisėtų lūkesčių apsaugos principas gali būti pagrįstai siejamas su teisinio saugumo subjektyviuoju elementu – teisės stabilumu ir nuspėjamumu. Būtent šios nuostatos atsispindi Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarime, kuriame Konstitucinis Teismas pažymėjo abu minėtuosius teisinio saugumo aspektus. Be to, reikia atkreipti dėmesį, jog aplinkybės, kuriomis pažeidžiami teisėti lūkesčiai, iš tiesų labai priklauso nuo objektyvaus teisinio saugumo elemento buvimo. Kaip pažymi P. Popelier, kuo teisinis reguliavimas stabilesnis, tuo paprasčiau yra sukurti tam tikrą teisinį nesaugumą. Ir atvirkščiai – kai tam tikras teisinis reguliavimas yra dažnai keičiamas, negalima tikėtis, kad įtvirtintos teisės normos galios ilgą laiką³¹⁸. Atsižvelgus į šį teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų ryšį, praktikoje šių imperatyvų labai dažnai aiškinti atskirai iš esmės neįmanoma. Todėl neturėtų itin stebinti ir dinamiška pirminė Konstitucinio Teismo pozicija, pagal kurią teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė nusistovėjo ne iškart.

Pastebėtina, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje 2001-aisiais metais teisės moksle pripažįstamas vėlyvu³¹⁹. E. Šileikis, vertindamas uždelstą nagrinėjamo konstitucinio imperatyvo pripažinimą nulėmusias priežastis, pažymi, jog ši aplinkybė neturėtų būti siejama vien tik su pareiškėjų teikiamais argumentais dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo ar Konstitucinio Teismo uždelstu juridiniu aktyvumu. Anot E. Šileikio, nagrinėjamas klausimas iš esmės yra susijęs su objektyviai neišvengiama tapusia teismine gynyba, kuria Konstitucinis Teismas buvo priverstas reaguoti į socialinę teisinę tikrovę, t. y. įstatymų leidėjo ir kitų pagal Konstituciją suverenių teisėkūros subjektų drastiškus

³¹⁷ CALMES, S. *Du principe de protection de la confiance légitime en droits allemand, communautaire et français*. Paris: Dalloz, 2001; VALEMBOIS, A.-L. *La constitutionnalisation de l'exigence de sécurité juridique en droit français*. Paris: L.G.D.J., 2005.

³¹⁸ POPELIER, P. Legal Certainty and Principles of Proper Law Making. *European Journal of Law Reform*, 2000, Vol. 2, No. 3, p. 340.

³¹⁹ ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 243.

sprendimus radikalčiai keisti socialinę ekonominę politiką³²⁰. Reikia sutikti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas konstitucinėje jurisprudencijoje didžiąja dalimi nulemtas objektyvių socialinių pokyčių ir su tuo susijusių aplinkybių. Šią išvadą, be kita ko, pagrindžia pastebimai suintensyvėjęs nagrinėjamo konstitucinio principo taikymas ir aiškinimas, nustatant valstybės teisėkūros ribas ekonominio sunkmečio laikotarpiu. Iki šiol tai yra pagrindinis kontekstas, kuriame yra formuojami kertiniai teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojami reikalavimai konstitucinėje jurisprudencijoje.

Teisėtų lūkesčių apsaugos kilmę nacionalinėje konstitucinėje jurisprudencijoje nagrinėjusioje teisinėje literatūroje taip pat nurodoma, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principo įgyvendinimas Lietuvos konstitucinėje teisėje yra nulemtas konstitucionalizmo globalizacijos procesu³²¹. Šiuo klausimu A. Kargaudienė pažymi, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principo, kaip ir kitų konstitucinių principų taikymo Lietuvos konstitucinėje teisėje, pradžia yra susijusi su tarpnacionalinių konstitucinių nuostatų ir idėjų plitimu³²². Pasak A. Kargaudienės, teisėtų lūkesčių apsaugos principo atsiradimui Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje įtakos turėjo kitų Europos valstybių nacionalinė konstitucinė teisė, taip pat Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika ir Europos Sąjungos teisė³²³. Neneigiant, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principas konstitucinėje jurisprudencijoje nesiformavo vakuume ir jo pripažinimui ir vystymuisi reikšmingą įtaką turėjo Vakarų teisės tradicija, vis dėlto reikia atkreipti dėmesį, kad tiesioginė Europos Sąjungos teisės įtaka konstitucinei jurisprudencijai neturėtų būti pervertinta³²⁴. Konstitucinis Teismas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo kontekste yra padaręs tik vieną tiesioginę nuorodą į Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktiką. Konstitucinis Teismas 2007 m. lapkričio 29 d. nutarime, sprenddamas dėl Juridinių asmenų pelno mokesčių įstatymo pakeitimų teisėtumo, paminėjo ESTT sprendimą

³²⁰ Ten pat, p. 254.

³²¹ KARGAUDIENĖ, A. Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas, p. 140.

³²² Ten pat, p. 128.

³²³ Ten pat, p. 133.

³²⁴ Reikia pabrėžti, kad šis teiginys formuluojamas tiesiogiai jį siejant su teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo ypatumais. Šiuo aspektu dėstomi argumentai nėra susiję su Europos Sąjungos teisės ir ją aiškinančių tarptautinių teismų (neabejotina) įtaka konstitucinei jurisprudencijai apskritai.

Goed Wonen byloje³²⁵, kurioje konstatuota, kad teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio saugumo principai, kaip Europos Sąjungos teisės sistemos dalis, įtvirtina bendrą taisyklę, jog draudžiama nustatyti ankstesnę teisės akto galiojimo pradžią nei tas teisės aktas buvo paskelbtas, tačiau šio principo išimtį galima taikyti tuomet, kai to reikalauja bendrasis interesas ir yra tinkamai atsižvelgiama į suinteresuotų asmenų teisėtus lūkesčius. Tačiau šios nuostatos tiesiogiai į konstitucinę jurisprudenciją perkeltos nebuvo.

Tuo metu Europos Žmogaus Teisių Teismo įtaka teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymui konstitucinėje jurisprudencijoje iš tiesų pastebimai svaresnė. Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad EŽTT jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra reikšminga ir Lietuvos teisės aiškinimui bei taikymui³²⁶. Teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste šio teismo praktika svarbi tiek, kiek suinteresuotų asmenų teisėti lūkesčiai yra susiję su nuosavybės teisių apsauga, kurią, be kita ko, garantuoja ir Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnis. Tokia padėtis dėsninga, turint omenyje tai, kad konstitucinėje jurisprudencijoje ne kartą stengtasi pabrėžti teisėtų lūkesčių (jų gynimo) ir nuosavybės teisių apsaugos ryšį³²⁷. Paprastai Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, remiantis EŽTT praktika, siekiama apibrėžti atitinkamos teisės, dėl kurios ribojimo inicijuota konstitucinės patikros byla, ryšį su nuosavybės teisių apsauga pagal Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnį arba tokio ryšio stoką³²⁸. Šiuo

³²⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. balandžio 26 d. sprendimas „*Goed Wonen*“, C-376/02, *Rink. p. I-3445*.

³²⁶ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. vasario 6 d. nutarimas.

³²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. liepos 4 d., 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas; 2010 m. birželio 29 d., 2012 m. vasario 6 d. nutarimai.

³²⁸ Tokiu būdu Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad „teisė į senatvės pensiją su teise į nuosavybę yra siejama ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje“ (2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas; 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas); „teisė į socialinio aprūpinimo, *inter alia* motinystės, išmokas patenka į *inter alia* Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio „Nuosavybės apsauga“ apsaugos sritį“ (2012 m. vasario 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 26-1200); „pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką „net ir neteisėtai pastatytas statinys laikytinas statytojo nuosavybe“ (2011 m. sausio 31 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 14-602). Ir atvirkščiai, Konstitucinis Teismas, remdamasis EŽTT praktika, yra konstatavęs, kad „asmuo, kuriam <...> įstatymas nesuteikė teisės reikalauti atkurti nuosavybės teises, nes jis neatitiko pilietybės reikalavimo, neturi teisėtų lūkesčių įgyvendinti nuosavybės teises, kurie galėtų būti laikomi nuosavybe pagal Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį“ (2010 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 153-7836); Taip pat žr. 2003 m. liepos 4 d. nutarimą; 2012 m. vasario 6 d. nutarimą; 2014 m. spalio 30 d. nutarimą. *Teisės aktų registras*, 2014, Nr. 15163.

aspektu EŽTT praktika teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste paprastai pasitelkiama, kaip teismo argumentaciją stiprinantis teisės aiškinimo šaltinis.

Taigi Konstitucinis Teismas, nors ir „uždelstai suvokęs“³²⁹ teisėtų lūkesčių apsaugą, orientuojasi į Europos viešąją teisę. Tokiu būdu teisėtų lūkesčių apsaugos principas palaipsniui yra įtvirtinamas ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucijos, bet ir Europos Žmogaus Teisių Teismo bei Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencijos kontekste.

I.5.1.2. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirtis ir turinio elementai

Nors ir netrukdydamas principinei teisėkūros raidai, teisėtų lūkesčių apsaugos principas iš esmės gali riboti teisės aktų leidėjo laisvę bet kuriuo metu keisti nustatytą teisinį reguliavimą. Pagal oficialiąją konstitucinę jurisprudenciją, konstitucinis teisėtų lūkesčių apsaugos principas – įstatymų leidėją saistantis principas³³⁰, Seimo, kaip įstatymų ir kitų teisės aktų leidėjo, galias ir plačią diskreciją ribojantis veiksnys³³¹. Šiame kontekste svarbu pabrėžti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas įstatymų leidėją ir kitus teisėkūros subjektus saisto tada, kai teisinio reguliavimo pokyčiai yra nepalankūs ir pablogina individų teisinę padėtį³³². Tai yra būtina teisėtų lūkesčių apsaugos principo veikimo prielaida. Kitaip tariant, teisėtų lūkesčių apsaugos principas negarantuoja, kad nustatytas teisinis reguliavimas apskritai nebus koreguojamas. Iš tiesų visuomeniniai santykiai gali būti sureguliuojami kitaip nei anksčiau galiojusiam teisiniame reguliavime ypač tose srityse,

³²⁹ ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 243.

³³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. spalio 10 d., 2003 m. sausio 24 d. nutarimai; 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Teisės aktų registras*, 2014, Nr. 299.

³³¹ Šiuo aspektu, aiškindamas Konstitucijos 5 straipsnio 2 dalį, Konstitucinis Teismas yra ne kartą pažymėjęs, kad Seimas, kaip įstatymų ir kitų teisės aktų leidėjas, yra savarankiškas tiek, kiek jo galių ir plačios diskrecijos neriboja Konstitucija, *inter alia* konstitucinis teisėtų lūkesčių apsaugos principas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 140-5569; 2013 m. liepos 1 d. nutarimas.

³³² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2011 m. vasario 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 20-967; 2010 m. gruodžio 14 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimai.

kuriuose įstatymų leidėjas turi diskreciją³³³. Tačiau teisėtų lūkesčių apsaugos principas draudžia keisti teisinį reguliavimą taip, kad įstatymų leidėjas nesilaikytų priimtų įsipareigojimų ir naujas teisinis reguliavimas nepagrįstai pablogintų asmens teisinę padėtį³³⁴. Atsižvelgus į tai, konstitucinėje jurisprudencijoje ne kartą akcentuota, kad teisėkūros subjektai, keisdami teisinį reguliavimą, yra saistomi labai konkrečių teisėtų lūkesčių apsaugą užtikrinančių reikalavimų. Visų pirma, tai viešosios valdžios institucijų priimtų įsipareigojimų tęstinumo užtikrinimas (teisėtų lūkesčių apsauga *in natura*)³³⁵; prireikus – teisingo kompensavimo mechanizmo įtvirtinimas³³⁶. Prie teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojamų reikalavimų taip pat priskirtinas pereinančių teisės nuostatų priėmimas ar pakankamo *vacatio legis* laikotarpio nustatymas³³⁷.

Minėti reikalavimai labai svarbūs, siekiant įgyvendinti teisėtų lūkesčių apsaugos principui suteiktą paskirtį – užtikrinti asmens pasitikėjimą valstybe ir teise³³⁸. Reikia pastebėti, kad tai nėra vien tik nagrinėjamam konstituciniam principui priskirtas tikslas. Konstitucinis Teismas taip pat ne kartą yra konstatavęs, kad „neužtikrinus asmens teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo, nebūtų užtikrintas asmens pasitikėjimas valstybe ir teise“³³⁹. Kalbant apie visų šių principų paskirtį, taip pat reikia paminėti oficialiojoje konstitucinėje jurisprudencijoje nusistovėjusias doktrines nuostatas, jog šie principai suponuoja:

³³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 62-2283; 2008 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 75-2965; 2008 m. gruodžio 4 d., 2005 m. gegužės 13 d. nutarimai.

³³⁴ Plačiau žr. III.1.1. Pareiža paisyti (laikytis) teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojamų reikalavimų.

³³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. liepos 4 d. nutarimai.

³³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. liepos 4 d., 2005 m. gegužės 13 d., 2010 m. birželio 29 d., 2013 m. liepos 1 d. nutarimai; 2014 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Teisės aktų registras*, 2014, Nr. 20411 ir kt.

³³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas.

³³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. spalio 11 d. nutarimas ir jame nurodyta konstitucinė jurisprudencija.

³³⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 30 d., 2013 m. gegužės 16 d., 2013 m. vasario 15 d. nutarimai.

- valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti asmenų teises, gerbti teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius, vykdyti priimtus įsipareigojimus asmeniui³⁴⁰;

- remiantis šiais principais, asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius įstatymus ar kitus teisės aktus, neprieštaraujančius Konstitucijai, įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos; teisinį reguliavimą galima keisti tik laikantis iš anksto nustatytos tvarkos; teisinio reguliavimo pataisomis negalima paneigti asmens teisėtų interesų ir teisėtų lūkesčių³⁴¹.

Įvertinus tapačią minėtų teisės principų paskirtį, iš pažiūros dėsningai gali būti keliamas klausimas, ar teisėtų lūkesčių apsaugos principas konstitucinėje jurisprudencijoje yra taikomas kaip savarankiškas (atskiras) konstitucinis principas. Juolab atsižvelgus į tai, kad Konstitucinio Teismo nutarimų rezoliucijose ginčijamo teisinio reguliavimo prieštaravimas teisėtų lūkesčių apsaugos principui *expressis verbis* buvo konstatuotas tik vieną kartą³⁴². Nepaisant to, kad ginčijamo teisinio reguliavimo atitiktis tiriamą teisėtų lūkesčių apsaugos principui, Konstitucinis Teismas paprastai pareiškėjams abejonių sukėlusio teisinio reguliavimo prieštaravimą konstatuoja konstituciniam teisinės valstybės principui³⁴³. Šiuo aspektu A. Kargaudienė daro išvadą, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas konstitucinėje jurisprudencijoje yra daugiau deklaruojamojo pobūdžio, nes Konstitucinio Teismo sprendimuose susiduriama su teisėtų lūkesčių apsaugos principo, ne kaip atskiro konstitucinio principo, bet kaip sudedamosios konstitucinių principų dalies, kuri taikytina modernios demokratinės visuomenės

³⁴⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. liepos 1 d., 2013 m. gegužės 30 d., 2012 m. vasario 6 d., 2011 m. gruodžio 22 d., 2010 m. birželio 29 d. nutarimai, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

³⁴¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 30 d., 2013 m. gegužės 16 d., 2013 m. vasario 15 d. nutarimai.

³⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas.

³⁴³ Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas dar 2003 m. liepos 4 d. nutarime yra nurodęs, kad „teisėtų lūkesčių apsauga yra teisinės valstybės principo elementas. Taigi ginčijama Įstatymo 11 straipsnio 2 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija) nuostata prieštarauja konstituciniam teisinės valstybės principui.“

konstituciniuose teisiniuose santykiuose, samprata³⁴⁴. Iš tiesų, reikia sutikti, kad tikslų šių principų turinį ir jų kaitą dėl glaudžios įvardintų teisinės valstybės principo elementų sąsajos konstitucinėje jurisprudencijoje nustatyti nėra lengva ir šiuo klausimu pagrįstai gali būti išreiškiama tam tikra kritika³⁴⁵. Kita vertus, vien ši aplinkybė nėra pakankamas pagrindas kvestionuoti teisėtų lūkesčių apsaugos principo savarankiškumą (atskirumą). Pastaroji aplinkybė plačiai pripažįstama Lietuvos teisės moksle³⁴⁶. Pavyzdžiui, E. Kūris pažymi, kad koordinacinis teisinės valstybės konstitucinis principas aprėpia, integruoja daug tarp savęs susijusių „atskirų“ konstitucinių principų³⁴⁷. Į šių – atskirų – principų sąrašą E. Kūris įtraukia ir teisėtų lūkesčių apsaugos principą³⁴⁸.

Reikia pažymėti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo tapatinimas labiau būdingas ankstyvajai (2002–2005 m.) teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo konstitucinėje jurisprudencijoje praktikai. Šio laikotarpio Konstitucinio Teismo nutarimuose tirtu teisinio reguliavimo prieštaravimai neretai buvo konstatuojami visiems trims teisinės valstybės elementams³⁴⁹ ir jų atskirti teismas pernelyg nesistengė. Kita vertus, palaiptiesiems Konstitucinio Teismo nutarimų motyvuose daugėja argumentų, susijusių vien su teisėtų lūkesčių apsauga. Tai, visų pirma, teismo argumentacija, kurioje tiesiogiai nurodoma, ar suinteresuoti asmenys turėjo teisėtų lūkesčių³⁵⁰, ir, antra, Konstitucinio Teismo nutarimų nuostatos, kuriose teismas *expressis verbis* nurodo, ar buvo pažeisti asmenų teisėti lūkesčiai³⁵¹. Ši

³⁴⁴ KARGAUDIENĖ, A. Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas, p. 132.

³⁴⁵ Žr., pvz., ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, S. Teisinio saugumo principas <...>, p. 139–140.

³⁴⁶ ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p.236–255; JARAŠIŪNAS, E. Konstitucinė kontrolė <...>, p. 182.

³⁴⁷ KŪRIS, E. Koordinaciniai <...>, p. 42, 47.

³⁴⁸ Ten pat, p. 45.

³⁴⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas: „Tokiomis įstatymo nuostatomis reguliuojant senatvės pensijų santykius nepaisoma teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo principų. Taip yra pažeidžiamas konstitucinis teisinės valstybės principas.“; 2003 m. sausio 24 d. nutarimas: „Taigi ginčijamomis nuostatomis nepaisoma konstitucinio teisinės valstybės principo, suponuojančio teisinį tikrumą, stabilumą, teisėtų lūkesčių apsaugą.“; taip pat žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. kovo 17 d. nutarimas; 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 152-5605.

³⁵⁰ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. kovo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 25-1222; 2012 m. birželio 29 d., 2012 m. spalio 11 d., 2013 m. lapkričio 20 d. nutarimai.

³⁵¹ Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 2013 m. gegužės 16 d. nutarime konstatavo, kad „įstatymų leidėjas, nustatęs mažesnius naujai skiriamų motinystės (tėvystės) pašalpų dydžius, kartu nustatydamas

Konstitucinio Teismo nutarimų argumentacija yra pakankamas pagrindas analizei, kokius konkrečius reikalavimus ir kokiomis aplinkybėmis suponuoja konstitucinis teisėtų lūkesčių apsaugos principas. Tokiu būdu ir pagrįsti teiginiui, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas konstitucinėje jurisprudencijoje taikomas kaip atskiras konstitucinis teisės principas.

Kita vertus, šiame etape gali būti diskutuojama, ar konstitucinis teisėtų lūkesčių apsaugos principas neturėtų būti tiesiogiai nurodomas Konstitucinio Teismo nutarimų rezoliucijose. Minėta, kad toks atvejis teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo istorijoje buvo vienintelis – konstatavus atitinkamų Medžioklės įstatymo nuostatų prieštaravimą *inter alia* konstituciniam teisėtų lūkesčių apsaugos principui 2005 m. gegužės 13 d. nutarime. Šį probleminį aspektą pirmasis iškėlė E. Šileikis, pažymėdamas, kad teisėtų lūkesčių principas tam tikrose konstitucinės justicijos bylose, bent jau susijusiose su atlyginimų ir pensijų mažinimu, vertas būti tiesiogiai paminėtas Konstitucinio Teismo rezoliucijose. E. Šileikis nurodo ir du galimus tokio paminėjimo variantus: vietoj tradiciškai vartojamų žodžių „prieštarauja teisinės valstybės principui“ arba prieš tuos žodžius³⁵². Šiame kontekste reikia pažymėti, kad Konstitucinis Teismas teisinio reguliavimo prieštaravimo Konstitucijai formulavimo ypatumus yra paaškinęs dar 2003 m. liepos 4 d. nutarime. Konstitucinis Teismas nurodė: „Minėta, kad teisėtų lūkesčių apsauga yra teisinės valstybės principo elementas. Taigi ginčijama Įstatymo <...> nuostata prieštarauja konstituciniam teisinės valstybės principui“. Apžvelgiamu klausimu fundamentalios problematikos, matyt, nėra tais atvejais, kai Konstitucinio Teismo nutarimų motyvacijoje yra aiškiai konstatuojama, kad (ne)pažeistas konstitucinis teisėtų lūkesčių apsaugos principas. Minėta, kad tokios teismo praktikos pamažu gausėja. Kita vertus, konstitucinio teisėtų

pakankamą laikotarpį nuo įstatymo įsigaliojimo iki jo taikymo pradžios, nenukrypo nuo konstitucinio reikalavimo numatyti tinkamą *vacatio legis*, nesudarė prielaidų paneigti asmenų teisėtų lūkesčių“. Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 29 d. nutarime konstatuota, kad „ginčijamu teisiniu reguliavimu „nepažeistas iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantis teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvas“; Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarime pripažinta, kad atitinkamos Medžioklės įstatymo nuostatos prieštarauja konstituciniam teisėtų lūkesčių apsaugos principui. Šiuo klausimu taip pat žr. 2007 m. lapkričio 22 d., 2006 m. gegužės 12 d., 2009 m. rugsėjo 2 d., 2014 m. spalio 30 d. nutarimai.

³⁵² ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 254.

lūkesčių apsaugos principo paminėjimas Konstitucinio Teismo nutarimų rezoliucijose būtų vertinamas kaip pozityvus ir lauktas žingsnis, nes atspindėtų intensyvų šio principo taikymo konstitucinėje jurisprudencijoje pobūdį. Bet kuriuo atveju, apibendrinant, šiame tyrimo etape³⁵³ pakanka pasakyti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra atskiras ir fundamentalus (ne deklaratyvus) konstitucinės patikros kriterijus, turintis savitą paskirtį bei konkrečius turinio elementus. Pastaruosius verta apžvelgti išsamiau.

Teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinį konstitucinėje jurisprudencijoje sudaro du elementai – valstybės prisiimti įsipareigojimai ir įgytų teisių apsauga. Šis nagrinėjamo konstitucinio principo turinys pirmą kartą buvo suformuluotas Konstitucinio Teismo 2001 m. gruodžio 18 d. nutarime. Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas įvardijo, kad: *pirma*, teisėtų lūkesčių apsaugos principas siejasi su visų valstybės institucijų pareiga laikytis prisiimtų įsipareigojimų; *antra*, šis principas taip pat reiškia įgytų teisių apsaugą, t. y. asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius teisės aktus įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos.

Įsipareigojimus įstatymų leidėjas paprastai prisiima nustatęs tam tikrą teisinį reguliavimą. Šiuo aspektu ne kartą konstatuota, kad valstybei tenka pareiga vykdyti tuos turtinio pobūdžio įsipareigojimus, kuriuos ji prisiėmė įstatymu³⁵⁴. Šiame kontekste reikia pastebėti, kad valstybės įsipareigojimų elementas konstitucinėje jurisprudencijoje aiškinamas plačiai. Nors pagal bendrąją taisyklę, saugomi ir ginami tik tokie teisėti lūkesčiai, kurie kyla iš Konstitucijai neprieštaraujančių teisės aktų³⁵⁵, ypatingais atvejais gali būti saugomi ir tokie lūkesčiai, kurie kyla iš teisės aktų, vėliau pripažintų

³⁵³ Teisinio saugumo, teisinio tikrumo principų bei įgytų teisių apsaugos, *lex retro non agit* principų santykis su teisėtų lūkesčių apsaugos principu išsamiai nagrinėjamas pirmajame, o konkretūs šio principo suponuojami reikalavimai – ketvirtajame disertacijos tiriamosios-dėstomosios dalies skyriuose.

³⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas.

³⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. kovo 4 d. nutarimas: Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinį papildė nuostata, kad „pagal Konstituciją yra saugomi ir ginami ne visi iš bet kurio įstatymo ar kito teisės akto kylantys lūkesčiai, bet tik tie, kurie kyla iš pačios Konstitucijos ar iš įstatymų bei kitų teisės aktų, neprieštaraujančių Konstitucijai. Tik tokie lūkesčiai gali būti laikomi teisėtais, tik tokie teisėti lūkesčiai yra saugomi ir ginami Konstitucijos.“

prieštaraujančiais Konstitucijai ir (ar) įstatymams³⁵⁶. Atsižvelgus į tai, galima daryti išvadą, jog tam tikrais atvejais konstitucinėje jurisprudencijoje yra pripažįstama teisėtų lūkesčių *contra legem* apsauga. Šiuo aspektu konstitucinė asmens teisėtų lūkesčių apsauga aiškintina neatsiejamai nuo Konstitucijoje įtvirtinto teisingumo principo bei būtinybės užtikrinti Konstitucijoje įtvirtintų, jos ginamų ir saugomų vertybių pusiausvyrą³⁵⁷.

Kita vertus, tai, kad valstybė tam tikru laiku nustatydamą atitinkamą teisinį reguliavimą prisiima įsipareigojimus privačių asmenų atžvilgiu, nereiškia, jog galiojantis teisinis reguliavimas apskritai negali būti keičiamas. Tokia nuostata konstitucinėje jurisprudencijoje buvo suformuota gana anksti. Konstitucinis Teismas, įtvirtinęs, kad teisinio reguliavimo pataisomis negalima paneigti asmens teisėtų lūkesčių, vėliau patikslino, kad teisėtų lūkesčių apsauga nereiškia, jog teisinis reguliavimas apskritai negali būti keičiamas. Šiuo klausimu 2003 m. liepos 4 d. nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad „konstitucinė įgytų teisių ir teisėtų lūkesčių apsauga nereiškia, jog įstatymu nustatyta pensinio aprūpinimo sistema negali būti pertvarkoma“³⁵⁸. Kartu šiame nutarime pirmą kartą nurodyta, kaip turėtų būti užtikrinama teisėtų lūkesčių apsauga, įstatymų leidėjui nusprendus pertvarkyti teisinį reguliavimą atitinkamoje srityje. Konstitucinis Teismas šiuo aspektu pabrėžė, kad pertvarkant tam tikrą sistemą būtina laikytis Konstitucijos ir, prireikus, nustatyti teisingą praradimų kompensavimo mechanizmą ir / ar numatyti pereinamąjį laikotarpį, per kurį suinteresuoti asmenys galėtų pasirengti pakeitimams. Reikalavimai, prireikus, nustatyti teisingą praradimų kompensavimo mechanizmą ir pakankamą pereinamąjį laikotarpį, 2013 m. buvo papildyti doktrininėmis nuostatomis dėl *vacatio legis* svarbos³⁵⁹.

Analizuojant valstybės įsipareigojimų elementą, reikia pabrėžti ir tai, kad šie įsipareigojimai viešosios valdžios institucijas saisto ir valstybėje susidarius

³⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas.

³⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d., 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimai.

³⁵⁸ Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. gruodžio 3 d., 2008 m. gruodžio 24 d., 2009 m. rugsėjo 2 d., 2010 m. birželio 29 d., 2010 m. gruodžio 14 d. nutarimai.

³⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. vasario 15 d. nutarimas.

ypatingai padėčiai. Vis dėlto teisėtų lūkesčių apsauga šiuo laikotarpiu gali būti užtikrinama kitais būdais nei iki tol. Šiuo klausimu teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymui reikšmingos įtakos turėjo oficialiojoje konstitucinėje jurisprudencijoje suformuota nuostata, kad išimtiniais atvejais, valstybėje susidarius ypatingai situacijai, įstatymų leidėjas gali koreguoti teisinį reguliavimą, t. y. tam tikras poveikis suinteresuotų asmenų teisėtiems lūkesčiams leistinas. Šios nuostatos taikymo teisėtų lūkesčių apsaugos srityje pradžia sietina su Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimu. Konstitucinis Teismas, sprenddamas, ar valstybinių socialinio draudimo pensijų gavėjams, turintiems draudžiamųjų pajamų, teisėtai mažinamas pensijos dydis, pažymėjo, kad „valstybėje gali susidaryti tokia ypatinga situacija (ekonominė krizė, gaivalinė nelaimė ir pan.), kai neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti. Tokiais išimtiniais atvejais pensijų santykių teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, taip pat ir mažinant senatvės pensijas tokiu mastu, koku būtina užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes. Sumažintos senatvės pensijos gali būti mokamos tik laikinai, t. y. tik tol, kol valstybėje yra susidariusi ypatinga situacija.“. Konstitucinis Teismas taip pat atkreipė dėmesį, kad net ir tokiais išimtiniais atvejais senatvės pensijos negali būti mažinamos pažeidžiant Konstitucijoje įtvirtintą pusiausvyrą tarp asmens ir visuomenės interesų; senatvės pensijų mažinimas turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą. Vėlesnėje Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje minėtos nuostatos buvo itin reikšmingos, sprendžiant, kaip turėtų būti įgyvendinami valstybės įsipareigojimai susiklosčius 2008 m. sunkiai valstybės finansinei ir ekonominei padėčiai³⁶⁰.

Antrasis teisėtų lūkesčių apsaugos elementas – įgytų teisių apsauga – gali būti laikomas nagrinėjamos doktrinos savitumą konstitucinėje jurisprudencijoje atspindinčiu aspektu. Konstitucinėje jurisprudencijoje nuosekliai akcentuojama, kad teisėtų lūkesčių apsauga reiškia įgytų teisių apsaugą. Tuo

³⁶⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 148-6632; 2012 m. birželio 29 d., 2013 m. kovo 5 d., 2013 m. liepos 1 d., 2014 m. gruodžio 22 d. nutarimai, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

metu „laukiamų“ subjektinių teisių (teisių, kurias tikimasi įgyti ateityje) apsauga į apžvelgiamos doktrinos taikymo sritį formaliai nepatenka. Nors teisės moksle atkreipiamas dėmesys, jog teisėtų lūkesčių apsauga ir įgytų teisių apsauga yra skirtingos teisinės kategorijos³⁶¹, Konstitucinis Teismas nuosekliai laikosi pozicijos, jog įgytos teisės yra vienas iš teisėtų lūkesčių apsaugos principo elementų³⁶². Reikia pripažinti, kad pastarasis (įgytų teisių) aspektas yra teisėtų lūkesčių apsaugos taikymą konstitucinėje jurisprudencijoje ribojantis kriterijus. Atsižvelgus į tai, kad ypatingais atvejais konstitucinėje jurisprudencijoje pripažįstama ir tokių teisės lūkesčių, kurie prieštarauja teisei, apsauga, teisminis pasyvumas teisėtų lūkesčių apsaugos doktriną plėtoti, peržengiant įgytų teisių apsaugos ribas, vertintinas, kaip tam tikro nuoseklumo, vystant nagrinėjamą doktriną, stokojanti pozicija.

Reziumuojant reikia pažymėti, kad oficialiojoje konstitucinėje jurisprudencijoje buvo patvirtintas universalus teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojamų reikalavimų įstatymų leidėjui bei kitiems teisėkūros subjektams pobūdis. Nors konstitucinis teisėtų lūkesčių apsaugos principas nėra absoliutus, faktiškai jis yra vienas svarbiausių konstitucinės patikros kriterijų, *inter alia* svarbus teisinių vertybių pusiausvyros nustatymo aspektas. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas, būdamas neatsiejamas teisinės valstybės principo elementas, užtikrina teisinį stabilumą, reiškiantį valstybės įsipareigojimų tęstinumą. Kita vertus, ne mažiau svarbu nurodyti ir kitą nagrinėjamo konstitucinio imperatyvo taikymo ypatumą, susijusį su teisės ir jos aiškinimo dinamiškumu. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas neužkerta kelio teisinio reguliavimo pakeitimams, prireikus reaguoti į pasikeitusias socialines bei ekonomines sąlygas. Be to, remiantis nagrinėjamu principu, gali būti saugomos ir ginamos asmenų teisės, kurių turėjimas ir naudojimas negali būti pagrindžiamas galiojančiu teisiniu reguliavimu. Abu šie iš pažiūros nelengvai suderinami tikslai subtiliai išreiškia teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo konstitucinėje jurisprudencijoje fundamentalumą.

³⁶¹ AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. Les principes <...>, p. 485; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1132; THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 45–46.

³⁶² Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas.

I.5.2. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas administracinių teismų praktikoje

2002 m. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo pradėta formuoti teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina³⁶³ administracinių teismų praktikoje vis dar yra gana fragmentiška. Akcentuojama konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluota teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirtis arba pažymimi atskiri teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo aspektai, kurie siejami su konkrečiomis kiekvienos bylos aplinkybėmis. Vis dėlto LVAT priimti sprendimai nagrinėjamoje srityje, nors ir nėra tapę nuoseklia doktrina, yra pakankama medžiaga, kad būtų išskirti pagrindiniai nagrinėjamo imperatyvo formavimosi bei taikymo viešojoje teisėje dėsningumai³⁶⁴.

I.5.2.1. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo istorinė raida

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas pripažįstamas vienu iš esminių Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementų, kurio paskirtis laiduoti asmens pasitikėjimą savo valstybe ir teise³⁶⁵. Šio teismo jurisprudencijoje ne kartą tiek

³⁶³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2002 m. sausio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-291/2002.

³⁶⁴ Šioje dalyje pagrindinis dėmesys yra skiriamas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymui individualių administracinių sprendimų teisėtumo patikros srityje. Pastebėtina, kad LVAT praktika dėl norminių administracinių aktų teisėtumo kol kas yra labai negausi ir didžiąja dalimi remiasi konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluotu nagrinėjamo imperatyvo aiškinimu. LVAT praktikoje, sprendžiant norminio administracinio akto teisėtumo klausimą, teisėti lūkesčiai pirmą kartą paminėti 2004 m. pabaigoje (Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. gruodžio 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A1-933/2004). Tačiau teisėtų lūkesčių apsaugos principo, kaip šios patikros kriterijaus, reikšmė patvirtinta tik 2013 m. Administracinėje byloje Nr. I442-14/2013 išplėstinė teisėjų kolegija nustatė, kad švietimo ministro įsakymas įtvirtino tokią situaciją, jog aukštųjų mokyklų realieji ištekčiai vertinami pagal duomenis, kurių atsiradimo metu dar nebuvo nustatyti jų vertinimo pagrindai. Išplėstinės teisėjų kolegijos vertinimu, tokiu reguliavimu buvo pažeidžiami aukštųjų mokyklų teisėti interesai ir teisėti lūkesčiai, joms nesudaroma galimybė žinoti, ko iš jų reikalauja teisė, kad galėtų savo elgesį orientuoti pagal teisės reikalavimus (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. lapkričio 11 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I442-14/2013).

³⁶⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. birželio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A3-510/2004; taip pat žr. 2011 m. gegužės 12 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A62-677/2011.

implicitiškai³⁶⁶, tiek ekspresyviai buvo remiamasi konstitucine jurisprudencija, įtvirtinančia teisėtų lūkesčių apsaugos principą kaip sudėtinę teisinės valstybės principo dalį³⁶⁷. Ši pozicija administracinių teismų praktikoje yra nusistovėjusi ir dominuojanti, todėl nuorodos į kitus teisinius imperatyvus, su kuriais gali būti siejama teisėtų lūkesčių apsauga, yra labiau atsitiktinės. Pavyzdžiui, iš ankstyvosios LVAT praktikos galima pastebėti, kad teismas, taikydamas teisėtų lūkesčių apsaugos principą, nors ir fragmentiškai, šio principo paskirtį susiedavo su būtinybe užtikrinti pasitikėjimą valstybės institucijomis³⁶⁸. Tokia pati nuostata galioja ir dėl teisėtų lūkesčių apsaugos principo sąsajų su gero administravimo principu – jos administracinių teismų praktikoje ypač retos³⁶⁹. Taigi pamažu administracinių teismų praktika asimiliavo konstitucinės jurisprudencijos nuostatas ir išsamesnių bandymų šių teismų praktikoje paaiškinti nagrinėjamo principo kilmę ir paskirtį nebuvo.

Nors LVAT praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos formavimasis buvo laipsniškas procesas, pirmasis bandymas įtvirtinti teisėtų lūkesčių apsaugos principą vyko stebėtinai sklandžiai ir buvo netgi labai turiningas. Pirmosios nuorodos į teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymą padarytos 2002 m. administracinėje byloje Nr. A11-291/2002³⁷⁰ ir šioje byloje priimtu sprendimu pirmiausia buvo siekiama užtikrinti individualių asmens teisių apsaugą. Reikia pastebėti, kad LVAT šioje nutartyje tik užsiminė apie su asmens subjektinėmis teisėmis sietinus lūkesčius³⁷¹ (atkreiptinas dėmesys, kad

³⁶⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. rugsėjo 6 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A858-1056/2010; 2007 m. spalio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-820/2007; 2005 m. rugsėjo 21 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A10-1074/2005.

³⁶⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. birželio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A3-510/2004; 2011 m. gegužės 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-677/2011 ir kt.

³⁶⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A7-874/2005; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2004 m. liepos 2 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A5-367/2004.

³⁶⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. spalio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-134/2012.

³⁷⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2002 m. sausio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-291/2002.

³⁷¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2002 m. sausio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-291/2002: „Nurodytų teisių bei su jų turėjimu sietinų lūkesčių netekimas ir pareiškėjų nepatogumai, išgyvenimai, kurių buvimą savaime apsprendžia ilgas civilinės bylos nagrinėjimas, yra pakankamas pagrindas konstatuoti, kad pareiškėjai patyrė moralinę žalą“.

net ne teisinius ar teisėtus, o tiesiog lūkesčius³⁷²), tačiau teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo požiūriu daug svarbesnis apžvelgiamo ginčo teisinis kontekstas, kurį verta aptarti detaliau. Nagrinėjamu atveju pareiškėjai kreipėsi į teismą, prašydami atlyginti dėl savivaldybės veiksmų kilusią žalą. Pareiškėjai paaiškino, kad Vilniaus miesto valdyba 1993 m. priėmė sprendimus, kuriais leido jiems savo lėšomis projektuoti sandėliukus, rekonstruojant kiemo ūkinį pastatą. Atitinkamai, šių sprendimų pagrindu jie į pastato remontą investavo savo lėšas. Tačiau praėjus dvejiems metams Vilniaus miesto valdyba kreipėsi į teismą, prašydama panaikinti savo pačios priimtus sprendimus. 2000 m. minėti sprendimai teismine tvarka buvo panaikinti, o pareiškėjai įpareigoti perduoti ginčo ūkinį pastatą Vilniaus miesto savivaldybei³⁷³. Šiomis aplinkybėmis LVAT pripažino, kad pareiškėjų teisių ir su jomis siejamų lūkesčių nepaisymas yra pagrindas atlyginti jų patirtą neturtinę žalą.

Kaip matyti iš šio ginčo aplinkybių, teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas pirmą kartą LVAT praktikoje kilo sprendžiant administracinių sprendimų atšaukimo problemą. Šis klausimas teisės moksle yra pripažįstamas klasikine teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo sritimi³⁷⁴. Reikia akcentuoti ir tai, kad šios nutarties nuostatose asmens lūkesčiai apdairiai susieti su asmens subjektinėmis teisėmis, taip akcentuojant, kad teisėti lūkesčiai nėra savarankiška teisinė kategorija. Dar daugiau – administraciniai sprendimai, kuriais pareiškėjai grindė savo teisėtus lūkesčius, buvo panaikinti kaip neteisėti, tačiau ši aplinkybė neužkirto kelio taikyti kompensacinę teisėtų lūkesčių apsaugą – atlyginti privačių asmenų patirtą žalą dėl to, kad jie pasikliovė savivaldybės priimtais sprendimais. Vadinasi, nuo paties pirmojo bandymo įtvirtinti teisėtų lūkesčių apsaugos principą galima kalbėti netgi apie tam tikrą teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* pripažinimą.

³⁷² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje sąvoka *teisėti lūkesčiai* pirmą kartą įtvirtinta *expressis verbis* dar tais pačiais metais administracinėje byloje Nr. A2-266/2002. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2002 m. balandžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A2-266/2002.

³⁷³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2000 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-993.

³⁷⁴ FRENZ, W. *Handbuch Europarecht – Band 4: Europäische Grundrechte*. Berlin – Heidelberg: Springer, 2009, p. 894; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 942, 979.

Šiame kontekste taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad pirmasis nagrinėjamos doktrinos paminėjimas LVAT praktikoje buvo santykinai savarankiškas. Teisėtų lūkesčių apsaugos principu ginčo šalys šioje byloje nesirėmė. Galima pastebėti, kad neatidėliotinas ginčo šalių poreikis taikyti teisėtų lūkesčių apsaugos principą iki apžvelgiamos nutarties administracinių teismų praktikoje apskritai nebuvo iškilęs. Iki 2002 m. teisėtų lūkesčių apsaugos principu ginčo šalys bandė remtis tik vieną kartą, nurodydamos, kad šis imperatyvas yra privalomas civilinėje teisėje galiojantis principas³⁷⁵. Be to, teisėtų lūkesčių apsaugos principo pradžia LVAT priimtoje nutartyje tiesiogiai nebuvo siejama nei su vos prieš vienerius metus teisėtų lūkesčių apsaugos principą įtvirtinusia konstitucine jurisprudencija³⁷⁶, nei su supranacionaline teise³⁷⁷. Be jokios abejonės, teisėtų lūkesčių apsaugos principas nesiformavo teisiniame vakuume, tačiau minėtų teismų jurisprudencijos įtaka ir reikšmė gali būti patvirtinta tik implicitiškai³⁷⁸. Šiuo aspektu reikia pažymėti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos pradžios LVAT praktikoje kontekstas šiek tiek artimesnis EŽTT praktikai, kurioje nagrinėjamos doktrinos pradžia siejama su suinteresuotų asmenų investicine veikla ir nuosavybės teisių apsauga³⁷⁹.

³⁷⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2001 m. gruodžio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A3-1035/2001.

³⁷⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. liepos 12 d. nutarimas. Pastebėtina, kad pirmą kartą LVAT praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas susietas su aktualia konstitucine jurisprudencija LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos 2003 m. balandžio 25 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. A4-110/2003, sprendžiant pensinio aprūpinimo srityje kilusį ginčą. Vis dėlto patį pirmąjį kartą teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvas taikytas kitoje srityje nei tose, dėl kurių inicijuotos konstitucinės justicijos bylos.

³⁷⁷ Implicitiškai teisėtų lūkesčių apsaugos principo aiškinimą susieti su Europos Sąjungos teise galima nuo 2004 m. LVAT išplėstinė teisėjų kolegija 2004 m. liepos 2 d. sprendime administracinėje byloje Nr. A5-367/2004 konstatavo, kad „konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja būtinumą teisės normas formuluoti aiškiai ir nedviprasmiškai, ginti teise besiremiantį suinteresuotų asmenų pasitikėjimą (teisėtus lūkesčius)“. Reikia pastebėti, kad būtent Europos Sąjungos teisėje teisėtų lūkesčių apsaugos principas pirmiausia dėl vertimų ypatumų buvo įvardytas „pasitikėjimo apsauga“. Šiuo klausimu žr. RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 214; USHER, J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*. Vilnius: Naujoji Rosma, 2001, p. 65.

³⁷⁸ Apžvelgiamas sprendimas buvo priimtas, sprendžiant ginčą dėl naudojimosi nekilnojamuoju turtu. Tuo metu, reikia priminti, teisėtų lūkesčių apsaugos principo pradžia konstitucinėje jurisprudencijoje yra siejama su teisingo apmokėjimo už darbą klausimais (Konstitucinis Teismas. 2001 m. liepos 12 d., 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimai). Atitinkamai, ESTT praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas pirmiausia kilo sprendžiant ginčus dėl Sąjungos pareigūnų statuso (1957 m. liepos 12 d. sprendimas *Algera ir kt. prieš Bendrąją Asamblėją*, 7/56, Rink. p. 39.).

³⁷⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. vasario 18 d. sprendimo *Fredin prieš Švediją* (Nr. 1), pareiškimo Nr. 12033/86, Series A no. 192, 54 p.; 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas *Pine Valley Developments Ltd ir kiti prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222, 51 p.

Vėlesnėje Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje Europos supranacionalinių teismų įtaka teisėtų lūkesčių apsaugos formavimuisi nacionalinėje teisėje pastebimai žymesnė. Kaip ir konstitucinėje jurisprudencijoje, EŽTT sprendimai tapo reikšmingu teisės aiškinimo šaltiniu, sprendžiant nuosavybės teisių ribojimų klausimus³⁸⁰, ypač nuosavybės teisių atkūrimo srityje³⁸¹. Šiuo aspektu reikia pastebėti, kad nacionaliniai teismai vis dar stiebiasi link gana aukšto EŽTT formuojamo teisėtų lūkesčių ir žmogaus teisių apsaugos standarto³⁸².

Kita vertus, Europos Sąjungos teisės įtaka, taikant teisėtų lūkesčių apsaugos principą nacionalinių administracinių teismų praktikoje, nėra išskirtinė. Europos Sąjungos teisėje formuojamu teisėtų lūkesčių apsaugos principo aiškinimu Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas paprastai remiasi tik tose srityse, kurioms ir taip būdingas intensyvesnis Europos Sąjungos teisinis reguliavimas, pavyzdžiui, mokesčių³⁸³ ar konkurencijos³⁸⁴ srityse. Be to, į nacionalinių teismų praktiką iki šiol nei tiesiogiai, nei implicitiškai nebuvo inkorporuotos ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo nagrinėjamoje srityje formuojamos doktrininės nuostatos. Priešingai, galima pastebėti tam tikrus pozicijų skirtingumus, nacionalinėje teisėje užtikrinant palankesnę individualių teisių apsaugos režimą³⁸⁵.

³⁸⁰ Žr., pvz., Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5-878/2005; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013.

³⁸¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-2758/2012; 2010 m. balandžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-623/2010; 2010 m. rugpjūčio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1095/2010; 2010 m. rugpjūčio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1015/2010; 2010 m. gegužės 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-859/2010 ir kt.

³⁸² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 21 d. sprendimas *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 34911/06*; 2014 m. spalio 14 d. sprendimas *Paplauskienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 31102/06*.

³⁸³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. liepos 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A444-2863/2011.

³⁸⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A520-634/2013; 2012 m. gegužės 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1301/2012.

³⁸⁵ Šie pozicijų skirtumai iš esmės susiję su nacionalinėje teisėje mažiau griežtu suinteresuotiems asmenims taikomu tinkamo elgesio standartu bei platesnės apimties teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* pripažinimu.

I.5.2.2. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirtis ir funkcijos

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas nuosekliai buvo vystomas kaip universalus, bendrasis teisės principas³⁸⁶. Šio teismo praktikoje taip pat akcentuojamas nagrinėjamo principo konstitucinis pobūdis³⁸⁷. Tam tikrais atvejais nurodoma, jog teisėtų lūkesčių apsauga – viešojo administravimo principas³⁸⁸, reikalaujantis, kad viešojo administravimo subjektai būtų nuoseklūs priimdami administracinius aktus tam, kad būtų išsaugomas pasitikėjimas jais³⁸⁹. Iš atliktos teismų praktikos analizės matyti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas, kaip universalus individualių teisės aktų patikros kriterijus, administracinių teismų praktikoje įgijo dvejopą paskirtį. Viena vertus, juo siekiama užtikrinti susiklosčiusios padėties stabilumą bei užkirsti kelią teisiniams netikėtumams³⁹⁰. Ši nagrinėjamo imperatyvo paskirtis akivaizdžiausia kalbant apie ginčus, kilusius nuosavybės teisių atkūrimo srityje, kurioje būtina derinti viešąjį ir privačius interesus. LVAT šio pobūdžio bylose ne kartą yra pažymėjęs, jog toks stabilumas nebūtų užtikrintas, jei teisinių santykių subjektai neribotą laiką negalėtų būti tikri, ar dėl jų atžvilgiu priimtų administracinių aktų nebus inicijuojamas viešojo intereso gynimo procesas

³⁸⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. sausio 14 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A11-29/2003; taip pat žr. 2004 m. sausio 12 d. nutartį administracinėje byloje Nr. P1-12/2004; 2004 m. sausio 23 d. nutartį administracinėje byloje Nr. P1-13/2004; 2004 m. sausio 26 d. nutartį administracinėje byloje Nr. P1-14/2004; 2004 m. vasario 20 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A1-362/2004; 2012 m. kovo 2 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A520-79/2012.

³⁸⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. liepos 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A4-631/2003; 2005 m. spalio 29 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A469-1622/2005; 2007 m. kovo 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-308/2007; 2009 m. balandžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-111/2009; 2011 m. gegužės 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A822-2138/2011; 2010 m. rugpjūčio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1021/2010; taip pat žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. spalio 28 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A520-330/2013; 2012 m. liepos 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A602-200/2012.

³⁸⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. gruodžio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-1188/2007.

³⁸⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A7-874/2005.

³⁹⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-1979/2008; 2012 m. sausio 30 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A261-65/2012.

teisme³⁹¹. Kita vertus, teisėtų lūkesčių apsaugos principas skirtas užtikrinti teisės lankstumą tais atvejais, kai formalus teisės normų taikymas reikštų teisingumo principo pažeidimą. Šią nagrinėjamo principo paskirtį bene geriausiai iliustruoja teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem*³⁹² ir teisės spragų pildymo³⁹³ atvejai.

Šiame kontekste taip pat verta pažymėti, kam nagrinėjama doktrina nėra skirta. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas negali užtikrinti, jog bus laikomasi visų teisės aktų reikalavimų. Taip aiškinant nagrinėjamo imperatyvo paskirtį, iš jo atimamas bet koks konkretus turinys ir praktinė reikšmė. Apie tam tikrą procedūrinės teisėtų lūkesčių apsaugos principo sampratos formavimosi pradžią galima kalbėti siejant ją su LVAT 2004 m. vasario 20 d. nutartimi administracinėje byloje Nr. A3-213/2004³⁹⁴. Šią bylą nagrinėjusi teisėjų kolegija konstatavo, kad valstybinei mokesčių inspekcijai pareiškėjos skundą priėmus nagrinėti visa apimtimi, pareiškėja turėjo pagrįstų lūkesčių, kad jos skundas bus išnagrinėtas visas. Dar daugiau – administracinių teismų praktikoje tam tikrais atvejais konstatuojama, jog suinteresuoti asmenys turi teisėtų lūkesčių, kad tam tikra teisės aktų nuostata jiems bus taikoma³⁹⁵. Arba netgi dar plačiau – „teisinėje valstybėje yra ginami visų asmenų teisėti

³⁹¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 27 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A502-2499/2011; 2003 m. balandžio 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A2-399/2003. Pastebėtina, jog ši nagrinėjamo imperatyvo paskirtis negali būti suabsoliutinama. LVAT praktikoje gana anksti konstatuota ir tai, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas nereiškia, jog susiklosčiusi padėtis nekis. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. spalio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A7-720/2004.

³⁹² Išsamiau žr. III.3.4. Teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*.

³⁹³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. birželio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-726/2005; 2008 m. gegužės 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A39-3/2008; 2011 m. birželio 23 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A261-2249/2011; 2009 m. rugpjūčio 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-884/2009; 2011 m. rugpjūčio 5 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-2414/2011; 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-3050/2011.

³⁹⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A3-213/2004; taip pat žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2004 m. spalio 11 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A4-644/2004; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. spalio 28 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A14-1625/2005.

³⁹⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. vasario 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-67/2012; 2011 m. birželio 7 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A143-1371/2011; 2012 m. birželio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A520-2397/2012; 2013 m. vasario 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A520-252/2013; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. liepos 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-2748/2012.

lūkesčiai, kad įstatymo jiems suteiktos teisės valstybės institucijose bus įgyvendinamos laikantis įstatymo nustatytos tvarkos ir terminų³⁹⁶; „Aukšti savivaldybės valdžios institucijų veiklos teisėtumo standartai suponuoja atitinkamus privačių asmenų, kitų subjektų lūkesčius – kad priimami sprendimai bus pagrįsti, teisėti“³⁹⁷. Vis dėlto, autorės nuomone, bendro pobūdžio reikalavimas laikytis teisės reikalavimų yra pernelyg plati teisėtų lūkesčių apsaugos principui formuluojama užduotis. Teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina yra skirta užtikrinti subjektinių teisių apsaugą, susiklosčius konkrečiam teisiniam santykiui tarp viešosios administracijos ir privataus asmens. Todėl minėti administracinių teismų praktikos pavyzdžiai vertintini kaip pernelyg ekstensyvūs ir dėl to yra ydingas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo būdas.

Kalbant apie teisėtų lūkesčių apsaugos principo funkcijas, reikia pažymėti, kad pirmiausiai teisėtų lūkesčių apsaugos principas LVAT praktikoje buvo įtvirtintas kaip administracinio sprendimo (bendraja prasme) teisėtumo patikros kriterijus. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo pažeidimas LVAT praktikoje ne kartą pripažintas pagrindu panaikinti ginčijamą administracinį sprendimą³⁹⁸, įpareigoti valstybės instituciją atlikti tam tikrus veiksmus³⁹⁹ ar priteisti žalos atlyginimą⁴⁰⁰. Tai yra pagrindinė teisėtų lūkesčių apsaugos principo administracinių teismų praktikoje taikymo sritis ir į ją bus

³⁹⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. rugsėjo 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1639/2008; 2011 m. kovo 14 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A63-2434/2011; 2007 m. birželio 26 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A469-653/2007; taip pat žr. 2009 m. kovo 16 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A63-339/2009; 2010 m. kovo 4 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A575-1633/2010; 2011 m. gegužės 26 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A575-956/2011; 2011 m. rugpjūčio 22 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A146-2618/2011; 2012 m. kovo 22 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A492-1363/2012; 2007 m. gegužės 17 d. nutartį administracinėje byloje Nr. AS403-225/2007.

³⁹⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gruodžio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A63-3249/2011; 2013 m. kovo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-234/2013.

³⁹⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. lapkričio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1353/2011.

³⁹⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1411/2010; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. rugpjūčio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-580/2013.

⁴⁰⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. sausio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-99/2011; 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-294/2014.

sutelkta didžioji dalis tolimesnio mokslinio tyrinėjimo. Vis dėlto įvardyta teisėtų lūkesčių apsaugos principo funkcija nėra vienintelė. Palaipsniui administracinių teismų praktikoje nagrinėjamam imperatyvui buvo suteiktos ir kitos bendriesiems teisės principams būdingos funkcijos⁴⁰¹, kurias, siekiant tyrimo išsamumo, būtina glaustai aptarti.

Nagrinėjamu klausimu išskirtinos teisės normų turinio nustatymo, papildymo ir argumentacijos stiprinimo funkcijos. Pastaroji, nors ir gana dažnai sutinkama LVAT praktikoje, pripažintina subsidiaria. Iš tiesų teisėtų lūkesčių apsaugos principas ne kartą LVAT sprendžiamose bylose pasitelktas, kaip teisinę argumentaciją sustiprinantis instrumentas⁴⁰². Tačiau didesnės reikšmės, sprendžiant kilusį ginčą, ši nagrinėjamo imperatyvo funkcija neįgijo – šiuo aspektu paprastai tiesiog pažymima, kad „kitoks teisės normos aiškinimas pažeistų suinteresuotų asmenų teisėtus lūkesčius“⁴⁰³. Tuo metu teisėtų lūkesčių apsaugos principo teisės normų turinio nustatymo ir teisinio reguliavimo pildymo funkcijos reikšmingai prisidėjo prie administracinių teismų praktikos vystymo, ypač sprendžiant ginčus, kilusius valstybės tarnybos bei socialinės apsaugos srityse.

Remiantis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, LVAT praktikoje ne kartą buvo nustatomos valstybės tarnybą reglamentuojančių teisės normų turinys ir jų taikymas⁴⁰⁴. Gana intensyvus poreikis taikyti nagrinėjamo principą

⁴⁰¹ Dėl teisės principams būdingų funkcijų plačiau žr. LASTAUSKIENĖ, G. Korektiško teisės <...>, p. 45–60.

⁴⁰² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. rugsėjo 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-737/2007; 2013 m. gegužės 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-201/2013; 2013 m. lapkričio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-1651/2013; 2009 m. birželio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P502-120/2009; 2011 m. gegužės 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1089/2011; 2011 m. gegužės 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-294/2011; 2005 m. kovo 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A14-338/2005.

⁴⁰³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. liepos 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A180-1118/2006; 2010 m. rugsėjo 6 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A858-1056/2010; 2005 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A248-1874/2005; 2012 m. birželio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-1841/2012; 2012 m. kovo 22 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A858-1086/2012.

⁴⁰⁴ Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A2-135/2003 pareiškėjas, konkursą į valstybės tarnautojo pareigas laimėjęs asmuo, teismine tvarka reikalavo priimti jį į tarnybą. Tuo metu valstybės institucija atsisakymą įgyvendinti pareiškėjo reikalavimą grindė tuo, jog pareigos, dėl kurių buvo skelbtas konkursas, panaikintos. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija konstatavo, kad konkursą į valstybės tarnybą skelbusi institucija privalo priimti į tarnybą konkursą laimėjusį asmenį, jei šis to pageidauja. Teisėjų kolegija pabrėžė, kad tokio ginčo sprendimo reikalauja konkursą laimėjusių asmenų teisėtų lūkesčių apsauga (Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. vasario 13 d. nutartis

apžvelgiamu būdu, be kita ko, gali būti paaiškinamas ta aplinkybe, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra *expressis verbis* įtvirtintas specialiajame teisiniame reguliavime – Vidaus tarnybos statute⁴⁰⁵. Tačiau nagrinėjama teisėtų lūkesčių apsaugos principo funkcija neapsiriboja vien valstybės tarnybos santykių sritimi. Atlikus sisteminę LVAT praktikos analizę, taip pat nustatyta, kad nagrinėjamas principas apžvelgiamu būdu ne kartą taikytas socialinės apsaugos srityje⁴⁰⁶.

Pastebėtina, kad tiek valstybės tarnybos, tiek socialinės apsaugos ginčai išsiskiria ir tuo, jog šiose srityse teisėtų lūkesčių apsaugos principas (vienas arba derinyje su kitais teisės principais) neretai taikomas, siekiant užpildyti tam tikras teisinio reguliavimo spragas. Tokio pobūdžio LVAT nagrinėtų bylų galima nurodyti ne vieną atvejį. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A11-726/2005⁴⁰⁷, remiantis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, buvo nuspręsta, jog statutiniai pareigūnai turi teisę į draudimo išmokas dėl tarnybos metu patirtų traumų, nepaisant to, kad teisinis reguliavimas, kuris tiesiogiai įtvirtino tokias

administracinėje byloje Nr. A2-135/2003). Kitoje administracinėje byloje Nr. A662-563/2014 ginčas kilo dėl pareigūnams Vidaus tarnybos statute įtvirtintos teisės į teisinės pagalbos išlaidų kompensaciją, kai dėl pareigų vykdymo kilusios žalos prieš pareigūną pradedamas teisminis procesas. Pastaroji pareiškėjui nebuvo suteikta, teigiant, kad ji mokama tik tuomet, kai pareigūnas procesą pralaimi. Teisėjų kolegija su tokia atsakovo pozicija nesutiko. Remiantis teisėtų lūkesčių apsaugos principu išaiškinta, kad Vidaus tarnybos statute vartojama sąvoka „nusikalstamos veikos padarymas“ apima ir tuos atvejus, kai pareigūnas, kurio atžvilgiu yra pradėtas baudžiamasis procesas, yra išteisinamas. Pasak teisėjų kolegijos, aiškinant priešingai, gali kilti grėsmė nepagrįstai riboti pareigūnų socialines garantijas ir vidaus tarnybos ypatumų kompensavimą ir neįgyvendinti pareigūnų teisėtų lūkesčių, kad valstybė užtikrins savo pačios nustatytas pareigūnų teises ir socialines garantijas. (Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. vasario 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-563/2014). Taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gruodžio 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A552-3115/2012; 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A39-1430/2008; 2010 m. rugpjūčio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1021/2010; 2011 m. balandžio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-683/2011.

⁴⁰⁵ Remiantis Vidaus tarnybos statuto 3 straipsnio 1 ir 8 dalimis, pagal teisėtų lūkesčių ir pagarbos įgytoms teisėms principą preziumuojama, jog asmenys, pasirinkdami vidaus tarnybą, yra įsitikinę, kad valstybė užtikrins savo pačios nustatytas pareigūnų teises ir socialines garantijas, todėl pagal šį Statutą bei kitus įstatymus pareigūnų teisėtai įgyta teisė į tam tikras socialines garantijas turi būti taikoma visam jų tarnybos laikui.

⁴⁰⁶ Antai administracinėje byloje Nr. A442-111/2009 teisėjų kolegija išaiškino, kad ligos pašalpos gavimo metu išmokėta išeitinė išmoka nesudaro pagrindo nebemokėti šios pašalpos. Teisėjų kolegija pabrėžė, kad aiškindama teisės normas negali paneigti pareiškėjo teisės gauti ligos pašalpą, nes tokiu atveju būtų pažeistas konstitucinis teisėtų lūkesčių apsaugos principas. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. balandžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-111/2009; taip pat žr. 2011 m. gegužės 12 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A822-2138/2011; 2011 m. birželio 13 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A756-1381/2011.

⁴⁰⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. birželio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-726/2005; taip pat žr. 2008 m. gegužės 12 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A39-3/2008; 2005 m. sausio 26 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A8-112/2005.

išmokas, įstatymų leidėjo buvo panaikintas. Kitoje administracinėje byloje Nr. A261-2249/2011⁴⁰⁸ nuspręsta į pareiškėjo vidaus stažą įskaičiuoti tarnybos laiką, kai pareiškėjas, būdamas policijos rezerve, atliko jam pavestas policijos pareigūnų funkcijas, nors teisės aktai tokios galimybės formaliai nenumatė.

Nagrinėjama teisinio reguliavimo papildymo funkcija, remiantis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, ypač svarbi, kai sprendžiami socialinės apsaugos klausimai. Antai administracinėje byloje Nr. A146-884/2009 teisėjų kolegija, be kita ko, remdamasi teisėtų lūkesčių apsaugos principu, konstatavo, kad pareiškėja turi teisę gauti kompensaciją už ypatingas darbo sąlygas, nepaisant to, jog faktiškai galiojančių teisės aktų nustatyto darbo ypatingomis sąlygomis stažo neįgijo⁴⁰⁹. Panašios pozicijos LVAT laikosi, sprendamas dėl konstitucinės teisės į socialinę paramą motinystės atveju. Štai administracinėje byloje Nr. A146-2414/2011 teisėjų kolegija nusprendė, kad pareiškėja turi teisę į motinystės pašalpą antrojo vaiko priežiūrai, nepaisant to, jog ji formaliai neatitiko teisės aktuose nustatytų sąlygų⁴¹⁰. Kitoje administracinėje byloje Nr. A146-3050/2011 pripažinta pareiškėjos teisė gauti motinystės pašalpą už

⁴⁰⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 23 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A261-2249/2011.

⁴⁰⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. rugpjūčio 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-884/2009. Pareiškėja, dirbusi orlaivio palydove, dėl nėštumo buvo perkelta į kitą darbą, o vėliau išėjo atostogų iki vaikui sukaks vieneri metai. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija konstatavo, jog būtų neteisinga dėl pasikeitusio teisinio reguliavimo nesilaikyti socialinės apsaugos tęstinumo principo ir pareiškėjos padėtį kompensacijos už ypatingas darbo sąlygas skyrimo prasme pabloginti, tuo labiau, kad iki įstatyme numatyto minimalaus darbo ypatingomis sąlygomis metų skaičiaus šiai kompensacijai gauti jai trūko ne viso mėnesio. Teisėjų kolegija pabrėžė, jog pareiškėjos darbas ypatingomis sąlygomis ir išėjimas motinystės atostogų esant teisiniam reglamentavimui, kuris užtikrina jai teisę į socialinę apsaugą įskaitant į darbo stažą lengvatinei pensijai gauti minėtų atostogų laikotarpi, pareiškėjai sukėlė teisėtų lūkesčių, jog socialinės apsaugos apimtis nepablogės.

⁴¹⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 5 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-2414/2011. Pareiškėja neatitiko teisės aktuose numatytos sąlygos, įtvirtinančios, jog motinystės pašalpa skiriama ir tais atvejais, jeigu moterys buvo atleistos iš darbo nėštumo metu arba nėštumo ir gimdymo atostogų metu dėl įmonės bankroto. Pareiškėja atleidimo iš darbo dėl įmonės bankroto dieną nebuvo nėščia, tačiau ji buvo motinystės atostogose pirmojo vaiko priežiūrai iki jam sueis dveji metai. Kitos (antrojo vaiko) nėštumo ir gimdymo atostogų faktiškai prasidėjo prieš tai gimusio vaiko priežiūros atostogų laikotarpiu, kuriuo pareiškėja buvo atleista iš darbo dėl įmonės bankroto. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija nusprendė, kad tokio teisinio reguliavimo spragos negali būti vertinamos kaip paneigiančios pareiškėjos teisę ir užkertančios jai kelią gauti Konstitucijos garantuotą paramą motinystei. LVAT pabrėžė, jog neskyrus pareiškėjai motinystės pašalpos būtų pažeista pareiškėjos konstitucinė teisė į socialinę paramą motinystės atveju, jos teisėti lūkesčiai, o tai taip pat neatitiktų teisingumo ir protingumo kriterijų.

laikotarpį, kai ji dirbo statutine pareigūne, nors tiesiogiai teisės aktai tokios galimybės taip pat nenumatė⁴¹¹.

Kaip matyti iš pateiktų teisminės praktikos pavyzdžių, visi teisėtų lūkesčių apsaugos principo, kaip teisinį reguliavimą nustatančio ar papildančio instrumento, taikymo atvejai buvo susiję su poreikiu užtikrinti teisingumą individo, pasiklovusio valstybe, atžvilgiu. Tokiu būdu gali būti daroma pagrįsta išvada, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas, taikomas su kitais teisiniais imperatyvais, socialinės apsaugos ir valstybės tarnybos srityje gali būti veiksmingas teisinis instrumentas, skirtas užtikrinti asmens subjektyvių teisių apsaugą.

I.5.2.3. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinio elementų formavimasis

Nagrinėjamo principo turinio elementai Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje nebuvo suformuluoti iškart ir buvo vystomi palaipsniui. Šiuo metu galima išskirti dvi būtinausias teisėtų lūkesčių pripažinimo sąlygas. Pirmą, asmuo, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, privalo nurodyti šių lūkesčių teisinį pagrindą – atitinkamus valstybės institucijos prisiimtus įsipareigojimus ar patikėjimus. Antra, asmuo, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, pats turi veikti gera valia.

Valstybės įsipareigojimai, kaip būtinas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo elementas, pirmą kartą tiesiogiai įtvirtintas administracinėje

⁴¹¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-3050/2011. Pagal galiojančius teisės aktų reikalavimus, pareiškėjos darbas Kauno tardymo izoliatoriuje negalėjo būti įskaitytas į ligos ir motinystės socialinio draudimo stažą, kadangi tuo laikotarpiu pareiškėja nebuvo draudžiama ligos ir motinystės socialiniu draudimu. Teisėjų kolegija pažymėjo, kad pareiškėja, kuri daugiau nei 5 m. tarnavo statutinėje įstaigoje, turėjo pagrįstą ir teisėtą lūkestį, kad jai nutraukus tarnybą ir formuojantis darbo santykiams, kuriuos reglamentuoja kitų įstatymų normos, valstybė pagal Konstituciją ir ją įgyvendinančius įstatymus socialinių garantijų srityje užtikrins, kad pareiškėjos padėtis nebus pabloginta ir ji turės teisę gauti ligos ar motinystės pašalpą. Teismas nusprendė, kad šiomis aplinkybėmis negali paneigti pareiškėjos teisės gauti motinystės pašalpą už minėtą laikotarpį, nes priešingas traktavimas pažeistų konstitucinį teisėtų lūkesčių apsaugos principą, neatitiktų teisingumo ir protingumo kriterijų.

byloje Nr. A2-266/2002⁴¹². Šioje byloje LVAT teisėjų kolegija nusprendė, kad pareiškėjos teisėti lūkesčiai nebuvo pažeisti, nes detaliojo plano rengimo metu pareiškėjos atžvilgiu valstybės institucija nebuvo prisiėmusi jokių įsipareigojimų. Palaipsniui Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje buvo suformuota plačioji teisėtų lūkesčių pagrindo samprata. Štai administracinėje byloje Nr. A12-801/2003⁴¹³ teisėjų kolegija išaiškino, jog teisėtas lūkestis gali kilti ne tik iš teisės aktų, bet ir viešosios valdžios *veiksmų*. Ilgainiui nagrinėjamas teisėtų lūkesčių apsaugos principo elemento aiškinimas buvo pildomas, akcentuojant, kad tik tokie lūkesčiai laikomi teisėtais, kurie atitinka galiojančio teisinio reguliavimo reikalavimus⁴¹⁴. Pagal bendrąją taisyklę, teisėti lūkesčiai negali būti subjektyvūs, jie privalo būti grindžiami galiojančiomis teisinio reguliavimo nuostatomis – teisėtas lūkestis gali atsirasti tik tuomet, kai jis yra pagrįstas galiojančia teise⁴¹⁵. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A146-1477/2011⁴¹⁶ išplėstinė teisėjų kolegija konstatavo, kad pareiškėjo lūkestis į tarnybos laiką pareigūnų ir karių valstybinei pensijai už tarnybą skirti įskaičiuoti laiką tarptautinių organizacijų misijose Vyriausybės siuntimu padidintu koeficientu negali būti ginamas, kadangi ginčui taikytinas teisinis reguliavimas neišreiškė tokio valstybės įsipareigojimo.⁴¹⁷ Vis dėlto reikalavimas pagrįsti teisėtus lūkesčius galiojančiomis teisės normomis nėra absoliutus. Nors administracinių teismų praktikoje nuosekliai pabrėžiama valstybės įsipareigojimų teisėtumo svarba,

⁴¹² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2002 m. balandžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A2-266/2002.

⁴¹³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. spalio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A12-801/2003.

⁴¹⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. sausio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A6-20/2004; taip pat žr. 2004 m. kovo 12 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A3-209/2004; 2004 m. gegužės 20 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A3-438/2004; 2004 m. birželio 4 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A5-511/2004.

⁴¹⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-767/2010; taip pat žr. 2008 m. birželio 13 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A261-944/2008.

⁴¹⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. spalio 17 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-1477/2011.

⁴¹⁷ Taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-1947/2008.

ypatingais atvejais teisėti lūkesčiai gali būti grindžiami *inter alia* teisei prieštaraujančiais valstybės įsipareigojimais⁴¹⁸.

Atskleidžiant valstybės įsipareigojimų aiškinimo teismų praktikoje ypatumus, reikia pažymėti ir tai, kad šių įsipareigojimų apimtis *inter alia* priklauso nuo valstybės institucijai suteiktos diskrecijos. Teisėtus lūkesčius pagrįsti teisės aktų nuostatomis, kurios numato valstybės institucijos diskreciją sprendimo priėmimo srityje, yra kur kas sudėtingiau. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A552-572/2013⁴¹⁹ konstatuota, kad pareiškėja, dirbdama notare, negalėjo turėti teisėtų lūkesčių, kad jai bus pritaikyta išimtis iš bendros taisyklės ir jos įgaliojimai bus pratęsti iki 70 metų. Teisėjų kolegija pažymėjo, kad pareiškėja įgijo teisę pagal Notariato įstatymą eiti notaro pareigas iki 65 metų ir ši teisė jai buvo tinkamai garantuota, apsaugant jos teisėtus lūkesčius. Tuo metu galimybė išimties tvarka pratęsti notaro įgaliojimus nelaikytina teisės aktais garantuota teise, nes kiekvienu konkrečiu atveju tai priklausė ne nuo objektyvių kriterijų, o nuo paties notaro, Notarų rūmų ir teisingumo ministro valios. Kita vertus, tai, kad valstybės institucija tam tikroje srityje naudojami diskrecija, nereiškia, jog suinteresuotas asmuo apskritai negali remtis teisėtų lūkesčių pažeidimu. Antai administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013⁴²⁰ pripažinta, kad pareiškėjas įgijo teisėtus lūkesčius įstatymų leidėjui įtvirtinus, jog ūkio subjektams, pradėjusiems gaminti elektros energiją, galios konkreta dydžio tarifai, nepaisant to, kad šioje srityje kompetentingos valstybės institucijos turėjo plačią diskreciją⁴²¹.

Dėsninga, kad remiantis vien pirmuoju – valstybės įsipareigojimų – elementu administraciniams teismams būtų tekę saugoti labai didelę įvairovę

⁴¹⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. rugsėjo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-1576/2008; 2011 m. rugsėjo 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011; 2012 m. balandžio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1517/2012; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011. Žr. III.3.4. Teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*

⁴¹⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-572/2013.

⁴²⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013.

⁴²¹ Tačiau tikslumo dėlei taip pat reikia pažymėti, kad vienas iš kriterijų, sutrukdžiusių įgyvendinti šių teisėtų lūkesčių apsaugą, buvo tai, jog ginčo srityje pripažinta itin plati įstatymų leidėjo diskrecija ją reguliuoti.

asmens lūkesčių. Todėl vystant teismų praktiką šioje srityje netrūkusi teko didesnę dėmesį skirti nagrinėjamos doktrinos taikymo sąlygai – asmens gero elgesio susiklosčiusiomis aplinkybėmis patikrai. Šis kriterijus administracinių teismų praktikoje formaliai pradėtas taikyti 2005 m. ir visų pirma buvo susietas su sąžiningumo pareiga. Administracinėje byloje Nr. A15-223/2005⁴²² teisėjų kolegija akcentavo, kad prioritetas turi būti suteikiamas tik sąžiningai ir teisėtai įgytų teisių gynimui, nes tai atitinka teisinio reguliavimo tikrumo bei stabilumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų turinį. Kitoje administracinėje byloje Nr. A1-643/2005⁴²³ teisėjų kolegija taip pat pažymėjo, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas reikalauja, jog *sąžiningai* konkursą laimėjusio asmens lūkesčiai nebūtų paneigti nenustačius esminių teisės normų pažeidimų. Plačiau reikalavimas elgtis gera valia buvo paaiškintas administracinėje byloje Nr. A15-1797/2005⁴²⁴. Šioje byloje LVAT, tikrindamas išduoto statybos leidimo pagrįstumą ir teisėtumą, akcentavo, kad suinteresuotas asmuo elgėsi sąžiningai, nepateikė viešojo administravimo subjektui jokių apgaulingų, neteisingų ar neišsamių duomenų, siekdamas statybos leidimo išdavimo, atliko visus su statybos leidimo gavimu susijusius veiksmus ir pateikė visus reikiamus dokumentus. Be to, jis pagrįstai negalėjo numatyti, kad viešojo administravimo subjektas statybos leidimo išdavimo procese pažeis formalias procedūras. Vėlesnėje LVAT praktikoje nagrinėjamas reikalavimas iš dalies buvo tapatinamas su ekstensyviai taikomu reikalavimu *teisėtai* įgyti tam tikras teises, t. y. teisėtus lūkesčius grįsti tik galiojančių teisės aktų nuostatomis. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A248-687/2006⁴²⁵ teisėjų kolegija konstatavo, kad pareiškėjas neturėjo pagrindo tikėtis, kad jam pažeidus Europos Sąjungos paramos sutarties sąlygas, nebus taikomos joje numatytos

⁴²² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. vasario 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-223/2005.

⁴²³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. birželio 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A1-643/2005.

⁴²⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1797/2005.

⁴²⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A248-687/2006.

sankcijos, todėl nebuvo ir pagrindo pripažinti, jog nutraukus paramos teikimą buvo pažeisti jo teisėti lūkesčiai.

Taigi remiantis sisteminė administracinių teismų praktikos analize, šiuo metu būtinaisiais teisėtų lūkesčių apsaugos elementais pripažintini tiek valstybės įsipareigojimų, tiek privataus asmens gero elgesio kriterijai. Šiuo aspektu administracinių teismų formuojama teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina, lyginant ją su konstitucinėje jurisprudencijoje taikomu nagrinėjamos doktrinos turiniu, pasižymi tam tikru savitumu. Minėta, kad pagal oficialiosios konstitucinės jurisprudencijos nuostatas teisėtų lūkesčių apsaugos principą sudaro valstybės įsipareigojimų ir įgytų teisių apsaugos elementai. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje ne kartą pažymėta, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principas reiškia įgytų teisių apsaugą, t. y. asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius teisės aktus įgytos teisės bus išlaikytos nustatyta laiką ir galės būti realiai įgyvendintos⁴²⁶. Ši konstitucinės jurisprudencijos doktrininė nuostata ne kartą pakartota ir administracinių teismų praktikoje⁴²⁷. Štai administracinėje byloje Nr. A502-820/2007⁴²⁸ teisėjų kolegija pažymėjo, kad remiantis konstitucine jurisprudencija, jeigu asmeniui tam tikra pensija buvo paskirta ir mokama, ji turi būti mokama ir toliau, t. y. negalima nutraukti jos mokėjimo arba mažinti mokamos pensijos dydžio. Atsižvelgusi į tai, kad nagrinėjamoje byloje ginčas kilo ne dėl jau mokamos pensijos, o jos skyrimo pirmą kartą, teisėjų kolegija nusprendė, jog teisinės valstybės principo elementai – teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas – nėra pažeidžiami. Kita vertus, iš administracinių teismų praktikos taip pat matyti, kad teisėtų lūkesčių apsauga šių teismų praktikoje toli

⁴²⁶ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. gruodžio 18 d., 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimai.

⁴²⁷ Žr., pvz., Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 9 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A5-878/2005; 2005 m. spalio 29 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A469-1622/2005; 2013 m. balandžio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-572/2013; 2012 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2620/2012; 2010 m. vasario 1 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A662-171/2010; 2010 m. birželio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-466/2010; 2010 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1411/2010; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. spalio 17 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-1477/2011.

⁴²⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. spalio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-820/2007.

gražu neapsiriboja įgytų teisių apsaugos doktrina ir jos ribas peržengia. LVAT priimti sprendimai patvirtina, kad teisėtų lūkesčių pažeidimu pagrįstai gali remtis asmenys, kurie teisėtus lūkesčius grindžia realia galimybe tam tikras teises įgyti ateityje⁴²⁹. Šiuo požiūriu administracinių teismų pozicija atitinka teisės moksle vyraujančią nuomonę, jog teisėtų lūkesčių apsauga neturėtų būti tapatinama su įgytų teisių apsauga⁴³⁰. Šios aplinkybės vis dėlto sudaro pagrindą pažymėti tam tikrą administracinių teismų praktikos nenuoseklumą. Apriorinis konstitucinėje jurisprudencijoje suformuluotos doktrininės nuostatos dėl teisėtų lūkesčių ir įgytų teisių apsaugos ryšio perkėlimas į administracinių teismų nagrinėjamų bylų sprendimus verčia kvestionuoti teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos veiksmingumą tais atvejais, kai suinteresuotas asmuo, kliaudamasis išankstiniais viešosios valdžios institucijų veiksmais (bendraja prasme), siekia įgyti tam tikras teises ateityje. Todėl nuostatos, paaiškinančios (arba patikslinančios) įgytų teisių apsaugos doktrinos reikšmę, suformulavimas padėtų užtikrinti ne tik teismų praktikos vienodumą, bet ir teisinį aiškumą. Bet kuriuo atveju, autorės manymu, šiuo aspektu siaurinti teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos veikimo sritį gali būti šiek tiek per vėlu, atsižvelgus į pakankamai turiningą LVAT sprendimų, kuriuose pripažinti teisėti lūkesčiai ateityje įgyti tam tikras teises, dalį.

I.5.2.4. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo sritys

Teisėtų lūkesčių apsauga tampa vis patrauklesne teisine kategorija ginčą viešojo administravimo srityje nagrinėjančiam administracinių teismų teisėjui. Nagrinėjamo imperatyvo taikymo sritis – universali. Jo reikšmė buvo patvirtinta įvairiose administraciniams teismams nagrinėti priskirtų ginčų kategorijose. Dėl to teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo dėsningumus

⁴²⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. kovo 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-327/2011; 2011 m. rugpjūčio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-2734/2011; 2014 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-294/2014; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011 ir kt.

⁴³⁰ AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. Les principes <...>, p. 485; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1132; THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 45–46.

gali atskleisti ne tik nagrinėjamo imperatyvo taikymo pagal kilusio ginčo dalykinę sritį analizė, bet ir bendresnio pobūdžio tipinių teisėtų lūkesčių apsaugos situacijų išskyrimas. Užsienio teisinėje literatūroje įprasta bendro pobūdžio teisėtų lūkesčių apsaugos situacijas išskirti, remiantis viešojo administravimo subjektų perspektyva, t. y. aptariami atvejai, kai viešosios valdžios institucijos siekia pakeisti ar pakeičia visuomeninius santykius reglamentuojančius teisės aktus arba jų taikymo praktiką⁴³¹. Kita vertus, atsižvelgus į tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirtis iš esmės yra susijusi su privačių asmenų subjektinių teisių apsauga, siūlytina į tipines teisėtų lūkesčių apsaugos situacijas pažvelgti per įgytų teisių apsaugos doktrinos prizmę. Šiuo požiūriu galima išskirti šias teisėtų lūkesčių apsaugos situacijas: 1) Teisėtų lūkesčių, siejamų su realia galimybe įgyti tam tikras subjektines teises ateiityje, apsauga. Šis atvejis yra susijęs su asmenų, kurie dėl tam tikrų priežasčių (pvz., teisinio reguliavimo pakeitimų) nespėja inicijuoti administracinės procedūros ir įgyti tam tikrų teisių, teisėtų interesų apsauga; 2) Teisėtų lūkesčių apsauga, kai teisinis reguliavimas ar administracinė praktika pasikeičia jau inicijavus administracinę procedūrą dėl tam tikros subjektinės teisės įgijimo ir įgyvendinimo. Šios situacijos susijusios su teisėtais lūkesčiais, kurie atsiranda laikotarpiu nuo bendro pobūdžio valstybės įsipareigojimų paskelbimo iki galutinio formalaus administracinio sprendimo priėmimo; 3) Teisėtų lūkesčių išlaikyti ir netrukdomai naudotis jau įgyta ir turima subjektine teise apsauga. Toliau analizuodami konkrečius Lietuvos vyriausiojo

⁴³¹ Antai S. Schönberg, nagrinėdamas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymą viešojoje teisėje, nurodo keturias tipines teisėtų lūkesčių apsaugos situacijas: 1) pirmoji situacija kyla, kai viešojo administravimo subjektas priima formalų sprendimą dėl konkretaus asmens arba asmenų grupės ir vėliau nusprendžia jį atšaukti; 2) antroji situacija kyla, kai viešojo administravimo institucija eksplicitiškai arba implicitiškai įsipareigoja laikytis tam tikros procedūros arba politikos konkretaus individo arba jų grupės atžvilgiu, tačiau vėliau priima sprendimą, kuris skiriasi nuo įsipareigojimo; 3) trečioji situacija kyla, kai viešojo administravimo institucija paskelbia bendro pobūdžio patikininimus dėl procedūros ar politikos, kurių laikysis, priimdama tam tikros rūšies sprendimus, bet vėliau konkrečiu atveju šios procedūros ar politikos nesilaiko; 4) ketvirtoji situacija kyla, kai institucija nesilaiko bendro pobūdžio patikininimų, nes nuo pradinio patikininimo iki sprendimo priėmimo pasikeičia bendro pobūdžio procedūra ar politika (SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 8–9). Iš esmės panašius atvejus išskiria P. Craig. (CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 611.; CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 694–701). P. Craig taip pat atkreipia dėmesį, kad skirtingos situacijos neturėtų paslėpti fakto, kad jos iš esmės suponuoja panašias problemas – teisėtų lūkesčių apsaugos poreikį sandūroje su kitais konkuruojančiais teisiniais imperatyvais (CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 611).

administracinio teismo praktikos pavyzdžius matysime, jog kiekvienoje išskirtoje situacijoje teisėtų lūkesčių apsaugos mastas skiriasi.

I.5.2.4.1. Pirmasis atvejis: „Laukiamos situacijos“ apsauga

Iš visų įvardintų situacijų teisėtų lūkesčių, siejamų su galimybe įgyti tam tikrą teisę ateityje, atsiradimą ir jų apsaugą pagrįsti yra sudėtingiausia. Taip yra todėl, kad šiuo atveju teisėtų lūkesčių formavimosi pagrindas paprastai yra bendro pobūdžio teisinio reguliavimo nuostatos, kurios pačios savaime tam tikrais atvejais apskritai nepripažįstamos tinkamu teisėtų lūkesčių šaltiniu⁴³². Be to, šio pobūdžio teisėtų lūkesčių apsauga negali būti pagrindžiama įgytų teisių apsaugos doktrina, kuri veiksmingai sustiprina teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvo taikymą individo naudai.

Vis dėlto, kaip minėta, teisėtų lūkesčių apsaugos principas saisto ne tik viešojo administravimo, bet ir teisėkūros subjektus. Teisėkūros subjektai, nustatydami tam tikrą teisinį reguliavimą, taip pat prisiima įsipareigojimus. Tai, kad teisinio reguliavimo nuostatos yra savaime pakankamas pagrindas atsirasti teisėtiems lūkesčiams ne kartą patvirtinta Konstitucinio Teismo praktikoje⁴³³. Vis dėlto šiuo aspektu objektyviai įvertinti administracinių teismų praktiką yra gana keblu. Dėsninga, kad administraciniuose teismuose nagrinėjamuose ginčiuose dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo pastarieji paprastai grindžiami ne tik teisinio reguliavimo nuostatomis, bet ir jų įgyvendinimą lydinčiais tarpiniais ar galutiniais administraciniais sprendimais, tam tikrais viešojo administravimo subjekto veiksmais ar neveikimu. Reikia pripažinti, kad vien teisės normos egzistavimas dauguma atvejų netenkina teisėtų lūkesčių pagrindui taikomo konkretumo kriterijaus. Todėl šio tipo teisėtų lūkesčių apsaugos atvejai administracinių teismų praktikoje ypač reti, susiję su išskirtinėmis nagrinėjamų ginčų aplinkybėmis. Šioje srityje galima nurodyti tik jau paminėtą LVAT praktiką, kai teisėtų lūkesčių apsaugos principu buvo

⁴³² Išsamiau žr. II.1. Teisėtų lūkesčių šaltinis: pasitikėjimo valstybe pagrindas.

⁴³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. kovo 4 d., 2013 m. gegužės 13 d. nutarimai.

remiamasi pildant teisės spragas. Tiek administracinėje byloje Nr. A146-2414/2011⁴³⁴, tiek administracinėje byloje Nr. A146-3050/2011⁴³⁵ pareiškėjų teisė į motinystės pašalpą ir su šia teise siejami teisėti lūkesčiai pripažinti tiesiogiai taikant Konstitucijos nuostatas.

Negausūs teismų praktikos pavyzdžiai šioje srityje nepaneigia nagrinėjamo tipo teisėtų lūkesčių apsaugos galimybės. Jeigu teisinio reguliavimo nuostata yra pakankamai aiški, nedviprasmiška, konkreti, juolab jei jos taikymas – nuoseklus, nėra jokio pagrindo teigti, kad tokia nuostata negali sukurti asmenims teisėtų lūkesčių. Bet kuriuo atveju plėtoti teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymą šia kryptimi administraciniai teismai turėtų atsargiai, ypač ūkinės veiklos srityje. Tam, kad būtų užtikrinamas teisėtų lūkesčių apsaugos principo veiksmingumas, visais šio tipo atvejais suinteresuotas asmuo iš esmės privalo pagrįsti, kad tam tikra teisės norma turi būti (turėjo būti) taikoma jo padėčiai, jis pasiklioavė valstybės nustatytu teisiniu reguliavimu ir dėl to patyrė tikrų ir realių praradimų. Vis dėlto, autorės nuomone, netgi tokius praradimus įrodžius, dėl sąlyginai silpnosio pasitikėjimo viešosios valdžios institucijomis laipsnio labiau tikėtinas kompensacinis teisėtų lūkesčių apsaugos būdas nei teisėtų lūkesčių apsauga *in natura*.

I.5.2.4.2. Antroji situacija: *Pendente conditione*⁴³⁶

Asmenys, kurie yra pradėję administracinę procedūrą dėl tam tikros subjektinės teisės įgijimo ir įgyvendinimo, nėra tokioje pačioje padėtyje kaip asmenys aptartos pirmosios situacijos atveju. Nepaisant to, kad galutinis administracinis sprendimas jų atžvilgiu dar nėra priimtas, asmenims, kurie inicijuoja administracinę procedūrą ir pateikia teisės aktų reikalaujamus

⁴³⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 5 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-2414/2011.

⁴³⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-3050/2011.

⁴³⁶ Terminu *Pendente conditione* siekiama pažymėti laikiną (tarpinę) padėtį, t. y. laikotarpį nuo administracinės procedūros inicijavimo iki galutinio administracinio sprendimo priėmimo.

dokumentus, susiformuoja didesnis pasitikėjimo laipsnis valstybės institucijomis. Šiais atvejais suinteresuotas asmuo savo teisėtus lūkesčius gali pagrįsti ne tik bendro pobūdžio teisinio reguliavimo nuostatomis, bet ir tarpiniais administracijos veiksmais, kurie didina pasitikėjimą valstybės institucijomis. Be to, neretai šie asmenys, siekiantys įgyti tam tikrą teisę, turi atitinkamai pasirengti, pvz., atlikti tam tikras finansinio pobūdžio investicijas. Nors iki galutinio administracinio sprendimo priėmimo išlieka rizika, kad viešojo administravimo subjektas nepriims privačiam asmeniui palankaus sprendimo, ypač tose srityse, kuriose valstybės institucijos naudojami diskrecija ar administracinio sprendimo priėmimą sudaro daugiapakopė procedūra, vis dėlto tais atvejais, kai asmuo, elgdamasis apdairiai ir rūpestingai, įgyvendina visus teisės aktuose nustatytus reikalavimus, galima laikyti, kad tokia rizika sumažinama iki minimalios. Visa tai leidžia kalbėti apie intensyvesnę teisėtų lūkesčių apsaugą nei pirmosios situacijos atveju.

Administracinių teismų praktikos analizę apžvelgiamu aspektu reikia pradėti nuo LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos nutarties administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013⁴³⁷. Vadinamojoje „saulininkų“ byloje pareiškėjas, ūkio subjektas, siekiantis verstis elektros energijos, gaunamos iš atsinaujinančių išteklių, gamyba, inicijavo administracinę procedūrą dėl reikalaujamų leidimų gavimo. Tačiau šios procedūros metu įstatymų leidėjas pakeitė teisinį reguliavimą ir tai lėmė, jog pareiškėjas nespėjo įgyti galutinio leidimo gaminti elektros energijos anksčiau galiojusiomis – palankesnėmis – sąlygomis. Pareiškėjui išduotame ir vėliau ginčijamame leidime buvo nustatyti mažesni elektros energijos supirkimo tarifai, nei galioję jo prašymo dėl leidimo išdavimo padavimo metu. Šiomis aplinkybėmis išplėstinė teisėjų kolegija konstatavo, kad teisinis reguliavimas, galiojęs pareiškėjo prašymo dėl leidimo išdavimo padavimo metu, leido ir garantavo gamintojams, gavusiems leidimą plėtoti pajėgumus, jį įgyvendinti, atliekant atitinkamas investicijas į elektrinės statybą, nesibaiminant, kad dėl vėlesnių teisinio reguliavimo pakeitimų (pvz.,

⁴³⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013.

tarifų pakeitimo), jų pradėtos ir jau atliktos investicijos faktiškai neatsipirks ir jie patirs reikšmingų nuostolių. Byloje nustatyta, kad šią teisę bei teisėtą lūkestį į jos įgyvendinimą įgijo ir pareiškėjas, kadangi bylos duomenys patvirtino, jog jis teisės aktuose nustatytas sąlygas išpildė. Išplėstinė teisėjų kolegija akcentavo, jog ši pareiškėjo teisė sietina su jo nuosavybės teise, nes gavęs leidimą plėtoti elektros energijos gamybos pajėgumus, pareiškėjas atliko investicijas ir sukūrė nuosavybės teisės objektą, iš kurio naudojimo tikėjosi gauti atitinkamų, iš anksto įstatymo garantuotų pajamų⁴³⁸. Apžvelgtos bylos nuostatos patvirtina, jog administraciniai teismai pripažįsta teisėtų lūkesčių atsiradimą teisinio reguliavimo pagrindu dar iki galutinio administracinio sprendimo priėmimo⁴³⁹. Nors nagrinėtu atveju suinteresuotiems asmenims nepavyko konkrečiais duomenimis pagrįsti esminio teisėtų lūkesčių pažeidimo, galima numanyti, kad esminė priežastis, nulėmusi nagrinėjamo ginčo sprendimą, buvo viešojo intereso apsauga. Vis dėlto bylą nagrinėjusi išplėstinė teisėjų kolegija apdairiai ir korektiškai savo sprendimo vien su šiuo motyvu ir nesusiejo.

Tuo metu, nesant viršesnio (konkuruojančio) viešojo intereso pagrindų, kilusį ginčą nagrinėjantis teismas paprastai taiko griežtesnę valstybės

⁴³⁸ Tikslumo dėlei reikia pažymėti, kad išplėstinė teisėjų kolegija, įvertinusi, ar atitinkami pakeitimai nepaneigė pareiškėjo įgytos teisės esmės, ar jie atitiko proporcingumo principą, nusprendė, jog konkrečių duomenų, kurie leistų daryti akivaizdžią išvadą, kad buvo paneigta pareiškėjo remiantis iki pakeitimų galiojusiu teisiniu reguliavimu įgytų teisių esmė, pažeistas proporcingumo principas, iškreipta konkuruojančių vertybių pusiausvyra, neužtikrintas teisingas jų balansas, nėra. Byloje pripažinta, kad pareiškėjo teisė verstis elektros energijos gamyba pasikeitusiomis sąlygomis (sumažinus tarifus) iš esmės neprarado ekonominės prasmės. Atsižvelgus į tai, pareiškėjo reikalavimas įpareigoti Energetikos ministeriją išduoti leidimą gaminti elektros energiją pagal iki pakeitimų galiojusio teisinio reguliavimo nuostatas netenkintas.

⁴³⁹ Šiuo aspektu nacionalinių teismų praktika gali būti lyginama su ESTT formuojama pozicija. *CNTA* byloje nagrinėtas ginčas nebuvo susijęs su įgytomis teisėmis, tik su pasirengimu pasinaudoti tam tikra teise į kompensaciją. Pareiškėjas ginčijo tam tikrus sprendimus dėl piniginių kompensacinių išmokų dydžio žemės ūkio srityje sumažinimo. *CNTA* bendrovė buvo įgijusi eksporto licenciją tam tikram produktui, iš anksto susitarusi dėl eksporto mokesčio susigrąžinimo ir iš anksto sumokėjusi reikalaujamą depozitą. Sutarčių įgyvendinimas jau buvo beveik užbaigtas, kai buvo paskelbtas teisinio reguliavimo pakeitimas, panaikinęs kompensacijas, mokamas eksportuotojams. Pakitus teisiniam reguliavimui, ši bendrovė nebegalėjo nutraukti sudarytų komercinių sandorių, nes būtų praradusi sumokėtą depozitą. Šiomis aplinkybėmis ji kreipėsi į Teisingumo Teismą, prašydama atlyginti patirtą žalą. Teisingumo Teismas nusprendė, jog tam, kad būtų apsaugotas pareiškėjo teisėtas pasitikėjimas, turėjo būti numatytos atitinkamos pereinamosios nuostatos (1975 m. gegužės 14 d. sprendimas *Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, Rink. p. 533; taip pat žr. 1973 m. liepos 4 d. sprendimą *Westzucker GmbH prieš Einfuhr- und Vorratsstelle für Zucker*, 1/73, Rink. p. 723).

institucijų veiksmų, susijusių su privačių asmenų teisėtų lūkesčių nepaisymu, patikrą. Šioje srityje atlikta LVAT praktikos analizė patvirtino ne vieną privatiems asmenims sėkmingą ginčo sprendimo atvejį skirtingų kategorijų bylose.

Sveikatos apsaugos srityje sudaromų administracinių sutarčių klausimu paminėtina administracinė byla Nr. A552-1508/2012⁴⁴⁰. Pareiškėjas, privačios medicinos įstaiga, siekė pratęsti su Vilniaus teritorine ligonių kasa sudarytą sutartį dėl sveikatos priežiūros paslaugų teikimo. Toks prašymas atmestas, motyvuojant tuo, jog pareiškėjas nepateikė tam tikro leidimo. Pastebėtina, kad reikalavimas pateikti leidimą nustatytas jau vykstant administracinei sutarčių sudarymo procedūrai. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija pažymėjo, kad neįsigaliojęs teisės aktas negali sukelti teisinės pareigos vykdyti jame nustatytas prievoles, nes tai pažeistų įstatymo negaliojimo atgal bei asmenų teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principus. Atsižvelgus į tai, konstatuota, kad sutarties sudarymo administracinis procesas turėjo būti baigtas pagal materialinės teisės normas, galiojusias pareiškėjo prašymo pateikimo metu.

Tai, kad viešojo administravimo subjektai neturėtų taikyti naujų reikalavimų nei nustatytieji santykio tarp privataus asmens ir valstybės institucijos atsiradimo metu, akcentuojama ir sprendžiant administracinius ginčus dėl Europos Sąjungos paramos suteikimo. Administracinėje byloje Nr. A492-667/2013⁴⁴¹ pareiškėjas ginčijo Nacionalinės mokėjimo agentūros sprendimą sumažinti paramos dydį, pripažinus, kad jis neįvykdė įsipareigojimo pasiekti reikiamą sąlyginių gyvulių vienetų (SGV) skaičių valdoje. Po projekto įgyvendinimo ir mokėjimo prašymo pateikimo pasikeitęs teisinis reguliavimas įtvirtino, kad gyvūnų skaičius, atitinkantis SG, nustatomas skaičiuojant audines, vyresnes kaip 10 mėn. Tačiau mokėjimo prašymo pateikimo metu galioję teisės aktai numatė, kad gyvūnų skaičius, atitinkantis SG, nustatomas

⁴⁴⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. balandžio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-1508/2012; taip pat žr. 2012 m. gegužės 24 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A552-1753/2012.

⁴⁴¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-667/2013.

skaičiuojant audines (suaugusius gyvūnus). Įvertinusi šias aplinkybes, teisėjų kolegija konstatavo, kad paramos sutarties sudarymas pareiškėjui sukūrė teisėtus lūkesčius, jog įgyvendinęs projektą, jis gaus sutartyje numatytą paramą. Teisėjų kolegija atkreipė dėmesį, jog Nacionalinė mokėjimo agentūra, vertindama paraišką, jos neatmetė dėl to, kad pareiškėjo ūkyje numatytas iki projekto įgyvendinimo pabaigos gyvūnų skaičius bus per mažas ar SGV skaičiuojamas netinkamai. Atsakovui nepagrindus, kodėl skaičiuojant SGV numatyta įtraukti tik suaugusias nuo 10 mėnesių amžiaus audines, teisėjų kolegija pabrėžė, jog vien formaliais kriterijais pareiškėjo teisėti lūkesčiai negali būti paneigiami. Dar daugiau – teisėjų kolegijos vertinimu, sprendimo sumažinti paramą argumentai negali būti siejami tik su formalių taisyklių taikymu, kurios, pirma, nebuvo taikytos pasirašant paramos sutartį, ir, antra, keitėsi projekto įgyvendinimo metu.

Šio pobūdžio asmens teisių apsaugos problemą iliustruoja ir administracinė byla Nr. A492-1711/2014⁴⁴². Pareiškėjas ginčijo atsakovo Nacionalinės žemės tarnybos prie Žemės ūkio ministerijos sprendimą išbraukti jį iš pretendentų, kuriems žemės sklypai projektuojami pagal atitinkamą Žemės reformos įstatyme įtvirtintą eiliškumo grupę. Šiai grupei priskiriami jauni ūkininkai iki 40 metų. Pareiškėjas prašymo padavimo metu minėtą sąlygą išpildė, tačiau daugiapakopei administracinei procedūrai užsitęsus ne vienerius metus, ginčo sprendimo priėmimo metu pareiškėjas buvo vyresnis nei 40 metų. Šiomis aplinkybėmis LVAT teisėjų kolegija pareiškėjo skundą tenkino. Pasak teisėjų kolegijos, reikalavimas sprendimo priėmimo metu atitikti įstatyme nustatytą jaunojo ūkininko amžiaus reikalavimą paneigtų asmens teisėtus lūkesčius, sukurtų neapibrėžtas situacijas, kai išnyksta teisinis tikrumas dėl įstatymuose įtvirtintų materialiujų teisių įgijimo, apskritai paneigtų tokias teises, nes aplinkybės, susijusios su žemės reformos projektų įgyvendinimo trukme, didžiąja dalimi yra nepriklausančios nuo asmens valios.

⁴⁴² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. gruodžio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-1711/2014.

Apžvelgiamo pobūdžio teisėtų lūkesčių apsauga juolab įtikinamesnė tais atvejais, kai atitinkamos teisės aktuose numatytos galimybės įgyti tam tikras teises suinteresuotas asmuo netenka dėl nepagrįsto valstybės institucijų delsimo. Tokia situacija buvo nagrinėjama administracinėje byloje Nr. A525-1411/2010⁴⁴³. Pareiškėjas nurodė, kad detaliuoju planu buvo numatyta suplanuotoje teritorijoje pakeisti žemės sklypų išdėstymą, prie jam privačios nuosavybės teise priklausančių žemės sklypų prijungiant valstybinės žemės dalis, o tam tikras privačios nuosavybės teise priklausančias žemės dalis atiduodant valstybei. Dėl šių mainų buvo pradėtos atitinkamos administracinės procedūros dar 2002 m. Tačiau 2007 m. pasikeitus teisiniam reguliavimui, tokie mainai tapo nebegalimi. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija darė išvadą, kad pareiškėjo įgytas teisėtas lūkestis, atsižvelgiant į šios bylos faktines aplinkybes bei į tai, kad įgaliotos valstybės institucijos iš esmės laiku nesiėmė jų kompetencijai priskirtų veiksmų, turi būti tinkamai apgintas. Byloje nenustačiusi, kad pareiškėjo atžvilgiu įgyvendinus detaliuojo plano sprendinius būtų padaryta žala valstybei ar kitiems subjektams, teisėjų kolegija konstatavo, jog nagrinėjamu atveju yra pagrindas įpareigoti atsakovą imtis pareiškėjo prašomų veiksmų.

Šiuo požiūriu gana nuoseklios LVAT praktikos išimtimi laikytini ginčai, kilę nuosavybės teisių atkūrimo srityje. Šioje srityje LVAT laikosi pozicijos, jog nuosavybės teisių atkūrimo procedūros veiksmai turi būti atliekami pagal šių veiksmų metu galiojančius teisės aktų reikalavimus. Nagrinėjamą aspektą padės atskleisti administracinė byla Nr. A438-2620/2012⁴⁴⁴. Pareiškėjos, remdamosis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, teigė, kad ankstesnės įstatymo redakcijos galiojimo metu pradėjusios realizuoti savo teisę į nuosavybės teisių atkūrimą, jos turi teisę tikėtis, kad jų teisės bus realizuotos pagal prašymų padavimo metu galiojančius teisės aktus. Atsakydamas į šį argumentą, LVAT pažymėjo, kad asmens teisėtų lūkesčių apsaugos principas reiškia įgytų teisių

⁴⁴³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1411/2010.

⁴⁴⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2620/2012.

apsauga, t. y. asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius teisės aktus įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos. Remdamasis aktualia konstitucine jurisprudencija, aiškinančia teisės aktų galiojimą laiko požiūriu, LVAT pažymėjo, kad nei įstatymu, nei kitais teisės aktais negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo būtų įsiterpta į jau pasibaigusius teisinius santykius. Teisėjų kolegijos vertinimu, šios taisyklės nagrinėjamoje byloje nėra taikomos, nes ginčo teisiniai santykiai dar nėra pasibaigę. Teisėjų kolegija pabrėžė, kad taikant nebegaliojančius teisės aktus būtų pažeisti Konstitucijos 7 straipsnio 2 dalies, įtvirtinančios, jog galioja tik paskelbti įstatymai, reikalavimai, nepaisoma konstitucinio teisinės valstybės principo. Atsižvelgęs į tai, LVAT konstatavo, kad kilęs ginčas dėl nuosavybės teisės į žemę atkūrimo nepažeidė teisėtų lūkesčių apsaugos principo ir turi būti sprendžiamas taikant paskelbtus bei galiojančius teisės aktus, paisant bendrųjų teisės taikymo laiko požiūriu taisyklių.

Iš tiesų pagal bendrąją teisės aktų galiojimo taisyklę draudžiama įsiterpti į jau pasibaigusius teisinius santykius. Tuo metu, kaip matyti iš apžvelgtos administracinių teismų praktikos, tam tikrais atvejais administraciniai teismai ne mažiau kritiškai vertina viešojo administravimo subjektų sprendimus taikyti teisės normų pakeitimus nors ir nepasibaigusiems, tačiau jau prasidėjusiems teisiniams santykiams. Aktuali teismų praktika patvirtina, kad šiais atvejais būtent teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra tas teisinis instrumentas, kuriuo remiantis gali būti veiksmingai pagrįdžiamas privatiems asmenims palankesnis teisės taikymas. Kita vertus, pažymėtinas ir tam tikras administracinių teismų pozicijos nenuoseklumas, kai įgytų teisių apsaugos doktrina selektyviai pasitelkiama siekiant susiaurinti teisėtų lūkesčių apsaugos sritį arba teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvas nepagrįstai sutapatinamas su *lex retro non agit* taisykle.

I.5.2.4.3. Trečioji situacija: Teisėti lūkesčiai netrukdomai naudotis įgyta teise

Trečiojo tipo situacijos apima atvejus, kai teisinio reguliavimo pakeitimai taikomi asmenims, jau įgijusiems ir įgyvendinantiems tam tikras subjektines teises. Šiuo aspektu svarbu pabrėžti, kad privatūs asmenys turi ne tik teisėtus lūkesčius, susijusius su įgytos teisės išlaikymu, bet ir teisėtus lūkesčius netrukdomai naudotis įgyta subjektine teise ateityje. Ilgalaikiai planai, investicijos, susijusios su įgyta subjektine teise, taip pat yra privačių asmenų teisėtas lūkestis, kuris teisės turi būti saugomas ir ginamas. Todėl ypač svarbu užtikrinti, kad teisėtų lūkesčių yra paisoma taikant teisinio reguliavimo pakeitimus, jei tokie pakeitimai gali turėti įtakos asmenų jau įgytoms ir įgyvendinamoms teisėms. Šioje srityje ypatinga reikšmė tenka teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymui derinyje su *lex retro non agit* taisykle bei įgytų teisių apsaugos doktrina.

Pastebėtina, kad paprastai teisiniams santykiams taikomos šių santykių atsiradimo metu galiojančio teisinio reguliavimo nuostatos⁴⁴⁵ ir asmuo, remdamasis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, negali pagrįstai tikėtis, kad jam bus taikomas iki teisinių santykių atsiradimo galiojęs palankesnis teisinis reguliavimas⁴⁴⁶, o šiems santykiams pasibaigus (nutrūkus) – vėliau įsigaliojęs teisinis reguliavimas⁴⁴⁷. LVAT savo praktikoje taip pat laikosi nuostatos, kad teisės aktai pagal bendrą taisyklę netaikomi tiems įvykusiems teisiniams faktams ir teisiniams padariniams, kurie atsirado iki naujai priimto teisės akto įsigaliojimo⁴⁴⁸. Šiuo principu siekiama užtikrinti teisinio reguliavimo bei asmenų teisinio statuso aiškumą, stabilumą. Subjektai turi žinoti, kokio elgesio iš jų yra tikimasi, reikalaujama, ir turi būti tikri, kad už teisės aktus atitinkantį elgesį jiems nebus taikomos teisinės poveikio priemonės vėliau pasikeitusio

⁴⁴⁵ Žr., pvz., Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. lapkričio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-1349/2009.

⁴⁴⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-1678/2013; taip pat žr. 2013 m. lapkričio 13 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A261-1298/2013.

⁴⁴⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. rugsėjo 6 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-2466/2012; 2010 m. gegužės 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-318/2010; 2011 m. liepos 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-1478/2011; 2014 m. sausio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A602-284/2014.

⁴⁴⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gruodžio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-3221/2012. Ši nuostata yra tiesioginis konstitucinės jurisprudencijos atspindys. Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1998 m. kovo 25 d. nutarimas.

teisinio reguliavimo pagrindu⁴⁴⁹. Taigi *lex retro non agit* ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų taikymo aspektu svarbu pažvelgti, kaip LVAT praktikoje yra suprantamas teisinių santykių užbaigtumo aspektas.

Nagrinėjamu klausimu visų pirma paminėtinos rezonansinės aplinkos apsaugos bylos, susijusios su teisinio reguliavimo pakeitimais, uždraudusiais ežero pakrantės apsaugos juostoje tvirti tvoras. Administracinėje byloje Nr. A502-1353/2011⁴⁵⁰ pareiškėjas ginčijo privalomąjį nurodymą, kuriuo jis įpareigotas iškelti 1958 m. pastatytą tvorą, esančią Gilužio ežero pakrantės apsaugos juostos ribose. Įvertinusi šias aplinkybes, išplėstinė teisėjų kolegija laikėsi pozicijos, jog vien tik iš 1995 m. ir 2001 m. nustatyto teisinio reguliavimo negali būti kildinama asmenų pareiga pašalinti iki šių nuostatų įsigaliojimo pastatytas tvoras pakrantės apsaugos juostose. Remdamasi oficialiąja konstitucine doktrina, aiškinančia *lex retro non agit* taisyklę, išplėstinė teisėjų kolegija nematė jokio objektyvaus pagrindo konstatuoti, jog neteisėtais (draudžiamais) gali būti pripažinti ir iki šių normų įsigaliojimo atlikti veiksmai.

Toks *lex retro non agit* taisyklės aiškinimas nebuvo pavienis atvejis. Panašios pozicijos laikytasi administracinėje byloje Nr. A261-1960/2012⁴⁵¹. Šioje byloje pareiškėjas ginčijo kompetentingos valstybės institucijos nepritarimą daugiabučio gyvenamojo namo, patenkančio į Sapiegos rezidencijos teritoriją, rekonstrukcijai. Atsakovas savo nepritarimą motyvavo tuo, kad projektiniai statiniai neatitiko 2010 m. įsigaliojusio specialiojo plano. Šiomis ginčo aplinkybėmis LVAT, remdamasis *lex retro non agit* principu, nusprendė, kad pareiškėjui negali būti keliami reikalavimai keisti esamus statybos sklypo ir statinio rodiklius, kurių teisėtumas nustatyta tvarka nėra paneigtas. Teisėjų kolegija akcentavo, kad viešojo administravimo subjektai turi būti nuoseklūs priimdami administracinius aktus, kad būtų gerbiami teisėti

⁴⁴⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. balandžio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-1508/2012.

⁴⁵⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. lapkričio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1353/2011.

⁴⁵¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gegužės 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-1960/2012.

lūkesčiai ir išsaugomas pasitikėjimas jais. Teismas pabrėžė, jog pareiškėjas statinį iš valstybės įgijo be papildomų įsipareigojimų, tokiu būdu įgijo teisėtą bei pagrįstą lūkestį, kad turės galimybę užbaigti statinio įrengimą, nekeisdamas buvusių pirkimo metu statinio ir statybos sklypo rodiklių. Todėl teisėtai įgytoms teisėms administraciniai aktai negali turėti atgalinio poveikio, nebent tai būtų tiesiogiai nurodyta įstatyme, arba šie aktai privačiam asmeniui būtų naudingi. Šiuo atveju tokių aplinkybių nebuvo nustatyta, todėl nuspręsta, jog specialaus plano reikalavimai taikytini tik tiems statinio ar statybos sklypo rodikliams rekonstrukcijos etape, kurie dar gali būti koreguojami, nepadarant žalos savininkui arba pasiekus susitarimą su savininku.

Šiame kontekste taip pat svarbu pažymėti, kad pagal LVAT formuojamą praktiką teisinio reguliavimo pakeitimai paprastai nėra taikomi galutinio administracinio sprendimo vykdymui (įgyvendinimui). Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A10-1074/2005⁴⁵² ginčas kilo dėl atsisakymo vykdyti 1993 m. priimtą administracinį sprendimą, kuriuo pareiškėjai nuosavybės teisių atkūrimo procedūros metu neatlygintinai perduotas sklypas pagal tuo metu galiojusius teisės aktus. Vilniaus apskrities viršininko administracija savo atsisakymą vykdyti minėtą sprendimą motyvavo ta aplinkybe, jog nepakanka duomenų, įrodančių nuosavybės teisės atsiradimą. LVAT su tokia atsakovo pozicija nesutiko. Teisėjų kolegija pabrėžė, jog nagrinėtu atveju jau buvo priimtas sprendimas pareiškėjai neatlygintinai suteikti žemės sklypą. Teisėjų kolegijos vertinimu, galiojant tokiam sprendimui, nėra teisinio pagrindo reikalauti, kad pareiškėja iš naujo pateiktų dokumentus ir nėra pagrindo iš naujo pradėti žemės sklypo suteikimo neatlygintinai procedūrą. Teisėjų kolegija pabrėžė, jog teisinio reguliavimo pakeitimai ginčo srityje buvo priimti jau po to, kai pareiškėjai buvo suteiktas neatlygintinai žemės sklypas, todėl valstybė privalo vykdyti savo įsipareigojimus asmeniui ir pareiškėjai suteikti žemės sklypą⁴⁵³.

⁴⁵² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 21 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A10-1074/2005.

⁴⁵³ Šiame kontekste įdomu pastebėti, kad LVAT savo praktikoje taip pat yra nusprendęs, jog teisiniai santykiai nėra galutinai susiklostę, jeigu jie vis dar yra vykdomi, pvz., paskirta ir mokama tam tikra

Apibendrinus paminėtus *lex retro non agit* bei teisėtų lūkesčių apsaugos principų taikymo pavyzdžius matyti, jog teisinio reguliavimo pakeitimai nėra taikomi, jeigu jų taikymas reikštų naujų, t. y. įvykusių teisinių faktų ir teisinių padarinių atsiradimo metu dar teisės aktuose neįtvirtintų pareigų teisės subjektams kilimą. Ši nuostata galioja ir tais atvejais, kai egzistuoja konkuruojantis viešasis interesas.

Nagrinėjamu atveju ne mažiau reikšmingu asmens subjektyvių teisių apsaugos instrumentu pripažintinas teisėtų lūkesčių ir įgytų teisių apsaugos taisyklių derinys. Iš tiesų valstybės institucija privalo pateikti daugiau ir įtikinamesnių argumentų, kai asmens teisėti lūkesčiai yra, be kita ko, grindžiami įgytų teisių apsaugos doktrina⁴⁵⁴. Įgytų teisių ir teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinų derinio taikymo reikšmė akivaizdžiausia socialinės apsaugos srityje. Antai administracinėje byloje Nr. A756-886/2013⁴⁵⁵ dėl teisinio reguliavimo pakeitimų motinystės (tėvystės) pašalpos skyrimo srityje susiklostė paradoksali situacija. Dėl vienu metu gimusių vaikų motinystės (tėvystės) pašalpa buvo apskaičiuojama taikant skirtingas Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo redakcijas, nes dėl pašalpos skyrimo pareiškėja kreipėsi skirtingu laiku⁴⁵⁶. Tokios padėties ginčą nagrinėjusi teisėjų kolegija netoleravo, pažymėjusi, jog ji paneigia konstitucinį teisėtų lūkesčių principą, neatitinka teisingumo ir protingumo kriterijų. Teisėjų kolegija darė išvadą, kad motinystės (tėvystės) pašalpa pareiškėjai už visus tris vienu metu gimusius

socialinė išmoka. Tokią išvadą Teismas darė, siekdamas taikyti pensijų gavėjams palankesnę teisinį režimą, pripažinus įstatymą prieštaraujančiu Konstitucijai. Išsamiau žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. kovo 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-519/2013 ir joje nurodyta teismų praktika.

⁴⁵⁴ Įgytų teisių apsaugos doktrina gali būti ir savarankiškas teisinis pagrindas, siekiant užginčyti teisinio reguliavimo pakeitimų taikymą iki šių pakeitimų priėmimo atsiradusiems teisiniams santykiams. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-1678/2013; 2009 m. lapkričio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-1349/2009.

⁴⁵⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. gegužės 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-886/2013.

⁴⁵⁶ Pareiškėjai dėl dukros buvo apskaičiuota 75 procentų kompensuojamojo uždarbio dydžio motinystės (tėvystės) pašalpa, o dėl dviejų sūnų – 40 procentų dydžio. Nagrinėjamu atveju nustatyta, kad teisę į vaiko priežiūros atostogas įgyvendino abu tėvai – mama buvo dukros priežiūros atostogose, o tėvas – dviejų sūnų. Pareiškėjos sutuoktiniui nusprendus grįžti į darbą, ji kreipėsi į atsakovą Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritorinį skyrių, prašydama paskirti motinystės pašalpą dėl dviejų sūnų. Atitinkamai, ši pašalpa buvo apskaičiuota taikant įstatymo nuostatas, galiojusias pareiškėjos kreipimosi metu.

vaikus turi būti skaičiuojama pagal teisės aktų nuostatas, galiojusias jos nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos ir atostogų vienam iš trijų vaikų prižiūrėti pradžios metu.

Vis dėlto tai, jog asmenys teisių įgijimo metu galiojusio teisinio reguliavimo pagrindu įgijo tam tikras teises, nereiškia, jog jiems taikomas teisinis reguliavimas apskritai negali būti keičiamas⁴⁵⁷. Teiginį, kad tokia situacija asmenų teisėtų lūkesčių savaime nepažeidžia, iliustruoja valstybės pareigūnų ginčai dėl naujo reikalavimo įgyti tam tikrą išsilavinimą taikymo. Šio reikalavimo neįgyvendinę ir dėl to atleisti asmenys neretai tokį atleidimą ginčijo teismine tvarka, be kita ko, remdamiesi teisėtų lūkesčių apsaugos principu. Šio pobūdžio ginčiuose teisėtų lūkesčių apsaugos principas suderino iš pažiūros skirtingus tikslus. Daugumoje administracinių bylų įstatymų leidėjo nustatytas pereinamasis laikotarpis pripažintas pakankamu ir dėl to užtikrinančiu suinteresuotų asmenų teisėtus lūkesčius⁴⁵⁸. Tačiau kitais atvejais teisėtų lūkesčių apsaugos principas kartu su teisingumo principu buvo pagrindas netaikyti nustatyto reikalavimo neįgyvendinimo pasekmių. Šie atvejai buvo susiję su išskirtinėmis bylos aplinkybėmis, pvz., kai aptariamo reikalavimo suinteresuotas asmuo negalėjo įgyvendinti dėl objektyvių priežasčių – ligos⁴⁵⁹ ar kitų nuo pareiškėjo valios nepriklausiusių aplinkybių⁴⁶⁰. Taigi šio pobūdžio ginčiuose teisėtų lūkesčių apsaugos principas, nors ir nereiškė susiklosčiusių teisinių santykių neliečiamumo, vis dėlto nustatė fundamentalų reikalavimą sudaryti realias galimybes suinteresuotiems asmenims prisitaikyti prie naujų reikalavimų.

Teisėtų lūkesčių apsaugos principas taip pat neužkerta kelio padaryti tam tikrus teisinio reguliavimo pakeitimus, valstybėje susiklosčius ypatingai

⁴⁵⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. lapkričio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-3148/2011: „<...> konstitucinė įgytų teisių ir teisėtų lūkesčių apsauga nereiškia, jog nustatytas teisinis reguliavimas negali būti keičiamas“.

⁴⁵⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 13 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A858-790/2010; 2008 m. lapkričio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A822-1924/2008 ir kt.

⁴⁵⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 2 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A756-736/2010; 2005 m. sausio 26 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A8-112/2005.

⁴⁶⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. lapkričio 21 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A756-1602/2008.

padėčiai. Šią išvadą patvirtina administraciniai ginčai dėl krizės laikotarpiu sumažintų socialinių išmokų mokėjimo. Pavyzdžiui, LVAT praktikoje ne kartą konstatuota, kad asmenys, kurie teisę į motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpas ar motinystės (tėvystės) išmokas įgijo po 2009 m. gruodžio 31 d., neturi teisėto lūkesčio, kad valstybėje susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai jiems priklausanti įstatymo nustatyto dydžio finansinė parama vaikams auginti ir auklėti namuose skirtų atostogų metu nebus mažinama, todėl šiems gavėjams pagrįstai tenka pareiga ekonomikos, finansų krizės našta tolygiai ir proporcingai dalytis su visa visuomene⁴⁶¹. Tiksliau būtų teigti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas ne draudžia teisinio reguliavimo pakeitimus, o nustato tam tikrus papildomus saugikius privačių asmenų naudai. Tokiu būdu nustačius teisingą praradimų kompensavimo mechanizmą gali būti keičiamas ir socialines išmokas įtvirtinantis teisinis reguliavimas⁴⁶². Pastebėtina ir tai, kad teisėti lūkesčiai įstatymų leidėjo gali būti užtikrinti ne tik nustačius kompensavimo mechanizmą, bet ir kitaip įgyvendinant atitinkamus įsipareigojimus. Antai administracinėje byloje Nr. A756-947/2013⁴⁶³ pareiškėjo argumentas, kad nenustačius dėl kaupiamų pensijų įmokų sumažinimo atsiradusių praradimų kompensavimo mechanizmo, yra pažeidžiama jo teisė į nuosavybę, atmetas kaip nepagrįstas. Teisėjų kolegija pažymėjo, kad įstatymų leidėjo įsipareigojimas visiems pensijų kaupimo sistemos dalyviams padidinti įmokų dydį vertintinas kaip tinkamas suinteresuotų asmenų teisėtų lūkesčių apsaugos užtikrinimas.

Ši Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika patvirtina, jog teisėti lūkesčiai, siejami su įgytomis teisėmis, reikalauja pačios intensyviausios teisinės apsaugos. Atsižvelgus į tai, dėsninga, jog tokiais atvejais individas pagrįstai gali reikalauti taikyti substancinę teisėtų lūkesčių apsaugą, t. y. leisti

⁴⁶¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. vasario 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-230/2014; 2014 m. vasario 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-371/2014; 2013 m. spalio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-2083/2013.

⁴⁶² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. birželio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A403-987/2006; 2010 m. gegužės 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-294/2010.

⁴⁶³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. gegužės 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-947/2013.

išlaikyti įgytą naudą ir netrukdomai ja naudotis. Šio pobūdžio teisėti lūkesčiai taip pat gali būti užtikrinami ir kitais būdais – pereinamojo laikotarpio teisinio reguliavimo nuostatomis ar teisingos kompensacijos suteikimu. Vis dėlto tais atvejais, kai įstatymų leidėjas pastaraisiais teisėtų lūkesčių užtikrinimo būdais nepasinaudoja, teisėtų lūkesčių apsauga *in natura* nacionalinių teismų praktikoje tampa pagrindine pažeistų subjektinių teisių gynimo priemone.

I.5.3. Kai kurie bendrieji teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo aspektai bendrosios kompetencijos teismų praktikoje

Pastebėtina, kad neretai teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas yra susijęs su kompleksiniais teisiniais santykiais, kuriuose persipina tiek administraciniai, tiek civiliniai teisiniai aspektai. Tai ypač būdinga ginčų dėl viešojo intereso gynimo atvejams. Atsižvelgus į tai, tikslinga glaustai apžvelgti aktualią Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – ir LAT) praktiką nagrinėjamoje srityje.

Pasak Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, teisėtų lūkesčių apsaugos principas įtvirtina „idėją, jog būtina pripažinti, gerbti ir ginti teisėtai įgytas civilines teises, t. y. asmuo, teisėtai įgijęs civilines teises, turi pagrįstą tikėjimą, kad savo teises galės įgyvendinti tiek veikdamas šiandien, tiek ateityje. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas siejasi su pareiga laikytis prisiimtų įsipareigojimų bei teise pagrįstai tikėtis, kad asmens pagal galiojančius teisės aktus įgytos teisės bus išlaikytos tam tikrą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos“⁴⁶⁴.

LAT praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo pradžia gali būti siejama su 2001–2003 metais. Pirmiausia šio Teismo praktikoje sprendžiant sprendimo vykdymo atidėjimo klausimą suformuota doktrininė nuostata, jog pagal teisėtų lūkesčių apsaugos principą privalu pripažinti teisėtai įgytas civilines teises, jas gerbti ir ginti⁴⁶⁵. Vis dėlto viešosios teisės normų

⁴⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. gruodžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-695/2013 ir joje nurodyta teismų praktika.

⁴⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2001 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1113; taip pat žr. 2002 m. spalio 21 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-1230.

taikymo srityje aktualesnė 2003 m. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 3K-7-548⁴⁶⁶. Šioje byloje Teismas pažymėjo, jog valstybės institucija turi tesėti savo priisimtus įsipareigojimus. Nustačiusi, kad Vilniaus miesto savivaldybės valdyba neįvykdė iš administracinių aktų kylančios prievolės iki nurodytos datos atlaisvinti gyvenamojo namo, į kurį ieškovėms buvo atkurtos nuosavybės teisės, patalpas, teisėjų kolegija konstatavo, kad pažeisti ieškovių teisėti lūkesčiai ir jų, kaip savininkų, teisės turi būti ginamos.

Įdomu pastebėti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė LAT praktikoje yra *expressis verbis* susieta su Europos Sąjungos teise. Civilinėje byloje Nr. 3K-3-534⁴⁶⁷ teisėjų kolegija pažymėjo, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas, „atėjęs iš Europos Sąjungos teisės“, iš esmės reiškia „pagarbą įgytoms civilinėms teisėms, pagrįstam tikėjimui ar teisėtiems lūkesčiams civilinių teisių ir pareigų, nustatytų įstatymuose, atžvilgiu, draudimo taikyti civilinius įstatymus atgaline tvarka, tinkamą senaties termino taikymą“.

Šio Teismo praktikoje taip pat pripažinta, jog reikšmingu nagrinėjamo principo taikymo ir vystymo šaltiniu yra Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimai. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pažymėjęs, jog jo praktikoje inkorporuota EŽTT jurisprudencijoje suformuluota nuostata, kad „lūkestis yra teisėtas tada, kai jis grindžiamas teisės norma arba teisės aktu, turinčiu įtakos nagrinėjamam nuosavybės interesui“⁴⁶⁸. Be to, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, sprenddamas dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo, taiko EŽTT praktikoje suformuluotus nuosavybės teisių ribojimų pateisinamumo kriterijus⁴⁶⁹. Šio supranacionalinio teismo praktika taip pat reikšminga sprendžiant ginčus, kilusius nuosavybės teisių atkūrimo⁴⁷⁰ bei statybų⁴⁷¹ srityse.

⁴⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2003 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-548.

⁴⁶⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2004 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-534.

⁴⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. gruodžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-695/2013 ir joje nurodyta teismų praktika.

⁴⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2014 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-136/2014.

⁴⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. gegužės 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273/2013; 2012 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-310/2012; 2011 m.

Remiantis sisteminė teismų praktikos analize, galima teigti, kad LAT praktikoje, kaip ir administracinių teismų jurisprudencijoje, teisėtų lūkesčių apsaugos principą sudaro du jo taikymo reikalavimai – valstybės institucijų prisiimti įsipareigojimai⁴⁷² bei „teisiškai nepriekaištingas elgesys“⁴⁷³. Pastebėtina, kad abu elementai aiškinami griežčiau nei, palyginti, administracinių teismų praktikoje. LAT praktikoje ypač akcentuojamas reikalavimas teisėtus lūkesčius grįsti galiojančio teisinio reguliavimo nuostatomis⁴⁷⁴ bei reikalavimas asmenims elgtis sąžiningai⁴⁷⁵, atidžiai ir rūpestingai (objektyviaja prasme)⁴⁷⁶, išmanyti teisinį kontekstą⁴⁷⁷. Tai bendrosios kompetencijos teismuose iš esmės lemia siauresnę teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo apimtį, nei formuojama administracinių teismų praktikoje.

Vis dėlto vertinti, kad LAT praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymas (tiek, kiek jis yra susijęs su kompleksiniais teisiniais santykiais) jau nusistovėjęs – pernelyg anksti. Pastebėtina, kad teisėtų lūkesčių apsaugos samprata šio Teismo praktikoje nėra iki galo apibrėžta ir tam tikrais atvejais taikoma pernelyg ekstensyviai. Pavyzdžiui, civilinėje byloje Nr. 3K-3-205/2007⁴⁷⁸ pažymėta, kad asmuo turi teisėtą lūkestį, „kad jo prašymas bus išspręstas“. Kitoje civilinėje byloje Nr. 3K-3-55/2008⁴⁷⁹ teisėjų kolegija nurodė, jog pareiškėjai „turėjo teisėtą lūkestį, kad jų prašymai bus išspręsti

gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-518/2011; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-165/2012.

⁴⁷¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2012 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2012.

⁴⁷² Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2008 m. liepos 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-377/2008.

⁴⁷³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2006 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-346/2006.

⁴⁷⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2013.

⁴⁷⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2012 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2012.

⁴⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2013.

⁴⁷⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2013; 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-354/2013.

⁴⁷⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2007 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-205/2007.

⁴⁷⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2008 m. sausio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-55/2008.

įstatymo nustatyta tvarka“. Be to, tam tikrų teismo praktikos vystymo korekcijų (ypač asmens gero elgesio vertinimo kontekste) pareikalaus nuostatos, Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuotos bylose *Albergas*⁴⁸⁰ bei *Pyrantienė*⁴⁸¹ prieš Lietuvą.

I.5.4. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo raida Europos viešojoje teisėje

Europos viešojoje teisėje teisėtų lūkesčių apsauga, siejama su pagrindinių teisių apsauga, yra fundamentali demokratinių valstybių teisės sistemos dalis, skirta apibrėžti individo teisinę padėtį santykyje su viešosios valdžios institucijomis. Nors šis teisės principas kiekvienos valstybės nacionalinėje teisėje aiškinamas remiantis šiai valstybei būdingomis konstitucinėmis tradicijomis, Europos integracijos procesas neišvengiamai lemia tam tikrus bendrus nagrinėjamo imperatyvo taikymo vardiklius. Dėl to šioje tyrimo dalyje taip pat reikėtų aptarti, kokia teisėtų lūkesčių apsaugos principo esmė bei taikymo sritis yra nustatyta daugiašaliame tarptautiniame kontekste, prireikus – pažymėti esminius skirtumus. Siekiant užsibrėžto tikslo, pirmiausia tikslinga glaustai išanalizuoti teisėtų lūkesčių apsaugos sampratą, kilmę, jos turinio elementus, suformuotus Europos Sąjungos Teisingumo Teismo bei Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje. Vėliau – konspektyviai apžvelgti tam tikrus teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo ypatumus kai kurių Europos valstybių nacionalinės teisės sistemose.

I.5.4.1. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje

Nuo 6 dešimtmečio ESTT pradėta formuoti teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina šiandien yra tapusi neatskiriama Sąjungos teisės sistemos dalimi.

⁴⁸⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. gegužės 27 d. sprendimas *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 17978/05.

⁴⁸¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 45092/07.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismas teisėtų lūkesčių apsaugos klausimu suformavo labai plačios apimties teisminę praktiką. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra taikomas įvairiose srityse – tarnybos, socialinės apsaugos, valstybės pagalbos, muitų, mokesčių, žemės ūkio srityje ir kt. Nagrinėjamu principu suinteresuoti asmenys gali remtis iš esmės visuose teisminiuose procesuose – reiškiant ieškinį dėl panaikinimo⁴⁸², žalos atlyginimo⁴⁸³ ar įsipareigojimų nevykdymo⁴⁸⁴, taip pat vertinant Sąjungos teisės aktų teisėtumą⁴⁸⁵. Be to, teisėtų lūkesčių apsaugos principas gali būti taikomas derinyje kartu su kitais teisės principais⁴⁸⁶, kas taip pat prisideda prie plačios apžvelgiamos doktrinos taikymo apimties. Turint omenyje Europos integracijos procesus, išsami ESTT jurisprudencija nagrinėjamu klausimu neišvengiamai tampa vienu iš reikšmingiausių teisėtų lūkesčių apsaugos pažinimo šaltinių. Laikantis tyrimo ribų, šiame poskyryje nagrinėjami pagrindiniai teisėtų lūkesčių apsaugos principo formavimosi bei taikymo bruožai, suformuoti ESTT sprendimuose.

I.5.4.1.1. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė

Teisėtų lūkesčių apsaugos principo Europos Sąjungos teisėje kilmė siejama su teisinės valstybės principu⁴⁸⁷. Kalbant konkrečiau, teisėtų lūkesčių

⁴⁸² Pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 17 d. sprendimas *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999.

⁴⁸³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 14 d. sprendimas *Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, Rink. p. 533; 1992 m. gegužės 19 d. sprendimas *Mulder ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją*, C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-3061 (*Mulder II*); 2000 m. sausio 27 d. sprendimas *Mulder ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją*, C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-203 (*Mulder III*).

⁴⁸⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. liepos 14 d. sprendimas *ThyssenKrupp prieš Komisiją*, C-65/02 P ir C-73/02 P, Rink. p. I-6773.

⁴⁸⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. birželio 5 d. sprendimas *Komisija prieš Tarybą*, 81/72, Rink. p. 575; 1990 m. gruodžio 11 d. sprendimas *Spagl prieš Hauptzollamt Rosenheim*, C-189/89, Rink. p. I-4539; 1990 m. gruodžio 11 d. sprendimas *Pastätter prieš Hauptzollamt Bad Reichenhall*, C-217/89, Rink. p. I-4585.

⁴⁸⁶ Dažniausiai remiamasi teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisinio saugumo principų deriniu, tačiau nagrinėjamas imperatyvas taip pat yra susijęs su įgytų teisių apsauga, rūpestingumo pareiga, gero administravimo principu, teise į gynybą, lygybės bei proporcingumo principais. PUISSOOHBT, J.-P. Vous avez dit confiance légitime? (le principe de confiance légitime en droit communautaire). Iš *L'État de droit. Mélanges en l'honneur de G. Braibant*. Paris: Dalloz, 1996, p. 585.

⁴⁸⁷ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 867.

apsaugos principas pripažįstamas sudėtine teisinio saugumo principo, kuris reikalauja, kad teisės normos būtų aiškios ir tikslios ir yra skirtas užtikrinti, kad situacijos ir teisiniai santykiai, reguliuojami Sąjungos teisės, išliks stabilūs, dalimi⁴⁸⁸.

Europos Sąjungos teisės sistemoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas buvo pripažintas laipsniškai. Kaip pažymi J. Schwarze, šio principo pripažinimui ir vystymui įtakos turėjo, viena vertus, valstybių narių kreipimaisi dėl prejudicinio sprendimo bei jų formuluojami prejudiciniai klausimai ir, kita vertus, generalinių advokatų išvados, kurios atspindėdavo įvairių valstybių narių nacionalinės teisės sistemų nuostatas⁴⁸⁹. Iš tiesų lyginamoji valstybių narių teisė buvo svarbus teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojamų imperatyvų vystymo šaltinis, tačiau galiausiai ESTT praktikoje buvo įgyvendintas Vokietijos modelis⁴⁹⁰. Teisingumo Teismas netgi eksplicitiškai yra pažymėjęs, kad *Vetrauensschutz* suformavo teisėtų lūkesčių apsaugos principą Europos Sąjungos teisėje⁴⁹¹.

Teisės doktrinoje nėra vienos nuomonės, su koku ESTT sprendimu oficialiai gali būti siejamas teisėtų lūkesčių apsaugos principo pripažinimas Europos Sąjungos teisėje⁴⁹², vis dėlto autorė laikosi požiūrio, jog teisėtų lūkesčių apsaugos idėja pirmiausia atspindėta *Algera*⁴⁹³ byloje⁴⁹⁴. Šioje byloje pareiškėjai, Sąjungos pareigūnai, ginčijo administracinių aktų, kuriais buvo nustatyta, kad jiems taikomas pareigūnams skirtas teisinis reguliavimas ir jie

⁴⁸⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2001 m. sausio 18 d. sprendimo *Komisija prieš Ispaniją*, C-83/99, Rink. p. I-445, 24 p.; 2009 m. gruodžio 2 d. sprendimo *Aventis Pasteur*, C-358/08, Rink. p. I-11305, 47 p.; 1996 m. vasario 15 d. sprendimo *Duff ir kt.*, C-63/93, Rink. p. I-569, 20 p.

⁴⁸⁹ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 939–940.

⁴⁹⁰ Ten pat, p. 940.

⁴⁹¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. liepos 4 d. sprendimo *Westzucker GmbH prieš Einfuhr- und Vorratsstelle für Zucker*, 1/73, Rink. p. 723, 6, 13 p.

⁴⁹² Kai kurie autoriai teigia, kad pirmą kartą šis principas buvo taikytas sprendime dėl Personalo atlyginimo (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. birželio 5 d. sprendimas *Komisija prieš Tarybą*, 81/72, Rink. p. 575; CAIRNS, W. *Europos Sąjungos teisės įvadas*, p. 115). Alternatyviai, galima rasti bandymų minėto principo pradžią susieti su *Töpfer* byla (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1978 m. gegužės 3 d. sprendimas *August Töpfer & Co. GmbH prieš Europos Komisiją*, 112/77, Rink. p. 1019). THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 41. Taip pat PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 46.

⁴⁹³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1957 m. liepos 12 d. sprendimo *Algera ir kt. prieš Bendrąją Asamblėją*, 7/56, Rink. p. 39, 55–56 p.

⁴⁹⁴ SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 52; CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 614; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 872, 938.

priskiriami tam tikroms klasėms bei nustatomas jų pareigybės lygis, panaikinimą. Šiomis aplinkybėmis Teisingumo Teismas, pažymėjęs, kad teisėtų aktų, suteikiančių asmenims teises, atšaukimo problemai spręsti Bendrijos teisė nenustato jokių taisyklių, nurodė, jog, vykdant teisingumą, būtina šį klausimą išspręsti, remiantis pripažintomis valstybių narių taisyklėmis, įtvirtintomis teisiniame reguliavime, teisės doktrinoje bei teismų praktikoje. Teismas pažymėjo, kad administracinis aktas, suteikiantis subjektines teises suinteresuotam asmeniui, iš esmės negali būti panaikintas, jeigu jis yra teisėtas. Taip yra todėl, jog įgytų teisių atveju būtinybė užtikrinti pasitikėjimą⁴⁹⁵ situacijos stabilumu nusveria administracijos interesus dėl sprendimo pakeitimo, ypač tais atvejais, kai sprendžiami pareigūnų skyrimo klausimai. Kita vertus, šioje byloje taip pat nurodyta, jog jeigu administracinis aktas yra neteisėtas, jo atšaukimas yra galimas visų valstybių narių teisėje⁴⁹⁶. Šiuo požiūriu tai, kad aktas neturi objektyvaus teisinio pagrindo, pateisina tokio akto atšaukimą.

Nors pagrindinis principas, jog neteisėto teisės akto panaikinimas retroaktyviai per protingą terminą yra galimas, pirmą kartą suformuluotas *Algera* byloje, išsamesnis išaiškinimas, susijęs su aptariamais klausimais, buvo pateiktas *S.N.U.P.A.T* sprendime⁴⁹⁷. Šioje byloje Teismas nagrinėjo, kaip turėtų

⁴⁹⁵ Būtent su šia sąvoka gali būti siejama teisėtų lūkesčių apsaugos idėja. Teisinėje literatūroje atkreipiamas dėmesys, kad teisėtų lūkesčių sąvoka pirma buvo išversta kaip teisėto pasitikėjimo apsauga – angl. *protection of legitimate confidence*, tačiau vėliau buvo nuspręsta, kad juridinės technikos požiūriu sąvokos pasitikėjimas reikšmė yra kiek klaidinanti, todėl terminas lūkesčiai (angl. *expectation*) buvo parinktas kaip labiau tinkamas, vėliau ir prigijęs vartosenoje. USHER, J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*, p. 65.

⁴⁹⁶ *Algera* bylos nuostatos tiesiogiai pagrindžia išvadą, kad teisėtų lūkesčių apsaugos pripažinimo šaltiniu Europos Sąjungos teisėje buvo lyginamoji valstybių narių nacionalinė teisė. ESTT pabrėžė, jog priimtų sprendimų atšaukimas yra visuotinai pripažįstamas, tačiau skiriasi jo taikymo sąlygos. Prancūzijos teisėje įtvirtintas reikalavimas, kad neteisėtas aktas būtų panaikintas nepraėjus nustatytam terminui kreiptis į teismą, o jeigu teisminis procesas jau prasidėjo – tol, kol nėra priimtas teismo sprendimas. Belgijos, Liuksemburgo ir Nyderlandų teisėje iš esmės galiojo panašios taisyklės. Tuo metu Vokietijos teisėje nebuvo įtvirtintas joks terminas teisės atšaukti aktą įgyvendinimui, išskyrus tuos atvejus, kurie aptarti specialiajame teisiniame reguliavime. Italijos teisė nagrinėjamu klausimu įtvirtino labai aiškias taisykles. Neteisėtas sprendimas gali būti atšauktas bet kada. Išanalizavęs minėtų valstybių narių teisę, Teisingumo Teismas pasirinko Vokietijos modelį.

⁴⁹⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1961 m. kovo 22 d. sprendimas S.N.U.P.A.T prieš Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 42/59 ir 49/59, Rink. p. 53. Pagal ginčo metu galiojusį teisinį reguliavimą, metalo laužas buvo apmokestinamas, išskyrus tuos atvejus, kai atliekos susidarydavo iš pačios bendrovės gaminamos produkcijos. SNUPAT konkurentas, Hoogovens, metalo laužą gaudavo iš bendrovės, kuri priklausė bendrovės grupei, dėl to buvo nuspręsta, kad jai minėtas mokestis netaikomas. Tuo tarpu SNUPAT, kurio metalo laužas taip pat buvo gaunamas iš bendrovės grupės,

būti sprendžiama konkuruojančių teisės principų problema. Teismas konstatavo, kad nei teisinio saugumo, nei teisėtumo principai negali būti taikomi absoliučiai. Turėtų būti atsižvelgiama į abu principus, o kuris principas vyrauja konkrečioje byloje, priklauso nuo viešojo intereso ir individo interesų palyginimo. Be to, sprendžiant klausimą dėl tam tikros priemonės atšaukimo turi būti atsižvelgiama į tai, kiek suinteresuotas asmuo galėjo pasikliauti susiklosčiusios padėties tęstinumu.

Bendrosios taisyklės dėl teisės aktų atšaukimo Teisingumo Teismo praktikoje buvo palaipsniui vystomos *Alpha Steel*⁴⁹⁸ ir *Conorzio Cooperative d'Abruzzo*⁴⁹⁹ bylose. Šiose bylose Teismas patikslino *Algera* byloje suformuotą taisyklę, konstatuodamas, kad „neteisėtos priemonės atšaukimas yra leidžiamas, jeigu aktas atšaukiamas per protingą laiko tarpą ir jeigu Komisija tinkamai įvertino, kiek pareiškėjas galėjo nuspręsti remtis priimto sprendimo teisėtumu“. Galiausiai ESTT praktikoje nusistovėjo bendrasis teisės principas, pagal kurį leidžiama atgaline data atšaukti neteisėtą administracinį aktą, sukūrusį subjektines teises, su sąlyga, kad aktą priėmusi institucija laikosi nuostatų, susijusių su protingu terminu ir akto adresato, kuris galėjo kliautis akto teisėtumu, teisėtais lūkesčiais⁵⁰⁰.

Pastebėtina, kad minėta teismų praktika buvo skirta teisėtų lūkesčių apsaugos klausimui individualių administracinių sprendimų patikros srityje. Tuo metu teisėtų lūkesčių apsaugos principo, kaip norminių aktų teisėtumo kriterijaus, reikšmė buvo patvirtinta tik 8 dešimtmetyje. *Personalo atlyginimo* byloje⁵⁰¹ buvo sprendžiamas Komisijos kreipimasis dėl Tarybos patvirtinto akto panaikinimo. Šis aktas pakeitė ankstesnį sprendimą, nustačiusį pareigūnų atlyginimo apskaičiavimo taisykles. Teismas pabrėžė, kad pareigūnai galėjo

tokia išimtis nebuvo suteikta. Atsižvelgęs į tai, SNUPAT kreipėsi į kompetentingą instituciją, prašydamas panaikinti Hoogovens suteiktą privilegiją ir tai padaryti retroaktyviai. ESTT, išnagrinėjęs bylos aplinkybes, nustatė, kad Hoogovens išimtis buvo suteikta neteisėtai.

⁴⁹⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1982 m. kovo 3 d. sprendimo *Alpha Steel prieš Komisiją*, 14/81, Rink. p. 764, 10 p.

⁴⁹⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. vasario 26 d. sprendimo *Conorzio Cooperative d'Abruzzo prieš Komisiją*, 15/85, Rink. p. 1005, 12 p.

⁵⁰⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. gegužės 4 d. sprendimo *Komisija prieš Jungtinę Karalystę*, C-508/03, Rink. p. I-3969, 68 p. ir jame nurodyta praktika.

⁵⁰¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. birželio 5 d. sprendimo *Komisija prieš Tarybą*, 81/72, Rink. p. 575, 10 p.

turėti teisėtų lūkesčių, jog institucijos gerbs savo įsipareigojimus. Teisingumo Teismas taip pat pažymėjo, kad nors paprastai ši taisyklė yra taikoma individualiems sprendimams, negali būti atmetama galimybė, kad tam tikrais atvejais ji turėtų būti taikoma ir bendro pobūdžio įgaliojimų panaudojimo patikrai. Atsižvelgus į tai, Tarybos nustatytos naujos atlyginimų taisyklės buvo pripažintos negaliojančiomis⁵⁰².

Glaustai apžvelgiant teisėtų lūkesčių apsaugos principo vystymąsi norminių aktų patikros srityje, ne mažiau reikšminga išskirti *CNTA* bylą⁵⁰³. Šioje byloje ESTT suformulavo vieną esminių nagrinėjamo principo suponuojamų reikalavimų – keičiant teisinį režimą, nustatyti pakankamą pereinamąjį laikotarpį. Teismas konstatavo, kad nesant svarbesnio viešojo intereso Komisija pažeidė aukštesnę teisės normą, o tai yra pagrindas pripažinti, kad nenustačiusi pereinamųjų teisinio reguliavimo nuostatų, Bendrija pažeidė teisėtų lūkesčių apsaugos principą.

Taigi nors Teisingumo Teismas teisėtų lūkesčių apsaugos principą nustatė gana seniai, jam pripažinti prireikė ilgo ir laipsniško proceso, susijusio su Sąjungos teisės vystymusi. Būtent dėl to buvo sunku iškart nustatyti aiškų ir logišką jo apibrėžimą⁵⁰⁴. Ir nors pirminis nagrinėjamo principo įtvirtinimas buvo susijęs su lyginamąja valstybių narių teise, reikia pažymėti ir tai, kad ESTT, taikydamas nagrinėjamą principą, nesisistengia atspindėti dominuojančios pozicijos tarp skirtingų valstybių narių, tačiau įtvirtina tokią poziciją, kuri geriausiai ir progresyviausiai atitiktų Sąjungos tikslus⁵⁰⁵. Iš konkrečių ESTT praktikos pavyzdžių toliau matysime, jog būtent šis tikslas kreipia teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymą ir aiškinimą Sąjungos teisėje.

⁵⁰² Taip pat žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. liepos 4 d. sprendimas *Westzucker GmbH prieš Einfuhr- und Vorratsstelle für Zucker*, 1/73, Rink. p. 723.

⁵⁰³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 14 d. sprendimas *Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, Rink. p. 533.

⁵⁰⁴ SCHWARZE, J. Tendencies towards a Common Administrative Law in Europe. *European Law Review*, 1991, No. 3, Vol. 16, p. 3–19.

⁵⁰⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Lagrange 1962 m. birželio 4 d. išvada byloje Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V. prieš Europos anglių ir plieno bendrijos Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 14/61, p. 283–284.

I.5.4.1.2. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo paskirtis, turinio elementai ir taikymo dėsninumai

Teisėtų lūkesčių apsaugos principą Europos Sąjungos Teisingumo Teismui pripažinus Sąjungos teisės sistemos dalimi, jo laikytis turi ne tik Sąjungos institucijos, bet ir valstybės narės, vykdydamos Sąjungos direktyvomis joms suteiktus įgaliojimus⁵⁰⁶. Šis principas ESTT praktikoje įvardijamas asmenis apsaugančia „viršesne teisės norma“⁵⁰⁷, „pagrindiniu Sąjungos principu“⁵⁰⁸ ar „bendruoju principu“⁵⁰⁹. Kaip bendrasis Europos Sąjungos institucijų aktų teisėtumo patikros kriterijus, teisėtų lūkesčių apsaugos principas reikšmingas tiek individualių, tiek bendro pobūdžio aktų srityje. Pirmuoju atveju teisėtų lūkesčių apsaugos principas suponuoja tam tikras individualių administracinių sprendimų atšaukimo taisykles, t. y. pagal teisėtų lūkesčių apsaugos principą viešosios valdžios institucijų atžvilgiu ribojamas asmenų naudai priimtų administracinių aktų panaikinimas⁵¹⁰. Antruoju – teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra susijęs su retroaktyvaus pobūdžio (tariamo⁵¹¹ ar tikro⁵¹²) teisės nuostatų leistinumumu, kai būtina užtikrinti

⁵⁰⁶ Žr., pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. rugsėjo 10 d. sprendimo *Plantanol*, C-201/08, Rink. p. I-8343, 43 p. ir jame nurodyta teismų praktika.

⁵⁰⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 14 d. sprendimo *1975 m. gegužės 14 d. sprendimo Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, Rink. p. 533, 44 p.; 1990 m. birželio 26 d. sprendimo *Sofrimport prieš Komisiją*, C-152/88, Rink. p. I-2477, 26 p.; 2006 m. birželio 22 d. sprendimo *Forum 187 prieš Komisiją*, C-217/03, Rink. p. I-5479, 149 p.

⁵⁰⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1981 m. gegužės 5 d. sprendimo *Dürbeck*, 112/80, Rink. p. 1095, 48 p.; 2011 m. kovo 24 d. sprendimo *ISD Polska ir kt. prieš Komisiją*, C-369/09 P, Rink. p. I-2011, 122 p.

⁵⁰⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1992 m. gegužės 19 d. sprendimo *Mulder ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją*, C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-3061 (*Mulder II*), 15 p.; 2001 m. spalio 4 d. sprendimo *Italija prieš Komisiją*, C-403/99, Rink. p. I-6883, 35 p.

⁵¹⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 14 d. sprendimas *Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, Rink. p. 533. Išsamiau žr. 5. Teisėtų lūkesčių apsauga ir viešasis administravimas.

⁵¹¹ Pagal nusistovėjusią Teisingumo Teismo praktiką bet kuriuo atveju leidžiama ir iš esmės teisėtų lūkesčių apsaugos principą atitinka tai, kad naujas teisės aktas taikomas situacijos, atsiradusios taikant ankstesnį teisės aktą, būsimam poveikiui. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. gegužės 12 d. sprendimo *Enel Maritsa Iztok 3*, C-107/10, Rink. p. I-3873, 39 p.; 2002 m. sausio 29 d. sprendimas *Pokrzepowicz-Meyer*, C-162/00, Rink. p. I-1049.

⁵¹² Nors pagal bendrą taisyklę teisinio saugumo principas draudžia nustatyti Sąjungos teisės akto galiojimo pradžią anksčiau, nei jis buvo paskelbtas, šio principo išimtis gali būti taikoma tuomet, kai to reikalauja bendrojo intereso tikslai ir yra tinkamai atsižvelgiama į suinteresuotųjų asmenų teisėtus lūkesčius, taip pat kai iš atitinkamų Sąjungos normų turinio, tikslo ar struktūros aiškiai matyti, kad joms turi būti priskirtas toks poveikis. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. kovo 19 d.

lanksčią teisėkūros sistemą ir situacijos stabilumą tam tikrų privačių asmenų atžvilgiu⁵¹³. Taigi Europos Sąjungos teisėje teisėtų lūkesčių apsauga pripažįstama tiek konstituciniu, tiek administracinės teisės principu⁵¹⁴.

ESTT praktikoje nuosekliai pabrėžiama, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra skirtas apsaugoti individus⁵¹⁵. Tokiu būdu juo negali remtis vyriausybės tam, kad išvengtų tam tikro priimto sprendimo pripažinimo prieštaraujančiu Sąjungos teisei⁵¹⁶. Kaip nurodo J. Raitio, teisėtumo principo tikslas yra visos visuomenės intereso apsauga, tuo metu teisėtų lūkesčių apsauga yra ypač susijusi su individualia asmens teisinės padėties apsauga⁵¹⁷.

Europos Sąjungos teisėje išskiriamos du teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo reikalavimai. Tam, kad būtų galima remtis šiuo principu, būtina, kad suinteresuotas asmuo parodytų, jog priimtas sprendimas prieštarauja jo įgytam pasitikėjimui (lūkesčiui), jog tam tikri su juo susiję teisiniai aspektai išliks stabilūs, ir kad šis pasitikėjimas (lūkestis) buvo teisėtas⁵¹⁸.

Pirmoji iš nurodytų sąlygų yra aiškiai matoma, nes yra susijusi su objektyviomis (išorinėmis) aplinkybėmis. Ji iš esmės reiškia, jog teisėti lūkesčiai turi pagrindą, t. y. yra grindžiami išankstiniais institucijų veiksmais, nepriklausomai nuo jų formos – garantijomis ar patikinimais. Šiuo aspektu suinteresuotas asmuo gali remtis teisinio reguliavimo nuostatomis, administraciniais sprendimais, konsultacijomis, administracine praktika ir kt. Tokiu būdu teisę reikalauti apsaugoti teisėtus lūkesčius turi bet kuris privatus asmuo, esantis situacijoje, iš kurios išplaukia, kad Sąjungos administracija

sprendimo Mitsui & Co. Deutschland, C-256/07, Rink. p. I-1951, 32 p. ir jame nurodyta teismų praktika.

⁵¹³ Išsamiau žr. III.1.6. Europos supranacionalinių teismų formuojamas teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinys norminių teisės aktų doktrinoje.

⁵¹⁴ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 913, 921; SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 52.

⁵¹⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. balandžio 29 d. sprendimo *sujungtose bylose Bouma ir Beusmans prieš Tarybą ir Komisiją, C-162/01 P ir C-163/01 P, Rink. p. I-4509, 45 p.*; 2001 m. sausio 18 d. sprendimo *Komisija prieš Ispaniją, C-83/99, Rink. p. I-445, 24 p.*

⁵¹⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2001 m. sausio 18 d. sprendimo *Komisija prieš Ispaniją, C-83/99, Rink. p. I-445, 24 p.*; 2000 m. rugsėjo 19 d. sprendimo *Ampafrance, C-177/99, Rink. p. I-7013, 67 p.*

⁵¹⁷ RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 200.

⁵¹⁸ AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. *Les principes* <...>.

suteikė jam aiškią garantiją („pagrįstų vilčių“)⁵¹⁹. Reikia pabrėžti, kad pagal bendrąją taisyklę suteiktos garantijos turi būti suderinamos su taikytinomis normomis⁵²⁰. Iš tikrųjų teisėtų lūkesčių apsaugos principu negali būti remiamasi pažeidžiant aiškią Sąjungos teisės nuostatą, o už Sąjungos teisės taikymą atsakingos nacionalinės institucijos elgesys, prieštaraujantis šiai teisei, paprastai suinteresuotiems asmenims negali sukurti teisėtų lūkesčių naudotis Sąjungos teisei prieštaraujančia tvarka⁵²¹.

Tuo metu antroji iš nurodytų sąlygų iš esmės yra susijusi su suinteresuotam asmeniui būdingomis aplinkybėmis⁵²². Nepakanka, kad lūkestis yra sukuriamas, jis taip pat privalo būti pagrįstas ir teisėtas. Tokiu būdu, jei protingas ir apdairus ūkio subjektas galėjo numatyti, jog Sąjungos priemonės priėmimas galbūt paveiks jo interesus, jis negali remtis šiuo principu priėmus tą priemonę⁵²³. Šiuo aspektu J.-B. Auby ir D. Dero-Bugny pažymi, kad nagrinėjamas reikalavimas apima apdairumo ir geros valios elementus. Apdairumas reiškia, jog protingas asmuo tokiomis pačiomis aplinkybėmis negalėjo numatyti pasikeitimų. Gera valia reiškia, kad teisėtais lūkesčiais negali remtis asmuo, kuris pažeidė teisės aktus, arba asmuo, kuris pasinaudoja teisės spraga spekuliaciniais tikslais⁵²⁴. Privalo egzistuoti tam tikra tikimybė, kad asmens situacija nepasikeis – turi būti įmanoma šią tikimybę pastebėti ir pripažinti iš šalies – taip ji įgyja objektyvų pagrindą ir tampa „pagrįstu lūkesčiu“, kuris neprieštarauja Sąjungos teisinei tvarkai⁵²⁵.

Galiausiai reikia pabrėžti, kad nustačius abi teisėtų lūkesčių atsiradimo sąlygas, jų apsauga pagal ESTT praktiką galima tik tada, kai suinteresuotojo

⁵¹⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. kovo 24 d. sprendimo *ISD Polska ir kt. prieš Komisiją*, C-369/09 P, Rink. p. I-2011, 123 p.; 2011 m. kovo 17 d. sprendimo *AJD Tuna*, C-221/09, Rink. p. I 1655, 71 p. ir jame nurodyta teismų praktika.

⁵²⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. kovo 24 d. sprendimo *ISD Polska ir kt. prieš Komisiją*, C-369/09 P, Rink. p. I-2011, 123 p. ir jame nurodyta praktika.

⁵²¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. kovo 16 d. sprendimo *Emsland-Stärke*, C-94/05, Rink. p. I-2619, 31 p. Plačiau žr. III.3.5.3. Lūkesčių, prieštaraujančių teisei, apsauga Europos supranacionalinių teismų praktikoje.

⁵²² Šiuo klausimu žr. AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. *Les principes <...>*, p. 487.; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 950–951.

⁵²³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. liepos 15 d. sprendimo *Di Lenardo ir Dilexport*, C-37/02 ir C-38/02, Rink. p. I-6911, 70 p. ir jame nurodyta teismų praktika.

⁵²⁴ AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. *Les principes <...>*, p. 489.

⁵²⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Dámaso Ruiz-Jarabo Colomer 2005 m. balandžio 28 d. išvada sujungtose bylose C-346/03 ir C-529/03 Atzeni ir kt.*

asmens interesas yra viršesnis už esamą viešąjį interesą⁵²⁶. Pastaroji sąlyga iš esmės susijusi su konkuruojančių interesų pusiausvyros nustatymu⁵²⁷. Ši paskutinė sąlyga yra tenkinama, jei, palyginus esamus interesus, matyti, kad nagrinėjamomis aplinkybėmis Sąjungos interesas nėra svarbesnis už atitinkamo asmens interesą išlaikyti situaciją tokią, kurią jis galėjo teisėtai laikyti stabilia⁵²⁸. Tik nustačius minėtų sąlygų visumą, galima kalbėti apie teisėtų lūkesčių pažeidimo pasekmes. Pagal Europos Sąjungos teisę jos iš esmės gali būti dvejopos⁵²⁹ – arba susiklosčiusios padėties (naudos) išlaikymas⁵³⁰, arba žalos atlyginimas⁵³¹.

Galima pastebėti, kad nors pareiškėjai teisėtų lūkesčių pažeidimu remiasi gana dažnai, nagrinėjamo principo veiksmingumas privataus asmens interesų naudai buvo patvirtintas vos keletą kartų⁵³². Iš tiesų pagrįsti teisėtų lūkesčių apsauga, ypač bendrojo pobūdžio aktų taikymo srityje, nėra paprasta, todėl į atvejus, kai pareiškėjams tai pavyko padaryti, verta pažvelgti atidžiau. Klasikiniu pavyzdžiu šioje srityje laikomos pieno kvotų schemas bylos⁵³³, teisinėje literatūroje dar įvardijamos „įspūdingu (ir brangiai kainavusiu)“ pavyzdžiu⁵³⁴.

Mulder byloje pieno gamintojai kreipėsi į Teisingumo Teismą, teigdami, kad pieno kvotų schema pažeidžia teisėtų lūkesčių apsaugos principą.

⁵²⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. birželio 22 d. sprendimo sujungtose bylose *Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479, 148 p.

⁵²⁷ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 953.

⁵²⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. birželio 22 d. sprendimo sujungtose bylose *Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479, 149 p. ir jame nurodyta teismo praktika.

⁵²⁹ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 953

⁵³⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. spalio 1 d. sprendimas *Jungtinė Karalystė prieš Komisiją*, C-84/85, Rink. p. 3765; 2001 m. lapkričio 27 d. sprendimas *Z prieš Parlamentą*, C-270/99 P; Rink. p. I-9197.

⁵³¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 14 d. sprendimas *Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, Rink. p. 533; 1992 m. gegužės 19 d. sprendimas *Mulder ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją*, C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-3061 (*Mulder II*).

⁵³² SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 939.

⁵³³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1988 m. balandžio 8 d. sprendimas *Mulder prieš Minister van Landbouw en Visserij*, 120/86, Rink. p. 2321 (*Mulder I*); 1988 m. balandžio 8 d. sprendimas *von Deetzen prieš Hauptzollamt Hamburg-Jonas*, 170/86, Rink. p. 2355. Taip pat žr. 1992 m. gruodžio 3 d. sprendimą *Heinrich Wehrs prieš Hauptzollamt Lüneburg*, C-264/90, Rink. p. I-6285.

⁵³⁴ USHER, J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*, p. 69. Taip pat žr. TRIDIMAS, T. *The General Principles <...>*, p. 275–280; PRANEVIČIENĖ, B. *Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>*, p. 46.

Pareiškėjai nurodė, kad jie sutiko nutraukti pieno gamybą 5 metams pagal ankstesnę Sąjungos schemą ir dėl to per vienerius metus nepagamino nė kiek pieno. Tačiau būtent šie metai tapo baziniais, skaičiuojant pieno kvotas, įvedus pieno kvotų sistemą. Dėl šių priežasčių jiems nebuvo suteiktos pieno kvotos pagal pieno kvotų sistemą, kuri buvo įvesta Tarybos reglamentu 857/84. Tai iš tiesų reiškė, kad jie negalėjo atnaujinti pieno gamybos, kai suėjo 5 metų terminas. ESTT sutiko, kad gamintojas, savanoriškai nutraukęs gamybą tam tikram laiko tarpui, negalėjo tikėtis, jog jam nebus taikomos rinkos normos ar struktūrinė politika, priimtos tuo laikotarpiu. Tačiau jis, paskatintas vadovaujantis Bendrijos priemone sustabdyti gamybą ribotam laiko tarpui, galėjo pagrįstai tikėtis, kad jam nebus taikomi apribojimai vien dėl to, jog jis pasinaudojo Bendrijos nuostatomis. Teismas nusprendė, kad suinteresuoti asmenys negalėjo numatyti, kad juos visiškai pašalins iš rinkos.

Paskelbus šiuos sprendimus, Taryba priėmė Reglamentą Nr. 764/89, kuriuo nustatė suinteresuotiems gamintojams pieno kvotas. Remiantis šio Reglamento nuostatomis, pieno gamintojams, kurie negamino pieno produkcijos referenciniais metais, nustatytas 60 procentų dydis, apskaičiuotas pagal jų pieno produktų kiekį, pagamintą iki pasitraukimo iš rinkos. Ši 60 procentų taisyklė ESTT taip pat buvo pripažinta neteisėta, kaip pažeidžianti teisėtus lūkesčius⁵³⁵.

1992 m. gegužės 19 d. tarpiniu sprendimu *Mulder ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją (Mulder II)*⁵³⁶ Teisingumo Teismas pripažino, kad Bendrija turi atlyginti žalą tam tikriems pieno gamintojams, kurie prisiėmė įsipareigojimus

⁵³⁵ Teismas nusprendė, kad tai, jog Reglamentas nenumatė skirti specialaus referencinio kiekio pagal šią nuostatą gamintojams, kurių įsipareigojimo neprekiauti ar rekonversijos laikotarpis, įgyvendinant pagal Reglamentą Nr. 1078/77 prisiimtą įsipareigojimą, pasibaigė iki 1983 m. gruodžio 31 d. arba tam tikrais atvejais iki 1983 m. rugsėjo 30 d., prieštarauja šių gamintojų teisėtiems lūkesčiams. Šį kartą buvo nuspręsta, kad siekis užtikrinti, jog pagal minėtą schemą pasitraukę iš rinkos gamintojai nepatirtų pernelyg didelės naudos, palyginti su tais gamintojais, kurie tęsė gamybą, buvo teisėtas. Tačiau kvotos sumažinimas, pritaikytas pasitraukusiems iš rinkos gamintojams, daugiau nei du kartus viršijo didžiausią sumažinimą, taikytą gamintojams, kurie tęsė pieno produktų gamybą. Tokiu būdu vėl buvo pripažinta, kad gamintojai, nutraukę gamybą, patyrė apribojimus vien dėl to, kad pasinaudojo Sąjungos nuostatomis. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1990 m. gruodžio 11 d. sprendimo Spagl prieš Hauptzollamt Rosenheim, C-189/89, Rink. p. I-4539, 24 ir 29 p.*; *1990 m. gruodžio 11 d. sprendimo Pastätter prieš Hauptzollamt Bad Reichenhall, C-217/89, Rink. p. I-4585, 15 ir 20 p.*

⁵³⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1992 m. gegužės 19 d. sprendimas Mulder ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją, C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-3061 (Mulder II).*

pagal Reglamentą Nr. 1078/77 ir todėl negalėjo prekiauti pienu dėl Reglamento Nr. 857/84 įgyvendinimo. Teismas konstatavo, kad Bendrija, nesiremdama jokių viršesniu viešuoju interesu, visiškai nesugebėjo atsižvelgti į aiškiai apibrėžtos ūkio subjektų grupės specifinę padėtį, t. y. pieno gamintojų, kurie pagal Bendrijos teisę buvo pasitraukę iš rinkos tam tikram laikotarpiui. Šiomis aplinkybėmis ESTT nurodė šalims susitarti dėl išmokėtinų sumų dydžio. Galiausiai 2000 m. sausio 27 d. sprendimu *Mulder ir kt. prieš Tarybą ir Komisiją (Mulder III)*⁵³⁷ Teisingumo Teismas nusprendė dėl ieškovų bylose, kuriose buvo priimtas minėtas sprendimas *Mulder II*, reikalaujamos kompensacijos dydžio.

Vadinamosios *pieno kvotų* bylos yra iliustratyvus vieno iš tų retų atvejų pavyzdys, kai teisėtų lūkesčių apsaugos principas ESTT praktikoje taikytas privataus asmens naudai. Iš tiesų reikia pripažinti, kad veiksmingai remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu pareiškėjams nepavyksta jau pačiame pirmajame etape, t. y. siekiant pagrįsti teisėtų lūkesčių atsiradimą. Taip yra todėl, kad srityse, kuriose būtina priimti politinius, ekonominius ir socialinius sprendimus ir atlikti sudėtingus vertinimus, ESTT pripažįsta Europos Sąjungos teisės aktų leidėjui ir šios teisės taikytojams gana didelę diskreciją. Teismas nuosekliai laikosi pozicijos, kad tokiose srityse ūkio subjektai negali turėti teisėtų lūkesčių, jog esama situacija išliks nepasikeitusi. Kaip pažymi J.-B. Auby ir D. Dero-Bugny, Europos Sąjungos teisėje suinteresuoti asmenys neturėtų įsivaizduoti, kad teisės normos, kurios reglamentuoja jų veiklą, yra iškalto ant akmens amžiams, ir jie turi suprasti, kad valstybės institucijos, turinčios teisėkūros galias, gali panaudoti jas ir pakeisti nustatytas teisės normas. Tačiau teisėtų lūkesčių apsaugos principas reikalauja, kad žaidimo taisyklės nebūtų keičiamos brutaliai⁵³⁸. Suinteresuoti asmenys gali tikėtis, kad

⁵³⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. sausio 27 d. sprendimas *Mulder ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją, C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-203 (Mulder III)*.

⁵³⁸ AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. Les principes <...>, p. 487–488.

pakeitimai nebus atlikti iš anksto nepranešus, pvz., bus pradėtos konsultacijos, sudaryti susitarimai ar nustatytos pereinamojo pobūdžio nuostatos⁵³⁹.

I.5.4.2. Teisėtų lūkesčių apsauga Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje

Neabejotina, kad Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje formuojamos nuostatos daro reikšmingą įtaką žmogaus teisių, kuriomis, be kita ko, grindžiami asmens teisėti lūkesčiai, apsaugos standartų vystymui nacionalinės teisės sistemose. Todėl iš tiesų verta atkreipti dėmesį į tai, kokie teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos turinio elementai yra išskiriami ir kaip jie traktuojami EŽTT jurisprudencijoje. Įvertinus tai, kad EŽTT praktikoje taikomos teisėtų lūkesčių apsaugos epicentre – Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnis⁵⁴⁰, šio poskyrio tyrimo objektą sudaro bylų, susijusių su nuosavybės teisių apsauga, analizė.

Atskleidžiant teisėtų lūkesčių apsaugos sampratą⁵⁴¹ EŽTT praktikoje, pirmiausia reikia pažymėti, kad teisėti lūkesčiai šio Teismo praktikoje nėra

⁵³⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 14 d. sprendimas *Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, Rink. p. 533; 2006 m. birželio 22 d. sprendimas *Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479; 1980 m. kovo 11 d. sprendimas *Curtis prieš Parlamentą*, C-167/80, Rink. p. 931.

⁵⁴⁰ Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnis, garantuojantis nuosavybės apsaugą, yra dominuojantis teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindas. Teisėtų lūkesčių apsaugos atvejai, remiantis kitais Konvencijos straipsniais, yra reti. Tarp šių išimčių paminėtinas EŽTT 2006 m. vasario 7 d. sprendimas *Mursel Eren prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 60856/00, kuriame Teismas teisėtus lūkesčius pripažino, taikydamas Konvencijos Pirmojo Protokolo 2 straipsnį, užtikrinantį teisę į mokslą. Teismas konstatavo, kad įtvirtintas teisinis reguliavimas leido *bona fide* studentui suformuoti teisėtus lūkesčius, kad jis galės studijuoti universitete programą, kurios lankymui reikalaujama rezultatu jis išlaikė atitinkamą egzaminą. Teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas taip pat keltas taikant Konvencijos 8 straipsnį, garantuojantį teisę į šeimos ir privataus gyvenimo gerbimą (žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. birželio 28 d. sprendimas *Nunez prieš Norvegiją*, pareiškimo Nr. 55597/09). Pastebėtina, jog išsamiausia teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos EŽTT praktikoje tyrimą atlikusi M. Sigron savo mokslinių tyrinėjimų objektu taip pat pasirinko teisėtų lūkesčių ir Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio nuostatų santykį. Anot M. Sigron, teisėtų lūkesčių doktrinos pagrindinė funkcija yra susijusi su Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsniu. Tuo metu atsitiktinis teisėtų lūkesčių taikymas kitame nei nuosavybės teisių kontekste yra nežymus. Šiuo požiūriu teisėtų lūkesčių taikymas, remiantis kitais Konvencijos straipsniais, yra nepalyginamas su teisėtų lūkesčių doktrinos pagal Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnį taikymu. Pasak M. Sigron, tikroji teisėtų lūkesčių doktrina buvo suformuluota, remiantis Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio nuostatomis. SIGRON, M. *Legitimate Expectations <...>*, p. 4, 8–9, 71, 200, 201.

⁵⁴¹ Šiuo aspektu pastebėtina, kad EŽTT teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste vengia vartoti sąvoką principas. Atsižvelgus į tai bei tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugai EŽTT kontekste būdingos specifinės funkcijos, šiame tyrime, kaip korektiškesnė, bus vartojama teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos sąvoka.

pripažįstami autonomine koncepcija. Konvencija negarantuoja teisėtų lūkesčių apsaugos kaip savarankiškos žmogaus teisės⁵⁴². Teisėti lūkesčiai visada turi būti grindžiami viena iš Konvencijoje įtvirtintų teisių, o ši teisė savo ruožtu taip pat privalo būti pakankamai reali pareiškėjo atžvilgiu. Teismo praktikoje ypač akcentuojamas reikalavimas teisėtus lūkesčius grįsti realiomis teisėmis ar interesais arba realia galimybe šias teises įgyti ateityje. Šį reikalavimą atspindi ne kartą Teismo praktikoje pakartota doktrininė nuostata, jog teisėti lūkesčiai turi būti konkretni nei paprasta viltis⁵⁴³. Tokiu būdu tais atvejais, kai Teismas nustato, jog pareiškėjo teisės ar reikalavimai nėra pakankamai realūs, jis konstatuoja, jog pareiškėjas turi ne teisėtus lūkesčius, o viltį⁵⁴⁴ arba paprastus lūkesčius⁵⁴⁵.

Teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina gali būti veiksmingai remiamasi tiek ginčijant individualaus pobūdžio administracinius sprendimus, tiek bendrojo pobūdžio aktus. Pastaruoju atveju teisėtų lūkesčių apsauga yra glaudžiai susijusi su teisinio reguliavimo negaliojimo atgal principo taikymu⁵⁴⁶. Tačiau teisėtus lūkesčius gali pažeisti ne tik retroaktyvus teisės aktų taikymas, bet ir teisinio reguliavimo pakeitimų taikymas ateities požiūriu⁵⁴⁷. Nepaisant to, klasikine ir prioritetine teisėtų lūkesčių apsaugos sritimi pripažintinas individualių sprendimų, susijusių su nuosavybės teisėmis, ginčijimas. Tokią išvadą pirmiausia suponuoja teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos Teismo praktikoje formavimosi ypatumai, kuriuos verta apžvelgti išsamiau.

⁵⁴² SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 4, 253.

⁵⁴³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Althoff ir kiti prieš Vokietiją*, pareiškimo Nr. 5631/05; 2007 m. spalio 23 d. sprendimas *Gjonbocari ir kiti prieš Albaniją*, pareiškimo Nr. 10508/02.

⁵⁴⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. liepos 6 d. sprendimas *Zhigalev prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 54891/00.

⁵⁴⁵ Europos žmogaus teisių komisija. 1979 m. gruodžio 13 d. sprendimas *dėl priimtimumo X prieš Vokietijos Federacinę Respubliką*, pareiškimo Nr. 8410/78, D.R. 18, p. 216. Šiuo klausimu taip pat žr. HARRIS, D., et al. *Law of the European Convention on Human Rights*, p. 657.

⁵⁴⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2005 m. spalio 6 d. sprendimas *Maurice prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 11810/03, ECHR 2005-IX; taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2005 m. spalio 6 d. sprendimas *Draon prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 1513/03; Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gegužės 31 d. sprendimas *Maggio ir kiti prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 46286/09; 2005 m. lapkričio 8 d. sprendimas *Kechko prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 63134/00.

⁵⁴⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. spalio 12 d. sprendimas *Kjartan Asmundsson prieš Islandiją*, pareiškimo Nr. 60669/00, ECHR 2004-IX.

I.5.4.2.1. Teisėtų lūkesčių apsaugos kilmė

Žvelgiant į teisėtų lūkesčių apsaugos Europos Žmogaus Teisių Teisme pradžią Europos valstybių teisės sistemų⁵⁴⁸ ir Europos Sąjungos teisės⁵⁴⁹ kontekste, galime teigti, jog ši koncepcija EŽTT suvokta šiek tiek uždelstai – šia sąvoka pareiškėjai pradėjo remtis 9 dešimtmetyje, o oficialiai teisėtų lūkesčių apsauga, kaip sudėtinė nuosavybės teisių dalis, Teismo pripažinta tik 10 dešimtmetyje (1991 m.).

Sąvoka „teisėti lūkesčiai“ nuosavybės teisių apsaugos kontekste pirmą kartą pavartota Europos žmogaus teisių komisijos (toliau – ir Komisija) 1984 m. spalio 3 d. *Batelaan ir Huiges prieš Nyderlandus* sprendime dėl pareiškimo priimtimumo⁵⁵⁰. Komisija nusprendė, kad pareiškėjų (medikų) licencijos platinti vaistus, nors ir suteiktos neribotam laikui, galėjo būti atšauktos, jei priežastis, dėl kurios jos buvo išduotos – poreikis platinti vaistus – išnyksta. Atsižvelgus į tai, kad ginčo vietovėje buvo atidaryta vaistinė, nebeliko viešojo intereso, jog vaistus platintų medikai. Tokiu būdu, Komisijos vertinimu, pareiškėjai negalėjo turėti pagrįstų ir teisėtų lūkesčių tęsti veiklą, išnykus sąlygoms, dėl kurių licencija buvo išduota. Analogiškas išvadas Komisija padarė byloje *Pudas prieš Švediją* dėl leidimo teikti vežimo paslaugas⁵⁵¹ bei *M. prieš Vokietiją* byloje dėl leidimo teikti medicinos paslaugas⁵⁵². Nors paminėtais Komisijos sprendimais pareiškimai galiausiai pripažinti nepriimtinais, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad Komisija neatmetė galimybės,

⁵⁴⁸ Europos šalių teisės sistemose teisėtų lūkesčių apsaugos principo pradžia fiksuojama 4–6 dešimtmečiuose, o principo suponuojamų reikalavimų taikymo suaktyvėjimas siejamas su 7 dešimtmečiu. 2012 m. spalio 11–12 d. Bergensis Universitas (Norvegija) kartu su Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law rengtos tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“, vykusios Bergene, Norvegijoje, medžiaga; taip pat žr. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 868–870.

⁵⁴⁹ Europos Sąjungos teisėje teisėtų lūkesčių apsaugos principas pripažintas 6 dešimtmetyje. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1957 m. liepos 12 d. sprendimo Algera ir kt. prieš Bendrąją Asamblėją*, 7/56, Rink. p. 39.

⁵⁵⁰ Europos žmogaus teisių komisija. *1984 m. spalio 3 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje Batelaan ir Huiges prieš Nyderlandus, pareiškimo Nr. 10438/83, D.R. 41, p. 170.*

⁵⁵¹ Europos žmogaus teisių komisija. *1984 m. gruodžio 5 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje Pudas prieš Švediją, pareiškimo Nr. 10426/83, D.R. 40, p. 234.*

⁵⁵² Europos žmogaus teisių komisija. *1985 m. spalio 7 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje M. prieš Vokietiją, pareiškimo Nr. 10748/84, D.R. 44, p. 203.*

jog pareiškėjai, ginčydami sprendimą atšaukti išduotą licenciją, tam tikrais atvejais gali pagrįstai remtis teisėtų lūkesčių apsauga. Šiuo aspektu Komisija pažymėjo, kad tai, ar licencija verstis tam tikra ūkine veikla suteikia pareiškėjui teisę remtis Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio nuostatomis, *inter alia* priklausys nuo to, ar licencija gali būti laikoma sukūrusia pareiškėjui pagrįstą ir teisėtą lūkestį dėl jos tęstinio pobūdžio ir galimybės tęsti naudą atnešančią licencijuojamą veiklą. Atsižvelgus į tai, ši pareiškimų grupė gali pagrįstai būti laikoma žyminčia teisėtų lūkesčių apsaugos pradžia, taikant Konvencijos nuostatas.

Prireikė beveik dešimtmečio nuo pirmųjų nesėkmingų pareiškėjų bandymų remtis teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina, kad ji būtų pripažinta Europos Žmogaus Teisių Teismo. Nepaisant to, kad pirmą kartą sąvoka „teisėti lūkesčiai“ Teismo praktikoje pavartota *Fredin* prieš *Švediją* byloje⁵⁵³, oficialiai⁵⁵⁴ sąvoką „teisėti lūkesčiai“ formuojančiu pripažįstamas 1991 m. sprendimas *Pine Valley Developments Ltd* prieš *Airiją* byloje⁵⁵⁵. Šioje byloje Teismas konstatavo, kad teisėti lūkesčiai pareiškėjui susiformavo valstybės institucijai išdavus teritorijų planavimo leidimą. Šis leidimas paskatino pareiškėją nusipirkti ginčo žemę, siekiant vykdyti investicinę veiklą. Teritorijų planavimo leidimas, kuris negalėjo būti atšaukiamas jį išdavusios institucijos, Teismo pripažintas pareiškėjo nuosavybės sudėtine dalimi⁵⁵⁶.

Atsižvelgus į paminėtą, pirmąjį teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos vystymosi etapą, chronologiškai apibrėžiamą 9–10 dešimtmečiais, galima pagrįstai sieti su sąvokos „teisėti lūkesčiai“ pripažinimu sudėtine nuosavybės

⁵⁵³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. vasario 18 d. sprendimo *Fredin* prieš *Švediją* (Nr. 1), pareiškimo Nr. 12033/86, Series A no. 192, 54 p. Byloje konstatuota, kad pareiškėjai negalėjo turėti teisėtų lūkesčių pratęsti leidimą žvyro karjero eksploatacijai, atsižvelgus į įstatyme įtvirtintą nuostatą, jog leidimas suteikiamas 10 metų laikotarpiui.

⁵⁵⁴ *Kopecký* byloje Teismas tiesiogiai įvardijo *Pine Valley Developments Ltd* sprendimą, kaip suformavusį sąvoką „teisėti lūkesčiai“. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžiosios kolegijos 2004 m. rugsėjo 28 d. sprendimo *Kopecký* prieš *Slovakiją*, pareiškimo Nr. 44912/98, ECHR 2004-IX, 45 p.

⁵⁵⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimo *Pine Valley Developments Ltd* ir kiti prieš *Airiją*, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222, 51 p.; taip pat žr. SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 4.

⁵⁵⁶ Tikslumo dėlei reikia pažymėti, kad Teismas nors ir pripažino, jog pareiškėjai turėjo teisėtus lūkesčius, tačiau atsižvelgęs į tai, kad pareiškėjai žinojo apie vietos valdžios prieštaravimus dėl teritorijos planavimo žaliwoje juostoje, savarankiško Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio pažeidimo nekonstatavo. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimo *Pine Valley Developments Ltd* ir kiti prieš *Airiją*, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222, 59 p.

dalimi. Šiame kontekste reikia atkreipti dėmesį, kad pirmieji pareiškimai, kuriuose remtasi teisėtų lūkesčių apsauga, aktyviausiai teikti bylose prieš Nyderlandus, Švediją, Vokietiją. Ši aplinkybė nelaikytina atsitiktine – minėtos šalys taiko plačią žmogaus teisių apsaugos sampratą, o teisėtų lūkesčių apsauga Nyderlanduose bei Vokietijoje pripažinta dar 4–6 dešimtmečiuose⁵⁵⁷. Dėsningas ir teisinis kontekstas, kuriame pirmą kartą remtasi šia doktrina. Administracinių sprendimų atšaukimas – klasikinė teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo sritis. Kaip tik su šiuo teisiniu kontekstu siejama teisėtų lūkesčių apsaugos pradžia Vokietijoje, kuri teisės moksle paprastai laikoma aptariamąs koncepcijos pradininke⁵⁵⁸. Tačiau teisėtų lūkesčių apsaugos Teismas nesiejo nei su teisinės valstybės, nei teisinio saugumo principais, iš kurių ji paprastai išvedama⁵⁵⁹. Teisėtų lūkesčių apsauga pirmiausia buvo grindžiama nuosavybės teisių, kurias garantuoja Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio nuostatos, apsauga. Iki šiol tai yra pagrindinis teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo pagrindas.

Nors pradinis teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos formavimosi etapas buvo laipsniškas procesas, tolimesnė doktrinos raida vertintina kaip gerokai spartesnė. Nuo 2000 m. nagrinėjamos doktrinos taikymas EŽTT praktikoje tapo pastebimai intensyvesnis. Greta pirmųjų bylų, susijusių su įvairių licencijų (leidimų) verstis tam tikra ūkine veikla atšaukimu, teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas tapo aktualus teritorijų planavimo ir statybų, aplinkos apsaugos, restitucijos bei socialinės apsaugos srityse. Plėtėsi ne tik sričių, kuriose pareiškėjai veiksmingai galėjo remtis teisėtų lūkesčių apsauga, sąrašas, kito ir teisėtų lūkesčių apsaugos samprata.

Pastarojo dešimtmečio EŽTT praktika verčia diskutuoti teisėtų lūkesčių apsaugos ekstensyvumo klausimu. Teismas peržengė tradicinės teisėtų lūkesčių

⁵⁵⁷ SCHLOSSELS, R.; KJELLEVOLD-HOEGEE, L. A. The Protection of Legitimate Expectations under Netherlands Administrative Law; WENANDER, H. The Protection of Legitimate Expectations under Swedish Administrative Law; ZACHARIAS, D. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Germany. Tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁵⁵⁸ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 869; POPELIER, P. Legitimate expectations <...>, p. 10.

⁵⁵⁹ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 867, 872; POPELIER, P. Legitimate expectations <...>, p. 10.

apsaugos doktrinos ribas, pripažindamas *ultra vires* (arba *contra legem*) teisėtų lūkesčių apsaugą. Teismo praktikoje neneigiama, kad teisėtų lūkesčių šaltiniu gali būti ir teisei prieštaraujančios situacijos, o iš valstybės gali būti reikalaujama taikyti nacionalinę teisę *contra legem* tam, kad būtų apsaugoti asmens teisėti lūkesčiai. Šioje srityje teisėtų lūkesčių apsaugos sampratos, taikant Konvencijos nuostatas, formavimuisi reikšmingą įtaką padarė *Stretch* byla⁵⁶⁰. *Stretch* byloje Teismas nusprendė, kad pareiškėjas, kuris su valstybės institucija sudarė žemės nuomos sutartį su galimybe ją pratęsti dar 21 metams, turėjo bent jau teisėtą lūkestį, kad šią sutartį bus galima atnaujinti. Tuo metu valstybės teiginiai, kad pratęsimo sąlyga negalėjo būti įgyvendinama, nes vietos institucija viršijo savo įgaliojimus nustatydamą minėtą sutarties pratęsimo galimybę, buvo atmesti, remiantis proporcingumo principu. Atsižvelgus į tai, kad sutarties atnaujinti valstybės institucija įgaliojimų neturėjo, teisėtų lūkesčių apsauga *Stretch* byloje susiklosčiusiomis aplinkybėmis iš esmės reiškė išimtį iš teisėtumo principo. Iš tiesų reikia pripažinti, kad *ultra vires* teisėtų lūkesčių apsaugos taikymui *Stretch* byloje buvo susiklosčiusios ypač palankios aplinkybės: 1) nebuvo jokių duomenų, leidžiančių manyti, kad pareiškėjas nesilaikė geros valios principo; 2) nenustatyta, kad sutarties atnaujinimas būtų turėjęs neigiamos įtakos tretiesiems asmenims ar viešajam interesui; 3) pareiškėjo teisėtų lūkesčių apsaugą nulėmė ir ta aplinkybė, jog valstybė nebuvo numačiusi jokio kompensacinio mechanizmo, neįgyvendinus sutarties atnaujinimo sąlygos. Remiantis *Stretch* bylos nuostatomis, teisės moksle ne kartą pažymėta, jog *ultra vires* doktrina pati savaimė nebėra pakankamas pagrindas, galintis pateisinti teisėtų lūkesčių nepaisymą⁵⁶¹. Tokiu būdu *Stretch* byloje suformuotos nuostatos vertinamos kaip galimybė įgyvendinti veiksmingą pažeistų teisių

⁵⁶⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimas *Stretch* prieš Jungtinę Karalystę, pareiškimo Nr. 44277/98.

⁵⁶¹ Šiuo aspektu D. Blundell pažymi, kad EŽTT sprendimas *Stretch* byloje nebeleidžia nacionalinėms valstybės institucijoms traktuoti *ultra vires* doktrinos kaip kozirio kortos. BLUNDELL, D. *Ultra Vires* Legitimate Expectations, p. 152; taip pat žr. VANDERMAN, Y. *Ultra Vires* Legitimate Expectations <...>, p. 90; UNDERWOOD, A. Legitimate Expectation <...>, p. 296. *A contrario* žr. HANNETT, S., BUSCH, L. *Ultra vires* representations <...>, p. 736–739.

gynybos priemonę, nepriklausomai nuo to, ar įsipareigojimus atitinkama valstybės institucija prisiima *ultra vires*^{562, 563}.

Ši EŽTT praktikos kryptis suponuoja mintį, kad palaipsniui teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina įgauna vis ekstensyvesnį pobūdį Europoje⁵⁶⁴. Kita vertus, gali būti kvestionuojama, ar EŽTT formuojama plačioji teisėtų lūkesčių apsaugos samprata nėra pernelyg ankstyva, ypač turint omenyje tai, jog kai kurios iš susitarančiųjų valstybių formaliai šio principo apskritai nėra pripažinusios⁵⁶⁵, o teisėtų lūkesčių apsaugą *contra legem* taiko tik mažuma valstybių⁵⁶⁶.

I.5.4.2.2. Teisėtų lūkesčių apsaugos paskirtis, turinio elementai ir taikymo dėsningumai

Kaip ir jau aptartose teisės sistemose, teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos bendroji paskirtis EŽTT praktikoje yra tapati – saugoti ir skatinti teisinės valstybės principo įgyvendinimą⁵⁶⁷. Vis dėlto nagrinėjama doktrina EŽTT praktikoje turi tam tikrų savitumų, kurie išryškėja analizuojant jos taikymą

⁵⁶² VANDERMAN, Y. *Ultra Vires* Legitimate Expectations <...>, p. 89, 101.

⁵⁶³ *Stretch* byla nebuvo pavienis atvejis. Šiuo klausimu taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. spalio 11 d. sprendimas *N. A. ir kiti prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 37451/97, ECHR 2005-X; 2004 m. lapkričio 30 d. didžiosios kolegijos sprendimas *Öneryildiz prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 48939/99, ECHR 2004-XII; 2006 m. birželio 1 d. sprendimas *Fedorenko prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 25921/02; 2007 m. lapkričio 22 d. sprendimas *Ukraine-Tyumen prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 22603/02; 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Muñoz Díaz prieš Ispaniją*, pareiškimo Nr. 49151/07, ECHR 2009.

⁵⁶⁴ Šiuo aspektu D. Blundell atkreipia dėmesį, kad EŽTT, patenkindamas ieškinį, kuris rėmėsi valdingų įgaliojimų naudojimu *ultra vires*, žengė milžinišką žingsnį į priekį iki tol visiškai nepildytoje srityje. BLUNDELL, D. *Ultra vires* Legitimate Expectations, p. 152.

⁵⁶⁵ Dalis valstybių teisėtų lūkesčių apsaugos principą taiko tik ribota apimtimi, t. y. tiek, kiek sprendžiami klausimai yra susiję su Europos Sąjungos teise (pvz., Prancūzija, Vengrija), tačiau nacionalinėje teisėje ekspresyviai šio principo nepripažįsta. CALMES-BRUNET, S. Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in France; SZENTE, Z. The Rise and Fall of an Unenumerated Principle: The Protection of Legitimate Expectations in Hungarian Public Law. Tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁵⁶⁶ Tarp šių valstybių paminėtinos Nyderlandų Karalystė, Danija, Šveicarija. SCHLOSSELS, R.; KJELLEVOLD-HOEGEE, L. A. The Protection of Legitimate Expectations under Netherlands Administrative Law; MORUP, S. H. The Protection of Legitimate Expectations in Administrative Law in Denmark; UHLMANN, F. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Switzerland. Tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁵⁶⁷ SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 161.

nuosavybės teisių apsaugos kontekste. Šiuo požiūriu teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina EŽTT praktikoje taikoma, pirma, kaip priemonė, pildanti sąvokos nuosavybė, įtvirtintos Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnyje, turinį, ir antra, kaip asmens teisių ribojimo proporcingumo patikros dalis. Pirmoji iš nurodytų funkcijų pripažįstama pagrindine; atitinkamai, antroji (proporcingumo patikros kriterijaus) – subsidiaria⁵⁶⁸. Nepaisant dvejopos pagrindinės teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos paskirties, proporcingumo patikros metu abi minėtos teisėtų lūkesčių kategorijos nesiskiria – teisėti lūkesčiai yra šalių naudai vertinamas argumentas.

Kalbant apie teisėtų lūkesčių doktrinos turinį EŽTT praktikoje, išskirtini šie pagrindiniai elementai – teisėtų lūkesčių pagrindas ir suinteresuoto asmens gera valia⁵⁶⁹. Tuo metu tam tikrų praradimų pasireiškimas, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos elementas, būtinu nėra laikomas⁵⁷⁰. Asmuo, kuris siekia pagrįstai remtis teisėtų lūkesčių apsauga, pirmiausia turi parodyti, kad teisėti lūkesčiai yra grindžiami nuosavybės teise. Teisėti lūkesčiai pripažįstami sudėtine nuosavybės dalimi, kai nustatoma, kad jie turi pagrindą (šaltinį) – konkretų ryšį su egzistuojančia nuosavybe ar teisiniais reikalavimais ją įgyti, kurį patvirtina viešosios valdžios aktai. Teisėtų lūkesčių šaltiniu gali būti pripažįstama: teisinis reguliavimas⁵⁷¹, galutiniai administraciniai sprendimai⁵⁷², civilinio pobūdžio sutartys, sudaromos su viešąja administracija⁵⁷³, sisteminga administracinė praktika⁵⁷⁴ bei nuosekli teismų praktika⁵⁷⁵. Ne mažiau

⁵⁶⁸ Ten pat, p. 256.

⁵⁶⁹ Šį aspektą P. Popelier įvardija kaip tinkamo elgesio standartą. POPELIER, P. *Legitimate expectations <...>*, p. 15. Tuo metu M. Sigron nagrinėjamam aspektui pažymėti vartoja terminą pasitikėjimas. SIGRON, M. *Legitimate Expectations <...>*, p. 165–175.

⁵⁷⁰ SIGRON, M. *Legitimate Expectations <...>*, p. 175, 187.

⁵⁷¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. spalio 25 d. sprendimo *Valkov ir kiti prieš Bulgariją, pareiškimo Nr. 2033/04*, 86–87 p. ir 2005 m. lapkričio 8 d. sprendimo *Kechko prieš Ukrainą, pareiškimo Nr. 63134/00*, 26–28 p.

⁵⁷² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas *Pine Valley Developments Ltd ir kiti prieš Airiją, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222*; 2010 m. sausio 7 d. sprendimas *Lyubomir Popov prieš Bulgariją, pareiškimo Nr. 69855/01*.

⁵⁷³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. birželio 1 d. sprendimas *Fedorenko prieš Ukrainą, pareiškimo Nr. 25921/02*; 2003 m. birželio 24 d. sprendimas *Stretch prieš Jungtinę Karalystę, pareiškimo Nr. 44277/98*; 2007 m. lapkričio 22 d. sprendimas *Ukraine-Tyumen prieš Ukrainą, pareiškimo Nr. 22603/02*.

⁵⁷⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. *Öneryildiz prieš Turkiją, pareiškimo Nr. 48939/99*; Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2010 m. kovo 29 d. sprendimo *Depalle prieš Prancūziją, pareiškimo Nr. 34044/02, ECHR 2010, 68 p.* Europos Žmogaus Teisių Teismas.

reikšmingu teisėtų lūkesčių pagrindo ir apsaugos kriterijumi EŽTT laiko suinteresuoto asmens gerą valią. Šiuo aspektu ypač svarbu, ar asmuo žinojo arba turėjo žinoti ir tam tikrais atvejais numatyti, kad atitinkamos nuosavybės turėjimas (įgijimas) prieštarauja teisei⁵⁷⁶.

Nors EŽTT savo praktikoje tiesiogiai nėra išsakęs pozicijos dėl teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo schemos, sisteminė teismo sprendimų analizė suponuoja išvadą, jog teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas paprastai⁵⁷⁷ yra sprendžiamas dviejų etapų (žingsnių) metu. Pirmojo etapo metu nustatoma, ar egzistuoja teisėtas lūkestis, t. y. ar tam tikros aplinkybės sukūrė individui teisėtus lūkesčius. Antrajame etape sprendžiamas teisėtų lūkesčių *apsaugos* klausimas. Būtent antrojo etapo metu konstatuojama, ar teisėtų lūkesčių nepateisinimas prieštarauja Konvencijos suponuojamiems imperatyvams⁵⁷⁸.

Iš nuoseklios EŽTT praktikos matyti, kad bet koks valstybės institucijos ribojimas naudotis nuosavybe ar ją įgyti, su kuria, be kita ko, siejami asmens teisėti lūkesčiai, turi būti pateisinamas. Pateisinamu pripažįstamas tik toks nuosavybės ribojimas, kuris atspindi teisingą pusiausvyrą tarp viešojo intereso

2007 m. lapkričio 27 d. sprendimas *Hamer prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 21861/03, ECHR 2007-V; taip pat žr. 2009 m. vasario 5 d. sprendimą *byloje Vontas ir kiti prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 43588/06; Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. lapkričio 24 d. sprendimas *Yildirim prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 21482/03; 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Muñoz Díaz prieš Ispaniją*, pareiškimo Nr. 49151/07, ECHR 2009.

⁵⁷⁵ Žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1995 m. lapkričio 20 d. sprendimo *Pressos Compania Naviera S.A. ir kiti*, pareiškimo Nr. 17849/91, A332, 31 p.; 2002 m. balandžio 18 d. sprendimo *Ouzounis ir kiti prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 49144/99, 24 p.; 2013 m. gruodžio 10 d. sprendimo *Nekvedavičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 1471/05, 76 p.; 2003 m. kovo 6 d. sprendimo *Jasiūnienė prieš Lietuvą*, pareiškimo nr. 41510/98, 44 p.

⁵⁷⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. sausio 19 d. sprendimas *Huoltoasema Matti Eurén Oy ir kiti prieš Suomiją*, pareiškimo Nr. 26654/08; 2010 m. lapkričio 30 d. sprendimas *Oklesen ir Pokopalisko Pogrebne Storitve Leopold Oklesen s.p. prieš Slovėniją*, pareiškimo Nr. 35264/04.

⁵⁷⁷ Teismo praktika šioje srityje nėra visiškai nuosekli. Tam tikrais atvejais teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas gali būti sprendžiamas aiškiai neišskiriant teisėtų lūkesčių pagrindo ir jų apsaugos stadijos. Tokiu būdu Teismas gali konstatuoti, kad pareiškėjas neturi teisėtų lūkesčių teisių ribojimo proporcingumo vertinimo etape (žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. sausio 19 d. sprendimas *Huoltoasema Matti Eurén Oy ir kiti prieš Suomiją*, pareiškimo Nr. 26654/08).

⁵⁷⁸ Šiuo aspektu M. Sigron atkreipia dėmesį, kad teisėtų lūkesčių nepaisymo patikra ne visada EŽTT konkrečiai aptariama. Europos Žmogaus Teisių Teismas pusiausvyros nustatymo metu gali atskirai netikrinti, ar teisėtas lūkestis turi būti saugomas. Taip yra todėl, kad EŽTT negarantuoja teisėtų lūkesčių, kaip savarankiškos žmogaus teisės, apsaugos. Teisėti lūkesčiai paprastai yra saugomi remiantis Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsniu. Atsižvelgus į tai, teisėti lūkesčiai yra vertinami teisingos pusiausvyros testo metu šios garantijos kontekste. Šiuo požiūriu nuosavybės apsauga ir teisėtų lūkesčių apsauga persidengia. SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 182, 198.

ir asmens fundamentalių teisių apsaugos. Kaip matyti iš *Nekvedavičius*⁵⁷⁹, *Albergas*⁵⁸⁰, *Paplauskienė*⁵⁸¹, *Digrytė Klibavičienė*⁵⁸² prieš *Lietuvą* bylų, asmens teisėtų lūkesčių nepaisymas šią pusiausvyrą gali rimtai sutrikdyti. Vertindamas, ar neapsaugojus pareiškėjo teisėtų lūkesčių, asmuo patirs pernelyg didelių apribojimų, kurių Konvencija netoleruoja, Teismas ypač akcentuoja šiuos aspektus: 1) pareiškėjo gerą valią bei jam tenkančias pasekmes ir 2) valstybės institucijų elgesį.

Sąžiningas, apdairus ir geras pareiškėjo elgesys yra svarbus faktorius, sprendžiant teisėtų lūkesčių atsiradimo ir apsaugos klausimus. Pareiškėjas, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, privalo elgtis deramai ir gera valia. Reikia pastebėti, kad EŽTT, vertindamas pareiškėjo gerą valią, be kita ko, atsižvelgia į jo asmeninę ir socialinę padėtį⁵⁸³. Kitas svarbus faktorius, turintis įtakos suinteresuoto asmens gerai ar blogai valiai nustatyti, yra galimybė numatyti pokyčius. EŽTT vertina, ar asmuo žinojo arba turėjo žinoti apie tam tikras aplinkybes, turinčias (galinčias turėti) įtakos jos teisinei padėčiai⁵⁸⁴. Aktyvus ir apdairus pareiškėjų, turinčių teisėtų lūkesčių, elgesys paneigia prielaidą, kad privatus asmuo taip pat prisideda prie neteisėtos padėties susiformavimo, ir tokiu būdu gali būti vertinamas šių asmenų naudai⁵⁸⁵.

⁵⁷⁹ Šioje byloje Teismas konstatavo, kad Lietuvai neįvykdžius 2001 m. teismo sprendimo buvo nepateisinamai paveiktas pareiškėjo teisėtas lūkestis gauti kompensaciją nuosavybės atkūrimo procedūros metu. Atsižvelgus į tai, buvo sutrikdytas balansas tarp viešojo ir pareiškėjo asmeninio intereso, ir jis patyrė pernelyg didelės naštos. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gruodžio 10 d. sprendimo *Nekvedavičius prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 1471/05, 91 p.* Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. kovo 6 d. sprendimo *Jasiūnienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 41510/98, 46 p.*

⁵⁸⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. gegužės 27 d. sprendimas *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 17978/05.*

⁵⁸¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 14 d. sprendimas *Paplauskienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 31102/06.*

⁵⁸² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 21 d. sprendimas *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 34911/06.*

⁵⁸³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 45092/07; 2014 m. gegužės 27 d. sprendimas Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 17978/05.*

⁵⁸⁴ WHITE, R.; OVEY, C. *The European Convention on Human Rights*, p. 485; Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1989 m. spalio 25 d. sprendimo *Allan Jacobsson prieš Švediją (No. 1), pareiškimo Nr. 10842/84, Series A no. 163, 60–62 p.; 1991 m. vasario 18 d. sprendimo Fredin prieš Švediją (Nr. 1), pareiškimo Nr. 12033/86, Series A no. 192, 54 p.; 2009 m. birželio 23 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Łączz prieš Lenkiją, pareiškimo Nr. 22665/02.**

⁵⁸⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. vasario 11 d. sprendimo *Malysz ir kiti prieš Rusiją, pareiškimo Nr. 30280/03, 84 p.; 2010 m. gruodžio 2 d. sprendimo Yuriy Lobanov prieš Rusiją,*

Minėta, kad valstybės institucijų elgesys gali būti pagrindas formuoti suinteresuoto asmens teisėtiems lūkesčiams. Kita vertus, valstybės institucijų veiksmai (neveikimas) taip pat vertinami, sprendžiant teisėtų lūkesčių apsaugos klausimus. Šiuo aspektu labai svarbu atkreipti dėmesį, kad Teismo praktikoje skirtingai vertinamos situacijos, kai valstybės institucijos implicitiškai toleruoja susiklosčiusią padėtį ir kai valstybės institucijos aktyviais veiksmais prisideda prie tam tikros situacijos, prieštaraujančios teisei, sukūrimo.

Pasyvus valstybės institucijų sutikimas dėl susiklosčiusios padėties, prieštaraujančios teisei, nereiškia, kad suinteresuotas asmuo gali pagrįstai tikėtis, jog ši padėtis, *inter alia* nuosavybė, bus išlaikyta ateityje. Implicitinio valstybės institucijų sutikimo pavyzdžiu yra *Hamer* byla⁵⁸⁶. 1967 m. pastatytas ir vėliau pareiškėjos paveldėtas namas miško teritorijoje, kurioje statyba buvo draudžiama, buvo nugriautas tik 2004 m. Taigi valstybės institucijos toleravo susiklosčiusią padėtį 27 metus ir 10 metų po pažeidimų nustatymo. Teismui nekilo abejonų, kad nugriaudamos namą, valstybės institucijos siekė teisėto tikslo – apsaugoti miško zoną, kurioje statyba buvo draudžiama. Tačiau Teismas taip pat pabrėžė, kad valstybės institucijos pačios prisidėjo prie situacijos, prieštaraujančios nustatytam teisiniam reguliavimui, tęsimosi. Pareiškėja įregistravo nuosavybės teises 1993 m., sumokėjo paveldėjimo mokestį bei mokėjo nekilnojamojo turto mokestį. Namui valstybinė įmonė tiekė vandenį. Vis dėlto Teismas konstatavo, kad tai, jog pareiškėja nebuvo nuosavybės savininkė, kai namas buvo pastatytas, ir tai, kad institucijos nesugebėjo reaguoti ilgą laiką, negalėjo pareiškėjai sudaryti įspūdžio, kad nebus pradėtos tam tikros procedūros dėl namo nugriovimo.

Nuo šios bylos pastebimai skiriasi *Turkijos pakrantės* bylos, kuriose Teismas pripažino, kad valstybės institucijos aktyviais veiksmais prisidėjo prie

pareiškimo Nr. 15578/03, 53 p.. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. birželio 22 d. sprendimo *Broniowski prieš Lenkiją, pareiškimo Nr. 31443/96, ECHR 2004-V, 181 p.*

⁵⁸⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 27 d. sprendimas *Hamer prieš Belgiją, pareiškimo Nr. 21861/03, ECHR 2007-V.*

teisei prieštaraujančios situacijos susidarymo⁵⁸⁷. *N. A. ir kiti prieš Turkiją* byloje⁵⁸⁸ nustatyta, kad pareiškėjai paveldėjo žemę pakrantėje ir įregistravo ją registre, tinkamai mokėjo visus mokesčius. Gavę atitinkamus leidimus, pareiškėjai ginčo žemėje pradėjo viešbučio statybas. Kai statyba buvo pradėta, kompetentinga valstybės institucija inicijavo procedūrą dėl nuosavybės registracijos pripažinimo neteisėta ir pastato nugriovimo, nes pagal nacionalinį reguliavimą pakrantės žemė negalėjo būti įgyta privačių asmenų. Teismas pabrėžė, kad valstybės institucijos aktyviai skatino investuoti ginčo teritorijoje, todėl ši byla nebuvo susijusi su paprastu valstybės institucijų implicitiniu sutikimu. Valstybės institucijų aktyvus veikimas, prisidėjęs prie teisei prieštaraujančios padėties susidarymo, Teismo įvertintas kaip pagrindas saugoti gera valia veikusio asmens teisėtus lūkesčius naudotis nuosavybe.

Taigi, kaip matyti iš pristatytų teisminės praktikos pavyzdžių, teisingos pusiausvyros testas dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo Europos Žmogaus Teisių Teisme iš esmės yra susijęs su pareiškėjui dėl nuosavybės ribojimo tenkančių praradimų ir sunkumų proporcingumu.

Reziumuojant, teisėtų lūkesčių apsauga, skirta individualių teisių apsaugai santykiyje su viešosios valdžios institucijomis, įtvirtinta tiek ESTT, tiek EŽTT praktikoje. Kaip parodė atlikto tyrimo rezultatai, šiuo metu nacionalinėje teisėje taikomi teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinį sudarantys elementai sistemiškai niekuo nesiskiria nuo suformuotųjų supranacionaliniuose teismuose. Tiek viešosios valdžios įsipareigojimų, tiek privataus asmens, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, gero elgesio kriterijai yra būtinieji nagrinėjamos doktrinos taikymo elementai. Nacionalinių teismų naudojama metodologija, skirta nustatyti teisėtų lūkesčių pažeidimus, formaliai taip pat

⁵⁸⁷ Šiuo aspektu reikia pažymėti, kad lyginamąjį *Hamer* ir *Turkijos pakrantės* bylų vertinimą pateikė pats Teismas, tiesiogiai nurodydamas, kad *Turkijos pakrantės* bylos nebuvo susijusios su paprastu valstybės institucijų implicitiniu sutikimu, kaip kad buvo *Hamer* bylos atveju, pastarojoje nustačius, jog namas buvo pastatytas pareiškėjos tėvams neturėjus leidimo. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 27 d. sprendimo *Hamer prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 21861/03, ECHR 2007-V, 87 p.

⁵⁸⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. spalio 11 d. sprendimo *N. A. ir kiti prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 37451/97, ECHR 2005-X.

atitinka tarptautinių teismų taikomą patikros testą. Tokiu būdu nepaisant to, jog Lietuvos teisės sistemoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas pripažintas sąlyginai neseniai – šiek tiek daugiau nei prieš dešimtmetį, gali būti pagrįstai teigiama, jog nacionaliniai teismai iš esmės taiko visus reikšmingiausius teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos elementus, suformuotus supranacionalinių teismų praktikoje.

I.5.4.3. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas kai kurių Europos valstybių viešojoje teisėje

Teisėtų lūkesčių apsauga, kaip bendrasis administracinės teisės principas, yra plačiai pripažįstama Europos valstybių. Nors nagrinėjamas imperatyvas įtvirtintas skirtingu laiku ir iš esmės nėra vieningo, išties bendro apibrėžimo dėl šio principo reikšmės bei tikslios jo taikymo apimties, teisėtų lūkesčių apsauga yra visuotinai pripažįstama fundamentali teisinė vertybė daugelyje Europos valstybių.

Teisėtų lūkesčių apsaugos principo pradžia Europoje gali būti siejama su 5 dešimtmečiu, tuo metu šio principo suponuojami reikalavimai pradėti vystyti 7 dešimtmetyje. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo visuotiniam pripažinimui didelę įtaką padarė Europos Sąjungos teisė bei Vokietijos teisė, kuri buvo reikšmingas įkvėpimo šaltinis, formuojant teisėtų lūkesčių apsaugos doktriną Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje. Kita vertus, Europos valstybėms pripažinus šį imperatyvą, tolesnis teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojamų reikalavimų vystymasis buvo gana savarankiškas. Dalis valstybių teisėtų lūkesčių apsaugos principą renkasi taikyti tik ribota apimtimi, t. y. tiek, kiek sprendžiami klausimai yra susiję su Europos Sąjungos teise (Prancūzija⁵⁸⁹, Švedija⁵⁹⁰, Vengrija⁵⁹¹). Šiuo metu galime išskirti ir kur kas

⁵⁸⁹ CALMES-BRUNET, S. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in France: konferencijos medžiaga. 2012 m. spalio 11–12 d. Bergensis Universitas (Norvegija) kartu su Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law rengta tarptautinė konferencija „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“, vykusio Bergene, Norvegijoje.

toliau žengusias valstybes, kurios ne tik pripažįsta fundamentalų teisėtų lūkesčių apsaugos principo pobūdį bei suteikia šiam principui konstitucinį statusą (Vokietija⁵⁹², Lenkija⁵⁹³, Graikija⁵⁹⁴, Italija⁵⁹⁵, Suomija⁵⁹⁶, Ispanija⁵⁹⁷, Šveicarija⁵⁹⁸), bet ir išskirtiniais atvejais leidžia teisėtų lūkesčių apsaugą *contra legem* (Nyderlandai⁵⁹⁹, Danija⁶⁰⁰, Šveicarija⁶⁰¹).

Dėl teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmės Europoje vienos pozicijos nėra. Pagal dominuojančią poziciją teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė yra siejama su teisinės valstybės principu (pvz., Graikija⁶⁰², Lenkija⁶⁰³) arba šio principo dalimi – teisinio saugumo principu (Vokietija⁶⁰⁴, Nyderlandai⁶⁰⁵, Ispanija⁶⁰⁶, iš dalies Italija⁶⁰⁷, neformaliai Prancūzija⁶⁰⁸). Alternatyviai, teisėtų

⁵⁹⁰ WENANDER, H. The Protection of Legitimate Expectations under Swedish Administrative Law: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁵⁹¹ SZENTE, Z. The Rise and Fall of an Unenumerated Principle: The Protection of Legitimate Expectations in Hungarian Public Law: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁵⁹² SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 886.

⁵⁹³ LEMAŃSKA, J. The Protection of Legitimate Expectations in Poland: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁵⁹⁴ GERONTAS, A. S. The Protection of Legitimate Expectations under Greek Administrative Law: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁵⁹⁵ VILLAMENA, S. The Protection of Legitimate Expectations in Italian Administrative Law: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 911.

⁵⁹⁶ KOILLINEN, M. The Protection of Legitimate Expectations in Finland: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁵⁹⁷ LUENGO, J. G. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Spain: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 934.

⁵⁹⁸ UHLMANN, F. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Switzerland: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁵⁹⁹ SCHLOSSELS, R.; KJELLEVOLD-HOEGEE, L. A. The Protection of Legitimate Expectations under Netherlands Administrative Law: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁶⁰⁰ MORUP, S. H. The Protection of Legitimate Expectations in Administrative Law in Denmark: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁶⁰¹ UHLMANN, F. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Switzerland.

⁶⁰² GERONTAS, A. S. The Protection of Legitimate Expectations under Greek Administrative Law.

⁶⁰³ LEMAŃSKA, J. The Protection of Legitimate Expectations in Poland.

⁶⁰⁴ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 886.

⁶⁰⁵ SCHLOSSELS, R.; KJELLEVOLD-HOEGEE, L. A. The Protection of Legitimate Expectations under Netherlands Administrative Law.

⁶⁰⁶ LUENGO, J. G. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Spain; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 934.

lūkesčių apsaugos principo kilmė taip pat gali būti siejama su šiais teisiniais imperatyvais: geros valios principu (Šveicarija⁶⁰⁹, vyraujanti pozicija Italijoje⁶¹⁰), fundamentalių žmogaus teisių, ypač nuosavybės apsauga (Danija⁶¹¹, Suomija⁶¹²), žmogaus orumo apsauga (Graikija⁶¹³), gero administravimo principu (Danija⁶¹⁴, Suomija⁶¹⁵), lygybės principu (Austrija⁶¹⁶, tam tikru metu Šveicarija⁶¹⁷).

Daugelyje valstybių teisėtų lūkesčių apsaugos principo pripažinimas iš esmės yra teismų praktikos rezultatas. Tuo metu teisėtų lūkesčių apsaugos principo įtvirtinimas bendrajame administracinę procedūrą reglamentuojančiame akte yra labiau išimtis iš taisyklės nei paplitusi praktika. Formaliai teisėtų lūkesčių apsaugos principas administracinės procedūros akte įtvirtintas tik Ispanijoje ir Suomijoje. Vis dėlto tam tikros teisės nuostatos, kurios implicitiškai gali būti pripažįstamos teisėtų lūkesčių apsaugos principo išraiška, gali būti įtvirtinamos tiek administracinę procedūrą reglamentuojančiame akte, tiek specialiajame teisiniame reguliavime. Paprastai tai teisinis kontekstas, susijęs su administracinių klaidų ištaisymu, administracinio sprendimo persvarstymo ar atšaukimo procedūra, rečiau – administracinio sprendimo priėmimo procedūra (teise būti išklausytam ir informuotam apie priimtą administracinį sprendimą).

Išsamiau aptariant teisėtų lūkesčių apsaugos principo pripažinimo tendencijas Europoje pradėti pagrįstai reikėtų nuo Vokietijos teisės, kuriai

⁶⁰⁷ VILLAMENA, S. The Protection of Legitimate Expectations in Italian Administrative Law; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 911.

⁶⁰⁸ CALMES-BRUNET, S. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in France.

⁶⁰⁹ UHLMANN, F. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Switzerland.

⁶¹⁰ VILLAMENA, S. The Protection of Legitimate Expectations in Italian Administrative Law; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 911.

⁶¹¹ MORUP, S. H. The Protection of Legitimate Expectations in Administrative Law in Denmark.

⁶¹² KOILLINEN, M. The Protection of Legitimate Expectations in Finland.

⁶¹³ GERONTAS, A. S. The Protection of Legitimate Expectations under Greek Administrative Law.

⁶¹⁴ MORUP, S. H. The Protection of Legitimate Expectations in Administrative Law in Denmark.

⁶¹⁵ KOILLINEN, M. The Protection of Legitimate Expectations in Finland.

⁶¹⁶ LACHMAYER, K. Legitimate Expectations in Austria: tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁶¹⁷ UHLMANN, F. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Switzerland.

paprastai priskiriama teisėtų lūkesčių apsaugos principo *autorystė*⁶¹⁸. Europos teisėje teisėtų lūkesčių doktrinos šaknys yra siejamos su Vokietijos teisine koncepcija *Vertrauensschutz*, kuri veikia kaip atsvara laisvam administracinių aktų atšaukimo principui⁶¹⁹. Vokietijoje teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė privalo būti apžvelgiama istoriniame kontekste. Teisėtų lūkesčių apsauga, skirta saugoti individų teises, buvo įtvirtinta kaip atsakas į totalitarinį režimą⁶²⁰. Vakarų sąjungininkai 1948 m. liepos 1 d. priėmė Pirmąjį dokumentą, nustatantį Vokietijos konstitucinę sistemą, kuri garantavo individų teises. To pasekmė – Pagrindinio Įstatymo 20 straipsnio 3 dalis ir 28 straipsnis, įtvirtinantys teisinės valstybės principą, prie kurio prijungtas teisinis saugumas, kreipiantis šio principo aiškinimą. Teisinį saugumą (vis dar vadinamą nuspėjamumu) Federalinis Konstitucinis Teismas iš esmės išlaisvino kartu su proporcingumo principu, konstatavęs, kad jis yra susijęs su nuostata, jog teisingumo samprata yra teisinės valstybės dalis⁶²¹. Tai reiškia, kad aiškios teisinės taisyklės ir teisinės institucijos, jų skaidrumas ir paprastumas turėtų leisti asmenims gyventi „teisinį gyvenimą“ pilnavertiškai ir patikimai⁶²². Būtent teisinio saugumo dalimi laikomas teisėtų lūkesčių apsaugos principas⁶²³. Nagrinėjamo teisinio imperatyvo reikšmė Vokietijoje pripažįstama tiek kalbant apie norminius, tiek apie individualaus pobūdžio teisės aktus⁶²⁴. Norminių teisės aktų patikros srityje teisėtų lūkesčių apsauga

⁶¹⁸ NOLTE, G. General Principles of German and European Administrative Law – A Comparison in Historical Perspective. *The Modern Law Review*, 1994, Volume 57, Issue 2, p. 191; FORSYTH, C. The Provenance <...>, p. 242–244; THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 42.

⁶¹⁹ BROWN, A. Rawls <...>, p. 635.

⁶²⁰ NOLTE, G. General Principles <...>, p. 203; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 869.

⁶²¹ SOULAS DE RUSSEL, D. J. M.; RAIMBAULT, P. Nature et racines du principe de sécurité juridique une mise au point. *Revue internationale de droit comparé*, 2003, Vol. 55, No.1, p. 99.

⁶²² Ten pat.

⁶²³ Tai yra vyraujanti pozicija Vokietijoje. Vis dėlto reikia paminėti, kad teisėtų lūkesčių apsauga taip pat gali būti siejama su fundamentalių teisių apsauga, ypač su Pagrindinio įstatymo I skyriaus 2 straipsniu (Pagrindinės teisės – Asmeninė laisvė) ir 14 straipsniu (nuosavybės apsauga), taip pat su geros valios principu ir kt. DINGEMANN, K. Vertrauensschutz im europäischen Verwaltungsverfahren. *Berliner Online-Beiträge zum Europarecht*, Nr. 1, S. 1–17, 6 p. [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://portal-europarecht.de/index.php?option=com_jdownloads&view=viewcategory&catid=5&Itemid=12>; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 886.

⁶²⁴ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 887.

yra glaudžiai susijusi su teisės aktų retroaktyvumo taisyklėmis⁶²⁵. Kalbant apie individualius administracinius sprendimus, svarbu paminėti, jog teisėti lūkesčiai ir jų apsauga Vokietijoje tiesiogiai inspiravo dvi 1976 m. gegužės 25 d. Administracinės procedūros įstatymo nuostatas⁶²⁶. Šio įstatymo 48 straipsnio 2 dalyje nustatytas teisinis režimas riboja viešosios administracijos galimybes atšaukti administracinį sprendimą, išskyrus atvejus, susijusius su apgaule ir aplaidumu. Dar daugiau, Administracinės procedūros įstatymo 48 straipsnio 4 dalis uždraudžia atšaukti administracinį sprendimą, jei praėjo vieneri metai nuo sužinojimo apie tokį neteisėtumą⁶²⁷.

Tikslumo dėlei norėtusi pažymėti, kad teisinėje literatūroje taip pat galima aptikti nuomonę, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principą įvardyti kaip kontinentinį arba Vokietijos teisės principą yra tik apibendrinimas⁶²⁸. Teigiama, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas taip pat gali būti siejamas su teisinės valstybės principo imperatyvais ir – tokiu būdu – su anglosaksų teisės sistema⁶²⁹. Vis dėlto tokia galimybė diskutuotina, atsižvelgus į tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo terminas Europos Sąjungos teisės kontekste ne be trūkumų buvo išverstas į anglų kalbą. Iš pradžių šis principas buvo įvardytas kaip teisėto pasitikėjimo apsauga ir tik vėliau – teisėtų lūkesčių apsauga⁶³⁰. Be to, Jungtinėje Karalystėje frazė „teisėti lūkesčiai“ pirmą kartą pavartota 1968 m.⁶³¹ Šiandien teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina Jungtinės Karalystės teisėje įsitvirtino kaip bendrasis administracinės teisės principas⁶³². Kadangi Jungtinė Karalystė nėra kodifikavusi bendrosios administracinės teisės ir procedūros

⁶²⁵ Šiuo aspektu išskiriamas tikrasis ir tariamas retroaktyvumas (*echte / unechte Rückwirkung*). Pirmasis yra susijęs (skirtas pripažinti neteisėtai) su įstatymais, kurie siekia sukelti naujas pasekmes veiksams, atliktiems prieš tokio įstatymo priėmimą. Antrasis – taikomas faktams, kurie kilo iki atitinkamo sprendimo priėmimo, tačiau kurių pasekmės tęsiasi ir po įstatymo priėmimo. Šiuo atveju retroaktyvumas yra konstituciškai pagrįstas tik tada, kai kyla aiški grėsmė visos visuomenės interesams ir tai nusveria geros valios principą. SOULAS DE RUSSEL, D. J. M.; RAIMBAULT, P. *Nature et racines* <...>, p. 100; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 898–900.

⁶²⁶ SOULAS DE RUSSEL, D. J. M.; RAIMBAULT, P. *Nature et racines* <...>, p. 85–103.

⁶²⁷ Plačiau žr. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 887–894.

⁶²⁸ RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 214.

⁶²⁹ Frazę pirmą kartą pavartojo Lord Denning teigimu, teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina buvo savarankiškas jo minties rezultatas. FORSYTH, C. F. *The Provenance* <...>, p. 238.

⁶³⁰ Ten pat.

⁶³¹ Anglijos ir Velso Apeliacinio Teismo Civilinių bylų skyrius. *1968 m. gruodžio 19 d. sprendimas Schmidt prieš Secretary of State for Home Affairs* [1969] 2 Ch 149, 170.

⁶³² WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-002–12-005.

taisyklių, teismų praktikoje buvo suformuoti bendrieji administracinės teisės principai, tokie, kaip procedūrinis teisingumas, proporcingumas ir teisėtų lūkesčių apsauga. Pastaroji skirta viešosios administracijos veiksmų teisminei patikrai atlikti⁶³³. Teisėtų lūkesčių apsaugos idėją Jungtinės Karalystės teisėje paprastai išreiškia ši teismų praktikoje suformuota nuostata: „<...> kai valstybės institucija duoda pažadą ar laikosi tam tikros praktikos, teisė reikalauja, kad šio pažado ar praktikos būtų laikomasi, nebent yra rimta priežastis nuo jų nukrypti“⁶³⁴. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas Jungtinėje Karalystėje pasižymi tam tikru savitumu, kuris pasireiškia procedūrinės ir substancinės nagrinėjamo imperatyvo sampratos išskyrimu⁶³⁵. Procedūriniai lūkesčiai kyla tada, kai lūkestis susijęs su administracinėmis procedūromis, kuriomis siekiama pasinaudoti prieš priimant administracinį sprendimą, paprastai tai yra lūkestis būti išklaustam arba informuotam. Tuo metu substanciniai lūkesčiai kyla tada, kai tikimasi, jog viešojo administravimo institucija veiks tokiu būdu, kuris atitiks jos įsipareigojimus ar praktiką iš esmės. Tai reiškia, jog lūkestis yra susijęs ne su administracine procedūra dėl sprendimo priėmimo, bet su konkrečiu sprendimu turiniu⁶³⁶. Vis dėlto toks teisėtų lūkesčių apsaugos diferencijavimas didesnio atgarsio kitose Europos valstybėse neturėjo.

Šiame kontekste reikia pažymėti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas Europoje pastebimai suintensyvėjo jį pripažinus Europos Sąjungos mastu⁶³⁷. Turint omenyje tai, kad ESTT netgi eksplicitiškai yra pažymėjęs, jog *Vetrauensschutz* suformavo teisėtų lūkesčių principą Europos Sąjungos teisėje⁶³⁸, Vokietijos teisės sistemos įtaka teisėtų lūkesčių apsaugos principo pripažinimo procese Europos valstybėse neturėtų būti sumenkinama. Todėl

⁶³³ THOMAS, R. The Protection of Legitimate Expectations in UK Administrative Law. Tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

⁶³⁴ Anglijos ir Velso Apeliacinio Teismo Civilinių bylų skyrius. 2005 m. lapkričio 22 d. sprendimas *Nadarajah and Abdi prieš Secretary of State for the Home Department* [2005] EWCA Civ 1363, 68.

⁶³⁵ THOMAS, R., *Legitimate expectations* <...>, p. 58–62.

⁶³⁶ THOMAS, R. The Protection of Legitimate Expectations in UK Administrative Law.

⁶³⁷ SCHWARZE, J. Developing Principles of European Administrative Law. *Public Law*, 1993, p. 238.

⁶³⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. liepos 4 d. sprendimo *Westzucker GmbH prieš Einfuhr- und Vorratsstelle für Zucker*, 1/73, Rink. p. 723.

apibendrinus teigtina, kad nagrinėjamo imperatyvo taikymą Europoje, nors ir netiesiogiai, vis dėlto inspiravo Vokietijos teisės sistema.

Nepaisant tam tikro teisinėje literatūroje pažymimo netikrumo⁶³⁹ dėl teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmės, šio principo reikšmė buvo patvirtinta daugelyje Europos valstybių. Iš tiesų šiuo metu galima kalbėti apie bendrą Europos valstybių tendenciją teisėtų lūkesčių apsaugos principui pripažinti konstitucinės vertybės statusą, nepaisant to, ar šalies Konstitucijoje yra tiesioginių nuorodų į teisėtų lūkesčių apsaugos principą. Pavyzdžiui, *Graikijos* administracinėje teisėje teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra pripažįstamas tiek teisės doktrinoje, tiek teismų jurisprudencijoje kaip konstitucinis teisės principas. Jis gali būti išvedamas iš teisinės valstybės principo ir yra garantuojamas Konstitucijos nuostatų, įtvirtinančių žmogaus orumo apsaugą ir teisę į laisvą asmenybės vystymąsi⁶⁴⁰. *Lenkijoje*⁶⁴¹ teisėtų lūkesčių principo kilmė taip pat yra siejama su Konstitucijos nuostatomis. Nors šis principas nėra *expressis verbis* įtvirtintas Konstitucijos nuostatose, jis yra išvedamas iš teisinės valstybės principo ir jam skirta Konstitucijos 2 straipsnio. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo šaltiniu taip pat įvardijamas Administracinės procedūros kodeksas, ypač jo nuostatos, įtvirtinančios piliečių pasitikėjimo valstybe apsaugos principą. Be to, teisėtų lūkesčių apsaugos principo kontekste teismai dažnai remiasi Europos Parlamento 2001 m. rugsėjo 6 d. Europos tinkamo administravimo elgesio kodekso nuostatomis.

Nors *Italijos* Konstitucijoje nėra tiesioginių nuorodų į teisėtų lūkesčių apsaugos principą, tačiau šis principas grindžiamas net keliomis su Konstitucijos nuostatomis susijusiomis teorijomis⁶⁴². Pagal vyraujančią poziciją teisėtų lūkesčių kilmė gali būti siejama su objektyviuoju geros valios principu (*principio di buona fede oggettiva*), kuris savo ruožtu kyla iš socialinio solidarumo pareigos, įtvirtintos Konstitucijos 2 straipsnyje. Remiantis šiuo teiginiu, tvirtinama, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra

⁶³⁹ NOLTE, G. General principles <...>, p. 191.

⁶⁴⁰ GERONTAS, A. S. The Protection of Legitimate Expectations under Greek Administrative Law.

⁶⁴¹ LEMAŃSKA, J. Protection of Legitimate Expectations in Poland.

⁶⁴² VILLAMENA, S. The Protection of Legitimate Expectations in Italian Administrative Law.

grindžiamas teisingumo ir geros valios koncepcijomis. Remiantis antrąja teorija, teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė siejama su teisinio saugumo principu, kurį savo ruožtu įtvirtina teisinės valstybės principas (*Stato di diritto*). Remiantis šia teorija, teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra teisinio saugumo principo dalis. Šis principas skirtas apsaugoti teisinių santykių stabilumą ir patikimumą.

Nors ir visuotinai pripažįstamos, nagrinėjamos doktrinos taikymo mastas kiekvienoje valstybėje gali skirtis, atsižvelgus į tai, kad kiekvienos nacionalinės teisės sistemos vystymuisi įtakos turi skirtingi politiniai, konstituciniai ir istoriniai veiksniai bei patirtys. Teisėtų lūkesčių apsaugos intensyvumą šiuo požiūriu taip pat atskleidžia tai, ar nagrinėjamo imperatyvo reikšmę įstatymų leidėjas yra pripažinęs, įtvirtindamas jį pozityviojoje teisėje. Nagrinėjamu aspektu ne mažiau svarbi aplinkybė, ar atitinkamos valstybės teisėje leidžiama teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*. Įvertinus šiuos veiksnius, tarp ekstensyviausiai teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikančių valstybių reikėtų išskirti Nyderlandus, Daniją, Šveicariją ir Suomiją.

Nyderlandų Karalystės teisė⁶⁴³ teisėtų lūkesčių apsaugos principą pripažįsta teisinio saugumo principo dalimi, tačiau šiam principui nėra suteikiamas konstitucinis statusas. Šio principo pradžia siejama su 1935 m. Centrinio Apeliacinio Tribunolo sprendimu, įtvirtinusi, jog retroaktyvus atlyginimų valstybės tarnautojams mažinimas pažeidžia jų teisėtus lūkesčius, kad išmokėtas darbo užmokestis nebus atimtas. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra klasifikuojamas kaip bendrasis gero administravimo principas. Tačiau lygiagrečiai teisėtų lūkesčių apsauga yra grindžiama teisinės valstybės ir teisinio saugumo principais. Nyderlandų teisė nėra kodifikavusi teisėtų lūkesčių apsaugos principo jokiam bendrajame teisės akte. Ši doktrina didžiąja dalimi yra vystoma teismų praktikos. Reikia pažymėti ir tai, kad Nyderlandų teisės sistemoje išskirtiniais atvejais pripažįstama ir teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*.

⁶⁴³ SCHLOSSELS, R.; KJELLEVOLD-HOEGEE, L. A. The Protection of Legitimate Expectations under Netherlands Administrative Law.

Nyderlandų teisėtų lūkesčių apsaugos principo sampratai artimas *Danijos* požiūris⁶⁴⁴. Nors Danijos viešojoje teisėje teisėtų lūkesčių apsaugai nėra suteikiamas bendrojo, t. y. taikomo visose teisės srityse, principo statusas, tačiau teisėtų lūkesčių apsauga yra teisinė vertybė kartu su tokiais teisiniais imperatyvais kaip teisėtumas, lygybė įstatymui, proporcingumas, teisė būti išklausytam ir kt. Teisėtų lūkesčių apsauga siejama su įvairiais teisiniais kontekstais, pvz., reikalavimu teisės aktus paskelbti viešai, Baudžiamojo kodekso nuostata, draudžiančia bausmių nuostatų retroaktyvią galią ar kitomis teisės aktų galiojimo taisyklėmis. Teisėtų lūkesčių apsauga taip pat svarbi taikant Konstitucijos Akto 73 paragrafą, garantuojantį nuosavybės neliečiamumą. Šioje šalyje teisėtų lūkesčių apsauga iš esmės taip pat gali būti pripažįstama teismų praktikos rezultatu. Teismų praktika, susijusi su teisėtais lūkesčiais, yra datuojama labai anksti – 1887 m. (Byla UfR 1887.640 H), todėl neturėtų pernelyg stebinti ir ta aplinkybė, jog tam tikrais atvejais Danijos teisės sistemoje pripažįstama teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*. Tačiau iki šiolei teisėtų lūkesčių apsaugos principas Aukščiausiojo Teismo ekspresyviai nebuvo pripažintas, nors tam tikri šio principo suponuojamų reikalavimų klausimai mokesčių teisės srityje buvo svarstyti.

Tuo metu *Šveicarijos* teisės sistemoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas vis dar laikomas sąlyginai nauja koncepcija⁶⁴⁵. Teisėtų lūkesčių apsaugos idėja buvo suformuluota apie 1940 m.⁶⁴⁶, tačiau didesnės reikšmės tuo metu nei administracinėje, nei teismų praktikoje neturėjo. Bylos, kuriose tiesiogiai spęstas teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas, buvo labai retos. Veiksmingai remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu pareiškėjai pradėjo apie 1970 metus⁶⁴⁷. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo kilmė buvo siejama su 1874 m. Šveicarijos Konfederacijos Federalinės Konstitucijos 4 straipsniu, garantuojančiu lygybės principą, kuris savo ruožtu padėjo pagrindus tokiems

⁶⁴⁴ MORUP, S. H. The Protection of Legitimate Expectations in Administrative Law in Denmark.

⁶⁴⁵ UHLMANN, F. The protection of legitimate expectations under administrative law in Switzerland.

⁶⁴⁶ BGE 75 I 284, 289 byla, kurioje apsaugoti asmens, gavusio pilietybę prieš 5 metus teisėti lūkesčiai ją išlaikyti, nors pilietybė buvo paskirta prieštaraujančiu teisei būdu. UHLMANN, F. The protection of legitimate expectations under administrative law in Switzerland.

⁶⁴⁷ WEBER-DÜRLER, B. *Vertrauensschutz im öffentlichen Recht*. Helbing & Lichtenhahn, 1983, p. 5.

fundamentaliems principams, kaip teisei būti išklausytam ar draudimui piktnaudžiauti valdžia. Šio principo pagrindu pagal analogiją taip pat buvo pripažįstamas Šveicarijos Civilinio kodekso 2 straipsnis. Galiausiai, priėmus 1999 m. Šveicarijos Konfederacijos Federalinės Konstitucijos pakeitimus, teisėtų lūkesčių apsaugos principo išraiška konstituciniame tekste pradėta sieti su Konstitucijos 9 straipsniu, garantuojančiu asmens teisės, kad su juo būtų elgiamasi gera valia, apsaugą⁶⁴⁸. Tačiau teisėtų lūkesčių apsaugos principas ir geros valios principas, būdami glaudžiai susiję, nėra tapatinami. Nors Šveicarijos bendrajame teisės akte, skirtame administracinės procedūros klausimams reglamentuoti, nuostatų, tiesiogiai įtvirtinančių teisėtų lūkesčių apsaugos principą, nėra, specialiajame teisiniame reguliavime yra nustatytos tam tikros taisyklės, susijusios su administracinių sprendimų atšaukimu. Svarbu pažymėti ir tai, jog Šveicarijoje tam tikrais atvejais taikoma teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*.

Plačiosios teisėtų lūkesčių apsaugos principo sampratos kontekste reikia paminėti ir *Suomiją*, kuri ne tik pripažįsta teisėtų lūkesčių apsaugą *contra legem*, bet ir yra ši imperatyvą formaliai įtvirtinusi rašytinėje teisėje⁶⁴⁹. Pagal Suomijos Administracinės procedūros įstatymo 6 dalį, priimtą 2003 m., institucija turi elgtis su asmenimis laikydamosi lygiateisiškumo principo ir įgyvendinti savo kompetenciją vien tik tais tikslais, kurie neprieštaruja teisei. Institucijos aktai turi būti nešališki ir proporcingi siekiamam tikslui. Institucija turi saugoti teisėtus lūkesčius, grindžiamus teisės sistema⁶⁵⁰. Administracinės procedūros įstatymo 6 dalis yra įtvirtinta 2 Skyriuje „Gero administravimo principai“. Tokiu būdu teisėtų lūkesčių apsaugos principas pripažįstamas „naujoku“ tarp tradicinių nuo 1950 m. Suomijos administracinėje teisėje laikomų bendrųjų teisės principų – objektyvumo, lygybės, proporcingumo ir draudimo piktnaudžiauti valdžia. Suomijos teisės sistemoje teisėtų lūkesčių apsaugos principui taip pat pripažįstamas konstitucinis statusas. Tai yra

⁶⁴⁸ Šveicarijos Konfederacijos Federalinės Konstitucijos 9 straipsnis [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.admin.ch/ch/e/rs/1/101.en.pdf>>..

⁶⁴⁹ KOILLINEN, M. The Protection of Legitimate Expectations in Finland.

⁶⁵⁰ Suomijos Administracinės procedūros įstatymas [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2003/en20030434>>.

principas, persmelkiantis Konstitucijos nuostatas. Šis principas siejamas su fundamentaliomis asmens teisėmis, jis ypač svarbus aiškinant konstitucinę nuosavybės teisę. Teisėtų lūkesčių apsauga taip pat siejama su teisinės valstybės ir teisinio saugumo principais. Tačiau dominuoja požiūris, kad teisėtų lūkesčių apsauga kyla iš konstitucinių gero administravimo garantijų. Šiame kontekste reikia pažymėti, kad, remiantis teismų praktika, nustatius tam tikras sąlygas asmuo gali remtis teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*.

Suomija nėra vienintelė valstybė teisėtų lūkesčių apsaugos principą ekspresyviai įtvirtinusi rašytinėje teisėje. Šiuo aspektu paminėtina ir *Ispanija*. Ispanijos teisės sistemoje teisėtų lūkesčių apsaugos koncepcija pirmiausia buvo išvystyta teismų praktikoje, o vėliau formaliai įtvirtinta ir įstatymų leidėjo⁶⁵¹. Ispanijos Konstitucinis Teismas teisėtų lūkesčių apsaugos principu pradėjo remtis nuo 1980 m., sprendamas retrospektyvus teisinio reguliavimo galiojimo klausimus mokesčių teisės srityje. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas siejamas su konstituciniu teisinio saugumo principu, kuris įtvirtintas Ispanijos Konstitucijos 9.3 straipsnyje. Šiame kontekste taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad šis straipsnis nustato taisykles, draudžiančias retroaktyvų teisės normų, nustatančių sankcijas ar ribojančių individualias teises, galiojimą. Be to, Ispanijos teisės sistemoje teisėtų lūkesčių apsauga siejama, o tam tikrais atvejais ir tapatinama, su geros valios principu. Ispanija yra viena iš nedaugelio valstybių, kuri formaliai įtvirtino teisėtų lūkesčių apsaugą bendrajame administracinės procedūros akte. 1999 m. sausio 13 d. priimto Administracinės procedūros įstatymo 3.1 straipsnis skelbia, kad viešoji administracija, įgyvendindama savo funkcijas, privalo gerbti geros valios ir teisėtų lūkesčių apsaugos principus.

Kaip atsvarą plačiajai teisėtų lūkesčių apsaugos sampratai reikia paminėti Europos valstybes, kuriose teisėtų lūkesčių apsaugos principo fundamentali ir universali reikšmė formaliai pripažinta nebuvo. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo pripažinimas ir taikymas labai ribotas (implicitinis) Prancūzijoje, Švedijoje bei Vengrijoje.

⁶⁵¹ LUENGO, J. G. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Spain.

Prancūzijoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas nėra konstitucinės vertės principas. Apie tam tikras teisėtų lūkesčių apsaugos principo pasireiškimo formas galima kalbėti tik teisinio saugumo principo kontekste, kuriam, beje, taip pat nėra suteikiamas konstitucinis statusas. Formaliai teisėtų lūkesčių apsaugos principas Konstitucinės Tarybos apskritai nėra pripažįstamas, o teisinis saugumas yra įvardijamas „rūpesčiu“ (pranc. „souci“). Prancūzijos Konstitucinė Taryba. 1996 m. balandžio 9 d. sprendimas Nr. 96-373 DC). Vis dėlto Prancūzijos teisės doktrinoje teisinio saugumo principo modelis, *inter alia* teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvas, yra aiškiai pripažįstamas⁶⁵². Nepaisant akademinų pastangų, Konstitucinė Taryba teisinio saugumo principu rėmėsi tik dviejuose kontekstuose: 1) kad ribotų teisės taikymo atgaline data atvejus; 2) siekdama garantuoti teisinio reguliavimo kokybę (teisės normų aiškumo ir normatyvumo reikalavimus)⁶⁵³. Taigi teismų jurisprudencija Prancūzijoje, pripažindama teisinio saugumo objektyviąją pusę, vis dar kamuojasi, formaliai atmesdama antrąją teisinio saugumo dalį, susijusią su teisėtų lūkesčių apsaugos pripažinimu. Tokia padėtis siejama su teisėtų lūkesčių apsaugos principo keliamą grėsmę teisės stabilumui ir teisėtumo principui, kuris turi viršenybę Prancūzijos teisės sistemoje. Formaliai teisėtų lūkesčių apsaugos principas pripažįstamas tik tiek, kiek to reikalauja Europos Sąjungos teisės taikymo klausimai⁶⁵⁴.

Kaip ir Prancūzijoje, Švedijoje teisėtų lūkesčių apsaugos principas iš esmės pripažįstamas tik implicitiškai⁶⁵⁵. Viena vertus, Švedijos teisės sistema pasižymi giliomis tradicijomis, konstitucinėje ir administracinėje teisėje garantuojant teisinių santykių numatomumą per teisėtumo principą ir ribotą galimybę persvarstyti priimtus administracinius sprendimus. Kita vertus,

⁶⁵² Žr., pvz., CALMES, S. *Du principe de protection de la confiance légitime en droits allemand, communautaire et français*. Paris: Dalloz, 2001; VALEMBOIS, A.-L. *La constitutionnalisation de l'exigence de sécurité juridique en droit français*. Paris: L.G.D.J., 2005.

⁶⁵³ DUTHEILLET DE LAMOTHE, O. La sécurité juridique: le point de vue du juge constitutionnel. *Conseil d'Etat, rapport public, sécurité juridique et complexité du droit*, 2006, p. 369–375 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.] Prieiga per internetą: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Conseil/securitejuridique.pdf>.

⁶⁵⁴ CALMES-BRUNET, S. Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in France.

⁶⁵⁵ WENANDER, H. The Protection of Legitimate Expectations under Swedish Administrative Law.

atsižvelgus į tai, kad Švedijos visuomenė visada buvo gana stabili, subjektinių teisių apsaugos doktrina intensyviai nebuvo vystoma. Dėl teisinio realizmo XX a. įtakos didesnis dėmesys buvo skiriamas procedūrinėms taisyklėms. Vis dėlto tam tikrą įtaką individų teisių apsaugos sampratai, *inter alia* teisėtų lūkesčių apsaugos principo vystymuisi padarė Europos Sąjungos teisė bei EŽTT praktika. Tokiu būdu Švedijos Vyriausiasis Administracinis Teismas pripažino teisėtų lūkesčių apsaugos principą, taikydamas Sąjungos teisę⁶⁵⁶. Tačiau šis teismas eksplicitiškai teisėtų lūkesčio apsaugos principo, kaip savarankiško imperatyvo, nacionalinės teisės taikymo klausimuose nėra taikęs. Dėl to nėra visiškai aišku, ar teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra svarbus tik taikant Europos Sąjungos teisę ir Konvencijos nuostatas.

Tuo metu *Vengrijoje* teisėtų lūkesčių apsaugos principas formaliai nėra pripažįstamas nei Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, nei bendrosios kompetencijos teismų, kurie sprendžia administracines bylas⁶⁵⁷. Šis principas taikomas tik kaip Europos Sąjungos teisės principas. Tačiau vertybės, kurias saugo teisėtų lūkesčių apsaugos principas, tam tikra apimtimi yra garantuojamos kitų teisinių imperatyvų – teisinio saugumo principo, įgytų teisių apsaugos principo, ribojamos teisės atšaukti priimtus administracinius sprendimus ir kt.

Apibendrinant reikia pažymėti, kad nepaisant tam tikrų Europos valstybių teisės sistemų savitumų, pagal daugumos poziciją teisėtų lūkesčių apsaugos principas ekspresyviai pripažįstamas Europos valstybių teismų praktikoje. Tam tikrais atvejais nagrinėjamas imperatyvas formaliai įtvirtinamas ir pozityviojoje teisėje. Kita vertus, ne mažiau reikšmingas implicitinis teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojamų reikalavimų taikymas. Iš tiesų šie reikalavimai gali įgyti skirtingą tekstinę išraišką tiek bendruosius administracinės procedūros klausimus reglamentuojančiuose teisės aktuose, tiek specialiajame teisiniame reguliavime. Be to, net ir tais atvejais, kai teisėtų

⁶⁵⁶ Švedijos Vyriausiasis Administracinis teismas. 1996 m. gegužės 31 d. sprendimas byloje Nr. 3665-94, RÅ 1996 ref. 57. Cituojama pagal WENANDER, H. The Protection of Legitimate Expectations under Swedish Administrative Law.

⁶⁵⁷ SZENTE, Z. The Rise and Fall of an Unenumerated Principle: The Protection of Legitimate Expectations in Hungarian Public Law.

lūkesčių apsaugos principas formaliai nėra pripažįstamas, jo suponuojami reikalavimai taikomi netiesiogiai, remiantis glaudžiai susijusiais kitais teisiniais imperatyvais. Visa tai yra pagrindas kalbėti apie *visuotinį* teisėtų lūkesčių apsaugos, kaip bendrojo teisės principo, pripažinimą Europos valstybėse.

Vis dėlto iš atliktos analizės taip pat matyti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas neįgijo vienodos reikšmės visose Europos valstybėse. Žvelgiant į Vokietijos teisės sistemoje vystomą teisėtų lūkesčių apsaugos sampratą, Prancūzijos požiūris į nagrinėjamą doktriną pagrįstai gali būti laikomas savotišku jos antipodu. Šie skirtumai pernelyg neturėtų stebinti, įvertinus skirtingą šių valstybių istorinę patirtį ir teisinę kultūrą⁶⁵⁸. Kai kurie autoriai atkreipia dėmesį, kad Vokietijos požiūris į individualių teisių apsaugą Europos Sąjungos teisės dėka bus aiškiau išreikštas ir Prancūzijos teismuose⁶⁵⁹. Reikėtų pažymėti ir tai, jog Sąjungos teisė – kuri turi tendenciją užimti vidurio poziciją⁶⁶⁰ – iš dalies siaurina Vokietijos teisėje išvystytą teoriją⁶⁶¹. Vadinas, reikia pripažinti ir tam tikrą Europos Sąjungos teisės ir valstybių narių nacionalinės teisės „dvipusį eismą“. Viena vertus, teisėtų lūkesčių apsaugos principo pripažinimui ir vystymuisi nacionalinės teisės sistemose reikšmingą įtaką daro Europos Sąjungos teisė bei ją aiškinanti Europos Sąjungos teisminių institucijų praktika. Kita vertus, Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, pripažindamas teisėtų lūkesčių apsaugos principą, pats sėmėsi įkvėpimo iš lyginamosios valstybių narių nacionalinės teisės⁶⁶². Tokiu būdu valstybių narių teisės sistemų savitumas, jose vyraujanti teisėtumo ir teisinio saugumo samprata taip pat tam tikra apimtimi veikia Europos Sąjungos poziciją.

⁶⁵⁸ Vokietijoje teisės mokslininkai ir teisėjai po 1949 m. buvo susitelkę į materialiosios, o ne formaliosios teisinės valstybės sampratos vystymą ir išplėtė jos taikymą tiek administracijai ir teismams, tiek pačiam įstatymų leidėjui. Tuo metu Prancūzijoje visada didesnis dėmesys buvo skiriamas teisėtumo principui, t. y. pareigai nepažeisti įstatymų. Vokietijos teisė, pripažindama tiek objektyvųjį, tiek subjektyvųjį teisinio saugumo elementus, pirmenybę teikia individų teisėtiems interesams. Prancūzijos viešoji teisė nuosekliai remiasi teorija, pagal kurią administraciniai aktai ir reglamentai turi viršenybę prieš individualius interesus. SOULAS DE RUSSEL, D. J. M.; RAIMBAULT, P. *Nature et racines* <...>, 101–102 p.

⁶⁵⁹ SOULAS DE RUSSEL, D. J. M.; RAIMBAULT, P. *Nature et racines* <...>, 102 p.

⁶⁶⁰ Išsamiau žr. NOLTE, G. *General principles* <...>, p. 211.

⁶⁶¹ SOULAS DE RUSSEL, D. J. M.; RAIMBAULT, P. *Nature et racines* <...>, 102 p.

⁶⁶² Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1957 m. liepos 12 d. sprendimo Algera ir kt. prieš Bendrąją Asamblėją*, 7/56, Rink. p. 39, 55–56 p.

II. TEISĖTŲ LŪKESČIŲ APSAUGOS PRINCIPO TURINIO ANALIZĖ

TeisėtŲ lŪkesčią apsauga nėra abstrakti teisinė kategorija, kuri gali būti ekstensyviai taikoma kiekvienam viešosios teisės srityje susiformavusiam teisiniam santykiui. Jos taikymas remiasi tam tikromis sąlygomis (taikymo prielaidomis), kurias, siekiant veiksmingos asmens teisių apsaugos ir gynimo, kiekvienu atveju būtina atskirai įvertinti. Šios tyrimo dalies tikslas – nustatyti, kokios konkrečios teisėtŲ lŪkesčią atsiradimo sąlygos išskiriamos teismų praktikoje, atkleisti jų dėsningumus bei vertinimo ypatumus.

Šiandien nei teisės doktrinoje, nei teisminėje jurisprudencijoje nėra vienos pozicijos dėl tikslaus nagrinėjamo imperatyvo sudėtinių dalių. Antai Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje akcentuojami valstybės įsipareigojimų, įgytŲ teisių, privilegijų nebuvimo aspektai. Pripažindami visus minėtus aspektus, formuluojamus oficialiojoje konstitucinėje jurisprudencijoje, administraciniai teismai, taikydami teisėtŲ lŪkesčią apsaugos principą, daugiausia analizuoja valstybės įsipareigojimų pobūdį bei suinteresuoto asmens elgesį. Ši administracinių teismų pozicija atspindi supranacionalinių teismų formuojamą teisėtŲ lŪkesčią apsaugos principo turinį. Kiekybinė ir sisteminė nagrinėjamo principo taikymo sąlygų ir jų reikšmės tiek nacionalinių, tiek supranacionalinių teismų praktikoje analizė suponuoja išvadą, kad valstybės įsipareigojimai ir asmens geras elgesys laikytini būtinosiomis teisėtŲ lŪkesčią formavimosi ir apsaugos sąlygomis. Atsižvelgus į tai ir siekiant atskleisti nagrinėjamo principo turinį, būtina išsamesnė įvardytŲ elementŲ taikymo ir aiškinimo analizė.

MinėtŲ elementŲ išskyrimas nereiškia, kad teisėtŲ lŪkesčią apsaugos turinį sudaro baigtinis sąlygų sąrašas. Pavyzdžiui, teisminėje literatūroje taip pat diskutuojama, ar būtinuolu teisėtŲ lŪkesčią apsaugos principo taikymo elementu pripažintinas praradimų dėl pasiklioavimo valstybe pasireiškimas (angl. *detrimental reliance*). Dalis teisėtŲ lŪkesčią apsaugos klausimus nagrinėjusių mokslininkŲ neatmeta galimybės apsaugoti teisėtus lŪkesčius net

ir nesant praradimų, atsiradusių dėl pasiklovimo valstybe ir jos institucijomis. Paprastai ši pozicija grindžiama argumentu, kad valstybės patikinimų nesilaikymas kelia grėsmę nuoseklumui ir lygiateisiškumui, o tai yra vertybės, kurios turi būti ginamos visais atvejais – nepaisant to, ar suinteresuotas asmuo iš tiesų pasiklovė valstybe⁶⁶³. Vis dėlto pripažįstama, kad praradimų pasireiškimas dėl pasiklovimo valstybe, nors ir nėra privalomas, gali būti reikšmingas dviem aspektais. Pirma, jis gali padėti pagrįsti, kad tam tikras lūkestis egzistavo. Šiuo požiūriu nagrinėjamas aspektas vertinamas sprendžiant, ar asmuo iš tiesų manė, jog valstybės institucija yra saistoma patikinimų. Antra, tam tikrų praradimų atsiradimas gali turėti reikšmės lūkesčių svoriui ir šio lūkesčio nepaisymo teisingumui. Kaip pažymi S. de Smith, nuostolingas pasiklovimas yra faktorius, kuris turi būti dedamas ant teisingumo svarstyklių, jis suteikia teisėtiems lūkesčiams svorį. Tokio lūkesčio gali būti nepaisoma dėl viešojo intereso apsaugos, bet kuo didesni ir akivaizdesni asmens praradimai, tuo svarbesnis turi būti konkuruojantis viešasis interesas tam, kad pastarajam būtų suteiktas prioritetas⁶⁶⁴. Be nuostolingo pasiklovimo neatrodo, kad pareiškėjo interesas yra primygtinis. Kitaip tariant, pareiškėjo teisėms yra daroma kur kas didesnė įtaka, kai jis dėl pasiklovimo valstybe patiria tam tikrų praradimų⁶⁶⁵. Be to, praradimų pasiklovus valstybe nustatymas ypač svarbus individualių neformalių patikinimų bei valstybės garantijų, kurios prieštarauja teisei, atvejais⁶⁶⁶. Panašios pozicijos laikosi ir supranacionaliniai teismai. Antai Europos Sąjungos teisėje pasiklovimas nėra absoliuti teisėtų lūkesčių apsaugos sąlyga, tačiau svarbus aspektas, ieškant viešojo ir privataus interesų balanso⁶⁶⁷. EŽTT praktikoje asmens patirti praradimai taip pat sudaro svaresnę pagrindą saugoti teisėtą lūkestį, tačiau ši sąlyga nėra pripažįstama privaloma⁶⁶⁸.

⁶⁶³ CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 688; SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations <...>*, p. 129.

⁶⁶⁴ WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-059; taip pat žr. STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 308–310; SALES, P.; STEYN, K. Legitimate expectations in English Public Law: An Analysis. *Public Law*, 2004, p. 572.

⁶⁶⁵ WATSON, J. Clarity and ambiguity <...>, p. 649.

⁶⁶⁶ SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations <...>*, p. 240.

⁶⁶⁷ Ten pat, p. 128–129.

⁶⁶⁸ SIGRON, M. *Legitimate Expectations <...>*, p. 66.

Vis dėlto šiame kontekste reikia atkreipti dėmesį, kad teisė reikalauja ginti asmens teises ir teisėtus interesus tik tada, kai jie yra pažeidžiami. Todėl bendraja prasme ribojimai, praradimai ar kitoks asmens padėties pabloginimas yra būtina nagrinėjamos doktrinos taikymo prielaida, atskleidžianti, ar teisėtų lūkesčių įgyvendinimas iš tiesų yra valstybės ribojamas⁶⁶⁹. Šiame kontekste reikia atkreipti dėmesį, kad teismai neturėtų siaurai aiškinti tai, kas sudaro žalą ar praradimus. Kaip nurodo S. Schønberg, neturtinė žala ir sugriauti planai tam tikrais atvejais gali būti tokie pat svarbūs kaip ir realūs finansiniai nuostoliai, ir pasitikėjimas valstybe reikalauja apsaugoti asmens teisėtus interesus, nepriklausomai nuo finansinių nuostolių⁶⁷⁰. Nacionalinių teismų praktikos analizė taip pat patvirtina, kad vertinant, ar asmens lūkesčiai iš tiesų yra pažeisti, svarbu ne tik tai, ar asmuo iš tiesų patyrė tam tikrus finansinius praradimus. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymą gali pagrįsti bet koks kitas asmens padėties pabloginimas. Asmens padėties pabloginimu *inter alia* pripažįstamas laukiamos naudos netekimas, t. y. tie atvejai, kai realių praradimų asmuo nepatiria, nedaro investicijų ir kt., tačiau pagrįstai tikisi įgyvendinti tam tikrą teisę ateityje. Klasikinis teisminės praktikos pavyzdys šioje srityje yra nuosavybės teisių atkūrimo srityje kylantys ginčai⁶⁷¹. Įvertinus

⁶⁶⁹ Tai, kad asmuo teisėtų lūkesčių pažeidimu gali remtis tik tada, kai jo padėtis iš tiesų pabloginama, ne kartą savo praktikoje pabrėžė tiek Konstitucinis Teismas (2011 m. vasario 14 d., 2010 m. gruodžio 14 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimai. Plačiau žr. III.1.1. Pareiga paisyti (laikytis) teisėtų lūkesčių apsaugos principo reikalavimų), tiek administraciniai teismai (Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. gruodžio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A469-1139/2007). Iš LVAT praktikos matyti, kad asmuo, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, yra saistomas bendrosios pareigos pagrįsti, jog valstybė pažeidžia jo teisėtus lūkesčius. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A438-1743/2012 teisėjų kolegija pažymėjo, kad sprendžiant, ar pažeisti pareiškėjų teisėti lūkesčiai, iš esmės reikia nustatyti, ar ginčo laikotarpiu pareiškėjų atlyginimai buvo sumažinti (2012 m. rugpjūčio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-1743/2012.). Pastebėtina, kad asmens padėtis nėra laikoma pabloginta, jeigu asmens teisės ir teisėti interesai yra užtikrinami kitu būdu. Antai administracinėje byloje Nr. A469-1622/2005 teisėjų kolegija nusprendė, kad nors įstatymų leidėjas nuo 1995 m. sausio 1 d. nebeumatė išstarnauto laiko pensijos rūšies ir jos skyrimo, suinteresuoti asmenys realių praradimų nepatyrė. Įstatymų leidėjas nustatė tokį mechanizmą, kuris leido pareiškėjui kreiptis į atitinkamas institucijas, kad jo pensija būtų perskaičiuota iš naujo ir, atitinkamai, visi jo stažo laikotarpiai teisės aktų nustatyta tvarka turėtų tiesioginės įtakos jo pensijos dydžiui. Taigi tai, kad dėl pasikeitusios padėties pakinta suinteresuoto asmens teisėti lūkesčiai nereiškia, kad savaime yra pabloginama šio asmens teisinė padėtis (2005 m. spalio 29 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A469-1622/2005).

⁶⁷⁰ SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 79.

⁶⁷¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. vasario 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-260/2013; 2012 m. spalio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-2524/2012 ir kt.

paminėtus argumentus, nėra reikalinga sutikti su nuomone, kad praradimų pasireiškimas visais atvejais nėra būtinas. Nepaisant to, ar šis aspektas eksplacitiškai bus vertinamas kaip kriterijus sprendžiant teisėtų lūkesčių apsaugos klausimą, tam tikrą asmens teisinės padėties pablogėjimą, atsiradusį dėl pasitikėjimo valstybe, privaloma nustatyti, kaip nagrinėjamo principo taikymo prielaidą. Atsižvelgus į apžvelgtos prielaidos pobūdį, būdingą kiekvienos tariamai pažeistos teisės ar teisėtų interesų gynimui, išsamesnė jos analizė šio tyrimo uždaviniams pasiekti nėra reikšminga.

II.1. Teisėtų lūkesčių šaltinis: pasitikėjimo valstybe pagrindas

Teisė negina ir nesaugo vienašališkų (vienpusių) lūkesčių. Todėl visų pirma turi būti tiriami valstybės prisiimti įsipareigojimai privataus asmens atžvilgiu, kaip būtinas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo elementas. Remdamasis teisėtų lūkesčių pažeidimu, asmuo savo teisinį reikalavimą privalo pagrįsti įstatymu ar kitomis teisės nuostatomis, ar susitarimu (įskaitant implicitinę teisinę sutartį), be šio teisinio reikalavimo (teisės), vienašališkas lūkestis neturi jokios teisinės galios⁶⁷². Kitaip tariant, kiekvienu atveju valstybės institucijos teisės aktu ar kitokiu veiksmu, kuriuo jos išreiškia savo valią, turi būti sukūrusios situaciją, sukeliančią objektyviai pateisinamus lūkesčius.

Pastebėtina, kad teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindui įvardyti vartojamos skirtingos lingvistinės formuluotės – valstybės garantijos, įsipareigojimai bei patikinimai⁶⁷³. Žinodami apie teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinai būdingą

⁶⁷² FUNK, W. F.; SEAMON, R. H. *Administrative Law: Examples and Explanations*. New York: Aspen Publishers, 2009, p. 113–114.

⁶⁷³ Užsienio teisinėje literatūroje teisėtų lūkesčių pagrindui pažymėti taip pat vartojama sąvoka „pažadai“ (angl. *promise*). Ši sąvoka paprastai pasitelkiama aiškinant, kodėl valstybės institucijos turėtų būti saistomos savo ankstesnių veiksmų, taip, be kita ko, paaiškinant moralinį teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos aspektą. Šiuo aspektu nurodoma, jog pažadai egzistuoja ne tik kaip pareiškimai, bet kaip socialinis susitarimas, atspindintis daugybę socialiai užprogramuotų prezumpcijų (RAZ, J. Promises and obligations. Iš *Law, Morality and Society: Essays in Honour of H.L.A. Hart*. Redaktoriai P. M. S. Hacker ir J. Raz. Oxford: Clarendon, 1977, p. 210–228). Pasak J. Watson, svarbiausias šio socialinio susitarimo požymis yra kvietimas pasitikėti pažadą suteikusių subjektu. Kai viešojo administravimo institucija suteikia pažadą, ji sąmoningai pakeičia asmens aplinkos suvokimą. Institucija leidžia tikėtis, kad tam tikras įvykis įvyks. Dėl to gali būti teigiama, kad teisėto lūkesčio

terminijos painumo problemą, negalime skubotai tikėtis, kad visos šios sąvokos vienareikšmės. Iš tiesų kiekviena iš šių sąvokų yra siejama su skirtingomis teisėtų lūkesčių pagrindo formomis.

Sąvokos garantija ir įsipareigojimas iš esmės gali būti vartojamos kaip sinonimai⁶⁷⁴. Terminas garantija paprastai pasitelkiamas tais atvejais, kai kalbama apie formalius teisėto lūkesčio atsiradimo pagrindus. Ši sąvoka labiau būdinga ESTT praktikai. Tuo metu nacionalinėje konstitucinėje jurisprudencijoje daug dažnesnė teisinė kategorija „valstybės įsipareigojimai“. Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas suponuoja valstybės, taip pat valstybės valdžią įgyvendinančių bei kitų valstybės institucijų pareigą laikytis valstybės priimtų įsipareigojimų⁶⁷⁵. Šiuo aspektu oficialiojoje konstitucinėje jurisprudencijoje taip pat suformuluota doktrininė nuostata, jog „valstybė privalo vykdyti priimtus įsipareigojimus asmeniui“⁶⁷⁶. Valstybės priimtų įsipareigojimų sąvoka gali būti pagrįstai siejama ne tik su teisiniu reguliavimu, kaip teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindu, bet ir su formaliais administravimo subjektų priimtais galutiniais⁶⁷⁷ administraciniais sprendimais.

Būtina pabrėžti, kad valstybės įsipareigojimų ir valstybės teikiamų garantijų sąvokos neturėtų būti tapatinamos su teisine kategorija „valstybės patikinimas“ (angl. *representation*). Pastaroji žymi ekspllicitinį arba implicitinį tam tikrų faktų, teisės ar ketinimų pareiškimą, kuris negali būti kvalifikuojamas

įgyvendinimas yra moralinės pareigos, kurią institucija laisva valia priėmė, teisminė apsauga (WATSON, J. Clarity and ambiguity <...>, p. 636). Būtent dėl šios aplinkybės (sąsajų su morale) sąvoka pažadas, autorės nuomone, nėra pati tinkamiausia nagrinėjamame teisiniame kontekste. Juolab turint omenyje anksčiau išdėstytą poziciją dėl būtino sąvokų viltis, interesas bei lūkestis atskyrimo. Dėl nagrinėjamai doktrinai būdingo tam tikro subjektyvumo jos taikymas privalo būti grindžiamas derama juridizacija, todėl šios doktrinos taikymo kontekste vengtinas bet kokių sąvokų, suponuojančių dviprasmiškumą, vartojimas.

⁶⁷⁴ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. gruodžio 18 d., 2003 m. kovo 4 d., 2013 m. spalio 10 d. nutarimai.

⁶⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. liepos 2 d. sprendimas ir jame nurodyta konstitucinė jurisprudencija.

⁶⁷⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. birželio 29 d., 2013 m. gegužės 16 d., 2013 m. kovo 5 d. nutarimai ir kt.

⁶⁷⁷ Žodis „galutinis“ šiame kontekste vartojamas plačiąja prasme ir pabrėžia atitinkamos administracinės procedūros pabaigą, t. y. nebeturi būti priimtas joks tolesnis sprendimas daugiapakopėje administracinėje procedūroje.

kaip galutinis sprendimas⁶⁷⁸. Kitaip tariant, ši sąvoka žymi viešosios valdžios institucijų ir jos pareigūnų veikimą plačiaja prasme iki tam tikrų subjektinių teisių ar pareigų formalaus įgijimo (suteikimo) ir įgyvendinimo. Į šią grupę patenka įvairios viešojo administravimo subjektų teikiamos konsultacijos, tarpiniai administraciniai aktai, neprivalomo pobūdžio teisės aktai (gairės, rekomendacijos, strateginiai planavimo dokumentai ir pan.), neformalūs pokalbiai ir kitoks viešosios administracijos bei privataus asmens bendravimas.

Teisėtų lūkesčių šaltinis yra viena iš objektyvių aplinkybių, lemiančių teisėtų lūkesčių svorį ir jų apsaugos mastą. Ir nors negalime būti tikri dėl *a priori* nulemtos iš skirtingų teisinių pagrindų kylančių teisėtų lūkesčių hierarchijos, vis dėlto galime kalbėti apie tam tikrą tokių teisėtų lūkesčių skalę ar tvarką. Remdamiesi nacionalinių teismų jurisprudencijos pavyzdžiais matysime, kad apimtis, kuria viešoji administracija yra saistoma neformaliais patikinimais, skiriasi nuo formalių įsipareigojimų. Atsižvelgus į tai, privatiems asmenims daug paprasčiau pagrįsti teisėtų lūkesčių, kylančių iš formalių valstybės įsipareigojimų, atsiradimą nei teisėtus lūkesčius, grindžiamus kitais valstybės institucijų veiksmais ar neveikimu. Atitinkamai, valstybės institucijos, siekiančios konkuruojančio viešojo intereso apsaugos, turi pateikti daugiau ir svaresnių argumentų, kai sprendžiamas teisėtų lūkesčių, kylančių iš formalių valstybės įsipareigojimų, apsaugos klausimas.

II.1.1. Teisėtų lūkesčių šaltinio samprata ir jos aiškinimas nacionalinių teismų praktikoje

Teisėtas lūkestis nekyla iš neapibrėžto tikėjimo, kad administracija, tam tikroje srityje įgyvendindama savo įgaliojimus, elgsis teisingai⁶⁷⁹. Teisėti lūkesčiai privalo būti grindžiami konkrečiais išankstiniais valstybės veiksmais. Todėl pagal bendrąją taisyklę teisėtus lūkesčius sukuria ne bet kokie valstybės institucijų veiksmai, bet tokie, kurie leidžia suinteresuotam asmeniui pagrįstai

⁶⁷⁸ SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 107.

⁶⁷⁹ WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-034.

tikėtis, jog jis galės įgyti atitinkamą teisę arba netrukdomai naudotis jau įgyta teise. Dėsninga, kad tokia situacija gali susiklostyti tik tada, kai valstybės veiksmai yra aiškūs ir nuoseklūs. Todėl vienas esminių reikalavimų, taikomų teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindui, yra jo aiškumas ir nedviprasmiškumas⁶⁸⁰. Prieštaringi valstybės valdžios institucijų veiksmai, nenustačius išskirtinių aplinkybių, neturėtų būti laikomi tinkamu teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindu. Ne mažiau svarbu akcentuoti, kad teisėtų lūkesčių teisinis pagrindas turėtų būti konkretus, o tam tikrais atvejais – ir individualus, t. y. adresuotas konkrečiam asmeniui ar asmenų grupei. Reikia pripažinti, kad pagrįsti, jog tam tikras asmuo turi teisėtą lūkestį daug lengviau remiantis ne abstraktus (bendro) pobūdžio teisės nuostatomis, o tiesiogiai suinteresuotam asmeniui adresuotais valdymo aktais.

Abu įvardyti reikalavimai nacionalinių teismų praktikoje kol kas tik pradėdami formuotis, todėl atspindimi gana fragmentiškai. Bendrųjų kriterijų, susijusių su lūkesčių šaltiniu, konstitucinėje jurisprudencijoje iš tiesų nėra daug. Šiuo aspektu galima paminėti tik gana fragmentiškai minimus teisinio reguliavimo aiškumo⁶⁸¹ bei konkretumo⁶⁸² reikalavimus. Panaši padėtis stebima administracinių teismų praktikoje. Nors LVAT pripažįsta, jog taikant teisėtų lūkesčių apsaugos principą kiekvienu atveju svarbu nustatyti, ar valstybė privataus asmens atžvilgiu yra prisiėmusi įsipareigojimus, ir jei taip – koks yra jų turinys, vis dėlto principinės nuostatos dėl teisėtų lūkesčių šaltiniui taikomų reikalavimų šio teismo praktikoje retos. Dažniausiai tai, ar konkrečiu atveju tam tikri lūkesčiai turi teisinį pagrindą, sprendžiama *ad hoc*. Šiame administracinių teismų besiformuojančios praktikos etape, taikant sisteminių

⁶⁸⁰ Ten pat, p. 636.

⁶⁸¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas: „<...> būtinumas aiškiai nustatyti, kokia paskirtos piniginės kompensacijos dalis ir kada (koku periodišku) turi būti išmokėta asmenims, turintiems teisę gauti piniginę kompensaciją, yra teisinė garantija, kad valstybė savo prisiimtus įsipareigojimus įvykdys įstatyme nustatytais terminais, kad nebus pažeistos asmens konstitucinės nuosavybės teisės“.

⁶⁸² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas: „Pagal šiuos Vyriausybės nutarimus teisėti lūkesčiai galėjo atsirasti tik tada, kai remiantis minėtais Vyriausybės nutarimais valstybės institucijos vadovas priėmė sprendimą, kuriuo konkrečioms asmenims padidino tarnybinio atlyginimo koeficientą. <...>. Valstybės institucijos vadovui priėmus sprendimą dėl tarnybinio atlyginimo koeficiento padidinimo konkrečioms asmenims, šiems asmenims atsirado konkretūs lūkesčiai, kad jiems atlyginimas pagal padidintus koeficientus bus mokamas tam tikrą laiką, kurį valstybė įsipareigojo mokėti.“.

teisės aiškinimo metodą, galime išskirti tokius bendruosius teisėtų lūkesčių šaltiniui taikomus reikalavimus:

- tik aiškus teisinis reguliavimas gali būti pakankamas teisėto lūkesčio pagrindas. Ir atvirkščiai, padėties neapibrėžtumas nėra tinkamas teisėto lūkesčio pagrindas⁶⁸³;

- valstybės prisiimti įsipareigojimai (teisinis pagrindas) turi būti adresuoti tiesiogiai suinteresuotam asmeniui, kuris siekia remtis teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina. Vien ta aplinkybė, kad viešojo administracija panašiu būdu įgyvendina kitų asmenų teisėtus lūkesčius, savaime nėra pagrindas formuoti kitų asmenų teisėtiems lūkesčiams⁶⁸⁴;

- tam tikrų teisės aktų pagrindu susiformavę teisėti lūkesčiai gali būti ginami tik tokia apimtimi, kokią nustato konkrečias asmens teisės reguliuojantys teisės aktai⁶⁸⁵. Įsipareigojimai turi būti suderinami su galiojančiomis teisės normomis⁶⁸⁶.

Minėti bendrieji reikalavimai, taikomi teisėtų lūkesčių šaltiniui, nors ir laikytini pozityvia teisminės praktikos vystymosi kryptimi, kol kas nėra taikomi nuosekliai. Šiuo aspektu pagrįstai galima teigti, kad teisėtų lūkesčių šaltinio samprata administracinių teismų praktikoje nėra galutinai susiformavusi. Atsižvelgus į tai, tikslinga išsamiau pažvelgti į konkrečius teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindus, pripažįstamus nacionalinių teismų praktikoje. Remiantis šių teismų praktikos analize, bus siekiama atsakyti į klausimą, kokie konkretūs išankstiniai valstybės institucijų veiksmai (ar neveikimas) sukuria suinteresuotiems asmenims teisėtų lūkesčių.

⁶⁸³ Žr., pvz., Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-890/2011; 2010 m. spalio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A822-1396/2010.

⁶⁸⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. balandžio 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A444-1496/2011.

⁶⁸⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. birželio 3 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-829/2013.

⁶⁸⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. rugsėjo 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1070/2010.

II.1.1.1. Formalūs valstybės prisiimti įsipareigojimai

Kaip matysime iš toliau pateikiamos nacionalinių teismų praktikos analizės, teisėtus lūkesčius paprasčiausia pagrįsti formalaus pobūdžio teisiniais pagrindais. Įvertinus formalias teisėtų lūkesčių pagrindo formas, šio klausimo nagrinėjimas išskiriamas į tris dalis. Visų pirma bus analizuojamas teisėtų lūkesčių, grindžiamų teisinio reguliavimo nuostatomis, atsiradimas. Vėliau – teisėtų lūkesčių, kylančių iš individualių teisės aktų, pripažinimas. Galiausiai glaustai aptariami pagrindiniai teisėtų lūkesčių, grindžiamų teismo sprendimu, apsaugos ypatumai.

II.1.1.1.1. Teisėti lūkesčiai, grindžiami norminio teisės akto nuostatomis

Paprastai vien tik teisės nuostatos egzistavimas tiesės doktrinoje nėra pripažįstamas tinkamu teisėtų lūkesčių pagrindu, į kurį privaloma atsižvelgti. Taip yra todėl, kad įstatymų leidėjui yra suteikiama plati veiksmų laisvė įgyvendinti teisėkūros galias⁶⁸⁷. Atsižvelgus į tai, daugeliu atvejų tinkamas teisėto lūkesčio pagrindas turėtų būti siejamas ne vien tik su teisinio reguliavimo nustatymu, bet ir jo įgyvendinimu (kreipimusi dėl įgyvendinimo), t. y. konkrečiu privataus asmens ir valstybės institucijos santykiu. Vis dėlto reikia pripažinti ir tai, kad suinteresuotas asmuo ne visada gali teisėtus lūkesčius pagrįsti konkrečiais administraciniais sprendimais. Ypač tais atvejais, kai teisinis reguliavimas pakeičiamas ir suinteresuotas asmuo įstatymų nustatyta tvarka ir sąlygomis nespėja įgyvendinti tam tikros teisės. Pavyzdžiui, remdamasis teisiniu reguliavimu, asmuo gali rengtis įgyti leidimą verstis tam tikra ūkine veikla, tačiau, pasikeitus teisėkūros subjektų nustatytoms licencijų išdavimo sąlygomis, tokios teisės neįgyvendina. Tai, kad asmuo, remdamasis vien nustatytu teisiniu reguliavimu, imasi atitinkamų veiksmų dėl planuojamos įgyvendinti teisės, yra normalus (pagrįstas) elgesio modelis. Todėl kiekvienu

⁶⁸⁷ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1134, 1135; TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 274.

atveju reikalauti, kad teisėti lūkesčiai būtų grindžiami individualiu administraciniu sprendimu, būtų neteisinga individo, pasiklojusio galiojančio teisinio reguliavimo nuostatomis, atžvilgiu. Šio pobūdžio situacijos skatina peržengti tradicinio požiūrio ribas. Norminių teisės aktų nuostatų pripažinimas kuriančiomis teisėtus lūkesčius prisideda prie veiksmingesnės žmogaus teisių apsaugos. Todėl, autorės nuomone, diskusiją, ar teisinis reguliavimas yra tinkamas teisėtų lūkesčių šaltinis, šiandien turėtų pakeisti kriterijų, taikomų nagrinėjamam pagrindui, tyrimas.

Šiuo klausimu visų pirma svarbu akcentuoti, kad norminiam teisiniam reguliavimui, kaip teisėtų lūkesčių pagrindui, kaip ir kitais atvejais, privalo būti taikomas konkretumo kriterijus. Būtent su šiuo kriterijumi gali būti siejami norminiam teisiniam reguliavimui, kaip teisėtų lūkesčių pagrindui, keliami reikalavimai. Šiuo aspektu teisėtų lūkesčių atsiradimas turi būti grindžiamas pakankamai konkrečiomis materialaus pobūdžio (įvairaus imperatyvumo laipsnio) teisės normomis⁶⁸⁸. Šios nuostatos privalo būti pakankamai aiškios, apibrėžtos ir jomis siekiama suteikti teises tam tikram asmeniui.

Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo kontekste svarbus ne tik teisės nuostatų pobūdžio, bet ir jų *kokybės* klausimas. Kai tam tikras teisinis reguliavimas yra dažnai keičiamas, negalima tikėtis, kad, pavyzdžiui, įtvirtintos teisės normos galios ilgą laiką⁶⁸⁹. Atitinkamai, esant dviprasmiškam, neaiškiam teisiniam reguliavimui, asmuo negali pagrįstai tikėtis vien tik palankaus rezultato. Šiame kontekste ypač svarbus teisinio saugumo principo laikymasis, kuris suponuoja tam tikrus reikalavimus teisinio reguliavimo kokybei. Teisės aktai turi būti iš anksto žinomi: jie turi atitikti teisinio aiškumo,

⁶⁸⁸ Pastebėtina, kad šiam kriterijui teismų praktikoje vis dar skiriamas nepakankamas dėmesys. Šiame kontekste paminėtinas Europos Žmogaus Teisių Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas *L. prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 27527/03, ECHR 2007-IV*. Šioje byloje Teismas pripažino, kad asmenys turi teisę pakeisti lytį Civilinio kodekso 2.27 straipsnio nuostatos, skelbiančios, jog nesusituokęs pilnametis asmuo turi teisę medicininio būdu pakeisti savo lytį, jeigu tai mediciniškai įmanoma <...>, o lyties pakeitimo sąlygas ir tvarką nustato įstatymai, pagrindu (sprendimo 57 ir 59 p.). Šiame kontekste reikia pripažinti, kad gali būti pagrįstai abejojama, ar minėtos mišraus pobūdžio (materialinės ir procedūrinės) yra pakankamai konkrečios, kad *per se* sukurtų asmenims teisėtų lūkesčių, susijusių su teise pakeisti lytį. Vis dėlto teisės normų konkretumo kriterijus nebuvo atspindėtas nei Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo motyvuose, nei vėliau šio sprendimo pagrindu formuojamoje nacionalinių teismų praktikoje (žr., pvz., Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1452/2010).

⁶⁸⁹ POPELIER, P. Legal Certainty <...>, p. 340.

pastovumo ir suprantamumo kriterijus tam, kad visi tokių teisės aktų adresatai galėtų tiksliai numatyti savo veiksmų teises pasekmes arba teisminių ginčų, susietų su jų veiksmais, baigtį⁶⁹⁰. Žinoti teisės aktus ir galėti jų kontekste įvertinti savo veiksmų teises pasekmes dar prieš pradėdant veikti vienokiu ar kitokiu būdu, svarbu tiek fiziniams, tiek juridiniams asmenims⁶⁹¹. Taigi tam, kad norminio teisės akto nuostata sudarytų pagrindą teisėtų lūkesčių atsiradimui, jos turinys turi būti pakankamai aiškus. Šiuo aspektu svarbu atkreipti dėmesį, kad turi būti aiški ne tik tam tikros teisės nuostatos lingvistinė išraiška, vartojami terminai, bet ir jos prasmė, o taikymas turi būti gan nuoseklus, kaip ir šią nuostatą aiškinanti teismų praktika. Neaiškioje situacijoje galima tikėtis tik neaiškaus rezultato.

Reikia akcentuoti ir tai, kad teisėtų lūkesčių pagrindu teisinio reguliavimo nuostatos pripažintinos tuomet, jeigu pakankamai konkretizuoto pobūdžio materialinė teisės norma taikytina konkrečiu atveju⁶⁹². Iš nacionalinių teismų praktikos matyti, kad teisės normos pobūdis ir jos taikymas konkretiems teisiniams santykiams laikomi teisiškai reikšmingomis aplinkybėmis, vertinant, ar tam tikri asmenys turėjo teisėtų lūkesčių. Tais atvejais, kai suinteresuotas asmuo remiasi teisinio reguliavimo nuostatomis, kaip teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindu, reikalaujama pagrįsti, jog jis turėjo realią galimybę, remdamasis nustatytu teisiniu reguliavimu, tam tikras teises įgyvendinti,

⁶⁹⁰ PAUNIO, E. Beyond Predictability – Reflections on Legal Certainty and the Discourse Theory of Law in the EU Legal Order. *German Law Journal*, 2009, Vol. 10. No 11, p. 1469.

⁶⁹¹ BERNITZ, U. Retroactive Legislation in a European Perspective – On the Importance of General Principles of Law. *Scandinavian Studies in Law*, 2000, Volume 39, p. 43.

⁶⁹² Šis teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymui fundamentalus aspektas turėtų būti aptartas platesniame kontekste. Čia aktualūs H. Kelsen Gryniosios teisės teorijos teiginiai, susiję su teisės sistemai priklausančiomis teisės normomis. Remiantis H. Kelsen dėstoma teorija, teisės sistemą sudaro abstrakčios ir individualios teisės normos. Pirmiausia reikia pažymėti, kad kurdamas teisės teoriją H. Kelsen didelį dėmesį skyrė romanų teisės tradicijos teisės (vok. *Recht*), bendrąja prasme apibūdinamos kaip objektyviosios teisės (vok. *objektives Recht*), atskirymui nuo subjektyvią kategoriją atitinkančių teisių (vok. *subjektives Recht*). Pasak H. Kelsen, tik jeigu asmuo yra santykyje, susijusiam su teisės norma, tik jei teisės normos taikymas, sankcijos vykdymas priklauso nuo šio individo valios išraiškos, tik jei teisė (angl. *law*) yra individo dispozicijoje, galima laikyti, kad tai „jo“ teisė (angl. *his law*), subjektinė teisė (angl. *subjective law*), o tai reiškia šio asmens „teisę“ (angl. *right*). Tik tuomet teisės (angl. *law*) subjektyvizavimas, kuris yra numanomas asmens teisės (angl. *right*) koncepcijoje, objektyvios teisės normos pristatymas kaip subjektinės asmens teisės (angl. *right*) yra pagrįsti. KELSEN, H. *General Theory of Law and State*. Vertėjas A. Wedberg. Clark: The Lawbook Exchange, Ltd., 2009, p. 78, 82. Manytina, jog būtent su tokia subjektine teise, grindžiama nors ir bendro, tačiau pakankamai konkretizuoto pobūdžio materialine teisės norma, gali būti siejami suinteresuotų asmenų teisėti lūkesčiai.

pavyzdžiui, iš esmės atitinka (atitiko) teisiniame reguliavime įtvirtintas teisių įgijimo sąlygas, nors ir nespėjo jų įgyvendinti. Kitaip tariant, atitinkama teisės nuostata nagrinėjamu atveju turi būti taikoma *ratione personae et materiae*. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 2014 m. spalio 8 d. nutarime⁶⁹³ yra nusprendęs, kad įstatymų leidėjas, reglamentuodamas nuosavybės teisių atkūrimo klausimus, niekada nebuvo numatęs tokios subjektų kategorijos kaip mirusio savininko įpėdiniai pagal įstatymą. Vadinasi, įpėdiniai pagal įstatymą neturėjo teisinio pagrindo tikėtis, kad jiems bus įtvirtinta galimybė atkurti nuosavybės teises į išlikusį nekilnojamąjį turtą, t. y. jie negalėjo įgyti atitinkamų teisėtų lūkesčių. Panašiai 2012 m. birželio 29 d. nutarime Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį, kad 2009 m. prisijungę pensijų kaupimo sistemos dalyviai nebuvo įgiję teisėtų lūkesčių, kad į jų pensijų sąskaitas pensijų kaupimo bendrovėse būtų pervedamos kitokio (konkrečiai kalbant, iki 2009 m. prisijungusiems prie pensijų kaupimo sistemos asmenims taikomo) dydžio kaupiamosios pensijų įmokos. Tokiu būdu nebuvo pagrindo teigti, kad šiems asmenims turėjo būti taikomi didesni kaupiamosios pensijų įmokos dydžiai ir atitinkamai, kad, be kita ko, buvo pažeistas konstitucinis teisinės valstybės principas.

Nagrinėjamo klausimo kontekste daug sudėtingesnis teisės nuostatų taikymo *ratione temporis* klausimas. Pagal bendrąją taisyklę teisėti lūkesčiai turi būti grindžiami galiojančiomis⁶⁹⁴ teisės aktų nuostatomis. Išpildyti šį reikalavimą visais atvejais nėra paprasta, juolab turint omenyje tai, jog teisėtų lūkesčių pažeidimo klausimu paprastai remiamasi tada, kai teisinis reguliavimas yra keičiamas. Todėl šiuo aspektu svarbu pripažinti tam tikras

⁶⁹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. spalio 8 d. nutarimas. *Teisės aktų registras*, 2014, Nr. 13823. Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas: „Valstybės pareiga mokėti pareigūnų ir karių valstybinę pensiją už tarnybą kyla iš Įstatyme įtvirtinto valstybės įsipareigojimo *asmeniui, atitinkančiam Įstatymo nustatytas sąlygas*, mokėti paskirto dydžio valstybinę pensiją“.

⁶⁹⁴ Atkreiptinas dėmesys, kad nagrinėjamu principu neturėtų būti remiamasi, kai tam tikrą teisinį reguliavimą tik ketinama priimti. Šiam aspektui iliustruoti paminėtina LVAT administracinė byla Nr. A502-855/2010. Šioje byloje pareiškėja savo lūkesčius gauti didesnę pensiją grindė užregistruotu Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo atitinkamų nuostatų pakeitimo ir papildymo įstatymo projektu. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija darė išvadą, kad tokia pareiškėjos pozicija nėra pagrįsta ir atitinkamo įstatymo projekte suformuluotos nuostatos nėra pakankamas teisinis pagrindas teisėtiems lūkesčiams atsirasti. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. liepos 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-855/2010.

minėtos bendrosios taisyklės išimtis. Retroaktyvus teisinio reguliavimo pakeitimas⁶⁹⁵, teisinio reguliavimo pakeitimai *pendente conditione*⁶⁹⁶, tam tikros nuostatos pripažinimas prieštaraujanti aukštesniajai teisei⁶⁹⁷ ar netgi teisės spraga⁶⁹⁸ yra pagrindas inicijuoti teisėtų lūkesčių pažeidimo klausimus. Šiais atvejais teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas yra kur kas subtilesnis, reikalaujantis tinkamai suderinti tiek teisėkūros subjektų konstitucinę teisę keisti priimtą teisinį reguliavimą, tiek privačių asmenų interesus.

Pastebėtina, kad daugeliu atveju pareiškėjai teisėtų lūkesčių atsiradimą kildina ne tik iš teisės aktų nuostatų, bet ir kitų valstybės institucijų veiksmų (pvz., tarpinių administracinių sprendimų ir pan.) ir toks formaliai skirtingų teisinių pagrindų derinys yra įprastas teisėtų lūkesčių apsaugos srityje⁶⁹⁹. Tačiau analizuojamo klausimo kontekste ypač svarbu atsakyti į klausimą, ar nacionalinių teismų praktikoje įstatymų leidėjo nustatytas teisinis reguliavimas *per se* pripažįstamas tinkamu teisėtų lūkesčių šaltiniu, ir jei taip – kokius kriterijus turi atitikti toks teisinis reguliavimas. Išsamesnę diskusiją apžvelgiamu klausimu verta pradėti nuo aktualios Konstitucinio Teismo jurisprudencijos.

Pagal bendrąją taisyklę teisinio reguliavimo nustatymas yra laikomas pakankamu valstybės įsipareigojimų pagrindu ir atitinkamai – privačių asmenų teisėtų lūkesčių šaltiniu. Šiuo aspektu ne kartą konstatuota, kad valstybei tenka pareiga vykdyti tuos įsipareigojimus, kuriuos ji prisiėmė įstatymu⁷⁰⁰. Šiame kontekste plačiau panagrinėtinas Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 13 d.

⁶⁹⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gegužės 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-1960/2012.

⁶⁹⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. balandžio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-1508/2012; taip pat žr. 2012 m. gegužės 24 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A552-1753/2012; 2013 m. balandžio 8 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A492-667/2013.

⁶⁹⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. rugpjūčio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-580/2013.

⁶⁹⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 5 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-2414/2011; 2011 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-3050/2011.

⁶⁹⁹ Neatmestina galimybė, kad neaiški teisinio reguliavimo nuostata derinyje kartu su kitais teisėtų lūkesčių pagrindais, galėtų pagrįsti teisėtų lūkesčių atsiradimą. Tačiau tokiu atveju teisėtų lūkesčių pažeidimu besiremiantis asmuo turėtų papildomai paaiškinti, kokiais valstybės institucijų veiksmais (pvz., atitinkamos nuostatos nusistovėjusiu ir nuosekliu išaiškinimu teismų praktikoje ar pan.) jis kliovėsi.

⁷⁰⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas.

nutarimas dėl teisinio reguliavimo, keičiančio motinystės išmokų dydį, teisėtumo. Šiuo nutarimu implicitiškai pripažinta, kad teisėti lūkesčiai gali formuoti vien teisinio reguliavimo pagrindą, t. y. nėra reikalaujama tam tikrų teisinio reguliavimo nuostatų pagrindą įgyti subjektinę teisę. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad įstatymų leidėjas, ginčijamu teisiniu reguliavimu nustatęs mažesnius naujai skiriamų motinystės (tėvystės) pašalpų dydžius, kartu nustatydamas pakankamą laikotarpį nuo įstatymo įsigaliojimo iki jo taikymo pradžios, nesudarė prielaidų paneigti asmenų teisėtų lūkesčių. Pastebėtina, kad šios nuostatos buvo susijusios ne su asmenimis, kuriems atitinkama pašalpa jau buvo paskirta ir mokama, o su asmenimis, kurie teisę į socialinę paramą ketino įgyvendinti ateityje.

Tai, kad įstatymų leidėjui nustačius atitinkamą teisinį reguliavimą, suinteresuotas asmuo pagrįstai gali tikėtis, jog valstybė įgyvendins priimtą įsipareigojimą, taip pat yra konstatuota pensinio aprūpinimo⁷⁰¹ bei nuosavybės teisių atkūrimo srityse. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 2007 m. liepos 5 d. nutarime konstatavo, kad pagal įstatymą „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ pradėjus atkurti nuosavybės teises piliečiams atsirado teisėtas lūkestis, kad jie galės įstatymo nustatytais sąlygomis ir tvarka atkurti nuosavybės teises į išlikusį nekilnojamąjį turtą. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad minėtą piliečių teisėtą lūkestį, kad jiems įstatymo nustatytais sąlygomis ir tvarka bus atkurtos nuosavybės teisės į išlikusį nekilnojamąjį turtą, saugo ir gina Konstitucija⁷⁰². Taigi šiuo metu konstitucinėje jurisprudencijoje nėra formuluojami jokie plačią teisėtų lūkesčių šaltinio sampratą ribojantys kriterijai.

Vis dėlto, autorės manymu, ne visais atvejais įstatymų leidėjui priėmus atitinkamą įstatymą, valstybė iškart prisiima įsipareigojimus, o asmuo pagrįstai gali tikėtis, kad šių įsipareigojimų bus laikomasi. Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo kontekste ši pozicija dėl pernelyg abstraktaus jos pobūdžio

⁷⁰¹ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 110-4511.

⁷⁰² Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. kovo 4 d., 2007 m. liepos 5 d. nutarimai.

gali būti diskutuotina. Jeigu laikytume, kad kiekvienas asmuo turi teisėtą lūkesčių dėl bet kurio iš įstatymų laikymosi, paneigtume teisėtų lūkesčių apsaugos konkretų turinį, t. y. nuostatą, kad teisėti lūkesčiai gali formuotis, atsižvelgiant į ankstesnius konkrečius valstybės institucijų veiksmus santykyje su privačiu asmeniu. Siekiant žalingai neišplėsti teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo srities, priimtinesnė atrodytų pozicija, kad teisėtų lūkesčių šaltiniu pripažįstamas ne pats įstatymas, o konkrečios materialaus pobūdžio teisės nuostatos, susijusios su realiu teisių įgyvendinimu (pasinaudojimu teisės aktuose nustatytais teisėmis⁷⁰³) ir pan.

Nuostatų, taikomų teisiniam reguliavimui, kaip savarankiškam teisėtų lūkesčių pagrindui, kol kas nėra daug ir administracinių teismų praktikoje. Vis dėlto LVAT praktikoje nagrinėjamu klausimu priimtas vienas reikšmingiausių teisėtų lūkesčių apsaugos doktriną formuojančių sprendimų vadinamojoje „*saulininkų*“ byloje. LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos nagrinėtoje administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013⁷⁰⁴ ginčas kilo dėl pareiškėjui išduoto leidimo gaminti elektros energiją sąlygų. Administracinę procedūrą dėl leidimo verstis elektros energijos iš atsinaujinančių šaltinių gamyba iš esmės sudarė dviejų leidimų išdavimas – leidimas plėsti energijos pajėgumą ir leidimas gaminti elektros energiją. Valstybės perkamos elektros energijos tarifai pareiškėjo atžvilgiu buvo nustatyti leidime plėsti energijos pajėgumą ir vėliau išduotame leidime gaminti elektros energiją. Leidime plėsti energijos pajėgumus buvo nurodyta, kad „elektrinėje pagaminta energija prekiaujama teisės aktu, galiojančių elektros energijos *gamybos metu*, nustatyta tvarka ir sąlygomis“. Vėliau išduotame ir apžvelgiamoje byloje pareiškėjo ginčytame gamybos leidime taip pat buvo nurodyta, kad „elektrinėje pagaminta elektros energija prekiaujama teisės aktu, galiojančių elektros energijos *gamybos metu*, nustatyta tvarka“. Vis dėlto leidimo plėsti pajėgumus išdavimo metu galiojęs teisinis reguliavimas įtvirtino, jog pagaminta elektros energija bus prekiaujama ne pagal leidimo gaminti elektros energiją išdavimo metu, o *leidimo plėsti*

⁷⁰³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas.

⁷⁰⁴ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013.

pajėgumus išdavimo metu galiojusius tarifus. Pastarieji gamintojams buvo palankesni. Šiomis aplinkybėmis išplėstinė teisėjų kolegija pažymėjo, kad toks Atsinaujinančių išteklių energetikos įstatyme įtvirtintas teisinis reguliavimas, be kita ko, leido ir *garantavo* gamintojams, gavusiems leidimą plėtoti pajėgumus, jį įgyvendinti, atliekant atitinkamas investicijas į elektrinės statybą, nesibaiminant, kad dėl vėlesnių teisinio reguliavimo pakeitimų (pvz., tarifų pakeitimo), jų pradėtos ir jau atliktos investicijos faktiškai neatsipirks ir jie patirs reikšmingų nuostolių. Išplėstinės teisėjų kolegijos vertinimu, pirmiau aptartą teisę bei teisėtą lūkestį į jos įgyvendinimą įgijo ir pareiškėjas, kadangi bylos duomenys patvirtino, jog jis minėtas sąlygas išpildė. Taigi šioje byloje teisėtų lūkesčių šaltiniu tiesiogiai pripažintas kreipimosi dėl leidimo plėsti pajėgumus metu galiojantis teisinis reguliavimas, nors pareiškėjui išduotame gamybos leidime buvo nustatytos kitokios sąlygos. Šiuo aspektu reikia priminti, kad vienas esminių teisėtų lūkesčių šaltinių taikomų reikalavimų yra jo aiškumas. Apžvelgiamos bylos aplinkybėmis gali būti abejojama, ar susiklosčiusi situacija buvo pakankamai aiški, kad sukurtų ūkio subjektams lūkesčius gauti leidimą palankesnes sąlygomis, ypač turint omenyje valstybės įsipareigojimų prieštarumą. Ši aplinkybė bet kuriuo atveju galėjo būti įvertinta sprendžiant, ar šių lūkesčių pagrindai ir teisėtai buvo nepaisoma. Nors šia aplinkybe atsakovas rėmėsi, šiuo aspektu išplėstinė teisėjų kolegija apskritai nepasisakė. Remiantis apžvelgtos nutarties nuostatomis matyti, kad administraciniuose teismuose pripažįstama, jog teisinis reguliavimas *per se* gali sukurti suinteresuotiems asmenims teisėtų lūkesčių. Individualių subjektinių teisių apsaugos kontekste minėta teismo pozicija vertintina kaip pozityvi subjektinių teisių apsaugos požiūriu, tačiau diskutuotina dėl teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindo aiškinimo. Minėta, jog esminis šio principo taikymo elementas yra valstybės įsipareigojimų aiškumas ir neprieštarumas, tačiau šis aspektas neatsispindėjo nei viename teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo etape. Tokia teismo argumentacija suponuoja mintį, kad nepaisant to, jog valstybės įsipareigojimai yra nenuoseklūs ir prieštaringi, jie vis tiek gali sukurti asmenims teisėtų lūkesčių. Ir nors teisės doktrinos požiūriu

toks teismo vertinimas iš principo galimas, tačiau privalo būti siejamas su išskirtinėmis ginčo aplinkybėmis ir, atitinkamai, deramai (ne implicitiškai) argumentuotas.

Iš pateiktų teisminės praktikos pavyzdžių matyti, kad normatyvinės teisės nuostatos *per se* gali sukurti suinteresuotiems asmenims teisėtų lūkesčių. Vis dėlto šiame kontekste taip pat reikia akcentuoti, kad teisiniam reguliavimui, kaip teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindui, privalo būti taikomi konkretumo bei aiškumo kriterijai, kurie nacionalinių teismų praktikoje, autorės vertinimu, šiuo metu nėra pakankamai atspindėti ir išryškinti.

II.1.1.1.2. Teisėti lūkesčiai, kylantys iš individualių teisės aktų

Individualus administracinis sprendimas dėl jo *ad personam* prigimties pripažintinas visuotinai priimtinu ir stipriausiu teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindu. Pastebėtina, kad viešojo administravimo srityje priimami įvairaus pobūdžio aktai, tačiau teisėtų lūkesčių atsiradimas daugiausia siejamas su asmenims teisinės pasekmės sukeliančiais individualiais teisės aktais, nepaisant jų formos. Reikia pažymėti ir tai, kad teisėti lūkesčiai gali būti grindžiami tiek galutiniais administraciniais sprendimais, tiek tarpiniais viešojo administravimo subjekto priimamais aktais, kuriais siekiama pasirengti galutinio sprendimo priėmimui. Vis dėlto intensyviausia teisinė apsauga turėtų būti suteikiama galutiniu administraciniu sprendimu grindžiamiems teisėtiems lūkesčiams⁷⁰⁵. Tokiai pozicijai reikalauja pritarti įgytų teisių apsaugos doktrina, kuri kartu su teisėtų lūkesčių apsaugos principu suponuoja draudimą atšaukti suteiktas teises. Kaip matyti iš toliau pristatomos administracinių

⁷⁰⁵ Tikslumo dėlei reikia pažymėti, kad galutinis administracinis sprendimas pats savaime teisėtų lūkesčių apsaugos gali ir nesuteikti. Ši apsauga taip pat yra susijusi su įgytos teisės įgyvendinimu. Šis teiginys gali būti iliustruotas EŽTT praktika, pagal kurią priimtas administracinis sprendimas negarantuoja teisėtų lūkesčių apsaugos, jeigu jis nėra baigtas įgyvendinti dėl teisinio reguliavimo pakeitimų (Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. rugsėjo 30 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Hasani prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 20844/09), arba iš esmės pasikeičia aplinkybės, kurios buvo pagrindas jį priimti (Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Wieczorek prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 18176/05).

teismų praktikos, būtent įgytų teisių apsaugos doktrina gali reikšmingai sustiprinti teisėtų lūkesčių apsaugą.

Prie apžvelgiamos grupės šaltinių visų pirma priskirtinos viešosios administracijos išduodamos *licencijos* verstis tam tikra ūkine veikla. Šioje srityje formuojamoje LVAT praktikoje nuosekliai pabrėžiama, kad licencijų išdavimas, be kita ko, yra susijęs su įgytų teisių apsauga. Asmenys turi teisę pagrįstai tikėtis, kad jų pagal galiojančius teisės aktus įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendintos. Pasak LVAT, licencijos išdavimas suteikia privačiam asmeniui teisėtą lūkestį, jog jis, laikydamasis licencijuojamos veiklos sąlygų, lemiančių licencijos išdavimą, ir įgyvendindamas kitus reikalavimus, galės užsiimti veikla, nurodyta licencijoje⁷⁰⁶. Kita vertus, LVAT taip pat yra atkreipęs dėmesį, kad sprendžiant teisėtų lūkesčių, nors ir siejamų su įgyta teise verstis tam tikra ūkine veikla, apsaugos klausimą, reikia atsižvelgti į susiklosčiusių teisinių santykių pobūdį. Pavyzdžiui, suinteresuoti asmenys negali pagrįstai tikėtis, kad ūkinės veiklos vykdymo sąlygos niekada nepasikeis. Šiam aspektui iliustruoti paminėtina administracinė byla Nr. A14-192/2005⁷⁰⁷. Pareiškėjas prašė apginti jo tariamai teisėtus lūkesčius turėti išimtinę prekybos Palangos viešose vietose teisę. Išnagrinėjusi ginčo aplinkybes, teisėjų kolegija nenustatė nei įstatyminių, nei sutartinių pagrindų, įpareigojančių Palangos miesto savivaldybės tarybą nesteigti papildomų viešų prekybos vietų Palangos paplūdimyje po įvykusio konkurso, kurį pareiškėjas laimėjo. Be to, teisėjų kolegija pabrėžė, kad įsteigus naujas viešąsias prekybos vietas pasikeitė pareiškėjo verslo aplinka ir padėtis atitinkamoje rinkoje, tačiau rinkos ekonomikos sąlygomis tokia situacija yra normali, teisėta ir turi būti įvertinta versle veikiančių subjektų, svarstant galimą ūkinę riziką.

Tais atvejais, kai tam tikra licencija išduodama terminuotam laikui, dėsninga, kad suinteresuotas asmuo negali turėti teisėtų lūkesčių naudotis

⁷⁰⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5-878/2005.

⁷⁰⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. vasario 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A14-192/2005.

leidimu pasibaigus jo galiojimo laikui⁷⁰⁸. Tačiau daug sudėtingesnė situacija teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo aspektu susiklosto, kai licencija yra išduodama neterminuotam laikui, o licenciją išdavęs subjektas nusprendžia atšaukti jos galiojimą. Šį klausimą LVAT sprendė administracinėje byloje Nr. A5-878/2005⁷⁰⁹. Apžvelgiamoje byloje nustatyta, kad pareiškėjui 1998 m. buvo išduota neterminuota licencija vežti keleivius ir krovinius geležinkelio transportu tarptautiniais maršrutais. Pasikeitus teisiniam reguliavimui, pareiškėjas kreipėsi į Valstybinę geležinkelio inspekciją, prašydamas išduoti naujo pavyzdžio licenciją. Tačiau jo prašymas buvo atmestas, motyvuojant tuo, kad pareiškėjas neatitinka reikalavimų, nustatytų naujame teisiniame reguliavime, *inter alia* neturi saugos sertifikato. Spręsdama kilusį ginčą, teisėjų kolegija, remdamasi EŽTT praktika⁷¹⁰, pabrėžė, kad licencijos galiojimo panaikinimas (atšaukimas) ar adekvatus valstybės institucijų veiksmas, atsižvelgiant į tai, jog jis daro neigiamą įtaką įmonės verslui, gali būti vertinamas kaip trukdymas naudotis nuosavybe, todėl turėtų atitikti sąlygas, numatytas Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio 2 dalyje, t. y. jis privalo būti numatytas įstatymu ir grindžiamas bendrojo intereso apsauga. Įvertinusi tai, kad licencijos galiojimo metu atsakovas jokių teisės aktų pažeidimų pareiškėjo atžvilgiu nenustatė, teisėjų kolegija nusprendė, kad geležinkelio įmonės, turinčios galiojančią licenciją, privalėjo įsigyti licenciją pagal naują teisinį reguliavimą ne bendra tvarka, kuri skirta naujų licencijų išdavimui, bet supaprastinta tvarka, t. y. iš naujo atsakovui neįrodinėjant atitikimo nustatytiems reikalavimams.

Viešojo administravimo subjektų *leidimų* išdavimas taip pat pagrįstai gali būti pripažįstamas kuriančiu teisėtus lūkesčius. Šis teisėtų lūkesčių pagrindas aktualiausias statybos ginčų srityje. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr.

⁷⁰⁸ Žr., pvz., Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. kovo 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-550/2013; dėl terminuoto leidimo išdavimo ir teisėtų lūkesčių apsaugos žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. gegužės 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A663-955/2006.

⁷⁰⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5-878/2005.

⁷¹⁰ Teismas rėmėsi EŽTT 1989 m. liepos 7 d. sprendimu byloje *Tre Traktörer Aktiebolag* prieš *Švediją* bei 2005 m. liepos 28 d. sprendimu byloje *Rosenzweig and Bonded Warehouses Ltd.* prieš *Lenkiją*.

A15-1797/2005⁷¹¹ LVAT akcentavo, kad pareiškėjo teisėti lūkesčiai, įgijus statybos leidimą, buvo susiję su įgytų teisių apsauga. Pastebėtina, kad šiuo aspektu administracinių teismų praktika panaši į EŽTT poziciją, suformuluotą *Pine Valley Developments Ltd* byloje⁷¹². Šioje byloje pripažinta, kad ginčo nuosavybei suteiktas ir nustatyta tvarka įregistruotas leidimas pastatyti tam tikrus pastatus, kurio kompetentinga institucija neturėjo teisės atšaukti, sudaro pareiškėjo teisėtus lūkesčius.

Iš LVAT praktikos taip pat matyti, kad teisėti lūkesčiai neretai grindžiami su viešojo administravimo subjektais sudarytomis *administracinėmis sutartimis*. Administracinės sutarties sudarymas iš tiesų pripažįstamas asmenims sukuriančiu teisėtus lūkesčius, jog įgyvendinus sutarties sąlygas, jie gaus numatytą naudą. Tokiems teisėtiems lūkesčiams LVAT praktikoje suteikiama papildoma apsauga, akcentuojant, jog vien formaliais kriterijais asmenų teisėti lūkesčiai, grindžiami sudarytomis administracinėmis sutartimis, negali būti paneigiami⁷¹³. Šią nuostatą padės atskleisti teismų praktika Europos Sąjungos paramos teikimo srityje. Štai administracinėje byloje Nr. A492-667/2013⁷¹⁴ LVAT akcentavo, kad Nacionalinė mokėjimo agentūra, taikydama sankcijas, sprendimą turi pagrįsti objektyviais argumentais, patvirtinančiais, kad pareiškėjas nepasiekė projekte numatytų tikslų ir tokie argumentai negali būti siejami tik su formalių taisyklių taikymu. Vis dėlto nagrinėjamu aspektu reikia akcentuoti ir tai, kad administracinės sutarties pagrindu teisėti lūkesčiai gali būti ginami tik tokia apimtimi, kokia juos gina konkrečias asmens teises nustatantys teisės aktai, ir tokiomis sąlygomis, kokios nustatytos pačioje administracinėje sutartyje. Šiuo aspektu LVAT ne kartą konstatavo, kad suinteresuoti asmenys negali pagrįstai tikėtis, kad jiems pažeidus paramos

⁷¹¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1797/2005.

⁷¹² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas *Pine Valley Developments Ltd ir kiti prieš Airiją, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222*.

⁷¹³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-667/2013; 2010 m. balandžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-647/2010.

⁷¹⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-667/2013.

teikimo sutarties sąlygas, nebus taikomos joje numatytos sankcijos⁷¹⁵. Suinteresuoti asmenys taip pat negali pagrįstai tikėtis, kad įgyvendinus paramos teikimo projektą, jo atitiktis teisės aktų reikalavimams nebebus tikrinama, juolab kai tokia galimybė įtvirtinama paramos teikimo sutartyje⁷¹⁶.

Teisėtų lūkesčių, grindžiamų administracinėmis sutartimis, apsaugos klausimas aktualus ne tik Europos Sąjungos paramos teikimo, bet ir sveikatos apsaugos srityje. Štai administracinėje byloje Nr. A492-376/2012⁷¹⁷ LVAT konstatavo, kad Valstybinė ligonių kasa (toliau – VLK), nekompensuodama už parduotas ortopedijos priemones, iš esmės pažeidė su pareiškėju sudarytą sutartį dėl apdraustųjų privalomuoju sveikatos draudimu aprūpinimo ortopedijos priemonėmis iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšų. VLK atsisakymą vykdyti sutartį grindė tuo, jog pareiškėjas nepranešė apie jo įmonės reorganizaciją. Nustačiusi, jog apie reorganizavimą buvo informuota tinkamai, teisėjų kolegija konstatavo, kad nagrinėjamu atveju buvo pažeisti pareiškėjo teisėti lūkesčiai, jog sutartis bus vykdoma. Pareiškėjas pagrįstai tikėjosi, jog sąskaitos pagal sudarytą sutartį bus apmokėtos ir atitinkamai ėmėsi planuoti savo veiklą. Atsižvelgus į tai, pareiškėjui iš valstybės, atstovaujamos VLK, priteistas turtinės žalos atlyginimas.

Pastebėtina, kad teisėti lūkesčiai gali būti grindžiami ne tik su viešojo administravimo subjekto sudarytomis sutartimis, bet ir realia galimybe tokią sutartį sudaryti ateityje. Šiuo aspektu klasikiniu administracinių teismų

⁷¹⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. gruodžio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-1141/2007; 2006 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A248-687/2006; 2011 m. vasario 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-16/2011.

⁷¹⁶ Taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. liepos 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-205/2013. Administracinėje byloje Nr. A858-205/2013 pareiškėjas nurodė, kad kompetentingos valstybės institucijos patikrinimą atliko praėjus 2 metams po to, kai buvo įvykdytas pirkimas, reikalingas projektui įgyvendinti. Tačiau valstybės institucijos nuo pat pradžių turėjo visus duomenis, susijusius su ginčijamu pirkimu, ir jokių pastabų dėl jo įgyvendinimo neturėjo, todėl pareiškėjas buvo įsitikinęs, kad pirkimą įvykdė tinkamai. Šiomis aplinkybėmis LVAT pažymėjo, kad pagal nustatytą teisinį reguliavimą, visais atvejais turi būti sudaryta galimybė kompetentingiems asmenims susipažinti su visais dokumentais 3 metus nuo veiksmų programos, pagal kurią buvo įgyvendintas projektas, užbaigimo tikrinti ir kontroliuoti projektą. LVAT pabrėžė, jog pareiškėjas su tokiais sąlygomis sutiko ir, pasirašydamas sutartį dėl paramos, įsipareigojo jų laikytis. Atsižvelgus į tai, pareiškėjo teiginys, kad nagrinėtu atveju buvo pažeisti jo teisėti lūkesčiai, atmestas kaip nepagrįstas. Taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gruodžio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-3164/2012.

⁷¹⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 26 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-376/2012.

nagrinėtų bylų pavyzdžiu gali būti laikomi ginčai, kilę dėl sveikatos priežiūros paslaugų teikimo sutarčių, sudaromų su teritorinėmis ligonių kasomis. Administracinėje byloje Nr. A261-339/2008⁷¹⁸ pareiškėjas prašė atlyginti nuostolius, kuriuos patyrė Vilniaus teritorinei ligonių kasai (toliau – TLK) nepagrįstai atsisakius sudaryti sutartį dėl antrinės ambulatorinės sveikatos priežiūros veiklos, ortopedo-traumatologo konsultacijų teikimo. Pareiškėjo teigimu, TLK atsisakius sudaryti sutartį buvo pažeistas teisėtų lūkesčių apsaugos principas. Pareiškėjas, ruošdamasis paslaugų teikimui, padidino gydytojo-ortopedo darbo krūvį, apsirūpino techninėmis priemonėmis ir kt. Šiomis aplinkybėmis išplėstinė teisėjų kolegija nustatė, kad pareiškėjo ginčijamas sprendimas iš tiesų neatitiko teisės aktuose įtvirtintų reikalavimų. Atsisakymas sudaryti sutartį su pareiškėju buvo grindžiamas TLK direktoriaus priimta Sutarčių sudarymo principų metodika, kuri parengta tam neturint aiškaus teisinio pagrindo. Išplėstinė teisėjų kolegija pabrėžė, kad TLK, atlikdama viešąjį administravimą sveikatos draudimo srityje, privalo tiksliai laikytis įstatymų reikalavimų ir procedūrų, o ne kurti ar savo praktika formuoti procedūras, kurios įstatymuose nėra numatytos. Pripažinus Vilniaus TLK direktoriaus atsisakymą sudaryti sutartį neteisėtu, konstatuoti ir valstybės neteisėti veiksmai, kaip viena iš valstybės deliktinės atsakomybės sąlygų⁷¹⁹.

Šiame kontekste taip pat svarbu aptarti teisėtų lūkesčių, grindžiamų individualiais administraciniais aktais, tęstinumo klausimą. Pastebėtina, kad tam tikrais atvejais viešojo administravimo subjektų terminuotam laikui sudarytos sutartys gali būti pratęsimos, nors ir ne savaime, bet taikant tą pačią ar panašią procedūrą. Paprastai šios administracinės sutartys yra nesunkiai pratęsimos, jeigu subjektas ir toliau atitinka reikalaujamas sąlygas. Šiam aspektui iliustruoti paminėtina LVAT nutartis administracinėje byloje Nr.

⁷¹⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2008 m. gegužės 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-339/2008.

⁷¹⁹ Šiuo klausimu taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1562/2010. LVAT konstatavo, kad kai įstatymas įtvirtina, jog TLK sudaro sutartis dėl apdraustųjų asmens sveikatos priežiūros išlaidų apmokėjimo su pageidaujančiomis tokias sutartis sudaryti asmens sveikatos priežiūros įstaigomis ir vaistinėmis, TLK neturi teisės atsisakyti sudaryti šias sutartis, remdamasi naujais pagrindais, nustatytais pačios institucijos priimtoje tvarkoje.

A146-379/2013⁷²⁰. Pareiškėjas Klaipėdos universitetinė ligoninė, remdamasis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, prašė įpareigoti Klaipėdos TLK papildyti sutartį psichiatrijos dienos stacionaro paslaugomis bei stacionarinėmis suaugusiųjų psichiatrijos paslaugomis. Šalių ginčas dėl sveikatos paslaugų įtraukimo buvo tęstinis, t. y. kilo dėl sutarčių sudarymo 2009, 2010 ir 2011 metams. Teisėjų kolegija, nusprendusi, kad TLK turi būti įpareigojama sudaryti sutartis dėl 2009 m., taip pat konstatavo, kad šis įpareigojimas sukuria teisinės pasekmės bylos proceso šalims dėl visų nagrinėjamam ginčui aktualių metų. LVAT, išanalizavęs aktualų teisinį reguliavimą, pabrėžė, jog teisės aktai numato sutarčių tęstinumą, jei asmens sveikatos priežiūros įstaiga to prašo. Tai taip pat reiškė teisėtų lūkesčių tęstinumo pripažinimą⁷²¹.

Galiausiai nagrinėjamos formos teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindų sąrašė reikia išskirti *valstybės registru įrašus*. Oficialūs valstybės skelbiami duomenys dėl tokių duomenų patikimumo gali būti laikomi vienu svariausiu teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindu. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A822-328/2010 nustatyta, kad Nekilnojamojo turto registre ginčo žemės pagrindinė tikslinė žemės naudojimo paskirtis buvo įtvirtinta „kitos paskirties žemė (individualiems namams statyti ir eksploatuoti)“. Tačiau pagal Miškų valstybės kadastro duomenis ginčo žemės dalis pateko į valstybinės reikšmės miškų plotus. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija pažymėjo, kad Nekilnojamojo turto registro duomenų pagrindu žemės sklypų savininkas galėjo turėti teisėtų lūkesčių tvarkyti sklypą, atsižvelgiant į šiame registre nustatytą pagrindinę tikslinę žemės naudojimo paskirtį. Tai, kad valstybinių registru duomenys yra patikimas šaltinis formuoti teisėtiems lūkesčiams,

⁷²⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. rugpjūčio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-379/2013.

⁷²¹ Įdomu pastebėti, kad ši nacionalinių teismų formuojama praktika atitinka Europos supranacionalinių teismų tendencijas. Šiuo klausimu žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. birželio 22 d. sprendimo sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479, 155–158 p.; 2009 m. rugsėjo 17 d. sprendimo Komisija prieš Koninklijke FrieslandCampina, C-519/07 P, Rink. p. I-8495, 90 p.

LVAT taip pat patvirtino administracinėje byloje Nr. A502-466/2010⁷²², sprendamas teritorijų planavimo klausimus.

Pastebėtina, kad šiame poskyryje apžvelgtos nors ir ne visos, bet dažniausiai pasitaikančios teisėtų lūkesčių, grindžiamų individualiais teisės aktais, atsiradimo formos. Išanalizuota administracinių teismų praktika vienareikšmiškai patvirtina, kad individualūs administraciniai aktai yra patvariausias teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindas, kuriuo asmenys gali veiksmingai remtis, siekdami pagrįsti savo subjektinių teisių pažeidimą.

II.1.1.1.3. Teisėti lūkesčiai, grindžiami teismo sprendimu

Įsiteisėjęs teismo sprendimas dėl jo visuotinio privalomumo yra neginčijamas teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindas. Suinteresuotas asmuo, remdamasis jo atžvilgiu įsiteisėjusiu sprendimu, pagrįstai gali turėti teisėtų lūkesčių, kad teismo sprendimo vykdymo stadijoje jo teisinė padėtis, kiek tai įmanoma, bus atkurama į iki pažeidimo buvusią padėtį. Atsižvelgus į tai, kad įsiteisėję teismo sprendimai savo galia prilygsta įstatymams⁷²³, bei įvertinus teismo sprendimo individualų pobūdį, teismo sprendimas ginčo šalims laiduoja ne tik teisėtų lūkesčių atsiradimą, bet ir patį didžiausią šių lūkesčių apsaugos mastą.

LVAT praktikoje nuosekliai laikomasi pozicijos, kad įsiteisėjęs teismo sprendimas sukuria asmenims teisėtus lūkesčius⁷²⁴. Pastebėtina, kad teisėti lūkesčiai taip pat gali būti grindžiami Konstitucinio Teismo nutarimų, išvadų, sprendimų nuostatomis. Konstitucinis Teismas yra *expressis verbis* konstatavęs, kad tokiais sprendimais yra sukuriami įvairių teisės subjektų

⁷²² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. birželio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-466/2010.

⁷²³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1994 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 51-979; 1997 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 104-2645.

⁷²⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5146-236/2011; 2011 m. rugpjūčio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5146-223/2011.

teisėti lūkesčiai⁷²⁵. Tačiau šiuo aspektu vėlgi reikia akcentuoti, kad bet koks teisėtų lūkesčių atsiradimas privalo tenkinti jų konkretumo kriterijų.

Nors nacionalinių teismų praktika teisėtų lūkesčių, grindžiamų įsiteisėjusiu teismo sprendimu, klausimu nėra išskirtinai gausi, nagrinėjamo teisėtų lūkesčių šaltinio reikšmė ne kartą patvirtinta Europos Žmogaus Teisių Teismo priimtuose sprendimuose prieš Lietuvą. Šiuo aspektu reikia paminėti EŽTT sprendimą byloje *Jasiūnienė prieš Lietuvą*. Šioje byloje Teismas pripažino, kad teismo sprendimas, kuriuo valstybės institucijos įpareigos priimti sprendimą dėl nuosavybės teisių atkūrimo, sudaro nuosavybę Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio prasme⁷²⁶. Kitoje *Nekvedavičius prieš Lietuvą* byloje EŽTT konstatavo, kad Kauno apygardos administracinio teismo sprendimas, kuriuo pripažinta pareiškėjo teisė į nuosavybės atkūrimą (ne natūra), sudaro turtinį interesą, kuris taip pat laikytinas nuosavybe Konvencijos nuostatų prasme⁷²⁷. Prie nagrinėjamų atvejų taip pat reikia priskirti *Varnienė prieš Lietuvą* bylą⁷²⁸. Šioje byloje pareiškėjos teisėti lūkesčiai buvo grindžiami galutiniu teismo sprendimu, įpareigojančiu kompetentingą valstybės instituciją atkurti jai nuosavybės teises į ginčo žemės sklypą.

Šiame kontekste taip pat pastebėtina, kad teisėtus lūkesčius kuriančiais gali būti pripažįstami ne tik individo atžvilgiu priimti teismo sprendimai, bet ir nuosekli teismų praktika. Ir nors šiuo klausimu nacionaliniams teismams kol kas neteko pasisakyti, neatmestina galimybė, kad, atsižvelgus į supranacionalinių teismų praktikos tendencijas, šiuo pagrindu ateityje pareiškėjai galėtų veiksmingai remtis. Iš tiesų EŽTT praktikoje ne kartą nuspręsta, jog nuosekli teismų praktika, kaip teisėtų lūkesčių pagrindas, ypač svarbi kalbant apie teisėtus lūkesčius, kurie grindžiami teisiniais reikalavimais.

⁷²⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 36-1292.

⁷²⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. kovo 6 d. sprendimo *Jasiūnienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 41510/98, 44 p.

⁷²⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gruodžio 10 d. sprendimo *Nekvedavičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 1471/05, 76 p.

⁷²⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Varnienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 42916/04.

Šio teismo praktikoje laikoma, kad teisiniai reikalavimai turi pakankamą pagrindą nacionalinėje teisėje, jei juos savo aiškinimu pripažįsta nacionaliniai teismai, ir tokiu būdu jie gali būti kvalifikuojami „turtu“ Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio prasme⁷²⁹. Pavyzdžiui, *Pressos Compania Naviera S. A. ir kiti prieš Belgiją* byloje⁷³⁰ tokiais reikalavimais pripažinti ieškiniai dėl žalos, siejamos su pilotų neapdairumu, atlyginimo. Atsižvelgę į nuoseklią nacionalinių teismų praktiką, pareiškėjai galėjo teigti turį teisėtus lūkesčius, jog jų teisė pareikšti ieškinį nebus panaikinta restrospektyviai, t. y. jiems jau inicijavus teisinius procesus.

II.1.1.2. Valstybės patikinimai

Šiame poskyryje nagrinėjama, kokie kiti veiksmai ar aktai be formalių įsipareigojimų saisto viešąją administraciją ir kokias teises pasekmes privatiems asmenims sukuria šių patikinimų laikymasis. Reikia priminti, kad valstybės patikinimais laikomi tokie išankstiniai institucijų aktai ar veiksmai, kurie neįgyja formalaus ir galutinio (privalomo) administracinio sprendimo formos. Šie patikinimai paprastai būna rekomendacinio, informacinio ar tarpinio pobūdžio, todėl viešosios valdžios institucijas saisto daug mažesne apimtimi negu pirmiau aptarti valstybės prisiimti formalūs įsipareigojimai. Daugeliu atvejų šio pobūdžio teisėtų lūkesčių šaltiniai gali būti laikomi greičiau ne kuriančiais teisėtus lūkesčius, o skatinančiais jų atsiradimą. Atsižvelgus į tai, dėsninga, jog teisėtų lūkesčių, grindžiamų valstybės patikinimais, apsauga pasižymi tam tikra specifika. Kaip matysime iš toliau pristatomos teisminės praktikos pavyzdžių, suinteresuotas asmuo gali pagrįstai tikėtis, kad remdamasis valstybės patikinimais, dėl to nepatirs neigiamo pobūdžio teisinių pasekmių. Vis dėlto jis negali pagrįstai tikėtis, kad

⁷²⁹ Žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. kovo 6 d. sprendimas *Jasiūnienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 41510/98; 1995 m. lapkričio 20 d. sprendimo *Pressos Compania Naviera S.A. ir kiti*, pareiškimo Nr. 17849/91, A332, 31 p.; 2002 m. balandžio 18 d. sprendimo *Ouzounis ir kiti prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 49144/99, 24 p.

⁷³⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1995 m. lapkričio 20 d. sprendimas *Pressos Compania Naviera S.A. ir kiti*, pareiškimo Nr. 17849/91, A332.

susiklosčiusi padėtis ateityje nepasikeis ir valstybės duoti patikinimai valstybės institucijas susaistys neterminuotai.

II.1.1.2.1. Formalių konsultacijų ir informacijos teikimas

Viešosios administracijos oficialūs patikinimai gali būti išreiškiami įvairia forma – tai tam tikros informacijos, konsultacijų, paaiškinimų, apibendrinimų viešojo administravimo subjekto kompetencijos klausimais teikimas. Nepaisant formos įvairovės, visi jie turi vienijantį bruožą – formalūs patikinimai, suteikti kompetentingo viešojo administravimo subjekto, nors ir būdami ne imperatyvaus pobūdžio, gali sukelti suinteresuotiems asmenims teisinių pasekmių. Remiantis oficialiais patikinimais, privatūs asmenys orientuoja savo elgesį, verslo praktiką. Atsižvelgus į tai, galima teigti, kad šie viešojo administravimo subjektų dokumentai taip pat skatina tam tikrų teisėtų lūkesčių formavimąsi, todėl viešojo administravimo subjektas, suteikęs atitinkamą patikinimą, tačiau vėliau jo nesilaikydamas, gali būti pripažįstamas pažeidusiu teisėtų lūkesčių apsaugos principą. Ši nuostata reikšminga nagrinėjamos doktrinos aspektu ypač tais atvejais, kai kompetentingo valstybės pareigūno suteiktas patikinimas yra individualaus pobūdžio. Kita vertus, tokių patikinimų galiojimo laikas negali būti neribotas laiko požiūriu ir valstybės institucijoms, kurioms tenka pareiga siekti viešojo intereso tikslų, taip pat turėtų būti suteikta atitinkama veiksmų laisvė pakeisti savo poziciją ateities požiūriu. Kaip šie konkuruojantys interesai yra suderinami nacionalinėje teisėje, verta panagrinėti išsamiau.

Reikia pastebėti, kad Lietuvos teisė išsiskiria gana išsamiau nagrinėjamo klausimo teisiniu reglamentavimu. Pozityviojoje teisėje įtvirtintos ne tik viešojo administravimo subjektų teikiamos informacijos forma bei sąlygos, bet ir atvejai, kada ši informacija viešojo administravimo subjekto nesaisto. Tokio reglamentavimo akivaizdžiausias pavyzdys – Viešojo administravimo įstatyme (toliau – ir VAI) įtvirtintos nuostatos, skirtos apibrėžti viešojo administravimo subjektų teikiamų konsultacijų teisinę reikšmę. Šio įstatymo 36³ straipsnio

nuostatos reglamentuoja ūkio subjektų konsultacijų, kaip neatsiejamą ūkio subjektų veiklos priežiūros dalies, teikimo sąlygas ir sukeliama teisinės pasekmės. Visų pirma pažymėtina, kad tam, jog konsultacijos suinteresuotiems asmenims sukeltų teisinės pasekmės, jos turi būti patvirtintos kompetentingo subjekto ir pateikiamos rašytine forma arba paskelbiamos viešai (VAĮ 36³ str. 2 d.). Reikia akcentuoti, kad apimtis, kuria formalios konsultacijos susaisto viešąją administraciją, skiriasi nuo formalių administracinių sprendimų. Iš esmės šios konsultacijos yra susijusios su teisės aktų pažeidimų prevencija. Tokiu būdu asmuo, kuriam skirta konsultacija, negali pagrįstai tikėtis, kad viešojo administravimo subjektas priims administracinį sprendimą arba atliks veiksmą, kuris nustatys pareiškėjui konkrečias teises ir pareigas⁷³¹. Vis dėlto, remiantis VAĮ 36³ straipsnio 2 dalimi, ūkio subjektas, kuriam suteikta konsultacija, gali pagrįstai tikėtis, kad jam nekils neigiamų pasekmių, jeigu jis nusprendžia šią konsultaciją įgyvendinti. Dar daugiau – ši taisyklė taikoma ir tais atvejais, kai konsultacija vėliau pripažįstama klaidinga. Ūkio subjektui poveikio priemonės už netinkamą teisės aktų vykdymą, kurį lėmė klaidinga konsultacija, netaikomos (VAĮ 36³ str. 2 d.). Šiame kontekste taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad minėta taisyklė turi taikymo išimčių. Pagal VAĮ 36³ straipsnio 3 dalį, ūkio subjektui poveikio priemonės už netinkamą teisės aktų vykdymą, kurį lėmė suteikta konsultacija, taikomos, jeigu po konsultacijos pateikimo buvo keičiamas teisinis reglamentavimas, dėl kurio buvo konsultuota. Konsultacijos sukeltų neigiamų pasekmių netaikymo išlyga taip pat negali pasinaudoti ūkio subjektas, kuris žino apie tai, kad konsultacija klaidinga ir turi pakankamas galimybes iki veiklos patikrinimo pažeidimus ištaisyti. Poveikio priemonės, nepaisant suteiktos konsultacijos, taip pat taikomos, jei jos yra būtinos ir neišvengiamos siekiant užkirsti kelią žalos visuomenei ar kitų asmenų interesams arba aplinkai atsiradimui bei kitais įstatymų numatytais atvejais. Nors pastarosios išimties taikymas dėl atviro pobūdžio nuostatų diskutuotinas, bendrąja prasme apžvelgtas teisinis

⁷³¹ Šiuo klausimu taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A602-1252/2012.

reguliuojamas vertintinas kaip reikšmingas teisėkūros žingsnis, sustiprinantis ūkio subjektų teisėtų lūkesčių apsaugą. Be to, ši apsauga įstatymų leidėjo apdairiai susieta tik su *bona fide* ūkio subjektų teisėtų interesų gynimu.

Tai, kad nagrinėjamoje srityje ūkio subjektų teisėtų lūkesčių apsaugai Lietuvos įstatymų leidėjas skiria ypatingą dėmesį, patvirtina ne tik Viešojo administravimo įstatymo, bet ir specialiųjų įstatymų nuostatos. Štai Mokesčių administravimo įstatymas (toliau – ir MAĮ) įtvirtinta net trijų formų mokesčių mokėtojų konsultavimą⁷³²: 1) apibendrintus mokesčių įstatymų paaiškinimus (komentarų) (MAĮ 12 str. 1 d.); 2) individualias konsultacijas mokesčių mokėjimo klausimais (MAĮ 2 str. 4 d.; 36 str. 2 p.) bei 3) mokesčių administratoriaus išankstinį įsipareigojimą dėl mokesčių teisės aktų nuostatų taikymo (MAĮ 37¹ str.⁷³³). Kaip ir Viešojo administravimo įstatyme, mokesčių administravimo srityje galioja analogiška taisyklė, jog asmeniui poveikio priemonės už netinkamą teisės aktų vykdymą, kurią lėmė klaidinga konsultacija, nėra taikomos. Pagal MAĮ nuostatas, mokesčių mokėtojas gali būti atleidžiamas nuo delspinigių ir baudų mokėjimo, jei jis mokesčio įstatymą pažeidė dėl klaidingo apibendrinto mokesčio įstatymo paaiškinimo arba mokesčių administratoriaus raštu ar telefonu suteiktos klaidingos konsultacijos. Šios nuostatos teisinėje literatūroje pripažįstamos tiesioginiu teisėtų lūkesčių apsaugos atspindžiu. Šiuo aspektu L. Paškevičienė, nagrinėdama pagal MAĮ nuostatas teikiamų konsultacijų statusą, pažymi, kad mažiausiais teisiniais padariniais, kurių asmeniui sukelia ši konsultacija, galėtų būti laikomi mokesčių mokėtojo teisėti lūkesčiai, kad aiškindamasis teisės normas taip, kaip išaiškinta mokesčių administratoriaus, jis nebus laikomas pažeidęs teisės aktų reikalavimus arba bent jau baudžiamas. Kaip tik šie teisėti lūkesčiai ir yra

⁷³² Išsamiau žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant mokesčių administravimą reglamentuojančias teisės normas, apibendrinimo (I dalis). *Administracinė jurisprudencija Nr. 21*, 2011, p. 572–575.

⁷³³ Pagal Mokesčių administravimo įstatymo nuostatas, priėmęs sprendimą pritariti mokesčių mokėtojo pateiktai pozicijai, mokesčių administratorius įsipareigoja, kontroliuodamas šio mokesčių mokėtojo mokesčių apskaičiavimą ir sumokėjimą, jos laikytis. Įstatymų leidėjas taip pat įtvirtina tam tikras šio įsipareigojimo išimtis. Mokesčių administratorius nėra saistomas savo išankstinio pritarimo, jeigu priimami nauji mokesčių teisės aktai, pasikeičia taikytinų taisyklių aiškinimą formuojančių teisminių institucijų pozicija arba faktinės sandorio vykdymo aplinkybės neatitinka mokesčių mokėtojo prašyme nurodytų aplinkybių.

ginami teisės, nustatant baudų ir delspinigių tokiam asmeniui netaikymo išimtį⁷³⁴.

Minėto specialiojo teisinio reguliavimo reikšmė individų teisių apsaugai ne kartą patvirtinta ir administracinių teismų praktikoje. Tai, kad kompetentingų institucijų įstatymų nustatyta tvarka suteiktos konsultacijos jas saisto, LVAT praktikoje pažymėta gana anksti – 2004 metais⁷³⁵. Pastebėtina, kad tokią poziciją šis teismas suformavo remdamasis būtent teisėtų lūkesčių apsaugos principu. Administracinėje byloje Nr. A5-367/2004⁷³⁶ LVAT išplėstinė teisėjų kolegija, atsižvelgusi į tai, kad mokesčių administratoriaus pareiga teikti konsultacijas buvo įtvirtinta Mokesčių administravimo įstatyme, nusprendė, jog pareiškėjas, gavęs mokesčio administratoriaus paaiškinimą, teisėtai tikėjosi, kad nuo bazinės kainos dalies, apmokamos iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto, pardavimo pridėtinės vertės mokestis nebus skaičiuojamas ir mokamas. Šiame kontekste išplėstinė teisėjų kolegija pabrėžė, kad teisinėje valstybėje turi būti ginamas teise besiremiantis suinteresuotų asmenų pasitikėjimas (teisėti lūkesčiai)⁷³⁷.

Nagrinėjamu klausimu taip pat reikia atkreipti dėmesį į administracinių teismų praktikoje suformuluotą išaiškinimą, jog pagal MAĮ įtvirtintų normų prasmę mokesčių mokėtojo atleidimą nuo delspinigių ir baudų lemia ne kiekviena klaidinga konsultacija⁷³⁸. Administracinėje byloje Nr. A442-

⁷³⁴ ANDRUŠKEVIČIUS, A.; PAŠKEVIČIENĖ, L. *Viešojo administravimo teisiniai pagrindai*. Vilnius: valstybės įmonė Registrų centras, 2011, p. 213.

⁷³⁵ Pažymėtina, kad šiuo klausimu Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika dėl konsultacijų statuso ir reikšmės, atsižvelgus į tam tikrus teisinio reguliavimo pakeitimus, kito. Plačiau žr. ANDRUŠKEVIČIUS, A.; PAŠKEVIČIENĖ, L. *Viešojo administravimo <...>*, p. 210.

⁷³⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. *2004 m. liepos 2 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A5-367/2004*.

⁷³⁷ Šiuo požiūriu Lietuvos teismų pozicija gali būti palyginama su ESTT praktika. Šiuo klausimu aktuali Teismo praktika muitų srityje. Remiantis ES teise (Tarybos reglamento Nr. 1697/79 (OL L 197, p. 1) 5 str. 1 d.), kompetentingos įstaigos gali neišieškoti importo arba eksporto muitų sumų, nesumokėtų dėl pačių kompetentingų įstaigų klaidos, kurios pagrįstai negalėjo nustatyti už atitinkamų sumų sumokėjimą atsakingas asmuo, elgdamasis sąžiningai ir laikydamasis visų galiojančių nuostatų, susijusių su prekių deklaravimu muitinei, aiškinimo. Teisingumo Teismas konstatavo, kad ši nuostata įtvirtina specialią privataus asmens apsaugą, grindžiamą tuo faktu, jog neteisinga informacija, saistanti kompetentingą instituciją, sukuria teisėtus lūkesčius. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1992 m. balandžio 8 d. sprendimo Beirafrio, C-371/90, Rink. p. I-2715, 20 p.*

⁷³⁸ Administracinių teismų praktikoje laikomasi nuostatos, kad pareiga įrodyti, jog mokesčių mokėtojas dėl atitinkamo mokesčio mokėjimo, mokėtino tam tikru laikotarpiu, kreipėsi į mokesčių administratorių, o pastarasis jam suteikė tuo klausimu klaidingą konsultaciją, tenka pačiam mokesčių

386/2014 LVAT yra išaiškinęs, kad mokesčių administratoriaus konsultacija turi būti tas faktas, kuris nulėmė mokesčių mokėtojo padarytą mokesčių įstatymų pažeidimą⁷³⁹.

Minėtos pozityviosios teisės nuostatos sudaro tvirtą pagrindą daryti išvadą, kad Lietuvos teisės sistemoje teisėtus lūkesčius kuriančiais pripažįstami ne tik formalūs valstybės įsipareigojimai, bet ir formalūs kompetentingų valstybės institucijų patikinimai. Apžvelgtas nacionalinis teisinis reguliavimas teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo prasme vertintinas kaip itin didelę reikšmę suteikiantis subjektinių teisių apsaugai. Juolab atsižvelgus į tai, kad įstatymo lygmeniu pripažįstama, jog viešojo administravimo subjektus saisto ne tik formalaus pobūdžio konsultacijos, bet ir vėliau teisei prieštaraujančiomis pripažintos – klaidingos konsultacijos. Kita vertus, tam tikrais atvejais ūkio subjektui svarbu ne tik tai, kad jam nebus taikoma administracinė atsakomybė, bet ir tai, kad jis dėl gautos konsultacijos nepatirtų nepagrįstų nuostolių. Todėl konsultacijų teisinio statuso įtvirtinimas pozityviojoje teisėje yra svarbus, tačiau ne vienintelis žingsnis, siekiant užtikrinti adekvačią teisėtų lūkesčių apsaugą.

II.1.1.2.2. Neformalus informacijos ir paaiškinimų teikimas

Kitaip nei oficialūs patikinimai, nagrinėjamo principo taikymo kontekste turėtų būti vertinami viešojo administravimo veiksmai, teikiant neformalaus pobūdžio informaciją ar paaiškinimus. Neformalizuotas viešojo administravimo subjektų informacijos ir paaiškinimų teikimas paprastai nėra pakankamas pagrindas atsirasti teisėtiems lūkesčiams. Remiantis vien šio

mokėtojui. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-796/2011.

⁷³⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. vasario 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-386/2014. Išsamiau žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant mokesčių administravimą reglamentuojančias teisės normas, apibendrinimo II dalis. *Administracinė jurisprudencija* Nr. 22, 2011, p. 492–494.

pobūdžio paaiškinimais, suinteresuotas asmuo dažniausiai neturėtų tikėtis, kad bus priimtas vienokio ar kitokio pobūdžio administracinis sprendimas⁷⁴⁰.

Teisėtų lūkesčių, grindžiamų neformaliais paaiškinimais, apsaugos klausimas nacionalinių teismų praktikoje nėra naujas. Iš LVAT priimtų sprendimų matyti, kad valstybės pareigūnų teikiami paaiškinimai žodžiu paprastai nėra pripažįstami sukuriančiais teisėtus lūkesčius. Šiuo aspektu paminėtina administracinė byla Nr. A502-1487/2010⁷⁴¹. Šioje byloje pareiškėjas teigė, kad jam įsidarbinimo metu (prieš 13 metų) buvo žodžiu paaiškinta, jog bus paskirta senatvės pensija lengvatinėmis sąlygomis. Pakitus teisiniam reguliavimui pareiškėjui buvo paskirta ne minėta pensija, tačiau kompensacija už ypatingas darbo sąlygas. Pareiškėjo teigimu, tokia situacija pažeidė jo teisėtus lūkesčius. Teisėjų kolegija su pareiškėjo pozicija nesutiko. Pirmiausia nurodyta, kad pareiškėjas pagal iki pakeitimų galiojusį teisinį reguliavimą nebuvo įgijęs teisės į pensiją lengvatinėmis sąlygomis. Teismo vertinimu, vien tik pareiškėjo argumentas, kad jam įsidarbinant buvo paaiškinta, jog jis gaus pensiją, o ne kompensaciją, nesudaro pagrindo teigti, jog buvo pažeisti jo teisėti lūkesčiai. Šiuo klausimu teisėjų kolegija akcentavo, jog būtina atskirti pareigūnų bendro pobūdžio paaiškinimus nuo formalių kompetentingų institucijų teikiamų konsultacijų įstatymų nustatyta tvarka, nes teisėtus lūkesčius gali sukurti tik pastarosios⁷⁴².

Kitoje administracinėje byloje Nr. A756-416/2014⁷⁴³ spręstas panašus klausimas – ši kartą žalos atlyginimo dėl galbūt neteisėto atleidimo iš tarnybos kontekste. Apžvelgiamoje byloje pareiškėjas, be kita ko, nurodė, jog jis turėjo teisėtų lūkesčių tęsti tarnybą, nes apie tokią galimybę su juo buvo kalbėtasi

⁷⁴⁰ Pastebėtina, kad šios nuostatos nėra taikomos kalbant apie viešojo administravimo subjektų formalią pareigą suteikti administracinę paslaugą – teikti įstatymų nustatytos viešojo administravimo subjekto informaciją asmenims, kaip tai įtvirtinta Viešojo administravimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 5 punkte. Nagrinėjamu aspektu svarbus neformalizuoto pobūdžio viešosios valdžios institucijų pareigūnų ir privačių asmenų bendravimas – paaiškinimai, teikiami žodžiu, derybos, bendradarbiavimas, informacinių leidinių platinimas ir pan.

⁷⁴¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gruodžio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1487/2010.

⁷⁴² Šiuo klausimu žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P442-158/2011.

⁷⁴³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2014 m. birželio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-416/2014.

pasirengimo įstaigos reorganizacijai metu. Išplėstinė teisėjų kolegija minėtiems pareiškėjo teiginiams didesnės teisinės reikšmės nesuteikė ir, nenustačiusi formalių pirmenybės likti valstybės tarnyboje pagrindų, pareiškėjo reikalavimus atmetė⁷⁴⁴.

Suinteresuotiems asmenims palankaus galutinio rezultato ir atitinkamų lūkesčių teisinio pripažinimo negarantuoja ne tik tam tikri valstybės pareigūnų paaiškinimai žodžiu, bet ir neformalaus pobūdžio bendradarbiavimas. Juolab tais atvejais, kai jis negali būti pagrįstas konkrečiomis ginčo teisinį santykį reglamentuojančiomis teisės normomis. Šis aspektas gali būti iliustruotas administracine byla Nr. A858-767/2010⁷⁴⁵. Pareiškėja siekė įsigyti valstybinę žemės ūkio paskirties žemę. Ji buvo pakviesta į žemėtvarkos skyrių bei pasirinko atitinkamus sklypus. Tačiau administracinė procedūra dėl sklypų įsigijimo buvo nutraukta, paaiškėjus, kad šioje vietovėje yra neišspręstų klausimų dėl nuosavybės teisių atkūrimo. Įvertinusi šias aplinkybes, teisėjų kolegija pažymėjo, kad teisės aktai neįtvirtina konkretaus asmens teisės įsigyti konkretų valstybinės žemės sklypą. Nors pareiškėja pateikė prašymus dėl valstybinės žemės įsigijimo ir šių prašymų pagrindu atsakovas atliko tam tikrus veiksmus, pati žemės sklypų pardavimo atviruoju aukcionu tvarka, teisėjų kolegijos vertinimu, paneigė pareiškėjos teiginį, kad sklypai suformuoti būtent jai.

Iš tiesų, teisėtų lūkesčių, grindžiamų vien neformaliais pareigūnų patikinimais, apsaugos *in natura* galimybės nacionalinių teismų praktika nėra linkusi lengvai pripažinti, ir šioje srityje galime kalbėti tik apie ribotą teisėtų lūkesčių apsaugą. Antai administracinėje byloje Nr. A858-846/2013⁷⁴⁶ pareiškėjai prašė įpareigoti atsakovą Nacionalinę žemės tarnybą leisti naudotis laisva valstybine žeme bei panaikinti sprendimus, kuriais šia žeme leista

⁷⁴⁴ Pastebėtina, kad labai panašios pozicijos yra laikomasi ir ESTT praktikoje. ESTT, sprenddamas ginčą, kilusį pareigūnų tarnybos srityje, yra nurodęs, kad pareiškėjo vadovo pažadas (išreikštas žodžiu) jį paskirti eiti tam tikras pareigas negalėtų būti pakankamas teisėtų lūkesčių pagrindas. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1992 m. balandžio 2 d. sprendimo *Pitrone prieš Komisiją*, C-378/90 P, Rink. p. I-2375, 14 p.

⁷⁴⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-767/2010.

⁷⁴⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. spalio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-846/2013.

laikinais naudoti UAB „Goldengrass“. Pareiškėjai paaiškino, kad jiems pateikus prašymus dėl leidimo naudoti laisva valstybine žeme, Nacionalinės žemės tarnybos tarnautojas informavo, jog norimi naudoti žemės sklypai yra suprojektuoti UAB „Goldengrass“ nuomai, tačiau jokie sprendimai nebus priimami, kol dėl šių sklypų vyksta teisminiai ginčai. Nepaisant to, atsakovas UAB „Goldengrass“ prašymą leisti naudoti ginčo žemės sklypais patenkino. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija konstatavo, kad pareiškėjai, pateikę prašymus dėl valstybinės žemės suteikimo laikinai naudoti ir patikinti, jog dėl ginčų žemės sklypų jokie veiksmai nebus atliekami, galėjo tikėtis, kad atsakovas laikysis savo išreikštos pozicijos. Teisėjų kolegijos vertinimu, pasikeitus situacijai atsakovas privalėjo išspręsti visus pateiktus prašymus ir dėl jų suformuoti savo poziciją. Atsižvelgus į tai, atsakovas įpareigotas iš naujo išnagrinėti pareiškėjų prašymus.

Kita vertus, nors neformalus pareigūnų paaiškinimai *per se* nėra tinkamas teisėtų lūkesčių pagrindas, tačiau tam tikrais atvejais šio pobūdžio patikinimai kartu su kitomis aplinkybėmis gali skatinti teisėtų lūkesčių atsiradimą, ir ši aplinkybė turi būti deramai įvertinta. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A261-301/2010⁷⁴⁷ teisėjų kolegija, be kita ko, atkreipė dėmesį, kad nuosavybės teisių atkūrimo dalyvaujantys pareigūnai skatino pareiškėjos teisėtų lūkesčių susiformavimą. Šie pareigūnai ne tik kad nenurodė prašymo atkurti nuosavybės teisės turinio trūkumo, bet ir toliau siūlė pareiškėjai teikti dokumentus nuosavybės teisių atkūrimui. Šiomis aplinkybėmis, teisėjų kolegijos vertinimu, pareiškėja turėjo pagrįstą ir teisėtą lūkestį, kad nuosavybės teisių atkūrimo procesas vyksta jai palankia kryptimi.

Apibendrinant minėtus teisminės praktikos pavyzdžius matyti, kad neformalus bendravimas su valstybės pareigūnais yra vienas silpniausių teisėtų lūkesčių pagrindų. Į žodinius patikinimus nacionalinių teismų praktikoje apskritai nėra atsižvelgiama arba jie vertinami, kaip turintys mažą ar šalutinę reikšmę. Iš tiesų, žodinius patikinimus, kitaip nei raštu išdėstyta valstybės

⁷⁴⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. vasario 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-301/2010.

institucijos poziciją, yra labai sunku pagrįsti ir įrodyti. O tai padarius, gali būti keliamas valstybės pareigūno įgaliojimų tinkamo panaudojimo klausimas. Dėl to neformalaus pobūdžio valstybės pareigūnų patikinimų reikšmė paprastai galėtų būti patvirtinta tik derinyje su kitomis teisėtų lūkesčių šaltinių formomis.

II.1.1.2.3. Tarpiniai administracinės procedūros veiksmai

Prie apžvelgiamos teisėtų lūkesčių šaltinių grupės taip pat reikia priskirti tarpinius inicijuotos administracinės procedūros veiksmus, kurie sudaro prielaidas galutiniam administraciniam sprendimui priimti. Skirtumas tarp formalaus sprendimo ir kitų aktų (garantijų) daugeliu atvejų gali būti labai nežymus. Be to, prielaidų galutinio administracinio sprendimo priėmimui sudarymas neretai susijęs su tam tikromis finansinio pobūdžio investicijomis. Todėl labai svarbu suteikti suinteresuotam asmeniui galimybę įrodyti, kad suteiktos garantijos buvo aiškios ir konkrečios net ir tais atvejais, kai teisėti lūkesčiai grindžiami tarpiniais administracinės procedūros veiksmis⁷⁴⁸. Reikia pastebėti, kad tokiais atvejais, net jei viešosios valdžios institucija negali būti įpareigojama įgyvendinti suteiktą garantiją, gali būti reikalaujama išspręsti kompensacijos dėl pažeistų teisėtų lūkesčių klausimą.

Iš LVAT praktikos matyti, kad tarpiniai administracinės procedūros veiksmai ne visais atvejais pripažįstami sukuriančiais teisėtus lūkesčius. Tai bene labiausiai fragmentuota (nevienalytė) teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo sritis. Ar tarpiniai administraciniai sprendimai (administracijos veiksmai) yra tinkamas teisėtų lūkesčių pagrindas, iš esmės priklauso nuo susiklosčiusių teisinių santykių pobūdžio ir srities. Atlikus LVAT praktikos analizę, nustatyta, kad teisėtų lūkesčių, grindžiamų tarpiniais administracijos veiksmis, apsaugos klausimas aktualiausias Europos Sąjungos finansinės paramos, teritorijų planavimo, statybos bei nuosavybės teisių atkūrimo srityse. Tokia padėtis gali būti siejama su minėtoms sritims būdingu administracinės procedūros

⁷⁴⁸ Taip pat žr. CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 652, 654.

daugiapakopiškumu, kai administracinę procedūrą sudaro daugiau nei vienas administracinis veiksmas.

Iš tiesų Europos Sąjungos paramos skyrimą sudaro net keletas etapų, todėl visiškai dėsninga, kad šioje srityje pareiškėjai neretai remiasi teisėtų lūkesčių apsaugos principu. Vis dėlto pagal LVAT praktiką, formuojamą šioje srityje, tarpinis administracinis sprendimas nepripažįstamas pakankamu pagrindu teisėtiems lūkesčiams kilti. Štai administracinėje byloje Nr. A469-2424/2006⁷⁴⁹ pareiškėja teigė, kad jos paraiška, atlikus administracinės atitikties vertinimą, buvo pripažinta tinkama tolimesniam vertinimui. Be to, Nacionalinės mokėjimo agentūros darbuotojai tikino, jog paraiškoje nėra jokių netikslumų, trūkumų, todėl pareiškėja surengė konkursą traktoriaus pirkimui, pagrįstai tikėdamasi, kad paraiška bus patvirtinta. Tačiau galutiniame paraiškos vertinimo etape nustatyti trūkumai ir priimtas sprendimas paramos nesuteikti. Įvertinusi šias aplinkybes, teisėjų kolegija pažymėjo, jog administracinės atitikties vertinimo stadijoje yra tikrinamas tik formalus paraiškos duomenų ir priedų pakankamumas, tačiau nėra vertinamas jų turinys. Tinkamumo vertinimo stadijos metu yra tikrinama, ar paraišką pateikia tinkamas subjektas, ar projektas atitinka paramos tikslus ir uždavinius ir kt. Teismas nusprendė, kad pareiškėja teisėtų lūkesčių pažeidimu remiasi nepagrįstai. Šiame kontekste pastebėtina, kad apžvelgiamoje srityje teisėtus lūkesčius sukuriančiu sprendimu paprastai laikomas sutarties dėl paramos skyrimo sudarymas⁷⁵⁰.

Žvelgiant į kitą daugiapakope administracine procedūra pasižyminčią sritį – teritorijų planavimą ir statybą, galima pastebėti, kad šioje srityje teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas pastaraisiais metais buvo reikšmingai išplėstas. Dar 2010 m. LVAT atsisakė pripažinti asmens teisėtus lūkesčius, grindžiamus detaliojo plano sprendiniais. Administracinėje byloje Nr. A525-

⁷⁴⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. gruodžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A469-2424/2006; taip pat žr. 2011 m. rugsėjo 15 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A63-2759/2011.

⁷⁵⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-667/2013.

734/2010⁷⁵¹ trečiasis suinteresuotas asmuo teigė, kad įsigydamas ginčo žemės sklypą, kuriam patvirtintas detalusis planas, jis įgijo teisėtus lūkesčius, jog tokiame sklype galės atstatyti buvusią sodybą, juo labiau kad tuo metu galioję teisės aktai nenustatė draudimo atstatyti buvusius statinius miško paskirties žemėje. LVAT, atsakydamas į šį argumentą, pažymėjo, kad detaliojo plano sprendiniai patys savaime nesuteikia teisės vykdyti statybos darbus. Pasak teismo, detaliojo plano sprendiniai tėra tik viena iš prielaidų gauti statybos leidimą, tačiau kiekvienu konkrečiu atveju statybos leidimą išduodanti institucija, nepriklausomai nuo detaliojo plano sprendinių, privalo įvertinti, ar numatoma statyba neprieštarauja teisės aktų reikalavimams, ir nustačiusi tokį prieštaravimą, nepriklausomai nuo detaliojo plano sprendinių, privalo atsisakyti išduoti statybos leidimą. Atsižvelgus į tai, konstatuota, kad faktas, jog suinteresuotasis asmuo turi ginčo teritorijos detalųjį planą, reikšmės nagrinėjamai bylai neturi. Tuo metu administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011⁷⁵² LVAT išplėstinė teisėjų kolegija laikėsi kitokios pozicijos. Šioje byloje pareiškėjas, investicinę veiklą vykdžiusi bendrovė, be kita ko, remdamasis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, prašė atlyginti turtinę žalą, kilusią dėl teritorijų planavimo dokumentų panaikinimo. Byloje nustatyta, kad pareiškėjui, dėl kurio teritorijų planavimo institucijos priėmė keletą palankių, tačiau tarpinių administracinių sprendimų (patvirtintas detalusis planas ir jo pagrindu išduotas projektavimo sąlygų sąvadas), galiausiai buvo atsisakyta išduoti statybos leidimą. Įvertinęs šias aplinkybes, LVAT nusprendė, kad į inicijuotą teritorijų planavimo procesą investuotos lėšos, kurios, panaikinus teritorijų planavimo dokumentus, nedavė lauktos⁷⁵³ grąžos, gali būti pripažintos asmens patirta žala.

⁷⁵¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-734/2010.

⁷⁵² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011.

⁷⁵³ Nors pareiškėjas, be kita ko, rėmėsi teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina, bylą nagrinėjusi išplėstinė teisėjų kolegija tiesiogiai į šiuos argumentus neatsakė. Vis dėlto pripažinimas, kad, negavęs lauktos investicijų grąžos, asmuo patiria turtinę žalą, sudaro pagrindą teigti, kad LVAT implicitiškai pripažino teisėtų lūkesčių buvimą.

Dar daugiau – iš naujausios LVAT praktikos matyti, kad tam tikri sprendimai iki detaliojo plano patvirtinimo (detaliojo teritorijų planavimo organizatoriaus teisių ir pareigų perdavimo sutarties sudarymas bei planavimo sąlygas teritorijų planavimo dokumentui rengti išdavimas) taip pat sukuria privačiam asmeniui tam tikrus teisėtus lūkesčius, kad bus patvirtintas detalusis planas. Administracinėje byloje Nr. A492-2734/2011⁷⁵⁴ teisėjų kolegija pažymėjo, kad nepaisant to, jog objektyviau požiūriu detaliojo plano tvirtinimas yra tarybos diskrecija, teisėtai veikęs asmuo turi pakankamai pagrįstus lūkesčius, jog detalusis planas bus patvirtintas, jei parengtas detalusis planas atitinka teisės aktų reikalavimus. Tokios pačios pozicijos LVAT teisėjų kolegija laikėsi ir administracinėje byloje Nr. A492-294/2014⁷⁵⁵. Šioje byloje pripažinta, kad planavimo sąlygų teritorijų planavimo dokumentui rengti išdavimas sukūrė pareiškėjams teisėtus lūkesčius, jog jiems veikiant teisėtai, įvykdžius įstatymo reikalavimus, detalusis planas bus patvirtintas ir jie įgis galimybę įvykdyti savo verslo sumanymus. Iš tiesų, paminėta teismų praktika skiria ypač didelį dėmesį privačių asmenų interesams ir galima numanyti, kad tokiai teismų praktikai suformuoti sąlygas sudarė ta aplinkybė, jog apžvelgtose bylose nebuvo jokių aplinkybių, paneigiančių suinteresuotų asmenų gerą elgesį – jie buvo įvykdę visas teisės aktuose, reglamentuojančiuose detaliojo planavimo procesą, numatytas pareigas.

Nagrinėjamu klausimu problemiškesniausia laikytina nuosavybės teisių atkūrimo sritis. Išanalizavus šios kategorijos administracines bylas matyti, kad iš principo tarpiniai administracinės procedūros sprendimai gali būti pripažįstami teisėtus lūkesčius sukuriančiu pagrindu. Tačiau šiuo aspektu taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad asmenys gali turėti teisėtų lūkesčių ne tik bendrąja prasme atkurti nuosavybės teises, bet ir teisėtų lūkesčių dėl nuosavybės teisių į konkretų žemės sklypą, dėl konkretaus nuosavybės teisių

⁷⁵⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-2734/2011.

⁷⁵⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-294/2014.

atkūrimo būdo ir kt. Vis dėlto pastarojo pobūdžio teisėti lūkesčiai teismų praktikoje pripažįstami vangiai.

Kalbant apie teisėtus lūkesčius atkurti nuosavybės teises, administracinių teismų praktikoje laikomasi pozicijos, kad tokius teisėtus lūkesčius paprastai sukuria pažyma, kurioje nurodyta, jog asmuo pagal Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamą turtą atkūrimo įstatymą turi nuosavybės teisę į tam tikrą iki nacionalizacijos kito šeimos nario valdytą žemę⁷⁵⁶. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A858-2524/2012⁷⁵⁷ LVAT pažymėjo, kad pateikę tinkamus prašymus ir nuosavybės teises patvirtinančius dokumentus, pareiškėjai pagrįstai galėjo tikėtis, jog valstybės institucijos elgsis teisės aktų nustatyta tvarka ir jiems bus atkurtos nuosavybės teisės, o tai, kad pareiškėjams buvo parengtos pažymos dėl nuosavybės teises patvirtinančių dokumentų ir jie buvo įtraukti į pretendentų sąrašus, sukūrė pareiškėjams teisėtus lūkesčius atkurti nuosavybės teises. Vis dėlto šiame etape pareiškėjams įrodyti, kad jie turi teisėtų lūkesčių dėl konkretaus nuosavybės atkūrimo būdo ar konkretaus žemės sklypo, yra gana sudėtinga. Laikoma, kad teisėtus lūkesčius dėl konkretaus nuosavybės atkūrimo būdo sukuria vėlesni administracinės procedūros metu atliekami veiksmai. Antai administracinėje byloje Nr. A442-438/2009⁷⁵⁸ teisėjų kolegija pripažino, kad atsakovas, įtraukdamas pareiškėjo šeimos narį į asmenų, kuriems numatoma perduoti nuosavybėn neatlygintinai žemės sklypą, sąrašą suponavo pareiškėjo teisėtą lūkestį, jog nuosavybės teisės pareiškėjo šeimos nario vardu bus atkurtos šiuo įstatyme numatytu būdu. Kitoje administracinėje byloje Nr. A146-747/2009⁷⁵⁹ teisėtus lūkesčius dėl nuosavybės atkūrimo būdo kuriančiais taip pat pripažinti administraciniai sprendimai, kuriais patvirtinama žemės sklypų perdavimo neatlygintinai eilė.

⁷⁵⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. kovo 2 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A15-250/2005.

⁷⁵⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-2524/2012.

⁷⁵⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. kovo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-438/2009.

⁷⁵⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. gegužės 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-747/2009; taip pat žr. 2009 m. gegužės 22 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A146-643/2009.

Teisėti lūkesčiai dėl konkretaus turto (žemės sklypo, nustatyto dydžio kompensacijos) įgijimo formuojasi tik priėmus galutinį administracinį sprendimą daugiapakopėje nuosavybės teisių atkūrimo procedūroje⁷⁶⁰. Teisėtų lūkesčių dėl konkrečios nuosavybės įgijimo nepagrindžia atitinkamo žemėtvarkos sklypo parengimas ir pan. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A442-218/2009⁷⁶¹ konstatuota, jog tai, kad suinteresuotam asmeniui parengiamas preliminarus neatlygintinai perduotino žemės sklypo projektas, savaime nereiškia, jog šis asmuo įgyja teisėtus lūkesčius, kad jam neatlygintinai bus suteiktas preliminariai suprojektuotas žemės sklypas. Parengtas žemėtvarkos projektas turi būti derinamas ir apsvarstomas. Be to, atsižvelgiant į derinimo ir svarstymo metu pateiktas pastabas, parengtas žemėtvarkos projektas gali būti tikslinamas. Administracinėje byloje Nr. A261-786/2011⁷⁶² teisėjų kolegija taip pat laikėsi pozicijos, kad žemės sklypų suformavimas nesukuria pareiškėjui teisėtų lūkesčių. Anot teismo, tik priimant sprendimą galutinai išsprendžiama teisė į nuosavybės atkūrimą, o ne sklypo projekto parengimu ir jo patvirtinimu.

Kita vertus, pagal administracinių teismų praktiką netgi galutinis administracinis sprendimas dėl nuosavybės teisių atkūrimo negarantuoja, kad perduota nuosavybe asmuo galės netrukdomai naudotis ateityje. Reikia pažymėti, kad administracinių teismų praktikoje paprastai⁷⁶³ laikomasi nuostatos, kad priėmus sprendimą atkurti nuosavybės teises į konkretų žemės sklypą (galutinį sprendimą daugiapakopėje administracinėje procedūroje) asmuo vis dėlto įgyja tik teisėtą lūkestį, kad teisės aktų nustatyta tvarka

⁷⁶⁰ Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas taip pat yra pažymėjęs, kad iki turto grąžinimo ar atitinkamos kompensacijos sumokėjimo tais atvejais, kai turtas natūra nėra grąžinamas, buvusio savininko subjektinės teisės į konkretų turtą dar nėra atkurtos. Valstybės įgaliotos institucijos sprendimas grąžinti turtą natūra ar kompensuoti už jį turi tokią juridinę reikšmę, kad tik nuo tokio sprendimo priėmimo buvęs savininkas įgyja savininko teises į tokį turtą. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. liepos 4 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 78-3080.

⁷⁶¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. vasario 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-218/2009.

⁷⁶² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. kovo 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-786/2011.

⁷⁶³ Prie šios praktikos išimčių priskirtina administracinė byla Nr. A492-2955/2011. Šioje byloje LVAT konstatavo, kad kompetentingo subjekto priimtas galutinis sprendimas atkurti nuosavybės teises pareiškėjoms sukuria teisėtus lūkesčius įgyti nuosavybės teise konkretaus dydžio žemės sklypą šiame sprendime nurodytoje vietoje (2011 m. rugsėjo 29 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-2955/2011).

nuosavybės teisės apskritai bus atkurtos⁷⁶⁴. Tai iš tiesų disonuoja su pirmiau paminėta teismų praktika, jog teisėtus lūkesčius paprastai sukuria pažyma, kurioje nurodyta, jog asmuo turi nuosavybės teisę į tam tikrą iki nacionalizacijos kito šeimos nario valdytą žemę. Nepaisant to, teismų praktikoje laikoma, jog asmeniui reikšmingas nuosavybės atkūrimo įgyvendinimas apskritai ir neatsižvelgiama į aplinkybę, jog administracinis sprendimas atkurti nuosavybės teises į konkretų turtą gali sukurti teisėtus lūkesčius dėl šios konkrečios nuosavybės. Su tokia teismų pozicija nėra reikalinga sutikti. Suinteresuotiems asmenims atitinkamai pagrindus, jog administraciniu sprendimu perduotas turtas buvo šeimos nuosavybe ilgą laiką ir yra kitokių išskirtinių aplinkybių, ypač kai yra praėjęs pakankamai ilgas laikas nuo nuosavybės teisių atkūrimo procedūros pradžios, reikia manyti, kad galutinis sprendimas dėl nuosavybės teisių atkūrimo turėtų būti vertinamas, kaip sukuriantis teisėtus lūkesčius naudotis *konkrečia* sprendime nurodyta nuosavybe. Minėta, kad teisėtą lūkestį, jog teisės aktų nustatyta tvarka nuosavybės teisės bus atkurtos, asmuo įgyja priėmus vieną iš pirmųjų administracinių sprendimų administracinėje procedūroje dėl nuosavybės teisių atkūrimo – pripažinus, kad asmuo turi nuosavybės teisę į tam tikrą iki nacionalizacijos kito šeimos nario valdytą turtą. Vėliau valstybės institucijai priėmus keletą savo turiniu vis konkretesnių sprendimų, pasitikėjimo laipsnis šios institucijos veiksmais pagrįstai didėja. Atsižvelgus į tai, ateityje administracinių teismų suformuluota nuostata, jog galutinis administracinis sprendimas nuosavybės atkūrimo procedūros metu sukuria tik teisėtą lūkestį, kad teisės aktų nustatyta tvarka nuosavybės teisės apskritai bus atkurtos, galėtų būti tikslinama. Reikia pažymėti, kad nagrinėjamą nuostatą administraciniai teismai, be kita ko, grindžia Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika⁷⁶⁵.

⁷⁶⁴ Pvz., Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. rugpjūčio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1015/2010; 2010 m. gegužės 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-859/2010; 2010 m. rugpjūčio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1095/2010; 2011 m. vasario 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-279/2011 ir kt.

⁷⁶⁵ Paprastai daroma nuoroda į EŽTT 2003 m. kovo 6 d. sprendimą byloje *Jasiūnienė prieš Lietuvą*, kurioje konstatuota, kad valstybės turi plačią nuožiūros laisvę, spręsdamos nuosavybės teisių atkūrimo, ypač jo būdų, klausimus ir nėra reikalaujama atkurti nuosavybės teises į konkretų iki nacionalizacijos turėtą turtą, tačiau reikalaujama imtis tinkamų žingsnių, kad būtų kompensuojama kitu turtu ar

Svarbu atkreipti dėmesį, kad EŽTT praktika šioje srityje tiesiogiai nagrinėjamos problemos nesprenžia, t. y. ji yra aktuali tik tais atvejais, kai pareiškėjai reikalauja atkurti nuosavybės teises natūra į konkretų iki nacionalizacijos šeimos narių turėtą turtą. Tuo metu nagrinėjamu atveju aktualus administracinio sprendimo galutinumo aspektas kaip svarbi prielaida teisėtų lūkesčių formavimuisi. Be to, formuluotė, jog asmuo turi teisėtą lūkestį, jog nuosavybės teisės bus atkurtos teisės aktų nustatyta tvarka, orientuoja į procedūrinę teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos sampratą, kuri dėl pirmiau minėtų priežasčių laikytina ydinga.

Apibendrinus nagrinėtą LVAT praktiką skirtingų kategorijų bylose, gali būti teigiama, kad individams palankūs, tačiau tarpiniai inicijuotos administracinės procedūros veiksmai iš principo gali sukurti tam tikrus teisėtus lūkesčius, tačiau jų apsaugos mastas neprilygsta teisėtų lūkesčių, grindžiamų galutiniais administraciniais sprendimais, apsaugai.

II.1.1.3. Kiti valstybę saistantys veiksmai (*inter alia* neveikimas)

Teisėtus lūkesčius kuriančiais pripažįstami ne tik formalūs valstybės įsipareigojimai ar tam tikri kompetentingų valstybės institucijų suteikiami patikinimai. Teisėtų lūkesčių atsiradimas taip pat gali būti siejamas su dar mažiau formalizuotais teisiniais pagrindais. Šiuo aspektu teisėtus lūkesčius kuriančiais reikia įvardinti nuoseklią (tęstinę) administracinę praktiką bei ilgą laiką besitęsiančios padėties toleravimą, siejamą su valstybės institucijų neveikimu ar delsimu imtis tam tikrų veiksmų. Šių veiksmų (neveikimo), kaip savarankiškos teisėtų lūkesčių pagrindo formos, nagrinėjimas siejamas su šiuolaikinėje jurisprudencijoje vis platesniu teisinio pliuralizmo pripažinimu. Kaip pabrėžia sociologinės teisės sampratos atstovai, tikroji teisė – tai faktiniai žmonių santykiai, susiklostę realiame gyvenime, atsižvelgiant į to meto teisingumo sampratą. Tikrąją teisę laikoma ne bendra valstybės nustatyta

pinigais. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. kovo 6 d. sprendimo *Jasiūnienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 41510/98, 31 p.

taisyklė, o konkrečių teisinių santykių atsiradimą ir egzistavimą apimanti aktų visuma⁷⁶⁶. Nors formalūs valstybės įsipareigojimai, kaip minėta, yra svaresnė teisėtų lūkesčių pagrindo forma, nusistovėjusi administracinė praktika bei susiklosčiusios faktinės padėties toleravimas tam tikromis aplinkybėmis taip pat gali būti pripažįstami teisėtų lūkesčių šaltiniu.

Kaip matysime iš toliau pristatomos nacionalinių teismų praktikos, tiek nuosekli administracinė praktika, tiek faktinės padėties toleravimas tam tikrais atvejais pripažįstami kuriančiais teisėtus lūkesčius. Ši administracinių teismų pozicija individų teisėtų interesų apsaugos požiūriu vertintina kaip labai pozityvi. Iš tiesų teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos veiksmingumas gerokai susilpnėtų, o tam tikrais atvejais apskritai pasidarytų neįmanomas, jeigu ji būtų siejama vien su formalaus pobūdžio valstybės įsipareigojimais.

II.1.1.3.1. Nuosekli (sisteminė) administracinė praktika

Remiantis nacionalinių teismų praktika, vienareikšmiškai teigti, kad bet kokia administracinė praktika sukuria asmenims teisėtų lūkesčių, pagrindo nėra. Be to, tam, kad viešojo administravimo subjektai galėtų veiksmingai siekti viešojo intereso tikslų, jiems neišvengiamai būtina tam tikra diskrecija. Vis dėlto pasikartojantys, nuoseklūs (neprieštaringi), sistemingi bei plačiai įgyvendinami viešosios administracijos veiksmai gali sukurti asmenims tam tikrų teisėtų lūkesčių. Iš tiesų lūkestis, grindžiamas vienu valstybės institucijos pareigūno sprendimu, yra kur kas silpnesnis nei tas, kuris formuojasi sistemingos viešosios administracijos praktikos pagrindu⁷⁶⁷. Todėl tenka pripažinti, kad viešosios administracijos veiksmų pakartotinumai (kiekybinis kriterijus) bei nuoseklumas (kokybinis kriterijus) yra reikšmingos aplinkybės,

⁷⁶⁶ Teisės esmės ieškoma teismų sprendimuose, pareigūnų veiklos būduose, sutarčių nuostatose ir kt., nes šiuose dokumentuose teisė pasireiškia kaip lanksti prie žmogaus santykių prisitaikanti sistema. VAIŠVILA, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 90–91; KAZANAVICIŪTĖ, R. Klasikinis požiūris į teisę kaip teisės aiškintoją ir taikytoją. *Teisė*, 2009, t. 70, p. 97. Išsamiau žr. EHRlich, E. *Fundamental Principles of Sociology of Law*. Vertė Walter L. Moll. Įžanga R. Pound. New York: Russel and Russel, 1962.

⁷⁶⁷ BARAK-EREZ, D. The Doctrine <...>, p. 594.

kurios privalo būti deramai įvertintos, taikant teisėtų lūkesčių apsaugos principą bei nustatant, ar tam tikri veiksmai viešąją administraciją saisto.

Iš LVAT praktikos socialinės apsaugos srityje matyti, kad aplinkybė, jog tam tikra kompetentinga valstybės institucija laikosi nuoseklios praktikos, t. y. sistemingai priima daugiau nei vieną, nors ir terminuotą, suinteresuotam asmeniui palankų sprendimą, sprendžiant teisėtų lūkesčių apsaugos klausimą pripažįstama teisiškai reikšminga. Šis požiūris taikomas *a fortiori* tais atvejais, jei objektyvios pareiškėjo aplinkybės nepasikeičia. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A502-3135/2012⁷⁶⁸ LVAT akcentavo, jog palankus nuolatinės priežiūros poreikio vertinimas suteikė pareiškėjai teisėtą lūkestį, kad esant nuolatinio pobūdžio sveikatos sutrikimams, ji nepraras teisės į šią finansinės pagalbos priemonę. Todėl Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybai iš esmės nukrypus nuo ankstesnės administravimo praktikos, t. y. netenkinus pareiškėjos prašymo pakartotinai nustatyti specialųjį nuolatinės priežiūros poreikį, teisėjų kolegija suabejojo, kokie veiksniai (asmens sveikatos būklės bei savarankiškumo pasikeitimas ar pirminio vertinimo klaida) objektyviai galėjo lemti tokio sprendimo priėmimą. Atsižvelgus į tai, ginčo klausimas grąžintas pirmosios instancijos teismui nagrinėti iš naujo.

Tai, kad nuosekli administracinė praktika gali sukelti asmenims teisėtų lūkesčių dėl tam tikros naudos tęstinumo, vis dar nėra patvirtinta konstitucinėje jurisprudencijoje. Šiuo aspektu reikia paminėti Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimą. Apžvelgiamoje konstitucinės justicijos byloje buvo nagrinėjamas teisinio reguliavimo, kuriuo pakeista invalidumo pensijų skyrimo tvarka, konstitucingumo klausimas. Pertvarkius šią socialinio aprūpinimo sritį, asmenys, kuriems pagal ankstesnę teisinį reguliavimą terminuotai buvo paskirta ir mokama invalidumo pensija, tokios teisės neteko, priėmus šio teisinio reguliavimo pakeitimus. Pereinamosios teisinio reguliavimo nuostatos užtikrino, kad atitinkamiems asmenims terminuotai paskirta ir mokama invalidumo pensija būtų mokama visą numatytą terminą. Nagrinėjamu atveju

⁷⁶⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gruodžio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-3135/2012; taip pat žr. 2013 m. kovo 14 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A502-1020/2013.

ilgiausias invalidumo pensijos terminas buvo 2 metai. Šiomis aplinkybėmis Konstitucinis Teismas akcentavo, kad asmuo, kuriam invalidumo pensija buvo paskirta terminuotai, įgijo teisėtą lūkestį, kad jam paskirta pensija bus mokama iki nustatyto termino pabaigos. Toks asmuo, Konstitucinio Teismo vertinimu, negali turėti teisėtų lūkesčių gauti invalidumo pensiją pasibaigus šios pensijos mokėjimo terminui, jis negali pagrįstai tikėtis, kad jeigu jam nustatyta terminą buvo paskirta ir mokama invalidumo pensija, ji ir toliau bus skiriama bei mokama pasibaigus šios pensijos mokėjimo terminui. Pasak Teismo, tokie lūkesčiai negali būti laikomi teisėtais. Konstitucinis Teismas darė išvadą, kad asmuo, kuriam invalidumo pensija buvo paskirta 2 metų terminui, įgijo teisėtą lūkestį, kad jam paskirta pensija bus mokama iki jam nustatyto invalidumo grupės termino, kuris negalėjo būti ilgesnis kaip 2 metai, pabaigos. Reikia pripažinti, jog tokia Konstitucinio Teismo pozicija, susiejanti invalidumo pensijų mokėjimą su aiškiai nustatytu ir adresatui gerai žinomu pensijos mokėjimo terminu, yra formaliai pagrįsta. Kita vertus, diskutuotina, ar ji tinkamai atspindi nagrinėtų teisinių santykių ypatumus ir socialinės garantijos pobūdį⁷⁶⁹. Be to, reikia pastebėti, kad Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarime išreikšta pozicija įneša tam tikro nenuoseklumo į oficialiojoje konstitucinėje jurisprudencijoje formuojamą teisėtų lūkesčių apsaugos sampratą. Tai, kad pagal konstitucinę jurisprudenciją Konstitucija saugo bei gina ir tokius asmens lūkesčius, kurie susiformuoja *contra legem*, suponuoja

⁷⁶⁹ Būtent šis aspektas buvo akcentuojamas Konstitucinio Teismo teisėjų, šioje byloje pateikusių atskiras nuomones. Kaip pažymi Konstitucinio Teismo teisėjas E. Šileikis, „du, tris ar penkis kartus tam pačiam asmeniui pagal jo mediciniškai nustatytą darbingumo X laipsnį laikinai skirtos invalidumo pensijos veiksnys atseit nėra reikšmingas, kadangi kiekvieną kartą pasibaigus laikinos pensijos mokėjimo terminui ją gavęs asmuo atsiduria „pradinėje starto padėtyje“, kurioje valstybė gali be jokių specialių palengvinimų (kompensavimų) nustatyti kitokias „starto“ sąlygas, pvz., kitoki netekto / turimo darbingumo laipsnio vertinimo kriterijų paketą, apimančią minėtą (socialinę profesinę) reabilitaciją“. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo Egidijaus Šileikio atskiroji nuomonė Dėl konstitucinės justicijos bylos Nr. 26/06, išnagrinėtos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimu* [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2009/20090902_atsk_nuom_Sileikis.pdf>; taip pat žr. *Konstitucinio Teismo teisėjų Tomos Birmontienės ir Algirdo Taminsko atskirąją nuomonę Dėl Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ konstitucinės justicijos byloje Nr. 26/06* [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2009/20090902_atsk_nuom_Birmontiene_Taminskas.pdf>.

plačią konstitucinę teisėtų lūkesčių apsaugos sampratą. Tuo metu atsisakymas teisiškai svarbia laikyti aplinkybę, jog invalidumo pensijos dėl jų pobūdžio paprastai skiriamos pakartotinai, iš esmės reiškė teisėtų lūkesčių apsaugos masto mažinimą. Įvertinus paminėtus argumentus, Konstitucinio Teismo pozicija, suformuota 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarime, vertintina kaip apgailestautina. Situacija greičiausiai galėtų būti vertinama ir kitaip, pavyzdžiui, dinamiškoje⁷⁷⁰ ūkinės veiklos srityje. Vis dėlto reikia pažymėti, kad nagrinėtu atveju socialinių garantijų sritis⁷⁷¹ buvo, ko gero, tinkamas teisinis kontekstas pripažinti, kad pakartotinis administracinių sprendimų priėmimas sukuria tam tikrus teisėtus lūkesčius.

Nusistovėjusios administracinės praktikos pripažinimas kuriančia asmenims teisėtus lūkesčius iš tiesų yra glaudžiai susijęs su teisiniu kontekstu. Srityje, pasižyminčioje didele viešojo administravimo subjekto diskrecija ar dinamiškumu, kaip antai ūkinė veikla, pagrįsti, kad teisėtus lūkesčius sukuria administracinė praktika, labai sunku. Nors nacionaliniai teismai vis dar turi suformuoti savo poziciją šiuo klausimu, yra pagrindo manyti, kad šioje srityje būtų laikomasi plačiosios teisėtų lūkesčių šaltinio sampratos. Šiuo aspektu reikia priminti, kad LVAT jau yra nusprendęs, jog sveikatos srityje sudaromų administracinių sutarčių atvejais administracinės praktikos tęstinumas pripažįstamas teisiškai reikšminga aplinkybe⁷⁷².

Taigi nors tam tikra administracinė praktika kaip teisėtų lūkesčių šaltinis konstitucinėje jurisprudencijoje formaliai nebuvo pripažintas, LVAT šiuo klausimu taiko platesnę teisėtų lūkesčių šaltinio sampratą. Įvertinus administracinės praktikos pobūdį (tai, ar praktika tiek kiekybiniu, tiek kokybiniu požiūriu yra nusistovėjusi), ji tampa reikšminga teisine aplinkybe, kai asmens padėtis pabloginama ne dėl to, kad pakinta jo padėties aplinkybės,

⁷⁷⁰ Pvz., Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarime pažymėta, kad dėl ūkinės veiklos specifikos, įvairumo ir dinamiškumo konkrečių santykių šioje srityje reguliavimas negali būti visą laiką vienodas, t. y. draudimų ir leidimų santykis gali kisti.

⁷⁷¹ Pastebėtina, kad Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, jog formuoja oficialiąją konstitucinę socialiai orientuotos valstybės doktriną (2012 m. vasario 6 d. nutarimas) ir tai, kad Konstitucijoje įtvirtinta Lietuvos valstybės socialinės orientacijos valstybė (2010 m. birželio 29 d. nutarimas).

⁷⁷² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. rugpjūčio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-379/2013.

bet dėl to, jog teisėkūros subjektas, pakeitęs savo poziciją, tam tikrą klausimą sureguliuoja kitaip.

II.1.1.3.2. Susiklosčiusios faktinės padėties toleravimas (kvalifikuotas pasyvumas)

Kaip ir nusistovėjusios administracinės praktikos atveju, aplinkybė, jog valstybės toleruoja susiklosčiusią faktinę padėtį (ar delsia imtis tam tikrų veiksmų), nėra absoliutus teisėtų lūkesčių apsaugos atsiradimo pagrindas. Viena vertus, asmuo negali pagrįstai tikėtis, kad kompetentinga institucija nesiims veiksmų, siekdama pašalinti tam tikrus teisės pažeidimus. Kita vertus, praėjęs ilgas laikas *bona fide* individui gali sukurti tam tikrus teisėtus lūkesčius, jog susiklosčiusi padėtis nesikeis. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas reikalauja, jog pasekmės, atsiradusios dėl to, kad valstybė savo įgaliojimų nevykdo ilgą laiką, neturėtų būti vėliau šalinamos, perkeliant visą praradimų našta privatiems asmenims. Iš administracinių teismų praktikos matyti, kad tai, ar tam tikras valstybės institucijos neveikimas (delsimas veikti) bus pripažįstamas sukuriančiu asmenims teisėtus lūkesčius, yra labai glaudžiai susijęs su kilusio ginčo kontekstu.

LVAT praktikos analizė suponuoja išvadą, kad apžvelgiamu teisėtų lūkesčių pagrindu veiksmingiau gali remtis privatūs fiziniai asmenys, kuriems paprastai nėra taikomas aukštesnis gero elgesio standartas⁷⁷³. Administraciniai teismai laikosi nuostatos, kad privačių asmenų, įvertinus jų socialinę ir asmeninę situaciją, padėtis paprastai neturėtų pablogėti vien dėl to, kad kompetentinga valstybės institucija ilgą laiką neįgyvendina savo įgaliojimų. Šios taisyklės taikymas – svarbi žemės teisinių santykių srityje kylančių ginčų sprendimo dalis. Štai administracinėje byloje Nr. A63-748/2011⁷⁷⁴ pareiškėja

⁷⁷³ Pasinaudojant EŽTT terminija, šie asmenys gali būti įvardijami „paprastais piliečiais“. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. gegužės 27 d. sprendimo *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 17978/05*, 68 p.; 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimo *Pyrantienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 45092/07*, 62 p.

⁷⁷⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. kovo 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A63-748/2011.

prašė teismo įpareigoti atsakovą Vilniaus apskrities viršininko administraciją suformuoti jai asmeninio ūkio žemės sklypą. Pastarasis atsisakymą įgyvendinti pareiškėjos reikalavimą motyvavo aplinkybe, jog pareiškėja naudojosi ne tuo sklypu, kuris jai buvo suteiktas naudotis. Dėl administracinės klaidos žemė paskirta viename kaime, o pamatuota ir naudojama – kitame. Pareiškėja šia pamatuota asmeninio ūkio žeme naudojosi 16 metų. Tačiau atsakovas, nors buvo įpareigotas teisės aktais tikrinti asmeninio ūkio žemės paskyrimo ir naudojimo teisėtumą ir tai atliko ne vieną kartą, jokių pažeidimų nenustatė. Įvertinusi šias aplinkybes, teisėjų kolegija nusprendė, kad pareiškėja pagrįstai tikėjosi, jog ji įgis teisę į tolesnį asmeninio ūkio žemės naudojimą bei išpirkimą. Tokiu būdu ilgametis teisei prieštaraujančios situacijos toleravimas pripažintas pakankamu pagrindu, kad pareiškėjai kiltų teisėti lūkesčiai įgyti ginčo nuosavybę ateityje.

Panaši problema buvo sprendžiama ir administracinėje byloje Nr. A502-466/2010⁷⁷⁵. Šioje byloje pareiškėjas prašė įpareigoti atsakovą Klaipėdos rajono savivaldybės tarybą patvirtinti detalųjį planą, kuriuo numatoma pakeisti žemės naudojimo paskirtį į kitą, gyvenamąją teritoriją. Atsakovas savo atsisakymą patvirtinti detalųjį planą motyvavo tuo, kad šiam žemės sklypui buvo taikomas teisės aktuose nustatytas ribojimas, pagal kurį pirmumo teise įsigyti valstybinę žemės ūkio paskirties žemę pasinaudoję asmenys yra saistomi pareigos šios žemės neperleisti kitiems asmenims arba nekeisti pagrindinės tikslinės šios žemės naudojimo paskirties 5 metus nuo šios žemės įsigijimo dienos. Byloje nustatyta, kad pareiškėjas sklypą įsigijo ne pirmumo teise iš valstybės, o pagal pirkimo–pardavimo sutartį iš kitų asmenų. Įvertinęs šias aplinkybes, LVAT konstatavo, kad valstybė neįvykdė savo pareigos prižiūrėti, kaip yra naudojama iš valstybės įsigyta žemės ūkio paskirties žemė ir ar asmuo, įsigijęs pirmumo teise šią žemę, laikėsi teisės aktuose įtvirtintų apribojimų. Tai sudarė pagrindą pripažinti, kad pareiškėjas įgijo teisėtą lūkestį pakeisti žemės sklypo paskirtį, o ginčijamas Klaipėdos rajono savivaldybės

⁷⁷⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. birželio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-466/2010; taip pat žr. 2010 m. rugsėjo 20 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A662-784/2010.

tarybos sprendimas pripažintas neproporcingai pažeidžiančiu pareiškėjo nuosavybės teises bei teisėtus lūkesčius.

Vis dėlto reikia pabrėžti, kad minėta administracinių teismų pozicija yra taikoma paprastų piliečių atžvilgiu ir teisminės patikros intensyvumas skiriasi, jei teisėtų lūkesčių pažeidimu remiasi subjektai, vykdanys komercinę veiklą. Pastariesiems daug sudėtingiau pagrįsti, jog valstybės institucijai nesiimant veiksmų, ūkio subjektams susiformuoja atitinkami teisėti lūkesčiai išlaikyti susiklosčiusią padėtį. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A5-841/2005⁷⁷⁶ pareiškėjas teigė, kad ilgametė muitinės praktika jam suteikė teisėtus lūkesčius, jog 29 colių įstrižainės televizoriai yra deklaruojami teisingu kodu. Todėl, pareiškėjo teigimu, šio kodo teisingumo tikrinimas po prekių išleidimo pažeidžia jo teises. Šiomis aplinkybėmis LVAT pažymėjo, kad pagal ginčo metu galiojusias Muitinės kodekso nuostatas, muitinei buvo suteikta teisė patikrinti muitinės deklaracijas ir apskaičiuoti mokėtinus mokesčius ir po prekių išleidimo, taigi muitinė turėjo teisę po prekių išleidimo tikrinti deklaruoto prekių kodo teisingumą. LVAT vertinimu, tai, kad prekės buvo išleidžiamos laisvai cirkuliuoti, pareiškėjui nesuteikė ir negalėjo suteikti teisėtų lūkesčių, jog televizoriai yra deklaruojami teisingu kodu.

Panašios pozicijos dėl valstybės institucijų neveikimo, kaip teisėtų lūkesčių šaltinio, LVAT laikėsi administracinėje byloje Nr. A502-1301/2012⁷⁷⁷. Šioje byloje teisėjų kolegija konstatavo, kad faktas, jog apie įmonių neteisėtą elgesį konkurencijos srityje žinojo, jį toleravo ar net tam tikra prasme skatino valdžios institucijos, ūkio subjektų atsakomybės savaimė nepašalina. LVAT pabrėžė, kad aplinkybė, jog kitų tyrimų metu gautos medžiagos pagrindu nebuvo pradėti kompetentingų institucijų veiksmai ūkio subjektų atžvilgiu, nepateisina konkurencijos teisės pažeidimo darymo. Teisėjų kolegijos vertinimu, teisėtas lūkestis manyti, kad atliekami veiksmai yra teisėti, dėl Konkurencijos tarybos veiksmų negalėjo atsirasti.

⁷⁷⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugpjūčio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5-841/2005.

⁷⁷⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gegužės 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1301/2012.

Vis dėlto šiame kontekste reikia pastebėti, kad fundamentalus reikalavimas užtikrinti teisinį saugumą neleidžia institucijoms neribotam laikui atidėti savo įgaliojimų įgyvendinimo. Remiantis šia taisykle, Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje ne kartą pripažinta, jog kompetentingos institucijos delsimas įgyvendinti savo kompetenciją tam tikromis aplinkybėmis gali pagrįsti asmenų teisėtus lūkesčius⁷⁷⁸.

Teisėtus lūkesčius gali sukurti ne tik valstybės institucijų neveikimas, bet ir tam tikri aktyvūs valstybės institucijų veiksmai, prisidedantys prie teisinio situacijos neaiškumo, ypač jei jis tęsiasi ilgą laiką. Pastebėtina, kad šiais atvejais tam tikrus teisėtus lūkesčius gali sukurti ir vėliau teisei prieštaraujančiu pripažintas valstybės institucijų veikimas. Antai administracinėje byloje Nr. A525-260/2013⁷⁷⁹ LVAT pripažino, jog aktyvus valstybės institucijos veikimas nuosavybės teisių atkūrimo srityje sukūrė pareiškėjai teisėtus lūkesčius, nepaisant to, kad pateikti dokumentai turėjo tam tikrų trūkumų. Nors pareiškėjos prašymas atkurti nuosavybės teises buvo be datos, jis buvo priimtas ir pareiškėja įrašyta į eilę naujiems sklypams gauti ir net šešiolika metų buvo joje. Šias aplinkybes LVAT laikė sukuriančiomis teisėtus lūkesčius, kad nuosavybės teisių atkūrimo procesas vyksta sklandžiai ir nuosavybės teisės bus atkurtos, remiantis laiku paduotu tinkamu prašymu⁷⁸⁰.

Tai, kad faktinė situacija asmenims gali sukurti tam tikrų teisėtų lūkesčių, implicitiškai pripažinta ir konstitucinėje jurisprudencijoje. Šiuo aspektu verta atidžiau pažvelgti į Konstitucinio Teismo 2014 m. gegužės 8 d. nutarimo⁷⁸¹ nuostatas. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas nagrinėjo, ar tam tikrų teisėjų atlyginimų sumažinimas, kurį iš esmės suponavo Teisėjų atlyginimų įstatymo priėmimas, galėtų būti laikomas pažeidžiančiu Konstituciją. Ginčijamas

⁷⁷⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. lapkričio 24 d. sprendimo RSV prieš Komisiją, 223/85, Rink. p. 4617, 17 p.; 2003 m. sausio 28 d. sprendimo Vokietija prieš Komisiją, C-334/99, Rink. p. I-1139, 44 p.; . 2004 m. spalio 7 d. sprendimo Švedija prieš Komisiją, C-312/02, Rink. p. I-9247, 28 p.

⁷⁷⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. vasario 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-260/2013.

⁷⁸⁰ Šiuo klausimu taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2382/2012; 2011 m. spalio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-2746/2011.

⁷⁸¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gegužės 8 d. nutarimas. Teisės aktų registras, 2014, Nr. 5188.

teisinis reguliavimas buvo lyginamas su faktiniu teisiniu reguliavimu, galiojusi iki Teisėjų atlyginimų įstatymo priėmimo. Dar daugiau, šis faktinis teisinis reguliavimas, Konstitucinio Teismo vertinimu, buvo laikino pobūdžio, nenuoseklus ir prieštaringas. Tačiau tai nesutrukdė Konstituciniam Teismui implicitiškai pripažinti, jog galimi atvejai, kai toks teisinis reguliavimas iš esmės gali sukurti teisės pripažįstamą (ginamą ir saugomą) situaciją. Nagrinėtos aplinkybės į šių atvejų sritį vis dėlto nepateko, nes konstitucinės patikros metu nustatytos išskirtinės aplinkybės, pateisinančios kvestionuojamo teisinio reguliavimo galiojimą⁷⁸². Tikslumo dėlei reikia nurodyti, kad pareiškėjai apžvelgiamoje konstitucinės justicijos byloje rėmėsi teisėtų lūkesčių apsaugos principu, tačiau nors Konstitucinis Teismas darė bendro pobūdžio nuorodas į teisėtų lūkesčių apsaugos principą, tačiau *expressis verbis* šio principo suponuojamais imperatyvais nesirėmė. Tokia Konstitucinio Teismo pozicija iš dalies gali būti paaiškinama siekiu užtikrinti teisinį saugumą. Iš tiesų konstituciškai pagrįstas teisėjų atlyginimų klausimo suregulavimas įstatymo lygmeniu priimtas uždelstai, todėl ilgai laukto Teisėjų atlyginimo įstatymo įsigaliojimas pagrįstai gali būti siejamas su teisinės padėties aiškumo ir stabilumo užtikrinimu. Vis dėlto apžvelgiamame Konstitucinio Teismo nutarime išdėstyta pozicija, kuri tik implicitiškai gali būti siejama su teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymu, šios doktrinos taikymo kontekste, prireikus, galėtų būti labiau išryškinta. Dėsninga, kad pakankamai ilgą laiką galiojusi ir taikyta (nepaisant to, kad skirta pereinamajam laikotarpiui) ir valstybės faktiškai pripažįstama teisėjų atlyginimų mokėjimo tvarka gali sukurti suinteresuotiems asmenims teisėtų lūkesčių. Kitaip tariant, šie teisėjų teisėti lūkesčiai gali būti pripažįstami turintys pakankamą pagrindą nacionalinėje teisėje. Neatrodo, kad toks pripažinimas savaime sutrikdytų nustatytą vertybių pusiausvyrą. Teisėtų

⁷⁸² Tai, ką Konstitucinis Teismas įvardijo išskirtinėmis aplinkybėmis, gali sulaukti pagrįstos kritikos. Konstitucinis Teismas išskirtines aplinkybes, be kita ko, susiejo su ta pačia aplinkybe, kuria remiantis teisėjų atlyginimų mažinimas galėtų būti pripažįstamas prieštaraujančiu Konstitucijai, t. y. faktiškai taikyto teisinio reguliavimo laikinumui, nenuoseklumu ir prieštaringumu. Tokiu būdu atrodo šiek tiek paradoksalu, kad ta pati aplinkybė kuria teisės saugomą ir pripažįstamą situaciją, tačiau tuo pačiu metu tokios apsaugos galimybę galiausiai paneigia.

lūkesčių apsaugos doktrina nereikalauja kiekvienu atveju nustačius, kad asmuo turi teisėtų lūkesčių, suteikti šiems lūkesčiams teisinę apsaugą. Iš tiesų tai, ar teisėti lūkesčiai bus teisės saugomi ir ginami, priklauso nuo konkuruojančių vertybių balanso nustatymo. Be to, sprendžiant, ar teisėtų lūkesčių apsaugą nusveria kiti teisiniai imperatyvai, gali būti vertinamas ir teisėtų lūkesčių šaltinio pobūdis. Nagrinėtu atveju tai, kad teisėti lūkesčiai formavosi nenuoseklus ir prieštaringo, laikino pobūdžio teisinio reguliavimo pagrindu, pagrįstai galėtų būti vertinama, kaip teisėtų lūkesčių apsaugą silpninantis argumentas.

Reziumuojant reikia akcentuoti, kad teisinis nesaugumas, kurį sukuria valstybės institucijos savo veiksmais ar neveikimu, ypač besitęsiantis ilgą laiką, yra pagrindas svarstyti teisėtų lūkesčių atsiradimo ir pažeidimo klausimus. Todėl siekiant veiksmingos subjektinių teisių apsaugos, kiekvienu atveju būtina išsamiai įvertinti ne tik kokias pasekmes privatiems asmenims sukuria formalizuoti viešosios valdžios institucijų sprendimai, bet ir įvertinti šių institucijų veiksmus kaip visumą.

II.1.2. Teisėtų lūkesčių teisinio pagrindo aiškinimas Europos supranacionalinių teismų jurisprudencijoje

Siekiant atliekamos analizės nuoseklumo, šiame tyrimo etape tikslinga išsamiau pažvelgti į supranacionalinėje teisėje suformuotus pagrindinius kriterijus, kuriuos turi atitikti teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindas. Reikia pastebėti, kad nagrinėjamu klausimu Europos supranacionalinių teismų, ypač Europos Sąjungos Teisingumo Teismo, jurisprudencija gerokai turiningesnė. Todėl šių teismų praktikoje suformuluoti kriterijai, prireikus, galėtų tapti reikšmingu nacionalinės teisės aiškinimo šaltiniu.

II.1.2.1. Teisėtų lūkesčių šaltinio samprata Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje

Remiantis nusistovėjusia ESTT praktika, garantijomis, galinčiomis sukurti teisėtus lūkesčius, laikoma tiksli, nesąlygiška, nuosekli ir tam teisę turinčių patikimų šaltinių, nesvarbu kokia forma, pateikta informacija⁷⁸³. Todėl tokia informacija nėra laikomi pareigūnų siunčiami laiškai⁷⁸⁴ ar telefoninis pokalbis su pareigūnu, pažadančiu „išspręsti problemą“⁷⁸⁵.

Garantijų tikslumas pripažįstamas būtina sąlyga, siekiant įrodyti, kad asmuo turi teisėtų lūkesčių. Šiam aspektui iliustruoti paminėtinas viešosios tarnybos srityje priimtas *Karatzoglou* sprendimas⁷⁸⁶. ESTT, įvertinęs pareigūno G. Karatzoglou tarnybos sutartį, konstatavo, kad jam nebuvo suteikta jokia „tiksliai garantija“, kuri sukeltų kokių nors teisėtų lūkesčių dėl suinteresuotojo asmens tarnybos sutarties trukmės. Viena vertus, sutartyje buvo įtvirtintos nuostatos, leidžiančios Europos rekonstrukcijos agentūrai (ERA), be kita ko, nemotyvuojant nutraukti laikinojo darbuotojo tarnybos sutartį. Tačiau, antra vertus, tarnybos sutarties papildymas galėjo sukelti įspūdį, kad ERA savo teisę nutraukti sutartį apribojo tais atvejais, kai prieš (ERA) veikimo pabaigą gerokai sumažėja jos veikla arba ji nutraukiama. ESTT vertinimu, toks dviprasmiškumas negalėjo būti „tiksliai garantijų“ pagrindas⁷⁸⁷.

Tiksliai garantijų sąlygos netenkina ir tokie institucijos priimti teisės aktai, kuriuos lydi įspėjimai, jog situacija ateityje administracijos gali būti vertinama kitaip. Pavyzdžiui, *Hamptaux* byloje⁷⁸⁸ ESTT pažymėjo, kad pranešime dėl pareiškėjų galimo paaukštinimo buvo numatytas įspėjimas, skelbiantis, kad „į [nusipelnusių paaukštinimo] sąrašus įtraukti pareigūnai,

⁷⁸³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. kovo 17 d. sprendimo *AJD Tuna*, C-221/09, Rink. p. I-1655, 72 p.

⁷⁸⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 15 d. sprendimas *Frubo prieš Komisiją*, 71/74, Rink. p. 563.

⁷⁸⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1983 m. gegužės 11 d. sprendimas *Klöckner-Werke prieš Komisiją*, 303 ir 312/81, Rink. p. 1507.

⁷⁸⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2007 m. liepos 18 d. sprendimas *EAR prieš Karatzoglou*, C-213/06 P, Rink. p. I-6733.

⁷⁸⁷ ESTT šiame kontekste taip pat pažymėjo, kad šiomis aplinkybėmis negalima remtis principu, pagal kurį silpnesnioji darbo sutarties šalis gali tikėtis, kad netikslios minėtos sutarties nuostatos būtų aiškinamos jos naudai. Anot Teismo, argumentai, susiję su iš sutarties kylančia tarnautojo situacija jo darbdavio atžvilgiu, negali atsverti to, kad neįvykdyta viena iš būtinų sąlygų siekiant įrodyti, jog buvo teisėtų lūkesčių.

⁷⁸⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. lapkričio 9 d. sprendimo *Komisija prieš Hamptaux*, C-2007/99 P, Rink. p. I-9485, 48 p.; 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimo *Centeno Mediavilla ir kt. prieš Komisiją*, C-443/07 P, Rink. p. I-10945, 90 p.

kurie nėra paaukštinti numatytą datą, automatiškai nėra įtraukiami į vėlesnius sąrašus“. Atsižvelgęs į šio įspėjimo turinį, ESTT nusprendė, kad šiuo atveju nebuvo tenkinama tikslų garantijų sąlyga.

Bendro ir diskrecinio pobūdžio administracijos įgaliojimus įtvirtinančios teisės nuostatos ESTT praktikoje taip pat nepripažįstamos pakankamu įsipareigojimo pagrindu. Pavyzdžiui, *Duff* byloje⁷⁸⁹ konstatuota, kad tai, jog teisės aktuose buvo įtvirtinta pareiga, skirstant paramą pieno gamintojams, atsižvelgti į tuos ūkio subjektus, kurie turi kompetentingų institucijų patvirtintus vystymosi planus, nėra įsipareigojimas jiems nustatyti palankesnes kvotas.

ESTT praktikoje garantijų tikslumo sąlyga plačiai nėra aiškinama. Todėl tai, kad tam tikras teisinis reguliavimas ekspresyviai neįtvirtina atitinkamų draudimų, nėra pakankamas pagrindas teigti, kad suinteresuotiems asmenims suteiktos konkrečios garantijos. Tokią išvadą suponuoja *Kahla Thüringen Porzellan* byla⁷⁹⁰. Šioje byloje ginčas kilo dėl Komisijos sprendimo, kuriuo pareiškėjai teikta pagalba pripažinta nesuderinama su vidaus rinka ir nurodoma ją susigrąžinti. Pareiškėjos teigimu, nebuvo jokių griežtų apribojimų dalyvauti pagalbos schemeje. Šiomis aplinkybėmis ESTT pažymėjo, kad aiškaus apribojimo nebuvimas pagalbos schemeose neturėtų būti prilygintas Komisijos pareiškėjai pateiktai tiksliai, nesąlyginei ir tikrovę atitinkančiai informacijai ir todėl neturėtų sukelti jos teisėtų lūkesčių, kad jai suteiktos subsidijos yra teisėtos.

Iš ESTT praktikos taip pat matyti, kad Sąjungos institucijų neveikimas paprastai negali būti laikomas teisėtus lūkesčius kuriančiu būdu. Šiame kontekste paminėtina *Airija prieš Komisiją* byla⁷⁹¹. Komisija neatsakė į Airijos Vyriausybės laišką, kuriuo Komisijai buvo pateikta informacija apie paramos, skirtos apželdinimui mišku, gavėją. Airijos teigimu, tai, kad Komisija neatsakė

⁷⁸⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1996 m. vasario 15 d. sprendimas *Duff ir kiti*, C-63/93, Rink. p. I-569.

⁷⁹⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. gruodžio 16 d. sprendimo *Kahla Thüringen Porzellan prieš Komisiją*, C-537/08 P, Rink. p. I-12917, 65–66 p.

⁷⁹¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2003 m. spalio 16 d. sprendimo *Airija prieš Komisiją*, C-339/00, Rink. p. I-11757, 79 p.

į laišką, reiškė, jog ji pritarė Airijos paramos programai ir ji galėjo pagrįstai tikėtis, kad parama atitiko schemos taisykles. Šiomis aplinkybėmis ESTT pažymėjo, kad nors ir apgailėstautina, jog Komisija neatsakė į Airijos laišką, ši situacija negali sukurti Airijai teisėtų lūkesčių. Tai, kad Komisija neatsakė į laišką, apskritai (iš principo) negali sukurti teisėtų lūkesčių laišką išsiuntusiam asmeniui. Be to, nagrinėjamu atveju Airijos siųstas laiškas buvo atsakymas į Komisijos reikalavimą pateikti informaciją ir nereikalavo tiesioginio atsakymo.

Pagal ESTT praktiką kartu su garantijų tikslumo reikalavimu taip pat gali būti svarbu pagrįsti suteiktų garantijų individualų pobūdį. Pavyzdžiui, *Delauche* byloje⁷⁹² pareiškėja rėmėsi teisėtų lūkesčių pažeidimu, teigdama, kad Komisija ne vieną kartą skelbė apie būtinybę padidinti moterų, einančių aukštas pareigas, skaičių. Pareiškėja nurodė, kad atsižvelgus į šiuos pranešimus, ji galėjo pagrįstai tikėtis, jog jos prašymas paaukštinti bus patenkintas. Šiuo ginčo aspektu ESTT pažymėjo, kad pareiškėjai nebuvo suteikta jokių asmeninių patikinimų, kurie galėjo sukurti vilčių būti paaukštintai, todėl ji negali remtis nagrinėjamo principo pažeidimu.

Galiausiai reikia atkreipti dėmesį, kad garantijoms taikomi ne tik turinio reikalavimai. Teisėtiems lūkesčiams apsauga taikoma tik tada, jei kompetentingos institucijos „pačios“ sukuria pagrindą šiems lūkesčiams⁷⁹³. Pavyzdžiui, ESTT yra nusprendęs, kad teisinė advokato nuomonė bet kuriuo atveju negali būti pagrindas įmonei turėti teisėtų lūkesčių, kad jos veiksmai nepažeidžia Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 101 straipsnio arba dėl jų nebus skirta bauda⁷⁹⁴. Pastebėtina, kad nagrinėjamu klausimu svarbu ne tik formalūs teisės aktuose numatyti įgaliojimai, bet ir tai, ar susiklosčiusiomis aplinkybėmis asmuo galėjo pagrįstai tikėti, kad nagrinėjamą sprendimą priėmė kompetentinga institucija⁷⁹⁵. Kompetentingos institucijos sąvokai daugiausia

⁷⁹² Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. gruodžio 16 d. sprendimo *Delauche prieš Komisiją*, 111/86, Rink. p. 5345, 24 p.

⁷⁹³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2007 m. spalio 18 d. sprendimo *Agrover*, C-173/06, Rink. p. I-8783, 31 p. Taip pat žr. USHER, J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*, p. 74–77.

⁷⁹⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo didžioji kolegija. 2013 m. birželio 18 d. sprendimo *Schenker & Co. ir kt., C-681/11, dar nepaskelbto Rinkinyje*, 41 p.

⁷⁹⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. rugsėjo 14 d. sprendimo *sujungtose bylose Elmeka*, C-181/04-C-183/04, Rink. p. I-8167, 36 p.

dėmesio skirta ESTT bylose dėl Šeštojoje direktyvoje⁷⁹⁶ numatyto atleidimo nuo mokesčių. Pavyzdžiui, *Ilumitrónica* byloje⁷⁹⁷ Teismas pažymėjo, kad sprendžiant, ar atitinkamą klaidą padarė pati kompetentinga įstaiga, būtina įvertinti tiek suinteresuotą asmenį atleidusios nuo muitų muitinės įstaigos, tiek centrinės muitinės įstaigos elgesį. Anot Teismo, kompetentingos institucijos yra ne tik tos, kurios priima sprendimą dėl muitų išieškojimo, bet ir bet kuri institucija, kuri veikdama savo įgaliojimų ribose, suteikia informaciją, reikšmingą muitų išieškojimui, ir dėl to gali sukurti asmenims teisėtus lūkesčius.

Paminėti bendrieji kriterijai taikomi kiekvienu atveju vertinant pareiškėjo nurodytą galimą teisėtų lūkesčių pagrindą. Vis dėlto, kalbant apie konkrečias Sąjungos institucijų garantijų formas ir pavyzdžius ESTT praktikoje, lengviau atsakyti į klausimą, ne kas sukelia privatiems asmenims teisėtus lūkesčius, o įvardyti, kokie Sąjungos institucijų veiksmai nebuvo pripažinti tenkinantys aiškių garantijų sąlygą. Štai keletas šių teiginių reflektuojančių pavyzdžių:

1) Pagal bendrąją taisyklę teisėti lūkesčiai gali kilti iš norminio pobūdžio teisės aktų⁷⁹⁸. Tačiau toks lūkestis gali būti grindžiamas anksčiau galiojusiu teisiniu reguliavimu, kai šis teisinis reguliavimas tiesiogiai įpareigoja Sąjungos instituciją atsižvelgti į konkrečius, aiškiai apibrėžtus interesus⁷⁹⁹. Todėl tais atvejais, kai teisinis reguliavimas nereikalauja atsižvelgti į specifinius interesus, teisėtus lūkesčius pagrįsti yra labai sudėtinga⁸⁰⁰.

Iš ESTT praktikos matyti, kad, kai yra keičiamas norminis teisinis reguliavimas, ūkio subjektai paprastai negali remtis įgyta teise išlaikyti tam

⁷⁹⁶ 1977 m. gegužės 17 d. Šeštoji Tarybos direktyva 77/388/EEB dėl valstybių narių apyvartos mokesčių įstatymų derinimo – Bendra pridėtinės vertės mokesčio sistema: vienodas vertinimo pagrindas. OL L 145, p. 1; 2004 m. specialusis leidimas lietuvių k., 9 sk., 1 t., p. 23.

⁷⁹⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. lapkričio 14 d. sprendimo *Ilumitrónica* byloje, C-251/00, Rink. p. I-10433, 40–41 p.

⁷⁹⁸ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1136–1138; TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 186–194; HOFMANN, H. C. H.; ROWE, G. C.; ir ALEXANDER H. TÜRK, A. H. *Administrative Law and Policy of the European Union*. New York: Oxford University Press, 2011, p. 180–181; GROUSSOT, X. *General Principles of Community Law*, p. 204.

⁷⁹⁹ TRIDIMAS, T., *The General Principles* <...>, p. 273; Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1990 m. birželio 26 d. sprendimo *Sofrimport prieš Komisiją*, C-152/88, Rink. p. I-2477, 26 p.

⁸⁰⁰ TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 274.

tikrą naudą⁸⁰¹. Kaip yra pažymėjęs ESTT, privatus asmenys, siekdami užginčyti naujos teisės akto nuostatos taikymą, negali remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, ypač srityje, kurioje teisės aktų leidėjas turi didelę diskreciją⁸⁰². Teisės aktų leidėjui skirtos bendros ir plačios veiksmų laisvės išimtys yra susijusios tik su tais atvejais, kai bendro pobūdžio teisiniai santykiai, kurių dalyviais yra didelis skaičius ūkio subjektų, įgyja tam tikrą konkrečios apimties išraišką. Tam nėra būtina, kad ginčijami interesai būtų individualios teisinės pozicijos, įgytos remiantis ankstesniu administraciniu sprendimu. Tačiau reikalinga, kad kiltų konkrečios pareigos ir būtų priimtos konkrečios teisės nuostatos arba kad kompetentingos institucijos būtų suteikusios konkrečius patikinimus⁸⁰³. Vis dėlto ESTT taip pat yra konstatavęs, kad administracijos veiksmai negali riboti teisės aktų leidėjo veiksmų laisvės, taip pat – būti teisėtumo faktorius, kurio teisės aktų leidėjas turi laikytis⁸⁰⁴. Todėl net jeigu iš administracijos gauta informacija būtų laikoma konkrečia garantija, dėl kurios jos gavėjams galėjo kilti teisėtų lūkesčių, suinteresuotieji asmenys, remdamiesi teisėtų lūkesčių apsaugos principu, negali būti visiškai tikri, jog jiems pavyks užginčyti naujos teisės akto nuostatos taikymą.

2) Svariausiu teisėtų lūkesčių pagrindu ESTT praktikoje pripažįstami galutiniai administraciniai sprendimai, kurių pagrindu asmuo įgyja tam tikras teises ar naudą. Todėl teisėtų lūkesčių klausimas ypač svarbus tada, kai panaikinami arba atšaukiami administraciniai sprendimai⁸⁰⁵. Šiuo aspektu paminėtina *Forum 187* byla⁸⁰⁶. Komisija, išnagrinėjusi koordinavimo centrų apmokestinimo tvarką jos nustatymo metu, savo sprendimuose, apie kuriuos pranešė 1984 m. gegužės 16 d. ir 1987 m. kovo 9 d. raštais (toliau – 1984 m. ir 1987 m. sprendimai), iš esmės nusprendė, kad tokia tvarka, pagrįsta visų

⁸⁰¹ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1130.

⁸⁰² Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1998 m. lapkričio 19 d. sprendimo *Ispanija prieš Tarybą*, C-284/94, Rink. p. I-7309, 43 p.

⁸⁰³ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1131.

⁸⁰⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimo *Centeno Mediavilla ir kt. prieš Komisiją*, C-443/07 P, Rink. p. I-10945.

⁸⁰⁵ HOFMANN, H. C. H.; ROWE, G. C.; ir ALEXANDER H. TÜRCK, A. H. *Administrative Law <...>*, p. 178.

⁸⁰⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. birželio 22 d. sprendimo *sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479, 155 p.

koordinavimo centrų pajamų nustatymu, neturi pagalbos požymių. Šį įvertinimą vėliau patvirtino ir kompetentingo Sąjungos pareigūno 1990 m. rugsėjo 24 d raštas. Tačiau ilgainiui Komisija pakeitė apmokestinimo tvarkos, taikomos tam tikriems ūkio subjektams, vertinimą, nusprendusi griežčiau taikyti Sąjungos taisykles, susijusias su valstybės pagalba. Šiomis aplinkybėmis ESTT konstatavo, kad Komisija savo 1984 m. ir 1987 m. priimtais sprendimais ir 1990 m. atsakymu sukėlė lūkesčių, kad nagrinėjama tvarka neturi jokio pagalbos elemento ir ūkio bendrovės galėjo tikėtis, jog Komisijos sprendimas, susijęs su ankstesniu vertinimu, joms suteikia reikiamo laiko veiksmingai atsižvelgti į šį vertinimo pakeitimą. Tokiu būdu pareiškėjų nurodytas pagrindas, susijęs su teisėtų lūkesčių apsaugos principo pažeidimu, buvo pripažintas pagrįstu.

3) Remiantis ESTT praktika, teisėti lūkesčiai gali būti grindžiami teismo sprendimu, tačiau jis privalo būti galutinis. Šią taisyklę ESTT ypač akcentavo *CELF* byloje⁸⁰⁷. Teismas pažymėjo, kad negalima teigti, jog vien teigiamo sprendimo egzistavimas galėtų sukelti lūkesčius dėl paramos gavimo teisėtumo. Iš tikrųjų, pareiškus ieškinį dėl teigiamo sprendimo panaikinimo, pagalbos gavėjas negali būti tikras dėl pagalbos teisėtumo, kol Sąjungos teismas nepriima galutinio sprendimo.

4) Aiškių garantijų sąlygos paprastai netenkina Sąjungos institucijų pasiūlymai dėl rengiamo teisės akto. Pavyzdžiui, *ISD Polska* byloje⁸⁰⁸ pripažinta, kad Komisijos Tarybai pateiktas sprendimo pasiūlymas negali pagrįsti kokių nors teisėtų lūkesčių dėl ginčijamos pagalbos atitikties Sąjungos teisės taisyklėms. ESTT nusprendė, kad neįgyvendindamas Komisijos pasiūlymo aiškinamojo memorandumo formuluočių, Tarybos sprendimas 2003/588 negali sukelti teisėtų lūkesčių dėl pagalbos bendrovei, kurios verslo planas Komisijai nebuvo pateiktas ir kurios dėl to tas sprendimas negalėjo apimti, teisėtumo. Taigi tų formuluočių atsisakymas turėjo apeliančiams

⁸⁰⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. vasario 12 d. sprendimas *CELF and ministre de la Culture and de la Communication*, C-199/06, Rink. p. I-469.

⁸⁰⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. kovo 24 d. sprendimo *ISD Polska ir kt. prieš Komisiją*, C-369/09 P, Rink. p. I-2011, 124–126 p.

atskleisti pasikeitusią Sąjungos teisės aktų leidėjo poziciją dėl tokio pagalbos įteisinimo.

5) Neprivalomo pobūdžio teisės aktai ir kiti dokumentai į teisėtų lūkesčių pagrindų sąrašą taip pat paprastai nepatenka. Šio pobūdžio dokumentų reikšmės aiškinimą ESTT pateikė *Salerno* byloje⁸⁰⁹. Teismas konstatavo, kad atsižvelgus į tai, jog Parlamento rezoliucija yra neprivaloma, šis dokumentas negali sukurti teisėtų lūkesčių, kad viešosios administracijos institucijos jo laikysis. Panašios pozicijos ESTT laikėsi minėtoje *Forum 187 prieš Komisiją* byloje⁸¹⁰. Byloje vertinta, ar teisėtus lūkesčius galėjo lemti atitinkamos Tarybos išvados dėl iš esmės žalingos apmokestinimo tvarkos galiojimo pratęsimo. ESTT pažymėjo, kad Tarybos išvados, kuriomis rėmėsi pareiškėjai, išreiškė politinio pobūdžio siekį ir negali savo turiniu lemti teisinių pasekmių, kuriomis šalys galėtų remtis teisme. Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį, kad nepolitinio ir neprivalomo pobūdžio elgesio taisyklės teoriškai pripažintos galinčiomis turėti įtakos teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymui. *Ziegler* byloje⁸¹¹ ESTT nusprendė, kad gairių negalima pripažinti teisės normomis, kurių administracija bet kuriuo atveju turi laikytis, vis dėlto jose nustatytos orientacinės elgesio taisyklės, nuo kurių konkrečiu atveju administracija negali nukrypti, nenurodžiusi priežasčių, atitinkančių vienodo požiūrio ar teisėtų lūkesčių apsaugos principą. Todėl negalima atmesti galimybės, kad tam tikromis aplinkybėmis tokios visuotinai taikomos elgesio taisyklės, atsižvelgiant į jų turinį, gali būti pripažintos teisiškai reikšmingomis.

Informacinio pobūdžio leidiniai ar dokumentai, ESTT požiūriu, taip pat nėra pakankamai konkretūs, kad susaistytų viešąją administraciją. Štai *Emesa*

⁸⁰⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1985 m. liepos 11 d. sprendimo *Salerno prieš Komisiją*, 87/77, Rink. p. 2523, 59 p. Minėtoje *Forum 187 prieš Komisiją* byloje⁸⁰⁹ ESTT taip pat laikėsi pozicijos, kad politinio pobūdžio siekį išreiškiančios Tarybos išvados negali savo turiniu lemti teisinių pasekmių, kuriomis šalys galėtų remtis teisme. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. birželio 22 d. sprendimo *sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479, 150–154 p.

⁸¹⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. birželio 22 d. sprendimo *sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479, 150–154 p.

⁸¹¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2013 m. liepos 11 d. sprendimo *Ziegler SA prieš Europos Komisiją*, C-439/11 P, dar nepaskelbto Rinkinyje, 60 p. ir jame nurodyta teismų praktika.

Sugar byloje⁸¹² ūkio subjektai savo teisėtus lūkesčius siejo su Komisijos išplatintu lankstinuku-brošiūra, kurioje buvo skelbiama, kad cukraus importo tvarka galios 10 metų. Teisingumo Teismas pažymėjo, kad viešai platinamas lankstinukas neturi jokios teisinės galios, todėl ūkio subjektai negalėjo turėti teisėtų lūkesčių, kad nustatyta tvarka nesikeis. Šioje srityje vis dėlto galima kalbėti apie tam tikras išimtis. J. Schwarze atkreipia dėmesį, kad jeigu informacija ir paaiškinimai gera valia yra laikomi teisiškai saistančiais, jie įgyja norminį pobūdį⁸¹³. Atvejai, kai teisėtus lūkesčius sukuriančiais pripažįstami paprasčiausi administracijos paaiškinimai, ESTT praktikoje yra išimtinio pobūdžio⁸¹⁴. Pastebėtina, kad Sąjungos teisės aktuose gali būti įtvirtinta speciali asmenų apsauga tiems atvejams, kai kompetentingos institucijos suteikta neteisinga informacija sukuria pagrindą teisėtiems lūkesčiams kilti⁸¹⁵.

6) Susiklosčiusi administracinė praktika teisėto lūkesčio atsiradimą gali pagrįsti tik ribota apimtimi. Bylos šalys ne kartą bandė remtis argumentu, kad institucijos yra saistomos savo anksčiau taikytos praktikos. Tačiau dar 1962 m. ESTT nurodė, jog, įgyvendindamos viešąsias funkcijas, institucijos ne visada yra saistomos savo ankstesnių veiksmų, remiantis taisykle *venire contra factum proprium* (niekas negali sudaryti prieštaravimo su savo paties ankstesniu elgesiu)⁸¹⁶. Ši taisyklė ESTT praktikoje turi retų taikymo išimčių⁸¹⁷. Štai *Jungtinė Karalystė prieš Komisiją* byloje⁸¹⁸ konstatuota, kad Jungtinė Karalystė galėjo teisėtai tikėtis, jog Komisijos praktika dėl Europos socialinio fondo paramos ne visą darbo dieną dirbantiems asmenims suteikimo nebus

⁸¹² Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. vasario 8 d. sprendimo *Emesa Sugar*, C-17/98, Rink. p. I-675, 35 p.

⁸¹³ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1085.

⁸¹⁴ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1087; Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1966 m. sprendimo *Châtillon prieš Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 54/65, Rink. p. 185; 1983 m. gegužės 19 d. sprendimas *Mavridis prieš Parlamentą*, 289/81, Rink. p. 1731.

⁸¹⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1992 m. balandžio 8 d. sprendimo *Beirafrio*, C-371/90, Rink. p. I-2715, 20 p.

⁸¹⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1962 m. liepos 13 d. sprendimas *Klöckner-Werke ir Hoesch prieš Vyriausiąją valdybę*, 17/61 ir 20/61, Rink. p. 325.

⁸¹⁷ Žr., pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. lapkričio 24 d. sprendimo *RSV prieš Komisiją*, 223/85, Rink. p. 4617, 17 p.

⁸¹⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. spalio 1 d. sprendimo *Jungtinė Karalystė prieš Komisiją*, 84/85, Rink. p. 3765, 25–26 p.

pakeista per finansinius metus tokiu būdu, kad paveiktų einamuosius metus. Nagrinėjamas teisėtų lūkesčių pagrindas vienas silpniausių srityse, pasižyminčiose didele Sąjungos institucijų diskrecija. Pavyzdžiui, konkurencijos politikoje visų pirma nustatant baudas, aplinkybė, jog Komisija anksčiau už tam tikro pobūdžio pažeidimus skirdavo tam tikro dydžio baudas, nekliudo jai padidinti baudų lygį. Šiuo klausimu ESTT ne kartą konstatavo, kad teisėti lūkesčiai negali būti grindžiami tam tikru baudų apskaičiavimo metodu⁸¹⁹. Iš priešingai, srityje, kurioje institucijos neturi diskrecijos, suinteresuotiems asmenims pagrįstai gali formuotis atitinkami lūkesčiai⁸²⁰. Kalbant apie administracinę praktiką, ypač svarbu akcentuoti jos teisėtumo aspektą. Europos Sąjungos teisei prieštaraujanti nacionalinė administracinė praktika negali pagrįsti suinteresuotų asmenų teisėtų lūkesčių, kad jiems ir toliau ji galės būti taikoma⁸²¹.

7) Derybų su Sąjungos institucijomis pradėjimas, pasitarimai ar tarpininkavimas paprastai taip pat negarantuoja privatiems asmenims palankaus rezultato⁸²². ESTT Sąjungos pareigūnų tarnybos⁸²³, muitų⁸²⁴ bei

⁸¹⁹ *Dansk Rørindustri* byloje ESTT pažymėjo, kad ta aplinkybė, jog Komisija anksčiau už tam tikro pobūdžio pažeidimus skirdavo tam tikro dydžio baudas, nekliudo jai padidinti baudų lygį, jei to reikia Bendrijos konkurencijos politikos įgyvendinimui užtikrinti. Tai taip pat reiškė, kad įmonės, dėl kurių buvo pradėta administracinė procedūra, kurios metu gali būti paskirtos baudos, negali turėti teisėtų lūkesčių, jog Komisija neviršys anksčiau skiriamų baudų lygio arba taikys tą patį baudų apskaičiavimo metodą. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo didžioji kolegija. 2005 m. birželio 28 d. sprendimo *Dansk Rørindustri prieš Komisiją*, C-189/02 P, Rink. p. I-5425, 227–228 p.

⁸²⁰ Štai *Forum 187 prieš Komisiją* byloje ESTT sprendė, ar pagrįstai Komisija pripažino, jog nustatyta apmokestinimo tvarka yra valstybės pagalba ir jos galiojimas negali būti pratęsiamas tiems subjektams, kurių veiklos leidimų terminas baigėsi, tačiau pagal nacionalinę teisę galėjo būti nesunkiai pratęsiamas. ESTT pažymėjo, kad nacionaliniai teisės aktai nenustato, kiek kartų galima leidimą pratęsti. Teisingumo Teismo vertinimu, nesant nacionalinių valdžios institucijų naudojantis diskrecija vykdomo įvertinimo, leidimo pratęsimu suinteresuoti koordinavimo centrai galėjo pagrįstai tikėtis, kad nekils jokių kliūčių šiam leidimui pratęsti. Atsižvelgus į tai, nuspręsta, kad suinteresuoti koordinavimo centrai taip pat galėjo pagrįstai tikėtis, kad jiems bus taikomos pereinamojo pobūdžio nuostatos, susijusios su apmokestinimo tvarkos pakeitimu (2006 m. birželio 22 d. sprendimo *sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479, 155–158 p.). Ši pozicija buvo dar kartą patvirtinta *Koninklijke FrieslandCampina* byloje. Teismas pripažino, kad mokesčių mokėtojų, pateikusių prašymą dėl pirmojo dalyvavimo mokesčių schemeje leidimo, situacija negali būti lyginama su mokesčių mokėtojų, pateikusių prašymus dėl ankstesnės mokesčių schemos leidimo pratęsimo (2009 m. rugsėjo 17 d. sprendimo *Komisija prieš Koninklijke FrieslandCampina*, C-519/07 P, Rink. p. I-8495, 90 p.).

⁸²¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2012 m. birželio 14 d. sprendimo *ANAFE*, C-606/10, dar nepaskelbto Rinkinyje, 80 p.

⁸²² Pavyzdžiui, *Komisija prieš Maltą* byloje buvo atmesti Maltos Respublikos bandymai remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, teigiant, kad per derybas, vykusias prieš jai stojant į Europos Sąjungą, buvo užtikrinta, kad ji ir toliau galės leisti medžioti putpeles ir paprastuosius purplelius prieš įstojimą

mokesčių⁸²⁵ srityse yra nusprendęs, kad derybos ir kitokie pasitarimai nėra garantija, jog suinteresuotų asmenų interesai bus patenkinti.

8) Į teisėtų lūkesčių apsaugos sritį paprastai nepatenka ir tarpiniai palankūs Sąjungos institucijų veiksmai. Pavyzdžiui, valstybės pagalbos srityje ESTT yra nusprendęs, kad kol Komisija nepriėmė pagalbą patvirtinančio sprendimo ir kol nesibaigė terminas pateikti ieškinį dėl tokio sprendimo panaikinimo, gavėjas negali būti tikras dėl pagalbos teisėtumo, kuris vienintelis gali sukelti pagalbos gavėjo teisėtus lūkesčius, ir todėl negalima remtis nei teisėtų lūkesčių apsaugos, nei teisinio saugumo principais⁸²⁶.

9) Panašios pozicijos ESTT laikosi ir dėl Sąjungos institucijų neveikimo, pavyzdžiui, pažeidimų toleravimo. Teisėtus lūkesčius šis pagrindas gali pagrįsti tik labai ribota apimtimi⁸²⁷. Štai *Komisija prieš Italiją* byloje konstatuota, kad jei Komisija nepadarė būtinų pataisų kitiems biudžetiniams metams, bet toleravo pažeidimus teisingumo sumetimais, susijusi valstybė narė neįgyja teisės, remiantis teisinio saugumo ar teisėtų lūkesčių apsaugos principais, reikalauti vienodo požiūrio kitų biudžetinių metų pažeidimų atžvilgiu⁸²⁸. Tačiau šiame kontekste reikia priminti ESTT praktiką, pagal kurią fundamentalus reikalavimas užtikrinti teisinį saugumą neleidžia institucijoms neribotam laikui atidėti savo įgaliojimų įgyvendinimą. Todėl kompetentingos

galiojusiomis sąlygomis. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. rugsėjo 10 d. sprendimas *Komisija prieš Maltą*, C-76/08, Rink. p. I-8213.

⁸²³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1989 m. gruodžio 6 d. sprendimo *Mulfinger prieš Komisiją*, 249/87, Rink. p. 4127, 18 p.

⁸²⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. kovo 10 d. sprendimo *Ispanija prieš Tarybą*, C-342/03, Rink. p. I-1975, 50 p.

⁸²⁵ Šiuo klausimu teisėtus lūkesčius sukuriančiu dokumentu nepripažintas Sąjungos institucijos komiteto posėdyje išplatintas dokumentas, skelbiantis, jog „sumokėjus per nustatytus terminus nebus skaičiuojamos palūkanos“. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. liepos 1 d. sprendimo *Komisija prieš Vokietiją*, C-442/08, Rink. p. I-6457, 66, 97 p.

⁸²⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. balandžio 29 d. sprendimo *Italija prieš Komisiją*, C-91/01, Rink. p. I-4355, 66 ir 67 p.

⁸²⁷ Taip pat žr. TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 283.

⁸²⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1993 m. spalio 6 d. sprendimo *Italija prieš Komisiją*, C-55/91, Rink. p. I-4813, 67 p.; taip pat žr. 2001 m. gruodžio 6 d. sprendimo *Graikija prieš Komisiją*, C-373/99, Rink. p. I-9619, 56 p.

institucijos delsimas įgyvendinti savo kompetenciją tam tikromis aplinkybėmis gali pagrįsti asmenų teisėtus lūkesčius⁸²⁹.

Apibendrinant, pagal ESTT suformuluotą bendrąją taisyklę, ūkio subjektas negali remtis įgyta teise ar teisėtu lūkesčiu, kad egzistuojanti padėtis, kuri gali pasikeisti dėl neperžengiant Sąjungos institucijų diskrecijos ribų priimtų teisės aktų, išliks. Šis požiūris taikomas ypač tokiose srityse, kaip antai bendras rinkos organizavimas, kurių tikslas yra nuolatinis derinimas su besikeičiančiomis ekonominėmis sąlygomis⁸³⁰, pavyzdžiui bendrosios žemės ūkio politikos srityje⁸³¹, konkurencijos politikoje⁸³², muitų⁸³³ ir kitose srityse. Juolab teisėtų lūkesčių atsiradimą sunkiau pagrįsti, remiantis neformaliais Sąjungos institucijų aktais ar veiksmais (neveikimu). Visa tai suponuoja išvadą, kad ESTT praktikoje teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindas aiškinamas siauriau nei nacionalinių teismų praktikoje.

II.1.2.2. Teisėtų lūkesčių šaltinio samprata Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje ne kartą pakartota doktrininė nuostata, jog teisėti lūkesčiai turi būti konkretesni nei paprasta viltis⁸³⁴. Teisėtais lūkesčiais, kaip nuosavybės komponentu, pareiškėjas gali remtis, jei lūkesčiai turi konkretų pagrindą. EŽTT praktikoje šis pagrindas įvardijamas „pakankamai nustatytu nacionalinės teisės aktu“⁸³⁵. Pakankamas teisėtų

⁸²⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. lapkričio 24 d. sprendimo *RSV prieš Komisiją*, 223/85, *Rink. p. 4617, 17 p.*; 2003 m. sausio 28 d. sprendimo *Vokietija prieš Komisiją*, C-334/99, *Rink. p. I-1139, 44 p.*

⁸³⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. liepos 15 d. sprendimo *Di Lenardo ir Dilexport*, C-37/02 ir C-38/02, *Rink. p. I-6911, 70 p.* ir jame nurodyta teismo praktika.

⁸³¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. rugsėjo 7 d. sprendimo *Ispanija prieš Tarybą*, C-310/04, *Rink. p. I-7285, 81 p.*

⁸³² Europos Sąjungos Teisingumo Teismo didžioji kolegija. 2005 m. birželio 28 d. sprendimo *Dansk Rørindustri prieš Komisiją*, C-189/02 P, *Rink. p. I-5425, 172 p.*

⁸³³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. kovo 10 d. sprendimas *Ispanija prieš Tarybą*, C-342/03, *Rink. p. I-1975.*

⁸³⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Althoff ir kiti prieš Vokietiją*, pareiškimo Nr. 5631/05.

⁸³⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. rugsėjo 28 d. sprendimo *Kopecký prieš Slovakiją*, pareiškimo Nr. 44912/98, *ECHR 2004-IX*, 52 p.

lūkesčių pagrindas – plati koncepcija, neapsiribojanti vien tik individualiais administraciniais sprendimais⁸³⁶. Išanalizavus EŽTT praktiką, matyti, kad teisėtų lūkesčių šaltiniu (pagrindu) gali būti šie valstybės institucijų aktai:

1) Teisėtus lūkesčius pagrįstai gali sukurti tam tikros įstatymų nuostatos, jei jos yra pakankamai konkrečios⁸³⁷. Teisėtų lūkesčių šaltiniu paprastai pripažįstamas galiojantis teisinis reguliavimas⁸³⁸. Tai, jog asmuo, negalintis pagrįsti savo reikalavimo įgyti nuosavybę natūra galiojančių teisės aktų nuostatomis, neturi teisėtų lūkesčių, akcentuota ir daugumoje bylų prieš Lietuvą (šiuo klausimu žr. *Nekvedavičiaus, Jasiūnienės, Shub ir The Synod College* bylas)⁸³⁹. Tačiau tam tikrais atvejais teisėtų lūkesčių šaltiniu taip pat gali būti vėliau prieštaraujančiu Konstitucijai paskelbtas teisinis reguliavimas⁸⁴⁰ ar ir iki tam tikrų pakeitimų galiojęs teisinis reguliavimas⁸⁴¹. Vis dėlto šie atvejai vertintini kaip išimtis iš taisyklės, nes asmuo negali tikėtis, jog teisinis reguliavimas ateityje nekis⁸⁴² arba priešingai – pasikeis jo naudai⁸⁴³.

⁸³⁶ Taip pat žr. SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 254.

⁸³⁷ Žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. vasario 7 d. sprendimo dėl priimtumo *Lancheva ir kt. prieš Gruziją, pareiškimo Nr. 25678/09*, 19 p.

⁸³⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. spalio 25 d. sprendimo *Valkov ir kiti prieš Bulgariją, pareiškimo Nr. 2033/04*, 86–87 p. ir 2005 m. lapkričio 8 d. sprendimo *Kechko prieš Ukrainą, pareiškimo Nr. 63134/00*, 26–28 p.

⁸³⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gruodžio 10 d. sprendimas *Nekvedavičius prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 1471/05*; 2003 m. kovo 6 d. sprendimas *Jasiūnienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 41510/98*; 2009 m. birželio 30 d. sprendimas dėl priimtumo byloje *Shub prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 17064/06*; 2002 m. gruodžio 5 d. sprendimas dėl priimtumo byloje *The Synod College of the Evangelical Reformed Church of Lithuania prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 44548/98*.

⁸⁴⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. birželio 11 d. sprendimo *TRGO prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 35298/04*, 48 p.

⁸⁴¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. spalio 12 d. sprendimas *Kjartan Asmundsson prieš Islandiją, pareiškimo Nr. 60669/00, ECHR 2004-IX*. A contrario žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. lapkričio 10 d. sprendimas dėl priimtumo *Bladh prieš Švediją, pareiškimo Nr. 46125/06*.

⁸⁴² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. rugsėjo 30 d. sprendimas dėl priimtumo byloje *Hasani prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 20844/09*; 2010 m. lapkričio 30 d. sprendimas *Oklesen ir Pokopalisko Pogrebne Storitve Leopold Oklesen s.p. prieš Slovėniją, pareiškimo Nr. 35264/04*. Taip pat žr. Europos žmogaus teisių komisija. 1979 m. gruodžio 13 d. sprendimas dėl priimtumo *X prieš Vokietijos Federacinę Respubliką, pareiškimo Nr. 8410/78, D.R. 18*, p. 216.

⁸⁴³ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2002 m. liepos 10 d. sprendimo dėl priimtumo byloje *Gratzinger ir Gratzingerova prieš Čekijos Respubliką, pareiškimo Nr. 39794/98, ECHR 2002-VI*, 69 p.

2) Galutinis administracinis sprendimas – visuotinai priimtinas teisėtų lūkesčių pagrindas⁸⁴⁴. Prie šios grupės šaltinių visų pirma priskirtini viešosios administracijos išduodami leidimai (licencijos)⁸⁴⁵. Kita vertus, teisėtus lūkesčius gali sukurti ir bet kokie kiti galutiniai administraciniai aktai, turintys įtakos asmens nuosavybės teisėms⁸⁴⁶. Vis dėlto, pagal EŽTT praktiką, priimtas administracinis sprendimas negarantuoja teisėtų lūkesčių apsaugos, jeigu jis nėra baigtas įgyvendinti dėl teisinio reguliavimo pakeitimų⁸⁴⁷, arba iš esmės pasikeičia aplinkybės, kurios buvo pagrindas jį priimti⁸⁴⁸.

3) Su viešąja administracija sudaromos civilinio pobūdžio sutartys pagrįstai gali sukurti pareiškėjams teisėtus lūkesčius. Sutartys dėl valstybei priklausančio nekilnojamojo turto pardavimo⁸⁴⁹, nuomos⁸⁵⁰, kitokio perleidimo⁸⁵¹ ne kartą Teismo praktikoje pripažintos teisėtų lūkesčių pagrindu.

4) Ilgą laiką egzistuojanti sisteminė situacija, kurią valstybės institucijos toleruoja, yra pripažįstama teisėtų lūkesčių šaltiniu, nepaisant to, ar tokia situacija atitinka įtvirtintą teisinį reguliavimą. Ši pozicija iš esmės grindžiama objektyviu poreikiu numatyti valstybės institucijos ateities veiksmus⁸⁵². Susiklosčiusios padėties toleravimas gali pasireikšti įvairiomis formomis: veiksmų, siekiant nutraukti teisei prieštaraujančią situaciją, nesiėmimu⁸⁵³,

⁸⁴⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas *Pine Valley Developments Ltd ir kiti prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222; 2010 m. sausio 7 d. sprendimas *Lyubomir Popov prieš Bulgariją*, pareiškimo Nr. 69855/01.

⁸⁴⁵ Žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas *Pine Valley Developments Ltd ir kiti prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222.

⁸⁴⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. sausio 7 d. sprendimas *Lyubomir Popov prieš Bulgariją*, pareiškimo Nr. 69855/01.

⁸⁴⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. rugsėjo 30 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Hasani prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 20844/09.

⁸⁴⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Wieczorek prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 18176/05.

⁸⁴⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. birželio 1 d. sprendimas *Fedorenko prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 25921/02; 2014 m. spalio 21 d. sprendimo *Digrytė Klubiavičienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 34911/06, 37 p.

⁸⁵⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimas *Stretch prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 44277/98.

⁸⁵¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 22 d. sprendimas *Ukraine-Tyumen prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 22603/02.

⁸⁵² POPELIER, P. Legitimate expectations <...>, p. 15.

⁸⁵³ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. lapkričio 30 d. sprendimas *Öneryildiz prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 48939/99, ECHR 2004-XII. Šioje byloje Teismas pripažino, kad kompetentingoms institucijoms nesiimant priemonių dėl netoli sąvartyno pastatytų būstų 7 metus, pareiškėjo turtinis interesas dėl būsto buvo pakankamo pobūdžio ir pakankamai pripažintas, kad jį būtų galima laikyti nuosavybe Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio prasme. Kitoje *Valle Pierimpiè*

formalių leidimų naudotis ginčo nuosavybe išdavimu⁸⁵⁴, ginčo nuosavybės apmokestinimu⁸⁵⁵, oficialia nuosavybės registracija⁸⁵⁶ bei kitokiu susiklosčiusios padėties pripažinimu⁸⁵⁷.

5) Nuosekli teismų praktika, kaip teisėtų lūkesčių pagrindas, ypač svarbi kalbant apie teisėtus lūkesčius, kurie grindžiami teisiniais reikalavimais. Teismo praktikoje laikoma, kad teisiniai reikalavimai turi pakankamą pagrindą nacionalinėje teisėje, jei juos savo aiškinimu pripažįsta nacionaliniai teismai, ir tokiu būdu jie gali būti kvalifikuojami „turtu“ Konvencijos nuostatų prasme⁸⁵⁸.

byloje Teismas nusprendė, kad 15 metų valstybės institucijų praktika, leidžianti pareiškėjui naudotis prielauka žvejybos tikslais, sudarė jo teisėtą lūkestį. Šiuo atveju *Valle Pierimpiè Società Agricola S.p.a.* turėjo į tą turtą formalią teisę, kuri buvo patvirtinta notaro ir įregistruota turto registre. Pareiškėjas galėjo grįsti savo teisėtą interesą nuo XV amžiaus egzistuojančia praktika suteikti privatiems asmenims teisę į žvejybos slėnius ir toleruoti jų tęstinį naudojimą. Pareiškėjas mokėjo nuosavybės mokesčių už *Valle Pierimpiè* ir veikė kaip savininkas valstybės institucijoms nesiimant dėl to jokių veiksmų. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. rugsėjo 23 d. sprendimas byloje *Valle Pierimpiè Società Agricola S.p.a. prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 46154/11.

⁸⁵⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2010 m. kovo 29 d. sprendimo *Depalle prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 34044/02, ECHR 2010, 68 p. Šioje byloje iš esmės konstatuota, jog pareiškėjo nuosavybės interesą sukūrė praėjęs ilgas laikotarpis (daugiau nei 30 metų), kurio metu pareiškėjas kartu su žmona turėjo namą pajūrio žemėje, priklausančioje valstybei. Be to, tam tikru laikotarpiu buvo priimti sprendimai laikinai leisti naudotis pakrantės žeme, kurie buvo reguliariai atnaujinami.

⁸⁵⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 27 d. sprendimo *Hamer prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 21861/03, ECHR 2007-V. *Hamer* byloje Teismas pripažino, kad pareiškėja turėjo teisėtą lūkestį tęsti naudojimąsi atostogų namu, kuris galiausiai buvo nugriautas, kaip neatitinkantis aplinkosauginių reikalavimų. Nors namas buvo pastatytas draudžiamoje miško teritorijoje, institucijos 27 metus ir 10 metų po aplinkosauginio pažeidimo nustatymo toleravo pareiškėjos nuosavybės interesą turėti atostogų namą. Teismas pažymėjo, kad vietos institucijos prisidėjo prie situacijos, prieštaraujančios nustatytam teisiniui reguliavimui, tęsimosi. Pareiškėja įregistravo nuosavybės teises 1993 m. Sumokėjo paveldėjimo mokesčių bei mokėjo nekilnojamojo turto mokesčių. Namui valstybės įmonė tiekė vandenį. Dar daugiau, kai institucijos nustatė pažeidimą, dar penkeri metai praėjo, kol buvo pradėta baudžiamoji teisena. Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. vasario 5 d. sprendimą byloje *Vontas ir kiti prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 43588/06.

⁸⁵⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. lapkričio 24 d. sprendimas *Yildirim prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 21482/03. *Yildirim* byloje nustatyta, kad pareiškėjas įsigijo nekilnojamojo turto, kuris buvo neteisėtai pastatytas prieš 20 metų. Vis dėlto ginčo nuosavybė buvo įregistruota nacionaliniame registre, o registro duomenys nepateikė jokių ribojimų šios nuosavybės įsigijimui ir naudojimuisi. Pareiškėjas nuosavybę įsigijo, pasikliaudamas nekilnojamojo turto registro duomenimis, kadangi registras nepateikė jokių duomenų, susijusių su statybos neteisėtumu ir ribojimais ją perleisti.

⁸⁵⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Muñoz Díaz prieš Ispaniją*, pareiškimo Nr. 49151/07, ECHR 2009. Šioje byloje nustatyta, kad Ispanijos institucijos pripažino pareiškėjos – romų bendruomenės narės, kuri susituokė pagal romų papročius – teisėtus lūkesčius būti pripažintai oficialia jos partnerio „sutuoktine“ ir atitinkamai gauti našlės pensiją. Šią šeimą valstybės institucijos buvo įtraukusios į šeimų sąrašus, jai buvo suteiktas didelės šeimos statusas. Pareiškėja ir jos 6 vaikai galėjo naudotis valstybės sveikatos apsaugos sistema. To pakako, kad Teismas pripažintų, jog oficialiai valstybės institucijos patvirtino pareiškėjos sudarytos santuokos galiojimą.

⁸⁵⁸ Žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. kovo 6 d. sprendimas *Jasiūnienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 41510/98; 1995 m. lapkričio 20 d. sprendimo *Pressos Compania Naviera S.A. ir kiti*, pareiškimo Nr. 17849/91, A332, 31 p.; 2002 m. balandžio 18 d. sprendimo *Ouzounis ir kiti prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 49144/99, 24 p.

Atitinkamai, asmens lūkesčiai, neturintys pakankamo teisinio pagrindo, teisėtai EŽTT praktikoje nepripažįstami. Iš analizuojamos Teismo jurisprudencijos matyti, kad asmuo neturi pakankamo teisinio pagrindo, pagrindžiančio teisėtus lūkesčius, jeigu jis neatitinka įstatyme nustatytų sąlygų. Šiuo aspektu plačiau panagrinėtina *Gratzinger* byla⁸⁵⁹. Minimoje byloje EŽTT didžioji kolegija, spręsdama pareiškimo priimtinumą klausimą, konstatavo, kad pareiškėjai neturi teisėtų lūkesčių dėl restitucijos, nes jie netenkina nacionaliniame teisiniame reguliavime įtvirtintos pilietybės sąlygos. Teismas pažymėjo, kad tuo metu, kai pareiškėjai padavė skundą dėl restitucijos, įstatymas nustatė, kad tik tie asmenys, kurie turėjo Čekijos pilietybę, turi teisę reikšti reikalavimus dėl restitucijos. Tuo metu pareiškėjai Čekijos pilietybės buvo netekę. Tokiu būdu nustatytas teisinis reguliavimas jiems nesuteikė galimybės nei susigrąžinti nuosavybę, nei gauti kompensaciją, o vienintelis būdas patenkinti pareiškėjų reikalavimus buvo pripažinti atitinkamas nuostatas dėl pilietybės prieštaraujančiomis Konstitucijai. Tačiau Teismas pabrėžė, kad tikėjimas, jog galiojantis teisinis reguliavimas bus pakeistas pareiškėjų naudai, negali būti laikomas teisėtų lūkesčių Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio tikslais forma. Atsižvelgus į tai, pareiškimas pripažintas nepriimtiniu^{860,861}. Sąlyginis reikalavimas pripažintas ir pareiškėjo prašymas sugrąžinti jo tėvui priklausiusias ir 1959 m. konfiskuotas numizmatinės vertės aukso ir sidabro monetas *Kopecky* byloje⁸⁶². Pagal nustatytą teisinį reguliavimą, tokį reikalavimą pareiškėjas galėjo reikšti tik tada, jeigu būtų

⁸⁵⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2002 m. liepos 10 d. sprendimo dėl priimtumo *Gratzinger ir Gratzingerova prieš Čekijos Respubliką, pareiškimo Nr. 39794/98, ECHR 2002-VI, 69 p.*

⁸⁶⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2002 m. liepos 10 d. sprendimo dėl priimtumo byloje *Gratzinger ir Gratzingerova prieš Čekijos Respubliką, pareiškimo Nr. 39794/98, ECHR 2002-VI, 72–77 p.*

⁸⁶¹ Pastebėtina, kad teisės moksle reiškiamą tam tikrą kritiką dėl EŽTT pozicijos, aiškinančios, kas yra sąlyginis reikalavimas, nenuoseklumo. Plačiau žr. ŠVILPAITĖ, E. Neišnaudotos galimybės <...>. *Justitia*, Nr. 2, p. 53–54. Ir nors ši praktikos nenuoseklumo problema įvardyta dar prieš dešimtmetį paskelbtoje publikacijoje, šiandien ji nepraranda aktualumo. Antai naujausioje *Paukštis prieš Lietuvą* byloje EŽTT pripažino, kad pareiškėjas turi teisėtą lūkestį, nepaisant to, kad jis (lūkestis), kaip teko įvardyti ir pačiam Teimui, priklausė nuo to, ar bus pakeistas teisinis reguliavimas: „jis [pareiškėjas] turėjo bent jau teisėtą lūkestį atkurti tėvo nuosavybės teises į žemės sklypą natūra, jei tai būtų įmanoma, kai bus pakeistas Restitucijos įstatymas“. Išsamiau žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. lapkričio 24 d. sprendimo *Paukštis prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 17467/07, 68 p.*

⁸⁶² Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. rugsėjo 28 d. sprendimas *Kopecký prieš Slovakiją, pareiškimo Nr. 44912/98, ECHR 2004-IX*.

sugebėjęs išpildyti įstatyme nurodytą sąlygą – nurodyti, kur yra konfiskuotas turtas. EŽTT vertinimu, tai, kad nacionaliniai teismai pripažino, jog pareiškėjas šios įstatyme nustatytos įrodinėjimo pareigos nesugebėjo įvykdyti, yra pakankamas pagrindas pripažinti, jog pareiškėjo reiškiamas restitucijos reikalavimas nėra nuosavybė Konvencijos prasme. Apibendrinus paminėtus pavyzdžius matyti, kad teisėtus lūkesčius kuria toks teisinis pagrindas, kuris yra „nustatytas ir įgyvendinamas“⁸⁶³. Atsižvelgus į šį reikalavimą, Konvencija nesaugo ir negina tokių lūkesčių, kurie šios nuostatos netenkina.

II.1.2.3. Kai kurie teisėtų lūkesčių šaltinio aiškinimo lyginamieji aspektai

Teisėtų lūkesčių pagrindų analizė nacionalinių ir supranacionalinių teismų praktikoje atskleidžia tiek nagrinėjamo klausimo traktavimo panašumus, tiek savitumus. Vienijančiu elementu, visų pirma, reikia pripažinti nuostatą, jog teisėtų lūkesčių pagrindas turi būti konkretus viešosios valdžios institucijos įsipareigojimas, adresuotas konkrečiam individui arba individų grupei. ESTT praktikoje šią nuostatą išreiškia reikalavimas, kad suinteresuotas asmuo pagrįstų, jog Sąjungos institucijos išankstiniais savo veiksmais yra jam suteikusios konkrečias ir aiškias garantijas. Pagal EŽTT praktiką, teisėtų lūkesčių pagrindas yra tiesiogiai siejamas su reikalavimu nurodyti šių lūkesčių pagrindą nacionalinėje teisėje. Tuo metu nacionalinių teismų praktikoje pastarasis reikalavimas iki šiol dažniau buvo atspindėtas tik implicitiškai. Atsižvelgus į šioje srityje egzistuojantį nagrinėjamos doktrinos taikymo fragmentiškumą, administraciniai teismai skatintini analizuojamo imperatyvo taikymo kontekste aiškiai ir nuosekliai pabrėžti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principu suinteresuoti asmenys gali remtis tik tada, kai atitinkami lūkesčiai turi pakankamą teisinį pagrindą. Pastebėtina, kad pastaroji doktrininė nuostata suformuota visiškai neseniai – LVAT išplėstinei teisėjų kolegija priėmus

⁸⁶³ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. rugsėjo 28 d. sprendimo *Kopecký prieš Slovakiją*, pareiškimo Nr. 44912/98, ECHR 2004-IX, 49 p.

nutartį administracinėje byloje Nr. A756-416/2014⁸⁶⁴. Šioje byloje LVAT konstatavo, kad „teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina suinteresuoti asmenys gali remtis tada, kai atitinkami lūkesčiai turi pakankamą teisinį pagrindą. Kitaip tariant, teisė saugo ir gina tuos teisėtus lūkesčius, kuriuos asmenys gali turėti, atsižvelgdami į ankstesnius viešosios valdžios institucijų veiksmus.“.

Konkretų valdžios institucijos ir privataus asmens teisinį santykį, *inter alia* institucijų įsipareigojimus, paprastai išreiškia individualaus administracinio sprendimo priėmimas, nepriklausomai nuo jo formos – licencijų, leidimų išdavimas, administracinių sutarčių sudarymas ir kt. Iš tiesų ir nacionalinių, ir supranacionalinių teismų praktikoje galutiniai administraciniai sprendimai yra svariausias teisėtų lūkesčių pagrindas. Taip yra todėl, kad individualūs administraciniai aktai atspindi didesnę pasitikėjimo laipsnį dėl konkreto individo ir valstybės institucijos santykio nei norminio (abstraktaus) pobūdžio teisės aktų nuostatos. Be to, teisėtų lūkesčių, grindžiamų galutiniais administraciniais sprendimais, susiformavimą pagrindžia įgytų teisių apsaugos doktrina. Tokiu būdu galutiniai administraciniai sprendimai paprastai negali būti atšaukiami, deramai neatsižvelgus į asmens teisėtus lūkesčius.

Norminio teisės akto nuostatos *per se* gali tapti teisėtų lūkesčių pagrindu, tačiau tik esant tam tikroms sąlygoms. Tiek nacionalinių, tiek supranacionalinių teismų praktikoje reikalaujama pagrįsti teisės nuostatų taikymą *ratione personae et materiae*. Šiuo požiūriu nacionalinių teismų praktika vis dėlto artimesnė EŽTT formuojamai pozicijai. Nacionaliniai administraciniai teismai, kaip ir EŽTT, pabrėžia reikalavimą teisėtus lūkesčius grįsti galiojančiomis teisės nuostatomis. Tačiau ši nuostata nesutrukdo kilusį ginčą nagrinėjančiam teismui įvertinti asmens padėtį iki teisinio reguliavimo pakeitimų net ir tais atvejais, kai formaliai tam tikros teisės ir nebuvo įgyvendintos. Tuo metu ESTT praktikoje minėti atvejai labiau išimtis nei taisyklė. Galimybė privatiems asmenims užginčyti naujos teisės akto nuostatos

⁸⁶⁴ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2014 m. birželio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-416/2014.

taikymą, remiantis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, šio teismo praktikoje labai sunkiai įgyvendinama, atsižvelgus į ESTT akcentuojamą teisės aktų leidėjo ir kompetentingų Sąjungos institucijų diskrecijos svarbą.

Vienos pozicijos taip pat nėra dėl viešosios valdžios institucijų patikinimų bei kitų viešąją administraciją saistančių veiksnių (neveikimo) reikšmės. ESTT pastarąją teisėtų lūkesčių pagrindų kategoriją aiškina siaurai. Tuo metu EŽTT praktika nagrinėjamu klausimu pastebimai liberalesnė. Tokios pat tendencijos pastebimos ir nacionalinėje teisėje. Iš LVAT praktikos matyti, jog tai, kad tam tikri teisėti lūkesčiai neturi formalaus teisinio pagrindo, neužkerta kelio privatiems asmenims veiksmingai remtis teisėtų lūkesčių pažeidimu.

II.2. Asmens, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, geras elgesys

Asmens, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, gera valia yra būtinas nagrinėjamo principo taikymo elementas⁸⁶⁵. Šis kriterijus teisinėje literatūroje dar įvardijamas teisėtų lūkesčių apsaugos elementu, parodančiu lūkesčio pagrįstumą⁸⁶⁶. Iš tiesų nagrinėjamos doktrinos taikymo kontekste labai svarbi suinteresuoto asmens elgesio susiklosčiusiomis aplinkybėmis patikra. Geros valios kriterijus siekia eliminuoti galimybę gauti naudos iš apgaulingos, neteisėtos ar spekuliacinės veiklos⁸⁶⁷. Nėra jokio moralinio pagrindo leisti suinteresuotam asmeniui remtis tokiais „teisėtais“ lūkesčiais, kurie grindžiami sprendimu, gautu nesąžiningu būdu, ar dėl asmens nesąžiningų veiksnių susiklosčiusia teisei prieštaraujančia padėtimi. Priešingai, tokiais atvejais egzistuoja labai daug priežasčių, kurios leistų administracijai priimti kitą sprendimą ir ištaisyti klaidą. Be to, tam tikrais atvejais gali būti reikalaujama

⁸⁶⁵ Šį aspektą analizuoja daugelis autorių, tyrusių teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo ypatumus. Šiuo klausimu žr. KUUSIKKO, K. Advice, Good Administration and Legitimate Expectations: Some Comparative Aspects. *European Public Law*, 2001, 7, p. 470; USHER, J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*, p. 72–74; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1140–1145 ir kt.

⁸⁶⁶ RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 218; CAIRNS, W. *Europos Sąjungos teisės įvadas*, p. 116; THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 55–56; SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 126.

⁸⁶⁷ RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 218.

ne tik laikytis sąžiningumo pareigos, bet ir būti apdairiam. Vertinant asmens elgesio pagrįstumą ir galimybę numatyti pokyčius, svarbus ne tik galiojantis teisinis reguliavimas, bet ir visuomenėje vykstančios politinės, socialinės, ekonominės diskusijos, kurios yra pakankamai svarbus indikatorius, leidžiantis spręsti apie taikomos teisinės tvarkos tvarumą. Kaip pažymi M. Sigron, išorinės aplinkybės, tokios, kaip vykstančios socialinės ir politinės diskusijos tam tikru klausimu, gali padaryti pokytį numatomu. Ypač kalbant apie teisinį reguliavimą, tokie debatai turėtų įspėti pareiškėją būti atsargiam ir akiai nepasikliauti esama, bet labai diskutuotina teisine situacija⁸⁶⁸. Todėl kiekvienu teisėtų lūkesčių pažeidimo atveju būtina įvertinti tam tikrus asmens elgesio aspektus, pvz., kokia informacija buvo (turėjo būti) žinoma asmeniui, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, kokia informacija buvo (turėjo būti) pateikta viešojo administravimo subjektui, priimančiam sprendimą, ir kitas reikšmingas aplinkybes, kurios iš esmės gali atskleisti, ar teisėtų lūkesčių pažeidimu remiasi *bona fide* individas.

Nagrinėjant šį teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo elementą, visų pirma reikia atsakyti į klausimą, ar suinteresuoto asmens gera valia yra tapati šio asmens sąžiningumo vertinimui. Iš tiesų asmens sąžiningumas yra vienas iš svarbiausių gero elgesio patikros kriterijų. Plačiąja prasme šis teisinis imperatyvas gali būti siejamas su bendruoju sąžiningumo principu, taikomu privatinėje teisėje⁸⁶⁹. Pastebėtina, kad tiek teismų jurisprudencijoje, tiek teisės

⁸⁶⁸ SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 92–93.

⁸⁶⁹ Šiame kontekste pastebėtina, kad sąžiningumas, kaip civilinės teisės kategorija, yra išsamiai nagrinėtas Lietuvos teisinėje literatūroje. Dauguma publikacijų yra susijusios su sąžiningumo principo taikymu sutarčių teisėje, tačiau šiose publikacijose taip pat atskleidžiami tam tikri istoriniai, lyginamieji, filosofiniai nagrinėjamos kategorijos aspektai. Atsižvelgus į tai, šiame tyrime minėti aspektai plačiau nebūs analizuojami. Minėtais klausimais išsamiau žr. JAKAITĖ, A. *Civilinė atsakomybė esant ikisutartiniams santykiams*: daktaro disertacija Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012, p. 101–118; JAKAITĖ, A. Sąžiningumo imperatyvas ikisutartiniuose santykiuose: turinys ir taikymo problematika. *Teisė*, 2011, 79, p. 76–91; BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011; MIKELĖNAS, V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 77; MIKELĖNAS, V. *Prievolių teisė. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 193; NORKŪNAS, A. Sąžiningumo principo įgyvendinimas. *Jurisprudencija*, 2003, t. 42(34), p. 5–7; ARLAUSKAS, S.; JOKUBAUSKAS, R. Sąžiningumo principas prievoliuose teisiniuose santykiuose. *Jurisprudencija*, 2013, t. 20(4), p. 1368–1390 (autoriai sąžiningumo kriterijų, be kita ko, analizuoja teisės filosofijos požiūriu); BALČIKONIS, R. *Sutarčių vykdymo teisinės problemos: esminis sutarties pažeidimas*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004;

doktrinoje išskiriami sąžiningumo objektyvusis ir subjektyvusis kriterijai⁸⁷⁰. Ko gero, vieną išsamiausių abiejų kriterijų turinio paaiškinimą yra pateikę bendrosios kompetencijos teismai. Objektyviuoju požiūriu sąžiningumas suprantamas kaip elgesys, atitinkantis protingumo ir teisingumo principų reikalavimus, t. y. rūpestingas, apdairus ir atidus elgesys. Subjektyviuoju požiūriu sąžiningumas nusako asmens vidinę būklę konkrečioje situacijoje, be kita ko, veikiamą subjektą individualizuojančių savybių, pavyzdžiui: jei tai fizinis asmuo – jo amžius, išsimokslinimo, praktinių įgūdžių ir pan., jei tai juridinis asmuo – veiklos pobūdžio, jos ypatybių, verslo patirties ir t. t. Siekiant nustatyti, ar asmuo yra sąžiningas, būtina taikyti abu šiuos kriterijus⁸⁷¹. Tačiau reikia pažymėti, kad sąžiningumo principo kilmė ir pobūdis neturėtų būti išskirtinai siejami su privatine teise. Sąžiningumo principas yra universalus, juo grindžiama visa Lietuvos teisės sistema. Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, kad sąžiningumo principas kyla iš Konstitucijos⁸⁷². Todėl sąžiningumo kriterijus pagrįstai gali būti siejamas su *bona fide* asmens teisėtų lūkesčių apsauga viešojoje teisėje.

Teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos kontekste sąžiningumo kriterijus, nors ir nediskutuotinai reikšmingas, nėra vienintelis tinkamo elgesio standartui pažymėti. Ne visada suinteresuotam asmeniui taikomi elgesio reikalavimai,

BALČIKONIS, R. Sąžiningumo principas sutarčių teisėje. *Jurisprudencija*, 2003, t. 41 (33), p. 164–183; KLIMAS, E.; JURGAITIS, V. Pareigos bendradarbiauti principo aiškinimas ir turinys šiuolaikinėje sutarčių teisėje. *Socialinių mokslų studijos*, 2011, t. 3. Nr. 1, p. 329–346; DRAZDAUSKAS, S. Sąžiningumo principas Lietuvos sutarčių teisėje. *Teisė*, 2007, t. 65, p. 38–49 ir kt.

⁸⁷⁰ Pavyzdžiui, V. Mikelėnas nurodo, kad sąžiningumas yra vienas iš glaudaus teisės ir moralės ryšio įrodymų. Šis principas yra ne tik teisinė, bet ir psichologinė bei moralinė kategorija. Teisėje abu šie komponentai – psichologinis ir moralinis – yra svarbūs. Psichologiniu požiūriu sąžiningumas reiškia asmens įsitikinimą, kad jis elgiasi taip, kaip reikalauja teisė ir moralė. Šis sąžiningumo aspektas vadinamas sąžiningumu subjektyviuoju požiūriu. Todėl sprendžiant, asmuo buvo sąžiningas ar ne, reikia aiškintis jo psichologinę būklę, t. y. asmuo žinojo ar galėjo žinoti tam tikras aplinkybes, galėjo ką nors daryti ar nedaryti atsižvelgiant į tokius subjektyvius veiksnius kaip jo amžius, išsimokslinimas, kvalifikacija ir t. t. Sąžiningumas objektyviuoju požiūriu reiškia asmens elgesio sutikimą su tais kriterijais, kuriuos yra nustačiusi moralė, teisė, nerašytos žmonių bendravimo taisyklės, tradicijos, papročiai ir panašiai. Taigi jis reiškia protingą elgesį, kai asmens veiksmai vertinami atsakant į klausimą, ar jis turėjo, privalo elgtis vienaip ar kitaip. Siekiant nustatyti, ar asmuo buvo sąžiningas, būtina taikyti abu kriterijus. MIKELĖNAS, V. *Prievolių teisė*, p. 193.

⁸⁷¹ Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-44/2011.

⁸⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. kovo 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 32-1114.

pvz., pateikti išsamią informaciją ar numatyti tam tikras būsimas situacijas, gali būti paaiškinami sąžiningumo pareiga⁸⁷³. Be to, sąžiningumo konotacinė reikšmė labai dažnai siejama su apgaulės atvejais, kas galėtų suponuoti pernelyg siaurą nagrinėjamos sąvokos aiškinimą ir supratimą. Todėl kalbant apie geros valios koncepciją teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo srityje, reikia akcentuoti, kad jo taikymas yra susijęs su įvairiais gero elgesio standartais. Sąžiningumo, teisingumo, protingumo, pagrįstumo, moralės (dorumo), rūpestingumo, apdairumo imperatyvai, pagarba kitiems asmenims ir jų teisėms, draudimas piktnaudžiauti teise yra neatsiejami asmens gero elgesio požymiai. Gera valia taip pat atspindi suinteresuoto asmens įsitikinimą, jog jis paklūsta teisei ir tinkamai įgyvendina jos reikalavimus. Siekiant apibendrinti visus šiuos aspektus, tyrime bus vartojamos sąvokos asmens gera valia arba geras elgesys.

Šiomis aplinkybėmis reikia pabrėžti, kad asmens gera valia nereiškia jo nešališkumo. Dėsninga, kad santykiuose su kitais subjektais individas turi privačių interesų ir siekia jų įgyvendinimo. Šį aspektą, nagrinėdamas gerą valią, kaip sudėtinį demokratinės visuomenės principą, akcentuoja A. Barak. A. Barak pažymi, kad objektyviuoju požiūriu⁸⁷⁴ gera valia nustato visuomenės narių tarpusavio elgesio standartą: „Geros valios principas įtvirtina žmonių, kuriuos suveda bendros gyvenimo aplinkybės, elgesio standartą. Jis nustato, kad elgesys privalo būti sąžiningas ir teisingas, toks, kokio reikalauja visuomenės teisingumo jausmas. Savo pobūdžiu geros valios principas yra „atviras“ kriterijus, kuris atspindi visuomenės svarbiausias koncepcijas dėl tinkamo asmenų tarpusavio elgesio. Geros valios kategorijos negali būti apibrėžtos; jos nėra griežtos ir jos nesiils ant laurų. Gera valia įtvirtina mūsų sistemoje lankstumo pagrindą, kuris leidžia šiai sistemai prisitaikyti prie kintančių gyvenimo poreikių. Ji leidžia teisei užpildyti spragą tarp individo ir visuomenės poreikių; tarp individualizmo ir bendruomenės. Tai yra kanalas,

⁸⁷³ Kaip tiksliai pastebi J. Watson, geriau šią pareigą paaiškina tai, kad viešosios valstybės institucija negali prisiimti ją susaistančių išpareigojimų, jeigu joms nepateikta visa reikšminga informacija. WATSON, J. *Clarity and ambiguity <...>*, p. 644.

⁸⁷⁴ Pasak autoriaus, subjektyvioji geros valios reikšmė yra susijusi su blogo ketinimo nebuvimu. BARAK, A. *The Judge in a Democracy*, p. 65–66.

kuriuo teisė absorbuoja naujas idėjas. Gera valia nereiškia geranoriškumo. Gera valia nereikalauja, kad asmuo nekreiptų dėmesio į savo asmeninius interesus. Šiuo požiūriu geros valios principas skiriasi nuo fiduciarinės pareigos principo (kuris taikomas direktoriui, specialistui ar valstybės tarnautojams). Geros valios principas nustato žmonių, turinčių savo interesų, elgesio standartą. Geros valios principas įtvirtina, kad asmens interesai turi būti saugomi teisingai ir atsižvelgiant į pagrįstus lūkesčius bei tinkamą pasitikėjimą kita šalimi.⁸⁷⁵

Pastebėtina, kad nacionalinėje teisėje geros valios principas, kaip bendrasis materialinės teisės principas, nėra formaliai įtvirtintas bendruosius viešojo administravimo klausimus reguliuojančiame teisės akte⁸⁷⁶, tačiau tam tikros šio imperatyvo išraiškos atsispindi įvairiose specialiojo teisinio reguliavimo nuostatose⁸⁷⁷. Vis dėlto, kaip tai įprastai būna kalbant apie bendruosius teisės principus kaip apie teisės šaltinį, konkretų tokio principo turinį didžiąją dalimi formuoja teismų praktika. Pastebėtina, kad nagrinėjamam kriterijui pažymėti teismų praktikoje vartojamos skirtingos lingvistinės formuluotės – teisei paklusęs ir įstatymų reikalavimus vykdantis asmuo⁸⁷⁸; sąžiningas asmuo⁸⁷⁹; gera valia veikęs asmuo⁸⁸⁰; rūpestingas ir apdairus

⁸⁷⁵ BARAK, A. *The Judge in a Democracy*, p. 65–66.

⁸⁷⁶ Šiame kontekste paminėtina, kad Viešojo administravimo įstatymo 20 straipsnio, reglamentuojančio administracinės procedūros dalyvio pareigas ir teises, 2 dalyje įtvirtinta, jog asmuo privalo sąžiningai naudotis jam suteiktomis teisėmis ir jomis nepiktnaudžiauti. Tačiau ši sąžiningumo pareiga labiau orientuota į procedūrinės teisės (pvz., susipažinti su dokumentais, turėti vertėją ir kt.).

⁸⁷⁷ Pvz., Statybos įstatymo 28¹ straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad teismas, sprenddamas klausimą, ar įpareigoti statytoją (užsakovą) ar kitą šio straipsnio 2 dalies 1 punkte nurodytą asmenį nugriauti statinį ar jo nenugriauti, <...> administracinių aktų pagrindu įvertina turtines teises įgijusių asmenų sąžiningumą. Sąžiningumo principu yra grindžiamos ir kitos visuomeninius santykius reglamentuojančios teisės normos. Pavyzdžiui, Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 50 straipsnio 1 dalies 1 punkte įtvirtinta, kad užsieniečiui išduotas laikinas leidimas gyventi panaikinamas, jeigu leidimas gautas apgaulės būdu. Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 44 straipsnio 2 dalyje nustatyta pensijos gavėjo pareiga pranešti apie pasikeitusias aplinkybes, turinčias įtakos paskirtos pensijos mokėjimui ir jos dydžiui. Mokesčių administravimo 141 straipsnio 1 dalies 1 punkte įtvirtinta, kad asmuo gali būti atleistas nuo baudos, jeigu įrodo, jog nėra kaltas dėl padaryto pažeidimo, ir kt.

⁸⁷⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. rugsėjo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-1576/2008.

⁸⁷⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1797/2005; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-165/2012.

⁸⁸⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 45092/07.

asmuo⁸⁸¹ ir kt. Tačiau visais šiais atvejais iš esmės pripažįstama, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas yra ribojamas suinteresuoto asmens gero elgesio kriterijumi⁸⁸².

II.2.1. Asmens gero elgesio patikros kriterijai nacionalinių teismų praktikoje

LVAT praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos taikymas su asmens gero elgesio patikros kriterijumi buvo susietas ne iškart. Nors teisėtų lūkesčių apsaugos pradžią administracinių teismų praktikoje žymi 2002 m.⁸⁸³, nuostata, kad nagrinėjamo principo taikymui svarbus asmens, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, elgesio modelis, suformuota tik 2005 m. ir pirmiausia ji buvo taikoma ūkio subjekto veiksmų patikrai, siekiant užkirsti kelią piktnaudžiavimui teise. Šiuo aspektu administracinėje byloje Nr. A15-223/2005⁸⁸⁴ LVAT akcentavo, kad prioritetas turi būti suteikiamas tik sąžiningai ir teisėtai įgytų teisių gynimui, nes tai atitinka teisinio reguliavimo

⁸⁸¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. liepos 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A444-2863/2011; Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. liepos 15 d. sprendimo *Di Lenardo ir Dilexport, C-37/02 ir C-38/02*, Rink. p. I-6911, 70 p. ir nurodyta teismų praktika.

⁸⁸² Pastebėtina, kad geros valios aspektas taip pat gali būti nagrinėjamas per jo antonimą – nesąžiningumą, t. y. įvertinant, ar yra duomenų, kurie leistų atitinkamą asmenį pripažinti elgusis bloga valia. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-129/2012; 2012 m. spalio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-2758/2012.

⁸⁸³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2002 m. sausio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-291/2002.

⁸⁸⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. vasario 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-223/2005. Šioje byloje pareiškėjas prašė teismo įpareigoti atsakovą Sveikatos apsaugos ministeriją panaikinti kitai bendrovei išduotą licenciją verstis farmacine veikla. Pareiškėjas nurodė, kad 2004 m. laimėjo kompetentingos valstybės institucijos organizuotą patalpų nuomos konkursą ir pasirašė savivaldybės ilgalaikio materialiojo turto nuomos sutartį. Kadangi šios patalpos buvo pirminės sveikatos priežiūros centro patalpose ir pagal savo plotą tiko vaistinės veiklai, pareiškėjas jose norėjo atidaryti vaistinę. Tačiau tame pačiame pastate farmacinę veiklą vykdė kita bendrovė, o pagal galiojusius teisės aktų reikalavimus steigti vaistines tame pačiame pastate ir tuo pačiu adresu, kuriuo jau įsteigta kita vaistinė, buvo draudžiama. Įvertinęs šias aplinkybes, LVAT konstatavo, kad bendrovė, dėl kurios pareiškėjas pateikė skundą, veikė sąžiningai ir teisėtai vertėsi farmacine veikla nuo 1994 m. Tuo metu vertindama pareiškėjo elgesį, teisėjų kolegija nurodė, kad pareiškėjas žinojo apie tai, kad jo nuomojamose patalpose jau veikė vaistinė. Be to, pareiškėjas patalpas nuomojosi komercinei, o ne farmacinei veiklai. Teisėjų kolegijos vertinimu, pareiškėjas savo aktyviais veiksmais sukūrė savo interesus neva pažeidžiančią faktinę situaciją ir savo verslo plėtrą siekė vykdyti kitos bendrovės interesų sąskaita, tai yra siekiant to, kad atsakovas panaikintų kitos bendrovės teisėtai ir sąžiningai įgytas teises verstis farmacine veikla ginčo pastate, kur jis teisėtai veiklą vykdė jau daug metų. Šiomis aplinkybėmis konstatuota, kad pareiškėjo teisės ir teisėti interesai, kitai bendrovei anksčiau suteikus filiale teisę verstis farmacine veikla, pažeisti nebuvo.

tikrumo bei stabilumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų turinį. Dar tais pačiais metais LVAT patvirtino, kad asmens sąžiningumo aspektas gali būti reikšmingas ne tik sprendžiant teisėtų lūkesčių *apsaugos*, bet ir teisėtų lūkesčių *atsiradimo* klausimą⁸⁸⁵. Palaipsniui asmens sąžiningumas administracinių teismų praktikoje buvo įtvirtintas kaip pakankamai plati koncepcija, apimanti ne tik apgaulės atvejus, bet ir apdairumo pareigą. LVAT teisėtų lūkesčių apsaugos principo kontekste yra nurodęs, kad „sąžiningumas yra bendrasis teisės principas, išreiškiantis elgesio matą, atitinkantį protingumo ir teisingumo principų reikalavimus. Sąžiningas subjektas yra toks, kuris veikia rūpestingai ir teisingai. Sąžiningumas reikalauja atidumo, rūpestingumo bei draudžia piktnaudžiauti teise.“⁸⁸⁶.

Pastebėtina, kad administracinių teismų praktikoje taikomas gero elgesio standartas paprastai reiškia formalių teisės aktų reikalavimų laikymąsi. Pagal bendrąją taisyklę, suinteresuoti asmenys paprastai⁸⁸⁷ negali remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, jeigu patys nesilaiko teisės aktų reikalavimų⁸⁸⁸. Siekdamas įvertinti šį kriterijų, bylą nagrinėjantis teismas analizuoja, kaip asmuo privalėtų elgtis, atsižvelgęs į galiojančias teisės aktų nuostatas. Ši požiūrį bene geriausiai atskleidžia ginčų dėl valstybės tarnautojų ir kitų asmenų atleidimo iš pareigų, nustatytu laiku neįgyvendinus reikalavimo įgyti teisės aktų reikalaujamą išsilavinimą, pavyzdžiai. Štai administracinėje byloje

⁸⁸⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1797/2005. Šioje byloje LVAT, atlikdamas statybos leidimo išdavimo procedūros patikrą, tiesiogiai susiejo teisėtų lūkesčių atsiradimą su suinteresuoto asmens sąžiningumu. Pasisakydama dėl asmens sąžiningumo, teisėjų kolegija išskyrė šias teisiškai reikšmingas aplinkybes: 1) suinteresuotas asmuo teisėtai atliko visus būtinus statybos leidimui gauti veiksmus, pateikė visus tokiam sprendimui reikiamus dokumentus; 2) šis asmuo pagrįstai negalėjo numatyti, kad viešojo administravimo subjektas statybos leidimo išdavimo procese pažeis formalias procedūras; 3) pareiškėjas nepateikė viešojo administravimo subjektui jokių apgaulingų, neteisingų ar neišsamių duomenų, siekiant statybos leidimo išdavimo. Įvertinus šias aplinkybes, nuspręsta, kad pareiškėjas pagrįstai galėjo remtis tiek teisėtų lūkesčių apsaugos, tiek įgytų teisių apsaugos doktrinomis.

⁸⁸⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. spalio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P858-150/2011.

⁸⁸⁷ Išlyga tekste daroma, atsižvelgus į teisėtų lūkesčių apsaugą *contra legem*. Tačiau reikia pažymėti, kad tokie atvejai susiję su išskirtinėmis kilusių ginčų aplinkybėmis. Plačiau žr. III.3.4. Teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*.

⁸⁸⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. vasario 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-288/2013; 2012 m. gegužės 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1301/2012.

Nr. A858-790/2010⁸⁸⁹ ginčas kilo dėl pareiškėjos, antstolės, atleidimo iš pareigų, jai per teisės aktuose nustatytą terminą neįgijus einamoms pareigoms būtino išsilavinimo. Pareiškėja buvo baigusi tik vientisų teisės krypties studijų programos dalį, atitinkančią universitetinių pagrindinių (bakalauro) studijų programos reikalavimus, o diplomą galėjo būti išduotas tik po to, kai bus užbaigta likusi studijų programos dalis, atitinkanti magistrantūros studijų programos reikalavimus. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija pažymėjo, kad pereinamasis laikotarpis tęsėsi 7 metus, todėl toks terminas, atsižvelgiant į įprastinę teisės krypties studijų trukmę, laikytinas protingu terminu įgyti įstatyme nustatytą išsilavinimą. Teisėjų kolegijos vertinimu, pareiškėja, atsižvelgdama į teisės aktuose nustatytą pereinamąjį laikotarpį, privalėjo imtis visų veiksmų, kad iki nustatyto termino pabaigos įgytų reikalaujamą aukštojo mokslo diplomą, todėl jai kilusios neigiamos pasekmės negali būti teisinamos teisėtų lūkesčių apsaugos principu.

Reikia atkreipti dėmesį, kad LVAT praktikoje gero elgesio standartas nėra aiškinamas vien kaip objektyvi kategorija ir tam tikrais atvejais atsižvelgiama į individualias pareiškėjui būdingas aplinkybes. Vertinant subjektyvųjį gero elgesio aspektą reikšmingomis pripažįstamos įvairaus pobūdžio asmeninės ir socialinės padėties aplinkybės⁸⁹⁰. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A756-736/2010⁸⁹¹ teisėjų kolegija nustatė, kad pareiškėja – valstybės tarnautoja, ėjusi teismo raštinės vedėjos pareigas, pagal naują teisinį reguliavimą nustatyto reikalavimo per 5 metus įgyti reikalaujamą išsilavinimą negalėjo įgyvendinti dėl ligos. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija, remdamasi teisingumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principais, konstatavo, kad pareiškėjos atleidimas iš valstybės tarnybos negali būti pripažintas teisėtu⁸⁹².

⁸⁸⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 13 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A858-790/2010.

⁸⁹⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. balandžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-647/2010.

⁸⁹¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 2 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A756-736/2010.

⁸⁹² Šiuo klausimu taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 5 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-2414/2011.

Iš administracinių teismų praktikos nagrinėjamoje srityje taip pat matyti, kad sprendžiant, ar asmuo elgėsi gera valia, reikšminga aplinkybe pripažįstamos suinteresuoto asmenų žinios ir informacija, kuri yra ar turėjo būti prieinama šiems asmenims. Informatyvumo (buvimo informuotam) kriterijus tam tikrais atvejais taikomas gana formaliai, preziumuojant, jog asmuo yra susipažinęs su galiojančiomis teisės aktų nuostatomis, reguliuojančiomis atitinkamą jam aktualų klausimą ar sritį. Juolab teisėtų lūkesčių pažeidimu prieš valstybės institucijas negali remtis asmuo, kuriam tam tikros aplinkybės dėl valstybės įsipareigojimų pobūdžio yra iš anksto žinomos⁸⁹³. Nagrinėjamu principu taip pat negali remtis asmenys, kuriems buvo žinomas valstybės institucijų įsipareigojimų turinys ir iš to asmeniui kylančios atitinkamos pareigos⁸⁹⁴.

Vertinant asmens elgesį LVAT praktikoje atsižvelgiama ne tik į tai, kokia informacija realiai disponavo suinteresuotas asmuo, bet ir kokios aplinkybės dėl savo pobūdžio gali būti vertinamos kaip akivaizdžios (visuotinai žinomos). Antai administracinėje byloje Nr. A858-59/2012, sprenddamas viešojo intereso gynimo klausimus, LVAT nustatė, kad ginčas kilo dėl žemės sklypo, esančio Kuršių nerijos nacionaliniame parke, bei pastato, kuris yra pripažintas kultūros vertybe. Atsižvelgus į tai, konstatuota, kad suinteresuoti asmenys privalėjo žinoti, koks teisinis režimas taikytinas jų nuosavybės teise valdomam turtui⁸⁹⁵. Kitoje administracinėje byloje Nr. A415-1931/2006⁸⁹⁶ teisėjų kolegija konstatavo, kad pareiškėjas neturėjo teisėtų lūkesčių, jog įsigijus žemės sklypą prie kapinių, pastarosios nebus eksploatuojamos. Teismas pabrėžė, jog pareiškėjas, įsigydamas sodybą, žinojo apie netoliese esančias kapines.

⁸⁹³ Pavyzdžiui, kad paraiška dėl Europos Sąjungos paramos teikiama pagal nepatvirtintą programą ir paramos sąlygos gali keistis. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. spalio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A822-1396/2010.

⁸⁹⁴ Pavyzdžiui, kad suteiktos Europos Sąjungos paramos teisėtumas gali būti tikrinamas praėjus trejiems metams po projekto įgyvendinimo. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. liepos 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-205/2013; taip pat žr. 2008 m. liepos 11 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A575-1346/2008.

⁸⁹⁵ Šių aplinkybių deramai neįvertinus pirmosios instancijos teisme, byla grąžinta nagrinėti iš naujo. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-59/2012.

⁸⁹⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. lapkričio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A415-1931/2006.

Vis dėlto privatiems asmenims negali būti taikomas griežtesnis žinojimo standartas nei kompetentingoms valstybės institucijoms su sąlyga, jog asmuo pateikia visus reikalaujamus duomenis⁸⁹⁷. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011⁸⁹⁸, LVAT vertinimu, suinteresuotam asmeniui nebuvo žinoma ir negalėjo būti žinoma, jog nuosavybės teisės atkuriamos į mišką, priskirtą valstybinės reikšmės miškams. Dar daugiau – pačiam atsakovui Nacionalinei žemės tarnybai ginčijamo sprendimo priėmimo metu nebuvo žinoma apie tai, jog nuosavybės teisės į ginčo mišką atkuriamos pažeidžiant teisės aktų reikalavimus. Šiomis aplinkybėmis LVAT nusprendė, jog nėra pagrindo šį asmenį laikyti nesąžiningu šio turto įgijėju. Šiame kontekste taip pat reikia pabrėžti, kad suinteresuoti asmenys gali pagrįstai kliautis oficialiai valstybės skelbiamais duomenimis, pavyzdžiui, valstybės registrų informacija. Štai administracinėje byloje Nr. A502-466/2010⁸⁹⁹ teisėjų kolegija konstatavo, kad pareiškėjas negalėjo aiškiai žinoti apie draudimus, susijusius su įsigytu žemės sklypu, nes tokių duomenų neatskleidė nei asmuo, iš kurio sklypas įsigytas, nei Nekilnojamojo turto registras. Teisėjų kolegija taip pat pažymėjo, kad remiantis Nekilnojamojo turto registro įstatymu galioja nekilnojamojo turto registre esančių duomenų teisingumo ir išsamumo prezumpcija.

⁸⁹⁷ Vis dėlto šios nuostatos administracinių teismų praktikoje ne visada laikomasi nuosekliai. Administracinėje byloje Nr. A502-800/2006 ginčas kilo dėl pareiškėjos priėmimo į valstybės tarnybą. Pareiškėja paaiškino, kad jai buvo leista dalyvauti konkurse į valstybės tarnybą ir šį konkursą ji laimėjo. Todėl ji turėjo lūkesčių, kad bus priimta į valstybės tarnautojos pareigas. Atsakovas paaiškino, kad pareiškėja į pareigas nepaskirta, iškilus abejonių dėl jos išsilavinimo. Pasak atsakovo, pareiškėjos Veterinarijos akademijoje įgytas aukštasis veterinarijos gydytojos išsilavinimas, kuris priskiriamas biomedicinos mokslų kryptčiai, neatitinka pareigybės aprašyme nustatyto specialiojo reikalavimo turėti ekonomikos / teisės / technikos ar tikslųjų mokslų studijų aukštąjį magistro arba jam prilygintą išsilavinimą. Įvertinusi šias aplinkybes, teisėjų kolegija pažymėjo, kad, viena vertus, pareiškėja, atsižvelgdama į pareigybės, į kurią pretendavo, pobūdį bei jai nustatytas funkcijas, keliamus specialius reikalavimus išsilavinimui, galėjo suvokti, kad gali iškilti neaiškumų dėl jos išsilavinimo tinkamumo. Antra vertus, pareiškėja galėjo žinoti, kad net ir laimėjus konkursą, dėl jo rezultatų kiti pretendentai pagal teisės aktuose nustatytą tvarką gali pareikšti skundus, be to, galėjo žinoti, kad jos turimo išsilavinimo tinkamumas gali būti patikrintas ir po konkurso rezultatų paskelbimo. Teisėjų kolegijos vertinimu, tai, kad nebuvo laiku, kaip reikalauja teisės aktai, pastebėta, jog pareiškėjos įgytas aukštasis išsilavinimas neatitinka pareigybės aprašyme nustatyto specialiojo reikalavimo, nesuteikė pareiškėjai teisėtų lūkesčių, jog ji turi teisę užimti minimas pareigas. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-800/2006.

⁸⁹⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011.

⁸⁹⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. birželio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-466/2010; taip pat žr. 2010 m. rugsėjo 20 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A662-784/2010.

Pastebėtina, kad informatyvumo kriterijus taip pat yra susijęs su pareiga pateikti teisingą informaciją kompetentingai valstybės institucijai, turinčiai priimti sprendimą. Pagal geros valios principą gali būti reikalaujama, kad privatūs asmenys santykiuose su valstybės institucijomis laikytųsi bendradarbiavimo pareigos ir pateiktų išsamią bei tikslią informaciją sprendžiamu klausimu⁹⁰⁰. Kokią informaciją privalo pateikti suinteresuotas asmuo, nagrinėjamo principo taikymo kontekste yra vienas iš probleminių klausimų. Manytina, kad, nesant išskirtinių aplinkybių, paprastai turėtų būti reikalaujama pateikti tik tuos dokumentus, kurie yra tiesiogiai nurodyti teisės aktuose. Papildomos informacijos nepateikimas neturėtų būti aiškinamas kaip suinteresuoto asmens nesąžiningumas. Iš tiesų pateiktinos informacijos apimtis yra labai susijusi su kiekvieno atvejo individualiomis aplinkybėmis. Nors pareiga pateikti išsamią informaciją gali būti aiškinama, kaip reikalavimas atskleisti visas reikšmingas aplinkybes, iš privačių asmenų neturėtų būti reikalaujama atkreipti dėmesį į reikšmingus teisės klausimus, kurie patys savaime nėra akivaizdūs. Toks gero elgesio standartą griežtinantis kriterijus tam tikrais atvejais galėtų būti taikomas tik profesionaliems ūkio subjektams, kurie turi pakankamų išteklių, kad prireikus galėtų pasirūpinti kvalifikuota teisine pagalba⁹⁰¹.

Nagrinėjamu klausimu svarbu pažymėti ir dar vieną gero elgesio standarto aiškinimo administracinių teismų praktikoje ypatumą. Iš LVAT praktikos matyti, kad ūkio subjektams paprastai taikomi griežtesni apdairumo ir rūpestingumo kriterijai. Šiuo aspektu labai svarbi tampa numatomumo pareiga. Minėtai išvadai pagrįsti plačiau panagrinėtinos LVAT spęstos administracinė byla Nr. A444-2863/2011 bei administracinė byla Nr. A575-890/2011.

⁹⁰⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. vasario 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-279/2011.

⁹⁰¹ SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 126.

Administracinėje byloje Nr. A444-2863/2011⁹⁰² pareiškėjas, ūkio subjektas, teigė, kad jo iš Kinijos importuotoms prekėms nepagrįstai buvo taikomos antidempingo priemonės. Teisėjų kolegija, įvertinusi bylos aplinkybes, konstatavo, kad pareiškėjas, sudarydamas pirkimo–pardavimo sutartis su Kinijoje įsikūrusiu gamintoju, jau turėjo galimybę numatyti antidempingo maito įvedimo tikimybę ir prisiimti dėl to kylančią riziką. Europos Komisija 2008 m. vasario 16 d. paskelbė pranešimą, kuriame nurodė, jog Komisija pradeda tyrimą dėl Kinijos Liaudies Respublikos kilmės vielos. 2008 m. lapkričio 14 d. buvo priimtas Reglamentas (EB) Nr. 1129/2008, kuriuo nustatomas laikinasis antidempingo maitas dėl tam tikros Kinijos Liaudies Respublikos kilmės vielos (toliau – Laikinas reglamentas), o 2009 m. gegužės 5 d. – Tarybos Reglamentas Nr. 383/2009, kuriuo nustatomas galutinis antidempingo maitas ir laikinojo maito galutinis surinkimas (toliau – Galutinis reglamentas). Teisėjų kolegija nustatė, kad sutartys dėl prekių pirkimo–pardavimo buvo sudarytos po Komisijos Pranešimo paskelbimo, tačiau prieš Laikinojo bei Galutinio reglamento paskelbimą. Teisėjų kolegijos nuomone, Komisijos tyrimo pradėjimo faktas leidžia ūkio subjektams numatyti, jog antidempingo maito įvedimo rizika yra pakankamai didelė. Apdairus ir rūpestingas verslininkas turėjo įvertinti importo mokesčių pasikeitimo riziką, papildomai pasidomėti išankstine informacija apie taikytinas tarifines priemones. Teisėjų kolegijos vertinimu, pareiškėjas, žinodamas apie Komisijos Pranešimą ir sudarydamas sutartis, pats prisiėmė ir riziką dėl papildomos mokestinės prievolės atsiradimo. Vadinas, pagal LVAT praktiką iš ūkio subjektų gali būti reikalaujama išmanyti ne tik galiojantį teisinį reguliavimą, bet ir numatyti galimus jo pakeitimus.

Iš esmės analogiškos pozicijos laikytasi administracinėje byloje Nr. A575-890/2011⁹⁰³, kurioje numatomumo pareiga susieta su viešomis konsultacijomis dėl teisės aktų pakeitimo. Pareiškėjas UAB „Tele2“, be kita

⁹⁰² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. liepos 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A444-2863/2011.

⁹⁰³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-890/2011.

ko, remdamasis teisėtų lūkesčių pažeidimu, ginčijo Lietuvos Respublikos ryšių reguliavimo tarnybos aktus, kuriais buvo ženkliai sumažintos UAB „Tele2“ teikiamos balso skambučių užbaigimo paslaugos aukščiausių kainų ribos. Byloje nuspręsta, kad pareiškėjas – ūkine veikla užsiimantis subjektas, suinteresuotas planuoti savo pajamas, veiklos planus, būsimas investicijas, žinodamas savo produkcijos pelną ir sąnaudas, galėjo preliminariai (apytiksliai) prognozuoti, kad efektyvaus operatoriaus kainos bus gerokai mažesnės nei jo taikomos. Teisėjų kolegija pabrėžė, kad Ryšių reguliavimo tarnyba jau nuo 2005 m., konstatavusi konkurencijos problemas, sistemingai, argumentuotai, bendradarbiaudama su ūkio subjektais, tyrė rinką, išleido aktus, kuriuose akivaizdžiai išreiškė poreikį ir įpareigojimus mažinti balso skambučių užbaigimo kainas. Todėl pareiškėjui ginčijami aktai negali būti vertinami kaip netikėti. Prieš priimant ginčijamus 2009 m. gruodžio 24 d. ir 2009 m. birželio 3 d. sprendimus, vyko vieša konsultacija, kurioje dalyvavo ir pareiškėjas (vieša konsultacija dėl 2009 m. birželio 3 d. sprendimo prasidėjo 2009 m. vasario mėn.). Šis laikotarpis, teisėjų kolegijos vertinimu, buvo pakankamas pradėti ruošti būsimiems balso skambučių užbaigimo kainos pokyčiams. Todėl pareiškėjas, atsižvelgdamas į anksčiau nurodytas aplinkybes, negalėjo nenumatyti, jog kainos bus mažinamos daugiau nei 20 procentų. Šios bylos kontekste reikia atkreipti dėmesį, kad nors tam tikri teisės aktų pokyčiai, atsižvelgus į viešas teises diskusijas, gali būti numatomi, teisėtų lūkesčių apsaugos principas taip pat reikalauja suteikti ūkio subjektams pakankamą, t. y. realų ir adekvatų pereinamąjį laikotarpį. Kai teisės aktų pokyčiai įsigalioja staiga (pvz., einamaisiais finansiniais metais ar likus keletui dienų iki metų pradžios) ir tokios skubos nepagrindžia jokie konkuruojantys viešojo intereso tikslai, pagrindai gali būti reiškiami tam tikra kritika dėl ūkio subjektų teisėtų interesų apsaugos masto.

Dar daugiau – tam tikrais atvejais ūkio subjektams, kurie remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, taikoma ne tik numatomumo pareiga, bet ir reikalavimas imtis aktyvių veiksmų, jog įsitikintų savo veiksmų teisingumu. Šis reikalavimas, kaip tinkamo elgesio standartą griežtinantis kriterijus, paprastai

taikomas tik ūkio subjektams. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A5-841/2005⁹⁰⁴ pareiškėjas, nurodydamas prekių kodą muitų procedūrose, rėmėsi ilgamete muitinės praktika, ir tai, pasak jo, jam suteikė teisėtą lūkesčių dėl teikiamos informacijos teisingumo. Šiomis aplinkybėmis LVAT pažymėjo, kad pareiškėjas, siekdamas užsitikrinti teisinį saugumą, jog prekės deklaruojamos teisingu kodu, turėjo teisę kreiptis į muitinę privalomos tarifinės informacijos ar kitokių paaiškinimų, o nesutikdamas su muitinės nuomone, nustatyta tvarka ginti savo teises. Tačiau pareiškėjas, nurodydamas prekių kodą ir būdamas atsakingas už deklaracijoje pateiktos informacijos teisingumą, šio kodo teisingumui tikrinti jokių priemonių nesiėmė.

Aktyvus ūkio subjekto elgesys tampa ypač svarbus tais atvejais, kai tam tikri administraciniai sprendimai priimami daugiapakopės ir dėl to ilgai trunkančios administracinės procedūros metu. Štai administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011⁹⁰⁵ LVAT akcentavo, kad ūkio subjektas privalo būti aktyvus administracinės procedūros, inicijuotos dėl teritorijos planavimo, dalyvis. Pasak LVAT, pareiškėjas, kaip detaliojo planavimo užsakovas, būdamas rūpestingas, sąžiningas ir apdairus, turėjo ir galėjo pats domėtis detaliojo planavimo dokumentacijos rengimo procesu. Be to, teismas pabrėžė, kad asmenims, vykdančioms komercinę investicinę veiklą, kaip profesionalams, turi būti taikomi didesni atidumo, rūpestingumo, atsargumo standartai. Rūpestingumo pareiga reikalauja, kad suinteresuoti asmenys, dalyvaujantys tam tikrame teritorijų planavimo etape, domėtusi, kokio pobūdžio ir turinio aplinkybės bus išsamiau nagrinėjamos. Kita vertus, teismas apdairiai pažymėjo, jog rūpestingumo pareigų nustatymas siekiant, kad būtų laikomasi teritorijų planavimo proceso reikalavimų, negali būti aiškinamas kaip valstybei ar savivaldybei tenkančių pareigų perkėlimas privačiam ūkio subjektui.

Šiame kontekste reikia pastebėti, kad ūkio subjekto gero elgesio standartas, susijęs su ūkinės veiklos rizikos elementu, administracinių teismų

⁹⁰⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugpjūčio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5-841/2005.

⁹⁰⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011.

praktikoje nėra taikomas visiškai tolygiai. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A492-2734/2011⁹⁰⁶ LVAT konstatavo, kad nepaisant to, jog detaliojo plano tvirtinimas yra savivaldybės tarybos diskrecija, suinteresuotiems asmenims teisėtus lūkesčius gali sukurti iki šio plano tvirtinimo kompetentingų valstybės institucijų atlikti veiksmai. Atsižvelgus į tai, nuspręsta, kad pareiškėjo iki detaliojo plano patvirtinimo prisiimti sutartiniai įsipareigojimai neturi būti vertinami kaip nepagrįsta ūkinės komercinės veiklos rizika. Priešingai, aplinkybė, kad pareiškėjas, veikdamas teisėtai, tikėdamasis atsakovo teisėto veikimo, turėjo pagrįstus lūkesčius įgyti specialią teisę, teisėjų kolegijos vertinimu, sumažino tokią riziką iki normalaus laipsnio⁹⁰⁷. Pastebėtina, kad ši LVAT pozicija šiek tiek nesutampa su anksčiau (2011 m.) LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos priimtame sprendime išdėstytais nuostatomis⁹⁰⁸.

Apibendrinus minėtus teisminės praktikos pavyzdžius matyti, jog ūkio subjektams, kurie remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, yra taikomas gana griežtas gero elgesio standartas. Iš pastarųjų reikalaujama žinoti plačios apimties teisinį kontekstą, *inter alia* pasirengimo teisės aktų pakeitimams stadijas. Ši padėtis, be kita ko, gali būti paaiškinama tuo, kad administraciniai teismai, vertindami ūkio subjekto elgesį, atsižvelgia į tai, jog tam tikri ūkio subjekto atlikti veiksmai gali būti susiję su jo prisiimta komercinės veiklos rizika. Kitaip tariant, sprendžiant dėl gero elgesio standarto laikymosi,

⁹⁰⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-2734/2011.

⁹⁰⁷ Tokios pačios pozicijos LVAT laikėsi administracinėje byloje Nr. A492-294/2014. Šioje byloje konstatuota, kad iki detaliojo plano patvirtinimo statybų bendrovių atliktos investicijos nėra nepagrįsta veiklos rizika. LVAT nesutiko su pirmosios instancijos teismo išvada, jog pareiškėjai kreditus paėmė ir žemės sklypus įsigijo savo rizika, kadangi detalusis planas nebuvo patvirtintas. Pasak LVAT, šiuo atveju reikšminga aplinkybė laikytina tai, kad pareiškėjai žemės sklypus įsigijo ir kreditus paėmė jau esant išduotoms planavimo sąlygoms teritorijų planavimo dokumentui rengti, tai sukūrė pareiškėjams teisėtus lūkesčius, kad veikdami teisėtai, įvykdę įstatymo reikalavimus, jie įgis galimybę įvykdyti savo verslo sumanymus. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-294/2014.

⁹⁰⁸ Šiame kontekste reikia priminti, kad administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011 LVAT, be kita ko, konstatavo, kad jei ūkio subjektas finansuoja detaliojo plano rengimą ir visiškai nesidomi inicijuota procedūra, kuri neabejotinai yra susijusi su jo investicinių lėšų panaudojimu, iki tol, kol detalusis planas yra patvirtinamas, tai jis daro savo paties rizika. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011.

reikšminga, ar ūkio subjektas, manydamas, jog turi tam tikrus teisėtus lūkesčius, susiklosčiusiomis aplinkybėmis nepagrįstai nerizikuoja⁹⁰⁹. Kita vertus, gero elgesio patikros intensyvumas yra liberalesnis kalbant apie fizinius asmenis. Nors ir išskirtiniais atvejais, LVAT praktikoje reikšmingomis laikomos aplinkybės, susijusios su fizinio asmens, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, socialine bei asmenine padėtimi.

Atsižvelgus į tai, kad sprendžiant teisėtų lūkesčių apsaugos klausimus viešosios teisės srityje persipina bendrosios ir specializuotų teismų kompetencija, glaustai verta apžvelgti, kokį suinteresuoto asmens elgesio standartą formuluoja *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*. Šis Teismas savo praktikoje nuosekliai akcentuoja, kad asmens teisėtų lūkesčių apsaugai svarbu paties asmens veiksmų teisėtumas⁹¹⁰. Viena iš teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo sąlygų laikomas reikalavimas, kad asmuo būtų teisėtai pagal galiojančius teisės aktus įgijęs civilines teises⁹¹¹. Nors, minėta, LAT praktikoje sąžiningumo sampratą sudaro subjektyvusis ir objektyvusis elementai, teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo kontekste ryškėja tendencija pirmenybę suteikti objektyviajam sąžiningumo elementui. Akcentuojama, kad suinteresuotas asmuo privalo būti atidus ir rūpestingas⁹¹², o jo elgesys – „teisiškai nepriekaištingas“⁹¹³. Tuo metu suinteresuoto asmens individualios savybės konkrečioje situacijoje teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo kontekste iki šiol formaliai nebuvo vertinamos.

Apžvelgiamu klausimu Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką sąlyginai galima skirstyti į dvi grupes: 1) sprendimai, kuriuose konstatuojama akivaizdi suinteresuoto asmens rūpestingumo stoka. Pavyzdžiui, statybos

⁹⁰⁹ Taip pat žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013; 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011.

⁹¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2013; 2012 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2012.

⁹¹¹ Žr., pvz., Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2011 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2011.

⁹¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2013.

⁹¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2006 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-346/2006.

vykdomos be jokių oficialių leidimų, remiantis žodiniu susitarimu su pareigūnais⁹¹⁴; sudaryti fiktyvūs ginčo žemės įsigijimo sandoriai⁹¹⁵; teisę į nuosavybės teisių atkūrimą turintis asmuo apskritai nėra padavęs prašymo atkurti nuosavybės teises⁹¹⁶ ir kt.; 2) sprendimai, kuriuose privačių asmenų nesąžiningumas konstatuojamas, nustačius, kad susiklosčiusi padėtis neatitinka teisės aktų reikalavimų, pvz., statybos, nors ir vykdomos turint tam reikalingą kompetentingų valstybės institucijų išduotą statybos leidimą, vyksta draudžiamoje teritorijoje⁹¹⁷. Statybos srityje šis sąžiningumo standartas taikomas ypač griežtai. Kita vertus, nuosavybės teisių atkūrimo srityje pastebima šiek tiek liberalesnė Teismo pozicija. Šį aspektą gali padėti atskleisti civilinė byla Nr. 3K-3-310/2012⁹¹⁸. Šioje byloje asmens sąžiningumas nebuvo vertinamas vien formaliai nustatant, ar susiklosčiusi padėtis atitinka teisės aktų reikalavimus. Teismas asmens sąžiningumą vertino atsižvelgdamas į tai, ar byloje yra duomenų apie neleistiną įtaką valstybės institucijų sprendimams.

Atlikus LAT nagrinėtų bylų analizę nustatyta, kad šio Teismo praktikoje formuluojamas gana griežtas suinteresuoto asmens gero elgesio standartas. Privatūs asmenys privalo gerai išmanyti teisės klausimus, ypač tos srities, kurioje vykdo savo veiklą. Pavyzdžiui, civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2013 konstatuota, kad UAB „Pranciškonų rūmai“ turėjo būti aišku, jog ginčo pastatai, sudarantys vieningą vienuolyno kompleksą, negali būti perleidžiami jo privačion nuosavybėn, atsižvelgus į pastatų perleidimo metu galiojusias Įstatymo „Dėl maldos namų bei kitų pastatų grąžinimo religinėms bendruomenėms“ nuostatas. Dar daugiau – suinteresuoti asmenys turi būti susipažinę ne tik su galiojančiu teisiniu reguliavimu, bet ir jį aiškinančia (teisėtumą vertinančia) aktualia teismų praktika. Antai civilinėje byloje Nr.

⁹¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2012 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2012.

⁹¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2013.

⁹¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2011 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2011.

⁹¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2013.

⁹¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2012 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2012. Taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-165/2012.

3K-3-354/2013⁹¹⁹ konstatuota, kad suinteresuotas asmuo neturėtų savo veiksmų teisinti teisėtų lūkesčių buvimu, nes dėl statybos leidimo išdavimo kreipėsi ir pastatus statyti pradėjo jau įsiteisėjus Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimui, kuriame buvo aiškiai išdėstyti įstatymų taikomi statybų miško žemėje ribojimai⁹²⁰. Kitoje civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2013⁹²¹ LAT nusprendė, kad suinteresuotas asmuo taip pat privalo suprasti Konstitucinio Teismo nutarimo nuostatų sukeltą pasekmes prasidėjusiems teisiniams santykiams: „<...> net ir darant prielaidą, kad atsakovai neteisingai suprato Statybų privačioje žemėje reglamentą, atitinkamų jo nuostatų prieštaravimas Konstitucijai buvo konstatuotas Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimu, praėjus vos trims mėnesiams nuo statybos leidimo išdavimo, tokia faktinė ir teisinė situacija sudarė pakankamas prielaidas atsakovams veikiant atidžiai ir rūpestingai suvokti galimus neteisėtai vykdomos statybos padarinius ir jų išvengti.“⁹²².

Būtent šis LAT formuojamas gana griežtas tinkamo elgesio standartas neretai lėmė tai, kad neteisėtai susiklosčiusios padėties pasekmių našta tekdavo privatiems asmenims. Šiuo aspektu LAT netgi yra konstatavęs, jog tai, kad suinteresuoto asmens veiksmai neatitinka teisingumo ir sąžiningumo principų, taip pat reiškia, jog šis asmuo prisiima padarinių, kylančių dėl imperatyviųjų įstatymų normų nepaisymo, riziką⁹²³. Į klausimą, ar tokia Teismo pozicija dėl asmens sąžiningumo kriterijaus galėtų būti švelninama, greičiausiai reikėtų atsakyti teigiamai. Tokią išvadą suponuoja naujausia EŽTT praktika bylose prieš Lietuvą. Šie pokyčiai pirmiausia galėtų būti susiję su dviem aspektais.

⁹¹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-354/2013.

⁹²⁰ Taip pat žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-353/2013.

⁹²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2013.

⁹²² Tikslumo dėlei reikia pastebėti, kad tokios teisminės praktikos epizodinių pavyzdžių 2010 m. buvo galima aptikti ir LVAT praktikoje. Šiuo klausimu žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. gegužės 25 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A525-734/2010. Tačiau visuminė šio teismo praktikos analizė nesudarė prielaidų vienareikšmiškai teigti, jog asmens gero elgesio patikros griežtumas specializuotuose ir bendrosios kompetencijos teismuose yra vienodas.

⁹²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2011 m. rugpjūčio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-344/2011.

Viena vertus, autorės nuomone, LAT praktikoje nepakankamai atspindimas subjektyvusis sąžiningumo sampratos elementas. EŽTT bylose prieš Lietuvą ne kartą atsižvelgė į pareiškėjų individualią asmeninę ir socialinę padėtį, pvz., tai, kad asmenys, kurie remiasi Konvencijos nuostatų pažeidimu, yra paprasti piliečiai⁹²⁴. Antai, *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą* byloje EŽTT pažymėjo, kad pareiškėjo teisėti lūkesčiai turi būti vertinami, atsižvelgiant į jo situaciją tuo metu, kai buvo priimtas ginčijamas sprendimas. Kai pareiškėjas perdavė nuosavybės teises į ginčo žemę, jis negalėjo pagrįstai numatyti, kad žemės pardavimo sutartis, kuri netgi buvo užregistruota Nekilnojamojo turto registre, bus panaikinta. Tokiu būdu pareiškėjas turėjo teisėtą lūkestį, kad šia nuosavybe bus galima netrukdomai naudotis⁹²⁵. Pareiškėjų individualios situacijos svarba taip pat buvo akcentuota sprendžiant *Pyrantienė prieš Lietuvą* bylą⁹²⁶. Pareiškėjai 1996 m. valstybės parduotas žemės sklypas 2005 m. buvo sugražintas natūra buvusių savininkų įpėdiniams, paaiškėjęs, kad dar 1991 m. į jį pretendavo piliečiai, turintys teisę atkurti nuosavybės teises į išlikusį nekilnojamąjį turtą. Tuo metu pareiškėjai sumokėta 1 466 litų dydžio kompensacija, kuri atitiko 1996 metais už sklypą pareiškėjos sumokėtą investicinių čekių vertę. Tokiomis aplinkybėmis EŽTT pabrėžė, kad pareiškėja žemės sklypą prarado būdama 63 metų, jai nuo 1994 m. buvo nustatytas neįgalumas. Be to, ginčo žemės sklypą pareiškėja naudojo ūkininkavimui ir tai buvo vienas iš pagrindinių jos pajamų šaltinių. Vertindamas pareiškėjos teisėtus lūkesčius, EŽTT pažymėjo, kad pareiškėjos gera valia, kuria ji įgijo ginčo nuosavybę, niekada nebuvo ginčijama nacionalinėje teisėje. Pareiškėja nežinojo, kad žemė jai buvo parduota, pažeidžiant teisę. Be to, byloje nebuvo jokių duomenų, kad pareiškėja turėjo žinoti apie problemas, susijusias su žemės sklypu, kurį ji vėliau įsigijo iš valstybės. Teismas pabrėžė, kad nagrinėjamu atveju pareiškėja buvo paprasta

⁹²⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. gegužės 27 d. sprendimo *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 17978/05*, 68 p.; 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimo *Pyrantienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 45092/07*, 62 p.

⁹²⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. gegužės 27 d. sprendimo *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 17978/05*, 68, 70, 71 p.

⁹²⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 45092/07*.

piliētē, nesinaudojanti jokiomis privileģijomis, o zemes sklypo pardavimas vyko remiantis įstatymais, taikomais visiems asmenims. Teismo vertinimu, nacionaliniai teismai žymiai daugiau dėmesio skyrė zemes pardavimo sandorio panaikinimui ir buvusių savininkų teisių gynybai, tačiau nesugebėjo deramai įvertinti *bona fide* savininkės, pareiškėjos, nuosavybės teisių ir teisėtų lūkesčių. Taigi tiek šioje, tiek *Albergo ir Arlausko* byloje suformuluotos nuostatos sudaro pagrindą teigti, kad paprastų piliečių situacijos, nors ir formaliai neatitinkančios teisės aktų reikalavimų, turi būti vertinamos kitaip nei tie atvejai, kai individai pasinaudoja privileģijuota padėtimi ar kitaip neteisėtai įgyja nuosavybę.

Antra, atsižvelgus į *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą*⁹²⁷ byloje suformuotas nuostatas, nacionaliniai teismai turėtų didesnę dėmesį skirti išvadų dėl asmens nesąžiningumo motyvavimui. Sąžiningumo vertinimas negali būti formalus procesas⁹²⁸. *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą* byloje Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio pažeidimas, be kita ko, konstatuotas, atsižvelgus į tai, jog nacionalinis teismas netinkamai motyvavo išvadą dėl asmens nesąžiningumo. EŽTT kritiškai įvertino LAT išvadą, jog pareiškėjai, įgydami ginčijamą žemes sklypą, elgėsi „nesąžiningai“. Teismas pastebėjo, kad šiai išvadai pagrįsti nebuvo pateikta jokių argumentų, paaiškinančių pareiškėjo „nesąžiningumą“. EŽTT vertinimu, šis LAT teiginys dar labiau stebina, atsižvelgus į tai, kad du žemesnės instancijos teismai laikė, jog pareiškėjai elgėsi sąžiningai ir pakludami tuo metu galiojusiems įstatymams. Šiuo aspektu EŽTT priminė savo nusistovėjusią praktiką, atspindinčią principą, susijusį su tinkamu teisingumo vykdymu, pagal kurį teismų sprendimuose turėtų būti nurodyti pakankami argumentai, kuriais remiantis priimti šie sprendimai. To nebuvo galima pasakyti apie pirmiau minėtą LAT teiginį. Atsižvelgęs į paminėtas aplinkybes ir nurodęs, jog nėra jokių priešingai

⁹²⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. gegužės 27 d. sprendimo *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 17978/05*, 66, 67 p.

⁹²⁸ Kita vertus, būtent tokį vertinimą suponuoja Lietuvos Aukščiausiojo Teismo užimta pozicija, pagal kurią viena iš teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo sąlygų – kad asmuo būtų teisėtai pagal galiojančius teisės aktus įgijęs civilines teises.

teigiančių argumentų, EŽTT konstatavo, kad pareiškėjas nuosavybę įgijo gera valia.

Nagrinėjamu klausimu glaustai palyginus bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų praktiką, reikia pažymėti, jog bendrosios kompetencijos teismų privačių asmenų gero elgesio patikra yra griežtesnė. Ši išvada iš esmės grindžiama sąžiningumo sampratos aiškinimo skirtumais. Nors bendrosios kompetencijos teismų praktikoje formaliai pripažįstami tiek subjektyvūs, tiek objektyvūs sąžiningumo sampratos elementai, teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste vyrauja pastarasis. Administracinių teismų praktikai taip pat nėra svetimas asmens gero elgesio formalusis vertinimas, nes teisminė patikra neretai apsiriboja nustatymu, ar nagrinėjamu atveju apskritai nebuvo pažeisti teisės aktų reikalavimai. Kita vertus, apžvelgiamu klausimu taip pat reikia išskirti LVAT praktikos dalį, kuri pripažįsta pareiškėjo, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, individualių savybių bei susiklosčiusių aplinkybių svarbą. Ši teisminės praktikos kryptis sudaro pagrindą teigti, jog administracinių teismų praktikoje taikomas individams palankesnis teisinis režimas. Bet kuriuo atveju, įvertinus siaurosios gero elgesio sampratos taikymo pasekmes, netoleruotinas žmogaus teisių apsaugos požiūriu, tiek specialiosios kompetencijos, tiek bendrosios kompetencijos teismų jurisprudencijoje gero elgesio standarto neatitinkančiais turėtų būti pripažįstami atvejai, atskleidžiantys aiškų ir rimtą gero elgesio pažeidimą.

II.2.2. Gero elgesio standarto aiškinimas Europos supranacionalinių teismų praktikoje

Kaip matyti iš pirmiau pristatytos teisminės praktikos analizės, gero elgesio kriterijus atspindi daugelį fundamentalių vertybių, tokių kaip sąžiningumas, teisingumas, rūpestingumas, pagrįstumas ir kt., todėl užtikrinti jo tolygų aiškinimą ir taikymą nėra labai paprasta. Apžvelgus nacionalinių administracinių teismų praktikos pavyzdžius matyti, kad gero elgesio turinys nėra iš anksto ir nekintamai nustatytas. Tai, kas pripažįstama gera valia

(sąžiningumu) viename kontekste, gali būti vertinama visai kitaip kitomis aplinkybėmis, susijusiomis su skirtingais faktais ar situacijomis. Gero elgesio standartas, jo apimtis ir turinys gali skirtis priklausomai nuo subjektų bei socialinių santykių srities. Šiomis aplinkybėmis verta išsamiau pažvelgti, ar šis *ad hoc* gero elgesio nustatymo metodas taip pat yra būdingas supranacionalinei teisei bei kokie principiniai kriterijai kreipia gero elgesio kategorijos taikymą ir aiškinimą ESTT bei EŽTT praktikoje.

II.2.2.1. Gero elgesio vertinimas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje

Iš Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimų matyti, kad asmuo, kuris remiasi teisėtais lūkesčiais, privalo ateiti „švariomis rankomis“, t. y. santykyje su administracija elgtis gera valia⁹²⁹. Šiuo aspektu ESTT yra pažymėjęs, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas reiškia, jog nustatyta suinteresuoto asmens gera valia⁹³⁰. Aptariant gero elgesio aiškinimą ESTT praktikoje, svarbu pažymėti, kad šis Teismas taiko objektyviają gero elgesio sampratą⁹³¹. Kaip pažymi J. Schwarze, nors sąvoka „galėjimas numatyti“ yra subjektyvus kriterijus, jis Teisingumo Teismo praktikoje tampa kiekybiškai įvertinamu objektyviuoju kriterijumi. ESTT paprastai nevertina kilusio klausimo iš individualios suinteresuoto ūkio subjekto pozicijos, bet vartoja „apdairaus ūkio subjekto“ galėjimo numatyti tam tikras aplinkybes kriterijų⁹³². Atsižvelgus į tai, ieškinys dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo paprastai nebus sėkmingas, jeigu elgesį, dėl kurio skundžiamasi, galėjo numatyti apdairus, išmanantis ir gerai informuotas asmuo.

⁹²⁹ TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 291.

⁹³⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. rugsėjo 19 d. sprendimo *Huber*, C-336/00, *Rink. p. I-7699*, 59 p.

⁹³¹ Suinteresuotam asmeniui būdingos individualios savybės tampa reikšmingos tik tam tikrais atvejais vertinant, ar ūkio subjektas galėjo suvokti institucijų padarytos klaidos akivaizdumą. Šiuo klausimu žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2007 m. spalio 18 d. sprendimo *Agrover*, C-173/06, *Rink. p. I-8783*, 32 p. ir jame nurodytą teismo praktiką.

⁹³² SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1141.

Nagrinėjamoje srityje formaliai galima išskirti, pirma, atvejus, susijusius su nesąžiningumu (apgaulė ar piktnaudžiavimu), bei, antra, atvejus, susijusius su nepakankamu suinteresuoto asmens rūpestingumu (apdairumu).

Pagal nusistovėjusią ESTT praktiką teisėtų lūkesčių principu negali remtis asmuo, atsakingas dėl akivaizdaus galiojančių teisės aktų pažeidimo. Ši taisyklė iš esmės suformuota konkurencijos, valstybės pagalbos bei mokesčių srityse⁹³³. Pastebėtina, kad Europos Sąjungos teisminės institucijos laikosi griežtos pozicijos ir gali leisti sprendimus atšaukti ne tik apgaulės, bet ir ne visos ar klaidingos informacijos pateikimo atvejais. Šiuo aspektu ESTT yra pažymėjęs, kad suinteresuotam asmeniui tenka rizika, kylanti dėl tam tikrų klaidingų dokumentų pateikimo, išskyrus tuos atvejus, kai dokumento klaidos yra susijusios su valstybės institucijų pateikta informacija⁹³⁴. Vertindamas šią ESTT praktiką, P. Craig perspėja, kad apgaulės ir klaidingos informacijos pateikimo sutapatiniame slypi pavojus. Tarp apgaulės ir nekalto neteisingos informacijos pateikimo yra skirtumas, nors nubrėžti ribas konkrečiu atveju gali būti labai sudėtinga. Vis dėlto mažų mažiausiai šis skirtumas turėtų būti reikšmingas kriterijus, į kurį reikia atsižvelgti ieškant konkuruojančių vertybių pusiausvyros⁹³⁵.

Suinteresuoto asmens rūpestingumo (apdairumo) kriterijus Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje iš esmės susijęs su galėjimu numatyti tam tikras aplinkybes. Atsižvelgus į tai, teigiama, kad jei protingas ir apdairus ūkio subjektas galėjo numatyti, jog Europos Sąjungos priemonės priėmimas galimai paveiks jo interesus, jis negali remtis teisėtų lūkesčių apsaugos

⁹³³ ESTT ne kartą yra konstatavęs, kad ūkio subjektas, kuris sąmoningai imasi konkurenciją pažeidžiančių veiksmų, negali remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principo pažeidimu (2005 m. liepos 14 d. sprendimo *ThyssenKrupp prieš Komisiją*, C-65/02 P ir C-73/02 P, Rink. p. I-6773, 41 p.). Valstybės pagalbos srityje ESTT taip pat yra nusprendęs, kad suklasotos sutarties pateikimas paneigia tvirtinimą, jog ūkio subjektas nežinojo, jog valstybės pagalba teikiama neteisėtai (2002 m. sausio 24 d. sprendimas *Conserve Italia prieš Komisiją*, C-500/99 P, Rink. p. I-867). Atitinkamai, Teisingumo Teismo didžioji kolegija taip pat yra pažymėjusi, kad apmokestinamasis asmuo, tyčia dalyvavęs sukčiavime mokesčių srityje ir sukėlęs grėsmę bendrosios PVM sistemos veikimui, negali pagrįstai remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu (2010 m. gruodžio 7 d. sprendimo *R.*, C-285/09, Rink. p. I-12605, 54 p.).

⁹³⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. birželio 27 d. sprendimo *Mecanarte-Metalúrgica da Lagoa*, C-348/89, Rink. p. I-3277, 24 p.

⁹³⁵ CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 617.

principu priėmus tą priemonę⁹³⁶. Galėjimo numatyti standartas taip pat taikomas fiziniam asmeniui, pvz., Sąjungos pareigūnams⁹³⁷. Reikalavimo numatyti pokyčius turinys Europos Sąjungos teisėje nėra nekintamai nustatytas. Pastebėtina, kad suinteresuoti subjektai turi būti gerai informuoti tiek teisės, tiek fakto klausimais⁹³⁸. Tam tikrais atvejais gali būti reikalaujama būti susipažinusi su Rinkiniuose (*Official Journal*) skelbiamomis taisyklėmis⁹³⁹. Be to, ūkio subjektai tam tikrais atvejais privalo įsitikinti savo padėties teisėtumu. Pavyzdžiui, valstybės pagalbos srityje ESTT yra konstatavęs, kad pagalbos, suteiktos nesilaikant teisės aktuose įtvirtintos procedūros, išieškojimas yra rizika, kurią šią pagalbą gavęs ūkio subjektas, gali numatyti, nes rūpestingas ūkio subjektas paprastai turi įsitikinti, kad šios procedūros buvo laikomasi⁹⁴⁰. Sprendžiant, ar apdairus ir gerai informuotas ūkio subjektas galėjo numatyti teisinio reguliavimo pokyčius, atsižvelgiama ne tik į tai, ar tam tikram ekonominės veiklos sektoriui būdinga dinamika, bet taip pat į aibę kitų aplinkybių. Šiuo aspektu gali būti svarbi įvairaus pobūdžio informacija, pavyzdžiui, straipsniai, paskelbti specializuotuose leidiniuose, plačiai skelbiamas kompetentingų institucijų susirašinėjimas⁹⁴¹, pasiūlymai dėl teisinio reguliavimo pakeitimų⁹⁴², tam tikro teisinio reguliavimo istorinis kontekstas⁹⁴³, institucijų padarytos klaidos akivaizdumas⁹⁴⁴ ir kt. Juolab teisėtų

⁹³⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. liepos 15 d. sprendimo *Di Lenardo*, C-38/02, Rink. p. I-6911, 70 p. ir jame nurodyta teismo praktika; 2005 m. kovo 10 d. sprendimo *Ispanija prieš Tarybą*, C-342/03, Rink. p. I-1975, 48 p. ir jame nurodyta teismo praktika; 2011 m. kovo 17 d. sprendimo *AJD Tuna*, C-221/09, Rink. p. I-1655, 73 p.

⁹³⁷ Žt., pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1978 m. kovo 9 d. sprendimo *Herpels prieš Komisiją*, 54/77, Rink. p. 585, 41 p.; 1985 m. liepos 3 d. sprendimo *Abrias ir kt. prieš Komisiją*, 3/83, Rink. p. 1995, 25–27 p.

⁹³⁸ CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 632.

⁹³⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. spalio 14 d. sprendimas *Nuova Agricast and Cofra prieš Komisiją*, C-67/09 P, Rink. p. I-9811.

⁹⁴⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. gruodžio 15 d. sprendimo *Unicredito Italiano*, C-148/04, Rink. p. I-11137, 104, 109 p.; 2004 m. lapkričio 11 d. sprendimo *Demesa prieš Komisiją*, C-183/02 P, Rink. p. I-10609, 44 p. ir jame nurodyta teismo praktika.

⁹⁴¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1993 m. spalio 10 d. sprendimo *Driessen ir kt.*, C-13/92–C-16/92, Rink. p. I-4751, 34 p.

⁹⁴² Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. rugsėjo 7 d. sprendimas *Ispanija prieš Tarybą*, C-310/04, Rink. p. I-7285.

⁹⁴³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. kovo 14 d. sprendimas *Italija prieš Tarybą*, C-340/98, Rink. p. I-2663.

⁹⁴⁴ Kalbėdamas apie institucijos padarytos klaidos atskleidžiamumą, ESTT įvertina klaidos pobūdį, suinteresuotųjų ūkio subjektų profesinę patirtį ir jų rūpestingumą. Klaidos pobūdis vertinamas atsižvelgiant į nagrinėjamų teisės aktų sudėtingumą ar paprastumą ir į laikotarpį, per kurį institucijos

lūkesčių pažeidimu negali remtis asmuo, kuris yra perspėtas dėl galimų pokyčių. Šiuo aspektu T. Tridimas pastebi, kad remiantis ESTT praktika, toks perspėjimas gali būti aiškus, pakankamai konkretus ir paskelbtas laiku; bendro pobūdžio arba netgi preziumuotinas. Tačiau vertinant, ar išankstinis perspėjimas yra tinkamas, reikia atsižvelgti į tai, ar šiomis aplinkybėmis suinteresuotiems ūkio subjektams lengva apsisaugoti nuo galimo teisinio reguliavimo pakeitimų sukeltamų pasekmių⁹⁴⁵.

Teisės moksle tokia ESTT pozicija dėl to, ką ūkio subjektai ir Sąjungos tarnautojai turėtų numatyti, vertinama kaip ypač griežta⁹⁴⁶. E. Sharpston pastebi, kad remiantis šiais aspektais, tai, jog pasikeitus pagrindinėms ekonominio pobūdžio aplinkybėms, bus keičiamas ir atitinkamas teisinis reguliavimas, yra paprasčiausias ekonominis pastebėjimas. Kai kurioms ūkinės veiklos sritims dažni ir staigūs pokyčiai yra paprasčiausiai būdingi. Šiose srityse iš esmės neįmanoma pagrįsti teisėtų lūkesčių pažeidimo⁹⁴⁷. Panašią įžvalgą yra pateikęs ir P. Craig. Anot P. Craig, apdairaus ūkio subjekto standarto taikymas lėmė, kad daugelis ieškinių dėl teisėtų lūkesčių apsaugos buvo atmesti, ypač tose srityse, kuriose nustatytos bendros rinkos priemonės, pvz., transporto, žuvininkystės ar žemės ūkio. Šiose srityse įtvirtintos taisyklės dažnai keičiamos tam, kad būtų reaguojama į išorinius ir vidinius veiksnius, darančius įtaką rinkoms. Būtent dėl to šiose srityse ypač sudėtinga pagrįsti ieškinį dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo, nes Sąjungos teismai reikalauja, kad apdairus ūkio subjektas įskaičiuotų galimybę, jog bus daromi pakeitimai⁹⁴⁸. Todėl bet koks teisės aktų pažeidimas paneigs ieškinio dėl teisėtų lūkesčių

darė klaidą. Šiuo klausimu žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2007 m. spalio 18 d. sprendimo *Agrover*, C-173/06, *Rink p. Rink. p. I-8783*, 32 p. ir jame nurodyta teismo praktika; 1991 m. birželio 20 d. sprendimas *Cargill*, C-365/89, *Rink. p. I-3045*.

⁹⁴⁵ TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 265.

⁹⁴⁶ CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 633; THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 55; SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 126; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1142; 1144.

⁹⁴⁷ Pastebėtina, kad nagrinėdama galimybę numatyti tam tikrus pokyčius, E. Sharpston aplinkybes skirsto į keletą pogrupių: institucijų požiūrio pasikeitimas (kurio paprastai nėra įmanoma numatyti); pagrindinių aplinkybių pasikeitimas (kurį gali numatyti atsargus arba apdairus ūkio subjektas) ir pokyčiai, kuriuos nulemia kylančios taikymo problemos (šias aplinkybes tikrai gali numatyti tam tikra ūkine veikla konkrečiame sektoriuje besiverčiantis subjektas). SHARPSTON, E. *European Community Law and the Doctrine of Legitimate Expectations: How Legitimate, and for Whom?* *Northwestern Journal of International Law and Business*, 1990, Vol. 11, Issue 1, p. 101.

⁹⁴⁸ CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 632.

apsaugos patenkinimo galimybę. Šie atvejai apima tiek apgaulę, tiek atvejus, nesusijusius su apgaulė. Dar daugiau – Sąjungos teismai taip pat yra atmetę ieškinius, kai suinteresuotas asmuo teisės aktų formaliai nepažeidė, bet susiklosčiusiomis aplinkybėmis atrodo, jog toks lūkestis nėra teisėtas⁹⁴⁹. S. Schønberg tokios pozicijos griežtumą pagrįstai kvestionuoja. Pasak S. Schønberg, nors tokia pozicija yra tinkama, kalbant apie pačius didžiausius ir geriausiai informuotus ūkio subjektus, daugelis mažesnių ir mažiau patyrusių ūkio subjektų taip pat verčiasi veikla, turinčia tarptautinį prekybos elementą⁹⁵⁰. Taigi šiuo atveju reikia pritarti teisės moksle vyraujančiai pozicijai, jog nagrinėjamoje srityje yra erdvės lankstesnei ir liberalesnei pozicijai.

II.2.2.2. Gero elgesio vertinimas Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje

Remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, asmens gera valia ir apdairumas – esminė nuosavybės teisių bei su jomis susijusių teisėtų lūkesčių apsaugos prielaida. Šiuo aspektu ypač svarbu, ar asmuo žinojo arba turėjo žinoti ir tam tikrais atvejais numatyti, kad atitinkamos nuosavybės turėjimas (įgijimas) prieštarauja teisei. Tai, ar asmuo žinojo arba turėjo žinoti apie ginčo nuosavybės teisinį statusą, visų pirma, yra vertinama, atsižvelgiant į ginčo laikotarpį galiojusį teisinį reguliavimą. Kitaip tariant, jei įstatymas, kuris yra aiškus ir tinkamai paskelbtas, įtvirtina tam tikrus draudimus, susijusius su ginčo nuosavybės turėjimu, asmuo negali remtis teisėtų lūkesčių apsauga, siekdamas, kad įstatymas jam nebūtų taikomas, nepaisant to, ar valstybės institucijos laikinai susiklosčiusių padėčių toleruoja⁹⁵¹. Pareiškėjai, kurie žino, kad naudojimasis tam tikra nuosavybe gali būti apribotas ateityje, kai jie ją

⁹⁴⁹ Ten pat, p. 633–634.

⁹⁵⁰ SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 80; 128. Vis dėlto šiuo metu Teisingumo Teismas tokios pozicijos nėra išreiškęs. Priešingai, *Italija prieš Komisiją* byloje konstatuota, kad ta aplinkybė, jog valstybės pagalbos gavėjos yra mažos bendrovės, negali pagrįsti teisėtų lūkesčių dėl šios paramos teisėtumo. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. balandžio 29 d. sprendimo *Italija prieš Komisiją*, C-298/00 P, Rink. p. I-4087, 88 p.

⁹⁵¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2010 m. kovo 29 d. sprendimas *Depalle prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 34044/02, ECHR 2010. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. vasario 18 d. sprendimas *Fredin prieš Švediją* (Nr. 1), pareiškimo Nr. 12033/86, Series A no. 192.

įsigyja, taip pat negali remtis šia aplinkybe prieš valstybės institucijas⁹⁵². Tačiau žinojimo arba turėjimo žinoti standartas Teismo praktikoje nėra siejamas su pareiga abejoti valstybės institucijų įgaliojimais⁹⁵³ ir jų panaudojimo būdu⁹⁵⁴ ar oficialiais valstybės registruose skelbiamais duomenimis apie ginčo nuosavybę⁹⁵⁵. Šiuo klausimu Teismas yra pažymėjęs, jog tais atvejais, kai institucija mano galinti pasinaudoti jai suteiktais įgaliojimais tam tikru būdu, neatrodo nepagrįsta, kad pareiškėjas turi tokį patį įsitikinimą⁹⁵⁶. Kita vertus, aktyvus pareiškėjų elgesio modelis EŽTT praktikoje vertinamas kaip pareiškėjams palanki aplinkybė, paneigianti prielaidą, jog patys pareiškėjai galėjo prisidėti prie ginčo padėties susiklostymo⁹⁵⁷.

Geros valios vertinimas EŽTT praktikoje yra subjektyvus etapas, glaudžiai susijęs su kiekvienos bylos individualiomis aplinkybėmis bei kiekvienu pareiškėju. Vertindamas, ar asmuo, kuris remiasi teisėtų lūkesčių apsauga, veikia gera valia, Teismas atsižvelgia į pareiškėjo asmeninę ir socialinę padėtį⁹⁵⁸. Šis aspektas buvo ypač akcentuojamas sprendžiant *Pyrantienė prieš Lietuvą* bylą⁹⁵⁹. Šioje byloje *inter alia* įvertinta, kad pareiškėja buvo senyvo amžiaus, jai nustatytas neįgalumas, ji buvo paprasta

⁹⁵² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1989 m. spalio 25 d. sprendimo *Allan Jacobsson prieš Švediją* (No. 1), pareiškimo Nr. 10842/84, Series A no. 163, 60–62 p.; 1991 m. vasario 18 d. sprendimo *Fredin prieš Švediją* (Nr. 1), pareiškimo Nr. 12033/86, Series A no. 192, 54 p.; 2009 m. birželio 23 d. sprendimas dėl priimtino byloje *Łącz prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 22665/02.

⁹⁵³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. birželio 1 d. sprendimas *Fedorenko prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 25921/02; 2007 m. lapkričio 22 d. sprendimo *Ukraine-Tyumen prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 22603/02, 58 p.

⁹⁵⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimas *Stretch prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 44277/98.

⁹⁵⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. lapkričio 24 d. sprendimo *Yildirim prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 21482/03, 41 p.; 2005 m. spalio 11 d. sprendimo *N. A. ir kiti prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 37451/97, ECHR 2005-X, 39 p.

⁹⁵⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimas *Stretch prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 44277/98.

⁹⁵⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. vasario 11 d. sprendimo *Malysh ir kiti prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 30280/03, 84 p.; 2010 m. gruodžio 2 d. sprendimo *Yuriy Lobanov prieš Rusiją*, pareiškimo Nr. 15578/03, 53 p. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. birželio 22 d. sprendimo *Broniowski prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 31443/96, ECHR 2004-V, 181 p.

⁹⁵⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 45092/07; 2014 m. gegužės 27 d. sprendimas *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 17978/05.

⁹⁵⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 45092/07. Dėl pareiškėjos individualių savybių vertinimo taip pat žr. 2014 m. spalio 14 d. sprendimo *Paplauskienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 31102/06, 54 p.

piliētē, nesinaudojanti jokiomis privileģijomis. Šie aspekti leido pareiškējā pripažinti *bona fide* ginčijamos nuosavybēs savininke.

Žinojimo arba turējimo žinoti standartos yra griežtesnis, kalbant apie ūkio subjektus. Šiuo aspektu svarbus rizikos elementas, neišvengiamai būdingas ūkinei veiklai⁹⁶⁰. Štai *Pine Valley Developments Ltd* byloje⁹⁶¹ nustatyta, kad pareiškėjai įsigijo nuosavybę, kliaudamiesi registro informacija, jog ginčo nuosavybei yra suteiktas statybos leidimas, leisiantis jiems vykdyti investicinę veiklą. Vėliau paaiškėjo, kad statybos leidimas buvo suteiktas valstybės institucijoms viršijus įgaliojimus, nes planuojamas sklypo investicinis vystymas prieštaravo bendrajam planui, kuris toje vietovėje numatė žaliąją juostą. Teismas, vertindamas susiklosčiusią padėtį, atsižvelgė į tai, jog pareiškėjai vykdė komercinę veiklą, kuri savo prigimtimi yra susijusi su rizikos elementu. Be to, Teismas pabrėžė, jog pareiškėjai žinojo ne tik apie bendrąjį planą, bet ir vietos institucijų prieštaravimus, susijusius su šio plano reikalavimų nesilaikymu. Atsižvelgus į tai, nuspręsta, kad leidimo panaikinimas buvo proporcinga priemonė.

Remiantis EŽTT praktikos analize, gali būti teigiama, kad asmenų, kurie elgiasi gera valia, laikydamiesi įstatymų, teisėti lūkesčiai neturėtų būti pažeidžiami, jei nėra konkrečių ir įtikinamų viešojo intereso priežasčių⁹⁶². Šis suinteresuoto asmens gero elgesio aspektas yra reikšmingas kriterijus tiek teisėtų lūkesčių atsiradimo, tiek šių lūkesčių apsaugos vertinimo etape.

II.2.2.3. Kai kurie lyginamieji gero elgesio sampratos aspektai

Nacionalinių teismų praktikoje suinteresuoto asmens geras elgesys nėra siejamas vien tik su objektyviuoju geros valios elementu, kuris sudaro Europos Sąjungos Teisingumo Teismo geros valios patikros ašį. Nors remiantis ūkio subjektams taikomu numatomumo kriterijumi gali būti išvedamos tam tikros

⁹⁶⁰ WHITE, R.; OVEY, C. *The European Convention on Human Rights*, p. 485.

⁹⁶¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas *Pine Valley Developments Ltd ir kiti prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222.

⁹⁶² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gegužės 14 d. sprendimo N. K. M. prieš Vengriją, pareiškimo Nr. 66529/11, 75 p.

nacionalinės teisės gero elgesio vertinimo paralelės su ESTT formuojama praktika, ši nacionalinių teismų praktikos kryptis neturėtų būti plečiama. Iš tiesų daugeliu atveju supranacionalinių teismų praktika yra reikšmingas teisės aiškinimo įkvėpimo šaltinis, tačiau neatrodo, kad gero elgesio kategorija taip, kaip ji aiškinama ir suprantama nacionalinėje teisėje, gali tiksliai atitikti ESTT praktikoje įtvirtintą gero elgesio sampratą ar kad ši samprata galėtų (turėtų) būti mechaniškai perkelta kaip bendras visoms valstybėms narėms vardiklis į nacionalinės teisės sistemas. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika, kuri nukreipta į Europos Sąjungos teisės veiksmingumo užtikrinimą, nagrinėjamu klausimu gali būti vertinama kaip pernelyg griežta, kad atspindėtų įvairaus pobūdžio klausimų, kylančių nacionalinėje teisėje, ypatumus.

Tuo metu Europos Žmogaus Teisių Teismo formuojama gero elgesio samprata galėtų tapti tas standartas, į kurį pagrįstai gali būti atsižvelgiama nacionalinėje teisėje aiškinant geros valios kriterijų, siejamą su teisėtų lūkesčių apsaugos principu. EŽTT praktikoje ne kartą patvirtina, jog formalus vertinimas, ar nagrinėjamu atveju buvo laikytasi teisės aktų reikalavimų, neatsižvelgiant į nustatytų pažeidimų pobūdį bei priežastis, šio Teismo formuojamos geros valios sampratos neatitinka⁹⁶³. Todėl nacionaliniai teismai, siekdami veiksmingos administracinės justicijos, turėtų vadovautis pagrindinėmis EŽTT praktikoje išaiškintų sąvokų savybėmis, prireikus, pritaikydami jas prie konkrečių nacionalinės teisės reikalavimų. Šiuo aspektu ypač svarbu atkreipti dėmesį, jog EŽTT praktikoje gero elgesio kriterijus nėra tapatinamas su teisės aktų pažeidimų nustatymu apskritai. Nesant akivaizdžių asmens blogos valios įrodymų, paprastai daroma išvada, jog tam tikra nuosavybė yra įgyta *bona fide* individo. Pastebėtina ir tai, kad EŽTT praktikoje reikšminga aplinkybe, vertinant geros valios aspektą, laikoma asmeninė ir socialinė asmens padėtis. Tuo metu nacionalinėje teisėje pastarasis aspektas kol kas atspindimas nepakankamai. Todėl vertinant asmens gerą valią svarbu atsižvelgti ne tik į tai, ar asmuo pateikė visus teisiškai reikšmingus duomenis,

⁹⁶³ Šią išvadą patvirtina EŽTT sprendimai bylose *Pyrantienė prieš Lietuvą* bei *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą*, kuriuose konstatuoti labai konkretūs asmens gero elgesio vertinimo trūkumai.

bet ir į tai, ar jis, įvertinus susiklosčiusias aplinkybes, *inter alia* asmens socialinę ir asmeninę padėtį, žinojo arba turėjo žinoti apie tam tikras aplinkybes.

III. TEISĖTŲ LŪKESČIŲ APSAUGOS PRINCIPO TAIKYMAS

III.1. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas ir jo įgyvendinimas teisėkūros srityje

Nors pagrindine teisėtų lūkesčių apsaugos principo veikimo sritimi pripažįstamas individualių administracinių sprendimų priėmimas, *inter alia* priimtų sprendimų atšaukimas, teisėtų lūkesčių apsaugos principu taip pat gali būti veiksmingai remiamasi ginčijant norminio pobūdžio teisės aktus. Nepaisant to, kad pozityviojoje teisėje teisėtų lūkesčių apsaugos principas formaliai nėra įtvirtintas⁹⁶⁴, jo suponuojamų reikalavimų svarba įstatymų leidėjui bei kitiems teisėkūros subjektams ne kartą patvirtinta Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Kita vertus, administraciniuose teismuose, kuriems taip pat patikėtas tam tikrų norminių teisės aktų teisėtumo tyrimas, teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas, lyginant jį su konstitucine jurisprudencija, nėra toks intensyvus⁹⁶⁵. Bet kuriuo atveju, per daugiau nei dešimtmetį konstitucinėje jurisprudencijoje suformuoti konkretūs teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojami imperatyvai įstatymų leidėjui bei

⁹⁶⁴ Pastebėtina, kad Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas tiesiogiai į teisėkūros principų katalogą, išdėstytą įstatymo 3 straipsnyje, teisėtų lūkesčių apsaugos principo neįtraukia. Vis dėlto nagrinėjamas konstitucinis principas gali būti siejamas su Teisėkūros pagrindų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies 3 punkte įtvirtintu pagarbos asmens teisėms ir laisvėms principu, reiškiančiu, kad teisės aktų nuostatos turi užtikrinti ir negali paneigti Konstitucijoje, Europos Sąjungos teisės aktuose, Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse, Lietuvos Respublikos įstatymuose ir kituose teisės aktuose nustatytų asmens teisių ir laisvių, teisėtų interesų. Šiame kontekste pastebėtina, kad oficialiojoje konstitucinėje jurisprudencijoje suformuota ir ne kartą pakartota doktrininė nuostata, jog Konstitucija saugo asmenų teises, gerbia teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius (*inter alia* Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. kovo 4 d., 2013 m. vasario 15 d. nutarimai). Todėl yra pagrindo svarstyti, jog nagrinėjama nuostata galėtų būti papildyta teisėtų lūkesčių kategorija.

⁹⁶⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, tirdamas norminių administracinių aktų teisėtumą, teisėtų lūkesčių apsaugos principu motyvuose rėmėsi vos dešimtyje bylų (Lietuvos teismų informacinės sistemos LITEKO duomenys [žiūrėta 2014 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <<http://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaieska/detalipaieska.aspx>>). Šiame teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos vystymo etape administracinių teismų taikomas patikros standartas iš esmės nesiskiria nuo konstitucinėje jurisprudencijoje suformuotų reikalavimų. Be to, Viešojo administravimo įstatymo 6 ir 7 straipsnio nuostatos, įtvirtinančios tam tikrus reikalavimus administraciniam reglamentavimui, LVAT praktikoje taikytos apskritai nebuvo. Todėl tiriant teisėtų lūkesčių apsaugos ypatumus teisėkūros srityje, administracinis reglamentavimas ir jo patikrą atliekančio LVAT praktika bus analizuojami tik ribota apimtimi.

kitiems teisėkūros subjektams, kuriuos būtina atskleisti, analizuojant teisėtų lūkesčių apsaugos principo sampratą Lietuvos viešojoje teisėje.

III.1.1. Pareiga paisyti (laikytis) teisėtų lūkesčių apsaugos principo reikalavimų

Prieš pateikiant detalesnę konstitucinio teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojamų reikalavimų analizę, visų pirma reikia pažymėti, kad teisėkūros subjektai kiekvienu atveju keisdami teisinį reguliavimą yra saistomi bendrosios pareigos paisyti (laikytis) teisėtų lūkesčių apsaugos principo reikalavimų. Šią pareigą pirmiausia atspindi konstitucinėje jurisprudencijoje nusistovėjusi doktrininė nuostata, kad „neatsiejami teisinės valstybės principo elementai yra teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas; šie konstituciniai principai supuoja valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą ir stabilumą, apsaugoti asmenų teises, gerbti teisėtus interesus ir teisėtus lūkesčius, vykdyti priisimtus įsipareigojimus asmeniui. Neužtikrinus asmens teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo, nebūtų užtikrintas asmens pasitikėjimas valstybe ir teise“⁹⁶⁶. Be to, Konstitucinis Teismas ne kartą savo baigiamuosiuose aktuose yra pažymėjęs, jog „pagal teisėtų lūkesčių apsaugos principą teisinį reguliavimą galima keisti tik laikantis iš anksto nustatytos tvarkos ir nepažeidžiant Konstitucijos principų bei normų, teisinio reguliavimo pataisomis negalima paneigti asmens teisėtų interesų ir teisėtų lūkesčių“⁹⁶⁷. Ši bendroji pareiga paisyti teisėtų lūkesčių apsaugos principo reikalavimų konstitucinėje jurisprudencijoje pripažinta labai įvairiose srityse: valstybei keičiant ūkinės veiklos sąlygas ar nutraukiant tam tikrą ūkinę veiklą⁹⁶⁸; teisės aktais reguliuojant santykius, susijusius su

⁹⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. spalio 10 d., 2013 m. liepos 1 d., 2013 m. gegužės 30 d., 2012 m. vasario 6 d., 2011 m. gruodžio 22 d., 2011 m. vasario 14 d., 2010 m. gruodžio 14 d., 2010 m. birželio 29 d. nutarimai; 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

⁹⁶⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. gruodžio 18 d., 2003 m. kovo 4 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2005 m. gegužės 13 d., 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimai.

⁹⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. gegužės 31 d., 2005 m. gegužės 13 d. nutarimai; 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 141-5430.

nuosavybės teisių atkūrimu⁹⁶⁹; pertvarkant pensinio aprūpinimo sistemą⁹⁷⁰; pertvarkant valstybės tarnybos sistemą⁹⁷¹; koreguojant teisinį reguliavimą, susijusį su socialine parama⁹⁷²; įstatymu nustatant konstitucinę pareigą mokėti mokesčius⁹⁷³ ir kt.

Šiame kontekste reikia pabrėžti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas įstatymų leidėją ir kitus teisėkūros subjektus saisto tada, kai teisinio reguliavimo pokyčiai yra nepalankūs ir pablogina individų teisinę padėtį. Iš Konstitucinio Teismo praktikos matyti, kad pareiškėjui nesugebėjus pagrįsti, jog teisinio reguliavimo pakeitimais yra daroma žala arba nuostoliai (pačia bendriausia prasme), taip pat nėra pagrindo remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu. Štai keletas ši teiginį pagrindžiančių pavyzdžių. 2011 m. vasario 14 d. nutarime Konstitucinis Teismas, nustatęs, jog advokato darbo stažo nebeįskaitymas į teisėjų išstarnautą laiką realiai teisėjų atlyginimų nesumažino, nusprendė, jog ginčijamas teisinis reguliavimas konstituciniam teisinės valstybės principui neprieštaravo. Kitame 2010 m. gruodžio 14 d. nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo, jog ginčijamos Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nuostatos teisėtų lūkesčių nepažeidžia, nes jos neįgaliesiems asmenims anksčiau taikytų taisyklių niekaip nepakeitė. Įstatyme buvo ir liko įtvirtinta ta pati sąlyga 18 metų ir vyresnių asmenų našlaičių pensijai gauti: invalidumą kompetentinga įstaiga turi nustatyti (pripažinti) iki asmeniui sukanka 18 metų⁹⁷⁴. Panašiai situacija buvo vertinama Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 22 d. nutarime. Šioje konstitucinės justicijos byloje Teismas nusprendė, kad vidaus tarnybos pareigūnams, priimtiems į tarnybą iki 2003 m. gegužės 1 d., buvo išlaikytos visos jų iki tol turėtos socialinės

⁹⁶⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. kovo 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 30-1050; 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas.

⁹⁷⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas.

⁹⁷¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. gruodžio 11 d., 2013 m. liepos 1 d. nutarimai.

⁹⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. kovo 5 d. nutarimas.

⁹⁷³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. vasario 15 d. nutarimas.

⁹⁷⁴ Ginčijamos įstatymo nuostatos konstitucingumo patikros klausimas inicijuotas pareiškėjams kitaip aiškinant tiek iki įstatymo pakeitimo, tiek priėmus pakeitimus įsigaliojusią nuostatą. Pareiškėjų teigimu, pagal naują teisinį reguliavimą nebebuvo nustatyta, kad teisę gauti našlaičių pensiją turi mirusiojo vaikai ir įvaikiai, vyresni nei 18 metų, kurie tapo neįgaliaisiais (invalidais) iki 18 metų, bet jais pripažinti po 18 metų.

garantijos nepaisant to, kad pakeitus Vidaus tarnybos statutą atsisakyta pareigūnų gyvybės ir sveikatos privalomojo draudimo valstybės biudžeto lėšomis. Šių pareigūnų teisėtų lūkesčių apsaugą užtikrino pereinamosios nuostatos, įtvirtinančios, jog iki Vidaus tarnybos statuto patvirtinimo įstatymo įsigaliojimo pareigūnams galiojusios socialinės garantijos taikomos ir toliau⁹⁷⁵.

Apibendrinant pateiktus teisminius pavyzdžius matyti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo reikalavimai nesaisto įstatymų leidėjo ar kitų teisėkūros subjektų, kai esminės teisinio reguliavimo sąlygos nėra keičiamos, o tam tikri santykiai tiesiog sureguliuojami kitaip. Teisėtų lūkesčių įgyvendinimui grėsmės nekelia ir toks teisinio reguliavimo koregavimas, kuris nėra susijęs su naujų ribojančio pobūdžio taisyklių įtvirtinimu. Galiausiai, dėsninga, jog palankesnis teisinis režimas taip pat nesudaro pagrindo remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu. Atitinkamai, nagrinėjamo principo reikalavimai saisto teisėkūros subjektus, kai teisinio reguliavimo pakeitimai įtvirtina tam tikrus ribojimus arba apskritai paneigia galimybę įgyvendinti tam tikras teises ir taip nepagrįstai pabloginama individų teisinė padėtis⁹⁷⁶.

Pareiga paisyti teisėtų lūkesčių apsaugos principo reikalavimų nereiškia, kad iš įstatymų leidėjo ar kitų teisėkūros subjektų visais atvejais yra reikalaujama išlaikyti *status quo*. Valstybės institucijos privalo įgyvendinti valstybės politiką veiksmingiausiu būdu, todėl, siekiant šių tikslų, tam tikri teisinio reguliavimo pakeitimai neišvengiami. Nuostata, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas nereiškia, jog teisinis reguliavimas apskritai negali būti keičiamas, ne kartą buvo patvirtinta konstitucinėje jurisprudencijoje – bene

⁹⁷⁵ Šiuo klausimu taip pat žr. Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimo nuostatas. Šioje byloje ginčijamas teisinis reguliavimas, nustatęs pensijos dydžio ribojimą, teisinės valstybės principui prieštaraujančiu nepripažintas, nustačius, jog Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 49 straipsnyje įtvirtinta perskaičiuojamos pensijos nemažinimo taisyklė, pagal kurią asmeniui, kuriam pensija buvo perskaičiuota taikant draudžiamųjų pajamų koeficientą, ne didesnį kaip 5, negalima mokėti mažesnio dydžio, palyginti su ankstesniu iki Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo įsigaliojimo paskirtos ir mokėtos pensijos dydžiu, pensijos.

⁹⁷⁶ Šį požiūrį, be kita ko, pagrindžia teisėtų lūkesčių apsaugos principo kartu su *lex retro non agit* taisykle taikymo praktika. Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad principas *lex retro non agit* nėra absoliutus: galima jo išimtis, pagal kurią leidžiama teisės aktų, kuriais sušvelninama teisinių santykių subjektų padėtis ir kartu nepakenkiama kitiems teisinių santykių subjektams, grįžtamoji galia. Tokiu atveju nėra pažeidžiamas iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylantis teisėtų lūkesčių apsaugos reikalavimas. Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. vasario 15 d. nutarimas.

daugiausia kartų sprendžiant įvairius socialinės apsaugos klausimus. Šioje srityje Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad konstitucinė įgytų teisių ir teisėtų lūkesčių apsauga nereiškia, kad įstatymų nustatyta pensinio aprūpinimo sistema negali būti pertvarkoma⁹⁷⁷. Konstitucinėje jurisprudencijoje taip pat konstatuota, kad įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į įvairius veiksnius, *inter alia* visuomenės ir valstybės išgales, gali keisti atostogų, skirtų vaikams auginti ir auklėti namuose, metu teikiamos finansinės paramos santykių teisinį reguliavimą, *inter alia* šios paramos dydį⁹⁷⁸. Tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas nėra absoliutus imperatyvas, draudžiantis teisinio reguliavimo pakeitimus, Konstitucinis Teismas yra nusprendęs ir valstybės tarnautojų atlyginimo⁹⁷⁹ bei nuosavybės teisių atkūrimo srityse⁹⁸⁰. Dar daugiau – konstitucinės jurisprudencijos analizė suponuoja teiginį, kad tam tikroms visuomeninių santykių sritims pakeitimai tiesiog būdingi dėl šių santykių pobūdžio ir specifikos. Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad „dėl ūkinės veiklos specifikos, įvairumo ir dinamiškumo ūkinės veiklos teisinis reguliavimas negali būti visą laiką vienodas, draudimų ir leidimų santykis gali kisti; tas reguliavimas gali būti keičiamas ir siekiant užtikrinti viešąjį interesą“⁹⁸¹. Kita vertus, ir šioje srityje teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas nėra savaime eliminuojamas. Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas taip pat yra pažymėjęs, kad „pagal Konstituciją Seimas, kaip įstatymų

⁹⁷⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. gruodžio 14 d., 2010 m. birželio 29 d. nutarimas, 2009 m. rugsėjo 2 d., 2008 m. gruodžio 24 d., 2003 m. liepos 4 d., 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimai; 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

⁹⁷⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas.

⁹⁷⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2011 m. vasario 14 d., 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimai, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas, 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas: „Konstitucinis teisėtų lūkesčių apsaugos principas taip pat nereiškia, kad valstybės tarnautojams atlyginimas už darbą, kuris mokamas iš valstybės biudžeto ar savivaldybės biudžeto lėšų, apskritai negali būti mažinamas, tačiau tai gali būti daroma tik išimtiniais atvejais ir tik jei yra būtina siekiant apsaugoti Konstitucijoje įtvirtintas vertybes.“

⁹⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. liepos 5 d., 2013 m. gegužės 30 d. nutarimai: „Nors konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja teisinio tikrumo, teisinio saugumo, teisėtų lūkesčių apsaugos ir kitus reikalavimus *inter alia* restitucijos santykių teisiniui reguliavimui, jo negalima aiškinti kaip esą apskritai neleidžiančio pradėjus nuosavybės teisių atkūrimą vienomis sąlygomis įstatymų leidėjui vėliau pakeisti šių sąlygų, *inter alia* nustatyti naujų, papildomų sąlygų, kai taip siekiama apsaugoti tam tikras konstitucines vertybes, kurioms būtų daroma žala arba būtų sudarytos prielaidos tokiai žalai atsirasti, jeigu anksčiau nustatytos nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo sąlygos nebūtų pakeistos“.

⁹⁸¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. gegužės 31 d., 2005 m. gegužės 13 d. nutarimai.

leidžiamosios valdžios institucija, ir Vyriausybė, kaip vykdomosios valdžios institucija, turi labai plačią diskreciją formuoti ir vykdyti valstybės ekonominę politiką (kiekvienas pagal savo kompetenciją) ir teisės aktais atitinkamai reguliuoti ūkinę veiklą, – žinoma, jokių būdu nepažeisdami Konstitucijos ir įstatymų, *inter alia* <...> teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio aiškumo, tikrumo, saugumo principų <...>.“⁹⁸².

Atsižvelgus į visa tai, kas paminėta, gali būti teigiama, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principas riboja ne įstatymų leidėjo konstitucinius įgaliojimus pakeisti tam tikrą teisinį reguliavimą apskritai, bet įstatymų leidėjo pasirinkimą (būdus), kada ir kaip tai bus daroma.

III.1.2. Teisėtų lūkesčių apsauga keičiant teisinį reguliavimą, valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai

Teisėtų lūkesčių apsauga ekonominio sunkmečio metu sulaukė nemažai teisinių diskusijų. Vienas problemiškesnių svarstytų klausimų – ar teisėtų lūkesčių, grindžiamų subjektinėmis teisėmis, apsaugos ir gynimo sumažinimas gali būti pateisinamas ekonominės krizės susidarymu, nors pastaroji aplinkybė apskritai yra ne teisinės prigimties reiškinys⁹⁸³. Kaip toliau matysime iš pateiktų konstitucinės jurisprudencijos pavyzdžių, teisėtų lūkesčių apsauga valstybėje susiklosčius ypatingai padėčiai negali būti nei paneigta, nei suabsoliutinta.

Iš tiesų pagal bendrąją taisyklę teisėtų lūkesčių apsaugos principo (kartu ir kitų konstitucinių imperatyvų) privalo būti paisoma ir valstybėje susidarius ypatingai situacijai (kilus ekonomikos krizei ir kt.)⁹⁸⁴. Atsižvelgus į nuo 2008

⁹⁸² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. birželio 30 d. nutarimas; taip pat žr. 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimą: „Seimas, kaip įstatymų ir kitų teisės aktų leidėjas, yra savarankiškas tiek, kiek jo galių ir plačios diskrecijos, *inter alia* reguliuoti ūkinę veiklą, neriboja Konstitucija, *inter alia* konstituciniai teisinės valstybės, valdžių padalijimo, atsakingo valdymo, *teisėtų lūkesčių apsaugos*, teisinio aiškumo ir kiti principai“.

⁹⁸³ 2014 m. spalio 10–11 d. Lietuvos Respublikos Prezidentūroje vykusio tarptautinė mokslinė konferencija „Ekonominės krizės iššūkiai žmogaus teisėms“.

⁹⁸⁴ Tai, kas laikytina ypatinga situacija, Konstitucinis Teismas yra ne kartą atskleidęs savo baigiamuosiuose teisės aktuose. Ypatinga situacija pripažįstamos tokios „aplinkybės, dėl kurių valstybės ekonominė ir finansinė padėtis, nepaisant įvairių kitų priemonių ekonominei krizei įveikti

m. taikytų ekonominės krizės įveikimo priemonių sritis, Konstituciniam Teismui *expressis verbis* yra tekę pripažinti, kad nagrinėjamo konstitucinio reikalavimo valstybėje susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai privaloma laikytis teikiant paramą šeimoms, auginančioms ir auklėjančioms vaikus namuose⁹⁸⁵; mažinant valstybės tarnautojų, teisėjų, kitų valstybės pareigūnų darbo užmokestį⁹⁸⁶ bei mažinant valstybinio socialinio draudimo ir valstybines pensijas⁹⁸⁷. Nors pastarojoje srityje formuojama Konstitucinio Teismo pozicija dėl ekstensyvaus subjektinių teisių gynimo teisės moksle sulaukia tam tikros kritikos⁹⁸⁸, konstitucinėje jurisprudencijoje nuosekliai akcentuojama, jog sunki valstybės ekonominė padėtis *per se* nėra pagrindas nepaisyti asmens teisėtų lūkesčių, ypač susiformavusių socialinės apsaugos srityje⁹⁸⁹. Šios nuostatos kontekste akivaizdu, jog prielaida, kad teisėtų lūkesčių apsauga privatūs asmenys gali remtis tik esant įprastoms

taikymo, pakinta taip, kad *inter alia* nėra užtikrinamas lėšų, būtinų iš valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšų finansuojamų institucijų pareigūnų ir valstybės tarnautojų (kitų darbuotojų, kuriems už darbą apmokama iš valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšų) atlyginimams už darbą mokėti, arba lėšų, būtinų pensijoms mokėti, sukaupimas ir dėl to teisinis reguliavimas koreguojamas mažinant minėtų asmenų atlyginimus ir pensijas“. Pastebėtina, kad ypatinga padėtis gali susiklostyti ne tik dėl ekonominės krizės, bet ir gaivalinės nelaimės. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas, 2012 m. vasario 6 d., 2013 m. kovo 5 d. nutarimai.

⁹⁸⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. kovo 5 d. nutarimas.

⁹⁸⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. kovo 28 d. nutarimas; 2009 m. sausio 15 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 6-170; 2009 m. gruodžio 11 d., 2013 m. liepos 1 d. nutarimai.

⁹⁸⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. birželio 29 d., 2012 m. vasario 6 d. nutarimai.

⁹⁸⁸ Šiuo klausimu V. Vaičaitis pažymi, kad tokia Konstitucinio Teismo pozicija ne tik nepagrįstai susiejo asmens teisę į pensiją su teise į nuosavybę, bet praktiškai paneigė bet kokią Seimo ir Vyriausybės diskreciją riboti asmens socialines ir ekonomines teises ekonominės krizės metu. Pagal Konstitucinio Teismo formuojamą poziciją, ekonominė krizė nebėra joks „išimtinis atvejis“ (nes neaiškus jo „išimtino“ turinys) ar *force majeure*, pateisinantis jos metu asmens socialinių ir ekonominių teisių standartų ribojimus, nes šių teisių ribojimai vėliau privalo būti kompensuoti. Kitais žodžiais tariant, pasak Teismo, vienodai kompensuoti pensijų sumažintus dydžius privaloma tiek „normaliomis“ ekonominėmis sąlygomis, tiek valstybėje susidariusi ekonominei krizei. Išsamiau žr. VAIČAITIS, V. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 2010, t. 77, p. 34–49; VAIČAITIS, V. What was decided by Lithuanian Constitutional Court in favour of pensioners. *Teisė*, 2003, t. 49, p. 124–133.

⁹⁸⁹ Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas 2010 m. balandžio 20 d. sprendime yra pažymėjęs, jog „itin sunkios ekonominės, finansinės padėties (dėl ekonomikos krizės) susiklostymas valstybėje savaime nesuponuoja įstatymų leidėjo teisės koreguoti pensijų santykių teisinį reguliavimą – mažinti paskirtas ir mokamas pensijas, susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai valstybė turi imtis visų įmanomų priemonių ekonomikos krizei įveikti ir lėšų, būtinų pensijoms mokėti, sukaupimui užtikrinti“. Sprendime taip pat pabrėžta, kad valstybės institucijos, formuojančios ir vykdančios valstybės ekonomikos, finansų politiką, negali pirmiausia imtis tokių ekonomikos, finansų krizės įveikimo priemonių, kurias įgyvendinant krizės įveikimo našta būtų užkrauta asmenims, *inter alia* mažinti pensijų, kitų socialinių garantijų. Tik ypatingu atveju, kai išnaudojus visas vidines ir išorines galimybes neįmanoma (nepavyksta) sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti, pensijų teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas jas mažinant.

ekonominėms sąlygoms, yra nepagrįsta. Teigiant priešingai, valstybei būtų leista visiškai nevykdyti savo prisiimtų įsipareigojimų, taip sukeltiant privatiems asmenims neproporcingai didelę sunkumų naštą.

Kita vertus, valstybėje susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai teisėtų lūkesčių apsauga taip pat negarantuoja visiško iki sunkmečio susiklosčiusių teisinių santykių stabilumo ir neliečiamumo. Pavyzdžiui, valstybėje susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai asmenys neturi teisėtų lūkesčių, kad iš valstybės ir savivaldybės biudžeto lėšų gaunamas apmokėjimas už darbą ar kitos socialinio pobūdžio išmokos apskritai nebus mažinamos. Išimtiniais atvejais šios išmokos gali būti mažinamos, jei tai yra būtina siekiant apsaugoti Konstitucijoje įtvirtintas vertybes⁹⁹⁰. Šiuo laikotarpiu tam tikrų teisėtų lūkesčių neįgyvendinimas dėl ekonomikos krizės laikomas konstituciškai pateisinamu⁹⁹¹.

Nepaisant to, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas visiško teisinių santykių neliečiamumo negarantuoja, asmenys, dėl kurių valstybė prisiėmė įsipareigojimus mokėti darbo užmokestį bei teikti kitas išmokas, pasak Konstitucinio Teismo, „turi teisėtą lūkestį, kad mažinant minėtas išmokas bus laikomasi *inter alia* konstitucinių lygiateisiškumo, proporcingumo principų“⁹⁹². Pastebėtina, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principo sąsajos su proporcingumo principu buvo patvirtintos dar 2001 m. Konstitucinis Teismas 2001 m. gruodžio 18 d. nutarime, sprenddamas dėl muitinės pareigūnų darbo užmokesčio tariamo sumažinimo, pažymėjo, jog „teisėtų lūkesčių principas reiškia ir tai, kad apmokėjimo už darbą mažinimas turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą“⁹⁹³. Iš tiesų, nors sprendžiant viešosios valdžios institucijų sprendimų, priimtų valstybėje susiklosčius ypatingai padėčiai, konstitucingumo klausimus,

⁹⁹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas.

⁹⁹¹ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. birželio 29 d. nutarimas. Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas.

⁹⁹² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. kovo 5 d. nutarimas.

⁹⁹³ Šios nuostatos kontekste gali būti keliamas klausimas, ar pripažinimas, kad asmuo turi teisėtą lūkestį, jog bus taikomas proporcingumo principas, pernelyg neišplečia teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo srities. Konstitucinis proporcingumo principo pobūdis savaime reiškia, kad šis imperatyvas saisto įstatymų leidėją visais atvejais, todėl diskutuotina, ar siekiant šioje srityje taikyti proporcingumo principą, tam reikalingas pagalbinis teisėtų lūkesčių apsaugos principo vaidmuo. Greičiau galime kalbėti apie tam tikrą proporcingumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų derinį, o ne apie proporcingumo principą, kaip tam tikrą teisėtų lūkesčių apsaugos principo sudėtinę dalį.

konstitucinėje jurisprudencijoje buvo akcentuojama teisėtų lūkesčių apsaugos principo reikšmė, šio imperatyvo svarba ir veiksmingumas buvo patvirtinti jį taikant derinyje su proporcingumo principu. Šį aspektą padės atskleisti Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d., 2013 m. liepos 1 d. nutarimai, bei 2014 m. gruodžio 22 d. nutarimai, nagrinėję valstybės tarnautojų, teisėjų bei prokurorų atlyginimų mažinimo klausimus.

2009 m. gruodžio 11 d. nutarime⁹⁹⁴, sprendamas atlyginimo už darbą vidaus tarnybos sistemos pareigūnams klausimas, Konstitucinis Teismas išaiškino, kad „konstitucinis proporcingumo principas *inter alia* reiškia, jog, valstybėje esant itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai ir dėl to iškilus būtinybei laikinai mažinti valstybės tarnautojų atlyginimus <...>, įstatymų leidėjui kyla priedermė nustatyti tolygų, nediskriminacinį valstybės tarnautojų atlyginimų mažinimo mastą, kuriuo visoms valstybės tarnautojų kategorijoms <...> atlyginimai būtų mažinami taip, kad nebūtų pažeistos laikotarpiu iki itin sunkios ekonominės, finansinės padėties susidarymo valstybėje nustatytų atlyginimų skirtingoms valstybės tarnautojų kategorijoms dydžių proporcijos“. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad pagal Konstituciją netoleruotinos situacijos, kai valstybės tarnautojų atlyginimai esant sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai valstybėje būtų sumažinti neproporcingai, *inter alia* taip, kad atliekančio sudėtingą darbą aukštos kvalifikacijos valstybės tarnautojo atlyginimo dydis būtų priartintas prie mažiau sudėtingą darbą dirbančio žemesnės kvalifikacijos valstybės tarnautojo atlyginimo ar net suvienodintas su juo^{995, 996}.

⁹⁹⁴ Šiuo klausimu taip pat žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

⁹⁹⁵ Pastebėtina, kad šios oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos buvo suformuotos Konstituciniam Teismui sprendžiant dėl teisingo atlyginimo už darbą vidaus tarnybos sistemos pareigūnams, dirbusiems poilsio bei švenčių dienomis, nakties metu, atlikusiems papildomas užduotis viršijant nustatytą darbo trukmę, ir buvo tik vienas iš pagrindų pripažinti ginčijamą teisinį reguliavimą prieštaraujančiu Konstitucijai. Vėliau šiomis nuostatomis taip pat remtasi, atskleidžiant iš Konstitucijos kylančius reikalavimus teisiniam reguliavimui, kuriuo buvo mažinamas valstybės tarnautojų atlyginimų dydis valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, *mutatis mutandis* jos taikytos ir teisiniam reguliavimui, kuriuo buvo mažinamas teisėjų atlyginimų dydis (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. liepos 1 d. nutarimas).

⁹⁹⁶ Tokiu būdu, kaip pažymi E. Šileikis, Konstitucinis Teismas, atskleidęs, ką reiškia proporcingas atlyginimų mažinimas visoms darbuotojų kategorijoms, sukėlė didelį socialinį politinį rezonansą, kadangi „paneigė klaidingą kai kurių politikų nuomonę, jog proporcingas mažinimas esą reiškia...

Šių nuostatų prasmę Konstituciniam Teismui teko dar kartą patvirtinti praėjus vos keletui metų, 2013 m. liepos 1 d. nutarime sprendžiant, ar aukštesnės kategorijos valstybės tarnautojų bei teisėjų atlyginimų mažinimas didesniu dydžiu nei kitiems pareigūnams gali būti pripažįstamas konstituciškai pagrįstu. Konstitucinis Teismas pripažino, kad toks atlyginimų mažinimas prieštarauja Konstitucijoje įtvirtintai teisei gauti teisingą apmokėjimą už darbą, konstituciniam teisinės valstybės principui, o teisėjų atlyginimų sumažinimą nustatantis teisinis reguliavimas – ir teisėjo bei teismų nepriklausomumo principui. Apžvelgiamame nutarime nustatyta, kad ginčijamu teisiniu reguliavimu nustatytas neproporcingas valstybės tarnautojų atlyginimų mažinimo mastas, pažeistos laikotarpiu iki ekonomikos krizės nustatytų valstybės tarnautojų atlyginimų proporcijos, atliekančio sudėtingą darbą aukštos kvalifikacijos valstybės tarnautojo atlyginimo dydis priartintas prie mažiau sudėtingą darbą dirbančio žemesnės kvalifikacijos asmens atlyginimo. Remiantis apžvelgto nutarimo nuostatomis, analogiškai išspręsta ir konstitucinės justicijos byla dėl prokurorų ir kai kurių kitų valstybės pareigūnų pareiginės algos koeficientų mažinimo⁹⁹⁷. Taigi, kaip matyti, asmens teisės gauti teisingą apmokėjimą už darbą srityje teisėtų lūkesčių apsaugos principas neužkerta kelio sumažinti teisėjų, valstybės tarnautojų ar statutinių pareigūnų atlyginimus. Tačiau toks žmogaus teisės gauti teisingą apmokėjimą už darbą ribojimas pagal Konstituciją yra galimas „tik išimtiniais atvejais“, turi būti laikinas, t. y. tol, kol valstybėje yra susidariusi atitinkama ypatinga situacija, bei taikomas laikantis lygiateisiškumo bei proporcingumo principų.

Teisėtų lūkesčių apsaugos ir proporcingumo principų derinio reikšmė taip pat buvo patvirtinta socialinių išmokų srityje⁹⁹⁸. Konstitucinio Teismo 2013 m. kovo 5 d. nutarime šiuo aspektu konstatuota, kad asmenys, pagal įstatymą įgiję teisę į įstatymo nustatyto dydžio finansinę paramą vaikams auginti ir auklėti namuose skirtų atostogų metu, neturi teisėto lūkesčio, kad ši parama valstybėje

didesnio atlyginimo didesnę sumažinimą ir mažesnio atlyginimo mažesnę sumažinimą!“ ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 251.

⁹⁹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gruodžio 22 d. nutarimas.

⁹⁹⁸ Šiuo klausimu išsamiau žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai nebus mažinama, tačiau turi teisėtą lūkestį, kad mažinant minėtą paramą valstybėje susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai bus laikomasi *inter alia* konstitucinių lygiateisiškumo ir proporcingumo principų. Analogiškai kaip ir valstybės pareigūnų atlyginimų mažinimo byloje, Teismas akcentavo įstatymų leidėjo priedermę nustatyti tolygų, nediskriminacinį skirtos finansinės paramos mažinimo mastą, kuriuo parama būtų mažinama taip, kad nebūtų pažeistos iki itin sunkios ekonominės, finansinės padėties susidarymo valstybėje nustatytos paramos dydžių proporcijos. Atsižvelgus į tai, teisinio reguliavimo nuostatos, kuriomis buvo sudarytos prielaidos ne tik 10 procentų sumažinti paskirtas motinystės (tėvystės) pašalpas ir išmokas, bet ir papildomai jas sumažinti, jei jos viršijo tam tikrus maksimalius dydžius, buvo pripažintos neatitinkančiomis iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančių proporcingumo reikalavimų.

Kaip matyti iš pateiktų konstitucinės justicijos pavyzdžių, teisėtų lūkesčių apsaugos mastas valstybėje susidarius ypatingai padėčiai iš tiesų gali teisėtai sumažėti. Nors šiomis aplinkybėmis įstatymų leidėjas, keisdamas teisinį reguliavimą, turi platesnę veiksmų laisvę, jis nėra absoliučiai laisvas ir privalo atsižvelgti į teisėtų lūkesčių apsaugos bei kitų konstitucinių principų suponuojamus reikalavimus. Remiantis konstitucine jurisprudencija, suformuota sunkmečio priemonių teisėtumo patikros srityje, nustatyta, jog šiais atvejais teisėtų lūkesčių apsaugos principas paprastai veikia tik padedamas lygiateisiškumo bei proporcingumo imperatyvų.

III.1.3. Įsipareigojimas išlaikyti suteiktas garantijas visą jų laikotarpį

Ko gero, pats intensyviausias teisėtų lūkesčių apsaugos būdas yra susijęs su valstybės priimtą garantijos išlaikymu visą laikotarpį, kuriam valstybė įsipareigojo. Kitaip tariant, teisėtų lūkesčių apsaugos principas tam tikrais atvejais reikalauja užtikrinti, kad pagal galiojančius teisės aktus įgytos teisės bus išlaikytos nustatytą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos, *inter alia* tai

gali reikšti iki pakeitimų galiojusio teisinio režimo taikymą tam tikrai asmenų grupei. Minėta, kad įgytų teisių apsauga ir teisėtų lūkesčių apsaugos principas nereiškia, jog atitinkama teisinio reguliavimo sritis negali būti pertvarkoma. Tačiau ši nuostata jokia būdu negali pateisinti bet kokių teisės aktų pakeitimų. Teisinis reguliavimas neturi būti keičiamas beatodairiškai (per dažnai ar nenuosekliai). Jis gali būti koreguojamas, t. y. tam tikra sritis gali būti sureguliuojama kitaip, jei išlaikomos visos esminės buvusio teisinio reguliavimo sąlygos. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas taip pat neužkerta kelio nustatyti palankesnę teisinę režimą. Tačiau teisėtų lūkesčių apsaugos principas draudžia tuos teisinio reguliavimo pakeitimus, kuriais nepagrįstai pabloginama asmenų, įgijusių subjektyvias teises, teisinė padėtis.

Iš konstitucinės jurisprudencijos matyti, kad valstybės priedermė nekeisti teisinio režimo, taikomo tam tikriems asmenims, yra tiesiogiai susijusi su valstybės prisiimtų įsipareigojimų pobūdžiu. Valstybei prisiėmus Konstitucijai neprieštaraujančius įsipareigojimus mokėti tam tikras pinigines išmokas asmenims, atitinkantiems įstatymo nustatytus reikalavimus, tokie įsipareigojimai privalo būti išlaikyti visą laikotarpį. Šiandien pagal konstitucinės jurisprudencijos pavyzdžius galime įvardyti dvi šio ypatingo teisinio režimo reikalaujančias sritis – pensinio aprūpinimo sistemą⁹⁹⁹ bei valstybės pareigūnams mokamų atlyginimų sistemą¹⁰⁰⁰.

Minėtus aspektus gali iliustruoti gausi Konstitucinio Teismo jurisprudencija, įtvirtinusi draudimą mažinti paskirtas ir mokamas socialines išmokas asmenims, turintiems draudžiamųjų pajamų. Visų pirma šiuo aspektu paminėtinas Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas dėl valstybinių socialinio draudimo pensijų sumažinimo. Apžvelgiamame nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad vadovaujantis konstituciniu teisinės valstybės principu, jeigu asmeniui senatvės pensija buvo paskirta ir mokama, tai ji turi būti mokama ir toliau, t. y. negalima nutraukti jos mokėjimo arba

⁹⁹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. liepos 4 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2007 m. spalio 22 d., 2012 m. vasario 6 d. nutarimai.

¹⁰⁰⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. gruodžio 11 d. ir 2011 m. vasario 14 d. nutarimai.

mažinti mokamos pensijos dydžio. Tokiu būdu Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo nuostatos, nustačiusios ribojimus gauti visą paskirtą ir iki tol mokėtą senatvės pensiją pensininkams, turintiems draudžiamųjų pajamų, buvo pripažintos prieštaraujančiomis Konstitucijai. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad tokiomis įstatymo nuostatomis reguliuojant senatvės pensijų santykius nepaisoma teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio tikrumo ir teisinio saugumo principų.

Nagrinėjamu klausimu taip pat aktualios Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimo nuostatos. Šioje konstitucinės justicijos byloje ginčijamu teisinio reguliavimo pakeitimu pareigūnams ir kariams, išėjusiems iš tarnybos, buvo sumažintas paskirtos pensijos dydis, jei jie turėjo pajamų, nuo kurių buvo skaičiuojamos ir mokamos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos. Įvertinęs šią nuostatą, Konstitucinis Teismas pripažino, kad jos turinys prieštarauja Konstitucijos 52 straipsniui, taip pat nesiderina su Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtinta nuosavybės teisės gynyba bei apsauga. Kartu konstatuota, kad tokiu teisiniu reguliavimu yra pažeidžiami iš Konstitucijos ir įstatymo kylantys teisėti lūkesčiai. Identiška argumentacija buvo pasitelkta sprendžiant valstybinės socialinio draudimo invalidumo pensijos dydžio ribojimo, taikomo asmenims, kurie turi draudžiamųjų pajamų arba gauna kitas įstatyme nustatytas valstybinio socialinio draudimo pašalpas, teisėtumo klausimą¹⁰⁰¹. Iš esmės taip pat situacija vertinta dėl teisėjų, turinčių draudžiamųjų pajamų arba gaunančių kitas įstatyme nustatytas valstybinio socialinio draudimo pašalpas, valstybinių pensijų skyrimo ir mokėjimo¹⁰⁰².

Kad ir kaip bebūtų keista, analogiško pensijų gavėjų, kurie turi draudžiamųjų pajamų, teisinės padėties suregulavimo (Konstitucijai jau kelis kartus anksčiau prieštaraujančiu pripažinto modelio) įstatymų leidėjas ėmėsi dar kartą. Šį kartą valstybėje susiklosčius sunkiai ekonominei ir finansinei padėčiai įstatymų leidėjas nustatė, kad privalomuoju valstybiniu socialiniu pensijų draudimu draudžiamiems asmenims, užsiimantiems tam tikru verslu,

¹⁰⁰¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas.

¹⁰⁰² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. spalio 22 d. nutarimas.

senatvės pensiją numatyta perskaičiuoti taip, kad ji sumažinama daugiau nei jokių verslų neužsiimantiems senatvės pensijų gavėjams. Šiomis aplinkybėmis Konstitucinis Teismas dar kartą patvirtino, jog Konstitucija tokio pensijų mažinimo modelio netoleruoja¹⁰⁰³.

Teisėtų lūkesčių apsaugos suponuojamas reikalavimas laikytis įsipareigojimų visą jų laikotarpį taip pat susijęs su konstitucine teise gauti teisingą apmokėjimą už darbą. Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, jog konstitucinis teisėtų lūkesčių apsaugos principas reiškia, kad jei asmeniui pagal teisės aktus yra nustatytas tam tikras apmokėjimas už darbą, tai jis ir turi būti mokamas nustatytą laiką¹⁰⁰⁴. Pavyzdžiui, 2001 m. gruodžio 18 d. nutarime nustatyta, kad Vyriausybės nutarimuose tarnybinių atlyginimų padidinimas buvo siejamas su kiekvienais biudžetiniais metais nustatomomis darbo užmokesčio fondo lėšomis. Atsižvelgęs į tai, Konstitucinis Teismas darė išvadą, jog pareigūnai, kuriems tam tikrų biudžetinių metų pradžioje nustatomi padidinti tarnybiniai atlyginimai, turėjo teisę pagrįstai tikėtis, kad tokie tarnybiniai atlyginimai jiems bus mokami iki biudžetinių metų pabaigos.

Teisėtų lūkesčių apsaugos principo veiksmingumas konstitucinėje jurisprudencijoje buvo patvirtintas ir Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies nuostatos, skelbiančios, kad kiekvienas asmuo turi teisę į teisingą apmokėjimą už darbą, kontekste. Remiantis aktualia konstitucine jurisprudencija, teisinė situacija, kai valstybės tarnautojui, kuris atliko pavestą darbą, už šį darbą nebūtų mokama, pripažįstama pažeidžiančia tiek Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalį, tiek Konstitucijos 23 straipsnį¹⁰⁰⁵. Šiuo aspektu aktualūs Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. ir 2011 m. vasario 14 d. nutarimai dėl teisingo apmokėjimo už darbą vidaus tarnybos sistemos pareigūnams ir, atitinkamai, teisėjams, dirbusiems viršvalandžius, poilsio bei švenčių dienomis. Abiem atvejais pripažinta, jog nenustačius teisinio reguliavimo, pagal kurį būtų buvę

¹⁰⁰³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. vasario 6 d. nutarimas. Reikia pažymėti, kad šiuo atveju ginčijamos nuostatos atitiktis buvo tirta tik Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalies nuostatai „Kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą“.

¹⁰⁰⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. gruodžio 18 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2009 m. gruodžio 11 d. ir 2011 m. vasario 14 d. nutarimai.

¹⁰⁰⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas.

galima teisingai atlyginti už darbą valstybės pareigūnams, dirbusiems poilsio bei švenčių dienomis, nakties metu ir kt., pažeidžiamas konstitucinis teisinės valstybės principas.

Apžvelgus minėtus konstitucinės jurisprudencijos pavyzdžius matyti, jog nagrinėjamu teisėtų lūkesčių apsaugos *in natura* reikalavimu gali remtis ne kiekvienas asmuo. Pirmiausia šio konstitucinio imperatyvo apsauga gali pasinaudoti asmenys, kurie pagal teisės aktus, neprieštaraujančius Konstitucijai, įgijo ir įgyvendina tam tikras teises, t. y. valstybė jų atžvilgiu yra prisiėmusi ir vykdo labai konkrečius turtinio pobūdžio įsipareigojimus. Antra, šių asmenų reikalavimas ir toliau mokėti paskirtas pinigines išmokas kyla iš Konstitucijos nuostatų ir yra grindžiamas nuosavybės teisių apsauga.

III.1.4. Teisingas praradimų kompensavimo mechanizmas

Teisingas praradimų kompensavimo nustatymas yra viena iš dažniausiai taikytų teisėtų lūkesčių apsaugos užtikrinimo formų Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje. Didžioji dalis oficialiosios konstitucinės jurisprudencijos nuostatų šiuo klausimu, kaip ir kitų nagrinėjamo principo suponuojamų reikalavimų atveju, suformuota vertinant teisinio reguliavimo pakeitimus, priimtus valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai. Vis dėlto, tikslumo dėlei, reikia pastebėti, kad konstitucinėje jurisprudencijoje nuostatos dėl teisingo praradimų kompensavimo pradėtos formuoti gerokai anksčiau nei Konstitucinį Teismą pasiekė pirmosios bylos, susijusios su teisinio reguliavimo pakeitimais dėl 2008 m. susiklosčiusios sunkios valstybės ekonominės, finansinės padėties¹⁰⁰⁶. Todėl tikslinga konstitucinėje jurisprudencijoje formuojamus reikalavimus, kaip turėtų būti įgyvendinama pareiga nustatyti teisingą kompensavimo mechanizmą, apžvelgti kaip visumą.

Iš konstitucinės jurisprudencijos matyti, kad teisingas praradimų kompensavimo klausimas yra siejamas su šiomis sąlygomis: 1) teisinio reguliavimo pakeitimai riboja arba paneigia asmens įgytas ir įgyvendinamas

¹⁰⁰⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas.

teises ir dėl to jis patiria praradimų, pvz., mažinamas paskirtos ir mokamos pensijos dydis¹⁰⁰⁷; neproporcingai mažinamas valstybės tarnautojų atlyginimas¹⁰⁰⁸; nutraukiama įgyta ir įgyvendinta teisė užsiimti tam tikra ūkine veikla¹⁰⁰⁹; 2) teisinis reguliavimas yra keičiamas iš esmės¹⁰¹⁰; arba nebelieka įstatymuose numatytų, Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai nenurodytų¹⁰¹¹, tam tikrų garantijų¹⁰¹²; sumažinama teikiamų garantijų apimtis¹⁰¹³; arba patiriami dideli praradimai¹⁰¹⁴; taip pat kai teisinio reguliavimo pakeitimais pabloginamos ūkinės veiklos sąlygos arba ši ūkinė veikla nutraukiama apskritai¹⁰¹⁵; 3) reikalavimas įgyvendinti valstybės prisiimtus įsipareigojimus kyla iš Konstitucijos nuostatų ir paprastai¹⁰¹⁶ yra grindžiamas prigimtaine teise į nuosavybės neliečiamumą¹⁰¹⁷.

Pirmoji iš nurodytųjų sąlygų iš esmės siejama su teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo sąlygomis apskritai. Minėta, kad teisėtų lūkesčių apsaugos

¹⁰⁰⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. birželio 29 d. nutarimas, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

¹⁰⁰⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. liepos 1 d. nutarimas. Taip pat žr. 2014 m. gruodžio 22 d. nutarimą.

¹⁰⁰⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas.

¹⁰¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas, 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas.

¹⁰¹¹ Jeigu būtinybė nustatyti atitinkamą socialinę garantiją kyla iš Konstitucijos, tokia socialinė garantija apskritai negali būti panaikinama, vietoje jos neįtvirtinus kitos (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 22 d. nutarimas).

¹⁰¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. rugsėjo 2 d., 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimai.

¹⁰¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. rugsėjo 2 d., 2007 m. lapkričio 22 d. nutarimai.

¹⁰¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gruodžio 19 d. nutarimas.

¹⁰¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas.

¹⁰¹⁶ Nors 2010 m. balandžio 20 d. sprendime, 2010 m. birželio 29 d. ir 2012 m. vasario 6 d. nutarimuose Konstitucinis Teismas, spręsdamas dėl pensijų ir neproporcingo valstybės pareigūnų atlyginimų mažinimo teisėtumo, akcentavo iš esmės ribojamų įgytų teisių turtinius aspektus, ginamus pagal Konstitucijos 23 straipsnį (atitinkamai jų nebuvimą 2013 m. kovo 5 d. ir 2013 m. lapkričio 20 d. nutarimuose dėl motinystės (tėvystės) pašalpų sumažinimo), praradimų kompensavimo tvarka pripažinta būtina ir sumažinus kaupiamųjų pensijų įmokų, kurių sumažinimas Konstitucinio Teismo nepripažintas nuosavybės teisių pažeidimu, dydį (šiuo klausimu žr. Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 29 d. nutarimą: „įstatymų leidėjas, <...> nustatydamas sumažintą kaupiamųjų pensijų įmokų dydį, <...> tik koregavo (sumažino) būsimų kaupiamųjų pensijų įmokų dydį, todėl nepažeidė iš Konstitucijos 23 straipsnio kylančių nuosavybės teisės apsaugos imperatyvų.<...> jeigu įstatymų leidėjas esant būtinumui (pavyzdžiui, kilus ekonomikos krizei) nusprendžia sumažinti iš dirbančių asmenų pajamų surenkamų lėšų dalį, pervedamą į specialius pensijų fondus ir skirtą būsimoms senatvės pensijoms kaupti, jis ne tik negali paneigti tokios kaupiamosios pensijos esmės, bet ir turi siekti, kad ją kaupę asmenys nepatirtų didelių praradimų, o jeigu tokie praradimai neišvengiami, privalo, atsižvelgdamas *inter alia* į valstybės finansines, ekonomines galimybes, nustatyti teisingą jų kompensavimą <...>“.

¹⁰¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

principas taikomas tada, kai asmens padėtis yra pabloginama. Tačiau nagrinėjamu aspektu svarbu pabrėžti, kad reikalavimas nustatyti kompensacinį mechanizmą yra siejamas ne su bet kokių asmens padėties pablogėjimu, bet su įgytų teisių ir jų įgyvendinimo ribojimu.

Kalbant apie antrąją sąlygą, svarbu atsakyti į klausimą, kas yra laikoma esminiu teisinio reguliavimo pakeitimu. Šiuo aspektu reikšmingas Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendime¹⁰¹⁸ pateiktas išaiškinimas. Šiame sprendime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad teisinio reguliavimo koregavimas *dideliu mastu* mažinant valstybines pensijas dėl to, kad valstybėje susidarius ypatingai situacijai (kilus ekonomikos krizei ir kt.) ekonominė ir finansinė padėtis pakinta taip, kad nėra užtikrinamas lėšų, būtinų valstybinėms pensijoms mokėti, sukauptas, yra esminis šių pensijų teisinio reguliavimo pakeitimas. Konstitucijos toleruojamas tam tikrų praradimų mastas yra glaudžiai susijęs su kilusio ginčo teisiniu kontekstu. Didelio masto valstybinių pensijų mažinimu konstitucinėje jurisprudencijoje nepripažintas paskirtų pensijų sumažinimas ne daugiau nei 20 procentų¹⁰¹⁹. Draudžiamu mažinimu nelaikytas ir kaupiamosios pensijų įmokos dydžio sumažinimas nuo 2 procentų iki 1,5¹⁰²⁰, tačiau esminiu kaupiamųjų pensijų įmokų sumažinimu pripažintas šių įmokų sumažinimas nuo 5,5 procentų dydžio iki 2 procentų dydžio¹⁰²¹. Sprendimas sumažinti motinystės (tėvystės) pašalpų dydį 10 procentų pašalpos gavėjo kompensuojamojo uždarbio konstitucinėje jurisprudencijoje taip pat laikomas nedideliu šių pašalpų mažinimo mastu¹⁰²². Implicitiškai galima teigti, kad Konstitucinis Teismas dideliu valstybės pareigūnų atlyginimų mažinimu nepripažino ir bazinio dydžio, kurio pagrindu

¹⁰¹⁸ Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. birželio 29 d. ir 2012 m. vasario 6 d. nutarimas.

¹⁰¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. vasario 6 d. nutarimas: „Atsižvelgiant į tai, kad asmeniui paskirta valstybinė pensija, taip pat kelių valstybinių pensijų arba valstybinių pensijų ir rentų, valstybinių socialinio draudimo našlių pensijų bendra suma pagal Laikinojo įstatymo 4 straipsnio 1 dalį sumažinta ne daugiau nei 20 procentų, nėra pagrindo konstatuoti, kad dėl šioje dalyje nustatyto teisinio reguliavimo valstybinės pensijos sumažintos dideliu mastu.“

¹⁰²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gruodžio 19 d. nutarimas.

¹⁰²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. birželio 29 d. nutarimas.

¹⁰²² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas.

skaičiuojama valstybės pareigūnų pareiginė alga, sumažinimą 8,16 procento¹⁰²³.

Galiausiai, kalbant apie trečiąją sąlygą, ypač svarbu akcentuoti, kad asmens teisė reikalauti, jog įstatymų leidėjas įtvirtintų teisingą praradimų kompensavimo mechanizmą, privalo būti grindžiama nuosavybės teisių apsauga. Pastebėtina, kad pagal konstitucinę jurisprudenciją reikalavimas nustatyti kompensavimo mechanizmą buvo taikomas pensijų sumažinimo ir neproporcingo valstybės pareigūnų darbo užmokesčio mažinimo atvejais, nes abiejų garantijų pobūdis buvo susijęs su nuosavybės teisių apsauga. Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad kai Konstitucijai neprieštaraujančiu įstatymu nustatyta pensija yra paskirta ir mokama, ši asmens įgyta teisė ir teisėtas lūkestis yra sietini ir su šio asmens nuosavybės teisių apsauga¹⁰²⁴. Taigi teisinio reguliavimo koregavimas, kuriuo mažinamos senatvės pensijos dėl to, kad valstybėje susidaro ypatinga situacija, reiškia ir tai, kad tokiu teisiniu reguliavimu tam tikru mastu yra ribojama asmens, kuriam senatvės pensija buvo paskirta ir mokama, nuosavybės teisė¹⁰²⁵. Kaip Konstitucinis Teismas yra pripažinęs 2010 m. birželio 29 d. nutarime, teisinis reguliavimas, kuriuo nebuvo siūloma parengti kompensavimo tvarkos dėl teisėjų valstybinių pensijų sumažinimo, prieštarauja, be kita ko, Konstitucijos 23 straipsniui, garantuojančiam teisę į nuosavybės neliečiamumą. Remdamasis Konstitucijos 23 straipsnio nuostatomis, Konstitucinis Teismas pripažino ir įstatymų leidėjo priedermę nustatyti valstybės tarnautojų patirtų praradimų kompensavimo mechanizmą¹⁰²⁶.

¹⁰²³ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. liepos 1 d. nutarimas.

¹⁰²⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. liepos 4 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2004 m. gruodžio 13 d., 2007 m. spalio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimai, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

¹⁰²⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas; taip pat žr. 2012 m. vasario 6 d. nutarimą. Pastebėtina, kad Lietuvos teisės moksle Konstitucinio Teismo suformuluota doktrininė nuostata, kad teisės reikalauti mokėti pensinio aprūpinimo išmokas turintiniai aspektai yra ginami pagal Konstitucijos 23 straipsnį ir tais atvejais, kai tokį reikalavimą kelia draudžiamųjų pajamų turintys asmenys, vertinta kritiškai. MACULEVIČIUS, J. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė reguliuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 56 (48), p. 9. Šiuo klausimu taip pat žr. TAMINSKAS, A. Galimybės riboti įgytąsias socialines teises <...>; VAIČAITIS, V. Teisė į pensiją <...>, p. 34–49; VAIČAITIS, V. What was decided by Lithuanian Constitutional Court <...>, p. 124–133.

¹⁰²⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. liepos 1 d. nutarimas.

Kita vertus, teisėtų lūkesčių apsaugos principas neįpareigoja įstatymų leidėjo nustatyti kompensavimo mechanizmą asmenims, kurių įgytos teisės neturi nuosavybės teisių aspektų pagal Konstitucijos 23 straipsnį. Šiuo aspektu aktualūs Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 20 d. ir 2013 m. kovo 5 d. nutarimai dėl motinystės (tėvystės) pašalpų mažinimo. 2013 m. kovo 5 d. nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad finansinė parama vaikams auginti skirtų atostogų metu negali būti tapatinama su pagal įstatymą įgyta teise į įstatymų nustatytą kitą pensinio aprūpinimo išmoką, kurios turi nuosavybės teisės aspektų pagal Konstitucijos 23 straipsnį. Vadinasi, vaikams auginti ir auklėti namuose skirtų atostogų metu teikiamos finansinės paramos ypatumai – prigimtis, laikinas (terminuotas) pobūdis ir tikslinė paskirtis – suponuoja tai, kad, valstybėje esant itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, įstatymų leidėjui nekyla pareigos numatyti praradimų, susidariusių dėl šios paramos sumažinimo, nepaneigiančio šios įgytos teisės esmės, kompensavimą. Prie analogiškų išvadų Konstitucinis Teismas priėjo 2013 m. lapkričio 20 d. nutarime, šį kartą sprendamas tėvystės pašalpos mažinimo teisėtumo klausimą. Taigi tik išpildžius minėtų sąlygų visumą, gali būti keliamas praradimų kompensavimo klausimas.

Šiame kontekste reikia pažymėti, jog kompensavimo būdai gali būti įvairūs. Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 29 d. nutarime dėl kaupiamųjų pensijų įmokų sumažinimo krizės laikotarpiu tinkamu teisėtų lūkesčių apsaugos užtikrinimo būdu buvo pripažintas įstatymų leidėjo įsipareigojimas kompensuoti sumažintas įmokas, konstatavus valstybėje susidariusios ypatingos padėties pabaigą¹⁰²⁷.

Minėta, jog reikalavimas nustatyti teisingą praradimų kompensavimo mechanizmą neapsiriboja vien tik konstitucinės justicijos bylomis dėl sunkios valstybės ekonominės ir finansinės padėties. Valstybei pareiga atlyginti praradimus, kuriuos asmenys patiria dėl pasikeitusio teisinio reguliavimo, kyla ir įprastomis sąlygomis, pavyzdžiui, pabloginus ūkinės veiklos sąlygas. Šiuo

¹⁰²⁷ Analogiškos pozicijos dėl sumažintų įmokų kompensavimo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas laikėsi 2014 m. gruodžio 19 d. nutarime.

aspektu reikšmingas Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas dėl tam tikrų Medžioklės įstatymo nuostatų pakeitimo. Įstatymų leidėjas panaikino asmenų teisę naudotis mažesniais nei 1 000 ha medžioklės plotais, kuriuos anksčiau buvo leista suformuoti ir įregistruoti. Šiomis aplinkybėmis Konstitucinis Teismas konstatavo, kad to meto teisės aktai tam tikriems subjektams, pasinaudojusiems šiuose teisės aktuose nustatytais teisėmis, sukūrė tam tikrus lūkesčius, kurie priėmus minėtus pakeitimus buvo paneigti. Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį, kad šių asmenų teisėti lūkesčiai galėjo būti apsaugoti, jei įstatymų leidėjas būtų įtvirtinęs tinkamą praradimų kompensavimo mechanizmą. Medžioklės įstatyme nebuvo nustatyta, kaip valstybė kompensuoja praradimus asmenims, kurie pagal galiojusius teisės aktus buvo sudarę ir įregistravę mažesnius nei 1 000 ha medžioklės plotus. Atsižvelgęs į tai, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad šitaip buvo sudarytos prielaidos pažeisti minėtų asmenų privačios nuosavybės teises bei teisėtų lūkesčių apsaugos principą.

Reikia pastebėti, kad teisiniam reguliavimui, kuris įtvirtina kompensavimo mechanizmą, taip pat taikomi tam tikri reikalavimai. Pagal Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. ir 2012 m. vasario 6 d. nutarimų nuostatas, kompensavimo mechanizmo esminiai elementai (pagrindai, dydžiai, terminai ir pan.) turi būti nustatyti įstatymu¹⁰²⁸ ir tai padaryti įstatymų leidėjas turi nepagrįstai nedelsdamas. Konstitucinio Teismo pavartotos sąvokos „nepagrįstai nedelsdamas“ ir „per protingą laikotarpį“ dėl jų abstraktaus pobūdžio greitai atsidūrė politinių diskusijų epicentre. Todėl prašymas išaiškinti šių sąvokų prasmę buvo gautas netrukus, Lietuvos Respublikos Vyriausybei ėmusis spręsti sumažintų senatvės pensijų kompensavimo klausimus. Pareiškėja Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos atstovė Konstitucinio Teismo teiravosi, ar nagrinėjama nuostata reiškia, kad pensijų nepriemokų grąžinimas gali būti atidėtas, ir, nustatant pagrindinius sumažintų

¹⁰²⁸ Pastebėtina, kad įstatymų leidėjo pareiga įstatyme nustatyti esminius sumažintų pensijų kompensavimo elementus (pagrindus, dydžius, taip pat terminus (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. kovo 7 d. sprendimas) nereiškia, kad šie elementai turėtų būti nustatyti būtent tame įstatyme, kuriuo mažinamos atitinkamos valstybės suteikiamos garantijos. Išsamiau žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. vasario 6 d. nutarimas.

pensijų kompensavimo elementus, išdėstytas per tam tikrą laikotarpį, siekiant užtikrinti asmenų teisėtų lūkesčių apsaugą ir kartu dar labiau nepabloginti esamos finansinės padėties. Atsakydamas į pateiktą klausimą, Konstitucinis Teismas 2014 m. kovo 7 d. sprendime¹⁰²⁹ pažymėjo, kad minėti praradimai turi būti kompensuoti per protingą laikotarpį, valstybėje nebelikus ypatingos situacijos, vadovaujantis įstatymų leidėjo nepagrįstai nedelsiant priimtu teisės aktu (įstatymu), kuriuo nustatytas jų kompensavimo mechanizmas, o sąvoka „nepagrįstai nedelsdamas“ *inter alia* reiškia, kad šis kompensavimo mechanizmas turi būti nustatytas, kai, valstybėje nebelikus ypatingos situacijos, atsiranda prielaidos pagal objektyvius duomenis (ekonominius rodiklius, *inter alia* ekonomikos augimo rodiklius, valstybės sukauptas lėšas) įvertinti atitinkamas valstybės išgales užtikrinti patirtų praradimų kompensavimą.

Minėtas požiūris gali būti vertinamas kaip iki tol suformuotos oficialiosios konstitucinės jurisprudencijos nuosekli tąsa. Dar Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarime buvo nagrinėjamas teisėtumas teisinio reguliavimo, kuriuo 1995–2002 m. dėl draudžiamųjų pajamų turėjimo sumažintų senatvės ir invalidumo pensijų kompensavimas pratęstas nuo 2010 m. iki 2012 m. Konstitucinis Teismas, nustatęs, kad valstybė prisiimtų įsipareigojimų išmokėti nepagrįstai sumažintas senatvės ar invalidumo pensijas, nebegalėjo įgyvendinti dėl valstybėje susiklosčiusios itin sunkios ekonominės, finansinės padėties, konstatavo, kad toks kompensavimo atidėjimas konstituciniam teisinės valstybės principui neprieštaravo. Šiuo aspektu paminėtinas ir Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas, kuriame konstatuota, kad 1999 m. pabaigoje Lietuvoje susiklosčiusios itin sunkiai ekonominei-finansinei padėčiai, kai valstybės biudžete nebuvo įmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek jų reikėjo piniginiams kompensacijoms už išlikusį nekilnojamąjį turtą mokėti, Seimas galėjo priimti sprendimą pailginti kompensacijų mokėjimo terminus. Įdomu pastebėti, jog

¹⁰²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. kovo 7 d. sprendimas. Teisės aktų registras, 2014, Nr. 2908.

visose paminėtose konstitucinėse bylose pareiškėjai, ginčydami teisinį reguliavimą, kuriuo pailginus terminus, buvo ir toliau ribojamos jų nuosavybės teisės, rėmėsi teisėtų lūkesčių apsaugos principu. Tačiau nagrinėjamo konstitucinio principo veiksmingumas šiomis aplinkybėmis Konstitucinio Teismo patvirtintas nebuvo. Priešingai, valstybėje susiklosčius ypatingai padėčiai, konstitucinė jurisprudencija orientuoja ne į individualių teisių apsaugą, o viešojo intereso paisymą, pabrėždama viešųjų finansų stabilumo svarbą.

Šiame kontekste taip pat reikia pažymėti, kad teisingo kompensavimo mechanizmas turi būti taikomas tolygiai, t. y. lygiateisiškai, neišskiriant tam tikrų asmenų grupių. Šis aspektas ypač akcentuojamas Konstitucinio Teismo 2010 m. birželio 29 d. nutarime. Apžvelgiamame nutarime konstatuota, kad toks teisinis reguliavimas, kai įstatymų leidėjas pasiūlo Vyriausybei nustatyti pensijų kompensavimo tvarkos aprašą tik dėl senatvės ir netekto darbingumo pensijų ir nepasiūlo nustatyti dideliu mastu sumažintų valstybinių pensijų kompensavimo tvarkos aprašo, negali būti konstituciškai pateisinamas.

Reikalavimas nustatyti teisingą kompensavimo mechanizmą nereiškia, kad visoms asmenų grupėms, patyrusioms praradimus, bus taikomas vienodas praradimų kompensavimo būdas. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje skirtingai vertinamos situacijos, kai a) praradimai susidarė dėl įstatymų nuostatų, pripažintų prieštaraujančiomis Konstitucijai ir b) praradimus lėmė įstatymų nuostatos, pripažintos neprieštaraujančiomis Konstitucijai. Šią išvadą suponuoja Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 7 d. sprendimas. Minimame sprendime Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad teisingas patirtų praradimų kompensavimas turi būti atitinkamai (pagal valstybės išgales) užtikrinamas atsižvelgiant į tuos praradimus, kurie atsirado senatvės pensijas sumažinus: įstatymo nuostatomis, pripažintomis prieštaraujančiomis Konstitucijai (šie praradimai turi būti kompensuoti visa apimtimi); įstatymo nuostatomis, pripažintomis neprieštaraujančiomis Konstitucijai (šie praradimai pagal valstybės išgales turi būti kompensuoti teisingai, tačiau nebūtinai visa apimtimi). Taigi 2012 m. vasario 6 d. nutarimu pripažinus, kad teisinis

reguliavimas, kuriuo senatvės pensijos buvo mažinamos laikantis konstitucinių proporcingumo, lygiateisiškumo principų, be to, numaćius kompensuoti dėl šių pensijų sumažinimo atsiradusius praradimus, neprieštaravo Konstitucijai, minėti praradimai, įvertinus valstybės išgales, gali būti įstatymų leidėjo kompensuojami tik iš dalies. Tuo metu Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimu Konstitucijai prieštaravusiomis pripažintos įstatymo nuostatų, pagal kurias senatvės pensijos daugiau sumažintos tam tikrą darbą dirbantiems ar tam tikru verslu užsiimantiems asmenims, pagrindu patirti praradimai turi būti kompensuojami taikant visiško praradimų atlyginimo principą. Iš administracinių teismų praktikos matyti, kad būtent toks praradimų kompensavimo būdas buvo taikytas valstybinių pensijų gavėjų atžvilgiu¹⁰³⁰.

Dar daugiau, teisingo kompensavimo mechanizmo įgyvendinimo nuostatos gali skirtis priklausomai nuo sumažintos garantijos pobūdžio. Konstitucinėje jurisprudencijoje atskleista nemažai valstybinių pensijų ir valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijų skirtumų. Šie skirtingo pobūdžio pensijų ypatumai buvo pagrindas Konstituciniam Teismui 2010 m. balandžio 20 d. sprendime¹⁰³¹ pažymėti, kad valstybėje esant itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai įstatymų leidėjas gali mažinti valstybines pensijas didesniu mastu nei senatvės ar invalidumo pensijas. Šio sprendimo kontekste taip pat konstatuota, jog šie ypatumai suponuoja ir tai, kad praradimai, atsiradę dėl valstybinių pensijų mažinimo, gali būti kompensuojami mažesniu mastu nei praradimai, atsiradę dėl senatvės ar invalidumo pensijų mažinimo.

Remiantis konstitucinės jurisprudencijos analize apžvelgiamoje srityje, matyti, kad teisingas kompensavimo mechanizmo nustatymas yra vertingas instrumentas, kai įstatymų leidėjas keičia teisinį reguliavimą, susijusį su nuosavybės teisių bruožų turinčia asmens padėtimi. Šiuo aspektu teisėtų lūkesčių apsaugos principas neatsiejamas nuo įgytos teisės gynybos

¹⁰³⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. kovo 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-519/2013.

¹⁰³¹ Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. birželio 29 d.; 2012 m. vasario 6 d. nutarimai.

pagal Konstitucijos 23 straipsnį. Šiomis aplinkybėmis reikia akcentuoti ir tai, kad teisingas praradimų kompensavimo mechanizmas nereiškia visiško jų atlyginimo. Atlikus konstitucinės jurisprudencijos analizę taip pat nustatyta, kad teisėtų lūkesčių apsaugos imperatyvo reikšmė mažesnė kompensacinio mechanizmo įgyvendinimo srityje, kurioje paprastai akcentuojama viešųjų interesų svarba.

III.1.5. *Vacatio legis* ir pereinamasis teisinis reguliavimas

Greta reikalavimo nustatyti teisingą praradimų kompensavimo mechanizmą ne mažiau reikšmingu teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo aspektu laikytinas *vacatio legis* ir pereinamųjų nuostatų įtvirtinimas. Tam tikrų pereinamųjų nuostatų nustatymas pripažįstamas tinkamu būdu valstybės institucijoms koreguoti įgyvendinamą politiką, kai asmenims savo išankstiniais veiksmais jos yra sukūrusios teisėtus lūkesčius¹⁰³². Pereinamosios nuostatos reikšmingos ypač tais atvejais, kai teisėtas lūkestis yra susijęs su ateitimi ir pareiškėjas siekia valstybės pozicijos nuoseklumo¹⁰³³. Lietuvos teisės sistemoje formaliai atskiriami du teisėkūros subjektus saistantys reikalavimai: 1) reikalavimas nustatyti pakankamą *vacatio legis* ir 2) reikalavimas priimti tam tikras pereinamąsias nuostatas¹⁰³⁴. Nagrinėjami reikalavimai saisto ne tik įstatymų leidėją, bet ir kitus teisėkūros subjektus¹⁰³⁵. Kaip ir kiti teisėtų

¹⁰³² KNIGHT, C. J. S. Expectations in transition <...>, p. 23. SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 11.

¹⁰³³ WEBER-DÜRLER, B. *Vertrauensschutz* <...>, p. 138.

¹⁰³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2013 m. vasario 15 d. nutarimas*: „Šiame kontekste pažymėtina ir tai, kad darant esminius galiojančio teisinio reguliavimo pakeitimus, lemiančius asmenų teisei padėčiai nepalankius padarinius, gali būti reikalinga numatyti ne tik pakankamą *vacatio legis*, bet ir tam tikrą pereinamąjį teisinį reguliavimą. Asmenų, kuriems taikytinas naujas teisinis reguliavimas, teisinė padėtis pereinamosiomis nuostatomis turėtų būti sureguliuota taip, kad jiems būtų suteikta pakankamai laiko užbaigti pradėtus veiksmus, kurių jie ėmėsi ankstesnio teisinio reguliavimo pagrindu, tikėdamiesi, kad jis bus stabilus, ir įgyvendinti pagal ankstesnį teisinį reguliavimą įgytas teises“.

¹⁰³⁵ Teisėkūros pagrindų įstatymo 20 straipsnio 1 dalis nustato, kad norminis teisės aktas įsigalioja kitą dieną po oficialaus paskelbimo Teisės aktų registre, jeigu pačiame teisės akte nenumatyta vėlesnė įsigaliojimo data. Pastebėtina, kad tam tikrą *vacatio legis* taiko ir specializuoti teismai. Pavyzdžiui, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija administracinėje byloje Nr. I261-16/2013, konstatavusi, kad švietimo ir mokslo ministras, nustatęs skirtingą lietuvių kalbos ir literatūros egzamino tvarką lietuvių kalba ir tautinių mažumų kalba besimokantiems mokiniais, prieštarauja konstituciniam lygybės principui, nusprendė, kad ginčijama nuostata laikytina panaikinta

lūkesčių apsaugos principo suponuojami reikalavimai, jie yra taikomi tada, kai naujas teisinis reguliavimas pablogina asmens teisinę padėtį ir lemia tam tikrus praradimus¹⁰³⁶. Pastebėtina, kad pagal Konstitucinio Teismo formuojamą konstitucinę doktriną, pereinamasis laikotarpis tam tikrais atvejais taikomas kartu su konstituciniu reikalavimu numatyti teisingą praradimų kompensavimo mechanizmą¹⁰³⁷.

Reikalavimas nustatyti tinkamą *vacatio legis* siejamas ne tik su teisėtų lūkesčių apsaugos principu, bet ir teisinio tikrumo, teisinio saugumo bei įgytų teisių apsaugos principais¹⁰³⁸. Kita vertus, svarstyтина, ar nagrinėjamas imperatyvas tam tikrais atvejais, kai kvestionuojamas naujų teisės normų poveikis prasidėjusiems ir besitęsiantiems teisiniams santykiams, neturėtų būti konkrečiai susietas vien su teisėtų lūkesčių apsaugos principu, kuris konstitucinėje jurisprudencijoje, be kita ko, reiškia ir įgytų teisių apsaugą. Laikotarpis nuo teisės akto oficialaus paskelbimo iki įsigaliojimo (taikymo pradžios) iš tiesų yra labai svarbus konkrečių (paprastai jau susiklosčiusių ir įgyvendinamų) teisinių santykių dalyvių teisių ir interesų apsaugai. Tokį požiūrį, be kita ko, suponuoja ir tai, kad įstatymų leidėjo pareiga nustatyti

nuo 2013 m. rugsėjo 1 d. Išplėstinė teisėjų kolegija akcentavo, jog šis teismo sprendimas turės įtakos tik nuo 2014 m. vykstančios brandos egzaminų sesijos užduočių rengimui. Siekdama pabrėžti teisėtų asmenų lūkesčių bei teisinio tikrumo principo reikalavimų užtikrinimą šioje situacijoje, išplėstinė teisėjų kolegija nurodė, jog šis sprendimas 2013 m. brandos egzaminų sesijos rezultatams bei šios sesijos metu brandos egzaminus laikusių asmenų teisėms studijuoti aukštosiose mokyklose jokios įtakos neturi, ir ateityje neturės (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. birželio 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I261-16/2013).

¹⁰³⁶ Tokią išvadą pagrindžia tai, kad Konstitucinis Teismas, aiškindamas, kada taikomas *vacatio legis* reikalavimas, pažymi, jog „konstitucinio reikalavimo numatyti tinkamą *vacatio legis* turi būti paisoma priimant ir kitus įstatymus, kuriais nustatomos pareigos ar apribojimai asmenims“; „teisinio reguliavimo pakeitimai turėtų būti daromi taip, kad asmenims, kurių teisinei padėčiai jie turi įtakos, būtų užtikrinta reali galimybė prisitaikyti prie naujos teisinės situacijos“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. vasario 15 d. nutarimas). Be to, Teisėkūros pagrindų įstatymo 20 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad 3 mėnesių *vacatio legis* laikotarpis, skirtas teisės aktams, keičiantiems ūkio subjektų veiklos ar jos priežiūros teisinį reguliavimą, nėra taikomas tais atvejais, kai nustatomas ūkio subjektams palankesnis teisinis reguliavimas.

¹⁰³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. spalio 22 d. nutarimas: „Konstitucija neužkerta kelio pertvarkyti pensinio aprūpinimo sistemą, *inter alia* taip, kad neliktų įstatymų nustatytų, Konstitucijos 52 straipsnyje tiesiogiai nenurodytų pensijų; tokiu atveju įstatymų leidėjas privalėtų nustatyti teisingą patirtų praradimų kompensavimo mechanizmą asmenims, kuriems tokia pensija buvo paskirta ir mokama, *taip pat turėtų būti numatytas pakankamas pereinamasis laikotarpis*, per kurį asmenys, dirbantys atitinkamą darbą ar atliekantys atitinkamą tarnybą, pagal ankstesnį reguliavimą suteikiančią teisę į atitinkamą pensiją (t. y. valstybinę pensiją), galėtų pasirengti tokiems pakeitimams.“

¹⁰³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. vasario 15 d. nutarimas.

pakankamą pereinamąjį laikotarpį Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pirmą kartą nurodyta siejant ją su teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymu¹⁰³⁹. Panašu, kad ši pozicija nepasikeitė ir naujesnėje Konstitucinio Teismo praktikoje. Antai 2013 m. gegužės 16 d. nutarime pažymėta, jog įstatymų leidėjas „nenukrypo nuo konstitucinio reikalavimo numatyti tinkamą *vacatio legis*, nesudarė prielaidų paneigti asmenų teisėtų lūkesčių“. Šios nuostatos konstrukcija, sugretinanti reikalavimą numatyti tinkamą *vacatio legis* ir asmens teisėtų lūkesčių apsaugos principą, taip pat nelaikytina atsitiktine.¹⁰⁴⁰

Ilgą laiką pensinio aprūpinimo pertvarkos kontekstas buvo pagrindinė konstitucinėje jurisprudencijoje aiškinamo reikalavimo nustatyti pereinamojo pobūdžio teisinio reguliavimo nuostatas taikymo sritis¹⁰⁴¹. Vis dėlto 2013 m.¹⁰⁴² nagrinėjamo imperatyvo reikšmė buvo patvirtinta, sprendžiant vadinamosios „naktinės mokesčių reformos“ teisėtumo klausimus. Šį kartą reikalavimas nustatyti pakankamą *vacatio legis* buvo susietas su Konstitucijos 70 straipsnio 1 dalies nuostatomis. Remiantis Konstitucijos 70 straipsnio 1 dalimi, Seimo priimti įstatymai įsigalioja po to, kai juos pasirašo ir oficialiai paskelbia Lietuvos Respublikos Prezidentas, jeigu pačiais įstatymais nenustatoma vėlesnė įsigaliojimo diena. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad ši konstitucinė nuostata negali būti aiškinama kaip paliekanti įstatymų leidėjui visišką nuožiūros laisvę spręsti, ar atidėti įstatymo įsigaliojimo datą (jo taikymo pradžią) ir tam tikrais atvejais įstatymų leidėjas privalo numatyti pakankamą *vacatio legis*¹⁰⁴³. Kaip pažymėta apžvelgiamame 2013 m. vasario

¹⁰³⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. liepos 4 d. nutarimas.

¹⁰⁴⁰ Pastebėtina ir tai, kad reikalavimas nustatyti pakankamą laikotarpį pasirengti teisinio reguliavimo pakeitimams LVAT praktikoje siejamas su teisinio tikrumo principu (šiuo klausimu žr. 2007 m. lapkričio 16 d. nutartį administracinėje byloje Nr. I469-19/2007).

¹⁰⁴¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. liepos 4 d., 2007 m. spalio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d., 2010 m. birželio 29 d., 2010 m. gruodžio 14 d., 2012 m. vasario 6 d. nutarimai, 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas.

¹⁰⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. vasario 15 d. nutarimas.

¹⁰⁴³ Nagrinėjamu aspektu ypač svarbu atskirti teisės akto paskelbimo ir įsigaliojimo (jo taikymo pradžios) momentus. Pagal Konstitucijos 7 straipsnio 2 dalį, galioja tik paskelbti įstatymai. Konstitucinis imperatyvas, kad galioja tik tie teisės aktai, kurie yra paskelbti, yra neatsiejamas nuo konstitucinio teisinės valstybės principo ir konstitucinėje jurisprudencijoje aiškinamas kaip svarbi teisinio tikrumo prielaida (Konstitucinio Teismo 2001 m. lapkričio 29 d., 2013 m. vasario 15 d. nutarimai). Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, jog oficialus įstatymų paskelbimas laikantis Konstitucijoje ir įstatymuose nustatytos tvarkos yra būtina sąlyga ne tik tam, kad įstatymai įsigaliotų,

15 d. nutarime, „teisinio reguliavimo pakeitimai turėtų būti daromi taip, kad asmenims, kurių teisinei padėčiai jie turi įtakos, būtų užtikrinta reali galimybė prisitaikyti prie naujos teisinės situacijos. Todėl, siekiant sudaryti sąlygas asmenims ne tik susipažinti su nauju teisiniu reguliavimu anksčiau, nei jis pradės galioti, bet ir tinkamai pasirengti numatomiems pakeitimams, gali būti būtina nustatyti vėlesnę jo įsigaliojimo datą (taikymo pradžią)“.

Minėtas nutarimas reikšmingas ir kitu aspektu. Jame buvo išsamiau paaiškinta, kokius kriterijus turi įvertinti įstatymų leidėjas, nustatydamas laikotarpį nuo teisės akto oficialaus paskelbimo iki jo įsigaliojimo. Šiuo aspektu Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad kiek laiko prisitaikymui derėtų palikti kiekvienu konkrečiu atveju, turėtų būti vertinama atsižvelgiant į daugelį aplinkybių: įstatymo paskirtį teisės sistemoje ir juo reguliuojamų visuomeninių santykių pobūdį, subjektų, kuriems jis taikytinas, ratą bei jų galimybes pasirengti naujo teisinio reguliavimo įsigaliojimui, kitas svarbias aplinkybes, *inter alia* tokias, dėl kurių įstatymas turėtų įsigaliooti kuo skubiau.

Iš tiesų reguliuojamų visuomeninių santykių pobūdis gali pareikalauti labai konkretaus pereinamojo laikotarpio. Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2013 m. gegužės 16 d. nutarime, kuriame buvo tiriamas atostogų, skirtų vaikams auginti ir auklėti namuose, metu teikiamos finansinės paramos santykių teisinio reguliavimo pakeitimo teisėtumas, tokiu pripažintas 9 mėnesių laikotarpis. Atsižvelgęs į reguliuojamų santykių pobūdį, Konstitucinis Teismas tokį įstatymų leidėjo numatytą *vacatio legis* vertino kaip pakankamą, sudarantį sąlygas būsimiems išmokų gavėjams tinkamai pasirengti numatomiems pakeitimams. Kita vertus, konstitucinė jurisprudencija vienareikšmės išvados, kad visais atvejais yra atsižvelgiama į reguliuojamų visuomeninių santykių pobūdį, nepatvirtina. Antai Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarime pareiškėjas ginčijo teisinį reguliavimą, kuriuo invalidumo pensijų skyrimo tvarka pertvarkyta tokiu būdu, kad asmuo, kuriam pagal ankstesnį teisinį reguliavimą buvo skiriama ir mokama invalidumo

bet ir kad teisinių santykių subjektai žinotų, kokie įstatymai galioja, koks yra jų turinys, ir juos vykdytų (2001 m. sausio 11 d., 2013 m. vasario 15 d. nutarimai).

pensija, tokios teisės neteko 2005 m. pakeitus teisinį reguliavimą. Konstitucinis Teismas, įvertinęs ginčijamas nuostatas, nustatė, kad pereinamojo pobūdžio teisinis reguliavimas užtikrino neįgaliųjų įgytų teisių tęstinumą iki 2007 m., o įstatymų leidėjas pereinamojo laikotarpio pabaigą susiejo su objektyviais kriterijais, *inter alia* terminuotai paskirtų invalidumo grupės termino pabaiga. Tokiu būdu, Teismo vertinimu, asmuo, kuriam invalidumo pensija buvo paskirta ir mokama 2 metus, įgijo teisėtą lūkestį, kad jam paskirta pensija bus mokama iki jam nustatyto invalidumo grupės termino, kuris negalėjo būti ilgesnis kaip 2 metai, pabaigos. Atsižvelgęs į tai, Konstitucinis Teismas pripažino, kad asmenims jų įgytos teisės jiems paskirtą invalidumo pensiją gauti nustatytą terminą buvo išsaugotos, nebuvo pažeistas jų teisėtas lūkestis, kad paskirtoji pensija bus mokama iki nustatytos invalidumo grupės termino pabaigos. Šiame kontekste reikia akcentuoti, kad suinteresuoti asmenys galėjo turėti ne tik teisėtą lūkesčių, grindžiamų terminuotu administraciniu sprendimu, bet ir teisėtą lūkesčių, kylančių iš susiklosčiusios nuoseklios kompetentingų valstybės institucijų praktikos, kai pensijos mokėjimas, pasibaigus jos terminui, buvo nesunkiai pratęsimas. Pastarieji Konstitucinio Teismo, deja, nebuvo įvertinti¹⁰⁴⁴.

¹⁰⁴⁴ Šiuo aspektu reikia pritarti dėl apžvelgiamo nutarimo abejones atskiroiose nuomonėse išreiškusiems Konstitucinio Teismo teisėjams. T. Birmontienei ir A. Taminskiui abejonių sukėlė nustatyto pereinamojo laikotarpio terminas. Teisėjai atkreipė dėmesį, kad invalidumo pensijos skyrimo ypatumai suponuoja ir tai, kad jei vykdant tokios pensijos reformą, pagal kurią anksčiau turėjusiems teisę gauti invalidumo pensiją asmenims, nepakitus jų sveikatos būklei, pagal naują teisinį reguliavimą invalidumo pensija nebeskiriama, įstatymų leidėjui kyla pareiga nustatyti pakankamą pereinamąjį laikotarpį (ar kitą teisingą kompensavimo mechanizmą), per kurį asmuo galėtų pasirūpinti tokiems pakeitimams ir turėtų realią galimybę pats pasirūpinti savo gerove. Teisėjai pabrėžė, kad pereinamasis laikotarpis turėtų būti toks, o per jį mokama netekto darbingumo pensija ar atitinkama kompensacija tokio dydžio, kad asmenys, kuriems tokia pensija buvo paskirta ir mokama, tačiau pagal naują teisinį reguliavimą jie tokią teisę prarado dėl iš esmės pakeistų arba naujų įstatymuose nustatytų invalidumo pensijos skyrimo kriterijų, kuriuos *inter alia* gali lemti pakitusios darbinės veiklos technologinės aplinkybės ir kurie nepriklauso nuo jų sveikatos būklės, turėtų realią galimybę patys pasirūpinti savo gerove. Dar daugiau – antrojoje atskiroje nuomonėje, kurią pateikė Konstitucinio Teismo teisėjas E. Šileikis, taip pat abejojama, ar iš tiesų invalidumo pensijos, kuri buvo pakartotinai skiriama keletą metų, praradimas neturėjo būti įstatymų leidėjo kompensuojamas. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Konstitucinio Teismo teisėjų Tomos Birmontienės ir Algirdo Taminsko atskiroji nuomonė Dėl Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimo <...>*; Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo Egidijaus Šileikio atskiroji nuomonė Dėl konstitucinės justicijos bylos Nr. 26/06, išnagrinėtos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimu <...>*.

Kita vertus, ne socialinių garantijų plotmėje, pvz., dinamiška laikytinoje ūkinės laisvės srityje, *vacatio legis* trukmė gali būti gerokai trumpesnė¹⁰⁴⁵. Būtent tokios pozicijos laikėsi Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, sprenddamas norminio teisės akto teisėtumo bylą dėl vietinių rinkliavų įsigaliojimo¹⁰⁴⁶. Pareiškėjai ginčijo Druskininkų savivaldybės tarybos 2011 m. balandžio 29 d. sprendimą nustatyti 2 Lt dydžio vietinę rinkliavą, skaičiuojamą nuo apgyvendinimo paslaugų gavėjams suteiktų nakvynių skaičiaus (vadinamąjį „pagalvės mokesť“). Pareiškėjų teigimu, rinkliava buvo nustatyta prieš pat kurorto vasaros sezono pradžią, kai visi asmenys, Druskininkuose besiverčiantys apgyvendinimo paslaugų veikla, jau dažniausiai būna rezervavę vasarai kambarius poilsiautojams ir nebegali didinti apgyvendinimo kainų, įskaičiuodami minėtą rinkliavą. Tai, pareiškėjų manymu, pažeidė šių asmenų teisėtus lūkesčius. Vis dėlto išplėstinė teisėjų kolegija teisėtų lūkesčių pažeidimo nenustatė. LVAT teigimu, vien tai, kad savivaldybės tarybai teisės aktuose yra numatyta teisė nustatyti tam tikrą vietinę rinkliavą, suponuoja, jog potencialūs tokios vietinės rinkliavos mokėtojai negali turėti teisėto lūkesčio ir pagrįstai tikėtis, kad tokia vietinė rinkliava nebus įvesta. Be to, Rinkliavų įstatymas jokio konkretaus pereinamojo teisinio reguliavimo neįpareigojo nustatyti, o šiek tiek daugiau nei 1 mėnuo iki rinkliavos įsigaliojimo nėra akivaizdžiai neprotingas¹⁰⁴⁷. Šiomis aplinkybėmis pagrįstai gali būti

¹⁰⁴⁵ Šiame kontekste pastebėtina, kad įstatymų leidėjas iš anksto yra numatęs tam tikras teisinio reguliavimo sritis, kurios reikalauja *vacatio legis* laikotarpio. Pavyzdžiui, Teisėkūros pagrindų įstatymo 20 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad Lietuvos Respublikos mokesčių įstatymai, nustatantys naujus mokesčius, naujus mokesčio tarifus, mokesčio lengvatas, sankcijas už mokesčių įstatymų pažeidimus arba iš esmės pakeičiantys apmokestinimo tam tikru mokesčiu tvarką ar apmokestinimo teisinio reglamentavimo bei taikymo principus, įsigalioja ne anksčiau kaip po šešių mėnesių nuo oficialaus paskelbimo dienos. Tuo metu Įstatymo 20 straipsnio 4 dalyje įtvirtintas 3 mėnesių įsigaliojimo nuo oficialaus paskelbimo laikotarpis teisės aktams, keičiantiems ar nustatantiems naują ūkio subjektų veiklos ar jos priežiūros teisinį reguliavimą. Tačiau tai, kad tam tikroje srityje susiklostančius teisinius santykius reguliuojančiuose teisės aktuose nėra *expressis verbis* įtvirtinta galimybė nustatyti vėlesnę teisės akto įsigaliojimo (taikymo pradžios) datą, nereiškia, kad teisės akto įsigaliojimas apskritai negali būti pavėlinamas. Kaip Konstitucinis Teismas pažymėjo 2013 m. vasario 15 d. nutarime, ši įstatymų leidėjo pareiga Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje ne kartą nurodyta siejant ją su įstatymų, kuriais pertvarkoma socialinių garantijų sistema ar atskirų socialinių garantijų struktūra, priėmimu, tačiau konstitucinio reikalavimo numatyti tinkamą *vacatio legis* turi būti paisoma priimant ir kitus įstatymus, kuriais nustatomos pareigos ar apribojimai asmenims.

¹⁰⁴⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. gegužės 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-1282/2012.

¹⁰⁴⁷ Išplėstinė teisėjų kolegija taip pat pažymėjo, kad vien teiginio, jog vietinės rinkliavos įvedimas dėl vasaros laiko prieštarauja teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių principams, nepakanka, o pareiškėjai

diskutuojama dėl LVAT pozicijos griežtumo¹⁰⁴⁸. Nepaisant to, kad pozityvioji teisė ginčo kilimo metu neįpareigojo teisėkūros subjektų nustatyti atitinkamą *vacatio legis*, ši reikalavimą suponuoja teisėtų lūkesčių apsaugos principas. Be to, iš teismo pateiktų sprendimo motyvų nematyti, kad gana trumpas teisės nuostatų įsigaliojimas buvo siejamas su aplinkybėmis, dėl kurių rinkliava turėtų įsigalioji kuo skubiau.

Konstitucinis reikalavimas nustatyti pakankamą laikotarpį nuo teisės akto oficialaus paskelbimo iki jo įsigaliojimo nėra absoliutus ir gali turėti išimčių. Tam tikros nagrinėjamo konstitucinio reikalavimo išimtys yra iš anksto įstatymų leidėjo nustatytos. Pavyzdžiui, Teisėkūros pagrindų įstatymo 20 straipsnio 3 dalyje numatytas 6 mėnesių laikotarpis nėra taikomas su atitinkamų metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymu susijusiems Lietuvos Respublikos mokesčių įstatymų pakeitimo (papildymo) įstatymams ir teisės aktams, kuriais Lietuvos nacionalinė teisė derinama su Europos Sąjungos teise, o įstatymo 20 straipsnio 4 dalyje numatytas 3 mėnesių laikotarpis netaikomas, kai teisinis reguliavimas nustatomas arba keičiamas pagal Europos Sąjungos teisės aktuose nustatytus įpareigojimus, Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių reikalavimus, taip pat kai nustatomas ūkio subjektams palankesnis teisinis reguliavimas. Minėtų nuostatų turinys dėl nepakankamos teisėtų lūkesčių apsaugos užtikrinimo

jokių išsamių įrodymų, kaip ir kokie konkretūs teisėti lūkesčiai buvo pažeisti, nepateikė. Vis dėlto svarstyta, ar įrodinėjimo taisyklės nagrinėjamu atveju buvo įgyvendintos tinkamai. Iš tiesų pareiškėjas privalo nurodyti, su kokiais valstybės aktais (plačiau prasme) yra siejami asmenims kylantys teisėti lūkesčiai. Tačiau administracinių teismų praktikoje pripažįstama, kad teisėtų lūkesčių šaltiniu gali būti ne tik tam tikros teisinio reguliavimo nuostatos, bet ir nuosekli valstybėje susiklosčiusi administracinė (ar teisėkūros) praktika. Todėl nagrinėjamu atveju pareiškėjo nurodytas teisėtų lūkesčių šaltinis – Mokesčių administravimo įstatymo nuostatos, nors ir tiesiogiai nagrinėtu atveju netaikytinos, vertintinas kaip pakankamas, kad teismas bent jau apsvarstytų teisėtų lūkesčių apsaugos klausimą. Be to, naujas teisinis reguliavimas, kuriuo nustatomi ūkinės veiklos apribojimai, pagal konstitucinę jurisprudenciją nevienareikšmiškai reikalauja pakankamo *vacatio legis* (šiuo klausimu žr. Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimą). Manytina, kad pakankamumo aspektą vis dėlto įrodyti turėtų ne pareiškėjas, o naują teisės nuostatą priėmęs teisėkūros subjektas. Teisėkūros subjektas turėtų bent jau nurodyti priežastis, dėl kurių nuspręsta nustatyti, kad nauja taisyklė, nustatanti esminį ūkinės veiklos apribojimą, įsigaliojo sąlyginai greitai – per šiek tiek daugiau nei vieną mėnesį. Juolab tokią poziciją suponuoja šiuo metu galiojanti Teisėkūros pagrindų įstatymo 20 straipsnio 4 dalis, numatanti 3 mėnesių terminą ūkinę veiklą keičiančių taisyklių įsigaliojimui.

¹⁰⁴⁸ Šiuo klausimu taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-890/2011. Tinkamu laikotarpiu ūkio subjektų pasirengimui veiklos pokyčiams pripažintas keturių mėnesių laikotarpis.

diskutuotinas. Reikia pripažinti, kad Europos Sąjungos teisės reguliuojamų klausimų (neretai susijusių su tam tikrų ekonominių sąlygų derinimu) spektras yra gana platus, todėl pagrindai gali būti abejojama, kodėl minėta nacionalinė teisės nuostata yra siejama ne su atitinkamų visuomeninių santykių pobūdžiu, o teisėkūros subjektu apskritai. Be to, ESTT yra ne kartą nusprendęs, kad teisėkūros subjektai, panaikindami teisės nuostatas ir tinkamai nenumatydami pereinamojo pobūdžio priemonių, apsaugančių lūkesčius, kurių tam tikras subjektas teisėtai galėjo turėti pagal Sąjungos teisę, pažeidžia viršesnę teisės normą¹⁰⁴⁹. Todėl neatrodytų, jog šiomis aplinkybėmis iš privačių asmenų aprioriškai turėtų būti atimama galimybė pasirengti pokyčiams vien dėl to, kad naujas teisinis reguliavimas priimamas dėl Europos Sąjungos teisės aktų įgyvendinimo.

Dar viena nagrinėjamo konstitucinio reikalavimo išimtis suformuota Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Ji siejama su viešojo intereso apsauga. Konstitucinis Teismas 2013 m. vasario 15 d. nutarime pažymėjo, kad svarbus viešasis interesas, siekis apsaugoti kitas Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, nusveriantis asmens interesą turėti daugiau laiko prisitaikyti prie naujas pareigas ar apribojimus nustatančio teisinio reguliavimo, gali lemti skubų įstatymo įsigaliojimą jo oficialaus paskelbimo dieną be jokio *vacatio legis* termino. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas taip pat pabrėžė, kad skubus įstatymų, kuriais nustatomos pareigos ar apribojimai asmenims, įsigaliojimas turėtų būti labiau išimtis, grindžiama ir pateisinama ypatingomis objektyviomis aplinkybėmis, nei taisyklė. Minėta doktrininė nuostata suformuota, tiriant *inter alia* 2009 metų valstybės biudžeto įstatymo ir su juo susijusių įstatymų, kurie buvo priimti dėl ekonomikos krizės valstybei susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, atitiktį Konstitucijai. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad dėl jų įsigaliojimo tvarkos pareiškėjo ginčijamus įstatymus Seimas priėmė reaguodamas į valstybėje dėl ekonomikos krizės susiklosčiusią

¹⁰⁴⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 14 d. sprendimo *Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, Rink. p. 533; 44 p.; 2006 m. birželio 22 d. sprendimas *sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479.

padėtį ir siekdamas užtikrinti svarbų viešąjį interesą – garantuoti viešųjų finansų stabilumą, neleisti susidaryti pernelyg dideliame biudžeto deficitui. Konstitucinio Teismo vertinimu, šiuo konstituciškai svarbiu tikslu, nusvėrusiu asmens interesą turėti daugiau laiko prisitaikyti prie tam tikrus apribojimus nustatančio teisinio reguliavimo ir lėmusiu skubių sprendimų mažinti valstybės biudžeto išlaidas būtinybę, yra pateisinamas nukrypimas nuo konstitucinio reikalavimo numatyti tinkamą *vacatio legis*.

Prie aptariamų išimčių sąrašo galima priskirti ir Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarime tirtą situaciją dėl Teisėjų atlyginimų įstatymo nuostatos taikymo. Pareiškėjų teigimu, įstatymas, įtvirtinęs atitinkamą pareiginės algos mažinimą, pagal jo priėmimo tvarką nederėjo su Teisėjų atlyginimų įstatymu, kuriame *inter alia* nustatyta, kad teisėjų atlyginimų skaičiavimui taikomas atlyginimo ir pareiginės algos bazinis dydis turi būti tvirtinamas ateinantiems metams. Tuo metu ginčijamo įstatymo nuostata teisėjų atlyginimų dydžiui buvo taikoma einamaisiais metais. Vis dėlto šiomis aplinkybėmis Konstitucinis Teismas konstatavo, kad toks nukrypimas yra konstituciškai pateisinamas siekiu užtikrinti svarbų viešąjį interesą, – garantuoti viešųjų finansų stabilumą, valstybėje dėl ekonomikos krizės susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, – lemiančiu skubių ir veiksmingų sprendimų būtinybę.

Apibendrinant matyti, kad pakankamo *vacatio legis* nustatymas ir pereinamųjų nuostatų priėmimas yra ypač svarbus, kai asmuo pasikliauja galiojančių teisės aktų nuoseklumu ir stabilumu. Iš tiesų minėtos aplinkybės pagrindu gali atsirasti atitinkami asmens teisėti lūkesčiai, todėl teisinio reguliavimo pokyčiai neturėtų būti priimami netikėtai ir staiga. Kaip tiksliai yra pažymėjusi M. Sigron, pereinamojo pobūdžio sprendimai sudaro kompromisą, skirtą palengvinti valstybės akto pakeitimo pasekmes¹⁰⁵⁰. Atliktos analizės išvados nepagrindžia, kad šiandien šį kompromisą visais atvejais deramai užtikrina pozityviosios nacionalinės teisės nuostatos, todėl šiuo

¹⁰⁵⁰ SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 69.

aspektu didesnė reikšmė tenka teisėtų lūkesčių apsaugos principo, kaip universaliai taikytino standarto, laikymuisi.

III.1.6. Europos supranacionalinių teismų formuojamas teisėtų lūkesčių apsaugos principo turinys norminių teisės aktų doktrinoje

Kaip ir kiekvienoje ankstesnėje dalyje, taip ir šiame tyrimo etape tikslinga glaustai apžvelgti, kaip nagrinėjamas klausimas sprendžiamas Europos supranacionalinių teismų jurisprudencijoje, t. y. kokius reikalavimus teisėkūros subjektams suponuoja EŽTT ir ESTT formuojama teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina.

III.1.6.1. Retroaktyvus teisės aktų galiojimas ir teisėtų lūkesčių apsauga Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje

Europos Sąjungos teisėje pagrindinė sritis, kurioje buvo taikomas teisėtų lūkesčių apsaugos principas bendrojo pobūdžio aktų patikros metu, – teisės aktų retroaktyvaus galiojimo klausimai¹⁰⁵¹. Teisėtų lūkesčių apsauga ši retroaktyvų Sąjungos teisės taikymą riboja. Ne baudžiamąjį pobūdžio¹⁰⁵² srityse teisės retroaktyvumas nėra draudžiamas, tačiau taikomos dvi sąlygos, kurių turi būti laikomasi kumuliatyviai¹⁰⁵³. Pirma, retroaktyvi galia yra būtina, kad būtų pasiekti teisės akto tikslai. Antra, yra atsižvelgiama į suinteresuotųjų asmenų teisėtus lūkesčius. Ilgainiui ESTT praktikoje suformuota doktrininė nuostata, kad nors pagal bendrą taisyklę teisinio saugumo principas draudžia nustatyti Sąjungos teisės akto galiojimo pradžią anksčiau, nei jis buvo

¹⁰⁵¹ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1119.

¹⁰⁵² Teisėje literatūroje išskiriamos retroaktyvaus teisės taikymo draudimas baudžiamųjų priemonių atveju ir kitose srityse (TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 252.). Retroaktyvus teisės taikymas baudžiamųjų priemonių atveju yra draudžiamas visais atvejais. Šiuo aspektu Sąjungos teisėje laikomasi Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 7 straipsnio nuostatų (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1984 m. liepos 10 d. sprendimas Regina prieš Kent Kirk*, 63/83, *Rink. p.* 2689). Išsamiau žr. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1123–1124. Vis dėlto tyrimo tikslams pasiekti aktualesni ne baudžiamąjį pobūdžio klausimai. Į juos ir bus koncentruojamasi šiame poskyryje.

¹⁰⁵³ HOFMANN, H. C. H.; ROWE, G. C.; ir ALEXANDER H. TÜRK, A. H. *Administrative Law* <...>, p. 182; TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 256.

paskelbtas, šio principo išimtis gali būti taikoma tuomet, kai to reikalauja bendrojo intereso tikslai ir yra tinkamai atsižvelgiama į suinteresuotųjų asmenų teisėtus lūkesčius, taip pat kai iš atitinkamų Sąjungos normų turinio, tikslo ar struktūros aiškiai matyti, kad joms turi būti priskirtas toks poveikis¹⁰⁵⁴. Teisės aktų retroaktyvumas nėra draudžiamas ir tais atvejais, kai toks taikymas reiškia palankesnę suinteresuotam asmeniui teisinę padėtį¹⁰⁵⁵.

Kaip teisės aktų leidėjas laikosi teisės aktų galiojimo taisyklių, vertinama kiekvienu konkrečiu atveju palyginus konkuruojančius interesus¹⁰⁵⁶. Ne kiekvienas Sąjungos tikslas gali nusverti teisėtų lūkesčių apsaugą. Vis dėlto, kaip pagrįstai pastebi T. Tridimas, ieškinys, motyvuojamas tuo, jog retroaktyvus teisės aktas prieštarauja Sąjungos teisei, nebus lengvai patenkinamas¹⁰⁵⁷. Daugeliu atveju tokius ieškinius Teisingumo Teismas atmeta. Taip iš dalies yra todėl, kad viršesnių Sąjungos interesų spektras yra labai platus, pvz., siekis užkirsti kelią spekuliacijai žemės ūkio produktais¹⁰⁵⁸; siekis užtikrinti vienodą *acquis communautaire* taikymą visoje Sąjungos teritorijoje¹⁰⁵⁹; gero administravimo ir institucijos finansinių išteklių apsaugos interesą¹⁰⁶⁰; užpildyti teisės spragą¹⁰⁶¹; užtikrinti visuomenės sveikatos apsaugą¹⁰⁶² ir kt. Labai dažnai įgyvendinant šiuos tikslus Sąjungos teisės aktų leidėjui suteikiama didelė diskrecija, o pagal ESTT praktiką tokiose srityse

¹⁰⁵⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. kovo 19 d. sprendimo *Mitsui & Co. Deutschland*, C-256/07, Rink. p. I-1951, 32 p. ir jame nurodyta teismų praktika.

¹⁰⁵⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 22 d. sprendimo *Road Air*, C-310/95, Rink. p. I-2229, 47 p.

¹⁰⁵⁶ TRIDIMAS, T. *The General Principles <...>*, p. 256; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1130.

¹⁰⁵⁷ TRIDIMAS, T. *The General Principles <...>*, p. 256; J. Schwarze taip pat pažymi, kad teisėtiems lūkesčiams taikomi reikalavimai yra gana aukšti. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1130.

¹⁰⁵⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. kovo 21 d. sprendimas *SAFA*, C-359/89, Rink. p. I-1677.

¹⁰⁵⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. spalio 2 d. sprendimas *Europos Parlamentas prieš Europos Sąjungos Tarybą*, C-259/95, Rink. p. I-5303.

¹⁰⁶⁰ Taip pat žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1982 m. kovo 3 d. sprendimo *Alpha Steel prieš Komisiją*, 14/81, Rink. p. 749, 10–12 p.; 1987 m. vasario 26 d. sprendimo *Conorzio Cooperative d'Abruzzo prieš Komisiją*, 15/85, Rink. p. 1005, 12–17 p.; 1997 m. liepos 17 d. sprendimo *Affish*, C-183/95, Rink. p. I-4315, 57 p. ir jame nurodyta teismų praktika.

¹⁰⁶¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1990 m. lapkričio 13 d. sprendimas *FEDESA ir kt.*, C-331/88, Rink. p. I-4023.

¹⁰⁶² Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. liepos 17 d. sprendimas *Affish*, C-183/95, Rink. p. I-4315.

patvirtintos priemonės teisėtumui poveikis gali būti padarytas tik jei priemonė yra akivaizdžiai netinkama kompetentingos institucijos siekiamam tikslui įgyvendinti. Kaip yra pažymėjęs generalinis advokatas Nils Wahl¹⁰⁶³, fraze „akivaizdžiai netinkama“ tiesiog siekiama pabrėžti, kad „tais atvejais, kai teisės aktų leidėjui reikia atsižvelgti į įvairius (galbūt vienas kitam prieštaraujančius) interesus, jam būtinai turi būti suteikta tam tikra diskrecija. Priimant politinius sprendimus neišvengiamai reikia pasverti ir subalansuoti įvairius viešosios politikos tikslus, kurių negalima siekti visų vienu metu ir tokiu pat mastu. Tik ES teisės aktų leidėjas yra įgaliotas atlikti šią užduotį ir priimti sprendimus, kurie gali nevienodai paveikti socialinius ir ekonominius visuomenės sektorius, tačiau konkrečiu momentu yra laikomi atitinkančiais geriausias visos visuomenės interesus. Štai todėl Teisingumo Teismas yra aiškiai nurodęs, kad teisės aktų leidėjo siekiamų tikslų svarba gali būti pagrindas taikyti apribojimus, sukeliančius neigiamų ar net itin neigiamų padarinių kai kuriems ūkio subjektams“¹⁰⁶⁴. Iš tiesų galima išskirti vos keletą atvejų, kai ESTT pripažino neteisėtu retroaktyvų teisės aktą. Šiuo klausimu verta išsamiau aptarti Teisingumo Teismo sprendimus *Crispoltoni* ir *Meiko* bylose.

Crispoltoni byloje¹⁰⁶⁵ Teisingumo Teismas yra nusprendęs, kad Tarybos reglamentai, nustatydami tabako didžiausią garantuotą kiekį ir numatydami proporcingą kainos ir intervencinės priemokos sumažinimą, jei šis kiekis viršijamas, per metus, t. y. po to, kai buvo priimti sprendimai, lemiantys investicijas (dirbamas plotas, apsėjimas ir t. t.), pažeidė atitinkamų ūkio subjektų teisėtus lūkesčius. ESTT vertinimu, nors šie ūkio subjektai turėjo numatyti priemones, kuriomis siekiama apriboti bet kokį tabako produkcijos Bendrijoje padidėjimą ir atgrasinti nuo sunkiai prognozuojamų rūšių gamybos, vis dėlto jie galėjo tikėtis, kad apie galimas priemones, darančias poveikį jų

¹⁰⁶³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Nils Wahl 2013 m. gegužės 29 d. išvada byloje Herbert Schaible prieš Land Baden-Württemberg (Badeno-Viurtembergo Žemę)*, C-101/12.

¹⁰⁶⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1990 m. lapkričio 13 d. sprendimo FEDESA ir kt.*, C-331/88, Rink. p. I-4023, 17 p.; *1997 m. liepos 17 d. sprendimo Affish*, C-183/95, Rink. p. I-4315, 42 p.

¹⁰⁶⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1991 m. liepos 11 d. sprendimo Crispoltoni*, C-368/89, Rink. p. I-3695, 21 p.

investicijoms, bus pranešta tinkamu laiku. Ginčijami Reglamentai buvo paskelbti po to, kai ūkio subjektai priėmė sprendimus dėl produkcijos einamiems metams ir pradėjo šiuos sprendimus įgyvendinti, o tai prieštaravo teisiniam saugumui. Tokia situacija, anot Teismo, galima tik išskirtiniais atvejais. Tokiu būdu ūkio subjektų teisėti lūkesčiai buvo pažeisti, nes taikomos priemonės, nors ir galėjo būti numatytos, buvo įvestos tokiu metu, kai į jas nebebuvo galima atsižvelgti priimant investavimo sprendimus.

*Meiko*¹⁰⁶⁶ byloje Teisingumo Teismas taip pat konstatavo retroaktyvumo draudimo nesilaikymą. Teismo vertinimu, Komisija, nusprendama paramos už trešnių gaminius mokėjimą susieti su sutarčių, sudarytų tarp augintojų ir perdirbėjų, išsiuntimu kompetentingai institucijai iki datos, kuri sutapo su terminu, nustatytu šių sutarčių sudarymui, pažeidė suinteresuotų asmenų teisėtus lūkesčius. Šie asmenys, remdamiesi teisės nuostatomis, galiojusiomis sutarčių sudarymo metu, pagrįstai negalėjo numatyti tokio retroaktyvaus termino taikymo sutarčių išsiuntimui¹⁰⁶⁷. Šiomis aplinkybėmis ESTT nusprendė, kad Komisija ginčijamu pakeitimu sudarė sąlygas didelei ūkio subjektų grupei, kuri neatitiko paramos gavimo sąlygų pagal iki pakeitimo galiojusį teisinį reguliavimą, gauti paramą. Tačiau Teismas taip pat pripažino, kad Komisijai nebuvo nustatyta jokia pareiga pakeisti teisės nuostatas retroaktyviai.

Pastebėtina, kad minėtų bylų nuostatos buvo susijusios su „tikruoju“ teisės aktų retroaktyvumu. Tuo metu ESTT patikra liberalesnė, kalbant apie „*tariamą*“ teisės aktų retroaktyvumą (kvaziretroaktyvumą) arba naujų teisės normų taikymą nedelsiant jau vykstančiam veiksmui¹⁰⁶⁸. Teisėtų lūkesčių

¹⁰⁶⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1983 m. liepos 14 d. sprendimas *Meiko-Konservenfabrik*, 224/82, *Rink.* p. 2539.

¹⁰⁶⁷ Pagal iki pakeitimo galiojusį teisinį reguliavimą, paramos gavimas buvo siejamas su dviem sąlygomis – sutarčių sudarymu iki 1980 m. liepos 31 d. ir šių sutarčių kopijos išsiuntimu kompetentingai nacionalinei institucijai iki sutarčių vykdymo pradžios, t. y. iki pirmojo vaisių pristatymo pradžios. 1980 m. spalio 2 d. Komisija iš esmės nustatė, kad sutartys gali būti išsiųstos net ir po sutarčių vykdymo pradžios, bet ne vėliau nei iki 1980 m. liepos 31 d. Tokiu būdu visiškai nebuvo atsižvelgta į tuos perdirbėjus, kurie naudojami iki tol galiojusiame reglamente nustatyta galimybe sutartis išsiųsti po 1980 m. liepos 31 d.

¹⁰⁶⁸ TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 266.

apsauga tariamo retroaktyvumo atvejais yra ribojama labiau¹⁰⁶⁹. Pagal nusistovėjusią ESTT praktiką bet kuriuo atveju leidžiama ir iš esmės teisėtų lūkesčių apsaugos principą atitinka tai, kad naujas teisės aktas taikomas situacijos, atsiradusios taikant ankstesnį teisės aktą, būsimam poveikiui¹⁰⁷⁰. Pagal visuotinai pripažintą principą nauja taisyklė, jeigu nenumatyta kitaip, iš karto taikoma būsimoms teisinėms situacijoms ir situacijų, *atsiradusių, bet galutinai nesusiformavusių* galiojant ankstesniems teisės aktams, būsimoms pasekmėms¹⁰⁷¹.

Išanalizavus aktualią ESTT praktiką matyti, kad tariamo teisės aktų retroaktyvumo problema neretai yra susijusi su bendrosios žemės ūkio politikos klausimais¹⁰⁷². Iš ESTT praktikos, formuojamos šioje srityje, matyti, kad galimybė, jog vykdomiems sandoriams taikomos normos pasikeis, yra integrali verslo rizikos, tenkančios ūkio subjektams, dalis¹⁰⁷³. Kaip yra pažymėjęs Teisingumo Teismas, teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo sritis negali būti tiek išplėsta, kad iš esmės neleistų taikyti naujos normos¹⁰⁷⁴. Todėl šioje srityje teisėtų lūkesčių pažeidimas paprastai yra susijęs su klausimu, kaip naujos normos yra įvedamos į galiojančią teisės sistemą. Kitaip tariant, čia reikšminga teisės aktų kūrėjo pareiga nustatyti pereinamojo pobūdžio priemones.

Pereinamųjų nuostatų priėmimo klausimas, kaip ir tikrojo retroaktyvumo atveju, yra sprendžiamas, taikant konkuruojančių interesų nustatymo testą¹⁰⁷⁵,

¹⁰⁶⁹ HOFMANN, H. C. H.; ROWE, G. C.; ir ALEXANDER H. TÜRK, A. H. *Administrative Law* <...>, p. 184.

¹⁰⁷⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. gegužės 12 d. sprendimo *Enel Maritsa Iztok 3*, C-107/10, Rink. p. I-3873, 39 p.; 2002 m. sausio 29 d. sprendimas *Pokrzepowicz-Meyer*, C-162/00, Rink. p. I-1049.

¹⁰⁷¹ Šiuo klausimu žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1978 m. vasario 15 d. sprendimo *Bauche ir Delquignies*, 96/77, Rink. p. 383, 48 p.; 1979 m. gegužės 16 d. sprendimo *Tomadini*, 84/78, Rink. p. 1801, 21 p.; 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimo *Centeno Mediavilla ir kt. prieš Komisiją*, C-443/07 P, Rink. p. I-10945, 61–63 p.

¹⁰⁷² Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. liepos 4 d. sprendimas *Westzucker GmbH prieš Einfuhr- und Vorratsstelle für Zucker*, 1/73, Rink. p. 723; 1979 m. gegužės 16 d. sprendimas *Tomadini*, 84/78, Rink. p. 1801.

¹⁰⁷³ TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 268.

¹⁰⁷⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1979 m. gegužės 16 d. sprendimo *Tomadini*, 84/78, Rink. p. 1801, 21 p.; 1987 m. sausio 14 d. sprendimo *Vokietija prieš Komisiją*, 278/84, Rink. p. 1, 36 p.

¹⁰⁷⁵ Išsamumo dėlei reikia paminėti, kad teisinėje literatūroje išskiriamas patikros testų, taikomų tikrojo ir tariamo retroaktyvumo atvejais, skirtumas. Anot J. Schwarze, tikrojo retroaktyvumo atveju turi egzistuoti viršesnis viešasis interesas, tuo metu tariamojo – viršesnis teisėtas lūkestis (SCHWARZE, J.

todėl ir šioje srityje esminis lieka klausimas, ar egzistuoja viršesnis viešasis interesas. Šiuo aspektu Teisingumo Teismas yra nusprendęs, kad jei nėra viršesnio viešojo intereso, Komisija, panaikindama teisės nuostatas ir tinkamai nenumatydamą pereinamojo pobūdžio priemonių, apsaugančių lūkesčius, kurių ūkio subjektas teisėtai galėjo turėti pagal Sąjungos teisę, pažeidė viršesnę teisės normą^{1076, 1077}.

III.1.6.2. Teisinio reguliavimo pakeitimai ir teisėtų lūkesčių apsauga Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje ne kartą pažymėta, jog teisinio reguliavimo pakeitimai, kurie paneigia teisėtus lūkesčius, patys savaime gali prilygti nuosavybės ribojimui¹⁰⁷⁸. Šio Teismo praktikoje taip pat pripažinta, jog tam tikrais atvejais vien teisinis reguliavimas sukuria turtinius

European Administrative Law, p. 1144–1145). Kita vertus, *Forum 187* byla tokios pozicijos vienareikšmiškai nepatvirtina, todėl, autorės nuomone, minėta patikros testų skirtumo svarba gali būti pripažįstama tik reliatyviai, nes iki šiol ji plačiau ESTT praktikoje paaiškinta nebuvo.

¹⁰⁷⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1975 m. gegužės 14 d. sprendimo Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, *Rink. p. 533, 44 p.* Ir priešingai, net jei Sąjunga iš pradžių sukūrė situaciją, kuri gali sukelti teisėtų lūkesčių, viršesnis viešasis interesas gali neleisti imtis pereinamojo pobūdžio priemonių, taikytinų situacijoms, susiklosčiusioms prieš priimant naujas taisykles, tačiau vis dar galinčioms keistis. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1997 m. liepos 17 d. sprendimo Affish, C-183/95, Rink. p. I-4315, 57 p.*; *2009 m. rugsėjo 17 d. sprendimo Komisija prieš Koninklijke FrieslandCampina, C-519/07 P, Rink. p. I-8495, 85 p.*

¹⁰⁷⁷ Šiame kontekste taip pat pastebėtina, kad remiantis ESTT praktika, pereinamosios tvarkos keičiant galiojantį teisinį reguliavimą nenustatymas yra pagrindas panaikinti ir individualius administracinius sprendimus, priimtus remiantis tokiu teisiniu reguliavimu. Pavyzdžiui, *Curtis* byloje Teisingumo Teismas nusprendė, kad Taryba, pakeisdama pensijų Sąjungos pareigūnams mokėjimo tvarką, susijusią su valiutų kursų svyravimu (iki ginčijamų pakeitimų buvę Sąjungos pareigūnai turėjo galimybę pasirinkti, kokios šalies valiuta jiems mokama pensija: kilmės valstybės, gyvenamosios vietos ar buvusios darbovietės), turėjo nustatyti pakankamą pereinamąjį laikotarpį. Teisingumo Teismo vertinimu, dešimties mėnesių laikotarpis, kai pensijų dydis progresyviai mažėjo tiems buvusiems Sąjungos pareigūnams, kurie dėl valiutų svyravimo jas gaudavo didesnes, buvo per trumpas ir turėjo būti nustatytas bent du kartus ilgesnis. Ši aplinkybė buvo pagrindas panaikinti Komisijos priimtą sprendimą dėl naujos tvarkos taikymo pareiškėjui. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1980 m. kovo 11 d. sprendimas Curtis prieš Parlamentą, C-167/80, Rink. p. 931*. Panašiai sprendžiami klausimai, susiję su ūkio subjektų padėtimi. Antai *Forum 187* byloje dėl apmokestinimo tvarkos, galiojusios dešimt metų, pakeitimo pripažinta, jog aštuonių mėnesių laikotarpis nėra pakankamas prisitaikyti prie pakitusios padėties. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *2006 m. birželio 22 d. sprendimo sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479*.

¹⁰⁷⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. *2005 m. spalio 6 d. sprendimo Maurice prieš Prancūziją, pareiškimo Nr. 11810/03, ECHR 2005-IX, 67–71, 79 p.*; *2005 m. spalio 6 d. sprendimo Draon prieš Prancūziją, pareiškimo Nr. 1513/03, 70–72 p.*; Europos Žmogaus Teisių Teismas. *2010 m. rugsėjo 30 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje Hasani prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 20844/09*.

interesus¹⁰⁷⁹. Taigi teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina Europos žmogaus teisių konvencijos taikymo srityje gali būti remiamasi ne tik kvestionuojant valstybės institucijų priimtus individualius aktus, bet ir ginčijant tam tikrų teisinio reguliavimo pakeitimų taikymą. Vis dėlto iš pareiškėjų naudai EŽTT išspręstų pareiškimų matyti, kad prioritėtinė teisėtų lūkesčių doktrinos funkcija yra susijusi su individualių sprendimų patikra. Bendro pobūdžio teisės aktų pakeitimų ginčijimas, remiantis teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina, gerokai sudėtingesnis asmens galbūt pažeistų nuosavybės teisių gynybos būdas. Tai gali būti paaiškinama keliomis aplinkybėmis.

Pirmiausia pareiškėjas, ginčydamas tam tikrą teisinį reguliavimą ar jo pakeitimus, susiduria su rimtais sunkumais, siekdamas išpildyti EŽTT praktikoje suformuotą sąlygą, jog tam, kad reikalavimas patektų į Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio taikymo sritį, jis turi būti grindžiamas pakankamai nustatytu nacionalinės teisės pagrindu. Kaip matyti iš *Oklesen*¹⁰⁸⁰, *X*¹⁰⁸¹ prieš *Vokietiją* ir *Gratzinger*¹⁰⁸² bylų, šios priimtino sąlygos išpildymas tiesiogiai siejamas su *galiojančio* teisinio reguliavimo nuostatomis, o pareiškėjas negali teisėtai tikėtis, kad nustatytas teisinis reguliavimas nesikeis. Tokiais atvejais aptariamas reikalavimas išpildomas tik tada, jei pareiškėjas pagrindžia, jog jo turėtas lūkestis buvo ilgalaikis. Pavyzdžiui, *Depalle* byloje¹⁰⁸³ Teismas, atsižvelgęs į tai, kad pareiškėjas namą pakrantėje įsigijo 1960 m., pripažino, jog jis turi turtinį interesą, nepaisant to, jog 1986 m. priimtas Pakrantės teritorijų įstatymas statinius valstybės saugomoje teritorijoje uždraudė.

¹⁰⁷⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. spalio 25 d. sprendimas *Valkov ir kiti prieš Bulgariją*, pareiškimo Nr. 2033/04; 2005 m. lapkričio 8 d. sprendimas *Kechko prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 63134/00.

¹⁰⁸⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. lapkričio 30 d. sprendimas *Oklesen ir Pokopalisko Pogrebne Storitve Leopold Oklesen s.p. prieš Slovėniją*, pareiškimo Nr. 35264/04.

¹⁰⁸¹ Europos žmogaus teisių komisija. 1979 m. gruodžio 13 d. sprendimas *dėl priimtino X prieš Vokietijos Federacinę Respubliką*, pareiškimo Nr. 8410/78, D.R. 18, p. 216.

¹⁰⁸² Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2002 m. liepos 10 d. sprendimas *dėl priimtino byloje Gratzinger ir Gratzingerova prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimo Nr. 39794/98, ECHR 2002-VI.

¹⁰⁸³ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2010 m. kovo 29 d. sprendimas *Depalle prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 34044/02, ECHR 2010.

Antra, pareiškimai, siejant teisėtų lūkesčių pažeidimus su teisinio reguliavimo pakeitimais, neretai teikiami tose srityse, kurias EŽTT pripažįsta patenkančiomis į plačią valstybės nuožiūros laisvę, pavyzdžiui, socialinės ir darbo apsaugos srityse. Atsižvelgus į tai, pareiškėjams tenka įrodyti ne bet kokią, o akivaizdų valstybės nuožiūros laisvės ribų peržengimą. Dėl šių priežasčių EŽTT gerbs įstatymų leidėjo sprendimą dėl to, kas laikytina viešuoju interesu, išskyrus atvejus, kai toks sprendimas akivaizdžiai neturi deramo pagrindo. Pastebėtina, kad visuomeninių santykių sričių, kuriose valstybėms pripažįstama plati nuožiūros laisvė, ne taip ir mažai. Visų pirma tai socialinės apsaugos politika¹⁰⁸⁴, susitariančioje valstybėje taikoma apmokestinimo tvarka¹⁰⁸⁵. Prie plačios nuožiūros laisvės sričių priskiriami ir aplinkosaugos klausimai¹⁰⁸⁶.

¹⁰⁸⁴ Pavyzdžiui, EŽTT *Kechko* byloje yra pažymėjęs, kad valstybės turi diskreciją nustatyti, kokios išmokos yra mokamos iš valstybės biudžeto. Teismo vertinimu, valstybė gali įtvirtinti, sustabdyti arba nutraukti tokių išmokų mokėjimą, priimdama atitinkamus teisinio reguliavimo pakeitimus. Tačiau kai yra priimama teisės nuostata, įtvirtinanti tam tikrų išmokų mokėjimą, ir joje nustatytos sąlygos yra išpildomos, valstybės institucijos negali šališkai atsakyti paskirti išmoką tol, kol tokia teisės nuostata yra galiojanti (2005 m. lapkričio 8 d. sprendimo *Kechko prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 63134/00, 23 p.). Teisėkūros subjektų teisė priimti tam tikrus teisinio reguliavimo pakeitimus socialinės apsaugos srityje pripažinta ir *Hasani* byloje. Šioje byloje EŽTT konstatavo, kad valstybė turi diskreciją keisti motinystės atostogų ir jų metu mokamų išmokų trukmę net ir tais atvejais, kai motinystės atostogos ir išmokos paskirtos administraciniu sprendimu, tačiau šis sprendimas nebaigtas įgyvendinti (2010 m. rugsėjo 30 d. sprendimas dėl priimtino byloje *Hasani prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 20844/09).

¹⁰⁸⁵ EŽTT vertinimu, dėsninga, jog nacionalinės institucijos pačios priima sprendimus dėl to, kiek mokesčiai ir įmokos turėtų būti renkami. Priimant sprendimus šioje srityje paprastai įvertinami politiniai, ekonominiai ir socialiniai klausimai, o nacionalinės institucijos yra geresnėje padėtyje nei EŽTT, kad šiuos aspektus įvertintų. Dėl to šiais klausimais susitariančiųjų šalių nuožiūros laisvė yra plati. EŽTT yra pažymėjęs, kad nustatydamos teisinį reguliavimą socialinėje bei ekonomikos srityje, *inter alia* priimdamas sprendimus dėl apmokestinimo, kaip tokios politikos priemonių, valstybės naudojasi plačia nuožiūros laisve, kuri siekiant socialinio teisingumo ir ekonominės gerovės tikslų gali sudaryti teisėtą pagrindą pakeisti, apriboti ar netgi sumažinti tam tikrų išmokų dydį (2013 m. gegužės 14 d. sprendimo *N.K.M. prieš Vengriją*, pareiškimo Nr. 66529/11, 57, 65 p.; 1997 m. spalio 23 d. sprendimo *National & Provincial Building Society, The Leeds Permanent Building Society ir The Yorkshire Building Society prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimų Nr. 21319/93; 21449/93; 21675/93, *Reports 1997-VII*, 80–82 p.).

¹⁰⁸⁶ Šiuo aspektu EŽTT *Depalle* byloje konstatavo, kad regioninis teritorijų planavimas ir aplinkos apsaugos politika yra sritys, kuriose viešasis interesas yra labai ryškiai išreikštas, todėl valstybė šiose srityse turi plačią veiksmų laisvę (EŽTT didžioji kolegija. 2010 m. kovo 29 d. sprendimo *Depalle prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 34044/02, *ECHR 2010*). Tai, kad aplinkosaugos klausimais valstybė turi plačią diskreciją, pabrėžta ir *Huoltoasema* byloje. Šioje byloje buvo vertinamas 2000 m. priimtame Aplinkos apsaugos įstatyme įtvirtinto reikalavimo gauti aplinkosaugos leidimą pareiškėjo nuo 1965 m. vykdomai veiklai teisėtumas. Pareiškėjas tokio leidimo gauti nesugebėjo, kas iš esmės reiškė, jog turima nuosavybė naudotis jis nebegalėjo. Tačiau nustatytas teisinis reguliavimas pripažintas teisėtu, atsižvelgus į poreikį saugoti švarų vandenį (2010 m. sausio 19 d. sprendimas *Huoltoasema Matti Eurén Oy ir kiti prieš Suomiją*, pareiškimo Nr. 26654/08).

Įvardytos aplinkybės lemia tai, kad praktikoje pareiškėjai turi reliatyviai menką galimybę, jog jų skundas, siejamas su teisinio reguliavimo pakeitimų ginčijimu, bus patenkintas. Įvertinus negausius sėkmės atvejus, šios bylos laikytinos išimtimi iš taisyklės. Bene ryškiausias šios išimties pavyzdys – *Kjartan Asmundsson* byla¹⁰⁸⁷. Šioje byloje pareiškėjas ginčijo naują teisinį reguliavimą, kuris pakeitė jo neįgalumo lygio įvertinimą. Pareiškėjui nutraukta 20 metų mokėta neįgalumo pensija, nustačius 100 procentų neįgalumą dirbti jūreivio darbą. Remiantis teisinio reguliavimo pakeitimais, pareiškėjo darbingumas buvo įvertintas iš naujo ir nustatyta, kad pareiškėjas yra praradęs 25 procentų bendrojo darbingumo. Šiomis aplinkybėmis EŽTT konstatavo, kad pareiškėjas galėjo pagrįstai remtis individualiu teisėtu lūkesčiu, kad jo neįgalumas ir toliau bus vertinamas, remiantis jo negalėjimu dirbti tą patį darbą. Teismas reikšminga laikė aplinkybę, kad pareiškėjas prarado pensiją ne dėl to, jog pasikeitė jo asmeninės aplinkybės, bet dėl to, kad priimti įstatymo pakeitimai pakeitė neįgalumo vertinimo kriterijus. Nors pareiškėjui vis dar buvo pripažintas 25 procentų bendrojo darbingumo netekimas, jam buvo nutrauktas visos neįgalumo pensijos mokėjimas. Šiomis aplinkybėmis nuspręsta, jog pareiškėjas patyrė pernelyg didelę ir neproporcingą našta, kuri negalėjo būti pateisinama teisėtu visuomenės interesu išspręsti Pensijų fondo finansines problemas. Taigi valstybė turi pateikti labai įtikinamų argumentų, jog pateisintų asmens teisių ribojimus, susijusios ne su pareiškėjui būdingomis aplinkybėmis, o su tam tikros politikos krypties pakeitimais, ypač tais atvejais, kai privačių asmenų teisės yra ribojamos iš esmės¹⁰⁸⁸.

Teisėtų lūkesčių pažeidimai, siejami su teisinio reguliavimo pakeitimais, yra glaudžiai susiję su draudimu retroaktyviai taikyti naują teisinį reguliavimą. Šiame kontekste reikia priminti, kad pagal EŽTT praktiką, iš principo įstatymų leidėjui nėra draudžiama civilinės teisės srityje priimti naujas teisės nuostatas, kurios turi retroaktyvią galią, tam, kad būtų reglamentuojamos teisės,

¹⁰⁸⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. spalio 12 d. sprendimas *Kjartan Asmundsson prieš Islandiją, pareiškimo Nr. 60669/00, ECHR 2004-IX*.

¹⁰⁸⁸ Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gruodžio 13 d. sprendimo *Lakićević ir kiti prieš Montenegro ir Serbiją, pareiškimų Nr. 27458/06, 37205/06, 37207/06 ir 33604/07, 62–63 p.*

kildinamos iš šių teisės aktų¹⁰⁸⁹. Pavyzdžiui, EŽTT praktikoje pripažinta, jog retroaktyvi teisės aktų galia gali būti nustatyta mokesčių srityje. Tai, ar retroaktyvus teisės taikymas nepažeidžia Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio, lemia, pirma, retroaktyvumo priežastys ir, antra, retroaktyvumo įtaka suinteresuotų asmenų padėčiai¹⁰⁹⁰. Nagrinėjamu klausimu reikšmingas sprendimas, priimtas *National etc.* byloje¹⁰⁹¹. Šioje byloje Teismas pripažino, kad egzistuoja akivaizdus ir svarbus viešasis interesas užtikrinti, jog privatūs subjektai nepasinaudotų nenumatyta papildoma nauda (angl. *benefit of a windfall*), atsiradusia dėl naujo apmokestinimo režimo įvedimo. Todėl retroaktyvi apmokestinimo tvarka gali būti taikoma iš esmės tais atvejais, kai siekiama ištaisyti formalius įstatymo trūkumus, ypač kai tam tikrą priemonę iš tiesų pateisina viešojo intereso tikslai.

Konvencijos nuostatos taikomos ir tais atvejais, kai pareiškėjas gali teisėtai tikėtis, kad nauji teisės aktai nebus taikomi retrospektyviai. Šį aspektą padės atskleisti *Maurice* byla¹⁰⁹². Iki teisinio reguliavimo pakeitimo įsigaliojimo pareiškėjai galėjo reikšti reikalavimą atlyginti turtinę ir neturtinę žalą dėl gydymo įstaigos veiksmų, todėl pateikę ieškinį jie galėjo teisėtai tikėtis, kad toks ieškinys bus visiškai patenkintas. Tačiau teisinio proceso metu įsigaliojęs naujasis teisinis reguliavimas įtvirtino, kad pareiškėjai turi

¹⁰⁸⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 1999 m. spalio 28 d. sprendimo *Zielinski ir kt. prieš Prancūziją, pareiškimo Nr. 24846/94 ir kt.*, ECHR 1999 VII, 57 p.

¹⁰⁹⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 10 d. sprendimas dėl priimtumo byloje *M.A. ir 34 kiti prieš Suomiją, pareiškimo Nr. 27793/95*.

¹⁰⁹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1997 m. spalio 23 d. sprendimo *National & Provincial Building Society, The Leeds Permanent Building Society ir The Yorkshire Building Society prieš Jungtinę Karalystę, pareiškimų Nr. 21319/93; 21449/93; 21675/93, Reports 1997-VII, 80–83 p.*; taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. birželio 24 d. sprendimas *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. ir kiti prieš Italiją, pareiškimo Nr. 48357/07*.

¹⁰⁹² Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2005 m. spalio 6 d. sprendimas *Maurice prieš Prancūziją, pareiškimo Nr. 11810/03, ECHR 2005-IX*. Pareiškėjai, auginantys vieną neįgalų vaiką, susilaukė antrojo vaiko, kuriam galiausiai taip pat nustatytas tokio pat pobūdžio neįgalumas. Tačiau prieš gimdymą atlikta diagnozė, kurios paprašė tėvai, patvirtino, kad negimęs vaikas bus sveikas. Atlikus tyrimą, paaiškėjo, kad įvyko klaida ir laboratorija supainiojo testo mėginius. Atsižvelgus į tai, kad tyrimo rezultatai buvo klaidingi, pora neturėjo galimybės nutraukti nėštumą. 2001 m. pareiškėjai pateikė ieškinį dėl turtinės ir neturtinės žalos, kilusios dėl nenustatyto neįgalumo, atlyginimo. Tačiau 2002 m. kovo 4 d. įsigaliojo teisinio reguliavimo pakeitimas, pagal kurį pareiškėjai galėjo reikalauti tik neturtinės žalos atlyginimo. Remiantis naujuoju teisiniu reguliavimu, turtinė žala (išlaidos namo pritaikymui, įrangos pirkimui ir kt.) buvo pripažinta tiesiogiai nesusijusi su klaidingo testo rezultatais ir tokiu būdu pripažinta nepagrįsta. Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2005 m. spalio 5 d. sprendimo *Draon prieš Prancūziją, pareiškimo Nr. 1513/03, 70–72 p.*

teisę tik į turtinės žalos atlyginimą. Šiomis aplinkybėmis EŽTT pripažino, kad tokie teisės aktų pakeitimai pareiškėjų atžvilgiu buvo taikomi retrospektyviai ir tai pažeidė Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio nuostatas¹⁰⁹³. Remiantis panašiais argumentais, Konvencijos pažeidimas nustatytas ir *Pressos Compania Naviera* byloje¹⁰⁹⁴. Belgija, priėmusi 1988 m. Įstatymą, panaikino pagrindą teikti ieškinius dėl žalos, siejamos su pilotų neapdairumu, atlyginimo. Pakeitimai buvo retrospektyvaus pobūdžio, nes apėmė ir nelaimingus atsitikimus, įvykusius prieš 30 metų. EŽTT nusprendė, kad tokio pobūdžio ieškiniai yra „turtas“ Konvencijos prasme, o retrospektyvus teisės akto pakeitimų pobūdis sudarė neproporcingą kliudymą įgyvendinti pareiškėjų teises.

Teisės aktų galiojimo laiko požiūriu taisyklių nesilaikymas taip pat konstatuotas *Kechko* byloje¹⁰⁹⁵. Pareiškėjas pateikė skundą dėl mokytojo darbo užmokesčio priemokos nepaskyrimo. Teismas konstatavo, kad pareiškėjo reikalavimas buvo tiesiogiai grindžiamas galiojančiomis nacionalinės teisės nuostatomis teisinių santykių susiklostymo metu. Darbo užmokesčio priedas buvo mokamas, remiantis vienintele objektyvia sąlyga – darbo mokytojo pareigose trukme. Atsižvelgęs į tai, kad pareiškėjas išpildė reikalaujamą 10 metų darbo trukmės sąlygą, Teismas konstatavo, kad pareiškėjas turėjo pagrįstą lūkestį, jei ne teisę, gauti priemoką. Tuo metu nacionaliniai teismai, pritaikę naujas teisinio reguliavimo nuostatas, kurioms nebuvo numatyta retroaktyvi galia, ir dėl to atmetę pareiškėjo reikalavimą, pažeidė Konvencijos nuostatas.

Spręsdamas, ar tam tikri teisinio reguliavimo pakeitimai nepažeidžia draudimo taikyti teisės normas retrospektyviai, EŽTT reikšmingu kriterijumi pripažįsta aplinkybę, ar naujas teisinis reguliavimas yra nukreiptas į visuomeninių santykių reglamentavimą ateities požiūriu. Teisinio reguliavimo

¹⁰⁹³ Dėl teisinio reguliavimo pakeitimų taikymo ginčui, kurio nagrinėjimas teisme jau pradėtas, taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gegužės 31 d. sprendimas *Maggio ir kiti prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 46286/09.

¹⁰⁹⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1995 m. lapkričio 20 d. sprendimas *Pressos Compania Naviera ir kiti prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 17849/91, A332.

¹⁰⁹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. lapkričio 8 d. sprendimo *Kechko prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 63134/00, 26–28 p.

pakeitimų taikymas nebaigtiems įgyvendinti administraciniais sprendimams šio Teismo praktikoje vertinamas liberaliau. Remiantis EŽTT praktika, yra pagrindo teigti, kad kompetentingų valstybės institucijų priimtas administracinis sprendimas, kuris nebuvo baigtas įgyvendinti dėl teisinio reguliavimo pakeitimų, teisėtų lūkesčių apsaugos savaimė negarantuoja. Šiuos teiginius suponuoja EŽTT pozicija, išdėstyta *Hasani* byloje¹⁰⁹⁶. Nors teisėtų lūkesčių doktrina EŽTT tiesiogiai nesirėmė, tačiau Teismo pateiktas faktinių aplinkybių vertinimas teisėtų lūkesčių aspektu ypač reikšmingas. Pareiškėjai kompetentingos institucijos sprendimu buvo suteiktos motinystės atostogos ir paskirta išmoka nuo 2001 m. rugsėjo 21 d. iki 2003 m. rugsėjo 20 d. iki vaikai sueis treji. Tačiau 2001 m. rugsėjo 24 d. teisinis reguliavimas buvo pakeistas ir motinystės atostogos ir išmoka galėjo būti paskiriama iki vaikas sukanka vienerius metus. Šiomis aplinkybėmis EŽTT priminė, kad iš principo įstatymų leidėjui nėra draudžiama civilinės teisės srityje priimti naujas teisės nuostatas, kurios turi retrospektyvią galią, tam, kad būtų reglamentuojamos teisės, kildinamos iš šių teisės aktų. Teismas pabrėžė, kad teisinio reguliavimo pakeitimai paveikė pareiškėjos teisę gauti motinystės išmokas ateities požiūriu, tačiau neturėjo įtakos pareiškėjos išmokoms iki tol. Be to, pareiškėjai nebuvo atimta visa motinystės išmoka – jos mokėjimas buvo apribotas tik pirmaisiais vaiko metais vietoj trejų. Vertindamas proporcingumą, Teismas pabrėžė, kad valstybės turi plačią nuožiūros laisvę, sprendamos socialinės apsaugos klausimus, o bylos duomenys nesudarė pagrindo teigti, kad buvo peržengtos proporcingų individo patiriamų sunkumų ribos.

Teisėtų lūkesčių apsaugos aspektu dar problemiškesnė situacija kyla tada, kai įstatymų leidėjas, siekdamas viešojo intereso tikslų, imasi reguliuoti praeityje susiklosčiusius teisinius santykius. Šiomis aplinkybėmis svarbu atsakyti į klausimą, ar tokia galimybė, remiantis EŽTT praktika, apskritai galima ir jei taip, kaip šiais atvejais turėtų būti užtikrinami suinteresuotų asmenų teisėti lūkesčiai. Įvardytai problemai atskleisti paminėtina *Consorts*

¹⁰⁹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. rugsėjo 30 d. sprendimas dėl priimtumo *Hasani* prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 20844/09.

Richet ir Le Ber byla¹⁰⁹⁷. Pareiškėjas su kompetentingomis valstybės institucijomis buvo sudaręs jam nuosavybės teise priklaususios salos dalies pardavimo sandorį, kuriame, be kita ko, buvo numatyta, kad pareiškėjas pasilieka salos dalį ir šioje dalyje galima statyba. Tačiau praėjus keletui metų savivaldybė priėmė ginčo teritorijos plano projektą, kuriuo uždraudė bet kokią naują statybą, taikydama teisės aktų pakeitimus, įtvirtinusius salos apsaugą. Šiomis aplinkybėmis EŽTT pažymėjo, kad pareiškėjai, kuriems buvo suteikta statybų teisė, remiantis pardavimo sandoriu, turėjo teisėtą lūkestį, jog šią teisę galės įgyvendinti, remiantis sutartiniais valstybės įsipareigojimais. Teismo vertinimu, jeigu suplanuoti statiniai iš tiesų būtų prieštaravę saugomos teritorijos režimui, valstybės institucijos turėjo pasiūlyti pareiškėjams finansinę kompensaciją arba žalą, kilusios dėl sutarties įsipareigojimų nevykdymo, atlyginimą. Įvertinus ginčo aplinkybes, nuspręsta, kad pareiškėjams teko pernelyg didelė sunkumų našta ir nebuvo užtikrinta teisinga konkuruojančių interesų pusiausvyra. Taigi, kaip matyti iš apžvelgtos bylos nuostatų, valstybės institucijos negali nevykdyti savo ankstesnių įsipareigojimų vien tuo pagrindu, kad teisinis reguliavimas pasikeitė. Nors viešasis interesas gali pateisinti retrospektyvų teisės aktų taikymą, tačiau šiais atvejais kompensacija yra svarbus teisėtų lūkesčių užtikrinimo aspektas.

Teisėtų lūkesčių apsauga EŽTT praktikoje yra susijusi ne tik su retroaktyvaus teisinio reguliavimo draudimu. Šio Teismo praktikoje taip pat akcentuojama būtinybė keičiant teisinį reguliavimą suteikti privatiems asmenims realią galimybę prisitaikyti prie pakitusios teisinės padėties. Kitaip tariant, teisėtų lūkesčių apsaugos užtikrinimui ne mažiau svarbus teisėkūros subjektus saistantis reikalavimas nustatyti tinkamas pereinamojo laikotarpio teisės nuostatas. Reikia pastebėti, kad minėtas reikalavimas paprastai taikomas tais atvejais, kai teisinio reguliavimo pakeitimai, nors ir nėra formaliai

¹⁰⁹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. lapkričio 18 d. sprendimas *Consorts Richet ir Le Ber prieš Prancūziją, pareiškimų Nr. 18990/07, 23905/07*. Prie šių pareiškimų grupės priskirtina ir *Lindheim* byla, kurioje pareiškėjams pavyko įrodyti, kad jie turi teisėtus lūkesčius, jog nuomos sutartis pasibaigs sutartyje nustatyta tvarka, o ne Parlamento naujai priimto reguliavimo pagrindu (Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. birželio 12 d. sprendimas *Lindheim ir kiti prieš Norvegiją, pareiškimų Nr. 13221/08, 2139/10*).

retroaktyvūs, vis dėlto turi tam tikrą retroaktyvumo bruožų. Ši aplinkybė konstatuota *N.K.M.* byloje¹⁰⁹⁸. Pareiškėja, ėjusi valstybės tarnautojos pareigas trisdešimt metų, po atleidimo įgijo įstatyme įtvirtintą teisę gauti 8 mėnesių dydžio išeitinę išmoką. Ši išmoka galiausiai buvo apmokestinta pagal vos daugiau nei prieš dešimt savačių priimtą teisinį reguliavimą, nustačiusį mokestį, kuris prilygo 52 procentų išeitinės išmokos dydžiui. Šiomis aplinkybėmis EŽTT pripažino, kad nors išeitinė išmoka buvo apmokestinta po to, kai įsigaliojo atitinkami teisinio reguliavimo pakeitimai, galima diskutuoti dėl taikytos apmokestinimo tvarkos retroaktyvumo požymių, nes nepaisant to, jog išeitinė išmoka buvo mokama pareiškėjos atleidimo pagrindu, darbas, dėl kurio ši išmoka paskirta, buvo atliktas iki ginčijamo teisinio reguliavimo priėmimo ir mokestis buvo taikomas išmokoms už funkcijas, atliktas iki taikyto mokesčio įstatymo įsigaliojimo¹⁰⁹⁹. Teismas pabrėžė, kad tokiais atvejais privalu atsižvelgti į lūkesčių pobūdį¹¹⁰⁰. Vertindamas konkrečias kilusio ginčo aplinkybes, Teismas pažymėjo, kad pareiškėja valstybės tarnautoja atliko savo funkcijas valstybei, pasitikėdama, jog valstybė, kaip darbdavys, atsižvelgęs į lojalumą ir atliktą darbą, gerbs teisėtus lūkesčius ir įvykdys savo įsipareigojimus. Teismas taip pat akcentavo, kad tokiais atvejais ypač svarbu, ar įstatymų leidėjas suinteresuotiems darbuotojams taikė

¹⁰⁹⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gegužės 14 d. sprendimas *N.K.M. prieš Vengriją, pareiškimo Nr. 66529/11*; taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 10 d. sprendimas *dėl priimtumo M.A. ir 34 kiti prieš Suomiją, pareiškimo Nr. 27793/95*. Šioje byloje Teismas iš esmės pripažino, kad didesnio mokesčio taikymas nei tas, kuris galiojo pajamų sukūrimo metu, galėtų būti laikomas nepagrįstu Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio saugomų lūkesčių ribojimu.

¹⁰⁹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gegužės 14 d. sprendimo *N.K.M. prieš Vengriją, pareiškimo Nr. 66529/11, 52 p.*

¹¹⁰⁰ EŽTT šiuo aspektu pažymėjo, kad įstatyme įtvirtinta išeitinės išmokos garantija valstybės tarnautojams, kuriems taikomas specialus teisinis režimas ir kurie savo noru priima tam tikrą fundamentalių teisių ribojimus, ir kurių atlyginimas yra vienašališkai nustatomas įstatymu, atspindi valstybės tarnautojo ilgalaikį lūkestį ir valstybės, kaip darbdavio, įsipareigojimą. EŽTT vertinimu, tokio ilgalaikio lūkesčio, patvirtinto daugelį metų nekeičiamų įstatyminių garantijų buvimu, negali būti lengvai nepaisoma: „Teisėto lūkesčio, kylančio iš įstatyminio įsipareigojimo, apsaugą pagrindžia tai, jog teisė privalo saugoti pasitikėjimą, kurį atspindi įstatyminis įsipareigojimas. Gerą administravimą lemia pasitikėjimas tarp valdomųjų ir valdytojo. Be pasitikėjimo išlaikymo ir apsaugos vyriausybėmis nebus tikima, o valstybės tarnautojai nesielgs taip, kaip iš jų reikalauja aukšto standarto lojalumas“ (sprendimo 37 p.).

pereinamąjį laikotarpį, kad jie galėtų prisitaikyti prie naujos schemos¹¹⁰¹. Nagrinėtu atveju nustatyta, kad naujas teisinis reguliavimas buvo priimtas iki pareiškėjos atleidimo likus labai mažai laiko. Toks apmokestinimo tvarkos įvedimas buvo skubus ir netikėtas. Todėl, EŽTT vertinimu, įstatymų leidėjas nenustatė pareiškėjai pereinamojo laikotarpio, kad ji galėtų prisitaikyti prie ypač sudėtingos finansinės situacijos.

Šiame kontekste plačiau panagrinėtina situacija, kaip teisėtų lūkesčių apsaugą suponuojančių reikalavimų laikymąsi pakeičia valstybėje susiklosčiusi sunki ekonominė padėtis. Šioje srityje EŽTT ne kartą yra nusprendęs, kad recesijai įveikti naudojamos priemonės¹¹⁰², socialinis teisingumas bei ekonominė gerovė¹¹⁰³ yra teisėtas viešasis interesas. Iš tiesų, kaip matysime iš toliau pateikiamų teisminės praktikos pavyzdžių, EŽTT nuosekliai laikosi pozicijos, jog nenustačius esminių teisių ribojimų ar akivaizdaus lygiateisiškumo principo pažeidimo, ekonominio sunkmečio metu pirmenybė gali būti teikiama viešajam interesui. Antai sprendime dėl priimtimumo *Leinonen* byloje¹¹⁰⁴ EŽTT pabrėžė, jog Konvencija negarantuoja teisės į konkretaus dydžio pensijos gavimą, todėl pareiškėjo argumentai, jog recesijos metu pensijų dydžio neindeksavimas pagal iki tol taikytus rodiklius pažeidžia jo teises, atmesti kaip nepagrįsti. *Mateus* byloje EŽTT su Konvencija suderinama pripažino situaciją, jog pensijų sumažinimai buvo taikomi trejus metus¹¹⁰⁵. *Šulc* byloje motinystės ir tėvystės išmokų schemos pertvarkymas

¹¹⁰¹ Dėl reikalavimo nustatyti pereinamąjį laikotarpį taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gruodžio 13 d. sprendimo *Lakičević ir kiti prieš Montenegro ir Serbiją, pareiškimų Nr. 27458/06, 37205/06, 37207/06 ir 33604/07*, 72 p.

¹¹⁰² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. birželio 7 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Leinonen prieš Suomiją, pareiškimo Nr. 3898/96*; 2013 m. gegužės 7 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Koufaki ir Adedy prieš Graikiją, pareiškimų Nr. 57665/12; 57657/12*.

¹¹⁰³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gruodžio 13 d. sprendimo *Lakičević ir kiti prieš Montenegro ir Serbiją, pareiškimų Nr. 27458/06, 37205/06, 37207/06 ir 33604/07*, 62–63 p.

¹¹⁰⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. birželio 7 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Leinonen prieš Suomiją, pareiškimo Nr. 3898/96*.

¹¹⁰⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. spalio 8 d. sprendimas dėl priimtimumo *Da Conceição Mateus ir Santos Januário prieš Portugaliją, pareiškimų Nr. 62235/12; 57725/12*. Pareiškėjai, Portugalijos valstybinės pensijų schemos dalyviai, ginčijo tam tikrus mokamų pensijų dydžio sumažinimus (atostogų ir Kalėdų priemokos laikiną nemokėjimą). Šiomis aplinkybėmis vertindamas ginčijamo sprendimo proporcingumą, Teismas pabrėžė, jog biudžetinės priemonės neturėjo įtakos pareiškėjų pagrindinei pensijai, kuri ir toliau buvo mokama. Be to, sumažinimai buvo taikomi trejus metus ypatingomis ekonominės ir finansinės krizės aplinkybėmis. EŽTT, įvertinęs tai, kad

ekonominės recesijos metu, nustačius atitinkamą pereinamąjį laikotarpį, EŽTT pripažintas taip pat pateisinamu¹¹⁰⁶. *Koufaki* byloje EŽTT yra nusprendęs, kad ekonominiu sunkmečiu valstybės tarnautojų darbo užmokesčio ir pensijų sumažinimas 20 procentų Konvencijos nuostatų taip pat nepažeidžia¹¹⁰⁷. Apibendrinus šiuos pavyzdžius matyti, jog ekonominio sunkmečio metu valstybėms yra suteikiama platesnė laisvė siekti viešojo intereso tikslų, kurie tam tikru mastu asmens teisėtą lūkesčių apsaugą gali sumažinti su Konvencija suderinamu būdu. Galima pastebėti, kad šioje srityje nacionalinė teisė subjektinių teisių apsaugos požiūriu suteikia palankesnę teisinę režimą. Vis dėlto reikia turėti omenyje ir tai, kad EŽTT teisėtumo patikra savo intensyvumu yra mažesnė nei patikra, atliekama nacionalinių teismų. Minėta, kad EŽTT šioje srityje laikosi principinės pozicijos, jog nacionalinės valdžios institucijos yra geresnėje padėtyje, kad įvertintų visas reikšmingas ekonomines, socialines ir politines aplinkybes.

III.1.6.3. Kai kurie lyginamieji teisėtą lūkesčių apsaugos teisėkūros srityje aspektai

Lietuvos teisės sistemoje teisėtą lūkesčių apsaugos doktrina iš esmės suponuoja identiškus reikalavimus teisėkūros subjektams kaip ir formuojami Europos supranacionalinių teismų praktikoje. Atsižvelgiant į plačiai aiškinamą teisėkūros subjektų teisę keisti bendro pobūdžio teisės aktus, siekiant viešojo intereso tikslų, teisėtą lūkesčių apsaugos principo taikymas privačių asmenų naudai nėra absoliutus. Vis dėlto minėti teisminės praktikos pavyzdžiai sudaro tvirtą pagrindą teigti, jog teisinio reguliavimo pakeitimų metu teisėkūros subjektai privalo atsižvelgti į suinteresuotų asmenų teisėtus lūkesčius ir, prireikus, nustatyti teisingą kompensacinį mechanizmą ar pakankamą

sumažinimai buvo ribojami tiek laiko, tiek masto požiūriu, nusprendė, jog pareiškėjams nekilo neproporcinga sunkumų našta.

¹¹⁰⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gruodžio 6 d. sprendimas dėl priimtimumo *Šulcs ir kt. prieš Latviją, pareiškimų Nr. 42923/10; 51500/10; 51831/10 ir kt.*

¹¹⁰⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gegužės 7 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Koufaki ir Adedy prieš Graikiją, pareiškimų Nr. 57665/12; 57657/12.*

pereinamąjį laikotarpį. Ši nuostata, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos aspektas, reikšminga keičiant teisinį reguliavimą tiek praeities, tiek ateities požiūriu.

Tiek ESTT, tiek EŽTT praktikoje teisėtų lūkesčių pažeidimai dėl teisinio reguliavimo pakeitimų yra glaudžiai susiję su draudimu retroaktyviai taikyti naują teisinį reguliavimą. Pagal bendrąją taisyklę draudžiama teisinio reguliavimo pakeitimais reguliuoti baigtus teisinius santykius. Tačiau toks teisės aktų retroaktyvumas iš principo nėra draudžiamas, jei to reikalauja viešojo intereso tikslai ir yra tinkamai atsižvelgiama į suinteresuotų asmenų teisėtus lūkesčius (prireikus, suteikiama teisinga praradimų kompensacija), arba nustatomas suinteresuotiems asmenimis palankesnis teisinis režimas. Ši taisyklė skirtingomis lingvistinėmis formuluotėmis įtvirtinta tiek supranacionalinių, tiek nacionalinių teismų praktikoje.

Kita vertus, kai teisinio reguliavimo pakeitimai taikomi teisiniams santykiams, atsiradusiems galiojant ankstesniems teisės aktams, tačiau vis dar besitęsiantiems (galutinai neįgyvendintiems / nesusiformavusiems), teisėtiems lūkesčiams suteikiamos apsaugos mastas yra pastebimai mažesnis. ESTT bei EŽTT praktikoje teisinio reguliavimo pakeitimų taikymas nebaigtiems įgyvendinti administraciniams sprendimams vertinamas liberaliau nei *tikrojo* teisės normų retroaktyvumo atveju. Draudimas taikyti teisės normas retrospektyviai, *inter alia* asmens teisėti lūkesčiai, paprastai nėra pažeidžiami, jei naujas teisinis reguliavimas yra susijęs su teisinių santykių suregulavimu ateities požiūriu ir asmuo turi pakankamai laiko prisitaikyti prie pakitusios padėties. Šiuo aspektu reikšminga privataus asmens patiriamų sunkumų našta, konkrečiai kalbant, ar suinteresuoto asmens padėtis pasikeičia iš esmės. Šis aspektas laikomas ypač reikšmingu ir nacionalinių teismų praktikoje. Vis dėlto šiandien Konstitucinio Teismo praktiką, formuojamą šioje srityje, vienareikšmiškai įvertinti pernelyg anksti. Vienais atvejais teisinio reguliavimo pakeitimų taikymas prasidėjusiems teisiniams santykiams gali būti įvertintas kaip teisėtų lūkesčių nepažeidžiantis¹¹⁰⁸, kitais – prieštaraujantis

¹¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas.

Konstitucijai¹¹⁰⁹. Vienu iš esminių kriterijų, atribojančiu minėtus atvejus, galėtų būti laikomas privačių asmenų padėties pablogėjimo mastas. Visiškas turimų teisių ribojimas, reiškiantis esminį šių teisių pažeidimą, paprastai gali reikšti nuosavybės teisių pažeidimą, tuo metu pažeidimu nelaikytinas pagrįstas ir adekvatus (proporcingas) tam tikrų teisių ribojimas.

Nagrinėjant teisėtų lūkesčių apsaugos principo suponuojamų reikalavimų taikymą supranacionalinių ir nacionalinių teismų praktikoje, nustatyti ir tam tikri praktikos savitumai. Visų pirma, reikia atkreipti dėmesį, jog nacionalinių teismų praktikoje ne visada reikšminga aplinkybe pripažįstama tai, jog ginčijamas teisinis reguliavimas, nors formaliai *lex retro non agit* taisyklės nepažeidžia, tačiau iš tiesų turi tam tikrų retroaktyvumo bruožų. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 2007 m. lapkričio 29 d. nutarime nusprendė, kad Juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymo pakeitimai, kurie buvo priimti ir įsigaliojo 2001 m., tačiau taikomi apskaičiuojant 2000 m. apmokestinamąjį pelną, Konstitucijai neprieštarauja. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad ginčijama įstatymo nuostata buvo skirta juridinių asmenų pelno mokesčio santykiams, kurie dar nebuvo pasibaigę, reguliuoti. Taigi ginčijamas teisinis reguliavimas neįsiterpė į jau pasibaigusius teisinius santykius ir nepažeidė konstitucinio principo *lex retro non agit*, nepaneigė mokesčių mokėtojų teisėtų lūkesčių, teisinio tikrumo; jis nebuvo neteisingas¹¹¹⁰. Kita vertus, minėta, jog EŽTT praktikoje akcentuojama, kad teisėtų lūkesčių apsaugą užtikrinti ypač svarbu tais atvejais, kai teisinio reguliavimo pakeitimai, nors ir nėra formaliai retroaktyvūs, vis dėlto yra susiję su praeityje atsiradusiais teisiniais santykiais. Antai *M.A. ir 34 kiti* byloje EŽTT iš esmės pripažino, kad didesnio mokesčio taikymas nei tas, kuris galiojo pajamų sukūrimo metu, galėtų būti laikomas

¹¹⁰⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2012 m. birželio 29 d. nutarimas.

¹¹¹⁰ Tikslumo dėlei reikia pažymėti, kad sprendžiant, ar ginčijamo įstatymo nuostata neprieštaravo Konstitucijos nuostatoms, ypatingą dėmesį Konstitucinis Teismas skyrė aplinkybei, jog ginčijamu teisiniu reguliavimu nebuvo nustatytas naujas mokesčio objektas, naujas mokesčio subjektas, nebuvo pakeistas anksčiau nustatytas juridinių asmenų pelno mokesčio dydis (tarifas), taip pat nebuvo nustatyta naujų pareigų mokesčio mokėtojams (nagrinėjamu atveju – nuolatinėms buveinėms), palyginti su tomis, kurios buvo anksčiau nustatytos (ir nacionaliniuose teisės aktuose, ir Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse).

nepagrįstu Konvencijos saugomų lūkesčių ribojimu¹¹¹¹. Taigi nors įstatymų leidėjo teisė pakeisti apmokestinimo tvarką gali būti vertinama kaip plati, reikia akcentuoti būtinybę suteikti privatiems asmenims realią galimybę prisitaikyti prie pakitusios teisinės padėties.

Antrasis probleminis aspektas susijęs su pereinamųjų nuostatų nustatymu, ypač jų galiojimo trukme. Iš ESTT praktikos matyti, kad netgi tokioje dinamiškoje teisinių santykių srityje, kaip ūkinė veikla, keletos mėnesių pereinamųjų nuostatų trukmė vertinama kaip per trumpa¹¹¹². Tuo metu nacionalinėje teisėje pakankamu laikotarpiu prisitaikyti prie teisinio reguliavimo pakeitimų, susijusių su rinkliava, pripažįstamas ir vienas mėnuo¹¹¹³. Autorės nuomone, nacionalinių teismų patikra dėl pereinamųjų nuostatų trukmės galėtų būti griežtesnė. Nesant ūkio subjektų teisėtų lūkesčių apsaugą nusveriančio viešojo intereso, dėl kurio teisinio reguliavimo pakeitimai turėtų įsigalioti kuo skubiau, privatiems asmenims privalo būti suteikiama reali, o ne fiktyvi galimybė prisitaikyti prie pakitusių aplinkybių. Be to, net ir reglamentuojant būsimas teises situacijas būtina atsižvelgti į suinteresuotų asmenų turėtų teisėtų lūkesčių pobūdį. Kaip pažymėta EŽTT praktikoje, ilgalaikio lūkesčio, patvirtinto daugelį metų nekeičiamų įstatyminių garantijų buvimu, negali būti lengvai nepaisoma¹¹¹⁴.

Galiausiai reikia pabrėžti, jog kiekvienu atveju vertinant privatiems asmenims įtakos turinčius teisės aktų pakeitimus būtina atsižvelgti į šių pakeitimų priežastis. Nors nacionalinėje konstitucinėje jurisprudencijoje yra įtvirtintas reikalavimas teisinio reguliavimo pakeitimus sieti su objektyviomis aplinkybėmis, taikant šį kriterijų socialinės apsaugos srityje privačių asmenų

¹¹¹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 10 d. sprendimas dėl priimtumo byloje *M.A. ir 34 kiti prieš Suomiją*, pareiškimo Nr. 27793/95. Taip pat žr. 2013 m. gegužės 14 d. sprendimą *N.K.M. prieš Vengriją*, pareiškimo Nr. 66529/11.

¹¹¹² Žr., pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. birželio 22 d. sprendimas *sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479.

¹¹¹³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. gegužės 17 d. nutartis *administracinėje byloje Nr. A442-1282/2012*.

¹¹¹⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gegužės 14 d. sprendimo *N.K.M. prieš Vengriją*, pareiškimo Nr. 66529/11, 37 p.; taip pat žr. 2011 m. gruodžio 13 d. sprendimo *Lakićević ir kiti prieš Montenegro ir Serbiją*, pareiškimų Nr. 27458/06, 37205/06, 37207/06 ir 33604/07, 62–63 p.

teisėtų lūkesčių apsauga gali būti vertinama kaip nepakankama¹¹¹⁵. Šią išvadą, be kita ko, suponuoja EŽTT sprendimas *Kjartan Asmundsson* byloje¹¹¹⁶, kurioje iš esmės nuspręsta, jog valstybė turi pateikti labai įtikinamų argumentų, jog pateisintų asmens teisių ribojimus, susijusios ne su pareiškėjui būdingomis aplinkybėmis, o su įstatymo pakeitimais *per se*, ypač tais atvejais, kai privačių asmenų teisės yra ribojamos dideliu mastu.

¹¹¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas.

¹¹¹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. spalio 12 d. sprendimas *Kjartan Asmundsson prieš Islandiją*, pareiškimo Nr. 60669/00, ECHR 2004-IX. Taip pat žr. 2011 m. gruodžio 13 d. sprendimo *Lakićević ir kiti prieš Montenegro ir Serbiją*, pareiškimų Nr. 27458/06, 37205/06, 37207/06 ir 33604/07, 62–63 p.

III.2. Teisėtų lūkesčių apsauga ir viešasis administravimas

Teisėtų lūkesčių apsaugos principas šiuo metu tiesiogiai nėra įtvirtintas bendrojo pobūdžio viešojo administravimo klausimus reglamentuojančiame Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatyme (toliau – ir VAI). Tokia padėtis gali būti siejama su ta aplinkybe, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principas vis dar laikomas naujoku tarp tradiciniais laikomų administracinės teisės principų. Nepaisant to, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas nėra *expressis verbis* įrašytas į Viešojo administravimo įstatymo 3 straipsnyje dėstomų viešojo administravimo principų sąrašą, teisėtų lūkesčių apsauga gali būti pagrįstai siejama su kitomis šio įstatymo nuostatomis. Kalbant apie norminius administracinius aktus, aktualios Viešojo administravimo įstatymo 7 straipsnio nuostatos, įtvirtinančios viešojo administravimo subjektų pareigą tartis dėl administracinių sprendimų priėmimo, atliekant administracinį reglamentavimą¹¹¹⁷. Individualių administracinių sprendimų srityje teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas, visų pirma, privalo būti siejamas su Viešojo administravimo įstatymo 35 straipsniu, reglamentuojančiu administracinių klaidų ištaisymo procedūrą. Tam tikrus teisėtų lūkesčių apsaugos aspektus taip pat įgyvendina Viešojo administravimo įstatymo 36³ straipsnis, įtvirtinantis ūkio subjektų konsultavimo tvarką. Iš šių nuostatų matyti, kad Lietuvos įstatymų leidėjas iš tiesų pripažįsta teisėtų lūkesčių apsaugos reikšmę privačių asmenų santykiuose su valstybe. Todėl, autorės nuomone, teisėtų lūkesčių apsaugos principo, kaip viešojo administravimo principo, įtvirtinimas administracinę procedūrą reglamentuojančiame akte būtų dėsningas ir nuoseklus teisėkūros žingsnis.

¹¹¹⁷ Pagal VAI 7 straipsnį, viešojo administravimo subjektai dėl administracinių sprendimų, susijusių su bendrais teisėtais visuomenės interesais, turi konsultuotis su visuomenės interesams tam tikroje srityje atstovaujančiomis organizacijomis, o įstatymų numatytais atvejais – ir su gyventojais ar jų grupėmis. Gali būti teigiama, kad ši administracinė procedūra taip pat nukreipta ir į visos visuomenės narių teisėtų lūkesčių, kurie įvertinami konsultavimosi metu, paisymą, rengiant norminius administracinius aktus. Jeigu viešojo administravimo subjektas tinkamai šiuos lūkesčius atspindi, vėliau kilusių ginčų metu individas iš esmės netenka galimybės remtis nagrinėjamo principo pažeidimu. Už šią apdairią įžvalgą autorė dėkinga prof. dr. A. Andruškevičiui.

Teisėtų lūkesčių apsaugą, kaip viešojo administravimo principą, įtvirtinti pozityviojoje teisėje tikslinga ne tik dėl Viešojo administravimo įstatymo nuostatų nuoseklumo, bet ir siekiant atspindėti Europos viešosios teisės tendencijas. Europos lygmeniu teisėtų lūkesčių apsaugos principas pripažįstamas vienu pagrindiniu teisės principu, kuriuo turėtų būti grindžiama visa viešojo administravimo subjektų veikla. Pavyzdžiui, 2001 m. rugsėjo 6 d. Europos Parlamento rezoliucija patvirtinto Europos tinkamo administravimo elgesio kodekso 10 straipsnio 2 dalyje skelbiama, jog pareigūnas gerbia teisėtus ir pagrįstus lūkesčius, kuriuos visuomenės nariai puoselėja, remdamiesi tuo, kaip institucija veikė praeityje. 2013 m. sausio 15 d. Europos Parlamento rezoliucijos su rekomendacijomis Komisijai dėl Europos Sąjungos administracinio proceso teisės (2012/2024(INL))¹¹¹⁸ Priedo 3 rekomendacijoje dėl bendrųjų principų, kuriais remiantis turėtų būti valdomas administravimas, nustatyta, kad Reglamentu turėtų būti kodifikuotas, be kita ko, nuoseklumo ir teisėtų lūkesčių principas, pagal kurį atsižvelgiama į teisėtus ir pagrįstus lūkesčius, kuriuos asmenys gali turėti atsižvelgdami į ankstesnius Sąjungos administracijos veiksmus. Iš pastarojo meto iniciatyvų taip pat pažymėtinas ReNEUL rengiamas Europos Sąjungos administracinio kodekso projektas, kurio nuostatos ekspresyviai įtvirtina teisėtų lūkesčių apsaugos reikšmę¹¹¹⁹.

Vis dėlto Lietuvos įstatymų leidėjas šiuo metu didesnę dėmesį skiria kitiems teisiniams imperatyvams. Šiuo aspektu galima paminėti, jog visai neseniai 2014 m. birželio 27 d. įsigaliojusi Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo Nr. VIII-1234 2, 3, 19, 20 ir 34 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 14-1 straipsniu įstatymu viešojo administravimo principų katalogas papildytas lygiateisiškumo, skaidrumo, atsakomybės už priimtus sprendimus ir netgi naujovių ir atvirumo permainingais principais. Šių

¹¹¹⁸ 2013 m. sausio 15 d. Europos Parlamento rezoliucija su rekomendacijomis Komisijai dėl Europos Sąjungos administracinio proceso teisės (2012/2024(INL)) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: < <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0004+0+DOC+XML+V0//LT>>.

¹¹¹⁹ Išsamiau žr. the Research Network on EU Administrative Law (ReNEUAL). The project on ReNEUAL Model Rules on EU administrative procedure. Preamble, 6 skyrius [žiūrėta 2014 m. lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.reneual.eu/publications/ReNEUAL%20Model%20Rules%202014/ReNEUAL-%20Model%20Rules-Compilation%20Books%20I_VI_2014-09-03.pdf>.

teisinių imperatyvų kontekste teisėtų lūkesčių apsaugos principas įstatymų leidėjo nepelnytai pamirštas¹¹²⁰. Bet kuriuo atveju tai, kad nagrinėjamas principas formaliai nėra įtvirtintas Viešojo administravimo įstatyme, nereiškia, kad jis valstybės institucijų ir jų pareigūnų nesaisto. Kaip minėta, teisėtų lūkesčių apsaugos principui Lietuvoje pripažįstamas konstitucinio teisės principo statusas, todėl jo taikymas yra universalus, neribojamas konkrečia teisinių santykių sritimi. Tuo metu tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas nėra nuosekliai įtvirtintas Viešojo administravimo įstatyme, atspindi, jog įstatymų leidėjo pozicija dėl to, kokia reikšmė turėtų būti suteikiama privačių asmenų subjektinių teisių apsaugai, vis dar nėra galutinai susiformavusi.

Įvardytą teisinio reguliavimo neišbaigtumą ir to suponuojamas problemas vis dažniau atskleidžia administracinių teismų jurisprudencija, formuojama individualių administracinių sprendimų¹¹²¹ patikros srityje. Remiantis teisminės praktikos analize nustatyta, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas aktualiausias, sprendžiant viešojo administravimo subjekto priimto administracinio sprendimo atšaukimo klausimus. Tai yra esminė aplinkybė, apibrėžianti tolimesnio tyrimo ribas.

III.2.1. Viešojo administravimo subjekto teisės atšaukti administracinį sprendimą reglamentavimas pozityviojoje teisėje

¹¹²⁰ Pastebėtina, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas įstatymų leidėjo *expressis verbis* įtvirtintas tik specialiajame teisiniame reguliavime. Remiantis Vidaus tarnybos statuto 3 straipsnio 1 ir 8 dalimis, pagal teisėtų lūkesčių ir pagarbos įgytoms teisėms principą preziumuojama, jog asmenys, pasirinkdami vidaus tarnybą, yra įsitikinę, kad valstybė užtikrins savo pačios nustatytas pareigūnų teises ir socialines garantijas, todėl pagal šį Statutą bei kitus įstatymus pareigūnų teisėtai įgyta teisė į tam tikras socialines garantijas turi būti taikoma visam jų tarnybos laikui. Taip pat žr. Lietuvos Respublikos Tarnybos Lietuvos Respublikos muitinėje statuto (*Valstybės žinios*, 2000, Nr. 94-2917; 2003, Nr. 64-2881) 3 straipsnio 1 ir 8 dalis; Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo ir statybos valstybinės priežiūros įstatymas (*Valstybės žinios*, 2013, Nr. 76-3848) 25 straipsnio 7 dalį; Lietuvos Respublikos informacinės visuomenės paslaugų įstatymas (*Valstybės žinios*, 2006, Nr. 65-2380) 3 straipsnio 1 dalį ir kt.

¹¹²¹ Teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymas, atliekant administracinio reglamentavimo teisėtumo patikrą, yra nepalyginamas su nagrinėjamo imperatyvo reikšme individualių administracinių sprendimų patikros srityje. Iki šiol nėra suformuluota jokios teisminės praktikos, taikant Viešojo administravimo įstatymo nuostatas, susijusias su administraciniu reglamentavimu. Todėl pagrįstai gali būti teigiama, kad viešojo administravimo srityje pagrindinė teisėtų lūkesčių apsaugos principo funkcija yra susijusi su individualiais administraciniais aktais ir jų patikra.

Viešojo administravimo institucijų teisė pakeisti ar panaikinti savo sprendimus¹¹²² bendrąją prasme gali būti siejama su siekiu užtikrinti efektyvumo principo įgyvendinimą viešojo administravimo veikloje. Kita vertus, sistema, kuri įtvirtina įvairias administracinių sprendimų atšaukimo formas, rizikuoja sukelti grėsmę individų teisėtų lūkesčių bei įgytų teisių apsaugai. Pagal bendrąją taisyklę, administracinis sprendimas, kai jis tampa neskundžiamu, laikomas galutiniu. Todėl suinteresuotas asmuo gali pagrįstai tikėtis, kad pirmasis sprendimas, kuris atitinka teisės aktų nuostatas, o tam tikrais atvejais pagrįstai *bona fide* asmeniui atrodo, kad jis toks yra, nebus pakeistas vėlesniu sprendimu netgi tais atvejais, kai vėlesnis sprendimas taip pat teisėtas. Ši taisyklė svarbus teisėtų lūkesčių apsaugos aspektas¹¹²³, plačiai pripažįstamas Europos mastu¹¹²⁴.

Viešojo administravimo subjektas gali siekti pakeisti ar panaikinti savo priimtą sprendimą dėl įvairių priežasčių bei susiklosčius skirtingoms aplinkybėms. Bendro pobūdžio teisės nuostatų, kurios reguliuotų procedūrą ir pagrindus, kada kompetentinga valstybės institucija gali teisėtai panaikinti arba pripažinti netekusiu galios savo priimtą administracinį sprendimą, Viešojo

¹¹²² Šiame poskyryje administracinis sprendimas turėtų būti suprantamas kaip terminas, kuris apima visų formų administracinius aktus, kuriuos priima viešojo administravimo subjektai individualiais atvejais konkretaus asmens atžvilgiu, t. y. analizuojama viešojo administravimo subjekto teisė pakeisti arba panaikinti galutinius individualius administracinius aktus.

¹¹²³ Viešojo administravimo subjektų priimtų administracinių sprendimų atšaukimo klausimas teisės moksle pripažįstamas klasikine teisėtų lūkesčių apsaugos veikimo sritimi FRENZ, W. *Handbuch Europarecht* <...>, p. 894; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 942, 979. Iš tiesų administracinių sprendimų pagrindu privatūs asmenys įgyja tam tikras teises bei teisėtus lūkesčius netrukdomai šiomis teisėmis naudotis. Be to, kaip minėta, teisėti lūkesčiai, siejami su įgytomis teisėmis, reikalauja pačios intensyviausios teisinės apsaugos. Todėl būtent į šiuos aspektus svarbu koncentruotis siekiant atskleisti teisėtų lūkesčių apsaugos sampratą viešojo administravimo srityje. Pastebėtina, kad šiame skyriuje nebus aptariami tie atvejai, kai atitinkamos administracinės klaidos yra taisomos, pasinaudojant viešojo intereso gynimo institutu. Šis institutas pasižymi tam tikra specifika, *inter alia* terminų laikymosi aspektu. Šiuos klausimus iš esmės sprendžia teismas ir jie bus aptariami, nagrinėjant teisėtų lūkesčių apsaugą teisingumo vykdymo srityje.

¹¹²⁴ Nuostata dėl galutinių administracinių sprendimų panaikinimo įtvirtinta ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijoje CM/Rec(2007)7 valstybėms narėms dėl gero administravimo (priimtoje 2007 m. birželio 20 d. 999bis viceministrų susirinkime). Pagal šios Rekomendacijos 21 straipsnį, viešojo administravimo institucijos gali pakeisti ar panaikinti individualius administracinius sprendimus, jei to reikalauja viešojo intereso tikslai, tačiau tai atlikdamos, jos privalo atsižvelgti į privačių asmenų teises ir interesus. Europos Tarybos Ministrų Komitetas. Rekomendacija CM/Rec(2007)7 valstybėms narėms dėl gero administravimo, priimta 2007 m. birželio 20 d. 999bis viceministrų susirinkime [žiūrėta 2010 m. vasario 17 d.]. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1155877&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>>.

administravimo įstatyme nėra. Tam tikro neaiškumo šioje srityje atsirado ir dėl šio įstatymo nuostatų, susijusių su klaidų ištaisymo procedūra, pakeitimo. Įstatymų leidėjas panaikino nuostatą, pagal kurią administracinės klaidos asmens sutikimu galėjo būti taisomos paties viešojo administravimo subjekto (VAĮ 32 str. 4 d. redakcija, galiojusi iki 2007 m. sausio 1 d.). Taip pat panaikinta teisės nuostata, pagal kurią ištaisymo procedūra buvo netaikoma toms teisinėms klaidoms, kurių ištaisymas reikštų piliečiui ar kitiems asmenims suteiktos ir pagal nustatytą tvarką įsigaliojusios teisės atėmimą ar suvaržymą. Tokios klaidos galėjo būti taisomos tik teismo sprendimu (VAĮ 32 str. 6 d. redakcija, galiojusi iki 2007 m. sausio 1 d.). Pagal šiuo metu galiojančio VAĮ 35 straipsnio nuostatas, viešojo administravimo subjekto iniciatyva gali būti taisomos tik techninio pobūdžio klaidos ir apsirikimai. Remiantis šio straipsnio 1 dalimi, administracinės procedūros sprendimą priėmęs viešojo administravimo subjektas, gavęs asmens, dėl kurio buvo pradėta administracinė procedūra, ar kito suinteresuoto asmens motyvuotą pranešimą apie skaičiavimo, spausdinimo, faktinių duomenų neatitikimo ar kitas technines klaidas, imasi reikalingų priemonių klaidoms ištaisyti. Ši principinė pozicija dėl klaidų taisymo iš esmės atspindi ir kai kuriose specialiojo teisinio reguliavimo nuostatose¹¹²⁵.

Teisinio reguliavimo dėl administracinių klaidų ištaisymo pakeitimo priežastys gali būti siejamos ne tik su siekiu apsaugoti suinteresuotų asmenų lūkesčius, bet ir su teisėtumo principo laikymusi, o tam tikrais atvejais – ir lojalumu normatyvizmui arba tam tikru nepasitikėjimu viešojo administravimo institucijomis ir jų pareigūnais, taip vengiant suteikti jiems daugiau galių. Nors, kita vertus, neatrodo, kad pagal iki 2007 m. galiojusią administracinių klaidų ištaisymo procedūrą tokių teisių viešojo administravimo subjektas turėjo

¹¹²⁵ Pavyzdžiui, Nekilnojamojo turto registro įstatymo 33 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad techninės klaidos gali būti ištaisytos suinteresuoto asmens prašymu arba kai Nekilnojamojo turto registro tvarkytojas pastebėjo klaidą, jei nėra pagrindo manyti, kad toks ištaisymas pažeis teisių į tą nekilnojamąjį daiktą turėtojų ar trečiųjų asmenų teisėtus interesus. Panaši įstatymų leidėjo pozicija įtvirtinta Teritorijų planavimo įstatyme. Pagal Teritorijų planavimo įstatymo 49 straipsnio 2 dalį, neteisėtai priimtą sprendimą dėl teritorijų planavimo dokumento patvirtinimo gali panaikinti tik teismas. Įvertinus šias ordinarinės teisės nuostatas, galima numanyti, kad įstatymų leidėjas prioritetą šiuo metu suteikia teisminei administracinių klaidų patikrai.

žymiai daugiau. Vis dėlto teisinio aiškumo buvo daugiau, remiantis iki 2007 m. galiojusiomis VAI nuostatomis, kurios *expressis verbis* draudė toki administracinių sprendimų panaikinimą, kuris reikštų piliečiui ar kitiems asmenims suteiktos ir pagal nustatytą tvarką įsigaliojusios teisės atėmimą ar suvaržymą. Šią teisės nuostatą panaikinus, atsirado erdvės skirtingam teisės nuostatų aiškinimui. Tokią išvadą suponuoja ne vienas LVAT nagrinėtas ginčas, kilęs dėl to, jog administracines klaidas viešojo administravimo subjektai bandė taisyti, remdamiesi VAI 35 straipsnio nuostatomis¹¹²⁶. Aiškinimas, kad minėtas teisinio reguliavimo pakeitimas reiškia įstatymų leidėjo pozicijos sušvelninimą ir pagal šiuo metu galiojantį teisinį reguliavimą, viešojo administravimo subjektai gali lanksčiau įgyvendinti teisę pakeisti arba panaikinti savo priimtus administracinius sprendimus, LVAT buvo kategoriškai atmestas, atsižvelgus į viešojo administravimo subjektų veiklai taikomo principo „leidžiama tik tai, kas numatyta įstatyme“ reikšmę.

Kaip matysime ir iš toliau pateikiamų teisminės praktikos pavyzdžių, VAI 35 straipsnio nuostatos šiuo metu aiškinamos kaip implicitinis draudimas valstybės institucijoms pakeisti arba panaikinti priimtą individualų administracinį sprendimą. Šio bendrojo draudimo išimtimi laikytinos specialiosios teisinio reguliavimo nuostatos, kuriose *expressis verbis* nustatyta, jog viešąjį administravimą atliekančios institucijos turi teisę pakeisti ar panaikinti galutinius sprendimus. Pavyzdžiui, pagal Užsieniečių teisinės padėties įstatymo 50 straipsnio 1 dalies 1 punktą, leidimas laikinai gyventi užsieniečiui panaikinamas, jeigu leidimas gautas apgaulės būdu. Administracinių sprendimų panaikinimas įstatymų leidėjo siejamas ne tik su apgaulės atvejais. Viešojo administravimo subjekto teisę pakeisti priimtą sprendimą gali būti suteikta ir tais atvejais, kai dėl tokio pakeitimo suinteresuoti asmenys neprieštarauja. Tokio teisinio reguliavimo pavyzdžiu laikytinos Žemės reformos įstatymo 18 straipsnio 9 dalies nuostatos, pagal

¹¹²⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. birželio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-1434/2012; 2012 m. sausio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-267/2012; 2011 m. gegužės 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1040/2011; 2010 m. lapkričio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A63-1610/2010; 2010 m. sausio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A444-1324/2010; 2007 m. lapkričio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A14-951/2007.

kurias tuo atveju, jeigu nustatoma, kad sprendimai dėl nuosavybės teisių į žemę atkūrimo ar valstybinės žemės priimti pažeidžiant įstatymų nustatytą tvarką ir jeigu dėl to nekyla ginčų, sprendimą gali panaikinti arba jį pakeisti sprendimą priėmęs Nacionalinės žemės tarnybos vadovas ar jo įgaliotas teritorinio padalinio vadovas.

Vis dėlto specialiojo teisinio reguliavimo, įtvirtinančio administracinės klaidos ištaisymo galimybę, pavyzdžių nėra daug, o tam tikrais atvejais jis turi esminių trūkumų. Antai teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymui ypač reikšmingoje socialinės apsaugos srityje galiojantis specialusis teisinis reguliavimas sprendimų atšaukimo klausimus reguliuoja nenuosekliai. Nors šioje srityje įtvirtintos tam tikros taisyklės dėl nepagrįstai išmokėtų socialinių išmokų permokos susigrąžinimo (žr., pvz., Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 44 str.), nei Valstybinio socialinio draudimo pensijų, nei Valstybinių pensijų įstatymai ekspresyviai neįtvirtina nuostatų, kada gali būti priimamas sprendimas nutraukti paskirtos pensijos mokėjimą. Dar daugiau, net ir tais atvejais, kai specialiojo teisinio reguliavimo nuostatomis reglamentuojamas administracinio sprendimo atšaukimo klausimas, jose nėra aptariama, kokios aplinkybės turėtų būti įvertinamos priimant administracinį sprendimą atšaukti ankstesnį sprendimą, juolab kokiais terminais toks atšaukimas apskritai galėtų būti leidžiamas. Pavyzdžiui, pagal Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 36 straipsnio 6 dalį, fondo valdybos teritorinių skyrių direktoriai ir jų pavaduotojai turi teisę priimti sprendimus dėl socialinio draudimo išmokų gavėjų kaltės permokėtų socialinio draudimo ir kitų išmokų, kurių skyrimas ir mokėjimas pavestas šiems teritoriniams skyriams, sumų išieškojimo, neapribojant kokiu nors terminu. Šis privatiems asmenims santykiuje su valstybe taikomas teisinis režimas netgi nepalankesnis nei nustatytasis civilinių teisinių santykių dalyviams (pvz., reikalavimams dėl periodinių išmokų taikomas sutrumpintas ieškinio senaties terminas (žr. Civilinio kodekso 1.125 str. 9 d.). Nurodyti aspektai yra kertiniai teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste. Šioje srityje nesant pakankamai išsamių pozityviosios teisės nuostatų, susidaro reali ir ydinga tikimybė, kad minėti

aspektai, priimant sprendimą atšaukti tam tikrą administracinį sprendimą, lieka apskritai neįvertinti.

Šiame kontekste galima pastebėti, kad tai, jog teisiniame reguliavime nėra įtvirtinta teisės normų, reglamentuojančių administracinių sprendimo atšaukimo klausimą, nėra neįprasta Europos valstybių praktikoje. Europos Sąjungos valstybėse narėse šiuo klausimu universalių taisyklių nėra. Priešingai, teisinis reguliavimas, susijęs su minėtos teisės įgyvendinimu, gali ženkliai skirtis, pvz., Vokietijoje šiuo klausimu numatytas ypač detalus teisinis reguliavimas¹¹²⁷, tuo metu kitose Europos Sąjungos valstybėse viešojo administravimo subjekto teisė pakeisti priimtą sprendimą gali būti vertinama ir lanksčiau¹¹²⁸.

Nesant aiškaus ir išsamaus teisinio reguliavimo šioje srityje, itin didelė reikšmė užpildant spragas tenka teismų praktikai. Viešojo administravimo subjekto teisė pakeisti ar panaikinti sprendimą galiausiai priklausys nuo to, kokios pozicijos, susijusios su viešojo administravimo subjekto galių ribojimu, laikysis administracinį ginčą dėl galutinio administracinio sprendimo atšaukimo nagrinėjantis teismas. Todėl svarbu iširti, kaip viešojo

¹¹²⁷ Vokietijos teisinis reguliavimas nukreiptas į teisėtumo ir teisinio stabilumo principų pusiausvyros nustatymą. Pagal Vokietijos administracinės procedūros įstatymo 49 straipsnį, administracija turi teisę panaikinti teisėtą sprendimą, siekdama pritaikyti jį prie pasikeitusios teisinės arba faktinės situacijos. Šio įstatymo 49 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad teisėtas, nesuteikiantis privilegijų administracinis aktas gali, netgi po to, kai jis tampa neskundžiamu, būti panaikintas visas arba iš dalies ateities požiūriu <...>. Pagal įstatymo 49 straipsnio 2 dalį, teisėtas, palankus administracinis teisės aktas gali būti panaikintas, netgi tada, kai jis tampa neskundžiamu, visas arba iš dalies ateities požiūriu. Tačiau palankaus administracinio akto panaikinimui yra numatytos tam tikros sąlygos. Viešojo administravimo subjektas gali panaikinti administracinį aktą, jeigu teisė jį panaikinti yra numatyta įstatyme arba teisė panaikinti priimtą sprendimą yra numatyta pačiame administraciniame akte; jeigu administracinis aktas buvo susijęs su tam tikrų pareigų įvykdymu ir jų adresatas neįvykdo; jeigu atsižvelgus į pasikeitusias aplinkybes institucija turėtų teisę nepriimti administracinio sprendimo ir tokio sprendimo nepanaikinimas prieštarautų viešajam interesui; jeigu pasikeičia teisinis reguliavimas ir administracinio akto adresatas nespėja pasinaudoti suteiktomis teisėmis ir administracinio teisės akto nepanaikinimas prieštarautų viešajam interesui; siekiant užkirsti kelią arba eliminuoti rimtą žalą, gresiančią bendrajam interesui. (Vokietijos Federacinės Respublikos administracinės procedūros įstatymas. *Verwaltungsverfahrensgesetz* [Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bundesrecht.juris.de/vwvfg/index.html>>.). Taigi išsamus Vokietijos teisinis reguliavimas suteikia prioritetą teisėtumo principui, nebent teisinis stabilumas gali būti pagrįstas svariais argumentais. Ši sistema gali būti vertinama, kaip subalansuojanti minėtus principus ir, svarbiausia, pagrįstai susiaurinti viešojo administravimo subjektų diskreciją, kartu ir galimybę ja piktnaudžiauti.

¹¹²⁸ Europos Sąjungos Valstybės Tarybų ir Aukščiausių Administracinių Jurisdikcijų Asociacija. *Consequences of incompatibility with EC law for final administrative decisions and final judgments of administrative courts in the Member States: General Report*. Varšuva, 2008 [žiūrėta 2010 m. vasario 17 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.juradmin.eu/colloquia/2008/gen_report_en.pdf>.

administravimo subjekto teisė pakeisti arba panaikinti priimtą administracinį sprendimą yra aiškinama LVAT praktikoje.

III.2.2. Administracinių sprendimų atšaukimas teisminėje jurisprudencijoje

Remiantis konkrečiais teisminės praktikos pavyzdžiais, administracinių teismų pozicija dėl administracinių sprendimų atšaukimo viešojo administravimo subjekto iniciatyva gali būti pripažįstama pasyvia. Šiame etape LVAT nėra pasiryžęs formuluoti bendro pobūdžio administracinių sprendimų atšaukimo taisyklių. Kilus ginčui dėl administracinio sprendimo atšaukimo, teisminė patikra paprastai apsiriboja siauru vertinimu, ar viešojo administravimo subjektui teisė panaikinti savo paties priimtą sprendimą yra numatyta teisės aktuose, ar ne.

Nacionalinių teismų patikros nagrinėjamu klausimu intensyvumo iš esmės nepakeitė ir minėti Viešojo administravimo įstatymo nuostatų pakeitimai, susiję su administracinių klaidų ištaisymo procedūra. Aiškindami iki 2007 m. sausio 1 d. galiojusias VAĮ įtvirtintas administracinių klaidų ištaisymo taisykles, nustačiusias, kad klaidos gali būti taisomos tik asmens sutikimu arba teismo sprendimu, nacionaliniai teismai nuosekliai laikėsi pozicijos, jog kai įstatymų leidėjas valstybės institucijai *expressis verbis* nėra suteikęs teisės pakeisti ar panaikinti savo administracinius sprendimus, laikoma, kad sprendimas yra galiojantis ir privalomas iki tol, kol kompetentinga aukštesnio lygio institucija ar teismas nepaskelbia jo neteisėtu. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A756-422/2009¹¹²⁹ pareiškėjas ginčijo invalidumo pensijos dydžio sumažinimą. Byloje nustatyta, kad skiriant pareiškėjui invalidumo pensiją buvo padaryta klaida, nes nebuvo atsižvelgta į tam tikras jo turėtas draudžiamąsias pajamas. Šiomis aplinkybėmis LVAT pažymėjo, kad pagal VAĮ 32 straipsnio 4 ir 6 dalies nuostatas, padarytos

¹¹²⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. balandžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-422/2009.

klaidos turėjo būti taisomos gavus pareiškėjo sutikimą arba tik teismo sprendimu. Priešingu atveju būtų pažeisti teisinės valstybės principo elementai: teisėtų lūkesčių apsauga, teisinis tikrumas ir teisinis saugumas. Nustatyta, kad šių taisyklių nagrinėtu atveju nebuvo laikomasi, todėl pareiškėjo ginčijami sprendimai, kuriais sumažinta pensija, teismo panaikinti. Kitoje administracinėje byloje Nr. A²-161/2005¹¹³⁰ ginčas kilo dėl pareiškėjui suteikto kario savanorio statuso panaikinimo. Teisėjų kolegijos vertinimu, atsakovas Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras nei pagal jo veiklą tiesiogiai reglamentuojančius teisės aktus, nei pagal VAI neturėjo teisės priimti įsakymo, panaikinančio suteiktą kario savanorio statusą. LVAT teigimu, priimdamas tokį sprendimą atsakovas viršijo savo kompetenciją. Atsižvelgus į tai, ginčijamas įsakymas panaikintas.

Vėlesnius VAI nuostatų pakeitimus, susijusius su viešojo administravimo subjekto teisės ištaisyti administracinę klaidą ribojimais, administracinių teismų praktika įgyvendino gana lengvai ir pakankamai nuosekliai. Joje ne kartą akcentuota, kad viešojo administravimo subjektas turi veikti, remdamasis principu, jog jam leista tik tai, kas aiškiai nurodyta įstatyme. Tokiu būdu teismų jurisprudencijoje prioritetas atiduodamas teisėtumo ir įstatymų viršenybės principų taikymui. Kaip savo praktikoje yra konstatavęs LVAT, „teisėtumo principas bei viešojo administravimo subjekto priimto sprendimo privalomumo principai suponuoja tai, kad viešojo administravimo subjekto priimtas sprendimas galioja tol, kol nėra panaikintas aukštesnio viešojo administravimo subjekto (jeigu tokia galimybė yra nustatyta) arba teismo“¹¹³¹. LVAT savo praktikoje taip pat yra pabrėžęs, kad tais atvejais, kai administraciniu sprendimu valstybės institucija išsprendžia tam tikrą klausimą, asmenims yra sukuriamos tam tikros teisės ir pareigos. Viešojo administravimo subjekto praktika, jei nebūtų jokių kliūčių ir toliau naikinti ar keisti savo buvusių priimtus sprendimus, būtų nesuderinama nei su gero administravimo

¹¹³⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. vasario 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A2-161/2005.

¹¹³¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. balandžio 27 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A602-2104/2012.

principu, nei su susiformavusių santykių stabilumu, nei su teisėtumo principu. Todėl viešojo administravimo subjekto priimtas sprendimas įgyja privalomumo ir teisėtumo galią ir negali būti pakeistas ar panaikintas jį priėmusio subjekto sprendimu¹¹³². Apibendrinamas šią praktiką, LVAT administracinėje byloje Nr. A502-1017/2014¹¹³³ pažymėjo, kad viešojo administravimo srityje galioja viešojo administravimo subjektų priimtų sprendimų teisėtumo principas, kuris, be kita ko, yra suprantamas taip, kad viešojo administravimo subjektas negali panaikinti savo priimtų sprendimų, jeigu tokia galimybė nėra nustatyta atitinkamą sritį reglamentuojančiuose specialiuose įstatymuose. Teisėjų kolegija akcentavo, kad viešojo administravimo subjektas gali ištaisyti tik priimtų sprendimų klaidas, kurias ištaisius asmeniui negali būti nustatyta mažiau teisių arba daugiau pareigų negu buvo nustatyta priimtu sprendimu.

Nagrinėjamu klausimu LVAT pozicija iš tiesų yra gana griežta ir vien tai, kad tam tikro viešojo administravimo subjekto teisė keisti priimtus sprendimus yra įtvirtinama specialiajame teisiniame reguliavime, savaime nereiškia, kad tokią teisę viešojo administravimo subjektas gali įgyvendinti savo nuožiūra. Šiuo aspektu paminėtina teisminė praktika dėl Vietos savivaldos įstatymo 18 straipsnio nuostatų, reglamentuojančių teisės aktų sustabdymą, panaikinimą ir apskundimą, aiškinimo. Pagal šio įstatymo 18 straipsnio 1 dalį, savivaldybės tarybos priimtus teisės aktus gali sustabdyti, pakeisti ar panaikinti pati savivaldybės taryba. <...>. Savivaldybės administracijos direktorius ar kiti savivaldybės viešojo administravimo subjektai savo priimtus teisės aktus gali sustabdyti ir juos pakeisti ar panaikinti. Savivaldybės administracijos direktoriaus pavaduotojo pagal kompetenciją priimtus teisės aktus gali sustabdyti ar panaikinti jis pats arba savivaldybės administracijos direktorius. Šių nuostatų aiškinimą LVAT pateikė administracinėje byloje Nr. A525-

¹¹³² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A602-227/2012.

¹¹³³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. gegužės 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A502-1017/2014.

560/2014¹¹³⁴ bei administracinėje byloje Nr. A502-1017/2014¹¹³⁵. Administracinėje byloje Nr. A525-560/2014 teisėjų kolegija konstatavo, kad nors ginčui aktuali Vietos savivaldos įstatymo redakcijos 18 straipsnio 1 dalis savivaldybių taryboms suteikė teisę sustabdyti, pakeisti ar panaikinti savo priimtus teisės aktus, tai vertintina kaip bendroji norma, suteikianti tokią teisę, tačiau kiti įstatymai ar teisės aktai gali numatyti tam tikras specialias taisykles, sąlygas, kaip toks keitimas, sustabdymas ar panaikinimas turi būti vykdomas. Nagrinėtu atveju nuspręsta, kad specialusis planas turi būti keičiamas Teritorijų planavimo įstatymo nustatyta tvarka. Panašios pozicijos LVAT laikėsi administracinėje byloje Nr. A502-1017/2014. Šioje byloje pareiškėjas ginčijo savivaldybės administracijos sprendimus, kuriais vis buvo pakeičiamas perduotų naudotis gyvenamųjų patalpų nuomos mokestis. LVAT pažymėjo, kad teisės aktai, reguliuojantys ginčo teisinius santykius, nenumatė galimybės tam pačiam subjektui keisti priimtą sprendimą. Teisėjų kolegija nesutiko su atsakovo nuomone, kad tokie sprendimai gali būti grindžiami Vietos savivaldos įstatymo 18 straipsnio nuostatomis. Pasak teisėjų kolegijos, ši nuostata yra bendra norma, apibrėžianti atitinkamų subjektų kompetenciją, kuri taikytina, jeigu nėra nustatyta specialių taisyklių. Ji negali būti aiškinama plačiai.

Iš paminėtų teisminės praktikos pavyzdžių matyti, kad nagrinėjamoje srityje suformuota ir nusistovėjusi administracinių teismų praktika ne kartą suponavo privatiems asmenims palankų teisinį rezultatą bei prisidėdavo prie suinteresuotų asmenų teisių ir teisėtų lūkesčių apsaugos. Kita vertus, šioje srityje suformuluoti išaiškinimai taip pat atskleidžia, jog administracinių klaidų ištaisymui taikomas teisinis režimas ne visada sudaro sąlygas įvertinti konkuruojančius interesus. Šiek tiek paradoksalu yra tai, jog pagal nagrinėjamas teismų praktikoje suformuotas taisykles viešojo administravimo subjektas neturi teisės pakeisti priimto sprendimo netgi tais atvejais, kai

¹¹³⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. vasario 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-560/2014.

¹¹³⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. gegužės 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A502-1017/2014.

administracinis sprendimas, kurį siekia panaikinti viešojo administravimo subjektas, yra akivaizdžiai neteisėtas. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A756-35/2010 apeliacinės instancijos teismas sprendė, ar Sveikatos apsaugos ministerija turėjo teisę panaikinti savo sprendimus, kuriais pareiškėjui UAB „Kraujo donorystės centras“ buvo perduotos donorų telkimo ir kraujo komponentų ruošimo funkcijos. Atsakovas ginčijamą sprendimą panaikinti ankstesnius sprendimus grindė teiginiu, jog pareiškėjas skundžiamo įsakymo priėmimo dieną neturėjo ir iki šiol neturi licencijos kraujo donorystės paslaugų teikimui ir nustatyta tvarka išduoto leidimo-higienos paso. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija, susipažinusi su bylos medžiaga, išimties iš nuosekliai formuojamos praktikos aptariamam atveju vis dėlto nepadarė. LVAT pažymėjo, kad konkrečių teisės nuostatų, kurios reguliuotų procedūrą ir pagrindus, kada institucija gali teisėtai panaikinti arba pripažinti netekusiu galios savo priimtą administracinį sprendimą, kuris suteikia teises tam tikriems subjektams, tačiau buvo priimtas pažeidžiant teisės normas, nėra. Toliau teismas konstatavo, jog įstatymų leidėjas tiesioginio draudimo institucijai pačiai panaikinti arba pripažinti netekusiu galios savo priimtą administracinį aktą, suteikiantį asmeniui tam tikras teises, nenumato. Teisėjų kolegija pabrėžė, jog tokio administracinio akto teisėtumo klausimą sprendžia teismas. Atsižvelgęs į tai, LVAT panaikino ginčijamą sprendimą, kuriuo atšauktas leidimas ruošti kraują, nes pareiškėjas neturėjo higienos paso.

Galiojantis teisinis reguliavimas suponuoja ir kitą probleminį aspektą. Administracinis sprendimas privalo likti galiojantis iki tol, kol teismas priims sprendimą netgi tais atvejais, kai nei pats sprendimą priėmęs subjektas, nei šio sprendimo adresatas nesiekia, kad jis liktų galiojantis. Kai kurių teismo sprendimų dėl viešojo administravimo subjekto teisės panaikinti ankstesnius sprendimus, motyvacijoje netiesiogiai užsimenama, kad tokia galimybė neatmestina, jei dėl to neprieštarauja ginčo šalys¹¹³⁶. Gana netradicinį

¹¹³⁶ Žr., pvz., Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. liepos 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A63-2674/2011: ginčijamam „įsakymu suvaržyta pareiškėjui suteikta ir įsigaliojusi teisė naudotis jam ir sutuoktinei bendrosios nuosavybės teise priklausančiu žemės sklypu, todėl, nesant pareiškėjo sutikimo, toks klaidos ištaisymas administraciniu aktu yra negalimas.“

nagrinėjamos padėties sprendimą LVAT įgyvendino administracinėje byloje Nr. A⁵⁰²-1040/2011¹¹³⁷. Šioje byloje teismas sprendė, ar apskrities viršininkas, manydamas, jog rengiant tam tikros vietovės žemės reformos žemėtvarkos projektą yra padaryti pažeidimai (nepažymėti į šiuos pastatus privažiavimo keliai, nenustatyti servitutai ir kt.), galėjo inicijuoti ankstesnio įsakymo patikslinimą. Teismas priėjo prie teigiamos išvados, tačiau pabrėžė, kad sprendimas galėjo būti tikslinamas tik tuo atveju, jei dėl to neiškyla ginčų. Šią išvadą LVAT grindė Administracinių bylų teisenos įstatymo 3 straipsnio 1 dalimi, pagal kurią administracinis teismas sprendžia ginčus dėl teisės viešojo administravimo srityje. Taigi konstatuota, jog nesant ginčo, administracinis teismas neturi ir kompetencijos kištis į viešąjį administravimą. Tokiu būdu LVAT apskritai netaikė VAĮ nuostatų dėl administracinių klaidų ištaisymo procedūros, o Administracinių bylų teisenos įstatymo nuostatos išaiškintos plačiai. Tačiau tai tik vienkartinio atvejo pavyzdys, kuris nagrinėjamos administracinių sprendimų atšaukimo problemos neišsprendžia.

Įvertinus tai, kad minėtoje teismų praktikoje iš esmės nėra formuluojamos bendrosios taisyklės, skirtos administracinių sprendimų atšaukimui, vienareikšmės ir kategoriškas išvadas dėl sprendimų, privatiems asmenims sukuriančių teises, panaikinimo, *inter alia* dėl teisėtų lūkesčių apsaugos intensyvumo, daryti pernelyg anksti net ir tais atvejais, kai viešojo administravimo subjektų teisė atšaukti administracinį sprendimą pozityviojoje teisėje yra pripažįstama. Šioje srityje kol kas galima kalbėti tik apie gana fragmentiškus, skirtus kiekvienam individualiam ginčui, teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo aspektus.

Atskirų administracinių ginčų analizė suponuoja preliminarią prielaidą, kad ilgainiui LVAT praktikoje bus suformuotos skirtingos taisyklės, skirtos administracinių sprendimų atšaukimui praeities ir ateities atžvilgiu. Štai administracinėje byloje Nr. A502-134/2012¹¹³⁸ teisėtų lūkesčių apsaugos

¹¹³⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gegužės 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1040/2011.

¹¹³⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. spalio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-134/2012.

imperatyvas reiškė tam tikrus ribojimus dėl to, kaip gali būti taisomos administracinės klaidos praeities atžvilgiu. Apžvelgiamoje byloje LVAT kritiškai įvertino atsakovo Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritorinio skyriaus veiksmus, kuriais pareiškėjo ginčytam sprendimui iš esmės suteikta retroaktyvi galia. Byloje nustatyta, kad atsakovas ginčijamą sprendimą priėmė 2010 m. spalio 11 d., tačiau sprendime buvo nurodyta, kad pensijos mokėjimas nutraukiamas nuo 2010 m. spalio 1 d. Išplėstinė teisėjų kolegija konstatavo, kad tai akivaizdžiai prieštarauja bendriesiems teisės principams, *inter alia* pažeidžia pareiškėjo teisėtus lūkesčius. Kita vertus, pagrįsti teisėtų lūkesčių pažeidimą neteisėto sprendimo atšaukimo ateities atžvilgiu gali būti kur kas sudėtingiau. Šį aspektą iliustruoja administracinė byla Nr. A5-510/2003¹¹³⁹. Byloje nustatyta, kad 2000 m. paaiškėjus, jog neteisingai paskaičiuotas asmens draudžiamųjų pajamų koeficientas, pareiškėjai sumažintas 1983 m. paskirtos pensijos dydis. Šiomis aplinkybėmis LVAT pažymėjo, kad asmuo turi teisę į atitinkamo dydžio pensiją, paskirtą ir mokamą pagal teisės aktų reikalavimus. Pareiškėjai buvo mokama didesnė pensija negu nustatyta įstatyme. Teisėjų kolegija pabrėžė, kad atsakovo sprendimas perskaičiuoti pensiją dėl neteisingų duomenų apie draudžiamąsias pajamas nukreiptas taikyti ateityje, todėl tuo nepažeistas Konstitucijoje įtvirtintas teisėtų lūkesčių apsaugos principas. Vis dėlto teisėtų lūkesčių apsaugos aspektu apžvelgiamas atvejis gali būti pagrįstai kvestionuojamas dėl klaidos ištaisymo laikotarpio. Klaida pastebėta tik praėjus 4 metams, o ištaisyta dar po vienerių.

Apibendrinus paminėtus teisminės praktikos pavyzdžius matyti, kad administracinių sprendimų atšaukimo klausimas reikalauja tam tikrų pokyčių. Ši problema toli gražu nėra išsprendžiama teismų praktikoje taikant šiuo metu galiojantį teisinį reguliavimą. Iš pristatytos LVAT praktikos analizės matyti, kad iškilus galutinio administracinio sprendimo atšaukimo klausimui, toks teisinis reguliavimas lemia formalų teisingumo vykdymą. Autorės vertinimu, implicitinis draudimas atšaukti priimtus sprendimus, įtvirtintas VAĮ, nesudaro

¹¹³⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. gegužės 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5-510/2003.

prielaidų veiksmingai išspręsti viešojo intereso ir individualių teisių sandūros problemos. Šiuo metu galiojantis teisinis režimas dėl administracinių sprendimų atšaukimo nėra išbaigtas, todėl teisėtų lūkesčių apsaugos intensyvumas, *inter alia kriterijai*, šioje srityje taip pat objektyviai ir išsamiai negali būti įvertinti. Atitinkamai, prielaida, jog teisinis režimas, įtvirtinantis implicitinį draudimą atšaukti priimtus administracinius sprendimus, išskyrus specialiajame teisiniame reguliavime numatytas išimtis, yra skirtas užtikrinti kiek įmanoma palankesnę teisėtų lūkesčių ir įgytų teisių apsaugą, lieka nepatvirtinta. Be to, tai, kad pozityviojoje teisėje nėra reglamentuojamas administracinių sprendimų atšaukimas, lėmė ir tam tikrą stagnaciją šiuo klausimu vystomoje teismų praktikoje. Nesant bendrųjų pozityviosios teisės normų, nėra formuojama teismų pozicija tokiais kertiniais teisėtų lūkesčių apsaugos aspektais, kaip administracinių klaidų ištaisymo terminas, sprendimų atšaukimas pasikeitus aplinkybėms ir kt.

III.2.3. Administracinių sprendimų atšaukimo vertinimas Europos supranacionalinių teismų praktikoje

Nors nacionalinėje teisėje teisėtų lūkesčių apsaugos, sprendžiant administracinių sprendimų atšaukimo klausimus, problema nėra pakankamai išryškinama, supranacionalinių teismų praktikoje nagrinėjamai sričiai skiriamas kur kas didesnis dėmesys. Šių teismų praktikoje asmens subjektinių teisių ir teisėtų lūkesčių apsauga pripažįstama reikšmingu aspektu, sprendžiant viešosios administracijos teisės atšaukti priimtą administracinį sprendimą įgyvendinimo klausimus.

III.2.3.1. Administracinių sprendimų atšaukimo doktrina Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje

ESTT praktikoje pirmosios bylos, susijusios su teisės pakeisti priimtus sprendimus problematika, pradėtos nagrinėti jau 6-ame dešimtmetyje. *Algera*

byloje Teisingumo Teismas, nustatęs, jog nėra jokios specialios Sąjungos teisės nuostatos, reglamentuojančios nagrinėjamą klausimą, konstatavo, kad tokiu atveju turi būti taikomos bendrosios individualių sprendimų, sukuriančių teises¹¹⁴⁰, atšaukimo sąlygos. Teisingumo Teismas teisę vystyti praktiką šioje srityje iš esmės grindė būtinybe įgyvendinti teisingumą¹¹⁴¹. Reikia pažymėti, kad tam tikrais atvejais teisė atšaukti administracinius sprendimus yra įtvirtinta Europos Sąjungos teisės aktuose. Pavyzdžiui, toks reguliavimas būdingas konkurencijos ar Sąjungos pareigūnų tarnybos sritims¹¹⁴². Vis dėlto, nesant jokių nuostatų dėl administracinių sprendimų atšaukimo Europos Sąjungos sutartyse, ypač svarbi tampa Europos Sąjungos teisminių institucijų praktika, kuri vysto bendruosius teisės principus. Iš esmės visa administracinių sprendimų atšaukimo doktrina, kuri sudaro svarbų bendrosios administracinės teisės dalies, elementą, Europos Sąjungoje buvo suformuota, remiantis teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principais¹¹⁴³.

ESTT formuojamas administracinių sprendimų atšaukimo modelis remiasi konkuruojančiu interesų balansavimu kiekvienu konkrečiu atveju¹¹⁴⁴. Šiame kontekste Europos Sąjungos teisėje aiškiai atskiriamos dvi situacijos¹¹⁴⁵. Pirma, Sąjungos institucija panaikina sprendimą, kuris yra teisėtas, tačiau dėl pasikeitusių faktinių aplinkybių arba teisinio reguliavimo, jų manymu, turi būti pakeistas arba panaikintas. Antra, kompetentinga institucija panaikina ar

¹¹⁴⁰ Teisingumo Teismas, remdamasis Prancūzijos administracinės teisės modeliu, išskiria aktus, suteikiančius individualias teises („*actes créateurs de droit*“), ir deklaratyvius administracinius aktus („*actes récongnitifs*“) (išsamiau žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Lagrange 1962 m. birželio 4 d. išvada byloje Hoogovens prieš Aukščiausiąją valdžios instituciją, 14/61, Rink. p. 253*). Savitas deklaratyvaus sprendimo požymis yra tas, kad kompetentinga institucija, priimdama šį sprendimą, neturi diskrecijos, priešingai, nei sprendimų, sukuriančių teises, atveju (RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 229). J. Schwarze pastebi, kad minėtas administracinių aktų skirstymas praranda savo aktualumą ir Teisingumo Teismas vis dažniau vartoja bendro pobūdžio teisinės kategorijas „neteisėto akto atšaukimas“ (SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 972). P. Craig taip pat nurodo, kad nėra jokių požymių, jog vartodamas skirtingas formuluotes, Teisingumo Teismas siekia pabrėžti tam tikrus skirtumus. Iš esmės svarbu, jog sprendimas yra suinteresuotam asmeniui palankus (CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 616). Atsižvelgus į tai bei siekiant pristatomo tyrimo koncentruotumo, toliau tekste šių aktų kategorijos išsamiau nebus nagrinėjamos.

¹¹⁴¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *1957 m. liepos 12 d. sprendimas Algera ir kt. prieš Bendrąją Asamblėją, 7/56, Rink. p. 39*.

¹¹⁴² Plačiau žr. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 980–985.

¹¹⁴³ Ten pat, p. 979.

¹¹⁴⁴ SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 96.

¹¹⁴⁵ Ten pat, p. 88, 96; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 986.

pakeičia sprendimą savo iniciatyva dėl to, kad priimtas sprendimas neteisėtas, pvz., buvo priimtas, remiantis klaidingu teisės nuostatų interpretavimu, pateikus apgaulingus, netikslūs duomenis ir pan.

III.2.3.1.1. Teisėto administracinio sprendimo atšaukimas

Pagal bendrąją taisyklę, teisėtas administracinis sprendimas, palankus jo adresatui, nesant teisės aktuose įtvirtintos nuostatos, negali būti atšauktas. Šiuo aspektu nesvarbu, ar sprendimu asmeniui suteikiama teisės aktuose numatyta teisė ar suteikiama diskrecinio pobūdžio nauda¹¹⁴⁶.

Pirmosios bendrojo pobūdžio taisyklės dėl teisėtų sprendimų atšaukimo buvo suformuotos Sąjungos pareigūnų ginčų srityje. Šiuo aspektu minėtoje *Algera* byloje konstatuota, jog dėl būtinybės išsaugoti pasitikėjimą dėl taip sukurtos situacijos stabilumo sprendimą priėmęs subjektas negali jo atšaukti, jei šis sprendimas, suteikiantis teises privatiems asmenims, yra teisėtas. Šioje byloje Teisingumo Teismas taip pat konstatavo, kad administracinio teisės akto, sukuriančio tam tikras pareigas, panaikinimas ateities požiūriu yra neteisėtas personalo bylų kontekste¹¹⁴⁷. ESTT praktikoje dar kritiškiau įvertinta kompetentingos Sąjungos institucijos teisė pakeisti priimtą palankų sprendimą retroaktyviai. *Verli-Wallace*¹¹⁴⁸ byloje Teismas konstatavo, kad asmuo, kuriam buvo suteikta teisė dalyvauti personalo egzaminavime, įgijo teisę ir ji negalėjo būti panaikinta vėlesniu sprendimu. Teismas nusprendė, kad retroaktyvus teisinės priemonės, kuri suteikia tam tikras teises ar panašią naudą, panaikinimas prieštarauja Europos Sąjungos teisei.

Nors bet kuris subjektas, kuriam institucija suteikė pagrįstų lūkesčių, gali remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, nederėtų manyti, kad šis principas administracinių sprendimų atšaukimo atveju yra absoliutus. Teisėtų administracinių sprendimų panaikinimas, įvertinus atitinkamas aplinkybes, yra

¹¹⁴⁶ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 73.

¹¹⁴⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1957 m. liepos 12 d. sprendimas *Algera ir kt. prieš Bendrąją Asamblėją*, 7/56, Rink. p. 39.

¹¹⁴⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1983 m. rugsėjo 22 d. sprendimas *Verli-Wallace prieš Komisiją*, 159/82, Rink. p. 2711.

galimas. Pavyzdžiui, teisėtiems sprendimams, kurie nesuteikia asmenims teisių ar kitokio palankaus rezultato (naudos) arba nustato tam tikras pareigas, neturėtų būti taikomas draudimas panaikinti priimtus sprendimus retroaktyviai. Palankių teisėtų sprendimų panaikinimas tam tikrais atvejais taip pat yra įmanomas, nes teoriškai visada yra galimybė, jog šalys susitars dėl priimto sprendimo panaikinimo. Kaip pažymi S. Schönberg, tokia išvada neturėtų stebinti, nes teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsauga, kuria grindžiamas draudimas panaikinti administracinius sprendimus, nereikalauja palaikyti sprendimus prieš tų, kuriems įtakos turi priimtas sprendimas, valią¹¹⁴⁹.

Šiame kontekste taip pat plačiau panagrinėtina teisėto sprendimo dėl pasikeitusių aplinkybių panaikinimo problema. Šį aspektą padės atskleisti *Gabriel Simon* byla¹¹⁵⁰. Šioje byloje Teisingumo Teismas sprendė klausimą, ar administracinė institucija turi teisę pakeisti priimtą sprendimą skirti išmoką už darbą ne gyvenamojoje vietoje, vėliau paaiškėjus, kad pareiškėjo atžvilgiu taikytos normos turėjo būti aiškinamos kitaip. Tokį sprendimą kompetentinga Sąjungos institucija priėmė paaiškėjus, jog iki tol taikyta teisinė kategorija „atstumas“ buvo aiškinama netinkamai. Šiomis aplinkybėmis Teismas pripažino, kad tais atvejais, kai administracinė institucija sužino, jog tam tikra išmoka buvo paskirta, kaip neteisingo teisės akto nuostatų aiškinimo pasekmė, ji turi teisę pakeisti savo ankstesnį sprendimą. ESTT atkreipė dėmesį, kad sprendimas, numatęs tam tikras išmokas pareiškėjui, nebuvo panaikintas retroaktyviai, o buvo pakeistas tokiu būdu, jog pasekmės kilo ateityje. Taigi teisėtų sprendimų atšaukimui, pasikeitus aplinkybėms, iš principo nėra užkertamas kelias.

Klausimas, ar administracinio sprendimo atšaukimas yra galimas, taip pat gali kilti įsigaliojus atitinkamiems norminių teisės aktų pakeitimams. J. Schwarze teigimu, panaikinti administracinį sprendimą retroaktyviai, kuris, bent jau pradžioje, buvo teisėtas ir pagrįstas teisės nuostata, taikyta anksčiau, galima tik tada, kai naujajame teisiniame reguliavime įtvirtinta, jog jo

¹¹⁴⁹ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 79.

¹¹⁵⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1961 m. birželio 1 d. sprendimo *Gabriel Simon prieš Teisingumo Teismą*, 15/60, Rink. p. 115, 123 p.

nuostatos taikomos praeities atžvilgiu. Vis dėlto tokiu atveju teisėtų lūkesčių apsauga ir įgytos teisės bus prioritetinis klausimas, kurį teks spręsti, vertinant, ar teisės nuostatos retroaktyvumas iš tiesų yra leidžiamas¹¹⁵¹. Kita vertus, remiantis Europos Sąjungos teismine jurisprudencija, nėra draudžiami retrospektyvūs teisinio reguliavimo pakeitimai. Tariamo teisės aktų galiojimo atgal taisyklė buvo aiškinama *Grogan* byloje¹¹⁵². Pareiškėjas, buvęs Sąjungos pareigūnas, teigė, kad pensijos sumažinimas dėl pasikeitusio teisinio reguliavimo, skirtas išspręsti valiutų, kuriomis buvo mokamos išmokos, kursų svyravimo klausimus, pažeidė jo įgytas teises. Teisingumo Teismas su tokia pareiškėjo pozicija nesutiko. Pasak Teismo, naujas sprendimas, kuris taikomas ateities požiūriu ir kuris panaikina gautą naudą, yra paprasčiausiai nauja taisyklė, grindžiama pasikeitusia teisine situacija, ir tai nėra teisėto administracinio sprendimo, suteikiančio teises ar kitą naudą, atšaukimas¹¹⁵³. Vis dėlto reikia pažymėti, kad šiomis aplinkybėmis Teismas pripažino teisėtų lūkesčių pažeidimą tuo aspektu, kad nebuvo numatytas pakankamas pereinamasis laikotarpis. Konstatuota, kad pereinamasis laikotarpis, kurio metu mokama pensija būtų mažinama pamažu, turėjo būti bent jau du kartus ilgesnis nei nustatytasis 10 mėnesių.

Nagrinėjamu klausimu svarbu akcentuoti, kad teisėto sprendimo atšaukimo dėl pasikeitusių aplinkybių atvejai privalo būti susiję su realiomis priežastimis, lemiančiomis kitokią aplinkybių vertinimą, o ne su tokių aplinkybių pervertinimu iš naujo antrą kartą. Pastaruoju atveju sprendimo atšaukimas būtų galimas tik tada, jei suinteresuoto asmens teisėti lūkesčiai yra deramai apsaugomi. Kaip pažymi J. Schwarze, bet kuriuo atveju administracinių sprendimų, suteikiančių teises, atšaukimas turi būti tik ribota galimybė, net jei pasikeičia aplinkybės, išskyrus teisės aktuose numatytus atvejus¹¹⁵⁴. Šiai pozicijai iš esmės pritaria ir P. Craig bei S. Schönberg. Anot P. Craig, jeigu sprendimas yra teisėtas tuo metu, kai jis yra priimamas, jis iš

¹¹⁵¹ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1015.

¹¹⁵² Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1982 m. kovo 11 d. sprendimas *Grogan prieš Komisiją*, 127/80, Rink. p. 869.

¹¹⁵³ Išsamiau žr. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1017.

¹¹⁵⁴ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1023–1024.

esmės neturėtų būti atšaukiamas nei praeities, nei ateities požiūriu vien dėl politikos krypties pasikeitimo¹¹⁵⁵. S. Schönberg šiuo klausimu taip pat nurodo, jog palankus galutinis sprendimas, nesant teisės aktuose numatytos nuostatos, negali būti atšauktas dėl politikos pasikeitimų, kurie priverčia sprendimą priėmusią instituciją faktines aplinkybes vertinti kitaip¹¹⁵⁶. Tai yra vyraujanti pozicija teisės moksle, kuriai reikia pritarti dėl priešasčių, susijusių su teisėtų lūkesčių apsauga.

III.2.3.1.2. Neteisėto administracinio sprendimo atšaukimas

Europos Sąjungos teismų praktikoje įtvirtintas bendrasis teisės principas, pagal kurį leidžiama atgaline data atšaukti neteisėtą administracinį aktą, sukūrusį subjektines teises, tačiau teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principai reikalauja, kad neteisėtas aktas būtų panaikintas per protingą laikotarpį ir būtų atsižvelgta į tai, kiek suinteresuotas asmuo galėjo pasitikėti akto teisėtumu¹¹⁵⁷. Pastebėtina, kad neteisėto administracinio akto atšaukimui, kurio pasekmės nukreipiamos į ateitį ir retroaktyviam ginčijamos administracinės priemonės panaikinimui ESTT praktikoje taikomos skirtingos taisyklės.

Neteisėto administracinio akto panaikinimas ateities požiūriu paprastai yra galimas¹¹⁵⁸ ir šiuo atveju teisėtų lūkesčių apsauga didelės reikšmės neturi¹¹⁵⁹, jeigu ginčijamas aktas panaikinamas per protingą laiką¹¹⁶⁰.

¹¹⁵⁵ CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 619, 621.

¹¹⁵⁶ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 88.

¹¹⁵⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. gegužės 4 d. sprendimo Komisija prieš Jungtinę Karalystę, C-508/03, Rink. p. I-3969, 68 p. ir jame nurodyta praktika.

¹¹⁵⁸ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 97; CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 626–627; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1025; RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 230.

¹¹⁵⁹ SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1025. Pastebėtina, kad kai kurie autoriai tokią Teisingumo Teismo poziciją pagrįstai kritikuoja, pažymėdami, kad individui tenkanti našta, panaikinus neteisėtą priemonę *ex nunc*, yra pernelyg didelė. Šiuo klausimu žr. CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 627; SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 97.

¹¹⁶⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1957 m. liepos 12 d. sprendimas *Algera ir kt. prieš Bendrąją Asamblėją*, 7/56, Rink. p. 39; 1978 m. kovo 9 d. sprendimo *Herpels prieš Komisiją*, 54/77, Rink. p. 585, 38 p. Taip pat žr. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1025; RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 230.

Pavyzdžiui, *Herpels* byloje¹¹⁶¹ nustatyta, kad pareiškėjui, kuris gyveno Briuselyje, tačiau dirbo Liuksemburge, buvo mokamos išmokos už darbą ne gyvenamojoje vietoje. Grįžus dirbti į Briuselį, jam ir toliau 8 metus buvo mokamos šios išmokos. Šiomis aplinkybėmis ESTT nusprendė, kad nors retroaktyvus sprendimo panaikinimas galimas tik laikantis griežtų taisyklių, tokį sprendimą iš esmės galima panaikinti ateities požiūriu.

Kita vertus, teisės akto panaikinimas ateities požiūriu ne visada praktikoje sukelia pasekmes, pvz., kai reikia susigrąžinti neteisėtai suteiktą paramą. Todėl tam tikrais atvejais neteisėti administraciniai aktai gali būti atšaukiami retroaktyviai¹¹⁶². Retroaktyviam neteisėto administracinio sprendimo atšaukimui taikomos griežtesnės taisyklės¹¹⁶³. Pagal nusistovėjusią ESTT praktiką, nors bet kuriai Sąjungos institucijai, kuri konstatuoja, kad jos ką tik priimtas teisės aktas yra neteisėtas, pripažįstama teisė atgaline data atšaukti jį per protingą laikotarpį, ši teisė gali būti ribojama būtinybės nepažeisti asmens, kuriam aktas buvo skirtas ir kuris galėjo pasitikėti jo teisėtumu, teisėtų lūkesčių¹¹⁶⁴. Ši sąlyga laikoma nepažeista, jei, palyginus esamus interesus, matyti, kad Sąjungos interesus yra viršesnis už atitinkamo asmens interesą išlaikyti situaciją tokią, kurią jis galėjo teisėtai laikyti stabilia¹¹⁶⁵. Retroaktyvus sprendimo atšaukimas gali būti iliustruotas *De*

¹¹⁶¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1978 m. kovo 9 d. sprendimo *Herpels* prieš Komisiją, 54/77, Rink. p. 585, 38 p.

¹¹⁶² Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. birželio 20 d. sprendimas *Cargill* prieš Komisiją, C-248/89, Rink. p. I-2987.

¹¹⁶³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1978 m. kovo 9 d. sprendimo *Herpels* prieš Komisiją, 54/77, Rink. p. 585, 38 p.; 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte* prieš Parlamentą, C-90/95 P, Rink. p. I-1999, 35 p.

¹¹⁶⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1982 m. kovo 3 d. sprendimo *Alpha Steel* prieš Komisiją, 14/81, Rink. p. 749, 10–12 p.; 1987 m. vasario 26 d. sprendimo *Consorzio Cooperative d'Abruzzo* prieš Komisiją, 15/85, Rink. p. 1005, 12–17 p.; 1991 m. birželio 20 d. sprendimo *Cargill* prieš Komisiją, C-248/89, Rink. p. I-2987, 20 p.; 1991 m. birželio 20 d. sprendimo *Cargill*, C-365/89, Rink. p. I-3045, 18 p.; 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte* prieš Parlamentą, C-90/95 P, Rink. p. I-1999, 35 p.

¹¹⁶⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1961 m. kovo 22 d. sprendimo *S.N.U.P.A.T* prieš *Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 42/59 ir 49/59, Rink. p. 53, 78 p. Teisingumo Teismas konstatavo, kad nei teisinio saugumo [kurio dalimi čia pripažįstamas teisėtų lūkesčių apsaugos principas], nei teisėtumo principai negali būti taikomi absoliučiai. Turėtų būti atsižvelgiama į abu principus, o kuris principas vyrauja konkrečioje byloje priklauso nuo viešojo intereso ir individo interesų palyginimo. Taip pat žr. RAITIO, J. *The Principle of Legal Certainty* <...>, p. 230; SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 97–98; CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 563–567.

Compte byla¹¹⁶⁶. ESTT nusprendė, kad nėra pagrindo išieškoti pareiškėjo gautas išmokas, kurios buvo paskirtos neteisingai išaiškinus profesinės ligos sąvoką. Teismas pabrėžė, kad išmokų gavėjas pasiklioavė sprendimo teisėtumu, o ir susiklosčiusiomis aplinkybėmis nebuvo viešojo intereso, kuris nusvertų situacijos stabilumo svarbą.

Palaiapsniui Teisingumo Teismo praktikoje suformuluoti pagrindiniai kriterijai, į kuriuos atsižvelgiama vertinant, kurie interesai neteisėto sprendimo atšaukimo atveju turi prioritetą. Pirma, vertinama, ar neteisėtas sprendimas apskritai galėjo sukurti teisėtus lūkesčius bei kokios pasekmės kiltų individui, jeigu sprendimas būtų panaikintas retroaktyviai. Šiuo aspektu ypač svarbu, kiek asmuo pasitikėjo akto teisėtumu¹¹⁶⁷, pavyzdžiui, ar suinteresuotas asmuo ginčijamu aktu pasiklioavė finansiškai¹¹⁶⁸. Teisėtų lūkesčių pažeidimu paprastai negali remtis asmuo, kuris žinojo arba turėjo žinoti, kad tam tikras aktas yra neteisėtas arba jo teisėtumas yra abejotinas¹¹⁶⁹. Juolab prieštarauti, remdamasis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, sprendimo atšaukimui negali asmuo, kuris kompetentingai institucijai pateikė neišsamią ar apgaulingą informaciją¹¹⁷⁰. Antra, atsižvelgiama į atšaukiamo akto neteisėtumo pobūdį – kuo rimtesnio pobūdžio teisėtumo principo pažeidimai, tuo labiau tikėtina, kad sprendimas bus atšauktas. Tuo metu aktas, kuris turi formalių procedūrinių trūkumų, gali būti paliktas galioti¹¹⁷¹. Šiame kontekste taip pat svarbu įvertinti pasekmes,

¹¹⁶⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999, 39 p.

¹¹⁶⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999, 35 p.

¹¹⁶⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. kovo 13 d. sprendimo *sujungtose bylose Vereniging Nationaal Overlegorgaan Sociale Werkvoorziening*, C-383/06–C-385/06, Rink. p. I-1561, 52 p. Taip pat žr. SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 99.

¹¹⁶⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. vasario 26 d. sprendimo *Consortio Cooperative d'Abruzzo prieš Komisiją*, 15/85, Rink. p. 1005, 14 p.; 1978 m. kovo 9 d. sprendimo *Herpels prieš Komisiją*, 54/77, Rink. p. 585, 41 p.; 1965 m. liepos 13 d. sprendimas *Lemmerz-Werke GmbH prieš EAPB Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 111/63, Rink. p. 835.

¹¹⁷⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. sausio 24 d. sprendimo *Conserve Italia prieš Komisiją*, C-500/99 P, Rink. p. I-867, 90 p.; 1961 m. kovo 22 d. sprendimo *S.N.U.P.A.T. prieš Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 42/59 ir 49/59, Rink. p. 53, 87 p.; 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999, 37 p. Taip pat žr. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1013–1014.

¹¹⁷¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 17 d. sprendimas *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999; SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 100.

kurios panaikinus tam tikrą aktą kiltų tretiesiems asmenims¹¹⁷². Galiausiai, atsižvelgiant į kiekvienos bylos aplinkybes, vertinamas protingo sprendimo atšaukimo terminas. Fundamentalus reikalavimas užtikrinti teisinį saugumą neleidžia institucijoms neribotam laikui atidėti savo įgaliojimų įgyvendinimą. Todėl kompetentingos institucijos delsimas įgyvendinti savo kompetenciją tam tikromis aplinkybėmis gali pagrįsti asmenų teisėtus lūkesčius¹¹⁷³. Protingas terminas paprastai priklauso nuo to, ar sudėtinga susiklosčiusiomis aplinkybėmis institucijai buvo pastebėti klaidas bei kada suinteresuotam asmeniui tapo žinoma, kad sprendimas gali būti atšauktas¹¹⁷⁴. Protingas terminas gali būti labai įvairus¹¹⁷⁵. Pavyzdžiui, ESTT praktikoje neprotingu terminu pripažintas 2,5 m. delsimas, sprendžiant paramos žemės ūkiui klausimus¹¹⁷⁶, tuo metu protingu terminu Komisijai nuspręsti, ar teikiama pagalba teisėta, atitinkamai, pripažintas 2 m. terminas¹¹⁷⁷. Pareigūnų socialinių garantijų srityje taikomi terminai kur kas trumpesni. Antai *De Compte* byloje neprotingu terminus laikytas beveik 3 mėn. delsimas¹¹⁷⁸.

III.2.3.2. Administracinių klaidų ištaisymo vertinimas Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas tiesiogiai su administracinių sprendimų atšaukimo procedūra nėra siejamas. Tačiau tam tikrus reikalavimus valstybėms institucijoms, siekiančioms ištaisyti padarytas administracines klaidas, suponuoja gero administravimo, teisėtumo bei teisinio saugumo principai.

¹¹⁷² SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 100.

¹¹⁷³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. lapkričio 24 d. sprendimo *RSV prieš Komisiją*, 223/85, Rink. p. 4617, 17 p.

¹¹⁷⁴ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 100.

¹¹⁷⁵ Teisinėje literatūroje nurodoma, kad siekiant užtikrinti teisinį saugumą, protingo termino koncepcija Teisingumo Teismo praktikoje turėtų būti paaiškinta išsamiau. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 994.

¹¹⁷⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. vasario 26 d. sprendimo *Conorzio Cooperative d'Abruzzo prieš Komisiją*, 15/85, Rink. p. 1005, 15–16 p.

¹¹⁷⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. balandžio 29 d. sprendimo *Italija prieš Komisiją*, C-298/00 P, Rink. p. I-4087, 92 p.

¹¹⁷⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999, 43 p.

Pirmiausiai nagrinėjamu klausimu reikia paminėti teisėtumo reikalavimą, kurį Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio kontekste išreiškia teisinė kategorija „pagal įstatymo nustatytą tvarką“. Šis reikalavimas reiškia ne tik tai, kad teisė atšaukti administracinį sprendimą privalo būti įtvirtinta įstatyme. Ne mažiau svarbu, kad tokios teisės nuostatos, reglamentuojančios aptariamą klausimą, būtų kokybiškos – aiškios, tikslios, paskelbtos. Šiuo požiūriu teisinis saugumas reikalauja apsaugoti privačius asmenis nuo šališkų valstybės institucijų veiksmų¹¹⁷⁹. Šiame kontekste pastebėtina, kad teisėtumo reikalavimui neprieštarauja ir jį iš esmės atitinka teisės nuostatos, įtvirtinančios, jog kompetentingos valstybės institucijos turi teisę persvarstyti priimtą sprendimą, jei po šio sprendimo priėmimo atsiranda naujų įrodymų ar reikšmingų aplinkybių. EŽTT yra pažymėjęs, kad tokia procedūra yra įprasta daugelio valstybių narių teisės sistemose¹¹⁸⁰. Tačiau teisėtumo reikalavimo netenkina tokios teisės normos, kurios suteikia pernelyg didelę laisvę valstybės institucijoms administracinės procedūros metu. Būtent dėl šio reikalavimo nesilaikymo konstatuotas Konvencijos pažeidimas *Rysovskyy* byloje¹¹⁸¹. Šioje byloje pareiškėjas ginčijo savivaldybės tarybos sprendimą, kuriuo buvo panaikintas prieš 6 m. priimtas sprendimas perduoti jam naudotis atitinkamą žemės sklypą, paaiškėjęs, kad jis suteiktas nesilaikant tam tikrų teisės aktų reikalavimų¹¹⁸². EŽTT, įvertinęs ginčo aplinkybes, suabejojo, ar administracinė procedūra suteikė pakankamą apsaugą prieš viešojo administravimo subjektų piktnaudžiavimą. Visų pirma, Teismas pažymėjo, kad ši procedūra leido valstybės institucijoms retrospektyviai panaikinti *bona fide* asmenų teises be jokios reparacijos. Antra, tokia procedūra leido valstybės institucijoms

¹¹⁷⁹ ERRERA, R. *Legitimate expectation <...>*, p. 859.

¹¹⁸⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. rugsėjo 15 d. sprendimo *Moskal prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 10373/05, 56 p.

¹¹⁸¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. spalio 20 d. sprendimo *Rysovskyy prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 29979/04, 73 p.

¹¹⁸² 1992 m. Pustomytivsky rajono taryba perėmė iš L., žemės ūkio bendrovės, žemės sklypą tam, kad perduotų jį nuolatiniam naudojimuisi privatiems ūkininkams. Pareiškėjui buvo paskirta 4 ha žemės sklypo dalis. 1998 m. prokuroras pateikė Tarybai prieštaravimą dėl 1992 m. sprendimo skirti minėtą žemės plotą pareiškėjui. Atsižvelgusi į šį prašymą, Taryba panaikino 1992 m. priimtą sprendimą. Taryba pažymėjo, kad ginčijamas žemės sklypas turėjo būti padalintas žemės ūkio bendrovės darbininkams, o pareiškėjas tokiu nebuvo. Be to, pareiškėjui žemės sklypas buvo perduotas nepatikrinus visų aplinkybių, o jis tuo metu net nebuvo įsiregistravęs kaip ūkininkas.

panaikinti šias teises savo valia bet kada ir neįtraukiant suinteresuotų asmenų. Teismo vertinimu, tai, kad nėra numatyta jokio termino teisei persvarstyti priimtus sprendimus, taip pat po to, kai klaida pastebėta, reikšmingai kenkia teisiniam saugumui individualių teisių apsaugos srityje, o tai taip pat pažeidžia teisėtumo reikalavimą, įtvirtintą Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnyje. Taigi galima teigti, kad *Rysovsky* byloje EŽTT suformuluotos nuostatos netiesiogiai suponuoja reikalavimą nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtinti administracinių klaidų ištaisymo procedūrą, *inter alia* jos terminą.

EŽTT praktikoje nėra formuluojamos (o greičiausiai ir negalėtų būti) joks konkretus administracinių klaidų ištaisymo laikotarpis. Tačiau ypač akcentuojamas reikalavimas administracines klaidas ištaisyti greitai¹¹⁸³. Šiuo aspektu paminėtina *Moskal prieš Lenkiją* byla¹¹⁸⁴. Šioje byloje EŽTT pripažino, kad neterminuotai paskirtos socialinės išmokos, mokėtos keletą mėnesių per klaidą¹¹⁸⁵, atšaukimas pažeidė Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio nuostatas. Šiomis aplinkybėmis EŽTT pažymėjo, kad šiuo atveju turtinį interesą pareiškėjai sukūrė palankus jos aplinkybių įvertinimas, nagrinėjant prašymą dėl pensijos paskyrimo, paduotą gera valia. Teismas pripažino, kad valstybės institucijai priėmus sprendimą skirti pensiją, pareiškėja galėjo pagrįstai jį laikyti teisingu ir atitinkamai planuoti savo gyvenimą. Ji negalėjo suprasti, kad ši išmoka buvo paskirta per klaidą. Teismas pabrėžė, kad delsimas peržiūrėti pareiškėjos atvejį buvo palyginti ilgas. 2001

¹¹⁸³ Toks reikalavimas konstatuotas ir ne viename EŽTT priimtame sprendime prieš Lietuvą. (2013 m. lapkričio 26 d. sprendimas *Bogdel prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 41248/06; 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 45092/07; 2014 m. gegužės 27 d. sprendimas *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 17978/05).

¹¹⁸⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. rugsėjo 15 d. sprendimas *Moskal prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 10373/05.

¹¹⁸⁵ 2001 m. rugpjūčio mėnesį pareiškėja kreipėsi į Socialinės apsaugos valdybą dėl išankstinės pensijos skyrimo, kad galėtų nuolat prižiūrėti savo sūnų, sergantį astma, alergijomis ir pasikartojančiomis infekcijomis. Jos prašymas buvo patenkintas, tačiau išmokų mokėjimas sustabdytas, nes pareiškėja sprendimo priėmimo dieną vis dar dirbo. Pareiškėja išėjo iš darbo, kuriame ji dirbo pastaruosius 30 metų. Tokiu būdu jai buvo išduotas pensijos gavėjos pažymėjimas su įrašu „galioja neterminuotai“. Dešimt mėnesių, pradedant 2001 m. rugsėjo mėnesiu, pareiškėja gavo išankstinę pensiją. 2002 m. liepos mėnesį Socialinės apsaugos valdyba panaikino 2001 m. sprendimą, motyvuodama tuo, kad pareiškėja neatitiko šios pensijos gavimo sąlygų, nes jos vaiko sveikatos būklė nebuvo tokia sunki, kad jam būtų reikalingas nuolatinis motinos rūpinimasis. Pensijos mokėjimas nutrauktas nuo 2002 m. liepos 1 d., tačiau iš pareiškėjos nebuvo reikalaujama sugrąžinti gautas išmokas.

m. sprendimas galiojo 10 mėn. iki tol, kol institucijos pastebėjo klaidą. Kita vertus, šią klaidą pastebėjus, sprendimas nutraukti pensijos mokėjimą buvo priimtas gana greitai. Teismo vertinimu, ta aplinkybė, kad iš pareiškėjos nebuvo pareikalauta grąžinti nepagrįstai sumokėtą pensiją pakankamai nepalengvino pasekmių, kurios kilo pareiškėjai¹¹⁸⁶. EŽTT pabrėžė, kad nuosavybės teisių kontekste ypač svarbus gero administravimo principas. Pageidautina, kad viešojo administravimo institucijos elgtųsi su didžiausiu atidumu, ypač spręsdamos ypatingos reikšmės socialinių išmokų klausimus. Nagrinėtu atveju Teismas nusprendė, kad kompetentingos valstybės institucijos, pastebėjusios klaidą, nesugebėjo laikytis pareigos veikti tinkamais terminais ir deramu bei nuosekliu būdu.

Vėlesnėje EŽTT praktikoje, kurioje buvo sprendžiamos tipinės bylos prieš Lenkiją dėl išankstinės pensijos mokėjimo nutraukimo, buvo vertinami skirtingi klaidos aptikimo laikotarpiai – nuo 7 mėn.¹¹⁸⁷ iki 2 m.¹¹⁸⁸. Visais šiais atvejais valstybės institucijų delsimas pastebėti klaidą buvo pripažintas nepagrįstu. Be to, šiose bylose papildomai akcentuota, jog asmenys neturėjo galimybės pasirengti pokyčiams, jiems nebuvo suteiktas joks pereinamasis periodas, kuris būtų leidęs prisitaikyti prie naujos situacijos.

Minėti klaidos ištaisymo terminai gali būti vertinami kaip palyginti trumpi. Tačiau taip pat reikia turėti omenyje, kad šiais atvejais EŽTT sprendimus priėmė socialiai ypač jautrioje srityje ir dėl itin pažeidžiamų asmenų. Kita vertus, neatmestina galimybė, kad kitose visuomeninių santykių srityse administracinių klaidų ištaisymo terminai galėtų būti ilgesni. Štai *Yavashev* byloje¹¹⁸⁹ ginčas kilo dėl pareiškėjams sugrąžinto valstybės nacionalizuoto turto. 1992 m. pareiškėjams perduotas pastatas, kurį

¹¹⁸⁶ Pastebėtina, kad ši aplinkybė Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje vertinant individams tenkančių sunkumų našą laikoma teisiškai labai reikšminga. Šiuo klausimu taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Wieczorek prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 18176/05.

¹¹⁸⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. gruodžio 4 d. sprendimas *Migalska prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 10368/05.

¹¹⁸⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. gruodžio 4 d. sprendimas *Stępień prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 39225/05.

¹¹⁸⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. lapkričio 6 d. sprendimas *Yavashev ir kiti prieš Bulgariją*, pareiškimo Nr. 41661/05.

savivaldybė iš pareiškėjo nuomojosi iki klaidos aptikimo 2001 m. Galiausiai teisminių procesų metu, baigtų 2007 m., nuspręsta, kad ginčo pastatas visada priklausė savivaldybei ir jis nepateko į restitucijos įstatymo taikymo sritį. Šiomis aplinkybėmis EŽTT pažymėjo, kad valstybės institucijos užtruko daugiau nei 10 metų, kol suprato, jog padaryta klaida. Pirmieji žingsniai šiuo klausimu atlikti tik 2001 m. Teismas pabrėžė, kad laikas iki valstybės institucijų įsikišimo yra faktorius, kuris privalo būti vertinamas sprendžiant proporcingumo klausimą. Šiomis aplinkybėmis nustačius, kad pareiškėjams nebuvo suteikta teisė į kompensaciją, nuspręsta, jog buvo pažeista teisinga konkuruojančių interesų pusiausvyra. Įvertinus *Yavashev* byloje suformuluotas nuostatas, galima teigti, kad nacionaliniai administraciniai teismai turėtų būti itin atidūs taikydami teismų praktikoje nusistovėjusį 10 metų administracinių klaidų ištaisymo terminą nuosavybės teisių atkūrimo srityje¹¹⁹⁰. Šiomis aplinkybėmis gali būti keliamas klausimas, ar toks terminas atitinka reikalavimą administracines klaidas ištaisyti greitai. Pastarąsias abejones, be kita ko, patvirtina pati naujausia EŽTT praktika bylose prieš Lietuvą. *Paplauskienė prieš Lietuvą*¹¹⁹¹ sprendime *expressis verbis* konstatuota operatyvumo stoka, nustačius, jog nuosavybės atkūrimo metu padarytos klaidos buvo taisomos 7 metus. Tuo metu *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą* byloje EŽTT kritiškai įvertino dar trumpesnę – beveik 6 metų terminą, per kurį siekta ištaisyti klaidą, valstybės institucijoms neteisėtai privačiam asmeniui pardavus valstybinę žemę¹¹⁹². Šiame kontekste taip pat reikia pažymėti, kad tinkamu klaidos aptikimo terminu *Romankevič* byloje¹¹⁹³ pripažintas vos 2 metų laikotarpis.

Reikia akcentuoti, kad paminėta EŽTT praktika nereiškia, kad valstybės institucijos negali imtis deramų priemonių, siekdamos ištaisyti situaciją,

¹¹⁹⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-129/2012; 2012 m. spalio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-2758/2012.

¹¹⁹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 14 d. sprendimo *Paplauskienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 31102/06*, 55 p.

¹¹⁹² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 21 d. sprendimo *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 34911/06*, 38 p.

¹¹⁹³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. gruodžio 2 d. sprendimo *Romankevič prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 25747/07*, 44 p.

susidariusių dėl neteisėtų administracinių sprendimo priėmimo. Minėtoje *Moskal* byloje EŽTT, atsižvelgęs į socialinio teisingumo reikšmę, taip pat pažymėjo, kad pagal bendrąją taisyklę viešojo administravimo subjektams nėra draudžiama taisyti savo klaidas, netgi jei jos yra jų pačių nerūpestingumo rezultatas. Pasak Teismo, priešingas aiškinimas prieštarautų neteisėto praturtėjimo doktrinai. Tai būtų neteisinga kitų asmenų atžvilgiu, mokančių socialinio pobūdžio įmokas, ypač tų, kuriems išmokos neskiriamos, nes jie neatitinka įstatyme nustatytų sąlygų. Galiausiai tai sankcionuotų nederamą ribotų viešųjų išteklių paskirstymą, kas savaime prieštarautų viešajam interesui. Tačiau Teismas taip pat pabrėžė, kad nepaisant šių argumentų, pirmiau paminėtas bendrasis principas neturi pirmenybės tais atvejais, kai privačiam asmeniui tenka pernelyg didelė našta.

Sprendžiant administracinių klaidų ištaisymo problemą, svarbu atskirti dvi situacijas – kai klaida yra pačių valstybės institucijų nerūpestingumas ir kai dėl įvykusios klaidos yra atsakingas privatus asmuo. Šį skirtingų situacijų vertinimą EŽTT pateikė byloje *B. prieš Jungtinę Karalystę*¹¹⁹⁴. Teismas pabrėžė, jog minėtoje *Moskal* prieš *Lenkiją* byloje klaidą padarė Lenkijos Socialinės apsaugos valdyba. Tuo metu *B. prieš Jungtinę Karalystę* byloje išmokos, kurios pareiškėja neturėjo teisės gauti, mokėjimas buvo pačios pareiškėjos veiksmų rezultatas, nes ji nepranešė apie pasikeitusias aplinkybes. Byloje nustatyta, kad pareiškėja nepranešė kompetentingoms institucijoms, kad jos trys vaikai buvo perduoti valstybės globai ir ji toliau gavo socialines išmokas, skirtas vaikų išlaikymui. Nustačius šią aplinkybę, iš jos buvo reikalaujama sugrąžinti neteisingai sumokėtas išmokas, sumažinant kitų išmokų, kurias pareiškėja turėjo teisę gauti, dydį. Šiomis aplinkybėmis EŽTT pažymėjo, kad kai išmokų skyrimo sistema grindžiama išmokų gavėjų pranešimais apie asmenines aplinkybes, būtų neteisinga, jeigu jie įgytų teisės ginamą teisę į išmokų permoką, kai jie nesilaiko pareigos pranešti apie pasikeitusias aplinkybes. Teigti priešingai reikštų leisti išmokų gavėjams gauti

¹¹⁹⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. vasario 14 d. sprendimo *B. prieš Jungtinę Karalystę, pareiškimo Nr. 36571/06*, 39–41; 61–63 p.

naudos iš pačių neveikimo, o tam tikrais atvejais – apgaulės. Teismas pažymėjo, kad nagrinėtu atveju valstybės institucijos ėmėsi veiksmų, kad užtikrintų, jog pareiškėjai netektų pernelyg didelę naštą. Iš jos nebuvo reikalaujama sumokėti palūkanas dėl nepagrįstai išmokėtų sumų, įstatymu buvo nustatyta, kokio dydžio suma gali būti išieškota kiekvieną mėnesį, permokos suma buvo sumažinta, atsižvelgus į tai, kad pareiškėja gavo neįgalumo išmokas. Šiomis aplinkybėmis Konvencijos nuostatų pažeidimo nenustatyta.

Taigi nors EŽTT praktikoje pripažįstama valstybės institucijų teisė pačioms ištaisyti padarytas administracines klaidas, poreikis ištaisyti klaidas neturėtų neproporcingai riboti teisių, kurias įgyja *bona fide* asmuo, laikydamas valstybės institucijų veiksmus teisėtais. Dar daugiau, naujausioje EŽTT praktikoje šiuo klausimu galima pastebėti vis konkretesnių gairių dėl konkuruojančių interesų pusiausvyros nustatymo. Štai *Marija Božić* byloje¹¹⁹⁵ Teismas pažymėjo, kad valstybės institucijų klaidos turėtų būti vertinamos suinteresuotų asmenų naudai, ypač tada, kai nėra jokio kito konkuruojančio privataus intereso, kuriam kiltų grėsmė.

III.2.4. Taisyklių, skirtų administracinio sprendimo atšaukimui, formavimo kryptys nacionalinėje teisėje

¹¹⁹⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. balandžio 24 d. sprendimo *Marija Božić prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 50636/09, 56 p.* Ši byla buvo susijusi su pareiškėjos skundu dėl valstybės institucijų atsisakymo paskirti jai senatvės pensiją nuo 2000 m. lapkričio mėn. iki 2011 m. liepos mėn. Pareiškėja, būdama ūkininke, buvo Kroatijos pensijų fondo dalyvė. Sulaukusi 60 metų, ji 2000 m. lapkričio mėn. kreipėsi į fondą, prašydama paskirti jai pensiją. Pensiją skirti atsisakyta, motyvuojant tuo, kad įstatyme nustatytas minimalus 15 m. buvimo ūkininku terminas, o pareiškėja ūkininkavo tik 12 m. Pareiškėja šį sprendimą nesėkmingai skundė, pateikdama administracinį ir konstitucinį skundą. Pareiškėjos teigimu, ji sumokėjo papildomas įmokas 1998 ir 2000 m. dėl trūkstančių metų. Galiausiai 2012 m. kompetentingos institucijos pripažino pareiškėjos sumokėtas papildomas išmokas ir paskyrė jai pensiją nuo 2011 m. rugpjūčio 1 d. Šiomis aplinkybėmis EŽTT nusprendė, jog pareiškėja teisėtai tikėjosi gauti pensiją po to, kai sumokėjo reikalaujamas įmokas ir suėjo įstatyme nustatyta amžius 2000 m. lapkričio mėn. Vis dėlto pirmoji pensija buvo gauta tik 2011 m. rugpjūčio mėn. Teismo vertinimu, pensijos nemokėjimas nuo 2000 m. lapkričio mėn. iki 2011 m. rugpjūčio mėn. reiškė pareiškėjos nuosavybės teisių ribojimą. Teismas pabrėžė, kad nagrinėjamu atveju svarbu įvertinti ir tą aplinkybę, jog pareiškėjos teisė gauti pensiją buvo pažeista iš esmės. Teismo vertinimu, toks ribojimas reiškė pernelyg didelę naštą pareiškėjai. Ši našta galėjo būti sumažinta tik jeigu 2013 m. pareiškėjai būtų buvusi paskirta nuo pirmojo prašymo pateikimo dienos, t. y. nuo 2000 m. lapkričio mėn.

Iš supranacionalinių teismų jurisprudencijos matyti, kad viešojo administravimo subjekto teisės pakeisti ar panaikinti priimtą sprendimą ribojimai yra reikšmingas teisėtų lūkesčių apsaugos aspektas. Todėl ypač svarbu, kad viešojo administravimo subjektui priėmus galutinį sprendimą, jis nebebūtų šališkai keičiamas. Vis dėlto pastarieji aspektai nacionalinėje ordinarinėje teisėje bei teismų jurisprudencijoje nėra iki galo atskleisti. Sprendimų atšaukimo bendrieji klausimai teisės aktuose apskritai nėra nustatyti. Viena vertus, nesant specialiojo teisinio reguliavimo nuostatų, suinteresuotas asmuo gali būti įsitikinęs, kad priimtas sprendimas jo atžvilgiu nebus atšauktas. Kita vertus, net ir paaiškėjus naujoms aplinkybėms, priimtas administracinis sprendimas negali būti keičiamas, jeigu tokios viešojo administravimo subjekto teisės nenumato specialiojo reguliavimo nuostatos. Ši padėtis kliudo atsižvelgti net ir į suinteresuoto asmens, kurio teisėti lūkesčiai garantuojami situacijos stabilumu, pakitusius interesus. Todėl Lietuvos teisės sistema, nesant bendrųjų teisės nuostatų, susijusių su administracijos teise pakeisti ar panaikinti priimtą sprendimą, vertintina kaip nesudaranti pakankamų prielaidų nustatyti deramą individų ir visuomenės interesų pusiausvyrą.

Kai kurios viešojo administravimo subjekto teisės atšaukti galutinius sprendimus savo iniciatyva problemos gali būti išsprendžiamos tobulinant įstatymus. Bendrojo pobūdžio nuostatų, reguliuojančių viešojo administravimo subjekto teisę pakeisti ar panaikinti savo sprendimą, esant tam tikroms sąlygoms, nebuvimas vertintinas kaip teisinio reguliavimo trūkumas. Administracinės klaidos ištaisymo procedūros nustatymas prisidėtų prie viešojo administravimo subjekto atskaitomybės gerinimo, nes reikalautų, kad sprendimo persvarstymas vyktų standartizuotos administracinės procedūros keliu. Neatmestina galimybė sugrąžinti iki 2007 m. galiojusią teisės nuostatą, įtvirtinusią galimybę pakeisti administracinį sprendimą šalių susitarimu. Tais atvejais, kai šalys susitaria, pvz., numato tam tikrą kompensaciją už patirtą žalą ir kt., viešojo administravimo subjektui neturėtų būti sudaromos formalios kliūtys atitinkamu, šalių sutartu būdu pakeisti situaciją. Teisminio nagrinėjimo

inicijavimas vien dėl to, kad teismas formaliai panaikintų priimtą sprendimą, prieštarauja veiksmingumo principui. Be to, teisminė praktika, susijusi su iki 2007 m. galiojusia administracinių klaidų ištaisymo procedūra, neatskleidė jokių negalimumo taikyti tokią tvarką aspektų. Vis dėlto reikia akcentuoti, kad suinteresuoto asmens sutikimas turi būti aiškiai išreikštas, o ne numanomas. Bet kuriuo atveju tokio teisinio reguliavimo įtvirtinimas neatsiejamas nuo teisėtumo ir teisinio stabilumo principų derinimo, kurį be kita ko užtikrina greitas¹¹⁹⁶ ir teisingas¹¹⁹⁷ administracinių klaidų ištaisymas.

Alternatyviai, nagrinėjama problema taip pat galėtų būti sprendžiama nacionaliniams teismams užėmus aktyvesnę poziciją. Nors administraciniai teismai savo požiūrį administracinių klaidų ištaisymo klausimu jau išreiškė ir tai padarė pakankamai nuosekliai ir tvirtai, vis dėlto neatmestina galimybė, kad būdami jauniausi Lietuvos teisinėje sistemoje, jie galėtų išnaudoti savo ryškų privalumą – atvirumą pokyčiams ir naujovėms. Tam tikrais atvejais viešojo administravimo subjekto teisė panaikinti ar pakeisti priimtus galutinius administracinius sprendimus savo iniciatyva galėtų būti aiškinama plačiau. Teisė pakeisti arba panaikinti sprendimą gali būti kildinama iš bendrųjų teisės aktų aiškinimo principų arba logiškai išvedama iš viešojo administravimo kompetenciją ir veiklą reguliuojančių teisės aktų nuostatų. Būtent tokią teisminės praktikos vystymo kryptį pasirinko ESTT, kurio nagrinėjamoje srityje formuojama praktika galėtų tapti reikšmingu įkvėpimo šaltiniu ir pavyzdžiu nacionaliniams teismams. Iš tiesų administracinių sprendimų atšaukimo taisyklės, pradėtos formuoti dar 6 dešimtmetyje, ESTT praktikoje tapo pakankamai nuoseklia doktrina. Šio Teismo praktikoje teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principai nustato konkrečius apribojimus viešojo

¹¹⁹⁶ Šiuo aspektu gali būti numatytas konkretus terminas sprendimų atšaukimui, kaip tai yra nustatyta kai kuriose Europos valstybėse. Tiesa, vienos pozicijos dėl tokių terminų trukmės Europoje nėra. Terminas varijuoja nuo 6 mėnesių iki 5 metų. Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad tam tikrais atvejais įtvirtinama taisyklė, jog praėjęs laikas apskritai uždraudžia atšaukti priimtą administracinį sprendimą. Šis terminas gali kisti nuo vienerių iki penkerių metų. Europos Sąjungos Valstybės Tarybų ir Aukščiausių Administracinių Jurisdikcijų Asociacija. *Consequences of incompatibility with EC law <...>*, p. 25–26.

¹¹⁹⁷ Šiuo klausimu reikia priminti EŽTT praktiką, pagal kurią administracinės klaidos turi būti taisomos ne tik greitai, bet ir teisingai paskirstant dėl administracinių klaidų tenkančią naštą. Šiuo aspektu ypač svarbu, kas yra atsakingas dėl administracinės klaidos ir ar yra primygtinių viešojo intereso apsaugos priemonės.

administravimo subjekto teisei pakeisti arba panaikinti priimtą sprendimą tiek retroaktyviai, tiek ateities požiūriu.

Šioje srityje reikšmingu vektoriumi įstatymų leidėjui reglamentuojant administracinių sprendimų atšaukimo klausimą ar administraciniams teismams formuojant praktiką nagrinėjamu klausimu taip pat galėtų tapti EŽTT sprendimai dėl administracinių klaidų ištaisymo. Remiantis šio Teismo praktika, teisinio reguliavimo, įtvirtinančio administracinių sprendimų atšaukimą, atitiktis teisėtumo reikalavimui, be kita ko, siejama su administracinio sprendimo atšaukimo terminu. Šis klausimas šiuo metu nacionaliniuose teisės aktuose apskritai nėra aptariamas. Todėl galima pagrįstai teigti, kad administracinės klaidos ištaisymo operatyvumas yra probleminis aspektas¹¹⁹⁸. Taigi nors konkretaus (laiko požiūriu apibrėžto) termino administracinio sprendimo atšaukimui nustatymas yra diskutuotinas klausimas, bendrosios taisyklės, įpareigojančios tokį sprendimą priimti per protingą terminą, įtvirtinimas visiškai įmanomas, o retroaktyvaus sprendimo atšaukimo atvejais – netgi būtinas.

Abu administracinių klaidų ištaisymo problemos sprendimo būdai turi savitų privalumų. Viešojo administravimo įstatymo nuostatų papildymas užtikrintų teisinį aiškumą ir teisinį saugumą. Tuo metu teisminės praktikos vystymo reikšmingas privalumas – nesusivaržymas pernelyg detaliomis taisyklėmis, kurios negalėtų universaliai atspindėti kiekvieno atvejo aplinkybių. Juolab atsižvelgus į tai, kad administracinio sprendimo atšaukimas paprastai yra susijęs su išskirtinėmis faktinėmis ir teisinėmis aplinkybėmis, be kita ko, valstybės institucijų atsakomybe, deramai paskirstant dėl administracinių klaidų kilusią naštą. Todėl išlaikyti tam tikrą lankstumą šioje srityje yra būtina, siekiant teisingai suderinti konkuruojančius interesus. Vis dėlto reikia pripažinti, kad teisinis reguliavimas aiškinamas taip, kaip jį užrašė įstatymų leidėjas, o ne taip, kokį jį norėtusi matyti iš teisės mokslo perspektyvų. Todėl jeigu tinkamas aiškinimas veda į netinkamą ar neįvykdomą

¹¹⁹⁸ Žr., pvz., Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 21 d. sprendimas *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 34911/06; 2014 m. spalio 14 d. sprendimo *Paplauskienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 31102/06, 55 p.

rezultatą, svarstyti teisinio reguliavimo, o ne vien jo aiškinimo tobulinimo klausimas. Kaip yra pažymėjęs H. L. A. Hart, kadangi teisėjas savo galias realizuoja tik sprenddamas konkrečias neatidėliotinas bylas, jis negali jų panaudoti įdiegdamas plataus masto reformas arba naujus kodeksus¹¹⁹⁹. Tai dar vienas argumentas, raginantis įstatymų leidėją apvarstyti teises problemas, kylančias administracinių sprendimų atšaukimo srityje. Atitinkamai pakoregavus pozityviąją teisę būtų sudarytos galimybės nacionaliniams teismams prisidėti prie naujos ir veiksmingesnės administracinės teisės doktrinos kūrimo. Tačiau šiame etape tenka tik apgailestauti, kad teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas viešojo administravimo lygmenyje, taip, kaip jis šiuo metu reglamentuojamas ir aiškinamas Lietuvos teisės sistemoje, kol kas neatspindi procesų, lydinčių Europos viešąją teisę.

¹¹⁹⁹ HART, H. L. A. *Teisės samprata*. Vertė E. Kūris. Vilnius: Pradai, 1997, p. 418, 421.

III.3. Teisminė teisėtų lūkesčių gynyba

Siekiant atskleisti nagrinėjamo principo taikymo dėsningumus nacionalinių teismų praktikoje, būtina išsamiau įvertinti, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos principo elementai atsispindi teismų taikomoje teisėtų lūkesčių pažeidimų patikros metodologijoje. Nors nei supranacionaliniai teismai, nei nacionaliniai teismai savo praktikoje tiesiogiai nėra įvardiję nagrinėjamo principo taikymo schemas, teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas paprastai yra sprendžiamas dviejų etapų (žingsnių) metu. Pirmojo etapo metu nustatoma, ar egzistuoja teisėtas lūkestis, t. y. ar tam tikros aplinkybės sukūrė individui teisėtus lūkesčius. Tuo metu antrajame etape sprendžiamas teisėtų lūkesčių *apsaugos* klausimas. Būtent antrojo etapo metu konstatuojama, ar teisėtų lūkesčių nepateisinimas yra neteisėtas. Ši metodologija teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste nėra visiškai nauja – ja implicitiškai naudojasi ESTT, EŽTT ji gerai žinoma ir Europos valstybių nacionalinėse teisės sistemose¹²⁰⁰, *inter alia* implicitiškai taikoma Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje¹²⁰¹ bei Lietuvos administraciniuose teismuose¹²⁰².

Kaip matysime iš toliau pateikiamų teisminės praktikos pavyzdžių, teisėtų lūkesčių apsauga nėra absoliuti. Iš tiesų teisė yra sudėtinga vertybių

¹²⁰⁰ Tarp šių valstybių paminėtinos Nyderlandų Karalystė, Šveicarija, Vokietija. SCHLOSSELS, R.; KJELLEVOLD-HOEGEE, L. A. The Protection of Legitimate Expectations under Netherlands Administrative Law; UHLMANN, F. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Switzerland; ZACHARIAS, D. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Germany. Tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“ medžiaga.

¹²⁰¹ Reikia pažymėti, kad toks dviejų žingsnių testas Konstitucinio Teismo praktikoje *expressis verbis* įtvirtintas nėra ir gali būti dedukuojamas tik implicitiškai. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas 2012 m. birželio 29 d. nutarime yra pripažinęs, kad asmenims dėl pensijos reformos klausimus reguliuojančio teisinio reguliavimo kilo teisėtas lūkestis. Toliau Teismas konstatavo, kad šio lūkesčio neįgyvendinimas dėl ekonomikos krizės yra konstituciškai pateisinamas. Šiuo aspektu taip pat paminėtina Konstitucinio Teismo suformuota doktrininė nuostata, jog asmuo pagrįstai gali tikėtis, kad, jeigu jis paklus teisei, vykdys įstatymų reikalavimus, jo lūkesčiai valstybės bus *laikomi* teisėtais ir bus valstybės *ginami ir saugomi* (2008 m. vasario 20 d. nutarimas).

¹²⁰² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administraciniame byloje Nr. A143-2834/2013; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. rugsėjo 26 d. nutartis administraciniame byloje Nr. A575-1576/2008; 2009 m. sausio 21 d. sprendimas administraciniame byloje Nr. A556-782/2009; 2012 m. spalio 11 d. nutartis administraciniame byloje Nr. A552-2758/2012.

sistema, kuri tam tikrais atvejais yra harmoninga ir veda link vienos išvados, tuo metu kitais atvejais šios sistemos vertybės susiduria ir būtina jas suderinti. Nė viena iš teisinių vertybių aprioriškai nusveria kitos. Greičiau įvertinus konkrečias kiekvieno atvejo aplinkybes privalo būti nustatytas optimalus balansas tarp konkuruojančių vertybių¹²⁰³. Pastarasis būdas balansavimo amžiuje¹²⁰⁴ demokratinėse teisės sistemose sudaro tą dominuojančią praktiką, kuri pasitelkiama nustatant teisėtų lūkesčių pažeidimus. Sprendžiant, ar asmens teisėtiems lūkesčiams bus suteikta teisinė apsauga, tiek teisės moksle, tiek teismų praktikoje aprobuotos ir centrinės teisinės kategorijos statusą įgijo proporcingumo principas¹²⁰⁵. Bendro pobūdžio teisėtų lūkesčių apsaugos ir proporcingumo principų sąsajas yra pažymėję ir Lietuvos teisės mokslininkai¹²⁰⁶. Proporcingumas, kaip teismų taikomas standartas, nustatant konkuruojančių interesų pusiausvyrą, atitinka Europos požiūrį dėl teisėtų lūkesčių apsaugos¹²⁰⁷. Balansavimo testas yra taikomas tiek Europos Žmogaus Teisių Teismo¹²⁰⁸, tiek Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje¹²⁰⁹.

¹²⁰³ STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 327.

¹²⁰⁴ Sąvoka „balansavimo amžius“ vartojama T. Alexander Aleinikoff. ALEINIKOFF, T. A. Constitutional Law in the Age of Balancing. *Yale Law Journal*, 1986, Vol. 96, Issue 5, p. 943.

¹²⁰⁵ Nagrinėjamos doktrinos kontekste sąvokos teisingas balansas, pagrindimo testas arba proporcingumo testas teisės literatūroje dažnai vartojamos kaip sinonimai (žr., pvz., SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 91). Nors balansavimas ir proporcingumas turi skirtingą istorinę kilmę, pripažįstama, kad abi kategorijos susilieja. Kaip ir proporcingumas, balansavimas prasideda tada, kai asmens teisės yra pažeidžiamos; kaip ir proporcingumas, balansavimas yra susijęs su teisės pažeidimo ir naudos svarbos palyginimu. Tačiau balansavimas nėra taip griežtai struktūrizuotas. Plačiau žr. COHEN-ELIYA, M.; PORAT, I. American balancing and German proportionality: The historical origins. *International Journal of Constitutional Law*, 2010, Vol. 8, No. 2, p. 263–286. Autoriui priimtinas proporcingumo ir balansavimo sąvokų atskyrimas, pateiktas I. Danėlienės (DANĖLIENĖ, I. *Proporcingumo principas* <...>, p. 22–27). Anot I. Danėlienės, nors proporcingumas *lato sensu* yra siejamas su trimis pagrindiniais elementais (tinkamumo, būtinumo ir proporcingumo *stricto sensu*), tik proporcingumo *stricto sensu* kriterijus yra susijęs su balansavimu, interesų pusiausvyros paieška (DANĖLIENĖ, I. *Proporcingumo principas* <...>, p. 25).

¹²⁰⁶ PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata <...>, p. 45; PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo esmė <...>, p. 225; KARGAUDIENĖ, A. Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas, p. 139–140.

¹²⁰⁷ Pavyzdžiui, Jungtinės Karalystės teisėje įtvirtintas *Wednesbury* patikros testas, kuris koncentruojasi į akivaizdaus veiksmų nepagrįstumo nustatymą, paprastai nėra taikomas, sprendžiant teisėtų lūkesčių, susijusių su žmogaus teisėmis, pažeidimo klausimus. WOOLF, H., et al. *De Smith's Judicial Review*, p. 12-053; taip pat žr. STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 315–319; CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 690, 692. Piktnaudžiavimo valdingais įgaliojimais testas taip pat pripažįstamas nepakankamai konkrečiu, sprendžiant teisėtų lūkesčių apsaugos klausimus. WOOLF, H., et al. *De Smith's Judicial Review*, p. 12-053; CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 690–691.

¹²⁰⁸ Šiame kontekste pastebėtina, kad atsižvelgus į EŽTT praktiką, teisės moksle siūloma proporcingumo principo taikymo sritį plėsti. Kaip nurodo A. Underwood, proporcingumo koncepcijos taikymas teisėtų lūkesčių doktrinai pašalina prieštaravimus ir suteikia lankstumo (UNDERWOOD, A.

III.3.1. Balansavimo testo patikimumas

Nepaisant visuotinio balansavimo testo pripažinimo teismų jurisprudencijoje, jo taikymas teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste sulaukė argumentuotos kritikos ir komentarų. Pagrindinis prieštaravimas pusiausvyros nustatymo testo taikymui yra susijęs su konstituciniu valdžių padalijimo principu. Kai kurių mokslininkų teigimu, jeigu įstatymų leidėjas nustatė tam tikrus valstybės institucijos galios ribojimus, gali atrodyti, kad teismai neturėtų ieškoti viešųjų ir privačių interesų balanso¹²¹⁰. Kaip pažymi C. M. G. Himsworth, kyla klausimas dėl teisėjų įtraukimo į šią teisinę alchemiją tinkamumo¹²¹¹. Galiausiai net ir pripažįstant, kad teismai yra tinkamas subjektas, turintis užtikrinti konkuruojančių vertybių pusiausvyrą, teigiama, kad praktikoje balanso nustatymas yra dažnai veikiamas pragmatinio *in casu* požiūrio¹²¹². Įvertinus paminėtus argumentus matyti, kad kritika, skirta balansavimo testui teisėtų lūkesčių apsaugos taikymo kontekste, iš esmės nesiskiria nuo tos, kuri kvestionuoja konkuruojančių vertybių balansavimą,

Legitimate Expectation <...>, p. 296; taip pat žr. BLUNDELL, D. *Ultra Vires* Legitimate Expectations, p. 152). Teigiama, kad proporcingumo principas gali tapti tinkamu testu net ir tais atvejais, kai kilęs ginčas nėra susijęs su Konvencijos garantuojamomis teisėmis. STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 317, VANDERMAN, Y. *Ultra Vires* Legitimate Expectations <...>, p. 89, 101.

¹²⁰⁹ Tikslumo dėlei reikia pažymėti, kad ESTT tiesiogiai neįvardija, kokia patikra remiasi nustatydama, ar egzistuoja viršesnis viešasis interesas, pagrindžiantis teisėtų lūkesčių nepaisymą. S. Schönberg teigimu, ESTT iš tiesų taiko ryškaus neatitikimo testą (angl. *significant imbalance*) (SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 150). Vis dėlto P. Craig šiuo aspektu kelia klausimą, kuo iš tiesų skiriasi ryškaus neatitikimo ir proporcingumo testai. Anot P. Craig, proporcingumo patikrą sudaro klasikinės trijų etapų nagrinėjimas, kuris šiame kontekste gali pasirodyti pernelyg apsunkinantis teismus. Tačiau ryškaus neatitikimo testą taip pat sudaro panašių klausimų nagrinėjimas, nepaisant to, kad jie taip aiškiai neatskiriami, kaip yra proporcingumo atveju. P. Craig teigimu, turint omenyje, kad proporcingumo principas yra pasitelkiamas nustatant, ar tam tikros teisės pažeidimas gali būti pateisinamas, nėra visiškai aišku, kodėl jis neturėtų būti naudojamas, sprendžiant, ar teisėti lūkesčiai yra pagrįstai nusveriami. CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 651. Išsamiau žr. CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 712; CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 623–627; 639–641; 649–654.

¹²¹⁰ AMAN, A. F.; MAYTON, W. T. *Administrative Law*. Saint Paul: West Group, 2001, p. 328–329.

¹²¹¹ C. M. G. Himsworth atkreipia dėmesį, kad teisėjo užduotis nėra paprasčiausiai nustatyti, ar viešosios valdžios institucija atliko balansavimą, ar ne. Jis privalo pats nustatyti pusiausvyrą, nepaisant to, kad interesai jau buvo įvertinti valstybės politiką nustatiusio subjekto. Teisėjas, žinoma, gali prieiti prie kitokios išvados, tačiau jam taip pasiūlytus, sudėtinga šią išvadą kitaip įvardinti nei spėjimu iš antro karto apie politikos kūrėjo poziciją. HIMSWORTH, C. M. G. Legitimately expecting proportionality? *Public Law*, 1996, Spring, 46–52, p. 50.

¹²¹² RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 239.

kaip teisinės patikros metodą, apskritai. Šiuo požiūriu neretai taip pat nurodoma, jog, pirma, konkuruojančių vertybių balansavimas yra niekas kitas, o sąnaudų ir naudos analizė, kurią turėtų atlikti įstatymų leidėjas ir ji sumažina vertybių, kurios konkuruoja dėl pirmenybės, statusą. Antra, nors balansavimas sukuria mokslinio objektyvumo fasadą, iš tiesų yra teisėjų subjektyvumo rezultatas. Turint omenyje teisėtų lūkesčių apsaugai būdingą fragmentiškumą, paminėti argumentai yra reikšminga kritika ir geriausias būdas į ją atsakyti yra pabandyti atskleisti balansavimo, kaip konkuruojančių interesų derinimo būdo, sampratos svarbiausius aspektus plačiąja prasme¹²¹³. Minėtiems aspektams išnagrinėti būtina glausta analizė, atskleidžianti, kokias vertybes įtvirtina teisė ir kaip jos derinamos tarpusavyje.

III.3.1.1. Konkuruojančių vertybių teisėje pusiausvyra

Šiuolaikinė teisės filosofija jau nebeieško objektyvaus vertybių katalogo. Sutariama, kad kiekviena teisės sistema turi jai būdingus fundamentalius principus. Tačiau pripažįstama, kad demokratinės teisės sistemos įtvirtinta panašias vertybes. A. Barak nuomone, tokios vertybės yra lygybės, teisingumo ir moralės principai. Jie nusitęsia iki valdžių padalijimo principu siekiamų visuomenės tikslų, teisinės valstybės, žodžio laisvės, judėjimo, religijos laisvės, laisvės pasirinkti darbą, žmogaus orumo, teisminės praktikos vientisumo, visuomenės saugumo, demokratinių valstybės vertybių, kurios būtinos jos egzistavimui. Šie principai apima gerą valią, prigimtinių teisingumą, teisėtumą ir protingumą¹²¹⁴.

Bandant suformuoti sąlyginį vertybių katalogą bei identifikuoti teisėtų lūkesčių apsaugos, kaip teisinio gėrio, reliatyvią poziciją bendrųjų vertybių tvarkoje ypač svarbi prigimtinių teisės teorija, kurios moralinį pagrindą sudaro

¹²¹³ Plačiąja prasme balansavimas gali būti suprantamas kaip konkuruojančių interesų derinimas, siekiant sukurti ir išlaikyti adekvačią vertybių sistemą, kuris pirmiausia vyksta visuomenėje, vėliau – įstatymų leidybos, vykdomosios valdžios ir teisminės stadijose. Siaurąja prasme balansavimas gali būti suprantamas kaip teisminė priemonė, priskiriama teisės aiškinimui, kuri naudojama siekiant nustatyti arba įvertinti pusiausvyrą tarp konkuruojančių vertybių teisėje tokiu būdu, kuris abstrakčią teisės formą pritaikytų prie konkrečių poreikių.

¹²¹⁴ BARAK, A. *The Judge in a Democracy*, p. 124.

žmogaus autonomiškumas ir orumas. Konstitucinė žmogaus orumo sampratą plėtota ne viename Konstitucinio Teismo nutarime. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad orumas – neatimama žmogaus, kaip didžiausios socialinės vertybės, savybė¹²¹⁵. Teise ir teisingumu grindžiamos demokratinės valstybės viena svarbiausių priedermių – gerbti, ginti ir saugoti tas vertybes, taip pat ir žmogaus teises ir laisves, kuriomis yra grindžiama pati Tautos priimta Konstitucija ir kurių realus įtvirtinimas, gynimas ir apsauga yra pačios valstybės *raison d'être*; priešingu atveju valstybė negalėtų būti laikoma bendru visos visuomenės gėriu¹²¹⁶. Pripažįstant, kad asmens lūkesčiai yra speciali žmogaus orumo išraiškos forma¹²¹⁷, reikia sutikti ir su tuo, kad teisėtų lūkesčių apsauga yra neatskiriama teisinės valstybės saugomų ir ginamų vertybių sistemos dalis.

Ar galima kalbėti apie tam tikrą šių vertybių hierarchiją yra gana kontroversiškas klausimas. Iš esmės sutinkama, kad vertybės, įtvirtintos Konstitucijoje, turi ypatingą vertę ir joms turėtų būti suteikiama didesnė apsauga, o visa kita – greičiau kaleidoskopas nei tam tikra hierarchija. Kai kurie autoriai tai įvardija vertybių „gravitacine jėga“. Ši gravitacinė jėga skiriasi, atsižvelgus į principų prigimtį, jų šaltinį ir jų svarbą¹²¹⁸. Kita vertus, vertybių hierarchijos klausimas atskleidžia kitą svarbią fundamentalių principų ypatybę, kad, kaip yra pažymėjęs R. Dworkin, jie turi svorį¹²¹⁹. Fundamentalių

¹²¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas.

¹²¹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 90-3529, atitaisymas – 2006, Nr. 137. Konstitucinis Teismas taip pat yra pažymėjęs, kad žmogaus gyvybė ir jo orumas sudaro asmenybės vientisumą, reiškia žmogaus esmę. Atsižvelgiant į tai, žmogaus gyvybė ir orumas vertinami kaip ypatingos vertybės. Be kita ko, pažymima, kad Konstitucijos II skirsnyje įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės traktuojamos kaip vientisas katalogas (1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004).

¹²¹⁷ Išsamiau žr. I.2. Teisėtų lūkesčių apsaugos teoriniai pagrindai.

¹²¹⁸ W. Eskridge pažymi, kad „visuomeninės vertybės turi gravitacinę jėgą, kuri skiriasi, priklausomai nuo jų šaltinio (Konstitucija, įstatymai ar teismų praktika) ir istorinio bei šiuolaikinio išsipareigojimų šioms vertybėms.“ ESKRIDGE, Jr. W. Public Values in Statutory Interpretation. *University of Pennsylvania Law Review*, 1989, Vol. 137, No. 4, p. 1018.

¹²¹⁹ Pasak R. Dworkin, principai turi plotmę, kurios neturi normos – svarumo ir svarbos plotmę. Kai principai susikerta (pavyzdžiui, kai automobilių vartotojų apsauga kertasi su sutarties laisvės principu), tas, kuris turi išspręsti šį konfliktą, privalo atsižvelgti į kiekvieno iš jų svarumą. Žinoma, tai negali būti tikslus pasvėrimas, ir sprendimas, jog tam tikras principas ar politinė nuostata yra svarbesnė už kitą, dažnai bus kontroversiškas. Vis dėlto tai, jog principas turi šią plotmę, – jog yra prasminga klausti, kiek svarbus ar kiek svarus yra principas, – yra neatsiejama principo sąvokos dalis. DWORKIN, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vertė K. Klimka. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 54.

principų svoris atspindi jų socialinį svarbumą, vietą teisės sistemoje ir jų vertę visame visuomeninių vertybių rinkinyje¹²²⁰. Vadinasi, egzistuoja tam tikras iš anksto nulemtas vertybių prioritizavimas. Tačiau tokia pozicija jokių būdu nėra universali. Štai prigimtinės teisės atstovas J. Finnis teigia, kad visi pagrindiniai gėriai yra „vienodai pagrindiniai / fundamentalūs“¹²²¹. Neneigiant šio teiginio svarbos, reikia pažymėti, kad iš anksto nulemtos nekintamos vertybių hierarchijos nėra: vienareikšmiškai teigti, kad viena vertybė visais atvejais turės absoliutų prioritetą, pagrindo nėra: daugelio fundamentalių vertybių svarba visuomenei yra vienodai didelė, o konkretaus ginčo sprendimas gali reikalauti individualaus, specifinio abstrakčios teisės normos aiškinimo ir pritaikymo. Atitinkamai, nėra jokio pagrindo kalbėti apie iš anksto nulemtą (nustatytą) teisėtų lūkesčių apsaugos bendroje vertybių sistemoje *svorį* ar šios apsaugos prioritetą. Tačiau tuo pačiu reikia pažymėti, kad kiekvienu konkrečiu atveju susiformavusio teisėto lūkesčių pobūdis yra kintantis, atsižvelgus į jo teisinius pagrindus, kuriems iš tiesų būdinga tam tikra teisės sistemos pripažįstama hierarchija.

Vertybių hierarchijos klausimas suponuoja ir kitą vertybių analizei reikšmingą aspektą – nors vertybės teisėje konkuruoja, tačiau tarp jų egzistuoja pusiausvyra. Konstitucinis Teismas savo aktuose taip pat yra ne kartą konstatavęs, kad visos Konstitucijos nuostatos sudaro darnią sistemą, kad tarp Konstitucijoje įtvirtintų vertybių yra pusiausvyra, kad nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti vien pažodžiui, nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima priešpriešinti kitoms Konstitucijos nuostatoms, aiškinti taip, kad būtų iškreiptas ar paneigtas kurios nors kitos konstitucinės nuostatos turinys¹²²². Vadinasi, kai fundamentalūs principai konfliktuoja, jie vienas kito nepanaikina. Vietoj to, konflikto rezultatas yra kiekvieno principo ribų ir apimties apibrėžimas iš naujo. Abu konfliktuojantys principai ir toliau taikomi teisės

¹²²⁰ BARAK, A. *The Judge in a Democracy*, p. 130–131.

¹²²¹ Pirmiausia, kiekvienas yra vienodai akivaizdi gėrio forma. Antra, nė vienas negali analitiškai būti sumažintas iki to, kad jis būtų tik kitų aspektas arba paprasčiausia priemonė siekiant kitų. Trečia, kiekvienas iš jų atskirai gali pagrįstai būti laikomas svarbiausiu. Dėl to nėra objektyvios jų hierarchijos. FINNIS, J. *Natural law and natural rights*. Oxford: Clarendon Press, 1980, p. 92.

¹²²² Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2006 m. gegužės 9 d. nutarimas. Valstybės žinios*, 2006, Nr. 51-1894.

sistemoje ir tarp jų palaikomas tinkamas balansas¹²²³. Šiuo aspektu R. Dworkin išskiria prieštarigus ir konfliktuojančius principus. R. Dworkin metaforiškai pasirinktas „idealusis teisėjas Heraklis“ darė prielaidą, kad du jo identifikuotieji abstraktūs principai galėtų komfortiškai sugyventi toje pačioje bendroje teisinės praktikos interpretacijoje, nors kartais jos ir konfliktuoja¹²²⁴. Tokia išvada daroma, pažymėjus, kad tai nepriklausomi principai, ir laikyti juos prieštarigais – reikštų labai klaidingai suprasti principo logiką. Tai, kad principai yra prieštaringi, nebūtų suderinama su teisės integralumu¹²²⁵. Taigi vertybių pusiausvyra ir koegzistavimas yra glaudžiai susijęs su darnios teisės sistemos išlaikymu. Reikia pastebėti, kad pastarasis aspektas ypač akcentuojamas administracinių teismų praktikoje. LVAT ne kartą yra konstatavęs, kad „konstituciniai teisinio apibrėžtumo ir teisėtų lūkesčių principai darniai dera su kitais principais“¹²²⁶.

Vertybių tvarka ir jų pusiausvyra nėra nekintama, statinė. Tam tikrų vertybių apsaugos lygis negali būti universalus ar nekintamas. Vertybės yra specifinės konkrečiai visuomenei ir tam tikru istorijos, politinių, ekonominių ir socialinių aplinkybių momentu. Teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymui ypač būdinga skirtingų vertybių socialinės kaitos problema. Nagrinėjamos doktrinos taikymas itin aktualus, kai viešojo administracija nusprendžia įgyvendinti atitinkamus pokyčius, siekdama viešojo intereso tikslų. Pats akivaizdžiausias to pavyzdys – sumažėjęs teisėtų lūkesčių apsaugos mastas valstybėje susiklosčius ypatingai padėčiai¹²²⁷. Balansavimo testo metu yra daugybė svarbių privačių ir viešųjų interesų, todėl teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste konkuruojančių vertybių reliatyvus sąrašas gali būti

¹²²³ Išsamiau žr. BARAK, A. *The Judge in a Democracy*, p. 130.

¹²²⁴ DWORKIN, R. *Teisės imperija*. Vertė K. Klimka. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 286.

¹²²⁵ R. Dworkin idealus teisėjas Heraklis paaiškina: „dermės varžtai iš manęs reikalauja bet kokioje bendroje mūsų teisinės praktikos interpretacijoje rasti vietos abiem abstraktiems <...> principams. Jokia bendra interpretacija, kuri neigtų bet kurį iš jų, nebūtų įtikinama; integralumui negalėtų būti naudinga, jeigu kurio nors iš jų būtų visiškai atsižadėta.“ Ten pat, p. 284–286.

¹²²⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A63-1318/2012; 2006 m. gruodžio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A7-2282/2006; 2011 m. birželio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A63-2346/2011; 2007 m. gruodžio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A469-1139/2007.

¹²²⁷ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas.

išreiškiamas įvairiai. Anot S. de Smith, ant vienos svarstyklių lėkštutės yra neteisingumas, kurį dėl viešojo administravimo subjekto sprendimo patiria individas, nepateisinus jo lūkesčių. Remiantis teisingumu, viešojo administravimo subjektas privalo laikytis fundamentalaus teisinio saugumo principo, kuris yra kertinis teisinės valstybės principo aspektas. Ant kitos svarstyklių lėkštutės yra viešojo administravimo subjekto pareiga siekti viešojo intereso tikslų, kurie nėra statiški ir gali susikirsti su asmens, turinčio teisėtų lūkesčių, interesais¹²²⁸. M. Sigron viešųjų interesų srityje išskiria teisėtumą, lankstumą, teisinį saugumą ir gerą administravimą. Kiti viešieji interesai, anot jos, gali būti valstybės egzistavimas, pagarba demokratijai, gyvybės ir sveikatos apsauga ar netgi finansiniai interesai. Privačių interesų pusėje, M. Sigron teigimu, – teisinės valstybės principas, teisinis saugumas, gera valia, teisingumas ir žmogaus teisės¹²²⁹. Tarp įvardytų vertybių kiekvienu atveju turi būti išlaikyta pusiausvyra. Todėl pagrindinė problema yra metodas, kaip galima subalansuoti ir įvertinti konkuruojančias vertybes, kurios didesne ar mažesne apimtimi įgijo visuomenės pripažinimą ir tokiu būdu rado atspindį teisėje, bei šio metodo patikimumas.

III.3.1.2. Balansavimo (ne)racionalumas

Daugeliu atvejų pusiausvyra arba vidurio taškas yra akivaizdus ir paprastas. Tokiais atvejais yra vienas atsakymas kilusiai teisinei problemai išspręsti, teismų praktikoje tokie atvejai įvardijami „lengvosiomis bylomis“. Tačiau kartais suderinti konkuruojančius interesus nėra taip paprasta, ypač dėl to, kad norėdamas rasti pusiausvyros tašką įstatymų leidėjas ar teisėjas turi teikti reikiamą svarbą vienodai reikšmingoms vertybėms. Ilgą laiką teisės moksle buvo diskutuojama, kaip turėtų būtų vertinami skirtingi interesai. Štai R. Pound nematė jokios didingos teorijos šiam klausimui išspręsti. R. Pound teigimu, įstatymų leidėjai sprendžia, remdamiesi politiniu patogumu, o teismai

¹²²⁸ WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-044.

¹²²⁹ SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 67–68.

turėtų apsaugoti kiek įmanoma daugiau interesų su kuo mažesne įtampa ir nuostoliais. R. Pound manymu, tai yra tai, ką teismai, teisininkai ir teisėjai darė nuo romėnų teisės laikų ir nesvarbu, kokios teisės tikslo teorijos vyravo, žvelgiant atgal mes matome, kad jie tai darė išskirtinai puikiai. Trumpai tariant, teisėjams nėra jokios kitos teorijos kaip tik teisminis pragmatizmas, kuris gerai tarnavo visuomenei. Tokiu būdu, R. Pound nuomone, teisinės tvarkos tikslas yra ir jos principinis metodas¹²³⁰. Taigi teisė yra laikoma neutraliu mechanizmu, palaikančiu individualių, socialinių ir viešųjų reikalavimų balansą. Ji privalo išreikšti bendrąjį konsensusą¹²³¹.

Iš tiesų viso pasaulio konstitucinėse sistemose, proporcingumo testas arba balansavimas šiuo metu sudaro dominuojančią, geriausios praktikos teisminį standartą, sprendžiant ginčus, susijusius su vertybių konfliktu. R. Alexy pažymi, kad balansavimas yra neišvengiamas, kadangi nėra jokio kito racionalaus būdo, kuris pagrįstų konstitucinės teisės ribojimą¹²³². Greičiausiai suabsoliutinti proporcingumo testo, kaip vienintelės metodologijos ginčams dėl teisių spręsti, nederėtų¹²³³. Todėl priimtinesnė atrodo A. Barak mintis, jog „subalansavimas“ ir „svėrimas“, nors nebūtinai ir neuniversaliai taikomi, yra labai svarbi priemonė teisėjo darbe, nepaisant to, kad nesuteikia vieno ir vienareikšmiško teisinio sprendimo¹²³⁴. R. Dworkin taip pat perspėja, jog

¹²³⁰ RATNAPALA, S. *Jurisprudence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 209.

¹²³¹ Ten pat, p. 209, 101.

¹²³² ALEXY, R. *A Theory of Constitutional Rights*. Vertė J. Rivers. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 74.

¹²³³ Štai R. Dworkin balansavimo modelio taikymą rezervuoja tik tiems atvejams, kai konkuruoja dvi individualios teisės. Pasak R. Dworkin, tuomet valdžia negali padaryti nieko kita, kaip tik įvertinti konkuruojančių pretenzijų privalumus ir veikti pagal savo vertinimą. Tačiau balansavimas yra atmetamas tais atvejais, kai asmens teisė konkuruoja su viešaisiais interesais. Šis teiginys grindžiamas teisių kaip kozirių koncepcija bei įsitikinimu, kad „daugumos“ teisė gali sugriauti individualių teisių idėją. R. Dworkin teigimu, jeigu teisės apskritai turi prasmę, tai reliatyviai svarbios teisės pažeidimas turi būti labai svarbus dalykas. Tai reiškia traktuoti žmogų mažiau negu kaip žmogų arba mažiau vertą pagarbos negu kiti žmonės. Teisių institutas pagrįstas įsitikinimu, kad toks pažeidimas yra šiuurkšti neteisybė ir kad verta sumokėti papildomą kainą aukojant socialinę politiką ar efektyvumą, kainą, kuri būtina tai neteisybei išvengti. R. Dworkin paaiškina, kad jeigu teisės turi prasmę, tai jų svarbos laipsnio skirtumas negali būti toks didelis, kad vienu būtu galima visiškai nepaisyti pripažįstant kitas. R. Dworkin manymu, individualios teisės gali būti ribojamos kolektyvinės naudos labui tik išskirtiniais atvejais, kai esama aiškaus ir apčiuopiamo pavojaus, jog bus padaryta didelė žala kitam asmeniui arba nuosavybei, o jokių kitų priemonių to išvengti nėra. DWORKIN, R. *Rimtas požiūris į teises*, p. 282–283, 288. Šių nuostatų kontekste pastebėtina, kad nacionaliniai teismai balansavimo techniką taiko plačiau. Ši metodologija pasitelkiama ir tais atvejais, kai kyla teisių ir netgi ne konstitucinių standartų, pvz., finansiniai valstybės interesai krizės laikotarpiu, konkurencijos problema.

¹²³⁴ BARAK, A. *The Judge in a Democracy*, p. 130, p. 328.

„balansavimo metafora yra pavojinga, kadangi ji nepasiūlo jokio principinio pagrindo sprendimui, kiek kančios mes turėtume pakęsti <...>“¹²³⁵. Taigi balansavimas, kitaip tariant sąnaudų ir naudos analizė, pagal kurį kai kurių asmenų patiriami nuostoliai gali būti nusveriami bendros naudos visuomenei, ne visada yra tinkama priemonė vertybių konfliktams išspręsti. Vis dėlto turint omenyje pusiausvyros testo visuotinį pripažinimą, tikslinga pažvelgti, kas jį, *inter alia* teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste, daro tokį suprantamą ir patrauklų.

Štai A. Barak pažymi, kad balansavimas yra svarbus teisėjo darbe dėl trijų priežasčių. Pirma, balansavimas išreiškia žmogaus sudėtingumą ir žmonių santykių sudėtingumą. Teisė nėra viskas arba nieko. Teisėje vertybės susiduria ir būtina jas suderinti. Balansavimo technika išreiškia šį sudėtingumą. Ji puikiai atspindi eklektišką filosofiją ir siekia suderinti jas, atsižvelgiant į gyvenimo pokyčius. Antra, subalansavimas yra ypač gerai pritaikytas teisėjų funkcijoms įgyvendinti. Balansavimo technika, kuri atsižvelgia į konstitucines vertybes, geriausiai padeda sujungti teisę ir gyvenimą ir apsaugoti Konstituciją bei jos vertybes. Trečia, subalansavimas įveda tvarką į teisinį mąstymą. Reikalauja identifikuoti svarbias vertybes; apsvaistinti reliatyvios socialinės reikšmės problemą; atskleisti, kaip yra mąstoma. Jis palengvina savikritiką ir kritiką iš išorinio pasaulio¹²³⁶. Akcentuojant pastarojo argumento svarbą, pažymėtina, kad balansavimo testas turi labai aiškią struktūrą. Būtent šis aspektas laikomas vienu iš proporcingumo nustatymo privalumų teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo kontekste. Tai, kad proporcingumo testas suteikia struktūrizuotą analizę, kuri palengvina patikrą ir priverčia atsakovą pateikti motyvuotus argumentus, pagrindžiančius priimtus sprendimus,

¹²³⁵ Šiuo aspektu R. Dworkin paaiškina, kad naujo oro uosto statyba neišvengiamai pakenks kai kuriems asmenims, tačiau žala gali būti pateisinama, jei tai yra geriausias pasirinkimas pačiai valstybei. Tačiau kai kurie pažeidimai asmenims yra tokie rimti, kad jie negali būti pateisinami pareiškiant, kad tai yra tai, ko nori visuomenė. DWORKIN, R. It is absurd to calculate human rights according to a cost-benefit analysis. Guardian, 2006 m. gegužės 24 d. [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2006/may/24/comment.politics>>.

¹²³⁶ BARAK, A. *The Judge in a Democracy*, p. 332–333.

pabrėžia ne vienas teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo ypatumus nagrinėjęs teisės mokslininkas¹²³⁷.

Proporcingumo testas turi įvairių variacijų, tačiau paprastai jį sudaro dviejų pagrindinių dalių struktūra. Pirmiausia būtina nustatyti, kad pažeista tam tikra teisė ar interesas. Antrame žingsnyje svarbu įrodyti, jog siekta teisėto tikslo ir kad pažeidimas buvo proporcingas.¹²³⁸ Proporcingumo reikalavimą sudaro trys subtestai: pirmiausia, naudojamos priemonės tikslui pasiekti turi būti tinkamos (tinkamumas); antra, naudojamos priemonės turi būti tokios, kurios mažiausiai pažeistų asmens teises (būtinumas); ir trečia, asmens patirta žala dėl teisės pažeidimo turi būti proporcinga gautai naudai, siekiant atitinkamo tikslo (proporcingumas *strictu sensu*)¹²³⁹.

Ši proporcingumo struktūra gerai žinoma Lietuvos teismų praktikoje. Konstitucinis Teismas ne kartą yra pažymėjęs, kad žmogaus teisių ir laisvių ribojimus būtina grįsti tam tikrais konstituciniais kriterijais: laisvę ar teisę riboti galima, jeigu tai daroma įstatymu, jeigu ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus, jeigu

¹²³⁷ Žr., pvz., CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 651; SIGRON, M. *Legitimate Expectations <...>*, p. 67.

¹²³⁸ Alternatyviai gali būti teigiama, kad proporcingumo testą sudaro keturi žingsniai: teisėtas tikslas, tinkamumas, būtinumas ir ginčijamos priemonės bei siekiamo tikslo proporcingumas (tinkamumas) *strictu sensu*. Išsamiau žr. PEERS, S., et al. *The EU Charter of Fundamental Rights. A Commentary*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2014, p. 481.

¹²³⁹ Šiame kontekste plačiau panagrinėtinas minėtų proporcingumo subtestų interpretavimas, kurį pateikia R. Alexy. R. Alexy teigimu, visi trys subtestai išreiškia optimizavimo idėją. Principai yra optimizavimo reikalavimai. Kaip optimizavimo reikalavimai principai reikalauja, kad tam tikri dalykai būtų įgyvendinami didžiausia įmanoma apimtimi, kokią leidžia teisinės ir faktinės galimybės. Tinkamumo ir būtinumo principai yra susiję su to, kas faktiškai yra įmanoma, optimizavimu. Balansavimas yra trečiojo proporcingumo subtesto dalykas. Šis subtestas atskleidžia ką reiškia optimizavimas, susijęs su teisinėmis galimybėmis. R. Alexy teigia, kad tai yra identiška taisyklei ir gali būti vadinama „Balansavimo įstatymu“. Pagal šią taisyklę, kuo labiau nepatenkinamas ar didesnė žala padaryta tam tikram principui, tuo didesnė svarba tenka kito principo įgyvendinimui. Be to, R. Alexy siūlo trijų lygių skalę, kurioje, viena vertus, išskiriami rimtas, vidutinis ir sąlyginai mažas pažeidimai, ir, kita vertus, ypač svarbi, vidutiniškai svarbi ir sąlyginai nesvarbi nauda. Naudojantis šia skale, galima aiškiai nustatyti atvejus, kai toks racionalus subalansavimas gali būti taikomas. Kai pažeidimas yra rimtas, o nauda sąlyginai maža, priemonė yra aiškiai neproporcinga. Tokiu būdu R. Alexy atmeta teiginius, susijusius su racionalių standartų trūkumu kaip perdėtus (ALEXY, R. *A Theory of Constitutional Rights*, p. 47, 74, 102). R. Alexy „Balansavimo įstatymas“ gali būti pasitelkiamas, kaip iliustruojantis, kad balansavimas gali būti suskaidomas į tam tikras stadijas, o kiekvienoje jų pateikiami motyvuoti subtestų vertinimo rezultatai. Tokiu būdu minėtų išorinių standartų, taikomų balansavimui, taikymas galėtų pagrįsti balansavimo racionalumą ir objektyvumą. Kuo labiau laikomasi išorinių (objektyvių) standartų, tuo labiau toks balansavimas atspindėtų reliatyviai racionalų / objektyvų sprendimą.

ribojimais nėra paneigiama šios laisvės prigimtis bei esmė ir jeigu yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo¹²⁴⁰. LVAT taip pat ne kartą yra nusprendęs, kad bylą dėl viešojo intereso gynimo nagrinėjantis administracinis teismas kiekvienu konkrečiu atveju turi nustatyti „ar nebus pažeista pusiausvyra tarp teisėtų lūkesčių ir teisinių santykių stabilumo bei viešojo intereso apsaugos, ar bus laikomasi proporcingumo principo“¹²⁴¹. Būtent šio viešosios administracijos veiksmų patikros metodo buvo laikomasi rezonansinėje „*saulininkų*“ byloje¹²⁴² bei kitose bylose, kuriose kilo teisėtų lūkesčių apsaugos klausimai¹²⁴³.

Vis dėlto, kai kurių autorių teigimu, gana aiškiai struktūrizuotas proporcingumo testas neužtikrina, kad bus pasiektas pagrįstas sprendimas. Teigiama, kad balansavimas yra neracionalus jau vien dėl to, kad lyginami nepalyginami, nebendramačiai dalykai¹²⁴⁴. Šiai išvadai pagrįsti paprastai naudojamas daug neatskleidžiantis „obuolių ir apelsinų“ pavyzdys arba pažymima, kad negalime linijos ilgio lyginti su uolos sunkumu. Manytina, kad toks teisinis skepticizmas grindžiamas baime, jog subalansavimas gali būti pasitelkiamas pernelyg dažnai ir tokiu būdu tam tikrų teisių apsauga sumažės. Antai, yra autorių, kurie subalansavimą apskritai sieja su žmogaus teisių

¹²⁴⁰ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2002 m. spalio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 15-465.

¹²⁴¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-1292/2009.

¹²⁴² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013. Pastebėtina, kad šioje byloje buvo taikomas esminio neproporcingumo (ryškaus neatitikimo) testas. Viena vertus, tokio modelio taikymą gali pagrįsti nagrinėtoje byloje nustatyta didelė viešosios valdžios institucijų diskrecija. Kita vertus, atsižvelgus į tai, kad byloje kilo nuosavybės teisių ribojimo klausimas, svarstyтина, ar tokia patikra neturėjo būti griežtesnė veiksmingos žmogaus teisių apsaugos požiūriu.

¹²⁴³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gegužės 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-677/2011; 2011 m. rugpjūčio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-890/2011 ir kt.

¹²⁴⁴ Štai J. Finnis pažymi, kad yra daug pagrindinių žmogaus gėrybių formų, visos jos yra vienodai arba nepalyginamai pagrindinės ir negali būti leidžiama jas riboti (angl. *none reducible*). Vis dėlto, pagrindiniai gėriai gali būti palyginami, jeigu (a) žmonės turėtų vieną, aiškiai apibrėžtą tikslą arba funkciją arba (b) skirtingi tikslai, kurių siekia žmonės, iš esmės turi panašų kriterijų, pavyzdžiui, tokį kaip „troškimo patenkinimas“. Kadangi, teigiama, kad tik „nežmoniškas fanatikas“ galėtų manyti, jog žmonės yra sukurti tik tam, kad eitų viena kryptimi ir siektų vieno tikslo, ir kadangi nėra jokio vienijančio faktoriaus, taikytino skirtingiems žmonių tikslams, dėl to nėra ir galimybės racionaliai pasirinkti tarp pagrindinių gėrybių. Kitaip tariant, nepalyginamumas veda į racionalaus pasirinkimo negalimumą. FINNIS, J. *Natural law and natural rights*, p. 113.

puolimu¹²⁴⁵. Anot S. Tsakyrakis, subbalansavimas neatskleidžia, kaip įvairūs interesai turėtų būti pasverti, ir ši tyla slepia, jog nėra įmanoma pasverti nepalyginamų vertybių, įvedant mechaninę kiekybinę bendrųjų matų sistemą. Vienintelis būdas pabandyti įvesti bendrą matavimo sistemą yra prisijungti prie kokios nors utilitarizmo formos, t. y. moralinės teorijos, kuri teigia, jog visi interesai gali būti sumažinami iki panašaus matavimo dydžio (pinigų, laimės ar malonumo¹²⁴⁶) ir tokiu būdu juos pavertus bendru standartu, galima juos matuoti. Bet, S. Tsakyrakis nuomone, tokia strategija yra pernelyg rizikinga. Subbalansavimas yra galimas tik tada, kai įvairios vertybės konfliktuoja. Jeigu visos vertybės gali būti paverčiamos vienu matavimo dydžiu, tai problema dėl balansavimo apskritai išnyksta¹²⁴⁷. R. Dworkin taip pat pažymi, kad utilitariniai argumentai susiduria su ypatingu keblumu: „Kas turima galvoje sakant „vidutinė arba kolektyvinė gerovė“? Kaip galima išmatuoti individo gerovę, kad ir iš principo, ir kaip galima naudą, ugdančią atskirų individų gerovę, pridėti prie nuostolių ir tada lyginti su nuostoliais, siekiant pateisinti teiginį, kad nauda apskritai viršija nuostolius.“¹²⁴⁸

Atsakant į šiuos argumentus, reikia nurodyti, kad vertybių subbalansavimo galimumas paprastai¹²⁴⁹ grindžiamas teiginiu, jog lyginamos ne abstrakčios

¹²⁴⁵ TSAKYRAKIS, S. Proportionality: An Assault on Human Rights? *International Journal of Constitutional Law*, 2009, Volume 7, Number 3, p. 468–493.

¹²⁴⁶ Pagal utilitarizmą, visuomenei yra geriau, jeigu jos nariai yra vidutiniškai laimingesni arba daugiau jų pirmenybių yra patenkinama, pavyzdžiui, dauguma nori baseino, o ne teatro. Jeremy Bentham teigė, kad politikos poveikį individualiai gerovei galima nustatyti išsiaiškinus malonumo ir skausmo kiekį, kurį individui suteikė ta politika, ir politikos poveikį kolektyvinei gerovei galima paskaičiuoti susumuojant visą tą malonumą ir atimant visą tą skausmą, kurį ji suteikė kiekvienam. DWORKIN, R. *Rimtas požiūris į teises*, p. 328. DWORKIN, R. Rights as trumps. Iš *Theories of Rights*. Redaktorius J. Waldron. Oxford University Press, 1984, p. 153 [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://academic2.american.edu/~dfagel/rights.pdf>>.

¹²⁴⁷ DWORKIN, R. *Rimtas požiūris į teises*, p. 471–472.

¹²⁴⁸ Ten pat, p. 328.

¹²⁴⁹ Šiuo klausimu galimi ir alternatyvūs argumentai. Kai kurie autoriai teigia, kad skirtingų vertybių palyginimas yra įmanomas ir dėl to, kad vertybės lyginamos ne tarpusavyje, o su „dengiančiąja“ arba pasirinkimo vertybe. Pasak V. A. Silva, tam, kad palyginimas būtų racionalus, jis turi turėti „dengiančiąją“ vertybę. Pavyzdžiui, renkantis tarp J. S. Bach ir Madonna muzikos, „dengiančiąja“ vertybe būtų muzikos kokybė. Pripažįstama, kad „dengiančiosios“ vertybės neapibrėžtumas palyginimą daro dar sudėtingesnį. Tačiau jeigu „dengiančioji“ vertybė būtų „tinkamumas šokiams“ ir pan., palyginimas būtų daug tikslesnis. Kai kurie nepalyginamumo atvejai gali būti akivaizdesni, kai „dengiančioji“ vertybė yra aiškiau apibrėžta. Pati svarbiausia „dengiančioji“ vertybė, ieškant principų pusiausvyros yra teisių, kurias saugo principai, patenkinimo ir nepatenkinimo laipsnis. Jei dviejų teisių (arba tiksliau dviejų įvykių ar situacijų, kurios susijusios su dviejų teisių įgyvendinimu ar ribojimu) subalansavimas veda prie išvados, kad jos abi yra lygios, tai nereiškia, kad jos nepamatuojamos. Tokia situacija labiau susijusi su diskrecija priimti tam tikrą sprendimą. Be kita ko, pažymima, kad

vertybės, o vertybės, kurių apsaugos apimtis sprendžiama konkrečioje situacijoje. Pasak D. Luban, svarbu palyginti ne abstrakčias vertybes ar teises, bet tai, ką kiekviena vertybė paaukvoja konkrečioje situacijoje¹²⁵⁰. Kita vertus, tenka atsižvelgti į tų autorių argumentus, kurių teigimu, proporcingumo principo (*stricto sensu*) taikymas apskritai nereikalauja nepalyginamų vertybių lyginimo. Atitinkamai, proporcingumo testas įvertina kiekvieną vertybę atskirai, o nepamatuojamų vertybių lyginimas nėra būtinas. Tokiu būdu klausimas formuluojamas, kokia apimtimi buvo pažeista vertybės esmė. Vadinasi, iš tiesų vertinama žala, kuri kilo kiekvienai iš vertybių ir ieškoma sprendimų, kaip sumažinti žalą, kilusią vienai iš vertybių, minimaliai pažeidžiant kitą¹²⁵¹. Šią diskusiją, be kita ko, galima papildyti G. C. N. Webber įžvalgomis. Jo teigimu, tai, jog du principai, interesai ar vertybės yra nepamatuojamos, nereiškia, jog negalima pasverti ar subalansuoti priešasčių, kuriomis remiantis daromos atitinkamos išvados. G. C. N. Webber manymu, klaidinga sulyginti, viena vertus, balansavimo priešastis ir, kita vertus, interesų ar vertybių subalansavimą. Argumentų pasvėrimas ar subalansavimas gali apimti galimų alternatyvų privalumų ir trūkumų analizę, bet tai nereiškia, jog sukuriama bendra vertybių įvertinimo skalė ir jos sveriamos mechanine prasme. Greičiau nusprendžiama, kurie argumentai yra labiau pagrįsti¹²⁵². Tokiu būdu balanso tarp konkuruojančių vertybių paieškos nereiškia nieko daugiau, kaip tik įvairių interesų nešališką išnagrinėjimą. Kaip pažymėjo H. L. A. Hart, tai, kas čia teisingai „paskirstoma“, yra ne kokia nors ypatinga gėrybė,

sprendimas, jog vertybių ar teisių santykis yra lygus, jau yra lyginimas. SILVA, V. A. Comparing the Incommensurable: Constitutional Principles, Balancing and Rational Decision. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2011, Vol. 31, No. 2, p. 284, 297.

¹²⁵⁰ LUBAN, D. Incommensurable Values, Rational Choice, and Moral Absolutes. *Cleveland State Law Review*, 1990, Volume 38, p. 75.

¹²⁵¹ Šiam argumentui pagrįsti paprastai pasitelkiamas „buldogų ir šnaucerių“ palyginimas. Siūloma įsivaizduoti šunų parodą, kurioje vyksta skirtingi konkursai: geriausio parodos buldogo, geriausio šnaucerio ir kt. Racionalu palyginti vieną šnaucerį su kitu, bet kaip palyginti buldogus ir šnaucerius? Teigiama, kad proporcingumas duoda atsakymą: reikia pasirinkti buldogą, kuris laimėjo parodą, ir šnaucerį, kuris laimėjo šnaucerių parodą, bei įvertinti, kaip labai jie priartėjo prie tai gyvūnų veislei taikomų standartų. COHEN-ELIYA, M.; PORAT, I. American balancing and German proportionality <...>, p. 269.

¹²⁵² WEBBER, G. C. N. *The Negotiable Constitution: On The Limitation of Rights*. Cambridge University Press, 2009, p. 97–98.

į kurią pretenduoja priklausantys tam tikrai klasei, bet nešališkas dėmesys bei konkuruojančių pretenzijų į įvairias gėrybes apsvarstymas¹²⁵³.

Atsižvelgus į tai, nėra pagrindo vienareikšmiškai teigti, jog visas balansavimo procesas yra racionalus ar neracionalus. Kaip yra pažymėjęs A. Kaufmann, neracionalumą (tam tikrą jo laipsnį) privalome apsvarstyti racionaliai¹²⁵⁴. Iš tiesų balansavimo procesą sudaro abu elementai: remiantis objektyvia balansavimo testo struktūra ir kriterijais daromi vertybiniai, t. y. subjektyvūs, sprendimai. Žinoma, demokratinėje valstybėje, kurios valdymas remiasi teisinės valstybės principu, principinis¹²⁵⁵ balansavimas yra labiau pageidautinas, tačiau balansavimas, kaip ir kiekviena taisyklė, gali turėtų išimčių, su sąlyga, kad siekiama užtikrinti vieną reikšmingiausių vertybių – teisingumą. Tai, kad tam tikros vertybės yra nepalyginamos abstrakčiai, nepaneigia jų lyginimo konkrečiose situacijose. Be to, sprendimų priėmimo lyginant sudėtingumas nėra kliūtis galimybei priimti racionalų sprendimą¹²⁵⁶.

Autorės manymu, kritika, kvestionuojanti balansavimo racionalumą, daugiausia skirta tiems atvejams, kai priimamo sprendimo motyvai nėra deramai išsakomi ir pasikliaujama implicitine argumentacija. Todėl pagrindine problema reikia įvardyti ne balansavimą, kaip principinį konkuruojančių

¹²⁵³ H. L. A. Hart paaiškina, kad daugeliu atvejų teisė sudaro sąlygas vienai gyventojų klasei gauti naudą tik neleidžiant kitiems gauti tai, į ką šie pretenduoja. Pasirinkus vieną iš šių konkuruojančių alternatyvų, ji gali būti ginama kaip priderama tuo pagrindu, kad tai buvo padaryta dėl „visuomenės gėrio“ arba dėl „bendrojo gėrio“. Ką šios frazės reiškia, nėra aišku, nes, atrodo, nėra tokių svarstyklių, kuriomis galima būtų pasverti įvairių alternatyvų įnašą į bendrąjį gėrį ir nustatyti, kuris iš jų didesnis. Tačiau aišku, kad jeigu bus pasirinkta iš anksto neapsvarsčius visų bendruomenės grupių interesų, pasirinkimą bus nesunku kritikuoti kaip naudingą tik vienai grupei ir neteisingą. Įstatymas bus apsaugotas nuo šitokios kritikos, jeigu įstatymų leidybos institucija nešališkai išnagrinėjo visų grupių pageidavimus, net jeigu galų gale vienos grupės reikalavimai buvo pajungti kitų grupių reikalavimams. Įstatymų leidėjo pasirinkimą ribojanti pagrindinė sąlyga, anot H. L. A. Hart, yra teisingumas (HART, H. L. A. *Teisės samprata*, p. 278–279). Nors šios nuostatos skirtos įstatymų leidėjo veiklai, autorės nuomone, nėra jokių priežasčių, kodėl jos neturėtų saistyti teismų, kuriems taip pat tenka užduotis ieškoti teisingos konkuruojančių vertybių pusiausvyros.

¹²⁵⁴ KAUFMANN, A. *Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*. Heidelberg: Müller, 1993, p. 197–219.

¹²⁵⁵ Fundamentalųjų principų subalansavimas gali būti principinis ir *ad hoc*. Būtent pastarasis kelia daugiausia diskusijų jo racionalumo požiūriu. Principinis subalansavimas nustato svorį, kuris yra normatyvinis, ir kuris formuluoja teisinį kriterijų ar formulę, kurią galima taikyti ginčams, kiliantiems ateityje. Subalansavimas *ad hoc*, priešingai, nėra pagrįstas bendrąja formule, kuri gali būti taikoma panašiais atvejais, o yra susijusi su konkrečiomis aplinkybėmis. Vis dėlto, kaip pažymi A. Barak, principinis subalansavimas turėtų turėti pirmenybę *ad hoc* subalansavimo atžvilgiu. Teisėjai turėtų formuluoti racionalius principus, kuriais galima remtis kitose bylose. Išsamiau žr. BARAK, A. *The Judge in a Democracy*, p. 330–331.

¹²⁵⁶ SILVA, V. A. *Comparing the Incommensurable <...>*, p. 301.

vertybių suderinimo metodą, o tai, kaip juo naudojasi. Balansavimo, kaip aiškinimo metodo, reikšmė yra ta, kad jis restruktūrizuoja sprendimo priėmimo procesą tokiu būdu, kuris reikalauja identifikuoti svarbias vertybes, apsvarstyti reliatyvų socialinį jų svorį, įvertinti, kokių pasekmių turės vienos ar kitos vertybės prioritizavimas. Tik tokiu būdu pasinaudojus balansavimu, kaip konkuruojančių vertybių derinimo būdu, ginčo sprendimas gali būti deramai individualizuojamas ir užtikrinama, jog priimtas sprendimas yra grindžiamas teisingumu bendrąja šio žodžio reikšme. Todėl paisant proporcingumo testo suponuojamos struktūros, šio testo taikymas laikytinas visiškai pagrįstu sprendžiant teisėtų lūkesčių apsaugos klausimus.

III.3.1.3. Konkuruojančių vertybių balansavimas: įstatymų leidėjas versus teismai?

Nors anksčiau balansavimo šalininkai konkuruojančių interesų balansavimą siejo su įstatymų leidėjo prerogatyva, šiuo metu ši asociacija nebėra tokia tvirta. Neginčijama, kad dalį konkuruojančių vertybių turėtų subalansuoti įstatymų leidėjas kaip demokratiškai daugumos išrinkta atstovaujamoji valdžia. Tačiau kategoriškai teigti, kad konkuruojančių vertybių balansas yra tik įstatymų leidėjo reikalas, pagrindo nėra. Šiuo aspektu A. Barak pažymi, kad tam tikrais atvejais teismai atliks netgi pirminį vertybių subalansavimą. A. Barak teigimu, nėra vieno teisingo atsakymo, kuris tiktų kiekvienam atvejui. Žinoma, bus situacijų, kai preliminarus balansavimas turėtų būti atliktas įstatymų leidėjo. Tai yra požiūrio, kad pirminis suregulavimas turėtų būti nustatytas įstatyme, rezultatas. Kitais atvejais įstatymų leidėjas sieks nustatyti maksimalų lankstumą. Pavyzdžiui, jis gali vartoti atviras frazes, tokias kaip „nerūpestingumas“; „protingumas“ ar „gera valia“. Tokiais atvejais teismas atliks preliminarų balansavimą. Įstatymų leidėjas, žinoma, nusprendžia, kokio požiūrio laikytis¹²⁵⁷.

¹²⁵⁷ BARAK, A. *The Judge in a Democracy*, p. 338.

Vienareikšmiškai teigti, jog įstatymų leidėjas, priimdamas atitinkamus teisės aktus, visada tinkamai įvertina ir pasveria konkuruojančius interesus, nėra galima (juolab turint omenyje interesų veiksnį įstatymų leidyboje¹²⁵⁸). Tačiau įstatymų leidėjo priklausomumas nuo visuomenėje susiklosčiusių vertybių¹²⁵⁹ implikuoja kompromiso tarp individualių siekių ir tikslų, orientuotų į visuomenės gerovę, paieškas. Šiame kontekste gali būti keliamas klausimas, koks gi yra teisėjų, kurie neturi daugumos deleguotos galios nuspręsti, kaip turėtų būti derinami konkuruojantys interesai, vaidmuo, kilus vertybių konfliktui. Ar tikimasi, kad jie pakartos arba prižiūrės įstatymų leidėjo nustatytą vertybių subalansavimą, o galbūt jie turi teisę savarankiškai spręsti, kuri iš konkuruojančių vertybių yra svarbesnė, jei taip, kada ir kokiais kriterijais remiantis, teisėjai gali šią teisę įgyvendinti.

Į kritiką, kad teisėjai paprastai nėra renkami, o demokratijoje teisėkūros galias turėtų turėti tik išrinktieji tautos atstovai, galima atsakyti įvairiai. H. L. A. Hart pažymi, kad svarbu tai, jog tos teisėdaros galios reguliuoti iš dalies teisės nereguliuotus atvejus, kurias jis priskiria teisėjams, skiriasi nuo įstatymų leidybos institucijos teisėdaros galių: teisėjų galios ne tik turi paklusti daugybei jo pasirinkimą susiaurinančių suvaržymų, kurių gali visiškai nepatirti įstatymų leidybos institucija, bet ir, kadangi teisėjas savo galias realizuoja tik sprenddamas konkrečias neatidėliotinas bylas, jis negali jų panaudoti įdiegdamas plataus masto reformas arba naujus kodeksus. Taigi jo galios yra epizodiškos¹²⁶⁰. Panašios pozicijos laikosi ir kiti autoriai, kurių teigimu, kai sistema veikia tinkamai, teismai iš esmės padeda valdyti efektyviau. Teisminė teisėkūra vertinama kaip teigiama tol, kol ji padeda atstovaujamesiems

¹²⁵⁸ Plačiau žr. ANDRUŠKEVIČIUS, A. Administracinė teisė: interesų veiksnys <...>, p. 33–45.

¹²⁵⁹ Kalbėdamas apie apie įstatymų leidėjo atliekamą vertybių balansavimą, L. H. Mayhew atkreipia dėmesį, kad vienas esminių tokio balansavimo momentų yra tai, jog įstatymų leidėjas negali nutolti nuo savo pagrindinio šaltinio – visuomenėje susiklosčiusios tvarkos ir joje aprobuotų vertybių. Visuomenės vertybės legitimizuoja sistemą. COTTERRELL, R. *Teisės sociologija: Įvadas*. Kaunas: Dangerta, 1997, p. 122–123.

¹²⁶⁰ H. L. A. Hart manymu, suteikimą teisėjams kurti teisę sprendžiant teisės nereguliuotus ginčus galima vertinti kaip kainą, kurią yra būtina sumokėti, norint išvengti su alternatyviais reguliavimo metodais, kaip kreipimasis į įstatymų leidybos instituciją, susijusių nepatogumų; jeigu šias galias realizuojantys teisėjai yra suvaržyti ta prasme, kad jiems leidžiama ne koreguoti kodeksus arba diegti plataus masto reformas, bet tik kurti konkrečiose bylose iškilusioms specifinėms problemoms skirtas normas, tokia kaina gali atrodyti menka. HART, H. L. A. *Teisės samprata*, p. 418, 421.

susitvarkyti su valdymo problemomis, įskaitant netobulus įsipareigojimus ir teisinį neapibrėžtumą. Šiuo aspektu teisminė teisėkūra yra normalus įgaliojimų suteikimo teisėjams šalutinis produktas, blogiausiu atveju – protinga, nuspėjama kaina, kuri mokama, kad gautume didesnę socialinę naudą¹²⁶¹.

Taigi reikia pripažinti, kad balansavimas nebėra siejamas su teisėjų pasyvumu (rezervavimo (angl. *judicial restraint*) modeliu). Tai, kad yra įstatymų, kurie gali būti aiškinami ne vienu būdu, o kai kurios vertybės gali būti vienodai svarbios, implikuoja, jog subalansavimas skirtas ne tik pačiam įstatymų leidėjui, bet yra būtinas teisėjų vykdomų funkcijų elementas. Tačiau teisėjų pasirinkimas tarp konkuruojančių vertybių nėra mechaniškas, nevaržomas ir nemotyvuotas. Pasirinkimą tarp alternatyvių sprendimų ir konkuruojančių vertybių, varžo aibė veiksnių, *inter alia* visuomenėje aprobuota vertybių skalė, teisingumas, teisės koherentiškumo principas, racionalumas, moralė ir kiti socialiniai reguliatoriai bei kriterijai.

Be to, teisminis konkuruojančių vertybių subalansavimas yra ypač reikšmingas „sunkiųjų“ bylų atvejais. Kai įstatymų leidėjas yra aiškiai nustatęs sąlygas, kuriomis konkretūs principai turi viršenybę kitų atžvilgiu, teisėjas priima sprendimą, atsižvelgęs į tai, kokią apsaugos apimtį tam tikrai teisei yra suteikęs įstatymų leidėjas, o jų kūrybingumas, aiškinant teisę, gali būti tik minimalus. Tokio balansavimo pavyzdys gali būti tada, kai žmogaus teisės nėra saugomos visa apimtimi dėl to, jog būtina užtikrinti valstybės interesus, tokius kaip viešoji tvarka. Tačiau konkuruojančių interesų derinimo problema neišnyksta „sunkiųjų bylų“ atvejais, kai egzistuoja keli tinkami nustatyto teisinio reguliavimo aiškinimo būdai arba tais atvejais, kai įstatymų leidėjas ginčo situacijos išvis nėra suregulavęs. Dar daugiau, teisėjas susiduria su ypatinga dilema ir tais atvejais, kai konkuruoja vertybės ir principai, kurie turi vienodą svorį. Toks subalansavimas reikalingas tada, kai konfliktuoja, pavyzdžiui, dvi konstitucinės žmogaus teisės. Taigi tai, kad yra įstatymų, kurie gali būti aiškinami ne vienu būdu („sunkiosios bylos“), o praktikoje gali tekti

¹²⁶¹ STONE SWEET, A.; MATHEWS, J. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. *Yale University*, 2008, p. 85 [interaktyvus. Žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1010&context=alec_stone_sweet>.

spręsti klausimą, kai konkuruojančioms vertybėms įstatymų leidėjas yra suteikęs vienodą svorį (horizontalusis balansavimas), neišvengiamai reiškia, jog subalansavimas skirtas ne tik įstatymų leidėjui, bet yra būtinas teisėjų vykdomų funkcijų elementas. Neretai teisėtų lūkesčių apsaugos atvejus pagrįstai galima priskirti „sunkiųjų bylų“ sričiai, kai sprendimas nėra iš anksto padiktuotas teisės sistemos, ypač pozityviosios teisės. Todėl ir teisminis konkuruojančių vertybių subalansavimas šioje srityje yra daugeliu atveju teisinė neišvengiamybė.

Atsižvelgus į paminėtus argumentus, reikia pritarti tai teisės mokslininkų grupei, kurie pripažįsta, jog balansavimas turi būti atliktas ne tik įstatymų leidėjo bei viešojo administravimo subjektų, bet ir teismų¹²⁶². Iš tiesų nagrinėjamo principo taikymo kontekste pirminis balansavimas *inter alia* yra atliekamas viešosios administracijos, kuri turi nuspręsti, kaip geriausia pasiekti viešojo intereso tikslus. Tačiau jeigu individas teigia, kad jo interesai buvo be rimtos priežasties nepateisinti, teismas atliks patikrą, ar nustatytas proporcingas santykis tarp viešojo intereso tikslų ir priimtų priemonės. Šiuo atveju teismo patikros tikslas nėra pakeisti savo požiūriu administracijos poziciją, greičiau įvertinti, ar lūkesčio nepateisinimas buvo būtinas, siekiant nurodyto tikslo¹²⁶³. Be to, proporcingumo testas leidžia teismui nustatyti patikros intensyvumą, *inter alia* atsižvelgti į aplinkybę, jog viešoji administracija gali turėti geresnį supratimą (ekspertinių žinių) apie politikos krypties įgyvendinimą nei teismas¹²⁶⁴.

III.3.2. Veiksniai, lemiantys konkuruojančių vertybių balansavimą teisme

Išnagrinėjus, kokios esminės priežastys pagrindžia balansavimo modelio taikymą teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos kontekste, tikslinga pažvelgti,

¹²⁶² WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-044; CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 651; THOMAS, R. *Legitimate expectations <...>*, p. 63.

¹²⁶³ THOMAS, R. *Legitimate expectations <...>*, p. 63

¹²⁶⁴ STEELE, I. *Substantive legitimate expectations <...>*, p. 315.

kokie svarbiausi veiksniai, turi įtakos subjektų, ieškančių konkuruojančių vertybių pusiausvyros, pasirinkimui. Šiuo klausimu visų pirma reikia pažymėti, kad kiekvieno iš konkuruojančių interesų *svoriui* įtaką daro įvairūs faktoriai. Šie veiksniai neturi iš anksto nustatytos reikšmės ir gali būti apibrėžiami iš naujo, atsižvelgus į konkretų nagrinėjamą ginčą. Tačiau pastaroji aplinkybė netrukdo sudaryti sąlyginį šių kriterijų katalogą bei įvertinti, kaip jų reikšmė atsispindi nacionalinių teismų praktikoje. Sistemiskai išanalizavus konkrečius LVAT praktikos pavyzdžius, galima išskirti šiuos veiksnius, turinčius įtakos teisėtų lūkesčių ir konkuruojančio intereso pusiausvyros nustatymui:

1) Konkuruojančios vertybės pobūdis

Teisė saugo ir gina labai įvairius ir savo pobūdžiu skirtingus teisinius gėrius. Todėl sprendžiant dviejų teisinių gėrių pusiausvyros problemą ypač svarbus jų pobūdis, *inter alia* šaltinis (Konstitucija, įstatymai, teismų praktika ir kt.). Atitinkamai, kuo svarbesnė (svaresnė) konkuruojanti vertybė, tuo didesni teisėtų lūkesčių apsaugos ribojimai. Apžvelgiamo aspekto reikšmė akivaizdžiausia LVAT praktikoje sprendžiant ginčus, kilusius nuosavybės teisių atkūrimo bei teritorijų planavimo ir statybų srityse¹²⁶⁵. Iš šioje srityje formuojamos administracinių teismų praktikos matyti, kad remiantis viešųjų interesų apsauga ne kartą pateisinamu pripažintas teisėtų lūkesčių pažeidimas. Kita vertus, ne bet koks viešasis interesas gali pagrįsti nuosavybės teisių ir su jomis siejamų teisėtų lūkesčių nepaisymą. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A261-129/2012¹²⁶⁶ prokuroras kreipėsi į teismą, prašydamas ginti viešąjį interesą, susijusį su teisės aktu, reglamentuojančių nuosavybės teisių į žemę

¹²⁶⁵ Iš LVAT praktikos matyti, kad ypatingos (ypač vertingos visuomenei) vertybės statusą turinčiomis pripažįstama valstybės saugomų teritorijų apsauga, pvz., Kuršių nerijos nacionalinis parkas (2005 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1797/2005), Nemuno upės prieigos (2013 m. balandžio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-559/2013); valstybinės reikšmės miškų apsauga (2013 m. balandžio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-559/2013), o tam tikrais atvejais ir miškų masyvo apsauga (2014 m. vasario 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-86/2014); tinkamo ir skaidraus nuosavybės teisių atkūrimo, kaip specifinio proceso, kuriuo atkuriamos asmenų nuosavybės teisės į ypatingą nuosavybės objektą – žemę, užtikrinimas (2014 m. gegužės 2 d. išplėstinės teisėjų kolegijos nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1360/2014); nekilnojamųjų kultūros vertybių apsauga, pavyzdžiui, pastato Nidoje (2005 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1797/2005), Skaudvilės teritorijos (2010 m. vasario 22 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A525-361/2010) ir kitų vertingų objektų apsauga.

¹²⁶⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-129/2012; taip pat žr. 2012 m. spalio 11 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A552-2758/2012.

atkūrimą. Nuosavybės teisės trečiajam suinteresuotam asmeniui buvo atkurtos į žemės sklypą, kuriame jau buvo namų valda su pastatais, priklausiančiais kitiems asmenims. Šiomis aplinkybėmis LVAT pažymėjo, kad nagrinėtu atveju, viena vertus, buvo siekiama revizuoti nuosavybės teisių atkūrimo teisėtumą, o kita vertus – išsaugoti bei išlaikyti atsiradusių teisinių santykių stabilumą bei apibrėžtumą, atitinkantį teisėtų lūkesčių apsaugos principo idėją. Įvertinusi ginamą viešąjį interesą, teisėjų kolegija nusprendė, jog apgynus jį prokuroro prašomu būdu bus padaryta didesnė žala kitoms viešojo intereso sferoms, o fiziniams asmenims, sąžiningai įgijusiems žemės sklypą, bus sukurti papildomi jų subjektinių teisių ir teisėtų interesų apsunkinimai bei apribojimai. Atsižvelgęs į šiuos argumentus, LVAT konstatavo, kad byloje nagrinėtu atveju priemonės, kuriomis siekta apginti viešąjį interesą, nebuvo adekvačios siekiamam tikslui ir neatitiko proporcingumo principui keliamų reikalavimų.

Pastebėtina, kad teisėti lūkesčiai labai dažnai yra siejami ne su bet kokiais teisėtais interesais, o nuosavybės teisėmis. Teisė į nuosavybę – prigimtinė žmogaus teisė. Ji grindžiama bendromis teisinių valstybių konstitucinėmis tradicijomis bei tarptautiniais įsipareigojimais, susijusiais su žmogaus teisėmis. Nuosavybės teisių apsauga užtikrinama Konstitucijos 23 straipsnio, Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio, 2000 m. gruodžio 7 d. Nicoje paskelbtos Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 17 straipsnio, Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 17 straipsnio nuostatų. Todėl nors teisė į nuosavybę ir nėra absoliuti, jos fundamentalus (konstitucinis) pobūdis reikalauja pateikti daugiau ir stipresnių argumentų konkrečiu jos ribojimo atveju. Juolab atsižvelgus į tai, kad su pagrindinės teisės įgijimu, turėjimu ir naudojimu susiję teisėti lūkesčiai, kaip fundamentalus teisinės valstybės aspektas, privataus asmens teisinį reikalavimą tik sustiprina.

2) Teisėtų lūkesčių pagrindas

Konkuruojančių interesų pusiausvyros nustatymo metu gali būti vertinamas teisėtus lūkesčius sukūręs teisinio pagrindo pobūdis. Minėta, kad teisėti lūkesčiai gali būti grindžiami garantijomis ir patikinimais. Atsižvelgus į tai, kad jie viešosios valdžios institucijas saisto nevienoda apimtimi, gali kisti

ir teisėtų lūkesčių apsaugos mastas¹²⁶⁷. Apžvelgiamu aspektu taip pat svarbus teisėtų lūkesčių šaltinio teisėtumo klausimas. Pagal bendrąją taisyklę santykiuose su valstybe ginami ir saugomi tie asmens lūkesčiai, kurie kyla iš pačios Konstitucijos ar įstatymų bei kitų teisės aktų, neprieštarujančių Konstitucijai. Vis dėlto ši taisyklė teismų praktikoje turi taikymo išimčių. Iš LVAT praktikos matyti, kad ypatingais atvejais teisė saugo ir gina teisėtus lūkesčius, kylančius iš vėliau teisei prieštarujančiais pripažintų teisės aktų, kuriuos *bona fide* asmuo šių aktų galiojimo metu pagrįstai galėjo laikyti teisėtais¹²⁶⁸. Tai, kad asmens teisėti lūkesčiai grindžiami teisei prieštarujančiais valstybės įsipareigojimais savaime teisėtų lūkesčių apsaugos nepaneigia, tačiau tampa reikšmingu kriterijumi nustatant teisingą konkuruojančių interesų pusiausvyrą¹²⁶⁹. Šiuo požiūriu balansavimo testas sudaro galimybes visapusiškai ištirti ir įvertinti lūkesčio pagrindo teisėtumą ir, prireikus, garantuoti teisingumą individo atžvilgiu, teisingai paskirstant dėl administracinių klaidų kilusių pasekmių našta.

3) Konkuruojančių vertybių pažeidimo pobūdis

Nustatant teisingą konkuruojančių vertybių pusiausvyrą, be kita ko, būtina atsižvelgti į teisėtų lūkesčių pažeidimo pobūdį. Šiurkštus, pakartotinis, akivaizdus ar besitęsiantis teisėtų lūkesčių pažeidimas griežtina valstybės atsakomybę už jos institucijų ir pareigūnų padarytas klaidas¹²⁷⁰. Iš LVAT praktikos matyti, kad itin svarbia aplinkybe laikytina ir tai, ar privačių asmenų teisės ir teisėti lūkesčiai yra ribojami iš esmės. Kitaip tariant, ar ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė. Pastarasis aspektas LVAT praktikoje įsitvirtino kaip proporcingumo testo struktūros dalis. Šiuo klausimu LVAT yra išaiškinęs, kad „įgytos teisės esmė negali būti laikoma paneigta, jei jos egzistavimas net ir po atliktų jos turinį lemiančių pakeitimų išlieka

¹²⁶⁷ Išsamiau žr. disertacijos poskyrį II.1. Teisėtų lūkesčių šaltinis: pasitikėjimo valstybe pagrindas.

¹²⁶⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-2188/2011. Plačiau žr. III.3.4. Teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*.

¹²⁶⁹ Šiuo aspektu būtina paminėti Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinės teisėjų kolegijos 2014 m. gegužės 2 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A858-1360/2014.

¹²⁷⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. sausio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-99/2011.

prasmingas, teisės turėtojas pakankamai reikšminga ir adekvačia apimtimi gali įgyvendinti atitinkama subjektine teise garantuotus interesus¹²⁷¹.

Šiomis aplinkybėmis turi būti įvertintas ne tik privačių asmenų teisių ir teisėtų lūkesčių pažeidimo mastas, bet ir konkuruojančio intereso (pvz., viešojo intereso) pažeidimo pobūdis, nes tik esminiai teisės aktų pažeidimai yra pagrindas panaikinti administracinį sprendimą, sukūrusį teisėtus lūkesčius¹²⁷². LVAT praktikoje laikomasi nuostatos, kad formalūs pažeidimai paprastai nepateisina privataus asmens teisių ir teisėtų lūkesčių nepaisymo. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A146-1292/2009¹²⁷³ LVAT nusprendė, kad nuosavybės teisių atkūrimo procedūros pakartojimas iš naujo dėl formalaus pažeidimo, kuris neturėjo jokios įtakos priimant sprendimą dėl nuosavybės teisės atkūrimo, būtų teisiškai beprasmis, pažeistų konstitucines vertybes – piliečio, kuriam atkurtos nuosavybės teisės laikantis įstatymų, teisėtus lūkesčius, teisinį tikrumą, teisinį saugumą. Kitoje administracinėje byloje Nr. A552-2758/2012¹²⁷⁴ LVAT svarbia pripažino tą aplinkybę, jog privatiems asmenims nuosavybės teisės atkurtos į labai nedidelį valstybinės reikšmės miško plotą. Tokio pažeidimo ištaisymas, teisėjų kolegijos vertinimu, nebuvo proporcingas privatiems asmenims kylančių pasekmių atžvilgiu, todėl nagrinėtu atveju prioritetą suteiktas privataus asmens teisių ir teisėtų interesų apsaugai. Pastebėtina, jog ši teismų praktikos kryptis neapsiriboja nuosavybės teisių atkūrimo sritimi. Europos Sąjungos paramos teikimo srityje LVAT taip pat yra nusprendęs, kad vien formaliais kriterijais pareiškėjo teisėti lūkesčiai negali būti paneigiami. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A492-667/2013¹²⁷⁵ teismas akcentavo, kad Nacionalinė mokėjimo agentūra, pritaikydama sankciją, sprendimą turi pagrįsti objektyviais argumentais,

¹²⁷¹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013.

¹²⁷² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. vasario 22 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A525-361/2010.

¹²⁷³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-1292/2009; taip pat žr. 2008 m. spalio 17 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A756-2150/2008.

¹²⁷⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-2758/2012.

¹²⁷⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-667/2013.

patvirtinančiais, kad pareiškėjas nepasiekė projekte numatytų tikslų. Šie argumentai, anot teismo, negali būti siejami tik su formalių taisyklių taikymu¹²⁷⁶.

4) Finansinio pobūdžio pasekmės

Su konkuruojančios vertybės pažeidimo pobūdžio įvertinimu glaudžiai susijęs vienos ar kitos vertybės ribojimo sukeliama finansinio pobūdžio pasekmių aspektas. Kaip yra pažymėjęs LVAT, spręsdamas viešojo ir privataus interesų sandūros problemą nuosavybės teisių srityje, tokiais atvejais „būtina įvertinti ir tai, ar <...> bus pasiektas racionalus rezultatus, iš kurio tiek visuomenė, tiek fizinis asmuo gaus protingą bei realiai apčiuopiamą naudą“¹²⁷⁷. Tokiu būdu ginčą nagrinėjantis teismas gali atsižvelgti į privataus asmens investicijas, padarytas remiantis institucijų veiksmais¹²⁷⁸, vertinti, ar privatus asmuo vykdo kitą reikšmingą veiklą, susijusią su įgyta nuosavybe¹²⁷⁹. Pareiškėjo patirta konkreti ir reali žala sustiprina jo poziciją. Šiame kontekste ypač svarbu įvertinti privačiam asmeniui tenkančius praradimus ir jų proporcingumą.

Kita vertus, ne mažiau svarbu atsižvelgti į valstybei tenkančią finansinę naštą tiek privataus intereso, tiek viešojo intereso pirmenybės atveju. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011¹²⁸⁰ LVAT, išnagrinėjęs prokuroro prašymą apginti viešąjį interesą nuosavybės teisių atkūrimo srityje, be kita ko, įvertino, jog ginčo sprendimas, tenkinant prokuroro prašymą, pareikalaus papildomų valstybės biudžeto lėšų. Nagrinėtu atveju teisėjų kolegija pažymėjo, kad nuosavybės teisių į nekilnojamąjį turtą procesas vyksta pakankamai ilgą laiką (20 m.), panaikinus trečiojo suinteresuoto asmens nuosavybės teises į ginčo mišką, tektų iš naujo spręsti

¹²⁷⁶ Dėl teritorijų planavimo srities žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. spalio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1288/2010.

¹²⁷⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011.

¹²⁷⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1797/2005.

¹²⁷⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. birželio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1610/2012.

¹²⁸⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011.

nuosavybės teisių atkūrimo į mišką klausimą, suteikiant kitą lygiavertį mišką ar kompensuojant kitais įstatyme nustatytais būdais, kas atitinkamai iššauktų dar ilgesnį nuosavybės teisių į nekilnojamąjį turtą atkūrimo procesą bei papildomų lėšų iš valstybės biudžeto panaudojimą, susijusį su naujo sprendimo dėl nuosavybės teisių atkūrimo šiam asmeniui priėmimu. Be to, nustatyta, jog privatus asmuo ginčo mišku naudojosi nuo 1998 m., šio turto praradimas taip pat gali būti susijęs ir su turtinės žalos padarymu trečiajam suinteresuotam asmeniui, kurią tektų taip pat atlyginti iš valstybės biudžeto, o tai – papildomų valstybės biudžeto lėšų naudojimas – irgi priskirtina viešojo intereso sferai¹²⁸¹.

Vis dėlto vien ta aplinkybė, kad privataus asmens teisėtų lūkesčių pažeidimo pašalinimas gali sukelti valstybei papildomą finansinę naštą, savaime neleidžia daryti išvados, jog pareiškėjo reikalavimo tenkinimas reikštų neproporcingos naštos visuomenei ir valstybei atsiradimą ir atsižvelgus į tai, turėtų būti mažinama pažeistų vertybių apsauga. Šiuo klausimu reikia pritarti P. Craig nuomonei, kad daugeliu atvejų, kai valstybės patikinimai yra susiję vien su finansiniais klausimais, tokiais kaip valstybės reikalavimai dėl mokesčių arba asmens prašymai dėl socialinės apsaugos išmokų, sunkumai, kurie tenka privačiam asmeniui, patiriančiam praradimų dėl pasiklovimo valstybe, nusvers bet kokius visuomenės praradimus¹²⁸².

5) Suinteresuoto asmens elgesys

Nagrinėjamo principo taikymo kontekste labai svarbi suinteresuoto asmens elgesio susiklosčiusiomis aplinkybėmis patikra. Suinteresuoto asmens gera valia vertinama ne tik teisėtų lūkesčių atsiradimo etape, bet ir sprendžiant teisėtų lūkesčių apsaugos klausimą. Vertinant asmens gerą valią svarbu atsižvelgti ne tik į tai, ar jis pateikė tikrovę atitinkančius duomenis, bet ir tai, ar jis, įvertinus susiklosčiusias aplinkybes, *inter alia*, asmens socialinę ir asmeninę padėtį, žinojo arba turėjo žinoti (numatyti) apie tam tikras aplinkybes. Be to, turėtų būti aiškiai atskiriamos situacijos, kai vertinamas socialiai pažeidžiamo fizinio asmens ir ūkio subjekto, užsiimančio komercine

¹²⁸¹ Taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. balandžio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1517/2012.

¹²⁸² CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 713.

veikla, geras elgesys¹²⁸³. Reikia pastebėti, kad LVAT praktikoje nėra *a priori* apibrėžta, koks asmuo yra laikomas sąžiningu ar besielgiančiu gera valia. Tai lemia, kad administraciniai teismai akcentuoja įvairius aspektus¹²⁸⁴. Gerai informuotas, rūpestingas ir atsargus asmuo, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, paprastai yra geresnėje padėtyje nei asmuo, kuris jam palankiais valstybės institucijų veiksmais nesuabejoja. Vis dėlto LVAT praktikoje taip pat apdairiai pažymima, kad rūpestingumo pareigų nustatymas siekiant, kad būtų laikomasi teisės aktų reikalavimų, negali būti aiškinamas kaip valstybei tenkančių pareigų perkėlimas privačiam ūkio subjektui¹²⁸⁵. Taip yra todėl, kad privatus asmuo santykiyje su valstybe privalo turėti galimybę pasikliauti valstybės institucijų ir jų pareigūnų veiksmais bei sprendimų teisėtumu, nerizikuodamas prarasti savo įgytos teisės, o tam tikrais atvejais – ir atliktų investicijų. Tai yra labai svarbus viešosios valdžios legitimumo aspektas.

6) Viešosios valdžios institucijų veiksmai

Konkuruojančių vertybių pusiausvyros nustatymo procese ne mažiau teisiškai reikšmingas valstybės institucijų veiksmais ar neveikimo susiklosčiusiomis aplinkybėmis pobūdis. Valstybės institucijos argumentai yra sustiprinami, jeigu ji laikėsi savo įgaliojimų bei rūpestingumo pareigos ir nesiėmė veiksmais, kurie galėjo nepagrįstai paskatinti suinteresuoto asmens teisėtų lūkesčių atsiradimą. Nustačius priešingai, valstybė paprastai turėtų prisiimti bet kokių valstybės institucijų padaromų klaidų riziką ir šios klaidos negali būti taisomos privataus asmens sąskaita. Ši taisyklė – tiesioginis EŽTT sprendimų atspindys nacionalinių teismų praktikoje. Į nacionalinę teisę minėta nuostata iš esmės perkelta priėmus reikšmingus sprendimus bylose prieš

¹²⁸³ Tam tikrais atvejais administraciniai teismai ūkio subjektams taiko griežtesnę rūpestingo elgesio patikrą Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011; 2010 m. rugsėjo 20 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A662-784/2010.

¹²⁸⁴ Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011 LVAT teisėjų kolegija akcentavo, jog asmens, kuriam nuosavybės teisės buvo atkurtos, pažeidžiant teisės aktų reikalavimus, *neteisėtų veiksmais nenustatyta* (2011 m. rugsėjo 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011). Kitoje administracinėje byloje Nr. A662-784/2010 teisėjų kolegija nurodė, jog suinteresuoti asmenys iš viešai prieinamų valstybės registro duomenų negalėjo aiškiai žinoti apie draudimus, susijusius su jam nuosavybės teise priklausančia žeme.

¹²⁸⁵ Ten pat.

Lietuvą nuosavybės teisių atkūrimo srityje¹²⁸⁶. Nuostata, kad valstybės institucijų klaidų pasekmės turi atitekti pačiai valstybei, pamažu įgyvendinama ir kitose srityse. Štai administracinėje byloje Nr. A756-808/2007¹²⁸⁷ nustatyta, kad dėl savivaldybės ir Nacionalinės mokėjimo agentūros nebendradarbiavimo, pareiškėjui atsakyta išmokėti tiesiogines išmokas. Pareiškėjas neteko teisės į išmokas iš esmės dėl to, kad savivaldybė neinformavo Nacionalinės mokėjimo agentūros apie tai, jog pareiškėjas yra įregistravęs valdą. Šiomis aplinkybėmis LVAT pabrėžė, kad privatus asmuo neturi įgalinimų kontroliuoti valstybės institucijų veiklos, o jos išimtinai yra atsakingos už paraiškų registravimą, tvarkymą bei jų nagrinėjimą. Atsižvelgus į tai, nuspręsta, kad šiomis aplinkybėmis privataus asmens teisėti lūkesčiai neturėtų nukentėti.

Dėsnina, kad valstybės institucijų aplaidumas, ilgalaikis ir sisteminis neteisėtų veiksmų pobūdis yra valstybės atsakomybę griežtinanti aplinkybė. Kaip yra pažymėjęs LVAT, pareiškėjo įgytas teisėtas lūkestis, kai įgalios valstybės institucijos iš esmės laiku nesiima jų kompetencijai priskirtų veiksmų, turi būti tinkamai apgintas¹²⁸⁸. Tai, kas laikoma aplaidžiais valstybės institucijų veiksmais, padės atskleisti administracinės bylos Nr. A525-260/2013¹²⁸⁹ nuostatos. Byloje nustatyta, kad atsakovas Nacionalinė žemės tarnyba, priėmęs prašymą, kuriame nėra datos, bei pats ant jo neuždėjęs gavimo žymos ir šio prašymo pagrindu 16 metų vykdeš administracinę procedūrą dėl nuosavybės teisių atkūrimo, elgėsi aplaidžiai. Teisėjų kolegijos vertinimu, toks atsakovo elgesys – prašymo su akivaizdžiais formos trūkumais priėmimas ir tolesni veiksmai, leido pareiškėjai pagrįstai tikėtis, jog nuosavybės teisių atkūrimo procesas vyksta sklandžiai. Todėl tik po 16 metų priimtas sprendimas, jog pareiškėjos prašymo data nėra aiški, todėl ji laikytina praleidusia įstatyme nustatytą terminą nuosavybei atkurti, LVAT pripažintas

¹²⁸⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-2758/2012.

¹²⁸⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. spalio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-808/2007.

¹²⁸⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1411/2010.

¹²⁸⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. vasario 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-260/2013.

nerūpestingu ir aplaidžiu institucijos darbu. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija nusprendė, jog tokiam atsakovo elgesiui pareiškėja negalėjo daryti įtakos, todėl dėl to atsirandantys neigiami padariniai negali būti perkelti jai.

Teisėtų lūkesčių pažeidimą daug sunkiau pateisinti ir tais atvejais, kai valstybės institucijos aktyviais veiksmais prisideda prie šių lūkesčių atsiradimo. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A438-2382/2012¹²⁹⁰ LVAT nustatė, kad valstybės institucijos, nesilaikydamos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 12 d. nutarimo, kuriuo žemės sklypų suteikimas Vyčio kryžiumi apdovanotiems asmenims pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai, toliau trejus metus tęsė žemės sklypo suteikimo procedūrą. Teisėjų kolegija pažymėjo, kad nagrinėjamoje byloje iš esmės buvo įrodytas atsakovų veiksmų neteisėtumas bei jo sisteminis pobūdis – po minėto Konstitucinio Teismo nutarimo priėmimo atsakovai aktyviai tęsė žemės sklypo suteikimo procedūras pareiškėjoms ir jas baigė tik 2009 m. Teisėjų kolegijos vertinimu, akivaizdu, jog tokie ilgalaikiai (trejus metus trukę) atsakovų neteisėti veiksmai objektyviai sukėlė nepatogumų pareiškėjoms. Tai sudarė pagrindą vienai iš pareiškėjų priteisti turtinės ir neturtinės žalos atlyginimą.

Pastebėtina, jog teisingo administracinių klaidų naštos paskirstymo reikalauja ne tik teisėtų lūkesčių apsaugos, bet ir gero administravimo bei teisingumo principai. Šių principų sąsajas LVAT yra nurodęs administracinėje byloje Nr. A492-2350/2012¹²⁹¹. Šioje byloje Teismas suformavo nuostatą, jog tais atvejais, kai atsakomybė už prieštaringos situacijos sukūrimą išimtinai tenka viešojo administravimo subjektui, tik dėl šios aplinkybės negalima riboti asmens teisių įgyvendinimo apimtį, nes tai prieštarautų gero viešojo administravimo, teisingumo ir protingumo principams, taip pat pažeistų pareiškėjų teisėtus lūkesčius¹²⁹².

¹²⁹⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2382/2012.

¹²⁹¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-2350/2012.

¹²⁹² Taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. kovo 7 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A858-215/2013.

7) Viešosios valdžios institucijos diskrecija

Geram ir efektyviam administravimui reikalingas tam tikras lankstumas, ypač kai nagrinėjamas klausimas yra susijęs su valstybės institucijų diskrecija¹²⁹³. Todėl nagrinėjant konkuruojančių vertybių pusiausvyros klausimą svarbu atsižvelgti į valstybės institucijai suteiktos nuožiūros laisvės ribas. Viešojo administravimo subjektų diskrecijos ribos paprastai platesnės ūkinės veiklos srityje¹²⁹⁴. Kita vertus, tai, kad viešojo administravimo subjektas tam tikroje srityje naudojami diskrecija, nereiškia, kad šioje srityje suinteresuoti asmenys apskritai negali turėti jokių teisėtų ir pagrįstų lūkesčių. Štai administracinėje byloje Nr. A492-2734/2011¹²⁹⁵ LVAT yra nusprendęs, kad nepaisant to, jog objektyviau požiūriu detaliojo plano tvirtinimas yra tarybos diskrecija, teisėtai veikęs asmuo turi pakankamai pagrįstus lūkesčius, jog detalusis planas bus patvirtintas, jei jis atitinka teisės aktų reikalavimus.

8) Įtaka kitiems suinteresuotiems asmenims

Derinant privačius ir viešuosius interesus, svarbu atsižvelgti į trečiųjų suinteresuotų asmenų interesus, kuriems taip pat gali turėti įtakos ginčijamų

¹²⁹³ RAITIO, J. *The principle of Legal Certainty* <...>, p. 226.

¹²⁹⁴ Apžvelgiamą aspektą galima iliustruoti jau ne kartą minėta „saulininkų“ byla. Nors tai, kad energetikos srityje valdžios institucijos naudojosi tam tikra diskrecija neužkirto kelio pripažinimui, jog suinteresuotas asmuo turi teisėtų lūkesčių, ši aplinkybė buvo svarbus kriterijus, sprendžiant teisėtų lūkesčių apsaugos klausimą. Išplėstinė teisėjų kolegija minėtoje nutartyje akcentavo, kad ūkinės veiklos reguliavimas priskirtinas plačiai įstatymų leidėjo diskrecijai (veikimo laisvei): „bendros tautos gerovės turinys ir atitinkamai ją užtikrinantis valstybinis reguliavimas, atsižvelgiant į ekonomikos ir socialinio gyvenimo įvairovę bei dinamiškumą, negali būti visą laiką vienodas, jis gali kisti“. Išplėstinė teisėjų kolegija pabrėžė, jog nagrinėtu atveju taip pat reikia įvertinti ir tai, jog šioje byloje buvo analizuojamas specifinės valstybės srities – skatinimo priemonių (tam tikros formos paramos) energetikos sektoriuje skyrimo – teisinis reguliavimas. Šios priemonės iš esmės finansuojamos paskirstant viešuosius interesus atitinkančių paslaugų lėšas. Išplėstinės teisėjų kolegijos vertinimu, toks šios srities pobūdis, be kita ko, suponuoja itin plačią įstatymų leidėjo diskreciją ją reguliuoti, ypač atsižvelgiant į visuomeninių santykių, viešųjų interesų pokyčius. Visa tai lėmė LVAT išvadą, jog „ūkio subjektai, kurių ekonominė veikla *per se* yra susijusi su rizikos elementu, negali turėti teisėtų lūkesčių, kad teisės aktų leidėjui, naudojantis savo diskrecija, esama situacija apskritai išliks nepakitusi ir kad įstatymų leidėjas nepriims tokių teisės aktų pakeitimų, kurie gali sukelti asmeniui neigiamų (pvz., finansinių) padarinių.“ (2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013).

¹²⁹⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-2734/2011. Tokios pačios pozicijos LVAT laikėsi administracinėje byloje Nr. A492-294/2014. Teismas konstatavo, kad planavimo sąlygų teritorijų planavimo dokumentui rengti išdavimas sukūrė pareiškėjams teisėtus lūkesčius, kad veikiant teisėtai, įvykdžius įstatymo reikalavimus, detalusis planas bus patvirtintas ir jie įgis galimybę įvykdyti savo verslo sumanymus (2014 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-294/2014).

sprendimų panaikinimas¹²⁹⁶. Tai, jog suinteresuoto asmens teisėtų lūkesčių apsauga ir gynimas kitų asmenų teisėms bei įstatymų saugomiems interesams grėsmės nekelia, vertintinas kaip papildomas argumentas, pagrindžiantis ginčijamo sprendimo, sukūrusio teisėtus lūkesčius, išsaugojimą¹²⁹⁷. Teisėtus lūkesčius sukūrusio sprendimo išsaugojimą gali nulemti ir poreikis užtikrinti teisinę tvarką. Kuo daugiau suinteresuotų asmenų pajustų galimos teismo intervencijos poveikį, tuo svarbiau garantuoti susiklosčiusių teisinių santykių stabilumą, pastovumą ir apibrėžtumą. Štai administracinėje byloje Nr. A556-1517/2012, sprendžiant viešojo intereso gynimo saugomoje teritorijoje klausimą, nustatyta, kad trečiaisiais suinteresuotais asmenimis į procesą iš viso įtraukti 99 asmenys. Teisėjų kolegijos vertinimu, panaikinus skundžiamus teisės aktus, būtų buvę paliesti visų jų interesai, todėl tikėtina, jog pastarieji inicijuotų teisinius procesus dėl žalos atlyginimo iš valstybės, pateiktų kitokio pobūdžio reikalavimus, kuriais būtų siekiama satisfakcijos dėl patirtų nepatogumų. Ši aplinkybė buvo vienas iš argumentų, kuriuo nagrinėjamu atveju motyvuotas teismo atsisakymas ginti viešąjį interesą¹²⁹⁸.

9) Teisėtų lūkesčių apsaugos būdas

Aplinkybė, jog privatus asmuo turi teisę teisėtus lūkesčius įgyvendinti kitu įstatyme įtvirtintu būdu, gali tapti vienu iš argumentų, pateisinančiu teisėtų lūkesčių nepaisymą. Pavyzdžiui, ginčų dėl nuosavybės teisių atkūrimo srityje LVAT, naikindamas administracinius sprendimus dėl viešojo intereso tikslų, ne kartą yra konstatavęs, kad tokiu atveju teismo sprendimo priėmimas negali būti traktuojamas kaip užkertantis kelią asmenims įgyvendinti nuosavybės atkūrimo teisę. Šiuo aspektu teismas paprastai nurodo, kad asmens teisėtas lūkestis atkurti nuosavybės teises išlieka, tačiau jis gali būti įgyvendinamas

¹²⁹⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1411/2010; 2003 m. balandžio 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A2-399/2003.

¹²⁹⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1797/2005; 2008 m. spalio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-2150/2008.

¹²⁹⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. balandžio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1517/2012.

kitu įstatymo nustatyta nuosavybės teisių atkūrimo būdu¹²⁹⁹. Tuo metu tai, kad teisėti lūkesčiai gali būti apsaugomi ir apginami vieninteliu teisiniu būdu, yra kriterijus, sustiprinantis privataus asmens teisinį reikalavimą. Svarbu ne tik tai, ar teisėti lūkesčiai saugomi *in natura*, bet ir tai, ar šie lūkesčiai gali būti užtikrinami kitais būdais – nustačius pakankamą pereinamąjį laikotarpį, reikalingą pasirengti pokyčiams, ar įgyvendinus teisę į žalos atlyginimą. Šiuo aspektu gali būti taikomas žalos dėl neteisėtų valstybės institucijų veiksmų atlyginimo srityje suformuotas bendrasis kriterijus, reikalaujantis apsvarstyti, ar asmens teisės yra pažeistos negrįžtamai ir ar žalos nepriteisimo atveju šio asmens pažeistos teisės iš esmės liktų neapgintos, t. y. nebūtų pasiektas kertinis teisinės valstybės principas dėl pažeistų teisių teismo gynimo¹³⁰⁰.

10) Praėjęs laikas

Asmuo, kurio teisėtus lūkesčius naudotis įgyta nuosavybe valstybė implicitiškai ar formaliai pripažįsta pakankamai ilgą laiką, pagrįstai gali tikėtis, kad šie lūkesčiai valstybės bus saugomi ir ginami. Kuo ilgiau suinteresuotas asmuo pasitiki valstybės institucijos ir jos pareigūnų veiksmų teisėtumu, tuo labiau pagrįsti tampa šio asmens teisėti lūkesčiai ir tuo didesnė apsauga jiems turėtų būti suteikta. Šis aspektas ypač svarbus sprendžiant ginčus nuosavybės teisių atkūrimo, teritorijų planavimo bei statybų srityse. Konkrečių LVAT praktikos pavyzdžių analizė suponuoja mintį, kad tam tikru atskaitos tašku, aiškinant pakankamai ilgo laiko kategoriją, pripažįstamas dešimties metų laikotarpis¹³⁰¹. Vis dėlto, pakankamai ilgo laiko kategorija šių teismų praktikoje nėra taikoma visiškai nuosekliai. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A858-279/2011 teisėjų kolegija atmetė suinteresuoto asmens argumentą, jog nuo ginčijamų teisės aktų priėmimo 2000 m. yra praėję daug laiko, todėl turėtų būti vadovujamasi teisėtų lūkesčių apsaugos principu. Be to, vienais atvejais praėjęs laikotarpis siejamas su bendruoju 10 metų ieškinio

¹²⁹⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. kovo 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-131/2013; 2010 m. balandžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-623/2010; 2010 m. gegužės 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-859/2010.

¹³⁰⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. birželio 26 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A469-653/2007.

¹³⁰¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-129/2012; 2012 m. spalio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-2758/2012.

senaties terminu¹³⁰², kitais atvejais – su terminu nuo ginčijamų aktų priėmimo iki teismo nagrinėjimo dienos¹³⁰³ ar su terminu iki galutinio ginčo sprendimo priėmimo atėityje^{1304, 1305}. Atitinkamai, suinteresuotiems asmenims daug sunkiau pagrįsti reikalavimus dėl teisėtų lūkesčių apsaugos, kai tam tikra nuosavybė jie naudojami sąlyginai neilgai¹³⁰⁶. Kita vertus, neatmestina galimybė, kad kitose srityse, pavyzdžiui, socialinių išmokų mokėjimo, teisėtus lūkesčius gali sukurti ir jų apsaugą pagrįsti kur kas trumpesnis laikotarpis.

Reziumuojant pastebėtina, kad ne visi iš paminėtų kriterijų yra aktualūs ir vertinami kartu kiekvienu atveju. Šių kriterijų skaičius ir reikšmė skiriasi, priklausomai nuo visuomeninių santykių srities ir kiekvieno atvejo konkrečių faktinių aplinkybių. Todėl LVAT praktikoje įvardintų veiksmų taikymas yra kintantis ir iš anksto neapibrėžtas. Tačiau reiktų atkreipti dėmesį, jog remiantis sisteminė nacionalinių teismų praktikos analize, teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste svarbiausiais įvardintini teisėtų lūkesčių pagrindo teisėtumo ir ginčo teisinių santykių dalyvių (valstybės institucijos ir privataus asmens) gero elgesio aspektai.

Kai kurie lyginamieji balansavimo testo kriterijų supranacionalinėje ir nacionalinėje teisėje aspektai

Siekiant tyrimo nuoseklumo, taip pat svarbu nustatyti, ar nacionalinių teismų, ieškančių konkuruojančių vertybių pusiausvyros, taikomi kriterijai skiriasi nuo panašių kriterijų, suformuotų supranacionalinių teismų praktikoje.

¹³⁰² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-59/2012.

¹³⁰³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-129/2012.

¹³⁰⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. balandžio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-194/2011.

¹³⁰⁵ Pastebėtina, jog remiantis EŽTT praktika, šis terminas pagrįstai gali būti kvestionuojamas kaip per ilgas. Šiuo klausimu žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 14 d. sprendimo *Paplauskienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 31102/06*, 55 p.; 2014 m. spalio 21 d. sprendimo *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 34911/06*, 38 p.

¹³⁰⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gegužės 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A520-315/2012; 2012 m. birželio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1610/2012; 2013 m. balandžio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-559/2013; 2013 m. kovo 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-499/2013.

Toliau analizuodami ESTT ir EŽTT jurisprudenciją matysime, kad sprendžiant viešojo ir privataus interesų sandūros problemą vertinami iš esmės labai panašūs aspektai, tačiau jų reikšmė skiriasi.

Iš *Europos Žmogaus Teisių Teismo* praktikos matyti, kad teisėtų lūkesčių buvimas turi reikšmingos įtakos teisingos pusiausvyros nustatymui. Viena vertus, pareiškėjo nuosavybės ir kartu teisėtų lūkesčių apsaugos ribojimas padidina sunkumą, tenkančią šiam asmeniui, našta. Dėl to valstybės institucijos turi pateikti įtikinamesnių argumentų dėl ribojimo proporcingumo. Kita vertus, teisėtų lūkesčių nebuvimas ar ribota jų apimtis gali būti vertinami kaip pareiškėjui nepalanki aplinkybė. Dėl to rimtesnių papildomų argumentų pagrįsti, jog nuosavybės ribojimas yra neproporcingas, turi pateikti pats pareiškėjas. Apžvelgiamu klausimu pristatant EŽTT praktiką, sudarysime aktualiausių¹³⁰⁷ proporcingumo testo kriterijų sąrašą, be kita ko, nurodydami reikšmingiausius EŽTT sprendimų pavyzdžius. Nagrinėjamoje srityje išskirtini šie veiksniai:

1) Pareiškėjo ir viešosios administracijos elgesys yra konkuruojančių vertybių pusiausvyrą labiausiai veikiantys kriterijai, ypač neteisėtų teisės aktų atveju¹³⁰⁸. Visų pirma pareiškėjo teisinis reikalavimas turi būti grindžiamas pakankamai nustatytu nacionaliniu teisės pagrindu¹³⁰⁹. Pareiškėjo interesų apsauga dar labiau sustiprėja, jeigu jis elgėsi gera valia, *inter alia* buvo apdairus (numatomumo kriterijus). Jeigu pareiškėjas galėjo numatyti pokytį, jis negali teigti, jog teisėtai tikėjosi, kad situacija nepasikeis, išskyrus atvejus, kai faktinės ir teisinės situacijos sudėtingumas užkerta kelią apie tokius pokyčius sužinoti. Tuo metu viešojo administravimo institucijos argumentai yra sustiprinami, jeigu ši institucija laikėsi savo įgaliojimų bei rūpestingumo

¹³⁰⁷ Išsamiau šiuo klausimu žr. SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 67–68; 91–96; 182–185; 197–200.

¹³⁰⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. vasario 11 d. sprendimo *Malysh ir kiti prieš Rusiją, pareiškimo Nr. 30280/03, 84 p.*; 2010 m. gruodžio 2 d. sprendimo *Yuriy Lobanov prieš Rusiją, pareiškimo Nr. 15578/03, 53 p.*

¹³⁰⁹ Pareiškėjo gera valia pripažįstama, jeigu pareiškėjo pasiklojimas teisės aktu yra pagrįstai pateisinamas ir šis teisės aktas turi rimtą teisinį pagrindą. Pareiškėjas turi būti išpildęs teisės aktuose numatytas sąlygas. Tik pakankamai nustatytas ar įgyvendinamas teisinis reikalavimas sudaro „nuosavybę“. Šis aspektas reiškia, jog turi egzistuoti tam tikras „turtas“. Išsamiau SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 95–96; taip pat žr. POPELIER, P. *Legitimate Expectations* <...>, p. 13.

pareigos ir specialiai neskaito pareiškėjo pasitikėjimo¹³¹⁰. Valstybės pareigūnų sukurtas nesaugumas dėl esamos padėties yra labai svarbus faktorius, sprendžiant dėl valstybės atsakomybės¹³¹¹. Jis yra nustatomas vertinant ne tik valstybės institucijų elgesį, bet ir nacionalinį teisinį reguliavimą¹³¹² bei teismų praktiką¹³¹³. Valstybės institucijų sukurtą nesaugumą taip pat gali pateisinti tik susiklosčiusios padėties sudėtingumas¹³¹⁴.

3) Kitas reikšmingas faktorius interesų balansavime yra išorinis pasitikėjimo valstybe pasireiškimas. Nors šis kriterijus nėra būtinas¹³¹⁵, pareiškėjo patirta reali ir tikra žala sustiprina jo poziciją. Į finansinius praradimus ir jų mastą EŽTT paprastai atsižvelgia sprendamas interesų balansavimo klausimą¹³¹⁶. Šio Teismo praktikoje atskiriamos situacijos, kai ginčijamas ribojimas teisinį reikalavimą apskritai daro beverčiu¹³¹⁷ ar tik sumažina gaunamą naudą¹³¹⁸.

4) Ginčijamo ribojimo įtaka tretiesiems asmenims – papildomas kriterijus, į kurį gali būti atsižvelgiama ieškant konkuruojančių interesų pusiausvyros. Turint omenyje tai, jog pasekmes galiausiai prisiima visuomenė,

¹³¹⁰ Šiuo aspektu taip pat svarbu, ar sprendžiamas klausimas patenka į valstybės institucijų išimtinę kompetenciją. Tais atvejais, kai privatus asmuo neturi galimybės daryti didesnės įtakos sprendimo priėmimui, laikoma, jog valstybė turi prisiimti didesnę atsakomybę. Šiuo klausimu žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 14 d. sprendimo *Paplauskienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 31102/06, 45 p.; 2010 m. lapkričio 18 d. sprendimas *Consorts Richet ir Le Ber prieš Prancūziją*, pareiškimų Nr. 18990/07, 23905/07.

¹³¹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. birželio 22 d. sprendimas *Broniowski prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 31443/96, ECHR 2004-V. Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 14 d. sprendimas *Paplauskienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 31102/06, 2014 m. spalio 21 d. sprendimas *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 34911/06.

¹³¹² Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2000 m. sausio 5 d. sprendimo *Beyeler prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 33202/96, ECHR 2000-I, 110 p.

¹³¹³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. liepos 7 d. sprendimo *Plechanow prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 22279/04, 110 p.

¹³¹⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2005 m. birželio 30 d. sprendimo *Jahn ir kt. prieš Vokietiją*, pareiškimų Nr. 46720/99; Nr. 72203/01; Nr. 72552/01, ECHR 2005-VI, 117 p.

¹³¹⁵ SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 68.

¹³¹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. gegužės 27 d. sprendimas *Ogis-Institut Stanislas ir kiti prieš Prancūziją*, pareiškimų Nr. 42219/98; Nr. 54563/00; 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas *Pine Valley Developments Ltd ir kiti prieš Airiją*, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222.

¹³¹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. lapkričio 2 d. sprendimo *Lánchíd Hitel És Faktor Zrt prieš Vengriją*, pareiškimo Nr. 40381/05, 33 p.

¹³¹⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. gegužės 27 d. sprendimo *Ogis-Institut Stanislas ir kiti prieš Prancūziją*, pareiškimų Nr. 42219/98; Nr. 54563/00, 86 p.

viešasis interesas, pagrindžiantis teisėtų lūkesčių nepateisinimą, stiprėja, jeigu nagrinėjama situacija yra susijusi su daugeliu asmenų¹³¹⁹.

5) Konkuruojančių interesų balansas taip pat priklauso nuo kilusio ginčo sprendimo sukiamų teisinių pasekmių. Pati rimčiausia pasekmė yra valstybės priimto akto, iš kurio kyla asmens teisėti lūkesčiai, išsaugojimas. Kadangi ši pasekmė daugeliu atveju gali pažeisti svarbius viešuosius interesus (pvz., teisėtumą), šiai pasekmei pateisinti reikalingi labai svarbūs privatūs interesai¹³²⁰. Balansavimo metu taip pat atsižvelgiama, ar pareiškėjas gali įgyvendinti teisę į žalos atlyginimą¹³²¹ ir ar jam buvo suteikta galimybė prisitaikyti prie pasikeitusios padėties¹³²².

6) Ieškant teisingos pusiausvyros ne mažiau svarbu atsižvelgti į valstybės institucijoms suteiktos veiksmų laisvės ribas, pavyzdžiui, platesnė valstybės institucijų diskrecija būdinga socialinės apsaugos, finansų ar ekonomikos politikai¹³²³.

Remiantis *Europos Sąjungos Teisingumo Teismo* praktika, teisėtų lūkesčių apsauga yra suteikiama tik tada, jei suinteresuoto asmens interesas yra viršesnis už esamą viešąjį interesą¹³²⁴. Ši sąlyga laikoma patenkinta, jei, palyginus esamus interesus, matyti, kad nagrinėjamomis aplinkybėmis Sąjungos interesas¹³²⁵ nėra viršesnis už asmens interesą išlaikyti situaciją tokią, kurią jis galėjo teisėtai laikyti stabilia¹³²⁶. Nors apie būtinybę derinti

¹³¹⁹ WEBER-DÜRLER, B. *Vertrauensschutz* <...>, p. 123.

¹³²⁰ Ten pat, p. 144.

¹³²¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2005 m. spalio 6 d. sprendimo *Draon prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 1513/03, 84 p.; 2005 m. spalio 6 d. sprendimo *Maurice prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 11810/03, ECHR 2005-IX, 95 p.; 2000 m. lapkričio 23 d. sprendimo *The Former King of Greece ir kiti prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 25701/94, ECHR 2000-XII, 98 p.

¹³²² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. vasario 6 d. sprendimas *dėl priimtino Wendenburg ir kt. prieš Vokietiją*, pareiškimo Nr. 71630/01; 2004 m. sausio 8 d. sprendimo *Voggenreiter prieš Vokietiją*, pareiškimo Nr. 47169/99, ECHR 2004-I (extracts), 42 p.; 2009 m. lapkričio 10 d. sprendimo *dėl priimtino Bladh prieš Švediją*, pareiškimo Nr. 46125/06, 44 p.

¹³²³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. lapkričio 2 d. sprendimo *Lánchid Hitel És Faktor Zrt prieš Vengriją*, pareiškimo Nr. 40381/05, 31–33 p.

¹³²⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. birželio 22 d. sprendimo *sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479, 148 p.

¹³²⁵ ESTT pripažįstamų viešųjų interesų klausimu išsamiau žr. TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 256–257.

¹³²⁶ Dėl šio interesų pusiausvyros nustatymo pavyzdžių žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999, 39 p.; 1997 m. liepos 17 d. sprendimo *Affish*, C-183/95, Rink. p. I-4315, 57 p.

konkuruojančias teisesines vertybes ESTT pirmiausia užsiminė dar 1961 m.¹³²⁷, pastarosios sąlygos išpildymo aiškinimas praktikoje nėra labai detalus. Taip yra todėl, kad pareiškėjai susiduria su rimtais sunkumais jau pirmajame etape, t. y. siekdami pagrįsti, jog Sąjungos institucijos savo išankstiniais veiksmais sukūrė teisėtus lūkesčius. Tokiu būdu Sąjungos mastu nekilo ir primygtinio bei neatidėliotino poreikio nustatyti labai detalias principines taisykles, taikytinas konkuruojančių interesų palyginimui¹³²⁸. Nepaisant to, konkuruojančių vertybių balansavimo testo taikymas turi tvirtą norminį pagrindą, tiek sprendžiant individualių administracinių sprendimų atšaukimo klausimą, tiek atliekant bendrojo pobūdžio teisės aktų teisėtumo patikrą.

Šiandien galima išskirti keletą pagrindinių kriterijų, į kuriuos ESTT atsižvelgia vertindamas, kurie interesai neteisėto sprendimo atšaukimo atveju turi prioritetą. Pirmiausia vertinama, ar neteisėtas sprendimas apskritai galėjo sukurti teisėtus lūkesčius, bei kokios pasekmės kiltų individui, jeigu sprendimas būtų panaikintas retroaktyviai. Šiuo aspektu ypač svarbu, kiek asmuo pasitikėjo akto teisėtumu¹³²⁹, *inter alia* finansiškai¹³³⁰. Sprendžiant šiuos klausimus ne mažiau reikšmingas numatomumo kriterijus¹³³¹, suinteresuoto asmens nepriekaištingas elgesys¹³³², atšaukiamo akto neteisėtumo pobūdis

¹³²⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1961 m. kovo 22 d. sprendimo *S.N.U.P.A.T. prieš Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 42/59 ir 49/59, Rink. p. 53, 78 p. Teisingumo Teismas konstatavo, kad nei teisinio saugumo [kurio dalimi čia pripažįstamas teisėtų lūkesčių apsaugos principas], nei teisėtumo principai negali būti taikomi absoliučiai. Turėtų būti atsižvelgiama į abu principus, o kuris principas vyrauja konkrečioje byloje priklauso nuo viešojo intereso ir individo interesų palyginimo.

¹³²⁸ ESTT praktika teisėtų lūkesčių *apsaugos* klausimu iš tiesų nėra nei gausi, nei labai detali. ESTT sprendimų, kuriais konstatuotas teisėtų lūkesčių apsaugos principo pažeidimas, skaičius siekia apie dvi dešimtis. Europos Sąjungos teisminių institucijų informacinės sistemos InfoCuria duomenys [žiūrėta 2013 m. lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: <<http://curia.europa.eu/juris/recherche.jsf?language=lt>>.

¹³²⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999, 35 p.

¹³³⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. kovo 13 d. sprendimo *sujungtose bylose Vereniging Nationaal Overlegorgaan Sociale Werkvoorziening*, C-383/06–C-385/06, Rink. p. I-1561, 52 p. Taip pat žr. SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 99.

¹³³¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. vasario 26 d. sprendimo *Conorzio Cooperative d'Abruzzo prieš Komisiją*, 15/85, Rink. p. 1005, 14 p.; 1978 m. kovo 9 d. sprendimo *Herpels prieš Komisiją*, 54/77, Rink. p. 585, 41 p.; 1965 m. liepos 13 d. sprendimas *Lemmerz-Werke GmbH prieš EAPB Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 111/63, Rink. p. 835.

¹³³² Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. sausio 24 d. sprendimo *Conserve Italia prieš Komisiją*, C-500/99 P, Rink. p. I-867, 90 p.; 1961 m. kovo 22 d. sprendimo *S.N.U.P.A.T. prieš Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 42/59 ir 49/59, Rink. p. 53, 87 p.; 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999, 37 p. Taip pat žr. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1013–1014.

(aktas, turintis procedūrinių trūkumų, gali būti paliktas galioti)¹³³³. Šiame kontekste taip pat vertinamos pasekmės, kurios panaikinus sprendimą kultų tretiesiems asmenims¹³³⁴. Galiausiai, atsižvelgiant į kiekvienos bylos aplinkybes, vertinamas protingas sprendimo atšaukimo terminas¹³³⁵. Pastarasis aspektas ESTT praktikoje laikytinas vienu iš pagrindinių¹³³⁶.

Kalbant apie konkuruojančių interesų balansavimą bendrojo pobūdžio aktų patikros srityje, reikia pastebėti, kad jis iš esmės yra susijęs su teisės aktų retroaktyvaus galiojimo klausimais¹³³⁷. Sprendžiant, ar teisėti lūkesčiai pažeidžiami, nesilaikant teisės aktų retroaktyvumo taisyklių teisinėje literatūroje¹³³⁸ išskiriami šie ESTT praktikoje suformuoti kriterijai: nusistovėjusios teisinės padėties pažeidimas; galimybė numatyti praradimus; priežastinis ryšys tarp suinteresuoto asmens pasitikėjimo, kad galiojanti teisė nesikeis, ir patirtos žalos; bei Sąjungos interesus, kad nauja teisės norma įsigaliojūt nedelsiant. Šios sąlygos yra vertinamos skirtingai, priklausomai nuo to, ar toje srityje Sąjungos institucijos turi plačią veiksmų laisvę¹³³⁹.

Pateikti teisminės praktikos pavyzdžiai yra pakankami, kad pagrįstą išvadą, jog nagrinėjamos doktrinos kontekste konkuruojančių interesų

¹³³³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 17 d. sprendimas *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999; SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 100.

¹³³⁴ SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 100.

¹³³⁵ Ten pat, p. 100; Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. vasario 26 d. sprendimo *Consortio Cooperative d'Abruzzo prieš Komisiją*, 15/85, Rink. p. 1005, 15–16 p.; 2004 m. balandžio 29 d. sprendimo *Italija prieš Komisiją*, C-298/00 P, Rink. p. I-4087, 92 p.; 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999, 43 p.

¹³³⁶ Išsamiau žr. III.2.3.1. Administracinių sprendimų atšaukimo doktrina Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje.

¹³³⁷ TRIDIMAS, T. *The General Principles* <...>, p. 256; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1144–1145.

¹³³⁸ HOFMANN, H. C. H.; ROWE, G. C.; ir ALEXANDER H. TÜRK, A. H. *Administrative Law* <...>, p. 181.

¹³³⁹ Pavyzdžiui, remtis lūkesčių pažeidimu daug sudėtingiau žemės ūkio srityje, kurioje Sąjungos teisės aktų leidėjui pripažįstama reikšminga diskrecija (AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. *Les principes* <...>, p. 488). Tuo metu nacionalinės institucijos turi nedidelę laisvę spręsti dėl neteisėtai suteiktos pagalbos, nes ESTT vangiai pripažįsta, jog teisėti lūkesčiai gali būti pagrindas tokios pagalbos nesušgrąžinimui (1990 m. rugsėjo 20 d. sprendimas *Europos Bendrijų Komisiją prieš Vokietiją*, C-5/89, Rink. p. I-3437; 1991 m. kovo 21 d. sprendimas *Italija prieš Europos Bendrijų Komisiją*, C-303/88, Rink. p. I-1433.). Vis dėlto šio Teismo praktika ne tokia griežta, kalbant apie neteisėtai sumokėtos Sąjungos paramos susigrąžinimą per nacionalines institucijas. ESTT yra pripažinęs, kad nacionalinis teismas gali įgyvendinti Sąjungos teisės teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principus, vertindamas ir prarastų lėšų gavėjo, ir administracijos elgesį, su sąlyga, kad bus visiškai atsižvelgta į Sąjungos interesus (2008 m. kovo 13 d. sprendimo *sujungtose bylose Vereniging Nationaal Overlegorgaan Sociale Werkvoorziening*, C-383/06–C-385/06, Rink. p. I-1561, 59 p.).

balansavimo kriterijai iš pažiūros supranacionalinėje ir nacionalinėje teisėje yra labai panašūs. Vis dėlto, kaip matyti, pavyzdžiui, iš EŽTT sprendimų bylose prieš Lietuvą¹³⁴⁰, jų taikymas suponuoja nevienodą ginčo sprendimo rezultatą. Turint tai omenyje, reikia ieškoti tokį praktikos nevienodumą paaiškinančių priežasčių. Iš pažiūros gali būti teigiama, kad teisėtų lūkesčių apsaugos klausimas nacionalinių teismų praktikoje yra pernelyg veikiamas *in casu* požiūrio. Kita vertus, taip manyti nėra visiškai tikslu, atsižvelgus į nacionalinių teismų praktikoje pakankamai aiškiai suformuotus nagrinėjamo principo turinio elementus. Dėl to dėmesys neišvengiamai krypta į tai, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste yra taikomas konkuruojančių vertybių subalansavimo modelis. Iš tiesų reikia pripažinti, kad nagrinėti teisingos pusiausvyros nustatymo kriterijai nacionalinių teismų praktikoje yra taikomi fragmentiškai – vieni arba kiti, o tam tikrais atvejais jų taikymas tik implicitinis. Čia svarbu priminti ankstesnėje tyrimo dalyje padarytą išvadą, jog balansavimas teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste suponuoja racionalų ir pagrįstą rezultatą, kai yra laikomasi proporcingumo testo struktūros, reikalaujančios identifikuoti svarbias vertybes, apsvarstyti reliatyvų socialinių jų svorį bei atskleisti, kaip yra sprendžiami konkretūs klausimai. Vis dėlto šiuo metu nacionalinių teismų praktikoje taikant teisėtų lūkesčių apsaugos principą, faktinių ir teisinių aplinkybių vertinimas paprastai nėra atskleidžiamas taip tiksliai, kad užtikrintų vienodą teismų praktiką.

Atlikta teisminės praktikos analizė taip pat patvirtina, kad konkuruojančių vertybių teisingos pusiausvyros nustatymo kriterijų reikšmė nacionalinių ir supranacionalinių teismų praktikoje aiškinama ir suprantama nevienodai. Autorės nuomone, taip yra todėl, jog apžvelgtų teismų praktiką kreipia skirtingi vertybiniai vektoriai. EŽTT, nustatydamas konkuruojančių vertybių balansą, laikosi principinės pozicijos, jog administracinių klaidų pasekmes turi

¹³⁴⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 45092/07; 2013 m. gruodžio 10 d. sprendimas *Nekvedavičius prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 1471/05; 2003 m. kovo 6 d. sprendimas *Jasiūnienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 41510/98; 2014 m. gegužės 27 d. sprendimas *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 17978/05; 2014 m. spalio 21 d. sprendimas *Digrytė Klivavičienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 34911/06; 2014 m. spalio 14 d. sprendimas *Paplauskienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 31102/06.

prisiimti pati valstybė. Tokiu būdu šio Teismo praktikoje pagrindinis dėmesys skiriamas aplinkybėms, sukūrusioms teisinį nesaugumą, ir šio nesaugumo suponuojamai sunkumų naštai, tenkančiai privatiems asmenims. Tuo metu ESTT praktikoje akcentuojamas Europos Sąjungos teisės veiksmingumas. Atitinkamai, šiomis aplinkybėmis ypatingos reikšmės turi Sąjungos institucijų diskrecija, o subjektinės teisės iš esmės užtikrinamos sudarant pakankamas galimybes privatiems asmenims pasirengti atitinkamiems pokyčiams. Šiame kontekste reikia priminti, kad Lietuva žmogaus teisių apsaugos standartų neįvykdė tais atvejais, kai viešojo ir privataus intereso sandūroje, pirmenybė buvo suteikiama pirmajam. Šie atvejai suponuoja pakankamai konkrečią nacionaliniams teismams tenkančią užduotį – nacionalinės teisės nuostatas kiek įmanoma aiškinti taip, kad jos atitiktų teisėtų lūkesčių apsaugos paskirtį, reikalaujančią užtikrinti asmens subjektinių teisių apsaugą bei pasitikėjimą valstybe. Įvardyta užduotis nereiškia, jog kiekvienu atveju teisėti lūkesčiai turėtų būti saugomi *in natura*. Iš tiesų vienas ryškiausių nagrinėjamos doktrinos privalumų yra tai, jog ji suteikia ne vieną teisinės apsaugos būdą.

III.3.3. Teisminės teisėtų lūkesčių apsaugos būdai

Teisinės valstybės ir pagarbos žmogaus teisėms principai reikalauja, kad teisė būtų grindžiama ne tiek taisyklėmis ir teisių skelbimu, kiek mechanizmais, suteikiančiais galimybę užtikrinti taisyklių ir teisių paisymą. Remiantis visuotinai pripažintu bendruoju teisės principu *ubi ius, ibi remedium*, teisė gali būti įgyvendinta tik jei yra priemonė ją apsaugoti. Kitaip tariant, jeigu yra teisėtas lūkestis, turi būti ir efektyvios bei realios gynimo priemonės šio lūkesčio pažeidimo atveju.

Teisės doktrinoje išskiriami du pagrindiniai¹³⁴¹ teisėtų lūkesčių gynybos modeliai: materialusis ir kompensacinis¹³⁴². Pagal materialųjį teisėtų lūkesčių

¹³⁴¹ Greta paminėtųjų taip pat gali būti nurodomas procedūrinis teisėtų lūkesčių apsaugos būdas (SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>), tačiau pastarasis labiau būdingas toms teisės sistemoms, kurių pozityvioji teisė neįtvirtina pagrindinių administracinės procedūros teisių, pvz., teisės būti išklausytam ir pan.

apsaugos modelį suinteresuotas asmuo įgyja teisę reikalauti, kad jam netrukdomai būtų leista naudotis tuo, dėl ko jis turi teisėtą lūkestį. Šio modelio gynybos priemonėmis įvardintini skundai dėl viešojo administravimo subjekto priimtų administracinių sprendimų panaikinimo bei įpareigojimų viešajai administracijai nustatymo. Tuo metu kompensacinis teisėtų lūkesčių modelis suteikia suinteresuotam asmeniui galimybę reikalauti, kad jam būtų atlyginama dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo padaryta žala. Šiuo aspektu gali būti išskiriami du žalos atlyginimo būdai¹³⁴³. Pirma, viešojo administravimo subjektai gali savanoriškai (*ex gratia*) išmokėti suinteresuotiems asmenims kompensaciją, priėmus sprendimą nepaisyti šių asmenų teisėtų lūkesčių, tokiu būdu (potencialiai) užkertant kelią konstatavimui, kad teisėti lūkesčiai nebuvo užtikrinti¹³⁴⁴. Antra, žalos atlyginimas gali būti priteistas teismo nagrinėjimo metu. Šiuo atveju konkretus atlygintinos žalos dydis priklauso nuo daugybės aplinkybių, *inter alia* būdo, kaip teisėti lūkesčiai buvo sukurti, teisėtų lūkesčių ilgalaikiškumo, klausimo, ar teisėtų lūkesčių išpildymas yra kertinis suinteresuoto asmens planų aspektas, ar suinteresuotas asmuo galėjo numatyti, jog jo lūkesčių bus nepaisoma, ar šis asmuo vienokiu ar kitokiu būdu prisidėjo prie šių lūkesčių nepaisymo ir kt.¹³⁴⁵. Teisės moksle akcentuojama abiejų nurodytų teisminių teisėtų lūkesčių apsaugos būdų taikymo svarba. Anot S. Schönberg, lūkesčiai negali būti deramai apsaugomi, remiantis tik vienu teisės principu, – reikalingas visų minėtų taisyklių derinys¹³⁴⁶.

Ko gero, daugiausia diskusijų teisės moksle keliama dėl kompensacinio teisėtų lūkesčių apsaugos pobūdžio. Štai I. Steele žalos atlyginimą pripažįsta alternatyviu juo teisėtų lūkesčių gynybos būdu¹³⁴⁷. I. Steele laikosi požiūrio, jog materialinė teisėtų lūkesčių apsauga turėtų būti įprasta priemonė neteisėtai

¹³⁴² STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 319, 322; SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>.

¹³⁴³ STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 322–323.

¹³⁴⁴ Pastebėtina, kad išmokos *ex gratia* Lietuvoje ypač retos. Šių išmokų pavyzdžiu yra Vyriausybės patvirtina kompensacijų „saulininkams“ tvarka. Išsamiau žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2013 m. birželio 26 d. nutarimas Nr. 594 „Dėl Išlaidų, susijusių su saulės šviesos energijos elektrinės projekto plėtojimu, kompensavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (Žin., 2013, Nr. 70-3537).

¹³⁴⁵ Išsamiau žr. BROWN, A. Justifying Compensation <...>, p. 705–706.

¹³⁴⁶ SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 239; taip pat žr. SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 68.

¹³⁴⁷ STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 322.

pažeidus teisėtus lūkesčius, tačiau tam tikrais atvejais gali būti taikomas alternatyvus gynybos būdas, ypač tada, kai kalbama apie *ultra vires* teisėtų lūkesčių apsaugą¹³⁴⁸. Iš tiesų nemaža dalis argumentų, susijusių su žalos atlyginimo, kaip savarankiško teisėtų lūkesčių gynimo būdo, taikymu yra siejami būtent su *ultra vires* teisėtų lūkesčių apsauga. Kaip pažymi C. Forsyth ir W. Wade, kompensacija bet kuriuo atveju yra geresnis pasirinkimas nei manipuliavimas teise tam, kad du neteisingus dalykus paverstume vienu teisingu¹³⁴⁹. Aktyviausio žalos proponento *ultra vires* teisėtų lūkesčių atveju Y. Vanderman teigimu, *ultra vires* patikinimai yra ypatingas atvejis, nes sprendimą priėmęs viešojo administravimo subjektas neturi teisės išpildyti duoto patikinimo, nepaisant, kad to reikalauja teisingumas¹³⁵⁰. Atsižvelgęs į tai, Y. Vanderman netgi kelia kompensacijos *ultra vires* patikinimų atveju prioritizavimo klausimą¹³⁵¹. Vis dėlto reziumuojant teisinėje literatūroje paprastai nurodoma, kad bendriausia prasme teisės akto išsaugojimas yra pageidautinas sprendimas¹³⁵², tačiau kai viršesni viešieji interesai oponuoja tokio akto išsaugojimui arba akto išsaugojimas būtų susijęs su neproporcingomis pasekmėmis, gali būti skiriama kompensacija¹³⁵³.

¹³⁴⁸ I. Steele teigimu, tais atvejais, kai privatus asmuo patyrė praradimų, kliaudamasis valstybės institucijų patikinimais, žalos, prilygintos praradimų vertei, atlyginimas gali deramai išspręsti individo teisių apsaugos klausimą, neverčiant viešosios administracijos išpildyti duoto patikinimo tokiu būdu, kuris, jos manymu, neatitinka viešojo intereso tikslų (STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 325–328). B. Weber-Dürler šiuo klausimu taip pat pažymi, kad piniginių kompensacijos sumokėjimas paprastai yra mažiau rimta pasekmė nei valstybės institucijų priimto akto išsaugojimas. WEBER-DÜRLER, B. *Vertrauensschutz* <...>, p. 123.

¹³⁴⁹ FORSYTH, C.; WADE, W. *Administrative Law*, p. 285.

¹³⁵⁰ Y. Vanderman taip pat pateikia nuomonę, kaip turėtų būti atlyginami privataus asmens praradimai teisėtų lūkesčių pažeidimo atveju. Y. Vanderman pastebi, kad tam tikrais atvejais piniginė kompensacija prilygsta susaistymui įsipareigojimais, kaip tai atsitiko EŽTT priėmus sprendimą *Fedorenko prieš Ukrainą* byloje, kurioje patikinimas buvo, jog pareiškėjas gaus pinigų sumą tam tikra valiuta žemės pardavimo atveju. Vis dėlto, Y. Vanderman manymu, piniginė išmoka turėtų prilygti „patikinimo priemonei“, grindžiamai pareiškėjo dėl pasiklovimo patikinimais patirtais praradimais. Pavyzdžiui, jeigu pareiškėjas nusiperka taksi automobilį, kliaudamasis patikinimais, tačiau vėliau paaiškėja, kad taksi licencijos suteikimas yra neteisėtas, jam turėtų būti atlyginamos išlaidos, patirtos dėl taksi automobilio įsigijimo (pasiklovimo priemonė), o ne lauktas pelnas (lūkesčio priemonė). VANDERMAN, Y. *Ultra Vires Legitimate Expectations* <...>, p. 101.

¹³⁵¹ Vis dėlto, anot Y. Vanderman, *intra vires* patikinimų atvejais viešojo administravimo subjektas turi įgaliojimus išpildyti lūkestį. Todėl *intra vires* patikinimų atveju piniginių kompensacijos išmokėjimo galimybė nėra įtikinama. VANDERMAN, Y. *Ultra Vires Legitimate Expectations* <...>, p. 97, 102.

¹³⁵² SIGRON, M. *Legitimate Expectations* <...>, p. 69.

¹³⁵³ WEBER-DÜRLER, B. *Vertrauensschutz* <...>, p. 131.

Teisinėje literatūroje taip pat galima rasti argumentuotos kritikos, teigiančios, jog žalos atlyginimas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo kontekste yra ne alternatyvus, o subsidarius gynybos būdas¹³⁵⁴. Pirmiausia ši pozicija grindžiama konstituciniu teisėkūros subjektų teisės priimti teisės aktus argumentu. Teigiama, kad įstatymų leidėjo konstitucinių įgaliojimų priimti teisės aktus ribojimas negali būti pateisinamas lankstumo, neteisingumo ar pasekmių sušvelninimo argumentais.¹³⁵⁵ Šiame kontekste ne mažiau svarbus ekonominio efektyvumo argumentas. Kaip pažymi P. Craig, bet kokia žalos atlyginimo sistema lėšų gauna iš visuomenės, tiesiogiai ar netiesiogiai, surinkdama mokesčius ar vietines rinkliavas. Prielaida, kad išteklių žalos atlyginimui yra nepakankami, yra banali, tačiau svarbi. Jeigu pusiausvyros tarp viešųjų ir privačių interesų nustatymas parodo, kad žala pirmiesiems nusveria žalą pastariesiems, nėra aišku, kodėl turėtume atlyginti žalą, o ne susaistyti administraciją jos duotais patikinimais. Todėl, P. Craig teigimu, žalos, kilusios dėl neteisėto akto, atlyginimas yra labai reikalingas, tačiau jis neturėtų būti alternatyva viešosios administracijos susaistymui suteiktais patikinimais – jis turėtų būti papildinys¹³⁵⁶. Tokios pačios pozicijos laikosi S. Schönberg, pripažįstantis, kad kompensacija yra vertingas teisėtų lūkesčių apsaugos papildymas, tačiau ji nėra tinkama alternatyva¹³⁵⁷.

¹³⁵⁴ CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 716; SCHÖNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 235–236.

¹³⁵⁵ Panašiai vertinami ir viešosios administracijos patiriami ribojimai. Administracija, turėdama omenyje galimus prašymus atlyginti patirtą žalą, kilus dilemai bus priversta išlaikyti *status quo*. Vis dėlto A. Brown, atsakydamas į šią kritiką, nurodo, kad viešosios atsakomybės principas viešosios administracijos veiksmų nesuvaržo. Priešingai, šis principas padeda užtikrinti teisingumą. Pasak A. Brown, pokyčiai nėra vien tik pageidaujama priemonė tiems, kurie gauna naudą, jie taip pat turi kainą tiems, kurie dėl pokyčių patiria praradimų. Todėl remiantis viešosios atsakomybės principu, šie praradimai turi būti paskirstomi sąžiningai. Be šio principo viešojo administravimo institucijos turėtų galimybę *mėtytis* nuo vienos politikos krypties įgyvendinimo prie kitos arba naudotis savo diskrecija vienukiu būdu, o vėliau – visiškai priešingu. BROWN, A. *Justifying Compensation* <...>, p. 727–728.

¹³⁵⁶ CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 716.

¹³⁵⁷ Šią poziciją teisės mokslininkas grindžia keletu argumentų. Pirmia, kompensacija savaime nėra pakankama gynybos priemonė. Teisėtų lūkesčių apsauga yra grindžiama individo autonomija, planavimu ir pasitikėjimu valstybe. Šis pasitikėjimas gali būti sutrikdytas net ir tais atvejais, kai kiekybiškai įvertinamų praradimų asmuo nepatiria, pvz., sugriovus ateities planus. Antra, kompensacijos išmokėjimas yra paprasčiausias menkų išteklių švaistymas, jeigu nagrinėjamu atveju parodoma, jog substancinė teisėtų lūkesčių apsauga nekeltų grėsmės viešajam interesui. Trečia, S. Schönberg atmeta argumentą dėl kompensacijos, kaip priimtinesnio nei substancinė teisėtų lūkesčių apsauga būdo, nes neva mažiau riboja viešosios administracijos diskrecijos įgyvendinimą. Anot S. Schönberg, šis argumentas ignoruoja modernios administracijos ekonominę tikrovę. Viešojo administravimo subjektai turi griežtai ribojamus finansinius išteklius ir privalo elgtis taip, kad

Šios akademinės diskusijos kontekste reikia pažymėti, kad tiek supranacionalinių, tiek nacionalinių teismų praktikoje žalos atlyginimas *per se* pripažįstamas pakankamu pažeistų teisėtų lūkesčių gynimo būdu¹³⁵⁸. Lietuvos viešojoje teisėje nustačius teisėtų lūkesčių pažeidimus tai pat gali būti taikomi tiek materialūs, tiek kompensacinis teisėtų lūkesčių apsaugos modeliai. Abu teisminės gynybos būdai yra savarankiški, tačiau tam tikromis aplinkybėmis gali būti taikomi ir drauge, pvz., suinteresuotas asmuo vieno proceso metu gali prašyti tiek panaikinti teisėtus lūkesčius pažeidžiantį administracinį aktą¹³⁵⁹ ar įpareigoti viešąją administraciją atlikti tam tikrus veiksmus¹³⁶⁰, tiek atlyginti dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo kilusią žalą¹³⁶¹. Paprastai administracinis teismas visus suinteresuotos šalies reikalavimus turėtų išspręsti viename teismo procese. Tačiau teisminis procesas dėl valstybės deliktinės atsakomybės gali būti pradamas savarankiškai. Prašymas atlyginti žalą dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo yra laikomas autonomišku ir nepriklausomu. Kokį pažeistų teisių gynimo būdą pasirinks asmuo, remiantis dispozityvumo principu, priklauso tik nuo paties suinteresuoto asmens valios. Todėl, autorės nuomone, nėra priežasčių, kodėl žalos atlyginimas neturėtų būti savarankiškas teisinis reikalavimas teisėtų lūkesčių apsaugos principo taikymo atvejais. Kaip yra pažymėjęs LVAT, valstybė atsako už žalą, kurią sukelia dėl to, kad nepateisina

sumažintų atsakomybę. Viešosios atsakomybės grėsmė veikia kaip diskrecijos *de facto* ribojimas, kuris gali būti toks pat svarbus arba netgi svarbesnis nei substancinės teisėtų lūkesčių apsaugos principas. SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 235–236.

¹³⁵⁸ Remiantis Konvencijos 41 straipsniu, jeigu EŽTT nustato Konvencijos ar jos protokolų pažeidimą, prireikus, jis gali priteisti nukentėjusiajai šaliai teisingą atlyginimą. Europos Sąjungos plotmėje taip pat pripažįstama, kad Sąjungos institucijos gali būti atsakingos už žalą, jei savo priimtu aktu pažeidžia teisėtų lūkesčių apsaugos principą, net kai paties akto teisėtumas nėra ginčijamas (USHER, J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*, p. 65). Pastebėtina, kad žala dėl teisėtų lūkesčių pažeidimo bus atlyginama, jeigu šis pažeidimas buvo akivaizdus ir pakankamai rimtas pažeidimas (THOMAS, R., *Legitimate expectations* <...>, p. 73). Tokiu būdu Sąjungos teisminėse institucijose reikalaujama parodyti reikšmingą disbalansą tarp konkuruojančių viešojo ir privataus interesų (SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations* <...>, p. 150). Kaip pažymi J. Schwarze, teisėtų lūkesčių apsaugos principo pažeidimas automatiškai nereikalauja panaikinti ginčijamo administracinio akto, ypač tais atvejais, kai tai gali turėti įtakos trečiųjų asmenų teisėtiems interesams. Tokiais atvejais gali būti tikslinga pareikšti ieškinį dėl žalos atlyginimo (SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1089).

¹³⁵⁹ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 89 ir 92 straipsniai.

¹³⁶⁰ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 88, 89 straipsniai.

¹³⁶¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.271 straipsnis.

asmens teisėtų lūkesčių, ir nustatius visas būtinas viešosios atsakomybės sąlygas privalo teisingai ir deramai šią žalą atlyginti¹³⁶².

Pastebėtina ir tai, kad konkuruojantis viešasis interesas gali būti nepakankamas, kad nusvertų bet kokią suinteresuoto asmens teisėtų lūkesčių apsaugą, tačiau gali būti pakankamas, kad pagrįstų substancinės apsaugos nesuteikimą¹³⁶³. Susiklosčius minėtoms aplinkybėms tai, kad suinteresuoto asmens teisėti lūkesčiai nėra pateisinami *in natura*, savaime nesudaro pagrindo atmesti kitus pažeistų teisėtų lūkesčių gynimo būdus, tokius kaip žalos atlyginimas. Čia svarbu prisiminti moralinį (ne utilitarinį) požiūrį, pagrindžiantį teisėtų lūkesčių apsaugą. Žmogų laikyti savaiminiu tikslu reiškia gerbti jį kaip autonomišką individą bei jo racionalų gebėjimą formuoti ir įgyvendinti ilgalaikius planus. Individų mažumos interesai negali būti iškart paaukojami visos visuomenės naudai. Dėl to būtinas viešosios atsakomybės principas¹³⁶⁴.

Taikydami šias dvi teisminės gynybos priemones nacionaliniai administraciniai teismai kol kas nėra visiškai nuoseklūs. Štai „saulininkų“ skundų atveju, atmetus ūkio subjektų reikalavimus įpareigoti valstybės institucijas suteikti didesnę elektros energijos supirkimo tarifą¹³⁶⁵, vėliau buvo netenkinti ir prašymai atlyginti jų patirtą žalą¹³⁶⁶. Žalos dėl sumažintų tarifų atlyginimo ginčą nagrinėjusi LVAT teisėjų kolegija konstatavo, kad nors pirmajame administracinių teismų nagrinėtame ginče (administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013) ir nebuvo keliamas žalos atlyginimo klausimas, tačiau, kitokio pobūdžio reikalavimais, siekta to paties – didesnių tarifų už pagamintą energiją iš atsinaujinančių šaltinių, tai grindžiant teisėtų lūkesčių apsaugos,

¹³⁶² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. spalio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-134/2012; taip pat žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1304/2013: „Jeigu, pareiškėjo vertinimu, jis patyrė žalą (turtinę ir (ar) neturtinę) dėl neteisėtų valdžios institucijų veiksmų, buvo pažeisti jo teisėti lūkesčiai, jis turi teisę teisės aktų nustatyta tvarka kreiptis į teismą dėl žalos atlyginimo.“

¹³⁶³ STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 319.

¹³⁶⁴ BROWN, A. Justifying Compensation <...>, p. 725.

¹³⁶⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013.

¹³⁶⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. liepos 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1545/2014.

teisinio tikrumo ir teisinio saugumo principais¹³⁶⁷. Šiame kontekste reikia pastebėti, kad sprendžiant žalos atlyginimo reikalavimą konkuruojančių vertybių balansavimo dėmenys pasikeitė, lyginant jį su reikalavimu apsaugoti teisėtus lūkesčius *in natura*. Abiejų nurodytų teisinių reikalavimų atvejais valstybei tenkanti našta skiriasi – vienkartinė ir pinigine išmoka žalos atlyginimo atveju negali būti automatiškai sulyginta su išlaidomis, kurias valstybė būtų patyrusi, jeigu būtų įgyvendinusi kompetentingų institucijų įsipareigojimus dėl didesnių tarifų mokėjimo apibrėžtą laikotarpį¹³⁶⁸. Atsižvelgus į tai, reikalavimas atlyginti žalą, autorės nuomone, teismuose turėjo būti sprendžiamas iš esmės ir visapusiškai, iš naujo apsvarsčius konkuruojančių vertybių pusiausvyrai turinčias įtakos aplinkybes. Juolab turint omenyje tai, kad pirmąjį kartą buvo sprendžiama, ar pareiškėjo teisės nėra pažeistos iš esmės¹³⁶⁹. Priešingu atveju, gali būti keliamas klausimas dėl nepagrįsto skirtingų teisminių pažeistų teisėtų lūkesčių gynimo būdų sutapatavimo. Dėl to šiame kontekste priimtinesnė atrodo LVAT praktika, formuojama nuosavybės teisių atkūrimo srityje, pagal kurią teismo sprendimas dėl substancinio pažeistų teisių gynimo būdo neatima pareiškėjo teisės, ginant savo teisėtus lūkesčius, pasinaudoti viešosios atsakomybės institutu ir siekti galbūt patirtos žalos atlyginimo¹³⁷⁰. Reikia pažymėti ir tai, kad nuosavybės teisių atkūrimo srityje paprastai taikomas neturtinės žalos atlyginimas¹³⁷¹.

¹³⁶⁷ Tikslumo dėlei taip pat reikia nurodyti, kad vienu iš motyvų atmesti pareiškėjų reikalavimus atlyginti patirtą žalą, taip pat buvo argumentų ir įrodymų, pagrindžiančių žalos atsiradimą, stoka.

¹³⁶⁸ Pavyzdžiui, atsižvelgus į konkrečias aplinkybes gali būti atlyginami tiesioginiai nuostoliai (pasiklovimo priemonė), o ne lauktas pelnas (lūkesčio priemonė). Plačiau žr. VANDERMAN, Y. *Ultra Vires Legitimate Expectations* <...>, p. 101.

¹³⁶⁹ Šiuo požiūriu tam tikra sprendimo kritika gali būti reiškama dėl teisminės patikros intensyvumo. Veiksminga nuosavybės teisių apsauga reikalauja kiekvienu atveju atlikti išsamią patikrą, ar atitinkama diskrecija valstybės institucijai galėjo būti suteikta ir kokios šios diskrecijos ribos. Esminio teisėtų lūkesčių pažeidimo kriterijaus taikymas kiekvienu atveju galėtų nepagrįstai sušvelninti viešosios administracijos veiksmų teisėtumo vertinimą.

¹³⁷⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. liepos 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-2230/2012.

¹³⁷¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. lapkričio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-749/2007; 2011 m. balandžio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-2473/2011; 2011 m. balandžio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-320/2011; 2011 m. rugsėjo 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-2188/2011; 2012 m. lapkričio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A520-3057/2012; 2012 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-40/2012; 2007 m. birželio 26 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A469-653/2007.

Tokiu atveju pripažįstama, kad išgyvenimai, susiję su teisinės padėties neapibrėžtumu, turi būti teisingai kompensuojami¹³⁷².

Šiame etape pernelyg anksti spręsti, ar žalos atlyginimas yra dominuojantis pažeistų teisėtų lūkesčių apsaugos būdas administracinių teismų praktikoje. Tačiau kompensacinio teisėto lūkesčių apsaugos būdo taikymas LVAT praktikoje pastaraisiais metais iš tiesų suintensyvėjo. Privatūs asmenys, remdamiesi teisėtų lūkesčių pažeidimu, yra laimėję sudėtingus teisinius ginčus teritorijų planavimo ir statybų¹³⁷³ bei sveikatos apsaugos srityse¹³⁷⁴.

III.3.4. Teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*

Tradiciskai pripažįstama, kad lūkestis yra teisėtas tada, kai jis yra grindžiamas teisei neprieštaraujančiais valstybės įsipareigojimais, todėl saugomi ir ginami tik tokie teisėti lūkesčiai, kurie kyla iš teisei neprieštaraujančių teisės aktų. Kita vertus, siekiant užtikrinti veiksmingą žmogaus teisių apsaugą bei skatinti individų pasitikėjimą valstybe, teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo sritis privalo apimti tiek lūkesčius, kurie formuojasi teisei neprieštaraujančių valstybės įsipareigojimų pagrindu, tiek lūkesčius, kylančius iš vėliau teisei prieštaraujančių pripažintų teisės aktų, kuriuos suinteresuotas asmuo šių aktų galiojimo metu galėjo pagrįstai laikyti teisėtais. Reikia pripažinti, kad teiginys polemiškas, ypač turint omenyje

¹³⁷² Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A502-99/2011 LVAT, nustatęs, kad pareiškėjos nuosavybės teisės iki šiol neatkurtos, nes atšauktas 2001 m. priimtas galutinis sprendimas atkurti nuosavybės teises, nusprendė pareiškėjai priteisti 10 000 Lt neturtinės žalos atlyginimą (2011 m. sausio 13 d. išplėstinės teisėjų kolegijos nutartis administracinėje byloje Nr. A502-99/2011). Šiame kontekste taip pat reikia priminti Konstitucinio Teismo poziciją, pagal kurią pagrįstas ir teisėtas nuosavybės objektų išpirkimas atkuriant nuosavybės teises atitinka ir konstitucinį teisėtų lūkesčių apsaugos reikalavimą. Kitaip tariant, iš Konstitucijos nekyla teisėtas asmenų lūkestis nuosavybės teisės į jų turėtą žemę atkurti tik natūra (2014 m. spalio 30 d., 2012 m. spalio 11 d. nutarimai; 2008 m. gegužės 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 58-2182).

¹³⁷³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011; Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-294/2014. Dėl neturtinės žalos žr. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gruodžio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A63-3249/2011; 2011 m. gruodžio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-3255/2011.

¹³⁷⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 26 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-376/2012; Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2008 m. gegužės 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-339/2008.

bendrajį teisės principą *ex injuria jus non oritur*¹³⁷⁵, tačiau tampa vis akivaizdesnis nacionalinių teismų praktikoje, kad jį būtų galima palikti mokslinio diskurso paraštėse. Pozicija, kad teisė saugo ir tokius lūkesčius, kurie susiformavo *contra legem*, nors ir su priekaištais, skverbiasi į šiuolaikinės administracinės teisės sritį. Siekiant nustatyti nagrinėjamos doktrinos taikymo ekstensyvumą, šiame poskyryje analizuojama, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem*¹³⁷⁶ problema yra sprendžiama teisės doktrinoje ir nacionalinių teismų praktikoje. Nurodytam tikslui pasiekti visų pirma svarbu identifikuoti teisėtų lūkesčių apsaugą *contra legem* pagrindžiančius argumentus bei iširti priežastis (kliūtis), trukdančias plėsti nagrinėjamos doktrinos taikymo sritį nurodytu būdu.

III.3.5. (Ne)teisėti lūkesčiai ir jų apsauga

Siekiant nagrinėjamo klausimo nuoseklumo, diskusiją, ar teisėtų lūkesčių šaltiniu gali būti ir teisei prieštaraujančios situacijos, verta pradėti nuo šiam klausimui aktualios terminijos. Nagrinėjamam reiškiniui įvardyti teisės mokslininkai vartoja skirtingus terminus – „neteisėti lūkesčiai“¹³⁷⁷, „*ultra vires* teisėti lūkesčiai“¹³⁷⁸ bei „teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*“¹³⁷⁹. Šių

¹³⁷⁵ Neteisės pagrindu teisė neatsiranda.

¹³⁷⁶ Teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem* (alternatyviai, *ultra vires* teisėtų lūkesčių apsauga) yra įvardijamos situacijos, kai teisė saugo ir gina asmens lūkesčius, kylančius iš vėliau teisei prieštaraujančių pripažintų teisės aktų (tiek norminių, tiek individualaus pobūdžio). Šios situacijos apima atvejus, kai teisės aktas, kuriuo grindžiami atitinkami asmens lūkesčiai, pripažįstamas neteisėtu dėl to, kad jį priimdama viešosios valdžios institucija veikė viršydama jai nustatytos kompetencijos ribas, arba dėl to, kad šis aktas neteisėtas iš esmės, t. y. savo turiniu prieštarauja aukštesnės galios teisės aktams. Nors teisės doktrinoje nėra pateikiamas konkretus teisinės kategorijos „teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*“ turinio apibrėžimas, minėtos kategorijos turinys šiame tyrime apibrėžiamas aiškumo dėlei. Šios teisinės kategorijos turinys formuluojamas, be kita ko, atsižvelgiant į nagrinėjamą klausimą paskelbtų užsienio mokslinių publikacijų tyrimo objektą (šiuo klausimu žr. VANDERMAN, Y. *Ultra Vires* Legitimate Expectations <...>; STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*).

¹³⁷⁷ HANNET, S.; BUSCH, L. *Ultra vires* representations <...>; STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 327; WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-078.

¹³⁷⁸ BLUNDELL, D. *Ultra Vires* Legitimate Expectations; VANDERMAN, Y. *Ultra Vires* Legitimate Expectations <...>.

¹³⁷⁹ Šia sąvoka savo darbuose remiasi J. Schwarze. Tiesa, nagrinėjama teisinė kategorija autoriaus siejama su neteisėtų administracinių sprendimų (bendrajai prasme) atšaukimu Europos Sąjungos teisėje. Vis dėlto, manytina, kad ši sąvoka gali tinkamai įprasminti bendro pobūdžio (susijusias ne tik su Europos Sąjungos teisės taikymu) situacijas. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1159, 1171.

sąvokų įvairovė nėra tik terminijos painumo (taip būdingo teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinai) pasekmė. Skirtingos teisinės kategorijos taip pat atskleidžia skirtingas vieno iš teisėtų lūkesčių apsaugos aspektų – lūkesčių šaltinio (pagrindo) sampratas. Atsižvelgus į tai, verta kiekvieną iš paminėtų sąvokų prasmį įvertinti.

Pirmoji – neteisėtų lūkesčių – sąvoka semantiniu požiūriu neigia esminį teisėtų lūkesčių apsaugos elementą – teisėtumą, todėl *a priori* suponuoja implicitinį vertinimą, kad nagrinėjamu atveju nėra nieko, ką teisė saugotų ir gintų. Iš tiesų ši sąvoka įprasmina poziciją, pagal kurią ginami ir saugomi tik tie lūkesčiai, kurie kyla iš teisei neprieštaraujančių teisės aktų. Tokia teisėtų lūkesčių šaltinio samprata (kurioje teisėtų lūkesčių šaltinio teisėtumas sutapatinamas su lūkesčių teisėtumu) nepripažįsta lūkesčių, kurie formuojasi teisei prieštaraujančių valstybės įsipareigojimų pagrindu, apsaugos.

Tuo metu „*ultra vires* teisėtų lūkesčių“ bei „teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem*“ sąvokos įtvirtina platų lūkesčių teisėtumo suvokimą. Abiejose konstrukcijose vartojamas žodis „teisėtas“ žymi, jog lūkestis yra vertas teisinio pripažinimo bei *prima facie* – teisinės apsaugos¹³⁸⁰. Laikantis šios pozicijos, lūkesčio teisėtumas nėra tapatinamas su jo atsiradimo šaltinio teisėtumu, t. y. sprendžiant lūkesčių apsaugos klausimą neapsiribojama vien tik vertinimu, ar valstybės prisiimti įsipareigojimai neprieštarauja teisei. Nors lūkesčio teisėtumo vertinimas gali būti reikšmingai susijęs su valstybės įsipareigojimų teisėtumu, tačiau jis nėra lemiamas faktorius sprendžiant, ar teisė saugo ir gina atitinkamus asmens lūkesčius. Tokiu būdu teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos taikymo užribyje nelieka lūkesčiai, kurie formavosi teisei prieštaraujančių valstybės veiksmų pagrindu.

Būtent pastaroji teisėtų lūkesčių šaltinio samprata užima vis tvirtesnes pozicijas teisės doktrinoje¹³⁸¹. Ši pozicija gali būti grindžiama darant nuorodas

¹³⁸⁰ STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 305; WATSON, J. Clarity and ambiguity <...>, p. 635; ELLIOT, M. Unlawful representations <...>, p. 80; THOMAS, R. *Legitimate Expectations* <...>, p. 62. Taip pat žr. CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 614.

¹³⁸¹ STEELE, I. Substantive Legitimate Expectations <...>, p. 314; ELLIOT, M. Unlawful Representations <...>, p. 80; CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 707–716; SCHÖNBERG, S. *Legitimate expectations* <...>, p. 164.

į skirtingus teisinius imperatyvus – teisinį saugumą¹³⁸², draudimą piktnaudžiauti valdingais įgaliojimais bei gero administravimo principą¹³⁸³. *Ultra vires* teisėtų lūkesčių apsaugą taip pat paaiškina būtinybė garantuoti pasitikėjimą valstybe¹³⁸⁴. Nesunku pastebėti, kad minėtos koncepcijos teisėtų lūkesčių apsaugos kontekste persipina, tačiau bene geriausiai *contra legem* apsaugą paaiškina teisingumo individo atžvilgiu idėja¹³⁸⁵. Kaip pažymi I. Steele, perspektyva, jog valstybės institucija įrodinėja, jog neturėjo įgaliojimų priimti tam tikrus įsipareigojimus, ir dėl to neturėtų būti šių įsipareigojimų saistoma, atrodo *nepatraukli*. Leisti šiuo pagrindu valstybės institucijai išvengti įsipareigojimų yra neteisinga individo, kuriam suteiktos valstybės garantijos, atžvilgiu¹³⁸⁶. Įvardytos teisinės vertybės ir jų apsauga yra tvirtas pagrindas pritarti platesniajai teisėtų lūkesčių apsaugos sampratai, tačiau šiame kontekste taip pat svarbu įvertinti problemas, kurias suponuoja teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* pripažinimas.

Aptariant nepritario *ultra vires* teisėtų lūkesčių apsaugai priežastis, pirmiausia reikia paminėti argumentus, susijusius su pareiga laikytis teisėtumo principo. Valstybės valdžią vykdančios ir kitos valstybės institucijos turi veikti remdamosi teise ir paklusdamos teisei. Ši taisyklė užtikrina administracinių aktų teisėtumą. Todėl pripažinimas, kad veikimas *ultra vires* gali sukelti teisės ginamus padarinius, skatintų tas ribas peržengti ir, be abejo, prieštarautų teisėtumui (bei teisinės valstybės principui, kurio fundamentalus aspektas jis yra)¹³⁸⁷. Atsakant į šią kritiką, teisinėje literatūroje pažymima, jog šios bylos paprastai yra susijusios su neatidžiu, o ne tyčiniu įgaliojimų viršijimu¹³⁸⁸. Todėl siekis užkirsti kelią institucijos kompetencijos peržengimui bus

¹³⁸² WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-078; ELLIOT, M. Unlawful Representations <...>, p. 80.

¹³⁸³ VANDERMAN, Y. *Ultra vires* Legitimate Expectations <...>, p. 86–87.

¹³⁸⁴ SCHÖNBERG, S. *Legitimate expectations* <...>, p. 164; WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-078

¹³⁸⁵ STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 312; WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-063. Pastebėtina, kad šis teisėtų lūkesčių apsaugą *contra legem* pagrindžiantis argumentas atitinka teisėtų lūkesčių apsaugos doktrinos principinę paskirtį – užtikrinti individų teisių apsaugą. Šiuo klausimu žr. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 868.

¹³⁸⁶ STEELE, I. Substantive legitimate expectations <...>, p. 312.

¹³⁸⁷ Šiuo klausimu žr. HANNETT, S.; BUSCH, L. *Ultra vires representations* <...>, p. 733, 738–739.

¹³⁸⁸ CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 708.

įgyvendintas labai ribotai. Be to, tam tikromis aplinkybėmis visuomenės nauda, taikant *ultra vires* principą, nenusvers naštos, kurią patiria individas. Bet kuriuo atveju, atsižvelgus į tai, kad paprastai valstybės institucijos įsipareigojimus prisiima teisėtai, kiekybiniu požiūriu ši problema nebūtų didelė, o pripažinimas, jog institucijos yra saistomos *ultra vires* įsipareigojimų, greičiau padidintų institucijų atidumą, priimant atitinkamus sprendimus¹³⁸⁹.

Antra, teigiama, kad *ultra vires* teisėtų lūkesčių apsaugos pripažinimas prieštarauja valdžių padalijimo principui¹³⁹⁰. *Ultra vires* doktrina nubrėžia kiekvienos valstybės valdžios kompetencijos ribas. Jeigu teismai nepaisytų *ultra vires* doktrinos, tai reikštų, kad jie įsiterptų į kitoms valstybės valdžios institucijoms nustatytus įgaliojimus. *Ad hoc* pripažinimas, kad viešąją administraciją saisto teisei prieštaraujantys įsipareigojimai, galėtų užkirsti kelią institucijai įgyvendinti įstatymų leidėjo numatytus įgaliojimus. Teoriniu lygmeniu tai prieštarautų valdžių padalijimo principui ir, be abejo, *ultra vires* doktrinai¹³⁹¹. Šį argumentą, kaip neįtikinantį, atmeta S. Schönberg, pažymėdamas, jog teismai nėra susirūpinę vien tik parlamento ketinimų įgyvendinimu. Teisingas ir geras administravimas, asmens teisių apsauga jau tapo modernios teisminės patikros dalimi¹³⁹².

Nepaisant teisinėje literatūroje išreikštų tam tikrų abejonų dėl teisei prieštaraujančių įsipareigojimų vertinimo, šiame etape mokslininkai sutaria, kad *ultra vires* doktrina nebėra universali priemonė, galinti išspręsti įtampos tarp konkuruojančių vertybių – teisėtumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos (teisinio saugumo bendrąja prasme) – problemą. Net ir pripažįstant kritiką dėl teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* iš dalies pagrįsta, taip pat tenka sutikti, kad administracinės klaidos yra gyvenimo faktas¹³⁹³. Todėl profesinę akademinę diskusiją dėl to, ar teisei prieštaraujantys įsipareigojimai, kurių pagrindu asmenims formuojasi tam tikri lūkesčiai, gali susaistyti viešąją administraciją,

¹³⁸⁹ SCHÖNBERG, S. *Legitimate expectations* <...>, p. 105.

¹³⁹⁰ HANNETT, S.; BUSCH, L. *Ultra vires representations* <...>, p. 734.

¹³⁹¹ Ten pat. Taip pat žr. ROBERTS, M. *Public Law Representations and Substantive Legitimate Expectations*. *The Modern Law Review*, 2001 January, Volume 64, Issue 1, p. 120–121.

¹³⁹² SCHÖNBERG, S. *Legitimate expectations* <...>, p. 105–106; taip pat žr. ELLIOT, M. *Unlawful Representations* <...>, p. 80.

¹³⁹³ SCHÖNBERG, S. *Legitimate expectations* <...>, p. 165.

vis dažniau keičia svarstymai, kam iš tiesų turėtų tekti administracinių klaidų našta.

Šiai problemai spręsti teisinėje literatūroje siūloma naudoti konkuruojančių vertybių pusiausvyros nustatymo (derinimo) testą¹³⁹⁴. Kaip minėta, ši teisės aktų teisėtumo patikros metodologija leidžia įvertinti visas reikšmingas aplinkybes – viešojo intereso svarbą, valstybės prisiimtų įsipareigojimų pobūdį, *inter alia* jų teisėtumą, suinteresuotų asmenų elgesį (gerą valią), praradimų pobūdį, laikotarpį nuo lūkesčių susiformavimo iki kilusio ginčo, įtaką trečiųjų asmenų teisėms ir teisėtiems interesams bei kitas reikšmingas aplinkybes. Tokiu būdu, remiantis teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina, sudaromos prielaidos paskirstyti dėl administracinės klaidos suinteresuoto asmens patiriamus praradimus labai mažomis dalimis visai visuomenei, o tai tam tikrais atvejais bus teisingesnis ir priimtinesnis sprendimas nei visą našta palikti individui¹³⁹⁵. Teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* atvejams taip pat nesvetima teisinio netikrumo, suponuojamo konkuruojančių vertybių pusiausvyros nustatymo testo, problema¹³⁹⁶. Teigiama, kad nei viešojo administravimo subjektai, nei suinteresuoti asmenys negalėtų būti tikri, kada *ultra vires* teisėti lūkesčiai teisės būtų saugomi ir ginami, o kada ne. Kita vertus, teisės literatūroje pagrįstai pastebima, kad ši trūkumą kompensuoja nuspėjamumas ir teisingumas valstybe pasiklovusio individo atžvilgiu¹³⁹⁷ bei nagrinėjamos patikros metodologijos suponuojamas lankstumas¹³⁹⁸. Teismui suteikiama diskrecija apsispręsti – kaip, jei apskritai tokie lūkesčiai turėtų būti apsaugoti. Šiais atvejais labai svarbi teisinga praradimų kompensacija, kuri neretai galėtų būti vertinama kaip tinkamas paneigtų teisėtų lūkesčių gynybos būdas¹³⁹⁹. Kita vertus, įpareigojimas

¹³⁹⁴ CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 710–715; ELLIOT, M. *Unlawful Representations <...>*, p. 80; SCHØNBERG, S. *Legitimate expectations <...>*, p. 106.

¹³⁹⁵ SCHØNBERG, S. *Legitimate expectations <...>*, p. 165.

¹³⁹⁶ HANNETT, S.; BUSCH, L. *Ultra vires representations <...>*, p. 735.

¹³⁹⁷ SCHØNBERG, S. *Legitimate expectations <...>*, p. 18, 105.

¹³⁹⁸ ELLIOT, M. *Unlawful Representations <...>*, p. 79–80; CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 713.

¹³⁹⁹ WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-080; ELLIOT, M. *Unlawful Representations <...>*, p. 73; STEELE, I. *Substantive Legitimate Expectations <...>*, p. 325–326.; VANDERMAN, Y. *Ultra Vires Legitimate Expectations <...>*, p. 97–104; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1089; 1093; FORSYTH, C.; WADE, W. *Administrative Law*, p. 285. Dėl alternatyvios nuomonės

apsaugoti asmens teisėtus lūkesčius, taikant teisę *contra legem*, turėtų būti taikomas ypač retais atvejais, susijusiais su ypatingomis ginčo aplinkybėmis¹⁴⁰⁰.

Toliau tikslinga glaustai apžvelgti, kokia apimtimi teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem* pripažįstama nacionalinių teismų praktikoje, *inter alia*, kaip joje derinami teisėtų lūkesčių apsaugos ir teisėtumo principų suponuojami imperatyvai.

III.3.5.1. Lūkesčių, kylančių iš vėliau Konstitucijai prieštaraujančių pripažintų teisės aktų, apsauga konstitucinėje jurisprudencijoje

Iš nusistovėjusios Konstitucinio Teismo jurisprudencijos matyti, kad lūkesčių, kurie grindžiami įgytomis teisėmis, teisėtumas (arba jų laikymas teisėtais¹⁴⁰¹), *inter alia* jų apsauga, nėra tapatinami su jų šaltinio teisėtumu, nors ir nuosekliai akcentuojama, jog pagal Konstituciją saugomi ir ginami tik teisėti lūkesčiai, t. y. tokie lūkesčiai, kurie neprieštaruja teisei¹⁴⁰².

Nuostatos dėl teisėtų lūkesčių šaltinio (atsiradimo pagrindo) nuo 2001 m.¹⁴⁰³ pradėtą formuoti konstitucinę teisėtų lūkesčių apsaugos doktriną papildė gana anksti – 2003 metais. Konstitucinis Teismas 2003 m. kovo 4 d. nutarime konstatavo, kad pagal Konstituciją yra saugomi ir ginami ne visi iš bet kurio įstatymo ar kito teisės akto kylantys lūkesčiai, bet tik tie, kurie kyla iš pačios Konstitucijos ar iš įstatymų bei kitų teisės aktų, neprieštaraujančių Konstitucijai. Tik tokie lūkesčiai gali būti laikomi teisėtais, tik tokie teisėti lūkesčiai yra saugomi ir ginami Konstitucijos.

apie kompensaciją, kaip teisėtų lūkesčių apsaugos principo komponentą, išsamiau žr. SCHØNBERG, S. *Legitimate expectations* <...>, p. 234–236; taip pat žr. CRAIG, P. *Administrative Law*, p. 716.

¹⁴⁰⁰ Pavyzdžiui, S. de Smith nurodo, kad tokie atvejai galimi tik tada, kai kalbama apie žmogaus teisių ribojimą, kai asmuo iš tiesų patiria praradimų ir *ultra vires* teisėtų lūkesčių apsauga nepažeidžia kitų suinteresuotų asmenų interesų. WOOLF, H., *et al. De Smith's Judicial Review*, p. 12-079.

¹⁴⁰¹ Atkreiptinas dėmesys, kad Konstitucinis Teismas, kalbėdamas apie lūkesčius, kurie kyla iš vėliau Konstitucijai prieštaraujančių pripažintų teisės aktų, vengia vartoti sąvoką „teisėti lūkesčiai“ ir juos paprastai įvardija „atitinkamais lūkesčiais“ (žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas). Tačiau tai nepaneigia teiginio, kad ypatingais atvejais šie lūkesčiai implicitiškai yra pripažįstami teisėtais ir teisės yra saugomi bei ginami.

¹⁴⁰² Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 30 d., 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimai.

¹⁴⁰³ Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas.

Šią poziciją Konstitucinis Teismas netrukus sušvelnino – 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime pripažinta, kad ypatingais atvejais valstybės ginami ir saugomi ir tokie lūkesčiai, kurie kyla iš teisės aktų, vėliau pripažintų prieštaraujančiais Konstitucijai. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad „gali susidaryti tokios faktinės situacijos, kai asmuo, atitinkantis teisės aktuose nustatytas sąlygas, pagal šiuos teisės aktus įgijo tam tikras teises ir dėl to jam atsirado lūkesčiai, kuriuos šis asmuo šių teisės aktų galiojimo metu galėjo pagrįstai laikyti teisėtais, taigi pagrįstai galėjo tikėtis, kad, jeigu jis paklus teisei, vykdys įstatymų reikalavimus, jo lūkesčiai valstybės bus laikomi teisėtais ir bus valstybės ginami ir saugomi. Tokius lūkesčius gali sukelti net ir tie teisės aktai, kurie vėliau buvo Konstitucijos ir įstatymų nustatytais pagrindais ir tvarka pripažinti prieštaraujančiais Konstitucijai <...>“. Šiame nutarime taip pat pripažinta, kad įgyvendinus iš vėliau Konstitucijai prieštaraujančiu pripažinto teisės akto kilusias įgytas teises, valstybės teisinės apsaugos pagrindai gali tikėtis ir kiti suinteresuoti asmenys. Kada ir koku mastu iš vėliau Konstitucijai prieštaraujančių teisės aktų kilusios įgytos teisės bus saugomos, priklauso nuo konkuruojančių vertybių pusiausvyros nustatymo¹⁴⁰⁴. Tačiau apžvelgiamame nutarime ypač pabrėžta, kad tokie atvejai yra susiję su situacijomis, kai tarp tokių lūkesčių atsiradimo ir atitinkamų teisės aktų pripažinimo prieštaraujančiais Konstitucijai gali būti praėjęs ilgas laikas.

Šių nuostatų kontekste reikia atkreipti dėmesį, kad konstitucinėje jurisprudencijoje įtvirtintas teorinis pagrindas saugoti lūkesčius, kurie kyla iš Konstitucijai prieštaraujančių teisės aktų, taikytinas ribotai. Apie lūkesčių, kurių šaltinis prieštarauja teisei, laikymą teisėtais galime kalbėti tik jau įgytų teisių atžvilgiu. Lūkesčių, kurių šaltinis prieštarauja teisei, teisėtumu pagrįstai

¹⁴⁰⁴ Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas: „<...> kiekvienu atveju būtina išsiaiškinti, ar neapsaugojus ir neapgynus šių įgytų teisių, nebus pažeistos kitos Konstitucijos saugomos vertybės, ar nebus pažeista Konstitucijoje įtvirtintų, jos ginamų ir saugomų vertybių pusiausvyra.“; „<...> Konstitucija apskritai neužkerta kelio tam tikrais ypatingais atvejais saugoti bei ginti ir tokias asmens įgytas teises, kylančias iš teisės aktų, vėliau pripažintų prieštaraujančiais Konstitucijai <...>, kurių neapgynus ir neapsaugojus šis asmuo, kiti asmenys, visuomenė arba valstybė patirtų didesnę žalą, negu toji, kurią šis asmuo, kiti asmenys, visuomenė arba valstybė patirtų, jeigu minėtos teisės būtų visiškai arba iš dalies apsaugotos ir apgintos.“

gali remtis tik asmenys, kurie pagal įstatymą įgijo tam tikras teises, ir turi teisę pagrįstai tikėtis, kad šios teisės nustatyta laiką bus išlaikytos ir įgyvendinamos. Tuo metu „laukiamų“ subjektinių teisių (teisių, kurias tikimasi įgyti ateityje) apsauga į apžvelgiamų doktrininų nuostatų taikymo sritį nepatenka. Nors teisės moksle atkreipiamas dėmesys, jog teisėtų lūkesčių apsauga ir įgytų teisių apsauga yra skirtingos koncepcijos¹⁴⁰⁵, Konstitucinis Teismas nuosekliai akcentuoja, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principas reiškia įgytų teisių apsaugą, o įgytos teisės yra vienas iš teisėtų lūkesčių apsaugos principo elementų¹⁴⁰⁶. Turint omenyje šias nuostatas, dėsninga, kad teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem* taip pat pripažįstama tik dėl teisėtų lūkesčių naudotis jau įgytomis teisėmis.

Pastebėtina, kad Konstituciniam Teismui nustačius gana siaurą (siejama tik su ypatingais atvejais) teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* taikymo sritį, be kita ko, užtikrinama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 107 straipsnio 1 dalies bei Konstitucinio Teismo įstatymo 72 straipsnio 1 dalies nuostatų suponuojama taisyklė, kad nuo Konstitucinio Teismo nutarimo oficialaus paskelbimo dienos *paprastai* negali būti įgyvendinamos asmenų teisės, įgytos pagal Konstitucijai prieštaraujančiais pripažintus teisės aktus¹⁴⁰⁷.

Nagrinėjant teisėtų lūkesčių, grindžiamų antikonstituciniais pripažintais teisės aktais, apsaugos ypatumus, verta atidžiau pažvelgti, kaip šios doktrininės nuostatos atsispindi konkrečiuose konstitucinės jurisprudencijos pavyzdžiuose.

Iš konstitucinės jurisprudencijos matyti, kad asmenų teisėtų lūkesčių apsauga ir vėliau teisei prieštaraujančiu pripažintu būdu įgytų teisių apsauga buvo siejama su atitinkamos subjektinės teisės praktiniu įgyvendinimu, t. y. tam tikro administracinio sprendimo priėmimu ir jo įvykdymu. Pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2007 m. liepos 5 d. nutarime konstatuota, kad pripažinus tam tikrą Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo nuostatą antikonstitucine, nėra pagrindo peržiūrėti šia nuostata

¹⁴⁰⁵ AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. Les principes <...>, p. 485; SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1132; THOMAS, R. *Legitimate expectations* <...>, p. 45–46.

¹⁴⁰⁶ Žr., pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas.

¹⁴⁰⁷ Šiuo klausimu žr. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. liepos 4 d. sprendimas.

remiantis jau priimtus ir įvykdytus sprendimus perduoti nuosavybėn valstybiniuose parkuose ar valstybiniuose draustiniuose esančią žemę. Kita vertus, tam tikros administracinės procedūros pradžia dar nereiškia, kad asmuo veiksmingai gali remtis įgytų teisių, *inter alia* teisėtų lūkesčių, apsauga. Šiuo aspektu paminėtinas Konstitucinio Teismo 2010 m. liepos 2 d. sprendimas, kuriame išaiškinta, jog Konstitucija nesaugo ir negina asmenų, apdovanotų Vyčio Kryžiaus ordinu ir Vyčio Kryžiumi, teisės į neatlygintinai suteikiamą vieną žemės sklypą individualiai statybai įgyvendinimo, kuris dėl vienokių ar kitokių priežasčių *nebuvo baigtas* iki Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 12 d. nutarimo, pripažinusio tokią teisę prieštaraujančia Konstitucijai, įsigaliojimo. Šiame kontekste reikia akcentuoti, kad priežastys, dėl kurių atitinkama teisė nebuvo įgyvendinta, didelės teisinės reikšmės neturi. Taigi net ir tais atvejais, kai pagal galiojusius teisės aktus nustatyta tvarka pradėtos atitinkamos administracinės procedūros, kurios negalėjo būti užbaigtos dėl nuo suinteresuoto asmens valios nepriklaususių priežasčių (pvz., kompetentingų valstybės institucijų vilkinimo atlikti tam tikrus veiksmus ir pan.), asmuo remtis įgytų teisių apsaugos doktrina ir su ja susijusiais teisėtais lūkesčiais teisinio pagrindo neturi.

Šiame kontekste taip pat paminėtinas Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutarimas. Šioje konstitucinės justicijos byloje Teismas pripažino, kad valstybė, leisdama vykdyti teisės magistro programas, kurios negali būti vykdomos pagal įstatymų leidėjo priimtus įstatymus, studijas pagal šias programas baigusiems asmenims sukuria tam tikrus lūkesčius. Teismas pabrėžė, jog kad ir kokias teisės krypties studijas, kurias baigus įgyjamas teisės magistro kvalifikacinis laipsnis, asmenys būtų baigę, jų įgytas teisės magistro kvalifikacinis laipsnis negali būti kvestionuojamas. Tokių asmenų lūkesčiai, atsiradę *inter alia* dėl valstybės veiklos, neturi būti ignoruojami, o kilę ginčai turi būti sprendžiami paisant teisės ir teisingumo.

Nagrinėjamu klausimu aktualios ir tos konstitucinės justicijos bylos, kuriose teisėtų lūkesčių ir įgytų teisių, grindžiamų antikonstitucinėmis

pripažintų įstatymų nuostatomis, apsauga buvo pripažinta implicitiškai¹⁴⁰⁸. Šiuo aspektu paminėtinas Konstitucinio Teismo 1998 m. lapkričio 11 d. nutarimas¹⁴⁰⁹. Teismas, nusprendęs, kad dvigubą pilietybę turintys asmenys, kandidatuojantys į Seimą, privalo atsisakyti užsienio valstybės pilietybės, be kita ko, pažymėjo, kad tokių asmenų, išrinktų Seimo nariais pagal tuo metu galiojusius rinkimų įstatymus, mandatai yra legitimūs. Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarime¹⁴¹⁰ taip pat pabrėžta, kad nors prieštaraujančiomis Konstitucijai pripažintos tam tikros Pilietybės įstatymo nuostatos, reguliuojančios dvigubą pilietybę, tai negali būti pagrindu kvestionuoti asmenų, įgijusių Lietuvos Respublikos pilietybę ir neatsisakiusių kitos pilietybės, teises; tokie asmenys ir toliau yra Lietuvos Respublikos piliečiai.

Apibendrinus pateiktus konstitucinės jurisprudencijos pavyzdžius matyti, kad asmuo, kuris tam tikrą teisę įgyja vėliau Konstitucijai prieštaraujančia pripažintos teisės normos pagrindu, veiksmingai remtis teisėtų lūkesčių ir įgytų teisių apsaugos doktrinų deriniu gali iš esmės tada, kai subjektyvi teisė yra galutinai nustatyta ir teisiniai santykiai yra užbaigti, t. y. yra priimtas ir įgyvendintas tam tikras galutinis administracinis sprendimas. Tuo metu antikonstitucinio teisės akto pagrindu pradėtos, tačiau nebaigtos įgyvendinti subjektinės teisės gali būti saugomos tik teisei neprieštaraujančiu būdu¹⁴¹¹.

III.3.5.2. Lūkesčių, prieštaraujančių teisei, apsauga administracinių teismų ir bendrosios kompetencijos teismų praktikoje

¹⁴⁰⁸ Šiose bylose Konstitucinis Teismas nei teisėtų lūkesčių apsaugos, nei įgytų teisių apsaugos doktrinomis tiesiogiai nesirėmė, tačiau nuostatos dėl priimtų nutarimų sukeltamų teisinių pasekmių yra pagrindas šias bylas priskirti minėtų doktrinų taikymo sričiai.

¹⁴⁰⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *1998 m. lapkričio 11 d. nutarimas. Valstybės žinios*, 1998, Nr. 100-2791.

¹⁴¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas. Valstybės žinios*, 2006, Nr. 123-4650.

¹⁴¹¹ Šiuo aspektu reikia pabrėžti, kad teisėtų lūkesčių apsauga nereiškia, kad turi būti sudaromos sąlygos suinteresuotiems asmenims pabaigti įgyvendinti teises antikonstituciniu pripažintu būdu. Kita vertus, teisėtų lūkesčių apsauga tam tikrais atvejais gali suponuoti reikalavimą suteikti alternatyvias apsaugos formas. Šiuo klausimu taip pat žr. ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas <...>, p. 244.

Šioje dalyje nagrinėjama, kaip lūkesčių teisėtumo elementas aiškinamas galutinės instancijos teismų – Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo – praktikoje. Pastebėtina, kad pagrindinis dėmesys skiriamas administracinių teismų praktikai. Tuo metu Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika apžvelgiama tik tiek, kiek ji atskleidžia ginčų dėl viešojo intereso gynimo, kuriuose persipina tiek administraciniai, tiek civiliniai teisiniai santykiai, nagrinėjimo ypatumus.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikoje¹⁴¹² ne kartą konstatuota, kad asmuo gali turėti teisėtų lūkesčių tik dėl teisėtai įgytų teisių ir teisėtų interesų¹⁴¹³. Akcentuojama, kad teisėtų lūkesčių principo esmė – asmens teisėtai įgytų teisių apsauga. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A858-59/2012 pabrėžta, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas siejamas su poreikiu užtikrinti teisių, kurios įgytos pagal galiojantį teisinį reguliavimą, o ne apskritai bet kokių (t. y. ir neteisėtų) viešojo administravimo subjektų veiksmų pagrindu, apsaugą¹⁴¹⁴. Ši teismo pozicija paprastai grindžiama bendruoju teisės principu, jog iš neteisės negali atsirasti teisė (lot. *ex injuria ius non oritur*). Remdamasis šia nuostata, LVAT nuosekliai pabrėžia asmens lūkesčių šaltinio teisėtumo svarbą. Šiuo aspektu Teismas yra pažymėjęs, kad „niekas negali savo reikalavimų grįsti teisėtų lūkesčių principu, nes teisėti lūkesčiai iš neteisės nekyla“¹⁴¹⁵; kad „teisėti lūkesčiai <...> gali būti ginami, jei jie yra kilę iš teisėto pagrindo“¹⁴¹⁶; o „nustačius, jog ginčijami teisės aktai buvo priimti pažeidžiant

¹⁴¹² Siekiant tyrimo koncentruotumo ir nuoseklumo, šios dalies objektas yra teisėtų lūkesčių, grindžiamų individualiais administraciniais sprendimais, analizė. Šioje dalyje nebus nagrinėjami klausimai, susiję su LVAT vykdoma norminių administracinių aktų patikra. LVAT praktika šioje srityje kol kas nėra pakankama (šiuo klausimu aktualus tik vienas sprendimas: Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. birželio 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I261-16/2013).

¹⁴¹³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. rugsėjo 10 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A602-2317/2012; 2012 m. spalio 4 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A438-2353/2012; 2012 m. gruodžio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-3164/2012.

¹⁴¹⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-59/2012.

¹⁴¹⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. rugsėjo 10 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A602-2317/2012; 2012 m. spalio 4 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A438-2353/2012; 2012 m. gruodžio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-3164/2012.

¹⁴¹⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. spalio 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-1675/2008.

imperatyvias aukštesnės galios teisės aktų normas, nėra pagrindo teigti, kad neteisėtų sprendimų pagrindu gali susiformuoti teisėti lūkesčiai¹⁴¹⁷.

Šių LVAT suformuotų doktrininų nuostatų taikymas aktualiausias teritorijų planavimo ir statybos srityse. Iš apžvelgiamoje srityje spęstų administracinių bylų matyti, kad teisės aktų reikalavimų nesilaikymas dažniausiai užkerta kelią veiksmingai remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A525-1239/2009 teisėjų kolegija konstatavo, kad nustačius, jog padarytas pažeidimas, dėl kurio buvo patvirtintas teisės aktų reikalavimų neatitinkantis projektavimo sąlygų sąvadas, negalėjo atsirasti pareiškėjų teisėtų lūkesčių gauti statybos leidimą¹⁴¹⁸. Juolab nepripažįstama, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principu gali remtis tie asmenys, kurie patys nesilaikė imperatyvių įstatymų normų¹⁴¹⁹. Suinteresuoti asmenys paprastai taip pat negali turėti teisėtų lūkesčių įgyvendinti įgytas teises tokiu būdu, kuris prieštarauja galiojančiai tvarkai. Šiuo aspektu paminėtina administracinė byla Nr. A556-1048/2010. Teismas, pažymėjęs, kad įstatymas imperatyviai draudė miškų ūkio paskirties žemėje statyti kitokius statinius nei medienos sandėliai ar kitokie su mišku susiję įrenginiai, pabrėžė, kad tretieji suinteresuoti asmenys jokio teisėto lūkesčio į gyvenamosios paskirties pastatų statybą miškų ūkio paskirties žemėje negalėjo turėti¹⁴²⁰. LVAT taip pat laikosi pozicijos, kad asmuo negali turėti teisėtų lūkesčių, jog nebus taikomos tam tikros teisės aktų nuostatos, reaguojant į teisės pažeidimą. Šiam aspektui iliustruoti tinkama administracinė byla Nr. A525-705/2010. Teisėjų kolegija, nustačiusi, kad nagrinėtu atveju buvo atlikti savavališkos statybos darbai, pabrėžė, jog teisės aktams įtvirtinus konkrečią savavališkos statybos padarinių pašalinimo tvarką, asmenims, atlikusiems statybos darbus, negalėjo atsirasti

¹⁴¹⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. vasario 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-279/2011; taip pat žr. 2010 m. vasario 22 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A525-361/2010.

¹⁴¹⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. spalio 19 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A525-1239/2009; taip pat žr. 2011 m. vasario 15 d. sprendimą administracinėje byloje Nr. A556-112/2011.

¹⁴¹⁹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. balandžio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A822-549/2009.

¹⁴²⁰ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1048/2010; taip pat žr. 2010 m. gruodžio 6 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A525-1127/2010; 2010 m. balandžio 1 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A822-441/2010.

teisėtų lūkesčių, kad savavališkos statybos padariniai nebus šalinami arba bus šalinami kitokia, nei nustatytoji, tvarka¹⁴²¹.

Vis dėlto administracinių teismų praktikoje suformuota nuostata, kad neteisėtų aktų pagrindu negali atsirasti teisėtų lūkesčių, turi taikymo išimčių. Tokios išimtys daugiausia susijusios su ginčiais dėl viešojo intereso gynimo nuosavybės teisių atkūrimo ar žemės reformos srityje. Šį aspektą padės atskleisti 2008 m. LVAT sprendimas administracinėje byloje Nr. A575-1576/2008¹⁴²². Apžvelgiamoje byloje susiklostė ypatinga situacija. Prokuroras, ginantis viešąjį interesą, prašė teismo panaikinti teisės aktus, kuriais suinteresuotam asmeniui 1994 m. buvo leista iš valstybės įsigyti 3 ha asmeninio ūkio žemės sklypą. Šis prašymas pateiktas, kai po daugiau nei dešimtmečio (2007 m.) paaiškėjo, kad privatus asmuo sklypo įsigijimo metu neatitiko teisės aktų reikalavimų. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija pažymėjo, kad dėl netinkamo valdžios institucijų darbo – neaiškaus asmeninio ūkio žemės suteikimo reguliavimo, netinkamos teisės aktų įgyvendinimo praktikos, privačiam asmeniui, kurio sąžiningumu nebuvo pagrindo abejoti, buvo leista įsigyti ginčo žemę ir ja naudotasi 14 metų. Teisėjų kolegijos vertinimu, panaikinus ginčijamus valdžios sprendimus ir atstačius buvusią padėtį, būtų paneigtos šio asmens subjektyvios teisės į teisinį tikrumą ir teisinį saugumą, teisėtų lūkesčių apsaugą. Reikia pažymėti, kad šiam sprendimui (*inter alia* pripažinimui, jog tam tikrais atvejais teisė saugo tokius asmens lūkesčius, kurie susiformavo teisei prieštaraujančiu būdu) reikšmingą įtaką padarė Konstitucinio Teismo praktika. Šį teiginį pagrindžia tiek tiesioginės LVAT nuorodos į oficialiąją konstitucinę jurisprudenciją, tiek joje suformuotoms doktrininėms nuostatoms artimos teisinės formuluotės, kuriomis teisėjų kolegija grindė privataus asmens teisių apsaugą. Šioje byloje LVAT, atsižvelgdamas į Konstitucinio Teismo doktriną, Konstitucijoje įtvirtintus teisingumo principą ir konstitucinių vertybių pusiausvyros imperatyvą,

¹⁴²¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-705/2010.

¹⁴²² Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. rugsėjo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-1576/2008.

konstitucinius teisinio tikrumo ir teisinio saugumo, įgytų teisių apsaugos reikalavimus, padarė išvadą, kad ypatingais atvejais galima saugoti bei ginti ir tokias teisei paklususio, įstatymų reikalavimų besilaikiusio, valstybe ir jos teise pasitikėjusio asmens įgytas teises, kylančias iš valdžios individualių teisės aktų, nors ir valdžios institucijos priimtų pažeidžiant teisės normas, kurių neapgynus ir neapsaugojus, šis asmuo, kiti asmenys, visuomenė arba valstybė patirtų didesnę žalą, negu toji, kurią šis asmuo, kiti asmenys, visuomenė arba valstybė patirtų, jeigu minėtos teisės nebūtų visiškai arba iš dalies apsaugotos ir apgintos. Teismas pabrėžė, kad valdžios institucijų priimtų sprendimų pagrindu suinteresuotas asmuo gavęs žemę, už ją sumokėjęs, ir itin didelį laiko tarpą žemę valdęs, įgijo teisėtą lūkestį, kad jo įgytos teisės bus valstybės pripažįstamos ir ginamos.

Pastebėtina, kad nors apžvelgoje byloje viešuoju interesu teismas pripažino būtinybę užtikrinti, kad valdžios institucijos laikytųsi teisės normų, taigi nebuvo duomenų apie visuomenei ar kitiems asmenims padarytą tiesioginę žalą (pvz., saugomoms teritorijoms), šio subjektyvių teisių teisminės gynybos modelio taikymo sritis pamažu buvo plečiama. Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011¹⁴²³ teisėjų kolegija, įvertinusi, kad nuosavybės teisės, perduodant valstybinės reikšmės mišką, sąžiningam turto įgijėjui atkurtos dar 1998 m., nusprendė, jog nagrinėtu atveju svarbiau užtikrinti teisinių santykių stabilumą nuosavybės teisių atkūrimo srityje nei patenkinti prašymą dėl viešojo intereso gynimo. Kitoje administracinėje byloje Nr. A556-1517/2012¹⁴²⁴ nagrinėtas prokuroro, ginančio viešąjį interesą, prašymas panaikinti viešojo administravimo subjektų 1999, 2000 metais priimtus teisės aktus, sąlygojusius statinių rekonstravimą Neringoje. Byloje nustatyta, kad trečiaisiais suinteresuotais asmenimis į procesą iš viso įtraukti 99 asmenys, kurių sąžiningumu abejoti pagrindo nebuvo. Teismas pabrėžė, kad panaikinus skundžiamus teisės aktus, būtų paveikti visų jų interesai. Įvertinus

¹⁴²³ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011.

¹⁴²⁴ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. balandžio 30 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1517/2012.

tai, konstatuota, jog prioritetas turi būti teikiamas asmens teisių ir teisėtų interesų apsaugai, teisėtiems lūkesčiams, o ne viešajam interesui.

Kaip matyti iš pateiktų teisinės praktikos pavyzdžių, individams palankų teisinį rezultatą iš dalies lemia tai, kad apžvelgiamais atvejais buvo kvestionuojami jau užbaigti teisiniai santykiai. Formalus ar implicitinis teisėtų lūkesčių pripažinimas, kuris faktiškai tęsiasi ilgą laiką, yra pagrindas, sustiprinantis privataus asmens teisinį reikalavimą. Analizuojant konkrečius LVAT praktikos pavyzdžius nustatyta, kad tam tikru atskaitos tašku, apibrėžiant pakankamai ilgo laiko kategoriją, pripažįstamas 10 m. laikotarpis¹⁴²⁵. Kita aplinkybė, su kuria siejama teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem* administracinių teismų praktikoje, yra asmens, turinčio lūkesčių, gera valia¹⁴²⁶. Greta to, vertinamas valstybės institucijų elgesio modelis¹⁴²⁷, viešojo intereso pobūdis¹⁴²⁸, teisės aktų neteisėtumo pobūdis¹⁴²⁹ ir kitos reikšmingos aplinkybės. Bet kuriuo atveju tai, kad apžvelgiamais atvejais LVAT atliekama analizė neapsiriboja lūkesčių pagrindo vertinimu ir ieškoma konkuruojančių vertybių pusiausvyros, yra pakankamas pagrindas daryti išvadą, kad šio teismo praktikoje lūkesčių šaltinio teisėtumas nėra tapatinamas su lūkesčių teisėtumu.

Teisėtų lūkesčių, grindžiamų teisei prieštaraujančiais teisės aktais, apsauga gali būti užtikrinama ne tik suteikiant substancinę teisėtų lūkesčių apsaugą, bet ir kitais būdais – teisingai atlyginant už patirtus praradimus. Kompensacinis teisėtų lūkesčių apsaugos būdas administracinių teismų

¹⁴²⁵ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-129/2012; 2012 m. spalio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-2758/2012. Reikia priminti, kad šis terminas gali būti vertinamas kritiškai Konvencijos nuostatų prasme.

¹⁴²⁶ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. kovo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-403/2010; 2010 m. gruodžio 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1127/2010; 2011 m. vasario 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-279/2011.

¹⁴²⁷ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. sausio 21 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A556-782/2009.

¹⁴²⁸ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. vasario 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-279/2011.

¹⁴²⁹ Šiuo aspektu būtina paminėti LVAT išplėstinės teisėjų kolegijos 2014 m. gegužės 2 d. nutartį administracinėje byloje Nr. A858-1360/2014. Išplėstinė teisėjų kolegija, atsižvelgusi į nuosavybės teisių atkūrimo procedūros metu padarytų klaidų akivaizdumą (privatiems asmenims nuosavybės teisės atkurtos į akivaizdžiai didesnę žemės plotą, nei jie turėjo teisę pretenduoti), konstatavo, kad nuosavybės teisės atkūrusių asmenų lūkesčių negalima traktuoti kaip teisėtų. Pastebėtina ir tai, kad galiausiai šių asmenų nuosavybės teisės iš dalies vis tiek buvo apgintos, nusprendus, kad būtina užtikrinti teisinių santykių stabilumą (privatūs asmenys ginčo žemės sklypais naudojami 16 metų).

praktikoje dažniausiai taikomas tada, kai paaiškėjus tam tikriems teisės aktų pažeidimams, suinteresuoti asmenys nespėja įgyvendinti teisėtų lūkesčių įgyti tam tikras teises. Šios nuostatos reikšmingas ginčų, kilusių teritorijų planavimo srityje, komponentas¹⁴³⁰. Kompensacinio teisėtų lūkesčių apsaugos būdo taikymo srityje paminėtinos ir nuosavybės teisių atkūrimo bylos. LVAT, nustatęs tam tikrus teisės aktų pažeidimus administracinės procedūros dėl nuosavybės teisių atkūrimo metu, ne kartą yra pažymėjęs, kad panaikinus tam tikrus ginčijamus aktus, suinteresuoti asmenys turi teisę reikalauti atlyginti žalą teisės aktų nustatyta tvarka, jei tokią žalą jiems sukėlė ginčijamų aktų dalies panaikinimas¹⁴³¹. Šia galimybe suinteresuoti asmenys veiksmingai naudojami¹⁴³².

Apibendrinant administracinių teismų praktiką šioje srityje, reikia išskirti svarbų teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* taikymo šių teismų praktikoje savitumą. Teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem* administracinių teismų praktikoje nėra siejama vien tik su įgytomis subjektinėmis teisėmis ir jų įgyvendinimu. Teisėtų lūkesčių apsaugos principu tai pat veiksmingai gali remtis asmuo, kuris pagrįstai tikisi tam tikras teises įgyti ir įgyvendinti ateityje. Nors šiais atvejais administracinių teismų praktika nepatvirtina substancinės teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* galimybės, tačiau kompensacinis nepateisintų teisėtų lūkesčių apsaugos modelis yra nemažiau reikšminga nagrinėjamos doktrinos taikymo *contra legem* išraiška.

¹⁴³⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011.

¹⁴³¹ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gruodžio 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-3041/2012; 2010 m. balandžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-623/2010; 2010 m. rugpjūčio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1058/2010.

¹⁴³² Pavyzdžiui, administracinėje byloje Nr. A575-2188/2011 nustatyta, kad Vilniaus apskrities viršininkas neteisėtai, nesivadovaudamas tuo metu galiojančiais teisės aktais, 2004 m. įrašė pareiškėją į piliečių, pageidaujančių žemės sklypų individualiai statybai ar kitai paskirčiai Trakų mieste, sąrašą. Atsakovas tik praėjus daugiau nei penkeriems metams šią klaidą ištaisė. Šiomis aplinkybėmis teisėjų kolegija nusprendė pareiškėjui iš valstybės priteisti atitinkamą neturtinės žalos atlyginimą. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-2188/2011. Dėl neturtinės žalos, siejamos su nepateisintais lūkesčiais nuosavybės teisių atkūrimo metu, taip pat žr. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. sausio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-99/2011.

Kalbant apie Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką, susiklosčiusią nagrinėjamoje srityje, pirmiausia reikia pažymėti, jog teisėtų lūkesčių apsaugos principas šio Teismo siejamas su idėja, jog būtina pripažinti, gerbti ir ginti *teisėtai įgytas civilines teises*, t. y. asmuo, teisėtai įgijęs civilines teises, turi pagrįstą tikėjimą, kad savo teises galės įgyvendinti tiek veikdamas šiandien, tiek ateityje. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas siejasi su pareiga laikytis *prisiimtų įsipareigojimų* bei teise pagrįstai tikėtis, kad asmens pagal galiojančius teisės aktus įgytos teisės bus išlaikytos tam tikrą laiką ir galės būti realiai įgyvendinamos¹⁴³³.

Šio Teismo praktikoje pripažįstama, kad lūkestis yra teisėtas tada, kai jis grindžiamas galiojančių teisės aktų nuostatomis¹⁴³⁴. Lūkesčio teisėtumo nustatymui taip pat labai svarbus suinteresuoto asmens geros valios aspektas („paties asmens veiksmų teisėtumas“¹⁴³⁵). Pasak LAT, asmuo, veikiantis priešingai įstatymų nustatytiems draudimams ir jų nepaisydamas, neturėtų savo veiksmų teisinti teisėtų lūkesčių buvimu ar įstatymų nustatyto jo nuosavybės teisių suvaržymo neproporcingumu¹⁴³⁶. Štai civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2012¹⁴³⁷ LAT, vertindamas privataus asmens lūkesčių svarumą bei sąžiningumą, atkreipė dėmesį į tai, kad nuo statybų pradžios buvo akivaizdi šio asmens rūpestingumo stoka vykdant statybų veiklą visuomenės požiūriu vertingoje – miškų – teritorijoje. Suinteresuotas asmuo, žinodamas apie statybą leidžiančių dokumentų būtinumą, nustatyta tvarka nesikreipė dėl jų gavimo į kompetentingas institucijas, o žodžiu tarėsi dėl pastatų įteisinimo po to, kai jie bus pastatyti savavališkai, pastatus pastatė neturėdamas nustatyta tvarka patvirtinto projekto ir statybos leidimo, teisės aktų nustatyta tvarka nepradėjo

¹⁴³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. gruodžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-695/2013. Pastaba: tekstas kursyvu išskirtas paties teismo.

¹⁴³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. gruodžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-695/2013; 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-577/2008; 2013 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-185/2013; 2011 m. rugpjūčio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-344/2011; 2011 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2011.

¹⁴³⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2013; 2012 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2012.

¹⁴³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-354/2013; 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-353/2013.

¹⁴³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2012 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2012.

statybos įteisinimo procedūrų. Teisėjų kolegijos vertinimu, toks elgesys nelaikytinas sąžiningu teisių įgyvendinimo būdu statybų srityje.

Reikia pažymėti, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas neskuba pripažinti, jog teisei prieštaraujanti situacija gali sukurti privatiems asmenims teisėtą lūkesčių. Pavyzdžiui, civilinėje byloje Nr. 3K-3-148/2011¹⁴³⁸ teisėjų kolegija nesutiko, kad privatus asmuo turėjo teisėtą lūkesčių dėl neteisėtai pastatytų statinių įgijimo, nepaisant to, kad šiais statiniais asmuo naudojosi 44 metus ir apie tai kompetentingos valstybės institucijos visą laiką žinojo. Net ir pripažinus, kad dėl teisei prieštaraujančios situacijos susidarymo yra atsakingos ir valstybės institucijos, ši aplinkybė *per se* nėra laikoma pakankamu pagrindu saugoti privačių asmenų teisėtus lūkesčius¹⁴³⁹. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, remdamasis bendrąja taisykle, jog iš neteisėtumo teisė neatsiranda, laikosi pozicijos, kad statinys gali tapti nuosavybės teisės objektu tik tuo atveju, jeigu jo statyba yra teisėta¹⁴⁴⁰. Ši taisyklė ypač svarbi, kalbant apie vertingų teritorijų apsaugą. Tuo metu proporcingumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų taikymo aspektu bylą nagrinėjanti teisėjų kolegija paprastai nurodo, kad pažeistas viešasis interesas nusveria statytojo interesą įgyti nuosavybės teisę į ginčo pastatus¹⁴⁴¹.

Vis dėlto asmenų, kurie tam tikras teises įgyja neteisėtų teisės aktų pagrindu, teisėtų lūkesčių apsauga tam tikrais atvejais pripažįstama ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje. LAT požiūriu ypatingais atvejais teisė saugo ir gina *bona fide* asmenų, kuriems neteisėtais administraciniais aktais atkurtos nuosavybės teisės į valstybinės reikšmės miškus, teisėtus lūkesčius. Šią poziciją įtvirtino civilinėje byloje Nr. 3K-7-165/2012¹⁴⁴² išplėstinės teisėjų

¹⁴³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2011 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-148/2011.

¹⁴³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-516/2013; 2009 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-48/2009.

¹⁴⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2010 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2010.

¹⁴⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2010 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2010; 2013 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2013.

¹⁴⁴² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-165/2012.

kolegijos suformuluotos nuostatos¹⁴⁴³. Byloje konstatuota, kad kai dėl netinkamo valdžios institucijų darbo asmenims, kurių sąžiningumas nepaneigtas, buvo atkurtos nuosavybės teisės į valstybinės reikšmės miškus, panaikinus ginčijamus administracinius aktus, restitucija turi būti taikoma taip, kad nepaneigtų šių asmenų teisės į teisinį tikrumą ir teisinį saugumą, teisėtų lūkesčių apsaugą. Pasak Teismo, visiškos restitucijos taikymas, nuosavybės teisių atkūrimo procedūros pripažinimas nebaigta ir asmenų, kuriems jau buvo atkurtos nuosavybės teisės, grąžinimas į neapibrėžtą padėtį iki šis klausimas bus išspręstas iš naujo, yra neproporcinga priemonė, kuri galėtų pažeisti šių asmenų, kurie laikėsi įstatymų reikalavimų, teises į teisinį tikrumą ir teisinį saugumą, teisėtų lūkesčių apsaugą. Šiame kontekste taip pat reikia atkreipti dėmesį į LAT suformuotas restitucijos taikymo taisykles. Restitucija taikoma valstybei ir paskutiniems turto įgijėjams, iš kurių turtas natūra grąžinamas valstybei. Pastariesiems valstybė atlygina turto įsigijimo išlaidas.

Įvertinus apžvelgtą Lietuvos Aukščiausiojo Teismo poziciją, galima pastebėti, kad šio teismo praktikoje teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* apimtis palyginti yra siaura. Kaip ir konstitucinėje jurisprudencijoje, teisėtų lūkesčių apsauga LAT praktikoje iš esmės siejama su įgytų teisių apsauga. Be to, atvejai, kai pripažinta teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*, vos keli. Tokia apsauga kol kas galima tik nuosavybės teisių atkūrimo srityje. Kitose srityse Lietuvos Aukščiausiasis Teismas didesnę dėmesį skiria viešajam interesui, o ne privačių asmenų teisėtų lūkesčių netrukdomai naudotis įgyta nuosavybe apsaugai.

III.3.5.3. Lūkesčių, prieštaraujančių teisei, apsauga Europos supranacionalinių teismų praktikoje

¹⁴⁴³ Pastebėtina, kad formuluodamas savo poziciją nagrinėjamu atveju Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, be kita ko, darė nuorodas į oficialiąją konstitucinę jurisprudenciją, pripažįstančią, kad ypatingais atvejais valstybės ginami ir saugomi ir tokie lūkesčiai, kurie kyla iš teisės aktų, vėliau pripažintų prieštaraujančiais Konstitucijai.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje nuosekliai pabrėžiama, kad suteiktos garantijos, pagrindžiančios teisėtus lūkesčius, turi būti suderinamos su taikytinomis normomis¹⁴⁴⁴. Šio Teismo praktikoje įtvirtintas draudimas remtis teisėtų lūkesčių apsaugos principu, jei nesilaikoma Europos Sąjungos teisės reikalavimų ir pažeidžiama aiški Sąjungos teisės nuostata¹⁴⁴⁵. Remiantis nusistovėjusia ESTT jurisprudencija, Sąjungos teisės neatitinkanti valstybės narės praktika negali sukelti teisėtų lūkesčių privačiam asmeniui, kuriam tokia susidariusi situacija yra naudinga. Tai reiškia, kad už Sąjungos teisės taikymą atsakingos nacionalinės institucijos elgesys, prieštaraujantis šiai teisei, privačiam asmeniui negali sukurti teisėtų lūkesčių naudotis Sąjungos teisei prieštaraujančia tvarka. Pavyzdžiui, *ANAFE* byloje¹⁴⁴⁶ ESTT nusprendė, kad asmenys, kuriems pagal Sąjungos teisę privaloma viza, negali pagrįsti savo teisėtų lūkesčių, kad jiems ir toliau būtų taikoma Sąjungos teisei prieštaraujanti nacionalinė administracinė praktika, pagal kurią įvažiuoti į šalį buvo leidžiama tik turint laikinuosius leidimus gyventi.

Vis dėlto šių ESTT pakankamai griežtai formuluojamų nuostatų kontekste atsirado erdvės teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* pripažinimui¹⁴⁴⁷, kuris pirmiausia turi būti siejamas su neteisėtų individualių administracinių aktų atšaukimui taikomomis taisyklėmis¹⁴⁴⁸. Pagal ESTT praktikoje suformuluotą bendrąją taisyklę, atšaukti neteisėtą aktą iš esmės

¹⁴⁴⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. kovo 24 d. sprendimo *ISD Polska ir kt. prieš Komisiją*, C-369/09 P, Rink. p. I-2011, 123 p. ir jame nurodyta teismų praktika.

¹⁴⁴⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. balandžio 7 d. sprendimo *Sony Supply Chain Solutions (Europe)*, C-153/10, Rink. p. I-2775, 47 p.

¹⁴⁴⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2012 m. birželio 14 d. sprendimo *ANAFE*, C-606/10, dar nepaskelbto Rinkinyje, 78–83 p.

¹⁴⁴⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1961 m. kovo 22 d. sprendimas *S.N.U.P.A.T prieš Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 42/59 ir 49/59, Rink. p. 53; 1987 m. vasario 26 d. sprendimas *Consorzio Cooperative d'Abruzzo prieš Komisiją*, 15/85, Rink. p. 1005; 1997 m. balandžio 17 d. sprendimo *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999.

¹⁴⁴⁸ Būtent su šia sritimi teisės mokslas sieja teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* pripažinimą ESTT praktikoje (SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1159). Atsižvelgus į tai bei siekiant tyrimo glaustumo, nagrinėjamas klausimas nebus analizuojamas Europos Sąjungos norminio pobūdžio aktų teisėtumo patikros srityje. Šiame kontekste pakanka pažymėti, kad pagal Teisingumo Teismo jurisprudenciją, asmenų teisės, pagrįstos paskelbtais negaliojančiais Europos Sąjungos teisės aktais, yra saugomos ir ginamos (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. lapkričio 9 d. sprendimo *Volker und Markus Schecke ir Eifert*, C-92/09 ir C-93/09, Rink. p. I-11063, 93–94 p.). Lietuvos teisės moksle pagrįstai pastebima, kad į šią Teisingumo Teismo poziciją panaši Konstitucinio Teismo pozicija dėl galimybės ginti asmenų teises, kylančias iš teisės aktų, vėliau pripažintų prieštaraujančiais Konstitucijai (ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, S. Teisinio saugumo principas <...>, p. 139).

leidžiama, tačiau teisinio saugumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principai reikalauja, kad neteisėtas aktas būtų panaikintas per protingą laikotarpį ir būtų atsižvelgta į tai, kiek suinteresuotas asmuo galėjo pasitikėti akto teisėtumu¹⁴⁴⁹.

Šiame kontekste reikia pabrėžti, kad teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem* ESTT praktikoje taikoma tik formalių sprendimų atžvilgiu. Sąjungos institucijų patikinimai, jeigu jie yra neteisėti iš esmės arba turi formalių trūkumų, paprastai nėra tinkamas pagrindas, kad galėtų sukurti suinteresuotiems asmenims teisėtų lūkesčių. Minėto pobūdžio aktai administracijos nesaisto¹⁴⁵⁰. Ši Teismo pozicija teisės moksle sulaukė pagrįstos kritikos. Teigiama, kad šiuo atveju svarbu suteikti suinteresuotam asmeniui galimybę įrodyti, kad administracijos garantijos buvo aiškios ir konkrečios¹⁴⁵¹. Be to, tam tikrais atvejais tai, kad administracija remiasi savo pačios išreikštos pozicijos neteisėtumu, gali būti nesuderinama su gero administravimo principu. Todėl kai asmeniui nebuvo žinoma, jog tam tikra institucijos pozicija prieštarauja teisei, net jei institucija ir negali būti įpareigojama įgyvendinti suteiktą garantiją, gali būti reikalaujama išspręsti kompensacijos dėl pažeistų teisėtų lūkesčių klausimą¹⁴⁵².

Remiantis Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio nuostatų taikymo srityje, lūkestis yra laikomas teisėtu, jeigu jis grindžiamas teisės nuostata ar teisės aktu, susijusiu su nagrinėjamu turtiniu interesu¹⁴⁵³. Kitaip tariant, teisėtais lūkesčiais, kaip nuosavybės komponentu, pareiškėjas gali remtis, jei lūkesčiai turi „pakankamą

¹⁴⁴⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. gegužės 4 d. sprendimo Komisija prieš Jungtinę Karalystę, C-508/03, Rink. p. I-3969, 68 p. ir jame nurodyta praktika. Išsamiau žr. III.2.3.1. Administracinių sprendimų atšaukimo doktrina Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje.

¹⁴⁵⁰ Pavyzdžiui, *Pauvert* byloje ESTT nustatė, kad Auditorių Rūmai, pateikę pareiškėjui pasiūlymą dėl paaukštinimo, iš tiesų nebuvo priėmę formalaus sprendimo pareiškėją paaukštinti. Kai kompetentinga institucija pastebėjo padariusi klaidą, pareiškėjo paaukštinti nebuvo įmanoma, nes jis neatitiko paskelbtų pareigybės reikalavimų. Teismas pabrėžė, kad institucijos įsipareigojimas, kuris buvo grindžiamas klaida, negalėjo sukurti pareiškėjui lūkesčių (Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1985 m. birželio 20 d. sprendimo *Pauvert prieš Audito Rūmus*, 228/84, Rink. p. 1969, 14–15 p.).

¹⁴⁵¹ CRAIG, P. *EU Administrative Law*, p. 652, 654.

¹⁴⁵² SCHWARZE, J. *European Administrative Law*, p. 1093.

¹⁴⁵³ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. rugsėjo 28 d. sprendimo *Kopecký prieš Slovakiją, pareiškimo Nr. 44912/98, ECHR 2004-IX*, 45–52 p.

pagrindą nacionalinėje teisėje¹⁴⁵⁴. Pakankamas teisėtų lūkesčių pagrindas – plati koncepcija, apimanti tiek teisėtus lūkesčius, kylančius iš galiojančių teisės aktų, tiek teisėtus lūkesčius, kurių pareiškėjas ginčo metu negali pagrįsti galiojančiu teisiniu reguliavimu ar atitinkamu administraciniu sprendimu. Šiuo aspektu teisėtų lūkesčių apsaugos sritį reikšmingai išplėtė EŽTT nuostatos, suformuotos *Stretch* byloje¹⁴⁵⁵. Kaip minėta, šioje byloje iš esmės pripažinta, kad valstybės institucija privalėjo sudaryti pareiškėjui galimybę pratęsti sudarytą sutartį, nepaisant to, kad nustatydamą sutarties pratęsimo galimybę, ši institucija nepaisė įstatymų nustatytos kompetencijos ribų¹⁴⁵⁶.

Stretch byla nebuvo pavienis atvejis. Tai, kad Konvencija saugo tokius lūkesčius, kurie formuojasi tam tikrai valstybės institucijai peržengus kompetencijos ribas ir priėmus administracinius aktus (plačiaja prasme) *contra legem*, vėliau buvo patvirtinta ne kartą. Štai keletas pavyzdžių. *N. A. ir kiti* byloje¹⁴⁵⁷ pripažinta, kad valstybės institucijos galėjo sukurti pareiškėjui teisėtus lūkesčius vykdyti investicinę veiklą (viešbučių verslą) saugomojoje teritorijoje, nors šioje teritorijoje bet kokios statybos buvo draudžiamos. *Öneryildiz* byloje¹⁴⁵⁸ Turkija įpareigota sumokėti kompensaciją už pareiškėjo patirtą žalą, kilusią sprogimo metu sugriuvus pareiškėjo savavališkai valstybės

¹⁴⁵⁴ Ten pat, 52 p.

¹⁴⁵⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimas *Stretch prieš Jungtinę Karalystę, pareiškimo Nr. 44277/98*. *Stretch* byloje Teismas nusprendė, kad pareiškėjas, kuris su valstybės institucija sudarė komercinės paskirties žemės nuomos sutartį su galimybe ją pratęsti dar 21 metams, turėjo bent jau teisėtą lūkestį, kad šią sutartį bus galima atnaujinti. Tuo metu valstybės teiginiai, kad pratęsimo sąlyga negalėjo būti įgyvendinama todėl, kad vietos institucija viršijo savo įgaliojimus, nustatydamą minėtą sutarties pratęsimo galimybę, buvo atmesti, remiantis proporcingumo principu. Atsižvelgus į tai, kad sutarties atnaujinti valstybės institucija įgaliojimų neturėjo, teisėtų lūkesčių apsauga *Stretch* byloje susiklosčiusiomis aplinkybėmis iš esmės reiškė išimtį iš teisėtumo principo.

¹⁴⁵⁶ Šiame kontekste taip pat reikia pastebėti, kad *ultra vires* doktrinos reikšmės EŽTT nekvestionuoja. Šiuo aspektu *Stretch* byloje Teismas nurodė, kad *ultra vires* doktrina yra reikšmingas kriterijus, apsaugantis nuo valstybės institucijų klaidų, jei jos veikia nepaisydamos nacionalinės teisės nustatytos kompetencijos. Teismas taip pat pažymėjo, kad neginčija šios doktrinos tikslo ir naudingumo, kurie iš tiesų atspindi teisinės valstybės principą. Kita vertus, Teismas suabejojo, ar *ultra vires* doktrinos taikymas nagrinėtu atveju atitiko proporcingumo principą (Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimo *Stretch prieš Jungtinę Karalystę, pareiškimo Nr. 44277/98*, 38 p.).

¹⁴⁵⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. spalio 11 d. sprendimas *N. A. ir kiti prieš Turkiją, pareiškimo Nr. 37451/97, ECHR 2005-X*.

¹⁴⁵⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. lapkričio 30 d. sprendimas *Öneryildiz prieš Turkiją, pareiškimo Nr. 48939/99, ECHR 2004-XII*.

žemėje pastatytoms lūšnomis. *Fedorenko* byloje¹⁴⁵⁹ pareiškėjas teisėtą lūkestį grindė sutarties dėl namo pardavimo nuostatomis, kurias valdžios institucijos priėmė viršijusios savo įgaliojimus. *Ukraine-Tyumen* byloje¹⁴⁶⁰ nustatyta, kad pareiškėjas įgijo pastatą kaip mokestį už jo turimas akcijas, nežinodamas, kad valstybės institucija neturėjo teisės perduoti pastato. Šiomis aplinkybėmis Teismas konstatavo, kad pareiškėjas mažų mažiausiai turėjo teisėtą lūkestį, kad jis galės naudotis pastatu komerciniais tikslais. Tuo metu *Muñoz Díaz* byloje¹⁴⁶¹ konstatuota, kad pareiškėja, susituokusi pagal romų tradicijas, tačiau nesilaikiusi teisės aktų reikalavimo registruoti civilinę santuoką, turėjo teisėtą lūkestį, jog ji yra teisėta vyro sutuoktinė, ir tokiu būdu teisę gauti socialines išmokas.

Pastebėtina, kad pagrindiniai EŽTT taikomi teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* kriterijai nesiskiria nuo tų, kurie taikomi, sprendžiant teisėtų lūkesčių apsaugos klausimą apskritai. Vertindamas, ar neapsaugojus pareiškėjo teisėtų lūkesčių, asmuo patirs pernelyg didelių apribojimų, kurių Konvencija netoleruoja, Teismas, visų pirma, akcentuoja pareiškėjų gerą valią. Šiuo aspektu ypač svarbu, ar asmuo žinojo arba turėjo žinoti ir tam tikrais atvejais numatyti, kad atitinkamos nuosavybės turėjimas (įgijimas) prieštarauja teisei¹⁴⁶².

Šiame kontekste taip pat reikia atkreipti dėmesį, jog tai, kad asmuo ilgą laiką naudojasi tam tikra nuosavybe (net ir teisei prieštaraujančia tvarka), yra pakankamas pagrindas pagrįsti, kad asmuo turi tam tikrus teisėtus lūkesčius, tačiau tai nėra pagrindinis veiksnys, nulemiantis asmens teisėtų lūkesčių apsaugą. Pavyzdžiui, *Hamer* byloje¹⁴⁶³ nustatyta, kad pareiškėja ginčo

¹⁴⁵⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. birželio 1 d. sprendimas *Fedorenko prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 25921/02.

¹⁴⁶⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 22 d. sprendimas *Ukraine-Tyumen prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 22603/02.

¹⁴⁶¹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Muñoz Díaz prieš Ispaniją*, pareiškimo Nr. 49151/07, ECHR 2009.

¹⁴⁶² Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimo *Stretch prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 44277/98, 34, 40 p.; 2006 m. birželio 1 d. sprendimo *Fedorenko prieš Ukrainą*, pareiškimo Nr. 25921/02, 23 p.; 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimo *Pyrantienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 45092/07, 57–58 p.

¹⁴⁶³ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 27 d. sprendimas *Hamer prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 21861/03, ECHR 2007-V.

nuosavybe (namu miško teritorijoje) naudojosi daugiau nei 30 metų. Tačiau tai, jog institucijos nesugebėjo reaguoti ilgą laiką, Teismo požiūriu, negalėjo pareiškėjai sudaryti įspūdžio, kad nebus pradėtos tam tikros procedūros dėl namo nugriovimo. Šiuo aspektu taip pat reikia paminėti *Depalle* bylą¹⁴⁶⁴. Nors byloje iš esmės konstatuota, jog pareiškėjo nuosavybės interesą sukūrė praėjęs ilgas laikotarpis (daugiau nei 30 m.), kurio metu pareiškėjas turėjo namą pajūrio žemėje, priklausančioje valstybei, galiausiai prioritetas suteiktas viešojo intereso apsaugai. Teismas konstatavo, kad regioninis teritorijų planavimas ir aplinkos apsaugos politika yra sritys, kuriose viešasis interesas yra labai ryškiai išreikštas, todėl valstybė turi plačią veiksmų laisvę.

Ne mažiau reikšmingu teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* kriterijumi Teismas laiko valstybės institucijų veiksmus, skatinančius teisėtų lūkesčių formavimąsi¹⁴⁶⁵. Būtent su pastaraisiais atvejais daugiausia susijusi teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem* EŽTT praktikoje¹⁴⁶⁶. Vis dėlto teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* klausimu nereiškia, kad valstybės institucijoms apskritai užkertamas kelias ištaisyti pasitaikančias klaidas, netgi jei jos yra jų pačių nerūpestingumo rezultatas. Tačiau poreikis ištaisyti klaidas neturėtų neproporcingai riboti teisių, kurias asmuo gera valia įgyja, laikydamas valstybės institucijų veiksmus teisėtais¹⁴⁶⁷. EŽTT nuosekliai pabrėžia, kad valstybės institucijoms, kurios nesilaiko savo pačių procedūrų, neturėtų būti leidžiama gauti naudos dėl padarytų klaidų ir išvengti savo pareigų vykdymo¹⁴⁶⁸.

¹⁴⁶⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2010 m. kovo 29 d. sprendimo *Depalle prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 34044/02, ECHR 2010, 68, 86–87 p.

¹⁴⁶⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 27 d. sprendimo *Hamer prieš Belgiją*, pareiškimo Nr. 21861/03, ECHR 2007-V, 87 p.; 2010 m. lapkričio 30 d. sprendimo *Oklesen ir Pokopalisko Pogrebne Storitve Leopold Oklesen s.p. prieš Slovėniją*, pareiškimo Nr. 35264/04, 61 p.

¹⁴⁶⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. spalio 11 d. sprendimas *N. A. ir kiti prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 37451/97, ECHR 2005-X.

¹⁴⁶⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. lapkričio 5 d. sprendimo *Pincová ir Pinc prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimo Nr. 36548/97, ECHR 2002 VIII, 58 p.

¹⁴⁶⁸ Šiuo klausimu žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. gegužės 20 d. sprendimo *Lelas prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 55555/08, 74 p. Paprastai valstybės institucijų padarytų klaidų rizika turi tekti pačiai valstybei, o klaidos neturėtų būti taisomos, bloginant individo padėtį (*Pincová ir Pinc prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimo Nr. 36548/97, 58 p.; 2007 m. gruodžio 13 d. sprendimo *Gashi prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 32457/05, 40 p.; 2009 m. birželio 11 d. sprendimo *TRGO prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 35298/04, 67 p.). Šios klaidos turi būti taisomos greitai (2009 m. rugsėjo 15 d. sprendimo *Moskal prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr.10373/05, 69 p.), o tam tikrais atvejais būtina

Tyrimo nuoseklumo dėlei, kaip ir anksčiau, išskirsime kai kuriuos lyginamuosius nacionalinės ir supranacionalinės jurisprudencijos aspektus. Teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* ypatumų nacionalinių ir Europos supranacionalinių teismų praktikoje analizė atskleidė, kad abiejose teisės sistemose taikomi panašūs individų teisių apsaugos standartai. Pirma, nuosekliai akcentuojama, kad pagal bendrąją taisyklę lūkesčiai yra teisėti tada, kai jie grindžiami teisei neprieštaraujančiais teisės aktais (institucijų įsipareigojimais). Kita vertus, tiek supranacionalinių, tiek nacionalinių teismų jurisprudencijoje pripažįstama, kad ypatingais atvejais leidžiama teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*. Todėl prioritetas tam tikrais atvejais suteikiamas ne teisėtumo principui, o teisingumui individo atžvilgiu, teisiniam saugumui bei pasitikėjimo valdymo institucijomis užtikrinimui. Antra, teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* taikymas šių teismų praktikoje yra ribojamas suinteresuoto asmens geros valios kriterijumi. Visuotinai pripažįstama, kad teisėtų lūkesčių apsaugos doktrina nesaugo asmens, kuris žinojo arba turėjo žinoti, kad viešosios valdžios institucijos įsipareigojimai prieštarauja teisei. Trečia, konkuruojančių vertybių balansavimas (pusiausvyros nustatymas) šiuo metu plačiai taikomas ginčijamų aktų teisinės patikros metodas, sprendžiant teisėtumo ir teisėtų lūkesčių apsaugos principų suderinamumo problemą.

Apžvelgiamoje srityje pastebėta ir tam tikrų skirtumų. Lyginant Lietuvos teismų ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją matyti, kad nepaisant panašaus ginčijamų aktų teisėtumo patikros metodo, galutinis šių teismų priimamas ginčo sprendimas nėra vienodas. Iš EŽTT sprendimų bylose *Pyrantienė prieš Lietuvą* ir *Varnienė prieš Lietuvą*¹⁴⁶⁹ matyti, kad Lietuvos teismai didesnę dėmesį skiria viešojo intereso, o ne individų teisėtų lūkesčių netrukdomai naudotis įgyta nuosavybe apsaugai (*inter alia* kompensacinio

sumokėti adekvačią kompensaciją arba kitos formos tinkamą reparaciją *bona fide* nuosavybės savininkui (*Pincová ir Pinc sprendimo* 53 p.; 2008 m. lapkričio 25 d. sprendimo *Toșcuță prieš Rumuniją, pareiškimo Nr. 36900/03, 38 p.*)

¹⁴⁶⁹ Taip pat žr. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 14 d. sprendimas *Paplauskienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 31102/06*; 2014 m. spalio 21 d. sprendimas *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 34911/06*.

pobūdžio priemonėms). Tuo metu EŽTT laikosi principinės pozicijos, jog valstybės institucijų padarytų klaidų rizika turi tekti pačiai valstybei ir šios klaidos neturėtų būti taisomos, bloginant individų padėtį.

Žvelgiant į Europos Sąjungos Teisingumo Teismo ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktiką, pažymėtini šie pozicijų savitumai. Pirma, Europos Sąjungos teisėje klasikine teisėtų lūkesčių apsaugos *contra legem* sritimi pripažintinas neteisėtų administracinių sprendimų atšaukimo klausimas. Šioje srityje Teisingumo Teismas taiko bendruosius Sąjungos teisės principus, *inter alia* teisėtumo, teisėtų lūkesčių apsaugos, teisinio saugumo, proporcingumo, gero administravimo ir kt. Tuo metu nacionalinių teismų praktikoje bendrosios taisyklės administracinių sprendimų atšaukimui nėra formuojamos. Lietuvos teismų jurisprudencijoje galioja absoliutus draudimas atšaukti individualų administracinį sprendimą, išskyrus atvejus, kai tokia valstybės institucijos teisė *expressis verbis* nustatyta specialiajame teisiniame reguliavime. Taikant šią nuostatą užtikrinamas tam tikras susiformavusios padėties stabilumas, kuris paprastai reiškia ir privačių asmenų teisių apsaugą. Antra, LVAT praktikoje teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem* neapsiriboja vien tik galutinio administracinio sprendimo pagrindu įgytų teisių apsauga. Pareiškėjams suteikiama teisinė apsauga (paprastai kompensacinio pobūdžio) net ir tais atvejais, kai pagrindinis sprendimas daugiapakopėje administracinėje procedūroje nebuvo priimtas, o suinteresuoti asmenys remiasi teisėtų lūkesčių, grindžiamų teisei prieštaraujančiais tarpiniais sprendimais, pažeidimu. Tuo metu ESTT praktikoje laikomasi pozicijos, kad Sąjungos institucijų įsipareigojimai, kurie nėra įgiję formalaus sprendimo formos ir kurių pagrindu suinteresuotas asmuo tikisi ateityje įgyti tam tikras teises, šių institucijų nesaisto, jeigu institucijos pateikta pozicija yra neteisėta iš esmės arba turi formalių trūkumų. Įvertinus šiuos skirtumus, pagrįstai gali būti teigiama, kad Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas garantuoja privatiems asmenims palankesnę teisėtų lūkesčių, prireikus *contra legem*, apsaugą.

IŠVADOS

1. Teisėtų lūkesčių apsauga stiprina pasitikėjimą valstybe ir jos institucijomis bei teise, kaip tam tikrą socialinį turtą, reikalingą demokratijos veiksmingumui. Susijęs su teisinės valstybės, teisinio saugumo bei teisingumo principais, teisėtų lūkesčių apsaugos principas išreiškia žmogaus orumo idėją, sudarančią subjektinių teisių apsaugos esmę. Šiuo požiūriu teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra kertinis subjektinių teisių ir teisėtų interesų apsaugos aspektas, susijęs su teisės sistema ir jos pamatinėmis vertybėmis *per se*. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas Lietuvos teisės sistemoje fundamentalią reikšmę įgijo tiek normatyviniame reguliavime, tiek individualių teisės aktų srityje. Užtikrindamas abu iš pažiūros nelengvai suderinamus tikslus – teisės stabilumą ir dinamiškumą, teisėtų lūkesčių apsaugos principas teismų jurisprudencijoje tapo svarbia teisės aiškinimo priemone, siekiant užtikrinti susiformavusių teisinių santykių neliečiamumą ar koreguoti teisinio reguliavimo trūkumus. Pastaruoju atveju šis principas dažnai veikia tik padedamas kitų konstitucinių teisės imperatyvų – teisingumo ir proporcingumo.

2. Teisėtų lūkesčių apsaugos principas, kaip teisėkūros subjektus saistantis teisinis imperatyvas, taikomas, kai naujo teisinio reguliavimo nuostatos turi tam tikrą teisės retroaktyvumo bruožų ir jomis pabloginama asmenų, kurių atžvilgiu valstybė yra prisiėmusi atitinkamus įsipareigojimus, teisinė padėtis. Nagrinėjamas konstitucinis imperatyvas nėra absoliutus, todėl remiantis teisėtų lūkesčių apsaugos principu ribojama ne teisėkūros subjektų teisė pakeisti tam tikrą teisinį reguliavimą apskritai, bet pasirinkimas (būdai), kaip tai bus daroma. Tai, kokia teisėtų lūkesčių užtikrinimo forma taikytina konkrečiu atveju, iš esmės lemia reglamentuojamų teisinių santykių pobūdis, teisėtų lūkesčių pažeidimo mastas, tai, ar teisė, su kuria siejami asmens teisėti lūkesčiai, turi nuosavybės aspektų bei tai, ar teisinis reguliavimas keičiamas praeities ar ateities požiūriu.

3. Bendrojo pobūdžio standartai, susiję su valstybės institucijų pareiga administracines klaidas ištaisyti per priimtina laiką bei teisingai paskirstyti šių klaidų naštą, yra kertiniai, tačiau šiuo metu nepakankamai Lietuvos teisėje užtikrinami teisėtų lūkesčių apsaugos aspektai. Įvertinus tai, kad teisėtų lūkesčių apsaugos principas yra būtinas kuriant pasitikėjimu ir nuspėjamumu grindžiamus viešosios administracijos ir privačių asmenų santykius, šis imperatyvas turėtų būti įtrauktas į viešojo administravimo principų, kuriais vadovaujamosi vykdant administracinę veiklą, katalogą. Nacionalinį teisinį reguliavimą taip pat turėtų papildyti bendrosios teisės normos, skirtos reglamentuoti administracinių sprendimų atšaukimo klausimą.

4. Lietuvos teismų jurisprudencijoje yra formuojama plačioji teisėtų lūkesčių šaltinio samprata. Teismų praktikoje pripažįstami tiek formalūs, tiek implicitiniai teisėtų lūkesčių atsiradimo pagrindai, o lūkesčių teisėtumas ir jų apsauga nėra tapatinami su jų atsiradimo pagrindo teisėtumu. Nors pagal bendrąją taisyklę teisėtų lūkesčių apsaugos pagrindu gali būti tik teisei neprieštaraujantys teisės aktai, ypatingais atvejais gali būti saugomi ir ginami teisėti lūkesčiai, kylantys iš vėliau teisei prieštaraujančiais pripažintų teisės aktų, kuriuos *bona fide* asmuo šių aktų galiojimo metu galėjo pagrįstai laikyti teisėtais.

5. Nacionalinių teismų praktikoje privataus asmens, kuris remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, geras elgesys vertinamas nepakankamai išsamiai ir nuosekliai. Nacionalinių teismų praktikos dalis, konstatuojanti, ar nagrinėjamu atveju buvo apskritai laikytasi teisės aktų reikalavimų, tačiau neanalizuojanti tokio teisės aktų laikymosi ar nesilaikymo priežasčių, nepagrįstai siaurina gero elgesio sampratą bei teisėtų lūkesčių apsaugos principo veiksmingumą.

6. Teisėtų lūkesčių apsaugos klausimui spręsti nacionalinių teismų praktikoje taikomas konkuruojančių interesų derinimo metodas. Sprendimą dėl teisinės apsaugos suteikimo teisėtiems lūkesčiams konkrečioje byloje lemia nebaigtinis kriterijų sąrašas – viešojo intereso svarba, viešosios administracijos priimtų įsipareigojimų pobūdis, suinteresuotų asmenų elgesys (gera valia) bei jiems tenkančių praradimų pobūdis, laikotarpis nuo lūkesčių atsiradimo iki

kilusio ginčo, sprendimo įtaka trečiųjų asmenų teisėms ir teisėtiems interesams ir kt. Neretai šie kriterijai taikomi ne kompleksiskai, o fragmentiškai. Sprendžiant teisėtų lūkesčių apsaugos klausimą, faktinių ir teisinių aplinkybių vertinimas nėra išsakomas taip tiksliai, kad teismų praktiką kreiptų nuosekliu būdu ir sudarytų objektyvias prielaidas kilusį ginčą sprendžiančiam teismui išsamiai įvertinti, ar nagrinėjamu atveju konkuruojančio intereso apsauga iš tiesų nusveria individui tenkančių praradimų naštą dėl nepateisintų teisėtų lūkesčių.

7. Nacionalinių teismų praktika, iš esmės vadovaudamasi visomis pagrindinėmis supranacionalinių teismų suformuotomis teisėtų lūkesčių apsaugos savybėmis, palaipsniui vystosi geresnės subjektinių teisių apsaugos linkme. Vis dėlto šiuo metu individų, kurie remiasi teisėtų lūkesčių pažeidimu, teisių apsauga nacionalinių teismų praktikoje yra siauresnė nei analogiška apsauga, suteikiama Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje. Ši padėtis iš dalies gali būti siejama su nacionalinių teismų nepakankamu dėmesiu individualių teisių užtikrinimui, kai privačių ir viešųjų interesų sandūroje prioritetą teikiamas viešajam interesui. Kita vertus, administraciniams teismams pripažįstant teisėtų lūkesčių, *inter alia* kylančių iš negalutinių administracinių aktų, apsaugą, prireikus – *contra legem*, pagrįstai gali būti teigiama, kad nacionalinėje teisėje taikomas teisinis režimas privatiems asmenims yra palankesnis nei formuluojamas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisprudencijoje.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
2. 1950 m. lapkričio 4 d. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 96-3016.
3. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 13-308; 2000, Nr. 85-2566.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.
5. Lietuvos Respublikos informacinės visuomenės paslaugų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 65-2380.
6. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl užsieniečių teisinės padėties. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 73-2539.
7. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 63-2243.
8. Lietuvos Respublikos nekilnojamojo turto registro įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 100-2261; 2001, Nr. 55-1948.
9. Lietuvos Respublikos statybos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 32-788; 2001, Nr. 101-3597.
10. Lietuvos Respublikos Tarnybos Lietuvos Respublikos muitinėje statutas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 94-2917; 2003, Nr. 64-2881.
11. Lietuvos Respublikos teisėkūros pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 110-5564.
12. Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 107-2391; 2004, Nr. 21-617; 2013, Nr. 76-3824.
13. Lietuvos Respublikos teritorijų planavimo ir statybos valstybinės priežiūros įstatymas. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 76-3848.
14. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 101-2018.
15. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 59-1153; 2005, Nr. 71-2555.
16. Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statutas, patvirtintas Lietuvos Respublikos 2003 m. balandžio 29 d. įstatymu Nr. IX-1538. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 42-1927.
17. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 60-1945; 2006, Nr. 77-2975.
18. Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymo Nr. VIII-1234 2, 3, 19, 20 ir 34 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 14-1 straipsniu įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2014, Nr. 2014-09160.
19. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 55-1049; 2000, Nr. 91-2832; 2008, Nr. 113-4290.

20. Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas. *Lietuvos Aidas*, 1991, Nr. 24-635; 1997, Nr. 69-1735.
21. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2013 m. birželio 26 d. nutarimas Nr. 594 „Dėl Išlaidų, susijusių su saulės šviesos energijos elektrinės projekto plėtojimu, kompensavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2013, Nr. 70-3537.
22. Europos Tarybos Ministrų Komitetas. Rekomendacija CM/Rec(2007)7 valstybėms narėms dėl gero administravimo, priimta 2007 m. birželio 20 d. 999bis viceministrų susirinkime [žiūrėta 2010 m. vasario 17 d.]. Prieiga per internetą: <<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1155877&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>>.
23. Europos Parlamentas. 2013 m. sausio 15 d. Europos Parlamento rezoliucija su rekomendacijomis Komisijai dėl Europos Sąjungos administracinio proceso teisės (2012/2024(INL)) [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0004+0+DOC+XML+V0/LT>>.
24. Europos Parlamentas. Europos tinkamo administravimo elgesio kodeksas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ombudsman.europa.eu/en/resources/code.faces/lt/3510/html.bookmark;jsessionid=C42A48921D39E0318B571F0F2082FE22#/page/1>>.

Specialioji literatūra

25. AHMED, F.; PERRY A. The Coherence of the Doctrine of Legitimate Expectations. *Cambridge Law Journal*, 2014, Vol. 73, p. 61–85.
26. ALEINIKOFF, T. A. Constitutional Law in the Age of Balancing. *Yale Law Journal*, 1986, Vol. 96, Issue 5, p. 943–1005.
27. ALEXY, R. *A Theory of Constitutional Rights*. Vertė J. Rivers. Oxford: Oxford University Press, 2002.
28. AMAN, A. F.; MAYTON, W. T. *Administrative Law*. Saint Paul: West Group, 2001.
29. ANDRUŠKEVIČIUS, A. *Administracinė teisė. Bendrieji teorijos klausimai. Valdymo aktų institutas. Ginčo santykių jurisprudenciniai aspektai*. Vilnius: VĮ Registrų centro Teisinės informacijos departamentas, 2008.
30. ANDRUŠKEVIČIUS, A. Administracinė teisė: interesų veiksnys įstatymų leidyboje. *Teisė*, 2010, t. 74, p. 33–45.
31. ANDRUŠKEVIČIUS, A. Administracinės teisės principai: konglomeratas ir katalogas. *Teisė*, 2004, t. 53, p. 27–37.
32. ANDRUŠKEVIČIUS, A. *Administraciniai teisės principai ir normų ribos*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.

33. ANDRUŠKEVIČIUS, A. Administracinio baudimo santykiai: teisingumo ir protingumo principų poveikis. *Teisė*, 2010, t. 76, p. 21–34.
34. ANDRUŠKEVIČIUS, A.; PAŠKEVIČIENĖ, L. *Viešojo administravimo teisiniai pagrindai*. Vilnius: valstybės įmonė Registrų centras, 2011.
35. ARLAUSKAS, S.; JOKUBAUSKAS, R. Sąžiningumo principas prievoliniuose teisiniuose santykiuose. *Jurisprudencija*, 2013, t. 20(4), p. 1368–1390.
36. AUBY, J.-B.; DERO-BUGNY, D. Les principes de sécurité juridique et de confiance légitime. Iš *Droit administratif européen*. Sudarytojai J.-B. Auby ir J. Dutheil de la Rochère. Bruxelles: Bruylant, 2007, p. 473–491.
37. AUVRET, P. La notion de droit acquis en droit administratif français. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger (RDP)*, 1985, p. 53–101.
38. BAKAVECKAS, A. *Administracinė teisė: teorija ir praktika. I dalis: vadovėlis*. Vilnius: Leidykla MES, 2012.
39. BAKAVECKAS, A., et al. *Lietuvos administracinė teisė: Bendroji dalis: Mykolo Romerio universiteto vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
40. BALČIKONIS, R. Sąžiningumo principas sutarčių teisėje. *Jurisprudencija*, 2003, t. 41 (33), p. 164–183.
41. BALČIKONIS, R. *Sutarčių vykdymo teisinės problemos: esminis sutarties pažeidimas: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
42. BARAK, A. *The Judge in a Democracy*. Princeton – Woodstock: Princeton University Press, 2006.
43. BARAK-EREZ, D. The Doctrine of Legitimate Expectations and the Distinction between the Reliance and Expectation Interests. *European Public Law*, 2005, Volume 11, Issue 4, p. 583–601.
44. BERNITZ, U. Retroactive Legislation in a European Perspective – On the Importance of General Principles of Law. *Scandinavian Studies in Law*, 2000, Volume 39, p. 43–58.
45. BIELIAUSKAITĖ, J. Socialinio teisingumo principų sistema šiuolaikinėje vakarų teisės tradicijoje. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, 2(2), p. 119–135.
46. BIRKINSHAW, P. *European Public Law*. London: Butterworths, 2003.
47. BITINAS, A. Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas. Vilnius: Leidykla MES, 2011.
48. BLANKE, H.-J. *Vertrauensschutz im deutschen und europäischen Verwaltungsrecht*. Jus Publicum, Volume 57. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.
49. BLUNDELL, D. Ultra vires Legitimate Expectations. *Judicial Review*, 2005, 10, p. 147–155.
50. BOGDANDY, A. Constitutional Law: A Contested Domain. Iš *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Redaktoriai M. Rosenfeld, A. Sajó. Oxford: Oxford University Press, 2012.

51. BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
52. BROWN, A. Justifying Compensation for Frustrated Legitimate Expectations. *Law and Philosophy*, 2011, Volume 30, Issue 6, p. 699–728.
53. BROWN, A. Rawls, Buchanan, and Legitimate Expectations. *Social Theory and Practice*, 2012, Vol. 38, No. 4, p. 617–644.
54. BUCHANAN, A. Distributive justice and legitimate expectations. *Philosophical Studies*, 1975, 28 (6), p. 419–425.
55. CAIRNS, W. *Europos Sąjungos teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 1999.
56. CALMES, S. *Du principe de protection de la confiance légitime en droits allemand, communautaire et français*. Paris: Dalloz, 2001.
57. CHAGNOLLAUD, D. Sąvokų „maišalynės“ panteone: Artiškoko sindromas. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2007, 3(7), p. 277–284.
58. COHEN-ELIYA, M.; PORAT, I. American balancing and German proportionality: The historical origins. *International Journal of Constitutional Law*, 2010, Vol. 8, No. 2, p. 263–286.
59. COTTERRELL, R. *Teisės sociologija: įvadas*. Kaunas: Dangerta, 1997.
60. CRAIG, P. *Administrative Law*. London: Sweet & Maxwell, 2012.
61. CRAIG, P. *EU Administrative Law*. New York: Oxford University Press, 2006.
62. CRAIG, P.; de BÚRCA, G. *EU Law – Texts, Cases and Materials*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2011.
63. DAMBRAUSKIENĖ, G., et al. *Lietuvos teisės pagrindai*. Vilnius: Justitia, 2004.
64. DANĖLIENĖ, I. *Proporcijumo principas administracinėje teisėje: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.
65. DAUJOTAS, R.; AUDZEVIČIUS, R. The Concept of Legitimate Expectation in Investor-State Arbitration and the European Court of Human Rights. *Вестник Международного Коммерческого Арбитража (Bulletin of the International Commercial Arbitration)*, 2012, Vol. 6, No. 2.
66. DINGEMANN, K. Vertrauensschutz im europäischen Verwaltungsverfahren. *Berliner Online-Beiträge zum Europarecht*, Nr. 1, S. 1–17, 6 p. [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://portal-europarecht.de/index.php?option=com_jdownloads&view=viewcategory&catid=5&Itemid=12>;
67. DRAZDAUSKAS, S. Sąžiningumo principas Lietuvos sutarčių teisėje. *Teisė*, 2007, t. 65, p. 38–49.
68. DUTHEILLET DE LAMOTHE, O. La sécurité juridique: le point de vue du juge constitutionnel. *Conseil d’Etat, rapport public, sécurité juridique et complexité du droit*, 2006, p. 369–375 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.]. Prieiga per internetą: <[443](http://www.conseil-

</div>
<div data-bbox=)

- constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Conseil/securitejuridique.pdf>.
69. DWORKIN, R. Rights as trumps. Iš *Theories of Rights*. Redaktorius J. Waldron. Oxford University Press, 1984, [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://academic2.american.edu/~dfagel/rights.pdf>>.
 70. DWORKIN, R. *Rimtas požiūris į teises*. Vertė K. Klimka. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
 71. DWORKIN, R. *Teisės imperija*. Vertė K. Klimka. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.
 72. ELLIOT, M. Unlawful representations, Legitimate Expectations and Estoppel. *Judicial Review*, 2003, 8(2), p. 71–80.
 73. ELLIOTT, M. Legitimate Expectation: The Substantive Dimension. *The Cambridge Law Journal*, 2000, 59(3), p. 421–471.
 74. ELLIOTT, M. Legitimate Expectations and Unlawful Representations. *The Cambridge Law Journal*, 2004, 63(2), p. 261–316.
 75. ELLIOTT, M. Legitimate Expectations: Procedure, Substance, Policy and Proportionality. *The Cambridge Law Journal*, 2006, 65(2), p. 254–256.
 76. ELLIOTT, M.; THOMAS, R. *Public Law*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
 77. EMILIOU, N. *The Principle of Proportionality in European Law: A Comparative Study*. London: Kluwer Law International, 1996.
 78. EHRLICH, E. *Fundamental Principles of Sociology of Law*. Vertė Walter L. Moll. Įžanga R. Pound. New York: Russel and Russel, 1962.
 79. ERRERA, R. Legitimate expectation – principle of law to be applied only in relation to the implementation of EC law – legal certainty: Case Comment. *Public Law*, 2006 Win., p. 858–863.
 80. ESKRIDGE, Jr. W. Public Values in Statutory Interpretation. *University of Pennsylvania Law Review*, 1989, Vol. 137, No. 4, p. 1007–1094.
 81. FINNIS, J. *Natural law and natural rights*. Oxford: Clarendon Press, 1980.
 82. FORSYTH, C. Legitimate Expectations Revisited. *Judicial Review*, 2011, p. 429–439.
 83. FORSYTH, C. The Provenance and Protection of Legitimate Expectations. *The Cambridge Law Journal*, 1988, 47(2), p. 238–260.
 84. FORSYTH, C. Wednesbury Protection of Substantive Legitimate Expectations. *Public Law*, 1997, p. 375–384.
 85. FORSYTH, C.; WADE, W. *Administrative Law*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2009.
 86. FRENZ, W. *Handbuch Europarecht – Band 4: Europäische Grundrechte*. Berlin – Heidelberg: Springer, 2009.
 87. FULLER, Lon L. *The Morality of Law*. New York: Yale University Press, 1964.
 88. FUNK, W. F.; SEAMON, R. H. *Administrative Law: Examples and Explanations*. New York: Aspen Publishers, 2009.

89. GOODIN, R. *Utilitarianism as a Public Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
90. GROUSSOT, X. *General Principles of Community Law*. Groningen: Europa Law Publishing, 2006.
91. HANNETT, S.; BUSCH, L., *Ultra vires* representations and illegitimate expectations. *Public Law*, 2005, Win., p. 729–739.
92. HARRIS, D., *et al. Law of the European Convention on Human Rights*. New York: Oxford University Press, 2009.
93. HART, H. L. A. *Teisės samprata*. Vertė E. Kūris. Vilnius: Pradai, 1997.
94. HARTLEY, T. C. *The Foundations of European Community Law*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
95. HILSON, C. Policies, the Non-Fetter Principle and the Principle of Substantive Legitimate Expectations: Between a Rock and Hard Place? *Judicial Review*, 2006, 11 (4), p. 289–293.
96. HIMSWORTH, C. M. G. Legitimately expecting proportionality? *Public Law*, 1996, Spring, p. 46–52.
97. HOFMANN, H. C. H.; ROWE, G. C.; ir ALEXANDER H. TÜRK, A. H. *Administrative Law and Policy of the European Union*. New York: Oxford University Press, 2011.
98. HOFMANN, H. C. H.; ROWE, G. C.; ir ALEXANDER H. TÜRK, A. H. *Administrative Law and Policy of the European Union*. New York: Oxford University Press, 2011.
99. YANNAKOPOULOS, C. *La notion de droits acquis en droit administratif français*. Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, 1997.
100. JAKAITĖ, A. *Civilinė atsakomybė esant ikisutartiniams santykiams: daktaro disertacija* Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.
101. JAKAITĖ, A. Sąžiningumo imperatyvas ikisutartiniuose santykiuose: turinys ir taikymo problematika. *Teisė*, 2011, t. 79, p. 76–91.
102. JANKAUSKAS, K. *Teisės principų samprata ir jos įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2005.
103. JARAŠIŪNAS, E. Konstitucinė kontrolė: keletas minčių apie žmogaus teisių apsaugos matmenį. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2009, Nr. 4(16), p. 162–191.
104. JOČIENĖ, D., ČILINSKAS, K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Vilnius: Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005.
105. KARGAUDIENĖ, A. Teisėtų lūkesčių (apsaugos) principas. Iš *Viešosios teisės tyrimai: de jure ir de facto problematika: mokslo studija*. Atsakingasis redaktorius G. Mesonis. Vilnius: Leidykla MES, 2013, p. 126–140.
106. KARGAUDIENĖ A. *Socialinės įtakos mechanizmų poveikis privataus asmens ir valstybės valdžios institucijos administraciniam teisiniam statusui: daktaro disertacijos santrauka*. Socialiniai mokslai, teisė (01S).

- Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas, 2007 [interaktyvus. Žiūrėta: 2014 m. rugsėjo 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/katedros/administracines_teises_ir_proceso_katedra/Disertaciju_santraukos/Disertacijos_santrauka_Karjadiene.pdf>
107. KAUFMANN, A. *Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*. Heidelberg: Müller, 1993.
 108. KAZANAČIŪTĖ, R. Klasikinis požiūris į teisę kaip teisės aiškintoją ir taikytoją. *Teisė*, 2009, t. 70, p. 86–101.
 109. KELLY, P. J. Utilitarianism and Distributive Justice: The Civil Law and the Foundations of Bentham's Economic Thought. Iš *Jeremy Bentham: Critical Assessments*. Volume IV, redaktorius B. Parekh. London: Routledge, 1993, p. 72–91.
 110. KELSEN, H. *General Theory of Law and State*. Vertėjas A. Wedberg. Clark: The Lawbook Exchange, Ltd., 2009.
 111. KLIMAS, E.; JURGAITIS, V. Pareigos bendradarbiauti principo aiškinimas ir turinys šiuolaikinėje sutarčių teisėje. *Socialinių mokslų studijos*, 2011, t. 3. Nr. 1, p. 329–346.
 112. KNIGHT, C. J. S. Expectations in transition: recent developments in legitimate expectations. *Public Law*, 2009, Jan, p. 15–24.
 113. KOLB, R. La sécurité juridique en droit international: aspects théoriques. *Afr. Y. B. Int'l L.*, 2001, t. 9, p. 103–142.
 114. KUKLIN, B. H. The Plausibility of Legally Protecting Reasonable Expectations. *Valparaiso Law Review*, 1997, No. 32, p. 19–66.
 115. KŪRIS, E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai. *Jurisprudencija*, 2002, t. 26(18), p. 30–55.
 116. KUUSIKKO, K. Advice, Good Administration and Legitimate Expectations: Some Comparative Aspects. *European Public Law*, 2001, 7, p. 455–472.
 117. LAING, E. Legitimate Expectation. *Judicial Review*, 2013 June, p. 153–166.
 118. LAMOUREUX, F. The Retroactivity of Community Acts in the Case Law of the Court of Justice. *Common Market Law Review*, 1983, Volume 20, Issue 2, p. 269–296.
 119. LASTAUSKIENĖ, G. Korektiško teisės principų taikymo prielaidos. *Teisė*, 2012, t. 85, p. 45–60.
 120. LEONAITĖ, E. *Proporcingumo principas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
 121. LEWIS, J. The Constitution: Morals and Rights. *Public Law*, 1996, p. 622–635.
 122. LUBAN, D. Incommensurable Values, Rational Choice, and Moral Absolutes. *Cleveland State Law Review*, 1990, Volume 38, p. 65–84.
 123. MACCORMICK, D. N. Der Rechtsstaat und die rule of law. *Juristenzeitung*, 1984, 50, p. 65–70.

124. MACULEVIČIUS, J. Socialinės apsaugos teisės principų samprata ir jų reikšmė reguliuojant socialinės apsaugos santykius. *Jurisprudencija*, 2004, Nr. 56 (48), p. 5–11.
125. MEIXENER, J. R. Legal Certainty: A European Alternative to American Legal Indeterminacy? *Tulane Journal of International & Comparative Law*, 2007, Vol. 15, No. 2, p. 541–607.
126. MIKELĖNAS, V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001.
127. MIKELĖNAS, V. *Prievolių teisė. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002.
128. MIKELĖNIENĖ, D.; MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo ypatumai*. Vilnius: Justitia, 1999.
129. MITCHELL, C. Leading a Life of its Own? The Roles of Reasonable Expectation in Contract Law. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2003, Volume 23, Issue 4, p. 639–665.
130. MUNZER, S. R. *A Theory of Property*. Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press, 1990.
131. NOLTE, G. General Principles of German and European Administrative Law – A Comparison in Historical Perspective. *The Modern Law Review*, 1994, Volume 57, Issue 2, p. 191–212.
132. NORKŪNAS, A. Sąžiningumo principo įgyvendinimas. *Jurisprudencija*, 2003, t. 42(34), p. 5–11.
133. PAUNIO, E. Beyond Predictability – Reflections on Legal Certainty and the Discourse Theory of Law in the EU Legal Order. *German Law Journal*, 2009, Vol. 10, No 11, p. 1469–1493.
134. PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, J. *Administracinė justicija: teorija ir praktika: monografija*. Vilnius: Justitia, 2005.
135. PEERS, S., et al. *The EU Charter of Fundamental Rights. A Commentary*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2014.
136. PETRYLAITĖ, V. *Pamatiniai socialinės apsaugos teisės principai: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.
137. PLANIOL, M. *Traité élémentaire de droit civil*. Tome Premier, 3e éd. Paris, 1904 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 19 d.]. Prieiga per internetą: <https://archive.org/stream/traitlment01plan#page/96/mode/2up>.
138. POPELIER, P. Legal Certainty and Principles of Proper Law Making. *European Journal of Law Reform*, 2000, Vol. 2, No. 3, p. 321–342.
139. POPELIER, P. Legitimate Expectations and the Law Maker in the Case Law of the European Court of Human Rights. *European Human Rights Law Review*, 2006, 10, p. 10–24.
140. PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo esmė ir teisėtų lūkesčių apsaugos galimybės administraciniuose teismuose. Iš *Administraciniai teismai Lietuvoje: nūdienos iššūkiai: kolektyvinė monografija, skirta Lietuvos administracinių teismų dešimtmečiui*. Atsakingasis redaktorius V. Valančius. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2010, p. 213–227.

141. PRANEVIČIENĖ, B. Teisėtų lūkesčių principo samprata ir teisėtų lūkesčių apsaugos modeliai Europos Sąjungos administracinėje erdvėje. *Jurisprudencija*, 2007, t. 6(96), p. 43–49.
142. PRANEVIČIENĖ, B. The Concept of Legitimate Expectations and Problems of Implementation of the Principle of Legitimate Expectations in Lithuania. *Administrative un Kriminala Justicija, Latvijas Policijas akademijas zinatniski teoretiks žurnals*, 2007, Nr. 3, p. 50–60.
143. PRANEVIČIENĖ, B., MIKALAIŠKAITĖ-ŠOSTAKIENĖ, K. Guarantee of Principles of Legitimate Expectations, Legal Certainty and Legal Security in the Territorial Planning Process. *Jurisprudencija*, 2012, t. 19(2), p. 643–656.
144. PUISSOUBERT, J.-P. Vous avez dit confiance légitime? (le principe de confiance légitime en droit communautaire). Iš *L'État de droit. Mélanges en l'honneur de G. Braibant*. Paris: Dalloz, 1996, p. 581–596.
145. RAITIO, J. *The Principle of Legal Certainty in EC Law*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2003.
146. RATNAPALA, S. *Jurisprudence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
147. RAWLS, J. *Justice as Fairness – A Restatement*. Redaktorė R. Kelly. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press, 2001.
148. RAZ, J. *Ethics in the Public Domain*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
149. RAZ, J. Promises and obligations. Iš *Law, Morality and Society: Essays in Honour of H.L.A. Hart*. Redaktoriai P. M. S. Hacker ir J. Raz. Oxford: Clarendon, 1977, p. 210–228.
150. REYNOLDS, P. Legitimate Expectations and the Protection of Trust in Public Officials. *Public Law*, 2011, p. 331–352.
151. ROBERTS, M. Public Law Representations and Substantive Legitimate Expectations. *The Modern Law Review*, 2001 January, Volume 64, Issue 1, p. 112–122.
152. SALES, P.; STEYN, K. Legitimate expectations in English Public Law: An Analysis. *Public Law*, 2004, p. 572.
153. SALES, P. Legitimate Expectations. *Judicial Review*, 2006, 11, p. 186–193.
154. SAMPFORD, C., et al. *Retrospectivity and the Rule of Law*. New York: Oxford University Press, 2006.
155. SCHØNBERG, S. *Legitimate Expectations in Administrative Law*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
156. SCHRÖDER, M. Administrative Law in Germany. Iš *Administrative Law of the European Union, its Member States and the United States*. Redaktorė R. Seerden. Cambridge: Intersentia, Maastricht: METRO, 2012, p. 39–100.
157. SCHWARZ, K.-A. *Vertrauensschutz als Verfassungsprinzip*. Baden-Baden: Nomos, 2002.
158. SCHWARZE, J. Developing Principles of European Administrative Law. *Public Law*, 1993, p. 229–239.

159. SCHWARZE, J. *European Administrative Law*. London: Sweet & Maxwell; Luxembourg: Office for Official Publications of The European Communities, 2006.
160. SCHWARZE, J. Tendencies towards a Common Administrative Law in Europe. *European Law Review*, 1991, No. 3, Vol. 16, p. 3–19.
161. SEERDEN, R.; WENDERS, D. Administrative Law in the Netherlands. Iš *Administrative Law of the European Union, its Member States and the United States*. Redaktorė R. Seerden. Cambridge: Intersentia, Maastricht: METRO, 2012, p. 101–175.
162. SHARPSTON, E. European Community Law and the Doctrine of Legitimate Expectations: How Legitimate, and for Whom? *Northwestern Journal of International Law and Business*, 1990, Vol. 11, Issue 1, p. 87–103.
163. SIGRON, M. *Legitimate Expectations Under Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights*. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2014.
164. SILVA, V. A. Comparing the Incommensurable: Constitutional Principles, Balancing and Rational Decision. *Oxford Journal of Legal Studies*, 2011, Vol. 31, No. 2, p. 273–301.
165. SOULAS DE RÜSSEL, D. J. M.; RAIMBAULT, P. Nature et racines du principe de sécurité juridique une mise au point. *Revue internationale de droit comparé*, 2003, Vol. 55, No.1, p. 85–103.
166. STEELE, I. Substantive legitimate expectations: striking the right balance? *Law Quarterly Review*, 2005, 121, p. 300–328.
167. STONE SWEET, A.; MATHEWS, J. Proportionality Balancing and Global Constitutionalism. *Yale University*, 2008, p. 73–165 [interaktyvus. Žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1010&context=al_ec_stone_sweet>.
168. SUMMERS, R. S. The Principles of the Rule of Law. *Notre Dame Law Review*, 1999, Volume 74, Issue 5, p. 1691, 1691–1712.
169. ŠILEIKIS, E. Teisėtų lūkesčių principas ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2010, Nr. 3, p. 236–255.
170. ŠVILPAITĖ, E. Neišnaudotos galimybės: nuosavybės apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą. *Justitia*, 2005, Nr. 1, p. 39–45.
171. ŠVILPAITĖ, E. Neišnaudotos galimybės: nuosavybės apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą. *Justitia*, 2005, Nr. 2, p. 49–57.
172. ŠVILPAITĖ, E. *Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.

173. TAMINSKAS, A. Galimybės riboti įgytąsias socialines teises interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2010, Nr. 2, p. 150–165.
174. TATE, P. The Coherence of „Legitimate expectations“ and the Foundations of Natural Justice. *Monash University Law Review*, 1988, March, Vol. 14, p. 15–81.
175. THOMAS, R. *Legitimate Expectations and Proportionality in Administrative Law*. Oxford: Hart Publishing, 2000.
176. TRIDIMAS, T. *The General Principles of EC Law*. New York: Oxford University Press, 2006.
177. TSAKYRAKIS, S. Proportionality: An Assault on Human Rights? *International Journal of Constitutional Law*, 2009, Volume 7, Number 3, p. 468–493.
178. UNDERWOOD, A. Legitimate Expectation: Current Issues. *Judicial Review* 11, 2006, p. 294–297.
179. URMONAS, A. Administracinės teisinės įstatymų leidybos klaidos makroteisiniame lygmenyje. Iš *Administraciniai teismai Lietuvoje: nūdienos iššūkiai*: kolektyvinė monografija, skirta Lietuvos administracinių teismų dešimtmečiui. Atsakingasis redaktorius V. Valančius. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2010, p. 83–101.
180. USHER, J. A. *Bendrieji Europos Bendrijos teisės principai*. Vilnius: Naujoji Rosma, 2001.
181. VAIČAITIS, V. Teisė į pensiją ir Konstitucinio Teismo praktika. *Teisė*, 2010, t. 77, p. 34–49.
182. VAIČAITIS, V. What was decided by Lithuanian Constitutional Court in favour of pensioners. *Teisė*, 2003, t. 49, p. 124–133.
183. VAIŠVILA, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2009.
184. VALANČIUS V., KAVALNĖ, S. *Europos Sąjungos teisės įgyvendinimas Lietuvos administracinėje teisėje*: monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2009.
185. VALEMBOIS, A.-L. *La constitutionnalisation de l'exigence de sécurité juridique en droit français*. Paris: L.G.D.J., 2005.
186. VANDERMAN, Y. *Ultra Vires* Legitimate Expectations: An Argument for Compensation. *Public Law*, 2012, p. 85–104.
187. WATSON, J. Clarity and ambiguity: a new approach to the test of legitimacy in the law of legitimate expectations. *Legal Studies*, 2010, Vol. 30, No. 4, p. 633–652.
188. WEBBER, G. C. N. *The Negotiable Constitution: On The Limitation of Rights*. Cambridge University Press, 2009.
189. WEBER-DÜRLER, B. *Vertrauensschutz im öffentlichen Recht*. Helbing & Lichtenhahn, 1983.
190. WHITE, R.; OVEY, C. *The European Convention on Human Rights*. New York: Oxford University Press, 2010.
191. WIDDERSHOVEN, R. European Administrative Law. Iš *Administrative Law of the European Union, its Member States and the United States*.

Redaktorė R. Seerden. Cambridge: Intersentia, Maastricht: METRO, 2012, p. 245–320.

192. WOOLF, H., *et al.* *De Smith's Judicial Review* [elektroninė knyga]. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2013.
193. ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, S. Teisinio saugumo principas ir Lietuvos Respublikos Konstitucija. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Sudarytojai E. Kūris ir E. Masnevaitė. Klaipėda: Lietuvos notarų rūmai, 2012, p. 136–155.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

194. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso 6 straipsnio antrosios dalies, 11 straipsnio ir 12 straipsnio antrosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. Valstybės žinios, 1994, Nr. 31-562.
195. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1994 m. birželio 30 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. kovo 23 d. nutarimo „Dėl kai kurių Vyriausiosios rinkimų komisijos narių atsisakymo vykdyti Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą, Lietuvos Aukščiausiajam Teismui panaikinus neteisėtus Vyriausiosios rinkimų komisijos nutarimus“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. Valstybės žinios, 1994, Nr. 51-979.
196. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1997 m. lapkričio 13 d. sprendimas *Dėl Lietuvos Respublikos Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ galiojimo sustabdymo laikinasis įstatymas atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją*. Valstybės žinios, 1997, Nr. 104-2645.
197. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1998 m. kovo 10 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 20 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. Valstybės žinios, 1998, Nr. 25-650.
198. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1998 m. kovo 25 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. liepos 18 d. nutarimo Nr. 777 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. vasario 3 d. nutarimo Nr. 77 „Dėl kainodaros Reguliavimo“ dalinio pakeitimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų, susijusių su šiluminės energijos, elektros energijos bei gamtinių dujų kainų nustatymu, dalinio pakeitimo bei pripažinimo netekusiais galios“ atitikimo Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“*. Valstybės žinios, 1998, Nr. 29-784.
199. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1998 m. lapkričio 11 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo 38*

- straipsnio 4 dalies ir Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 36 straipsnio 4 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 1998, Nr. 100-2791.*
200. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 1998, Nr. 109-3004.*
 201. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1999 m. kovo 4 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ 1 ir 2 straipsnių, 3 straipsnio 2 dalies, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ įgyvendinimo įstatymo 1 straipsnio 1 ir 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 1999, Nr. 23-666.*
 202. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2000 m. kovo 15 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gegužės 9 d. nutarimo Nr. 546 „Dėl pridėtinės vertės mokesčio“ 1.14 papunkčio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo 15 bei 16 straipsniams ir Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos pagrindų įstatymo 4 straipsnio 4 daliai bei 9 straipsniui. Valstybės žinios, 2000, Nr. 23-585.*
 203. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2000, Nr. 39-1105.*
 204. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2000, Nr. 80-2423.*
 205. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. sausio 11 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2001, Nr. 5-143.*
 206. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. sausio 25 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 23 straipsnio, 38 straipsnio 2 dalies, 41 straipsnio 5 dalies, 152 straipsnio 5 dalies, 155 straipsnio 4 dalies, 156 straipsnio 5 dalies, 180 straipsnio, 208 straipsnio 4 bei 11 dalių ir 231 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2001, Nr. 10-295.*
 207. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. liepos 12 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalių, 5*

straipsnio 1 ir 3 dalių, 7 straipsnio 3 dalies 1 punkto, 4, 5 ir 6 dalių, šio įstatymo priedėlio II skirsnio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 6 priedėlio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo 9 straipsnio, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 29 d. nutarimo Nr. 499 „Dėl valstybinės valdžios, valstybės valdymo ir teisėsaugos organų vadovų bei kitų pareigūnų laikinos bandomosios darbo apmokėjimo tvarkos“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 24 d. nutarimo Nr. 666 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros sistemos ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento pareigūnų bei kitų darbuotojų darbo apmokėjimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo Nr. 689 „Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2001, Nr. 62-2276; atitaisymas – 2001, Nr. 86.

208. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. lapkričio 29 d. nutarimas *Dėl į Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą įrašyto Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimo „Dėl kompanijos „Danisco Sugar“ A/S prašymo įsigyti cukraus pramonės įmonių akcijų“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 3 bei 8 straipsnių nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2001, Nr. 102-3636.*
209. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. gruodžio 18 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. rugpjūčio 27 d. nutarimo Nr. 942 „Dėl biudžetinių įstaigų ir organizacijų darbuotojų darbo apmokėjimo sąlygų dalinio pakeitimo“ 6 ir 7.2 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Lietuvos Respublikos darbo sutarties įstatymo 22 straipsniui. Valstybės žinios, 2001, Nr. 107-3885.*
210. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. gegužės 30 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 86, 87 straipsnių papildymo bei pakeitimo ir įstatymo papildymo 881 straipsniu įstatymo 4 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 11 d. nutarimo Nr. 457 „Dėl Vilniaus apskrities viršininko atleidimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 9 straipsnio 1 daliai. Valstybės žinios, 2003, Nr. 53-2361;*

211. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2002 m. spalio 23 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 8 straipsnio ir 14 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. Valstybės žinios, 2002, Nr. 104-4675.
212. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos diplomatinės tarnybos įstatymo 69 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2000 m. kovo 16 d. redakcija) 1 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 2 straipsnio (1999 m. gruodžio 16 d. redakcija) 1 dalies 5 punkto bei 23 straipsnio (1994 m. gruodžio 21 d., 2000 m. gruodžio 21 d., 2001 m. gegužės 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. Valstybės žinios, 2002, Nr. 113-5057.
213. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. sausio 24 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 11 straipsnio 4 dalies 9 punkto (2000 m. lapkričio 28 d. redakcija) ir 2000 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 11 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. Valstybės žinios, 2003, Nr. 10-366.
214. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. kovo 4 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės Teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui (1993 m. sausio 12 d. redakcija)*. Valstybės žinios, 2003, Nr. 24-1004.
215. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. kovo 17 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo 3 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. Valstybės žinios, 2003, Nr. 27-1098.
216. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. liepos 4 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 2 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija) ir 13 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos*

Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. sausio 20 d. nutarimu Nr. 83 patvirtintų Vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų skyrimo bei mokėjimo nuostatų 25 punkto 2 pastraipos (2001 m. gegužės 25 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir šių nuostatų 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 4 daliai. Valstybės žinios, 2003, Nr. 68-3094.

217. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. spalio 29 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 8 d. nutarimo Nr. 458 „Dėl nuostolių, padarytų gamtai, pažeidus aplinkos apsaugos įstatymus, skaičiavimo metodikos patvirtinimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2003, Nr. 103-4611.*
218. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. lapkričio 17 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 2 dalies, 271 straipsnio, 29 straipsnio 7 dalies (2002 m. spalio 8 d. redakcija) 4 punkto, 56 straipsnio 2 dalies (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugsėjo 3 d. nutarimo Nr. 1073 „Dėl mokesčio bazės netiesioginio nustatymo“ 2 punkto, taip pat šiuo Vyriausybės nutarimu patvirtintų Mokesčio bazės netiesioginio nustatymo metodų skyriaus „Mokesčio bazės netiesioginio nustatymo atvejai“ ir skyriaus „Mokesčio bazės netiesioginio nustatymo metodai“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 2 daliai. Valstybės žinios, 2003, Nr. 109-4887.*
219. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo pakeitimo ir papildymo“ nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimu Nr. 1156 patvirtintų Valstybinių socialinio draudimo pensijų skyrimo ir mokėjimo nuostatų 84 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 45 straipsnio 4 daliai (1994 m. liepos 18 d. redakcija). Valstybės žinios, 2003, Nr. 115-5221.*
220. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. sausio 26 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 straipsnio 4 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija), 2 straipsnio 1 dalies (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 3 straipsnio 1 dalies 2 punkto (1995*

- m. balandžio 18 d. redakcija), 4 straipsnio 2 dalies (1998 m. gruodžio 10 d. redakcija), 13 straipsnio (2000 m. liepos 18 d. redakcija), 30 straipsnio 1 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija) bei 44 straipsnio 4 dalies (2002 m. birželio 20 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimu Nr. 67 „Dėl Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų Alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių 7 bei 9 punktų (2001 m. sausio 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2004, Nr. 15-465.*
221. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas *Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams. Valstybės žinios, 2004, Nr. 181-6708, 2004, Nr. 186.*
222. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymo 7 straipsnio 2 dalies, 8 straipsnio 1, 9, 10 dalių, 13 straipsnio 2 dalies, 18 straipsnio 7 dalies ir 22 straipsnio 3, 6, 7 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2005, Nr. 63-2235.*
223. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos kompensacijų už valstybės išperkamą nekilnojamąjį turtą dydžio, šaltinių, mokėjimo terminų bei tvarkos, taip pat garantijų ir lengvatų, numatytų Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme, įstatymo 7 straipsnio 1 dalies (1999 m. gruodžio 23 d. redakcija) bei 2 dalies (1999 m. gruodžio 23 d. redakcija) ir dėl Lietuvos Respublikos kompensacijų už valstybės išperkamą nekilnojamąjį turtą dydžio, šaltinių, mokėjimo terminų bei tvarkos, taip pat valstybės garantijų ir lengvatų, numatytų Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme, įstatymo 7 straipsnio 1 dalies (2003 m. spalio 14 d. redakcija) bei 2 dalies (2003 m. spalio 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2005, Nr. 152-5605.*
224. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. sausio 16 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo*

- 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2006, Nr. 7-254.
225. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. kovo 14 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo, Lietuvos Respublikos miškų įstatymo, Lietuvos Respublikos žemės įstatymo, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimu Nr. 1608 „Dėl statybų privačioje žemėje reglamento patvirtinimo“ patvirtinto statybų privačioje žemėje reglamento nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo, Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio antrojoje dalyje numatyto žemės sklypų įsigijimo nuosavybės subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo (1996 m. birželio 20 d. redakcija) nuostatomis, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimu Nr. 1608 „Dėl Statybų privačioje žemėje reglamento patvirtinimo“ patvirtinto statybų privačioje žemėje reglamento 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos miškų įstatymo, Lietuvos Respublikos žemės įstatymo nuostatomis. Valstybės žinios, 2006, Nr. 30-1050.
226. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. kovo 28 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2006, Nr. 36-1292.
227. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 56 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 3 dalies (2003 m. sausio 21 d. redakcija), 4, 5, 6 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 57 straipsnio 3 dalies (2003 m. sausio 28 d. redakcija), 63 straipsnio 4 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 70 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 71 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 72 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 73 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 74 straipsnio 1 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 75 straipsnio 1 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 76 straipsnio 2 dalies (2003 m. sausio 21 d. redakcija), 77 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 78 straipsnio 2 dalies (2003 m. sausio 21 d. redakcija), 79 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 81 straipsnio 3, 7 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 90 straipsnio 3, 7 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 2, 5 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio 3, 4 punktų (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 128 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos įstatymo „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo statutą“ 11 straipsnio 3 dalies 13 punkto (1996 m. liepos 4 d. redakcija), 17 straipsnio 1, 3 dalių (1995 m. balandžio 18 d.

- redakcija), 4 dalies (1996 m. liepos 4 d. redakcija), 18 straipsnio 3 dalies (1995 m. balandžio 18 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 10 d. dekreto Nr. 2048 „Dėl apygardos teismo teisėjo atleidimo“ 1 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2006, Nr. 51-1894.
228. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. gegužės 12 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo 7 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 straipsnio ir Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo 7 straipsnio (2002 m. lapkričio 5 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2006, Nr. 54-1965.
229. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. rugsėjo 26 d. nutarimo Nr. 1170 „Dėl cukraus rinkos reguliavimo priemonių“ 2.3, 2.4 punktų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 12 d. nutarimo Nr. 879 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 12 d. nutarimo Nr. 284 „Dėl baltojo cukraus gamybos kvotos nustatymo“ pakeitimo“ 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos cukraus įstatymo 4 straipsnio 1 daliai (2000 m. gegužės 18 d. redakcija), 2 daliai (1999 m. liepos 8 d. redakcija). Valstybės žinios, 2006, Nr. 62-2283.
230. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2006, Nr. 90-3529, atitaisymas – 2006, Nr. 137.
231. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 85 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), 139 straipsnio 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 306 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija), 308 straipsnio (2006 m. birželio 1 d. redakcija) 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 324 straipsnio 12, 13 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 377 straipsnio (2004 m. liepos 8 d. redakcija) 9 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 448 straipsnio 7 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 454 straipsnio 5, 6 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 460 straipsnio 4, 5 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 268 straipsnio 3 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 285 straipsnio 2, 5 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 286 straipsnio 1 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 288 straipsnio 4 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 289 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 303 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 320 straipsnio 2 dalies (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 325 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija), 358 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. vasario 28 d. redakcija) atitikties

- Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl pareiškėjo – Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 119 straipsnio 2 dalies 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 5 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio (2003 m. sausio 21 d. redakcija) 1 punktą (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 19 d. dekretas Nr. 2067 „Dėl apygardos teismo teisėjo įgaliojimų pratęsimo“, Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. birželio 18 d. dekretas Nr. 128 „Dėl apygardų teismų skyrių pirmininkų skyrimo“ ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Vilniaus apygardos teismo teisėjas Konstantas Ramelis skiriamas šio teismo civilinių bylų skyriaus pirmininku, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2006, Nr. 102-3957, atitaisymas – 2006, Nr. 127, atitaisymas – 2006, Nr. 137.*
232. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas *Dėl teisės aktų, reguliuojančių Lietuvos Respublikos pilietybės santykius, nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2006, Nr. 123-4650.*
233. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. gruodžio 21 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos įstatymo 5 straipsnio (2000 m. birželio 29 d. redakcija) 5 dalies, 6 straipsnio 1, 3, 4 dalių (2000 m. birželio 29 d. redakcija), 10 straipsnio (2000 m. birželio 29 d. redakcija) 1 dalies, 15 straipsnio (2000 m. birželio 29 d. redakcija) 1, 2 dalių, Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 31 straipsnio (2000 m. rugpjūčio 29 d. redakcija) 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2006, Nr. 141-5430.*
234. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. liepos 5 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 5 straipsnio 2 dalies 1 punkto (2002 m. balandžio 2 d. redakcija), 16 straipsnio 7 dalies (1999 m. gegužės 13 d., 2001 m. gruodžio 11 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2007, Nr. 76-3018.*
235. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. rugsėjo 26 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 4 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 3 dalies, 8 straipsnio (2004 m. lapkričio 4 d. redakcija) 2 dalies, 34 straipsnio (2002 m. liepos 4 d., 2003 m. spalio 7 d. redakcijos) 3, 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2007, Nr. 102-4171.*
236. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. spalio 22 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio (2002 m. liepos 2 d., 2004 m. lapkričio 4 d., 2005 m. gegužės 19 d., 2006 m. birželio 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2007, Nr. 110-4511.*
237. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 22 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statuto patvirtinimo įstatymu patvirtinto vidaus tarnybos statuto ii skyriaus 8 skirsnio*

„Pareigūnų sveikatos priežiūra ir su tuo susijusios socialinės garantijos“ (2003 m. balandžio 29 d. redakcija), inter alia 40 straipsnio (2003 m. balandžio 29 d. redakcija), atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 5 d. nutarimu Nr. 530 „Dėl asmenų draudimo valstybės lėšomis ir kompensacijų mokėjimo juos sužeidus ar žuvus ryšium su tarnyba sąlygų“ patvirtintų asmenų draudimo valstybės lėšomis ir kompensacijų mokėjimo juos sužeidus arba jiems žuvus ryšium su tarnyba sąlygų (2002 m. gruodžio 23 d. redakcija), inter alia 14, 15 punktų (2002 m. gruodžio 23 d. redakcija), atitikties Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statuto patvirtinimo įstatymu patvirtinto vidaus tarnybos statuto 40 straipsniui (2003 m. balandžio 29 d. redakcija). Valstybės žinios, 2007, Nr. 121-4965, Nr. 12.

238. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 29 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymo 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 14, 20, 21 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo 12 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2007, Nr. 126-5132.*
239. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. vasario 20 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. spalio 4 d. nutarimu Nr. 1568 „Dėl kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikalavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo pareigas, patvirtinimo“ patvirtintų Kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikalavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo pareigas, atitikties Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 51 straipsnio 1 daliai (2002 m. sausio 24 d., 2004 m. gegužės 18 d., 2006 m. birželio 1 d. redakcijos), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 5 straipsnio 1 daliai. Valstybės žinios, 2008, Nr. 23-852.*
240. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. kovo 15 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. vasario 6 d. nutarimu Nr. 177 „Dėl skirtų realizuoti netauriųjų metalų laužo ir atliekų supirkimo licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ (2004 m. rugpjūčio 31 d. redakcija) patvirtintų skirtų realizuoti netauriųjų metalų laužo ir atliekų supirkimo licencijavimo taisyklių (2004 m. rugpjūčio 31 d. redakcija) 34 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2008, Nr. 32-1114.*
241. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gegužės 20 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 9 d. nutarimu Nr. 540 „Dėl neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo tvirtinimo“ (1992 m. vasario 27 d. redakcija) patvirtinto neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ (1991 m. birželio 18 d. redakcija) 1*

- straipsnio nuostatai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 9 d. nutarimu Nr. 540 „Dėl neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo tvirtinimo“ (1999 m. gegužės 14 d. redakcija) patvirtinto Neprivatizuotinių žemės ūkio įmonių ir organizacijų sąrašo, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gegužės 14 d. nutarimo Nr. 579 „Dėl žemės sklypo suteikimo ir pagrindinės tikslinės žemės naudojimo paskirties pakeitimo“ ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 8 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 13 d. nutarimo Nr. 1026 „Dėl žemės, suteiktos mokslo bei mokymo įstaigoms ir perduotos valstybiniam specializuotiems sėklininkystės ir veislininkystės ūkiams, specialiosios paskirties veislininkystės bendrovėms, naudotojų ir jų naudojamų žemės sklypų dydžio nustatymo“ dalinio pakeitimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 1, 3 dalims, konstituciniam teisinės valstybės principui, Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo preambulės (1997 m. liepos 1 d. redakcija) nuostatai. Valstybės žinios, 2008, Nr. 58-2182.*
242. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. birželio 30 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos valstybės skolos įstatymo 9 straipsnio 2 dalies (2003 m. gruodžio 18 d. redakcija) nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2008, Nr. 75-2965.*
243. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. liepos 4 d. sprendimas *Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. liepos 5 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 5 straipsnio 2 dalies 1 punkto (2002 m. balandžio 2 d. redakcija), 16 straipsnio 7 dalies (1999 m. gegužės 13 d., 2001 m. gruodžio 11 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ išaiškinimo. Valstybės žinios, 2008, Nr. 78-3080.*
244. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo (2004 m. liepos 1 d. redakcija) 15 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2008, Nr. 140-5569.*
245. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų, specialiųjų tyrimų tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos, prokuratūros, kalėjimų departamento, jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 2 dalies (2000 m. liepos 13 d., 2005 m. gegužės 19 d. redakcijos), 11 straipsnio 5 dalies (2000 m. gruodžio 21 d. redakcija), 11 straipsnio 3 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 16 straipsnio 12 dalies (2007 m. sausio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2008, Nr. 150-6106.*
246. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. sausio 15 d. sprendimas *Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m.*

lapkričio 9 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo narių darbo sąlygų įstatymo 13 straipsnio 1 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ ir 2006 m. kovo 28 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ nuostatų išaiškinimo. Valstybės žinios, 2009, Nr. 6-170.

247. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. kovo 2 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo 10 straipsnio 1 dalies (2008 m. vasario 1 d. redakcija) nuostatų ir 11 straipsnio (2008 m. vasario 1 d. redakcija) 1 dalies 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2009, Nr. 25-988.*
248. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. kovo 27 d. *Dėl Lietuvos Respublikos prekių ženklų įstatymo 51 straipsnio (2000 m. spalio 10 d. redakcija) 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2009, Nr. 36-1390.*
249. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2009, Nr. 106-4434.*
250. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymo 23 straipsnio 2 dalies (2002 m. balandžio 23 d., 2007 m. birželio 7 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2009, Nr. 148-6632.*
251. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. vasario 3 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos transporto priemonių valdytojų civilinės atsakomybės privalomojo draudimo įstatymo (2004 m. kovo 5 d. redakcija) 11 straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2010, Nr. 16-758.*
252. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas *Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2003 m. gruodžio 3 d., 2006 m. sausio 16 d., 2007 m. rugsėjo 26 d., 2007 m. spalio 22 d., 2007 m. lapkričio 22 d., 2008 m. gruodžio 24 d. nutarimų ir 2009 m. sausio 15 d. sprendimo nuostatų išaiškinimo. Valstybės žinios, 2010, Nr. 46-2219.*
253. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. gegužės 13 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 16 straipsnio 2 dalies (2007 m. gruodžio 18 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos Prezidento 2007 m. gegužės 29 d. dekreto Nr. 1K-988 „Dėl Valstybinės lošimų priežiūros komisijos nario atleidimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymo*

- 26 straipsnio (2003 m. liepos 4 d. redakcija) 4 daliai. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 56-2766.
254. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. birželio 29 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 5, 6 straipsnių, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 3 dalies (2009 m. gruodžio 8 d. redakcija), Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 1 punkto, 16 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 134-6860.
255. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. liepos 2 d. sprendimas *Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 12 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo 7 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 straipsnio ir Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo 7 straipsnio (2002 m. lapkričio 5 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ nuostatos išaiškinimo*. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 80-418.
256. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. gruodžio 14 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 38 straipsnio 1 dalies (2006 m. gruodžio 12 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 147-7522.
257. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. gruodžio 22 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio (2003 m. spalio 14 d. redakcija) 1 dalies, 10 straipsnio (2004 m. spalio 12 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 153-7836.
258. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2011 m. sausio 6 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo (1999 m. gegužės 18 d. redakcija) 67 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 3-93.
259. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2011 m. sausio 31 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.103 straipsnio (2006 m. spalio 17 d. redakcija) 3 dalies ir Lietuvos Respublikos statybos įstatymo 28 straipsnio (2006 m. spalio 17 d., 2009 m. lapkričio 19 d. redakcijos) 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 14-602.
260. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2011 m. vasario 14 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų atlyginimų įstatymo (2008 m. lapkričio 6 d. redakcija) 4 straipsnio 2 dalies 2 punkto, 5 straipsnio 1 dalies, 6 straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai*. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 20-967.
261. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2011 m. spalio 25 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 72*

- straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2011, Nr. 129-6116.*
262. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo (2009 m. balandžio 30 d. redakcija) nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2011, Nr. 160-7591.*
263. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2012 m. vasario 6 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos teisės aktų nuostatų, kuriomis reguliuojamas pensijų perskaičiavimas ir mokėjimas valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2012, Nr. 109-5528.*
264. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2012 m. vasario 27 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo, Tarnybos Lietuvos Respublikos muitinėje statuto, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimu Nr. 86 patvirtintų Ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2012, Nr. 26-1200.*
265. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2012 m. birželio 29 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymo, jo pakeitimo ir papildymo įstatymų nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2012, Nr. 78-4063.*
266. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2012 m. spalio 11 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. liepos 30 d. nutarimo Nr. 895 „Dėl valstybinės žemės sklypų suteikimo naudotis Vilniaus miesto tarybai“ 1.3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 5 straipsnio 6 daliai. Valstybės žinios, 2012, Nr. 120-6031.*
267. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2013 m. vasario 15 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos 2009 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo, Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto 2009 metų rodiklių patvirtinimo, Lietuvos Respublikos 2009 metų privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto rodiklių patvirtinimo įstatymų, su jais susijusių kai kurių įstatymų ir kitų teisės aktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2013, Nr. 19-938.*
268. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2013 m. vasario 20 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. balandžio 28 d. nutarimo Nr. XI-234 „Dėl G. Vilkelio atleidimo iš Seimo kanclerio pareigų“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymui, Lietuvos Respublikos Seimo statutui. Valstybės žinios, 2013, Nr. 20-975.*
269. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *2013 m. kovo 5 d. nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo nuostatų, kuriomis reguliuojamu paskirtų*

- motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpų ir statutiniams valstybės tarnautojams – vidaus tarnybos sistemos pareigūnams paskirtų motinystės (tėvystės) išmokų perskaičiavimu sudarytos prielaidos šias pašalpas ir išmokas sumažinti, taip pat kitų su šiuo teisiniu reguliavimu susijusių teisės aktų nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2013, Nr. 25-1222.*
270. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 16 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo, Lietuvos Respublikos sveikatos draudimo įstatymo, Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo ir jo pakeitimo įstatymo kai kurių nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2013, Nr. 52-2604.*
271. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 30 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 8 straipsnio, 15 straipsnio 2 punkto (1999 m. gegužės 13 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2013, Nr. 58-2930.*
272. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. liepos 1 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatų, kuriomis nustatyti sumažinti valstybės tarnautojų ir teisėjų atlyginimai valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2013, Nr. 103-5079.*
273. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. spalio 10 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos kompensacijų už valstybės išperkamą nekilnojamąjį turtą dydžio, šaltinių, mokėjimo terminų bei tvarkos, taip pat valstybės garantijų ir lengvatų, numatytų piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme, įstatymo (2003 m. spalio 14 d. redakcija) 7 straipsnio (2005 m. gruodžio 23 d. redakcija) 4 dalies (2011 m. lapkričio 10 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2013, Nr. 107-5297.*
274. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. lapkričio 20 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo, Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų, valstybės pareigūnų ir valstybės tarnautojų pareiginės algos (atlyginimo) bazinio dydžio, taikomo 2009 metais, įstatymo nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Valstybės žinios, 2013, Nr. 120-6079.*
275. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. sausio 16 d. sprendimas *Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. kovo 30 d., 2003 m. sausio 24 d., 2004 m. gegužės 13 d., 2006 m. sausio 16 d. nutarimų kai kurių nuostatų išaiškinimo. Teisės aktų registras, 2014, Nr. 299.*
276. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. kovo 7 d. sprendimas *Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimo kai kurių nuostatų išaiškinimo. Teisės aktų registras, 2014, Nr. 2908.*

277. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gegužės 8 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų atlyginimų įstatymo priedėlio (2008 m. lapkričio 6 d. redakcija), Lietuvos Respublikos darbo kodekso 298 straipsnio (2002 m. birželio 4 d. redakcija), 301 straipsnio (2012 m. birželio 26 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Teisės aktų registras, 2014, Nr. 5188.*
278. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. spalio 8 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Teisės aktų registras, 2014, Nr. 13823.*
279. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. spalio 30 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 5 straipsnio 2 dalies (2006 m. lapkričio 16 d. redakcija), 12 straipsnio 1 dalies (2006 m. lapkričio 16 d. redakcija) nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Teisės aktų registras, 2014, Nr. 15163.*
280. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gruodžio 19 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos pensijų sistemos reformos įstatymo 4 straipsnio 1 dalies (2011 m. gruodžio 20 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Teisės aktų registras, 2014, Nr. 20117.*
281. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gruodžio 22 d. nutarimas *Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatų, kuriomis nustatyti sumažinti prokurorų ir kai kurių kitų valstybės pareigūnų pareiginės algos koeficientai valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Teisės aktų registras, 2014, Nr. 20411.*

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Atskirosios nuomonės

282. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Konstitucinio Teismo teisėjų Tomos Birmontienės ir Algirdo Taminsko atskiroji nuomonė Dėl Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ konstitucinės justicijos byloje Nr. 26/06 [Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 25 d.].* Prieiga per internetą: <
http://www.lrkt.lt/dokumentai/2009/20090902_atk_nuom_Birmontiene_Taminskas.pdf>.
283. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo Egidijaus Šileikio atskiroji nuomonė Dėl konstitucinės justicijos bylos Nr. 26/06, išnagrinėtos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimu [Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.].* Prieiga per internetą: <
http://www.lrkt.lt/dokumentai/2009/20090902_atk_nuom_Sileikis.pdf>.

Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas

284. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2001 m. gruodžio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A3-1035/2001.
285. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2002 m. sausio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-291/2002.
286. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2002 m. balandžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A2-266/2002.
287. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. sausio 14 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A11-29/2003.
288. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. vasario 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A2-135/2003.
289. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. balandžio 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A2-399/2003.
290. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2003 m. balandžio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A4-110/2003.
291. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. gegužės 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5-510/2003.
292. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. liepos 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A4-631/2003
293. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2003 m. spalio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A12-801/2003.
294. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. sausio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P1-12/2004.
295. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. sausio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A6-20/2004.
296. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. sausio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P1-13/2004.
297. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. sausio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P1-14/2004.
298. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A3-213/2004.
299. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A1-362/200.
300. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. kovo 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A3-209/2004.
301. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. gegužės 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A3-438/2004.
302. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. birželio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5-511/2004.
303. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. birželio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A3-510/2004.
304. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2004 m. liepos 2 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A5-367/2004.

305. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2004 m. spalio 11 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A4-644/2004.
306. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. spalio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A7-720/2004.
307. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2004 m. gruodžio 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A1-933/2004.
308. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. sausio 26 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A8-112/2005.
309. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. vasario 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A2-161/2005.
310. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. vasario 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A14-192/2005.
311. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. vasario 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-223/2005.
312. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. kovo 2 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A15-250/2005.
313. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. kovo 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A14-338/2005.
314. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. kovo 23 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A15-39/2005.
315. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. birželio 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A1-643/2005.
316. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. birželio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A11-726/2005.
317. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugpjūčio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A5-841/2005.
318. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A7-874/2005.
319. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 9 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A5-878/2005.
320. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. rugsėjo 21 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A10-1074/2005.
321. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. spalio 28 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A14-1625/2005.
322. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. spalio 29 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A469-1622/2005.
323. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. gruodžio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A15-1797/2005.
324. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2005 m. gruodžio 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A248-1874/2005.
325. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. vasario 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A248-749/2006.
326. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A248-687/2006.

327. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. vasario 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-800/2006.
328. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. gegužės 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A663-955/2006.
329. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. birželio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A403-987/2006.
330. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. liepos 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A180-1118/2006.
331. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. lapkričio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A415-1931/2006.
332. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. gruodžio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A469-2424/2006.
333. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2006 m. gruodžio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A7-2282/2006.
334. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. kovo 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-308/2007.
335. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. gegužės 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS403-225/2007.
336. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. birželio 26 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A469-653/2007.
337. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. rugsėjo 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-737/2007.
338. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. spalio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-808/2007.
339. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. spalio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-820/2007.
340. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. lapkričio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A14-951/2007.
341. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. lapkričio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-749/2007.
342. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. lapkričio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. I469-19/2007.
343. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. gruodžio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A469-1139/2007.
344. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. gruodžio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-1141/2007.
345. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2007 m. gruodžio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-1188/2007.
346. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2008 m. gegužės 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-339/2008.
347. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. gegužės 12 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A39-3/2008.
348. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. birželio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-944/2008.

349. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. liepos 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-1346/2008.
350. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A39-1430/2008.
351. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. rugsėjo 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1639/2008.
352. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. rugsėjo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A575-1576/2008.
353. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. spalio 3 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-1675/2008.
354. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. spalio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-2150/2008.
355. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. lapkričio 21 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A756-1602/2008.
356. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. lapkričio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A822-1924/2008.
357. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-1947/2008.
358. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-1979/2008.
359. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. sausio 21 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A556-782/2009.
360. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. vasario 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-218/2009.
361. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2009 m. vasario 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-66/2009.
362. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. kovo 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A63-339/2009.
363. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. kovo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-438/2009.
364. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. balandžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-111/2009.
365. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. balandžio 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-422/2009.
366. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. balandžio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A822-549/2009.
367. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. gegužės 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-747/2009.
368. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. gegužės 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-643/2009.
369. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. birželio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. P502-120/2009;
370. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. rugpjūčio 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-884/2009.
371. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. spalio 19 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A525-1239/2009.

372. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. lapkričio 27 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A662-1349/2009.*
373. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2009 m. gruodžio 21 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A146-1292/2009.*
374. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. sausio 25 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A444-1324/2010.*
375. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. vasario 1 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A662-171/2010.*
376. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. vasario 22 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A525-361/2010.*
377. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. vasario 4 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A261-301/2010.*
378. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. kovo 4 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A575-1633/2010.*
379. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. kovo 26 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-403/2010.*
380. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. balandžio 1 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A822-441/2010.*
381. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. balandžio 15 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-623/2010.*
382. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. balandžio 15 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A556-647/2010.*
383. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 3 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A756-294/2010.*
384. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 3 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A756-318/2010.*
385. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 6 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-767/2010.*
386. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 13 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A858-790/2010.*
387. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 24 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A525-705/2010.*
388. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 25 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A525-734/2010.*
389. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gegužės 27 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-859/2010.*
390. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. birželio 17 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-466/2010.*
391. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. liepos 29 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-855/2010.*
392. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. rugpjūčio 20 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1021/2010.*
393. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. rugpjūčio 19 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1015/2010.*
394. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. rugpjūčio 19 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1095/2010.*

395. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. rugpjūčio 27 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1058/2010.*
396. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. rugsėjo 13 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1070/2010.*
397. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. rugsėjo 6 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A858-1056/2010.*
398. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. rugsėjo 20 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A662-784/2010.*
399. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. spalio 21 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A822-1396/2010.*
400. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. spalio 25 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-943/2010.*
401. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. spalio 25 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1288/2010.*
402. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 2 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A756-736/2010.*
403. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 22 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1411/2010.*
404. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 24 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A63-1610/2010.*
405. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 25 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1562/2010.*
406. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. lapkričio 29 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1452/2010.*
407. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gruodžio 6 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A525-1127/2010.*
408. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gruodžio 9 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1048/2010*
409. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2010 m. gruodžio 16 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1487/2010.*
410. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. sausio 13 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-99/2011.*
411. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. vasario 14 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A662-16/2011.*
412. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. vasario 14 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-279/2011.*
413. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. vasario 15 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A556-112/2011.*
414. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. kovo 3 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A261-786/2011.*
415. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. kovo 14 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A63-748/2011.*
416. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. kovo 14 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A63-2434/2011.*
417. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. kovo 31 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A146-327/2011.*

418. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. balandžio 4 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A146-320/2011.*
419. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. balandžio 11 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A525-2473/2011.*
420. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. balandžio 12 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A143-683/2011.*
421. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. balandžio 22 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A556-194/2011.*
422. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. balandžio 28 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A444-1496/2011.*
423. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gegužės 2 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1040/2011.*
424. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gegužės 12 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-677/2011.*
425. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gegužės 12 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A822-2138/2011.*
426. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gegužės 16 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1089/2011.*
427. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gegužės 24 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A261-1466/2011.*
428. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gegužės 26 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A575-956/2011.*
429. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gegužės 27 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-294/2011.*
430. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 7 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A143-1371/2011.*
431. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 13 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A756-1381/2011.*
432. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 20 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. P442-158/2011.*
433. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 23 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A261-2249/2011.*
434. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 27 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A63-2346/2011.*
435. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 27 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A502-2499/2011.*
436. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. birželio 30 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A438-796/2011.*
437. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. liepos 14 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A63-2674/2011.*
438. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. liepos 15 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A756-1478/2011.*
439. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. liepos 28 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A444-2863/2011.*
440. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 5 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. AS146-223/2011.*

441. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 5 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A5146-236/2011.*
442. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 5 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-2414/2011.*
443. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 16 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A575-890/2011;*
444. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 18 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A492-2734/2011.*
445. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugpjūčio 22 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A146-2618/2011.*
446. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 5 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2281/2011.*
447. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 13 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A575-2188/2011.*
448. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 15 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A63-2759/2011.*
449. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 29 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A261-2416/2011.*
450. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. rugsėjo 29 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A492-2955/2011.*
451. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. spalio 14 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. P858-150/2011.*
452. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. spalio 17 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-1477/2011.*
453. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. spalio 24 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A525-2746/2011.*
454. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. lapkričio 14 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1353/2011.*
455. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. lapkričio 14 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A662-3148/2011.*
456. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gruodžio 12 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A63-3249/2011.*
457. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2011 m. gruodžio 15 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A62-1119/2011.*
458. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gruodžio 19 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A146-3050/2011.*
459. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2011 m. gruodžio 20 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A525-3255/2011.*
460. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 12 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A756-35/2012.*
461. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 16 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-38/2012.*

462. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 16 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A146-40/2012*;
463. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 19 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-59/2012*.
464. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 23 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A261-129/2012*.
465. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 26 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A858-267/2012*.
466. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 26 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-376/2012*.
467. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. sausio 30 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A261-65/2012*.
468. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. vasario 6 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A756-67/2012*.
469. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 1 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A63-1318/2012*.
470. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 1 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1668/2012*.
471. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 2 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A520-79/2012*.
472. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 12 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A602-227/2012*.
473. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 22 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A858-1086/2012*.
474. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 22 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A492-1363/2012*.
475. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. kovo 26 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A602-1252/2012*.
476. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. balandžio 26 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A552-1508/2012*.
477. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. balandžio 27 d. *sprendimas administracinėje byloje Nr. A602-2104/2012*.
478. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. balandžio 30 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1517/2012*.
479. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. gegužės 17 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A442-1282/2012*.
480. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gegužės 17 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A502-1301/2012*.
481. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gegužės 18 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A261-1960/2012*.
482. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gegužės 21 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A520-315/2012*.
483. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gegužės 24 d. *nutartis administracinėje byloje Nr. A552-1753/2012*.

484. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. birželio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-1434/2012.
485. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. birželio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1610/2012.
486. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. birželio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-1841/2012.
487. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. birželio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A520-2397/2012.
488. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. liepos 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A602-200/2012.
489. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. liepos 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-2230/2012.
490. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. liepos 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-2748/2012.
491. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. rugpjūčio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-1743/2012.
492. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. rugsėjo 6 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A146-2466/2012.
493. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. rugsėjo 10 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A602-2317/2012.
494. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. spalio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-134/2012.
495. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 4 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A438-2353/2012.
496. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 11 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-2758/2012.
497. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 15 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-2350/2012.
498. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-2524/2012
499. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. spalio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2382/2012.
500. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. lapkričio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A520-3057/2012;
501. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A438-2620/2012.
502. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gruodžio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-3221/2012.
503. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gruodžio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-3135/2012.
504. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gruodžio 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A552-3115/2012.
505. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gruodžio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-3164/2012.

506. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2012 m. gruodžio 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-3041/2012.
507. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. vasario 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-260/2013.
508. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. vasario 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-288/2013.
509. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. vasario 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A520-252/2013.
510. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. kovo 7 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A858-215/2013.
511. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. kovo 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-234/2013.
512. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. kovo 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-519/2013.
513. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. kovo 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-550/2013.
514. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. kovo 14 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A502-1020/2013.
515. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. kovo 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-131/2013.
516. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. kovo 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-499/2013.
517. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 8 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-667/2013.
518. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 12 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-559/2013.
519. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-572/2013.
520. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. balandžio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A520-634/2013.
521. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. gegužės 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-886/2013.
522. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. gegužės 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-201/2013;
523. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. gegužės 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-947/2013.
524. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. birželio 3 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A492-829/2013.
525. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. birželio 18 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I261-16/2013.
526. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. liepos 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-205/2013.
527. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. rugpjūčio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-580/2013.

528. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. rugpjūčio 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-379/2013.
529. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. spalio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-315/2013.
530. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. spalio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A502-2083/2013.
531. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. spalio 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-846/2013.
532. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. spalio 28 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A520-330/2013.
533. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. lapkričio 11 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. I442-14/2013.
534. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A261-1298/2013.
535. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-1678/2013.
536. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. lapkričio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1304/2013:
537. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013.
538. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2013 m. lapkričio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-1651/2013.
539. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. sausio 16 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-294/2014.
540. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. sausio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A602-284/2014.
541. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. vasario 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A146-86/2014.
542. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. vasario 10 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A662-563/2014.
543. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. vasario 18 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-371/2014.
544. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. vasario 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A525-560/2014.
545. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. vasario 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A552-230/2014.
546. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. vasario 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A442-386/2014.
547. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2014 m. gegužės 2 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A858-1360/2014.
548. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. gegužės 15 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A502-1017/2014.

549. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė teisėjų kolegija. 2014 m. birželio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A756-416/2014.
550. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. liepos 31 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A556-1545/2014.
551. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. 2014 m. gruodžio 17 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A492-1711/2014.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas

552. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2000 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-993.
553. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2001 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1113.
554. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2002 m. spalio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1230.
555. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2003 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-548.
556. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2004 m. spalio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-534.
557. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2006 m. gegužės 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-346/2006.
558. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2007 m. gegužės 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-205/2007.
559. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2008 m. sausio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-55/2008.
560. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2008 m. liepos 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-377/2008.
561. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-577/2008.
562. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2009 m. vasario 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-48/2009.
563. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2010 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-143/2010.
564. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2011 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-44/2011.
565. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2011 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-148/2011.
566. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2011 m. rugpjūčio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-344/2011.
567. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2011 m. spalio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-394/2011.
568. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2011 m. gruodžio 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-518/2011.
569. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2012 m. balandžio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-165/2012.

570. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2012 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-310/2012.
571. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2012 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-270/2012.
572. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. vasario 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-8/2013.
573. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-185/2013.
574. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. gegužės 8 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-273/2013.
575. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. birželio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2013.
576. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-354/2013.
577. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-353/2013.
578. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. liepos 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-408/2013.
579. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-449/2013.
580. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-516/2013.
581. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2013 m. gruodžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-695/2013.
582. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyrius. 2014 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-136/2014.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismas

583. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1957 m. liepos 12 d. sprendimas *Algera ir kt. prieš Bendrąją Asamblėją*, 7/56, Rink. p. 39.
584. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1961 m. birželio 1 d. sprendimas *Gabriel Simon prieš Teisingumo Teismą*, 15/60, Rink. p. 115.
585. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1961 m. kovo 22 d. sprendimas *S.N.U.P.A.T prieš Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 42/59 ir 49/59, Rink. p. 53.
586. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1962 m. balandžio 6 d. sprendimas *De Geus en Uitdenbogerd prieš Bosch ir kt.*, 13/61, Rink. p. 45.
587. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1962 m. liepos 13 d. sprendimas *Klöckner-Werke ir Hoesch prieš Vyriausiąją valdybą*, 17/61 ir 20/61, Rink. p. 325.
588. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1965 m. liepos 13 d. sprendimas *Lemmerz-Werke GmbH prieš EAPB Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 111/63, Rink. p. 835.

589. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1966 m. sprendimas *Châtillon prieš Aukščiausiąją valdžios instituciją*, 54/65, Rink. p. 185.
590. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1970 m. balandžio 14 d. sprendimas *Brock*, 68/69, Rink. p. 171.
591. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. birželio 5 d. sprendimas *Komisija prieš Tarybą*, 81/72, Rink. p. 575.
592. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. liepos 4 d. sprendimas *Westzucker GmbH prieš Einfuhr- und Vorratsstelle für Zucker*, 1/73, Rink. p. 723.
593. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1973 m. gruodžio 5 d. sprendimas *SOPAD*, 143/73, Rink. p. 1433.
594. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 14 d. sprendimas *Comptoir national technique agricole (CNTA) SA prieš Komisiją*, 74/74, Rink. p. 533.
595. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 15 d. sprendimas *Frubo prieš Komisiją*, 71/74, Rink. p. 563.
596. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1976 m. gruodžio 16 d. sprendimas *Rewe prieš Landwirtschaftskammer für das Saarland*, 33/76, Rink. p. 1989.
597. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1978 m. vasario 15 d. sprendimas *Bauche ir Delquignies*, 96/77, Rink. p. 383.
598. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1978 m. kovo 9 d. sprendimas *Herpels prieš Komisiją*, 54/77, Rink. p. 585.
599. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1978 m. gegužės 3 d. sprendimas *August Töpfer & Co. GmbH prieš Europos Komisiją*, 112/77, Rink. p. 1019.
600. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1979 m. gegužės 16 d. sprendimas *Tomadini*, 84/78, Rink. p. 1801.
601. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1980 m. kovo 11 d. sprendimas *Curtis prieš Parlamentą*, C-167/80, Rink. p. 931.
602. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1981 m. gegužės 5 d. sprendimas *Dürbeck*, 112/80, Rink. p. 1095.
603. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1982 m. kovo 3 d. sprendimas *Alpha Steel prieš Komisiją*, 14/81, Rink. p. 749.
604. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1982 m. kovo 11 d. sprendimas *Grogan prieš Komisiją*, 127/80, Rink. p. 869.
605. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1983 m. gegužės 11 d. sprendimas *Klöckner-Werke prieš Komisiją*, 303 ir 312/81, Rink. p. 1507.
606. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1983 m. gegužės 19 d. sprendimas *Mavridis prieš Parlamentą*, 289/81, Rink. p. 1731.
607. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1983 m. liepos 14 d. sprendimas *Meiko-Konservenfabrik*, 224/82, Rink. p. 2539.
608. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1983 m. rugsėjo 21 d. sprendimas *Deutsche Milchkontor ir kiti prieš Vokietiją*, 205/82 ir 215/82, Rink. p. 2633.

609. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1983 m. rugsėjo 22 d. sprendimas *Verli-Wallace prieš Komisiją*, 159/82, Rink. p. 2711.
610. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1984 m. liepos 10 d. sprendimas *Regina prieš Kent Kirk*, 63/83, Rink. p. 2689.
611. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1985 m. birželio 20 d. sprendimas *Pauvert prieš Audito Rūmus*, 228/84, Rink. p. 1969.
612. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1985 m. liepos 3 d. sprendimas *Abrias ir kt. prieš Komisiją*, 3/83, Rink. p. 1995.
613. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1985 m. liepos 11 d. sprendimas *Salerno prieš Komisiją*, 87/77, Rink. p. 2523.
614. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1986 m. liepos 10 d. sprendimas *Licata prieš ESRK*, 270/84, Rink. p. 2305.
615. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1986 m. vasario 6 d. sprendimas *Vlachou prieš Audito Rūmus*, 162/84, Rink. p. 481.
616. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. sausio 14 d. sprendimas *Vokietija prieš Komisiją*, 278/84, Rink. p. 1.
617. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. vasario 26 d. sprendimas *Conorzio Cooperative d'Abruzzo prieš Komisiją*, 15/85, Rink. p. 1005.
618. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. spalio 1 d. sprendimas *Jungtinė Karalystė prieš Komisiją*, C-84/85, Rink. p. 3765.
619. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. lapkričio 24 d. sprendimas *RSV prieš Komisiją*, 223/85, Rink. p. 4617.
620. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. gruodžio 16 d. sprendimas *Delauche prieš Komisiją*, 111/86, Rink. p. 5345.
621. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1988 m. balandžio 8 d. sprendimas *Mulder prieš Minister van Landbouw en Visserij*, 120/86, Rink. p. 2321 (*Mulder I*).
622. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1988 m. balandžio 8 d. sprendimas *von Deetzen prieš Hauptzollamt Hamburg-Jonas*, 170/86, Rink. p. 2355.
623. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1989 m. gruodžio 6 d. sprendimas *Mulfinger prieš Komisiją*, 249/87, Rink. p. 4127.
624. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1990 m. birželio 26 d. sprendimas *Sofrimport prieš Komisiją*, C-152/88, Rink. p. I-2477.
625. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1990 m. rugsėjo 20 d. sprendimas *Europos Bendrijų Komisiją prieš Vokietiją*, C-5/89, Rink. p. I-3437.
626. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1990 m. lapkričio 13 d. sprendimas *FEDESA ir kt.*, C-331/88, Rink. p. I-4023.
627. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1990 m. gruodžio 11 d. sprendimas *Spagl prieš Hauptzollamt Rosenheim*, C-189/89, Rink. p. I-4539.
628. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1990 m. gruodžio 11 d. sprendimas *Pastätter prieš Hauptzollamt Bad Reichenhall*, C-217/89, Rink. p. I-4585.

629. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. kovo 21 d. sprendimas *Italija prieš Europos Bendrijų Komisiją*, C-303/88, Rink. p. I-1433.
630. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. kovo 21 d. sprendimas *SAFA*, C-359/89, Rink. p. I-1677.
631. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. birželio 20 d. sprendimas *Cargill prieš Komisiją*, C-248/89, Rink. p. I-2987.
632. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. birželio 20 d. sprendimas *Cargill*, C-365/89, Rink. p. I-3045.
633. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. birželio 27 d. sprendimas *Mecanarte-Metalúrgica da Lagoa*, C-348/89, Rink. p. I-3277.
634. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. liepos 11 d. sprendimas *Crispoltoni*, C-368/89, Rink. p. I-3695.
635. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1992 m. balandžio 2 d. sprendimas *Pitrone prieš Komisiją*, C-378/90 P, Rink. p. I-2375.
636. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1992 m. balandžio 8 d. sprendimas *Beirafrio*, C-371/90, Rink. p. I-2715.
637. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1992 m. gegužės 19 d. sprendimas *Mulder ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją*, C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-3061 (*Mulder II*).
638. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1992 m. gruodžio 3 d. sprendimas *Heinrich Wehrs prieš Hauptzollamt Lüneburg*, C-264/90, Rink. p. I-6285.
639. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1993 m. spalio 6 d. sprendimas *Italija prieš Komisiją*, C-55/91, Rink. p. I-4813.
640. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1993 m. spalio 10 d. sprendimas *Driessen ir kt.*, C-13/92–C-16/92, Rink. p. I-4751.
641. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1994 m. liepos 14 d. sprendimas *Graikija prieš Tarybą*, C-353/92, Rink. p. 3411.
642. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1996 m. vasario 15 d. sprendimas *Duff ir kt.*, C-63/93, Rink. p. I-569.
643. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1996 m. vasario 29 d. sprendimas *Prancūzija ir Airija prieš Europos Bendrijų Komisiją*, C-296/93 ir C-307/93, Rink. p. 795.
644. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 17 d. sprendimas *De Compte prieš Parlamentą*, C-90/95 P, Rink. p. I-1999.
645. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. balandžio 22 d. sprendimas *Road Air*, C-310/95, Rink. p. I-2229.
646. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2007 m. birželio 7 d. sprendimas *Britannia Alloys & Chemicals prieš Komisiją*, C-76/06 P, Rink. p. I-4405.
647. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. liepos 17 d. sprendimas *Affish*, C-183/95, Rink. p. I-4315.
648. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. spalio 2 d. sprendimas *Europos Parlamentas prieš Europos Sąjungos Tarybą*, C-259/95, Rink. p. I-5303.
649. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1998 m. lapkričio 19 d. sprendimas *Ispanija prieš Tarybą*, C-284/94, Rink. p. I-7309.

650. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1999 m. birželio 29 d. sprendimas *Butterfly Music*, C-60/98, Rink. p. I-3939.
651. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1999 m. liepos 8 d. sprendimas *Hüls prieš Komisiją*, C-199/92P, Rink. p. I-4287.
652. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. sausio 27 d. sprendimas *Mulder ir kiti prieš Tarybą ir Komisiją*, C-104/89 ir C-37/90, Rink. p. I-203 (*Mulder III*).
653. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. vasario 8 d. sprendimas *Emesa Sugar*, C-17/98, Rink. p. I-675.
654. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. gegužės 18 d. sprendimas *Rombi ir Arkopharma*, C-107/97, Rink. I-3367.
655. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. gegužės 25 d. sprendimas *Kögler prieš Teisingumo Teismą*, C-82/98 P, Rink. p. I-3855.
656. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. rugsėjo 19 d. sprendimas *Ampafrance*, C-177/99, Rink. p. I-7013.
657. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. lapkričio 9 d. sprendimas *Komisija prieš Hamptaux*, C-2007/99 P, Rink. p. I-9485.
658. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2001 m. sausio 18 d. sprendimas *Komisija prieš Ispaniją*, C-83/99, Rink. p. I-445.
659. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2001 m. spalio 4 d. sprendimas *Italija prieš Komisiją*, C-403/99, Rink. p. I-6883.
660. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2001 m. lapkričio 27 d. sprendimas *Z prieš Parlamentą*, C-270/99 P; Rink. p. I-9197.
661. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2001 m. gruodžio 6 d. sprendimas *Graikija prieš Komisiją*, C-373/99, Rink. p. I-9619.
662. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. sausio 24 d. sprendimas *Conserve Italia prieš Komisiją*, C-500/99 P, Rink. p. I-867.
663. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. sausio 29 d. sprendimas *Pokrzeptowicz-Meyer*, C-162/00, Rink. p. I-1049.
664. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. kovo 14 d. sprendimas *Italija prieš Tarybą*, C-340/98, Rink. p. I-2663.
665. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. rugsėjo 19 d. sprendimas *Huber*, C-336/00, Rink. p. I-7699.
666. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. lapkričio 14 d. sprendimas *Ilumitrónica byloje*, C-251/00, Rink. p. I-10433.
667. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2003 m. sausio 28 d. sprendimas *Vokietija prieš Komisiją*, C-334/99, Rink. p. I-1139.
668. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2003 m. spalio 16 d. sprendimas *Airija prieš Komisiją*, C-339/00, Rink. p. I-11757.
669. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. balandžio 29 d. sprendimas *Italija prieš Komisiją*, C-91/01, Rink. p. I-4355.
670. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. balandžio 29 d. sprendimas *sujungtose bylose Bouma ir Beusmans prieš Tarybą ir Komisiją*, C-162/01 P ir C-163/01 P, Rink. p. I-4509.
671. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. balandžio 29 d. sprendimas *Italija prieš Komisiją*, C-298/00 P, Rink. p. I-4087.

672. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. balandžio 29 d. sprendimas *Italija prieš Komisiją*, C-372/97, Rink. p. I-3679.
673. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. liepos 15 d. sprendimas *Di Lenardo ir Dilexport*, C-37/02 ir C-38/02, Rink. p. I-6911.
674. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. spalio 7 d. sprendimas *Švedija prieš Komisiją*, C-312/02, Rink. p. I-9247.
675. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. lapkričio 11 d. sprendimas *Demesa prieš Komisiją*, C-183/02 P, Rink. p. I-10609.
676. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. kovo 10 d. sprendimas *Ispanija prieš Tarybą*, C-342/03, Rink. p. I-1975.
677. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. balandžio 26 d. sprendimas „*Goed Wonen*“, C-376/02, Rink. p. I-3445.
678. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. birželio 7 d. sprendimas *VEMW ir kt.*, C-17/03, Rink. p. I-4983.
679. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo didžioji kolegija. 2005 m. birželio 28 d. sprendimas *Dansk Rørindustri prieš Komisiją*, C-189/02 P, Rink. p. I-5425.
680. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. liepos 12 d. sprendimas *Alliance for Natural Health ir kt.*, C-154/04, Rink. p. I-6451.
681. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. liepos 14 d. sprendimas *ThyssenKrupp prieš Komisiją*, C-65/02 P ir C-73/02 P, Rink. p. I-6773.
682. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. gruodžio 15 d. sprendimas *Unicredito Italiano*, C-148/04, Rink. p. I-11137.
683. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. kovo 16 d. sprendimas *Emsland-Stärke*, C-94/05, Rink. p. I-2619.
684. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. gegužės 4 d. sprendimas *Komisija prieš Jungtinę Karalystę*, C-508/03, Rink. p. I-3969.
685. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. birželio 22 d. sprendimas *sujungtose bylose Belgija ir Forum 187 prieš Komisiją*, C-182/03 ir C-217/03, Rink. p. I-5479.
686. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. rugsėjo 7 d. sprendimas *Ispanija prieš Tarybą*, C-310/04, Rink. p. I-7285.
687. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2006 m. rugsėjo 14 d. sprendimas *sujungtose bylose Elmeka*, C-181/04-C-183/04, Rink. p. I-8167.
688. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2007 m. liepos 18 d. sprendimas *EAR prieš Karatzoglou*, C-213/06 P, Rink. p. I-6733.
689. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2007 m. spalio 18 d. sprendimas *Agrover*, C-173/06, Rink. p. I-8783.
690. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. vasario 12 d. sprendimas *CELF and ministre de la Culture and de la Communication*, C-199/06, Rink. p. I-469.
691. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. kovo 13 d. sprendimas *sujungtose bylose Vereniging Nationaal Overlegorgaan Sociale Werkvoorziening*, C-383/06–C-385/06, Rink. p. I-1561.

692. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. lapkričio 18 d. sprendimas *Förster*, C-158/07, Rink. p. I-8507.
693. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. gruodžio 22 d. sprendimas *Centeno Mediavilla ir kt. prieš Komisiją*, C-443/07 P, Rink. p. I-10945.
694. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. kovo 19 d. sprendimas *Mitsui & Co. Deutschland*, C-256/07, Rink. p. I-1951.
695. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. rugsėjo 10 d. sprendimas *Komisija prieš Malta*, C-76/08, Rink. p. I-8213.
696. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. rugsėjo 10 d. sprendimas *Plantanol*, C-201/08, Rink. p. I-8343.
697. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. rugsėjo 17 d. sprendimas *Komisija prieš Koninklijke FrieslandCampina*, C-519/07 P, Rink. p. I-8495.
698. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. gruodžio 2 d. sprendimas *Aventis Pasteur*, C-358/08, Rink. p. I-11305.
699. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. liepos 1 d. sprendimas *Komisija prieš Vokietiją*, C-442/08, Rink. p. I-6457.
700. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. spalio 14 d. sprendimas *Nuova Agricast and Cofra prieš Komisiją*, C-67/09 P, Rink. p. I-9811.
701. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. lapkričio 9 d. sprendimas *Volker und Markus Schecke ir Eifert*, C-92/09 ir C-93/09, Rink. p. I-11063.
702. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo didžioji kolegija. 2010 m. gruodžio 7 d. sprendimas *R.*, C-285/09, Rink. p. I-12605.
703. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. gruodžio 16 d. sprendimas *Kahla Thüringen Porzellan prieš Komisiją*, C-537/08 P, Rink. p. I-12917.
704. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. kovo 17 d. sprendimas *AJD Tuna*, C-221/09, Rink. p. I-1655.
705. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. kovo 24 d. sprendimas *ISD Polska ir kt. prieš Komisiją*, C-369/09 P, Rink. p. I-2011.
706. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. balandžio 7 d. sprendimas *Sony Supply Chain Solutions (Europe)*, C-153/10, Rink. p. I-2775.
707. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. gegužės 12 d. sprendimas *Enel Maritsa Iztok 3*, C-107/10, Rink. p. I-3873.
708. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2012 m. birželio 14 d. sprendimas *ANAFE*, C-606/10, dar nepaskelbtas Rinkinyje.
709. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo didžioji kolegija. 2013 m. birželio 18 d. sprendimas *Schenker & Co. ir kt.*, C-681/11, dar nepaskelbtas Rinkinyje.
710. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2013 m. liepos 11 d. sprendimas *Ziegler SA prieš Europos Komisiją*, C-439/11 P, dar nepaskelbtas Rinkinyje.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. Generalinių advokatų išvados

711. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Lagrange 1962 m. birželio 4 d. išvada byloje Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V. prieš Europos anglių ir plieno bendrijos Aukščiausiąją valdžios instituciją, 14/61.*
712. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Cosmas 1995 m. birželio 8 d. išvada Duff ir kt., C-63/93, Rink. p. I-569.*
713. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinės advokatės Christine Stix-Hackl 2004 m. sausio 20 d. išvada sujungtose bylose C-37/02 ir C-38/02, Adriano Di Lenardo Srl prieš Ministero del Commercio con l'Estero ir Dilexport Srl prieš Ministero del Commercio con l'Estero.*
714. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Dámaso Ruiz-Jarabo Colomer 2005 m. balandžio 28 d. išvada sujungtose bylose C-346/03 ir C-529/03 Atzeni ir kt.*
715. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Ján Mazák 2008 m. birželio 12 d. išvada byloje Masdar (UK) prieš Europos Bendrijų Komisiją, C-47/07 P.*
716. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinės advokatės Eleanor Sharpston 2008 m. rugsėjo 4 d. išvada Centeno Mediavilla ir kiti prieš Europos Bendrijų Komisiją, C-443/07 P, Rink. p. I-10945.*
717. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. *Generalinio advokato Nils Wahl 2013 m. gegužės 29 d. išvada byloje Herbert Schaible prieš Land Baden-Württemberg (Badeno-Viurtembergo Žemę), C-101/12.*

Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Europos žmogaus teisių komisija

718. Europos Žmogaus Teisių Teismo plenarinė sesija. *1984 m. rugpjūčio 2 d. sprendimas Malone prieš Jungtinę Karalystę, pareiškimo Nr. 8691/79, Series A no. 82.*
719. Europos Žmogaus Teisių Teismas. *1986 m. liepos 8 d. sprendimas Lithgow ir kiti prieš Jungtinę Karalystę, Series A no. 102.*
720. Europos Žmogaus Teisių Teismas. *1989 m. spalio 25 d. sprendimas Allan Jacobsson prieš Švediją (No. 1), pareiškimo Nr. 10842/84, Series A no. 163.*
721. Europos Žmogaus Teisių Teismas. *1991 m. vasario 18 d. sprendimas Fredin prieš Švediją (Nr. 1), pareiškimo Nr. 12033/86, Series A no. 192.*
722. Europos Žmogaus Teisių Teismas. *1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas Pine Valley Developments Ltd ir kiti prieš Airiją, pareiškimo Nr. 12742/87, Series A no. 222.*
723. Europos Žmogaus Teisių Teismas. *1995 m. lapkričio 20 d. sprendimas Pressos Compania Naviera ir kiti prieš Belgiją, pareiškimo Nr. 17849/91, A332.*
724. Europos Žmogaus Teisių Teismas. *1997 m. spalio 23 d. sprendimas National & Provincial Building Society, The Leeds Permanent Building Society ir The Yorkshire Building Society prieš Jungtinę Karalystę, pareiškimų Nr. 21319/93; 21449/93; 21675/93, Reports 1997-VII.*

725. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 1999 m. spalio 28 d. sprendimas *Zielinski ir kt. prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 24846/94 ir kt., ECHR 1999 VII.
726. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 1999 m. spalio 28 d. sprendimas *Brumărescu prieš Rumuniją*, pareiškimo Nr. 28342/95, ECHR 1999 VII.
727. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2000 m. sausio 5 d. sprendimas *Beyeler prieš Italiją*, pareiškimo Nr. 33202/96, ECHR 2000-I.
728. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2000 m. kovo 28 d. sprendimas *Baranowski prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 28358/95, ECHR 2000-III.
729. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2000 m. lapkričio 23 d. sprendimas *The Former King of Greece ir kiti prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 25701/94, ECHR 2000-XII.
730. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. balandžio 18 d. sprendimas *Ouzounis ir kiti prieš Graikiją*, pareiškimo Nr. 49144/99.
731. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. lapkričio 5 d. sprendimas *Pincová ir Pinc prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimo Nr. 36548/97, ECHR 2002 VIII.
732. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. kovo 6 d. sprendimas *Jasiūnienė prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 41510/98.
733. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimas *Stretch prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 44277/98.
734. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. sausio 8 d. sprendimas *Voggenreiter prieš Vokietiją*, pareiškimo Nr. 47169/99, ECHR 2004-I (extracts).
735. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. gegužės 27 d. sprendimas *Ogis-Institut Stanislas ir kiti prieš Prancūziją*, pareiškimų Nr. 42219/98; Nr. 54563/00.
736. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. birželio 22 d. sprendimas *Broniowski prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 31443/96, ECHR 2004-V.
737. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. rugsėjo 28 d. sprendimas *Kopecký prieš Slovakiją*, pareiškimo Nr. 44912/98, ECHR 2004-IX.
738. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. spalio 12 d. sprendimas *Kjartan Asmundsson prieš Islandiją*, pareiškimo Nr. 60669/00, ECHR 2004-IX.
739. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2004 m. lapkričio 30 d. sprendimas *Öneryildiz prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 48939/99, ECHR 2004-XII.
740. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. kovo 22 d. sprendimas *Roşca prieš Moldova*, pareiškimo Nr. 6267/02.
741. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2005 m. birželio 30 d. sprendimas *Jahn ir kt. prieš Vokietiją*, pareiškimų Nr. 46720/99; Nr. 72203/01; Nr. 72552/01, ECHR 2005-VI.

742. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2005 m. spalio 5 d. sprendimas *Draon prieš Prancūziją, pareiškimo Nr. 1513/03.*
743. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2005 m. spalio 6 d. sprendimas *Maurice prieš Prancūziją, pareiškimo Nr. 11810/03, ECHR 2005-IX.*
744. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. spalio 11 d. sprendimas *N. A. ir kiti prieš Turkiją, pareiškimo Nr. 37451/97, ECHR 2005-X.*
745. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. lapkričio 8 d. sprendimas *Kechko prieš Ukrainą, pareiškimo Nr. 63134/00.*
746. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. gruodžio 6 d. sprendimas *Popov prieš Moldovą (Nr. 2), pareiškimo Nr. 19960/04.*
747. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. vasario 7 d. sprendimas *Mursel Eren prieš Turkiją, pareiškimo Nr. 60856/00.*
748. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. birželio 1 d. sprendimas *Fedorenko prieš Ukrainą, pareiškimo Nr. 25921/02.*
749. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. liepos 6 d. sprendimas *Zhigalev prieš Rusiją, pareiškimo Nr. 54891/00.*
750. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. rugpjūčio 22 d. sprendimas *Beshiri ir kiti prieš Albaniją, pareiškimo Nr. 7352/03.*
751. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. sausio 11 d. sprendimas *Anheuser-Busch Inc. prieš Portugaliją, pareiškimo Nr. 73049/01, ECHR 2007-I.*
752. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. rugsėjo 11 d. sprendimas *L. prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 27527/03, ECHR 2007-IV.*
753. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. spalio 23 d. sprendimas *Gjonbocari prieš Albaniją, pareiškimo Nr. 10508/02.*
754. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 22 d. sprendimas *Ukraine-Tyumen prieš Ukrainą, pareiškimo Nr. 22603/02.*
755. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. lapkričio 27 d. sprendimas *Hamer prieš Belgiją, pareiškimo Nr. 21861/03, ECHR 2007-V.*
756. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. gruodžio 13 d. sprendimas *Gashi prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 32457/05.*
757. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2008 m. lapkričio 25 d. sprendimas *Toşcuță prieš Rumuniją, pareiškimo Nr. 36900/0.*
758. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. vasario 5 d. sprendimas *byloje Vontas ir kiti prieš Graikiją, pareiškimo Nr. 43588/06.*
759. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. birželio 11 d. sprendimas *TRGO prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 35298/04.*
760. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. liepos 7 d. sprendimas *Plechadow prieš Lenkiją, pareiškimo Nr. 22279/04.*
761. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2009 m. liepos 9 d. sprendimas *Mooren prieš Vokietiją, pareiškimo Nr. 11364/03.*
762. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. rugsėjo 15 d. sprendimas *Moskal prieš Lenkiją, pareiškimo Nr. 10373/05.*
763. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. lapkričio 24 d. sprendimas *Yildirir prieš Turkiją, pareiškimo Nr. 21482/03.*

764. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Wieczorek prieš Lenkiją, pareiškimo Nr. 18176/05.*
765. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Muñoz Díaz prieš Ispaniją, pareiškimo Nr. 49151/07, ECHR 2009.*
766. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. sausio 7 d. sprendimas *Lyubomir Popov prieš Bulgariją, pareiškimo Nr. 69855/01.*
767. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. sausio 19 d. sprendimas *Huoltoasema Matti Eurén Oy ir kiti prieš Suomiją, pareiškimo Nr. 26654/08.*
768. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. vasario 11 d. sprendimas *Malysh ir kiti prieš Rusiją, pareiškimo Nr. 30280/03.*
769. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. kovo 29 d. sprendimas *Medvedyev ir kiti prieš Prancūziją, pareiškimo Nr. 3394/03, ECHR 2010.*
770. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2010 m. kovo 29 d. sprendimas *Depalle prieš Prancūziją, pareiškimo Nr. 34044/02, ECHR 2010.*
771. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. gegužės 20 d. sprendimas *Lelas prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 55555/08.*
772. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. lapkričio 2 d. sprendimas *Lánchíd Hitel És Faktor Zrt prieš Vengriją, pareiškimo Nr. 40381/05.*
773. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. lapkričio 18 d. sprendimas *Consorts Richet ir Le Ber prieš Prancūziją, pareiškimų Nr. 18990/07, 23905/07.*
774. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. lapkričio 30 d. sprendimas *Oklesen ir Pokopalisko Pogrebne Storitve Leopold Oklesen s.p. prieš Slovėniją, pareiškimo Nr. 35264/04.*
775. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. gruodžio 2 d. sprendimas *Yuriy Lobanov prieš Rusiją, pareiškimo Nr. 15578/03.*
776. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gegužės 31 d. sprendimas *Maggio ir kiti prieš Italiją, pareiškimo Nr. 46286/09.*
777. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. birželio 28 d. sprendimas *Nunez prieš Norvegiją, pareiškimo Nr. 55597/09.*
778. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. rugsėjo 27 d. sprendimas *A. Menarini Diagnostics Srl prieš Italiją, pareiškimo Nr. 43509/08.*
779. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2011 m. spalio 20 d. sprendimas *Nejdet Şahin and Perihan Şahin prieš Turkiją, pareiškimo Nr. 13279/05.*
780. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. spalio 20 d. sprendimas *Rysovskyy prieš Ukrainą, pareiškimo Nr. 29979/04.*
781. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. spalio 25 d. sprendimas *Valkov ir kiti prieš Bulgariją, pareiškimo Nr. 2033/04.*
782. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gruodžio 6 d. sprendimas *Gladysheva prieš Rusiją, pareiškimo Nr. 7097/10.*
783. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gruodžio 8 d. sprendimas *Althoff ir kiti prieš Vokietiją, pareiškimo Nr. 5631/05.*

784. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gruodžio 13 d. sprendimas *Lakićević ir kiti prieš Montenegro ir Serbiją, pareiškimų Nr. 27458/06, 37205/06, 37207/06 ir 33604/07.*
785. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. vasario 14 d. sprendimas *B. prieš Jungtinę Karalystę, pareiškimo Nr. 36571/06.*
786. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. gegužės 10 d. sprendimas *Albu ir kiti prieš Rumuniją, pareiškimo Nr. 34796/09.*
787. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. birželio 12 d. sprendimas *Lindheim ir kiti prieš Norvegiją, pareiškimų Nr. 13221/08, 2139/10.*
788. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. lapkričio 6 d. sprendimas *Yavashev ir kiti prieš Bulgariją, pareiškimo Nr. 41661/05.*
789. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. gruodžio 4 d. sprendimas *Świątek prieš Lenkiją, pareiškimo Nr. 8578/04.*
790. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. gruodžio 4 d. sprendimas *Migalska prieš Lenkiją, pareiškimo Nr. 10368/05.*
791. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. gruodžio 4 d. sprendimas *Stepień prieš Lenkiją, pareiškimo Nr. 39225/05.*
792. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gegužės 14 d. sprendimas *N.K.M. prieš Vengriją, pareiškimo Nr. 66529/11.*
793. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Pyrantienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 45092/07.*
794. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 12 d. sprendimas *Varnienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 42916/04.*
795. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. lapkričio 26 d. sprendimas *Bogdel prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 41248/06.*
796. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gruodžio 10 d. sprendimas *Nekvedavičius prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 1471/05.*
797. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. balandžio 24 d. sprendimas *Marija Božić prieš Kroatiją, pareiškimo Nr. 50636/09.*
798. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. gegužės 27 d. sprendimas *Albergas ir Arlauskas prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 17978/05.*
799. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. birželio 24 d. sprendimas *Azienda Agricola Silverfunghi S.A.S. ir kiti prieš Italiją, pareiškimo Nr. 48357/07.*
800. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 14 d. sprendimas *Paplauskienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 31102/06.*
801. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. spalio 21 d. sprendimas *Digrytė Klibavičienė prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 34911/06.*
802. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. gruodžio 2 d. sprendimas *Romankevič prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 25747/07.*
803. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2014 m. rugsėjo 23 d. sprendimas *byloje Valle Pierimpiè Società Agricola S.p.a. prieš Italiją, pareiškimo Nr. 46154/11.*
804. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. lapkričio 24 d. sprendimas *Paukštis prieš Lietuvą, pareiškimo Nr. 17467/07.*

Europos Žmogaus Teisių Teismas ir Europos žmogaus teisių komisija.
Sprendimai dėl priimtimumo

805. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2001 m. birželio 7 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Leinonen prieš Suomiją*, pareiškimo Nr. 3898/96.
806. Europos Žmogaus Teisių Teismo didžioji kolegija. 2002 m. liepos 10 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Gratzinger ir Gratzingerova prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimo Nr. 39794/98, ECHR 2002-VI.
807. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. gruodžio 5 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *The Synod College of the Evangelical Reformed Church of Lithuania prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 44548/98.
808. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. vasario 6 d. sprendimas dėl priimtimumo *Wendenburg ir kt. prieš Vokietiją*, pareiškimo Nr. 71630/01.
809. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 10 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *M.A. ir 34 kiti prieš Suomiją*, pareiškimo Nr. 27793/95.
810. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. lapkričio 20 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Chroust prieš Čekijos Respubliką*, pareiškimo Nr. 4295/03, Reports 2006-XV (extracts).
811. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. birželio 23 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Łącz prieš Lenkiją*, pareiškimo Nr. 22665/02.
812. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. birželio 30 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Shub prieš Lietuvą*, pareiškimo Nr. 17064/06.
813. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. lapkričio 10 d. sprendimas dėl priimtimumo *Bladh prieš Švediją*, pareiškimo Nr. 46125/06.
814. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2010 m. rugsėjo 30 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Hasani prieš Kroatiją*, pareiškimo Nr. 20844/09.
815. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. gruodžio 6 d. sprendimas dėl priimtimumo *Šulcs ir kt. prieš Latviją*, pareiškimų Nr. 42923/10; 51500/10; 51831/10 ir kt.
816. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2012 m. vasario 7 d. sprendimas dėl priimtimumo *Lancheva ir kt. prieš Gruziją*, pareiškimo Nr. 25678/09.
817. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. spalio 8 d. sprendimas dėl priimtimumo *Da Conceição Mateus ir Santos Januário prieš Portugaliją*, pareiškimų Nr. 62235/12; 57725/12.
818. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2013 m. gegužės 7 d. sprendimas dėl priimtimumo byloje *Koufaki ir Adedy prieš Graikiją*, pareiškimų Nr. 57665/12; 57657/12.
819. Europos žmogaus teisių komisija. 1979 m. gruodžio 13 d. sprendimas dėl priimtimumo *X prieš Vokietijos Federacinę Respubliką*, pareiškimo Nr. 8410/78, D.R. 18, p. 216.
820. Europos žmogaus teisių komisija. 1981 m. kovo 10 d. sprendimas dėl priimtimumo *A. B. C. ir D. prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 8531/79, Decisions and Reports (DR) 23.

821. Europos žmogaus teisių komisija. 1984 m. spalio 3 d. sprendimas dėl priimtino byloje *Batelaan ir Huiges prieš Nyderlandus*, pareiškimo Nr. 10438/83, D.R. 41, p. 170.
822. Europos žmogaus teisių komisija. 1984 m. gruodžio 5 d. sprendimas dėl priimtino byloje *Pudas prieš Švediją*, pareiškimo Nr. 10426/83, D.R. 40, p. 234.
823. Europos žmogaus teisių komisija. 1985 m. spalio 7 d. sprendimas dėl priimtino byloje *M. prieš Vokietiją*, pareiškimo Nr. 10748/84, D.R. 44, p. 203.

Užsienio teismų sprendimai

824. Anglijos ir Velso Aukščiausiasis Teismas. *R. prieš Ministry of Agriculture Fisheries and Food, ex p. Hamble (Offshore) Fisheries Ltd* [1995] 2 All E. R. 714.
825. Anglijos ir Velso Apeliacinio Teismo Civilinių bylų skyrius. 1968 m. gruodžio 19 d. sprendimas *Schmidt prieš Secretary of State for Home Affairs* [1969] 2 Ch 149, 170.
826. Anglijos ir Velso Apeliacinio Teismo Civilinių bylų skyrius. 2005 m. lapkričio 22 d. sprendimas *Nadarajah and Abdi prieš Secretary of State for the Home Department* [2005] EWCA Civ 1363, 68.
827. Prancūzijos Valstybės Taryba. 1995 m. spalio 27 d. sprendimas *Commune de Morsang sur Orge*, 136727, p. 372.
828. Švedijos Vyriausiasis Administracinis Teismas. 1996 m. gegužės 31 d. sprendimas byloje Nr. 3665-94, RÅ 1996 ref. 57.
829. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1957 m. liepos 24 d. sprendimas 1 BvL 23/52, BVerfGE 7, 89.
830. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1977 m. birželio 8 d. sprendimas 2 BvR 499/74 ir 1042/75, BVerfGE 45, 142.
831. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1961 m. gruodžio 19 d. sprendimas 2BvL 6/59, BVerfGE 13, 261.

Kita

832. Europos Taryba. *Viešasis administravimas ir privatūs asmenys. Viešojo administravimo subjektų ir privačių asmenų santykius reglamentuojantys teisės principai*. Vertė G. Ambrasaitė, V. Balynas ir E. Krivka. Mokslinis redaktorius V. Valančius. Vilnius: Justitia, 2004.
833. PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, J. Ius Publicum Europaeum ir Lietuvos administracinės teisės tradicija. Pranešimas 2014 m. sausio 29 d. vykusioje mokslinėje-praktinėje konferencijoje, skirtoje Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo veiklos 2013 m. pristatymui. Vilnius, 2014.
834. PAUŽAITĖ-KULVINSKIENĖ, J. Ius Publicum Europaeum: būtinybė tarp europinio integralumo ir nacionalinio identiteto? Pranešimas 2013 m. rugsėjo 24 d. vykusioje Vilniaus universiteto mokslinėje konferencijoje

- „Konstitucionalizmas supranacionalinėje ir nacionalinėje teisėje“. Vilnius, 2013.
835. PIESARSKAS, B. *Didysis anglų–lietuvių kalbų žodynas*. Ketvirtasis leidimas. Red. E. Stasiulevičiūtė. Vilnius: Alma littera, 2002.
836. Lietuvių kalbos institutas. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: šeštas (trečias elektroninis) leidimas [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://dz.lki.lt>>.
837. *5 kalbų žodynas: ekonomika, politika, teisė*. Sud. E. I. Volungevičienė; R. Laurušonienė; ir R. Tamošaitienė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
838. *Prancūzų – lietuvių kalbų žodynas*. Sud. A. Juškienė; M. Katilienė; ir K. Kaziūnienė. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.
839. 2012 m. spalio 11–12 d. Bergensis Universitas (Norvegija) kartu su Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law rengtos tarptautinės konferencijos „The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law“, vykusios Bergene, Norvegijoje, medžiaga:
- 839.1. CALMES-BRUNET, S. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in France.
- 839.2. GERONTAS, A. S. The Protection of Legitimate Expectations under Greek Administrative Law.
- 839.3. KOILLINEN, M. The Protection of Legitimate Expectations in Finland.
- 839.4. LACHMAYER, K. Legitimate Expectations in Austria.
- 839.5. LEMAŃSKA, J. The Protection of Legitimate Expectations in Poland/
- 839.6. LUENGO, J. G. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Spain.
- 839.7. MORUP, S. H. The Protection of Legitimate Expectations in Administrative Law in Denmark.
- 839.8. SCHLOSSELS, R.; KJELLEVOLD-HOEGEE, L. A. The Protection of Legitimate Expectations under Netherlands Administrative Law.
- 839.9. SZENTE, Z. The Rise and Fall of an Unenumerated Principle: The Protection of Legitimate Expectations in Hungarian Public Law.
- 839.10. THOMAS, R. The Protection of Legitimate Expectations in UK Administrative Law.
- 839.11. UHLMANN, F. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Switzerland.
- 839.12. VILLAMENA, S. The Protection of Legitimate Expectations in Italian Administrative Law.
- 839.13. WENANDER, H. The Protection of Legitimate Expectations under Swedish Administrative Law.
- 839.14. ZACHARIAS, D. The Protection of Legitimate Expectations under Administrative Law in Germany.

840. Lietuvos teisės instituto organizuotos tarptautinės mokslinės konferencijos „Viešasis interesas *versus* teisėti lūkesčiai“, vykusios 2014 m. rugsėjo 12 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijoje, medžiaga.
841. 2014 m. spalio 10–11 d. Lietuvos Respublikos Prezidentūros Kolonų salėje vykusios tarptautinės mokslinės konferencijos „Ekonominės krizės iššūkiai žmogaus teisėms“ medžiaga.
842. DWORKIN, R. It is absurd to calculate human rights according to a cost-benefit analysis. *Guardian*, 2006 gegužės 24 d [žiūrėta 2011 m. rugpjūčio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2006/may/24/comment.politics>>.
843. NAMAVIČIUS, Z.; STAČIOKAS, S. Viešųjų ir privačių interesų derinimas – darnios civilinės visuomenės ir teisinės valstybės principas. Pranešimas, paskelbtas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo septintojoje konferencijoje, Sieniava, 2002 m. birželio 26–29 d. [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lrkt.lt/PKonferencijose/15.pdf>>.
844. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. *Administracinė jurisprudencija Nr. 23*, 2012.
845. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant mokesčių administravimą reglamentuojančias teisės normas, apibendrinimo I dalis. *Administracinė jurisprudencija Nr. 21*, 2011.
846. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant mokesčių administravimą reglamentuojančias teisės normas, apibendrinimo II dalis. *Administracinė jurisprudencija Nr. 22*, 2011.
847. Prancūzijos Valstybės Taryba. Sécurité juridique et complexité du droit. *Études et documents du Conseil d'État*, 2006, p. 282 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/064000245/0000.pdf>>
848. Suomijos Administracinės procedūros aktas [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2003/en20030434>>.
849. Šveicarijos Konfederacijos Federalinė Konstitucija [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 23 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.admin.ch/ch/e/rs/1/101.en.pdf>>.
850. Vokietijos Federacinės Respublikos administracinio proceso įstatymas. *Verwaltungsverfahrensgesetz* [Žiūrėta 2013 m. rugsėjo 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bundesrecht.juris.de/vwvfg/index.html>>.
851. Europos Sąjungos Valstybės Tarybų ir Aukščiausių Administracinių Jurisdikcijų Asociacija. Consequences of incompatibility with EC law for

final administrative decisions and final judgments of administrative courts in the Member States: General Report. Varšuva, 2008 [žiūrėta 2010 m. vasario 17 d.] Prieiga per internetą: <http://www.juradmin.eu/colloquia/2008/gen_report_en.pdf>.

852. The Research Network on EU Administrative Law (ReNEUAL). The project on ReNEUAL Model Rules on EU administrative procedure. 6 skyrius [žiūrėta 2014 m. lapkričio 27 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.reneual.eu/publications/ReNEUAL%20Model%20Rules%202014/ReNEUAL-%20Model%20Rules-Compilation%20Books%20I_VI_2014-09-03.pdf>.

853. Vilmorus apklausa. 2006–2013 m. laikotarpiu dienraštyje „Lietuvos rytas“ skelbtų Vilmorus apklausų apie gyventojų pasitikėjimą Lietuvos institucijomis duomenys.

AUTORĖS MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

GEDMINTAITĖ, A. Teisėtų lūkesčių apsauga *contra legem*. *Teisė*, 2014, t. 93, p. 157–175.

GEDMINTAITĖ, A. Teisėtų lūkesčių apsauga Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje. *Teisė*, 2014, t. 91, p. 135–153.